

ปฏิทินสังวรวรรณ

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช

ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-08-5

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ

ออกแบบปก : พระศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริญญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังฆวาระธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สาละพิมพ์การ

๙/๖๐๙ ต.กระทุ่มล้ม อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๒๐

โทร ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒, ๐๘-๖๕๗๑-๑๖๘๕

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี
ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และมีได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็นที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทย ผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจ น้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยความสะดวก สุขแก่ชุมชนมุขมุน ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธานุชาไน้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายั่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฎฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๖ คือ “ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร” ซึ่งเป็น
ธรรมบรรยาย ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงสอนพระใหม่ในพรรษา
๒๕๓๑-๒๕๓๒ พระนิพนธ์เรื่องนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในการบำเพ็ญพระราชกุศลฉลอง
พระชันษา ๙๖ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นครั้งแรก

ในการพิมพ์ครั้งนี้ นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ได้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งแรก
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นต้นฉบับในการจัดพิมพ์

พระนิพนธ์เรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรนี้ นับเป็นแนวการศึกษา
พระพุทธศาสนา ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงดำริและแนะนำ โดยทรงนำพระสูตรที่
สำคัญบางพระสูตรมาศึกษาวิเคราะห์ อย่างละเอียดให้ดูเป็นตัวอย่าง การศึกษาพุทธ
ศาสนาในแนวนี้ จะทำให้ได้เห็นลักษณะและลีลาการสอนของพระพุทธเจ้าอย่างน่าสนใจ
ยิ่ง และเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงสรุปความหมายของการ ศึกษาพระพุทธศาสนา
จากพระสูตรไว้ว่า “การศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรนั้น... เมื่อเข้าใจ ก็จะได้
ความรู้จักพระพุทธศาสนาจากพระสูตรนั้น และเมื่อเข้าใจพระพุทธศาสนาได้แจ่มแจ้ง
จากพระสูตรนั้น ก็ย่อมจะทำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ทั้งหมด เพราะว่าคำสอน
คำสั่งของพระพุทธเจ้าทั้งหมด นั้น น้อมนำไปสู่นิพพาน คือความดับกิเลสและกองทุกข์
ด้วยกันทั้งนั้น”

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร

สารบัญ

ภาค ๑

ธรรมบรรยายในพรรษา ๒๕๓๑

ครั้งที่ ๑	การบวช	๑
ครั้งที่ ๒	ศึกษาพระพุทธศาสนาจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตร	๗
ครั้งที่ ๓	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)	๑๓
ครั้งที่ ๔	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)	๒๐
ครั้งที่ ๕	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)	๒๗
ครั้งที่ ๖	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)	๓๔
ครั้งที่ ๗	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร(ต่อ)	๔๐
ครั้งที่ ๘	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)	๔๕
ครั้งที่ ๙	อนัตตลักขณสูตร	๕๒
ครั้งที่ ๑๐	อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)	๕๕
ครั้งที่ ๑๑	อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)	๖๑
ครั้งที่ ๑๒	อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)	๖๗
ครั้งที่ ๑๓	อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)	๗๓
ครั้งที่ ๑๔	อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)	๗๙
ครั้งที่ ๑๕	ไตรลักษณ์	๘๔
ครั้งที่ ๑๖	ไตรลักษณ์ (เพิ่มเติม)	๙๐
ครั้งที่ ๑๗	ไตรลักษณ์ (เพิ่มเติม)	๙๕
ครั้งที่ ๑๘	ไตรลักษณ์ (เพิ่มเติม)	๑๐๑
ครั้งที่ ๑๙	อาทิตตปริยายสูตร	๑๐๖
ครั้งที่ ๒๐	อาทิตตปริยายสูตร (ต่อ)	๑๑๐
ครั้งที่ ๒๑	ทบทวน ๓ พระสูตรหลัก	๑๑๗

ครั้งที่ ๒๒	อนุப்புพิกธาและอริยสัจจ์	๑๒๓
ครั้งที่ ๒๓	อนุப்புพิกธาและอริยสัจจ์ (ต่อ)	๑๓๑
ครั้งที่ ๒๔	ทิมณฑสุตร๑	๑๓๘
ครั้งที่ ๒๕	โมคคัลลานสุตร๑	๑๔๔
ครั้งที่ ๒๖	ทบทวนพระสุตรทั้งหมด	๑๔๙
ครั้งที่ ๒๗	อปภัณณกสุตร๑	๑๕๗
ครั้งที่ ๒๘	อปภัณณกสุตร (ต่อ)	๑๖๕
ครั้งที่ ๒๙	ทิมชานูสุตร๑	๑๗๔
ครั้งที่ ๓๐	สิงคาลกสุตร๑	๑๘๒
ครั้งที่ ๓๑	สิงคาลกสุตร(ต่อ)	๑๘๖
ครั้งที่ ๓๒	จุฬามาลุกโยวาทสุตร๑	๑๙๕

ภาค ๒

ธรรมบรรยายในพรรษา ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๑	ธรรมหรือธัมมะ	๒๐๕
ครั้งที่ ๒	ศาสนา	๒๑๐
ครั้งที่ ๓	ปริยัติ	๒๑๓
ครั้งที่ ๔	การประกาศพระพุทธศาสนา	๒๑๗
ครั้งที่ ๕	ปฏิบัติหรือภาวนา	๒๒๓
ครั้งที่ ๖	ปฏิบัติ (ต่อ)	๒๒๘
ครั้งที่ ๗	ปฏิบัติ (ต่อ)	๒๓๕
ครั้งที่ ๘	ปฏิบัติ (ต่อ)	๒๔๑
ครั้งที่ ๙	ปฏิบัติ (ต่อ)	๒๔๖
ครั้งที่ ๑๐	ปฏิเวธ	๒๕๐
ครั้งที่ ๑๑	กิเลส	๒๕๖

ครั้งที่ ๑๒	กิเลส (ต่อ)	๒๖๒
ครั้งที่ ๑๓	กิเลส (ต่อ)	๒๖๘
ครั้งที่ ๑๔	กิเลส (ต่อ)	๒๗๓
ครั้งที่ ๑๕	จิตกับขันธ์ ๕	๒๘๐
ครั้งที่ ๑๖	พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่กรุงโกสัมพี	๒๘๕
ครั้งที่ ๑๗	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๒๙๕
ครั้งที่ ๑๘	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๐๒
ครั้งที่ ๑๙	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๑๓
ครั้งที่ ๒๐	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๒๕
ครั้งที่ ๒๑	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๓๙
ครั้งที่ ๒๒	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๔๙
ครั้งที่ ๒๓	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๕๗
ครั้งที่ ๒๔	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๖๕
ครั้งที่ ๒๕	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๖๙
ครั้งที่ ๒๖	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๘๐
ครั้งที่ ๒๗	พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)	๓๙๔
ครั้งที่ ๒๘	สังกาสสูตร	๔๐๐
ครั้งที่ ๒๙	สังกาสสูตร (ต่อ)	๔๐๖
ครั้งที่ ๓๐	สังกาสสูตร (ต่อ)	๔๑๓
ครั้งที่ ๓๑	สัจจะของชีวิต	๔๒๑
ครั้งที่ ๓๒	สังกาสสูตร (ต่อ)	๔๒๖
ครั้งที่ ๓๓	ชาติ ๖ (เพิ่มเติม)	๔๓๐
ครั้งที่ ๓๔	อรรถกถาของกสิสูตรบางตอน	๔๓๖
ครั้งที่ ๓๕	สรุปพระพุทธศาสนา	๔๔๒

ภาค ๑

ธรรมบรรยายในพรรษา ๒๕๓๑

ครั้งที่ ๑ การบวช

วันนี้เป็นวันแรกที่เปิดการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ฟังโอวาท ฟังคำบรรยาย แห่งสำนักเรียนวัดนี้รวมพระนวกภิกษุทั้งหลาย และท่านทั้งหลายได้ออกบวชหรือ บรรพชาอุปสมบท จำพรรษาในวัดนี้ และโดยที่ เป็นผู้มาใหม่ จึงจะขอพูดเรื่อง *การบวช* โดยสังเขป

การบวชนั้นมีตั้งแต่เก่าก่อนพระพุทธกาล เรียกเป็นภาษาบาลีว่า *บรรพชา* เรามาแปลเป็นไทย เก็บเอาคำว่า บรรพชา มาย่อเข้าเป็นบวช และการบรรพชา หรือ การบวชนี้ ที่แรกก็เป็นคำกลาง ๆ บวชทั่ว ๆ ไปเรียกว่า บรรพชาหรือบวชทั้งนั้น เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล ดังเช่นออกบวชเป็นฤๅษี อยู่ในป่า มีลัทธิการถือปฏิบัติมาต่าง ๆ กันและมุ่งผลต่าง ๆ กัน แต่ว่าผลที่มุ่งนั้น ต่างก็มุ่งให้ได้ผลที่ยิ่งไปกว่าการครองชีพเป็นคฤหัสถ์จะพึงทำได้ เป็นผลที่ต้องการ ในปัจจุบันบ้าง ในภายหน้าบ้าง เพราะฉะนั้น เมื่อมุ่งผลที่สูงเช่นนั้น จึงต้องออกจากบ้านเรือนมาอยู่ในป่าในเขา ไม่มีบ้านไม่มีเรือนของตน และปฏิบัติตามที่เชื่อถือ ซึ่งมีคณนักรบวช ดังกล่าวนี้นี้มากมายหลายลัทธิปฏิบัติ ในอินเดียบัดนี้ก็ยังมีลัทธิปฏิบัติมาก และเมื่อ ออกบวช แม้ว่าจะมีลัทธิปฏิบัติที่ต่างกัน แต่ก็มีคล้าย ๆ กันอยู่ คือว่าเป็นผู้ไม่มีบ้านเรือน จึงเรียก ผู้บวชว่า *อนาคาริยะ* ผู้ไม่มีบ้านเรือน

พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภนาโมกขธรรม ในเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ที่เรียกว่า เทวทูต ทรงน้อมเข้ามาพิจารณาว่า ทุกคนเกิดมาก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย จะเป็นอะไรก็ไม่พ้นแก่เจ็บตายไปได้ เพราะฉะนั้น จึงทรงปรารภนาโมกขธรรม ธรรมที่เป็นเครื่องหลุดพ้น ด้วยทรงตั้งเป็นข้อคิดไว้ ดังที่เรียกกันว่าสมมติฐานว่า เมื่อมีกลางคืนก็มีกลางวัน เมื่อมีมืดก็มีสว่าง ฉะนั้น เมื่อมีแก่มีเจ็บมีตาย ก็ต้องมีไม่แก่มีไม่เจ็บมีไม่ตาย จึงทรงปรารภนาธรรมที่ทำให้ ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายที่ทรงเห็นว่ามีอยู่ เหมือนอย่างเมื่อมีมืดก็มีสว่าง และทรงเห็นว่า เมื่อครองเรือน อยู่ก็จะได้พบธรรมเช่นนี้ เพราะเป็น คฤหัสถ์ฆราวาส มีกิจกังวลห่วงใยอาลัยต่าง ๆ เป็นอันมาก จึงได้เสด็จออกไปทรงบวชด้วยพระองค์เอง ด้วยการที่ทรงปลงพระเกศา ด้วยพระขรรค์ ในครั้งนั้นก็คงตัดให้สั้นเข้าเท่านั้น ไมใช่โกน และทรงเปลื้องเครื่อง มัณทิยาภรณ์ต่าง ๆ ออก ทรงผ้านุ่งผ้าห่มที่ย้อมด้วยน้ำฝาด อันเป็นสิ่งที่มิใช่เศราห์หมอง และก็ได้เสด็จไปทรงศึกษาในสำนักคณาจารย์เจ้าลัทธิต่าง ๆ ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางแห่ง โมกขธรรม จึงได้ทรงหยุด ทรงแสวงหาด้วยพระองค์เอง เริ่มด้วยทรงทำทุกรกิริยา และเมื่อทรงทำไปจนที่สุดแล้ว ก็ทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์อีก เช่นเดียวกัน เพราะเป็นการทรมานกายให้ลำบากเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการฝึกจิต จึงได้ทรงเริ่มหาวิธีฝึกจิต และ ก็ทรงระลึกได้ถึงสมมติที่ทรงได้เมื่อเป็น พระราชกุมาร ประทับอยู่ใต้ร่มหว่า ในขณะที่ พระราชบิดาทรงแรกนาขวัญ จิตของพระองค์รวมเข้าเป็นสมมติที่ท่านแสดงว่าได้ถึง ปฐมฌาน ต่อมาปฐมฌานนั้นก็เสื่อมไป ทรงย้อนระลึกถึงได้ ทรงคิดว่าวิธีนั้นจะเป็น วิธีที่จะทำได้โมกขธรรม จึงเริ่มจับทำสมมติที่ท่านแสดงว่า ก็ทรงทำอาณานิปาสนสติกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตของพระองค์ก็ได้สมมติ ในขณะนั้นได้ทรงมีศีลอยู่แล้ว คือมีสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ซึ่งเป็นศีลเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เป็นศีลในอริยมรรคทั้ง ๘ และก็เป็นศีล ๘ ข้อเหมือนกัน เพราะสัมมาวาจา เจรจาชอบนั้นก็มี ๔ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจาก พูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ก็เป็น ๔ ข้อ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ มี ๓ ข้อ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากประพฤติผิดในกาม หรือเว้นจาก อพรหมจริยกิจ กิจที่ไม่ใช่เป็นของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ กับสัมมาอาชีวะอีก ๑ ข้อ เว้นจากมิฉฉาชีพ หาเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด ปฏิบัติในสัมมาชีพ อาชีพที่ถูกต้อง รวมเข้า

ก็เป็นศีล ๘ ข้อ เป็นศีล ๘ ข้อในอริยมรรค ย่อเข้าก็เป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

การพากเพียรของพระองค์ก็เป็นสัมมาวายามะ ในเมื่อได้ทรงปฏิบัติจับทางที่ถูก คือปฏิบัติทาง *สัมมาสมาธิ* ก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปเพื่อรู้ ธรรมที่ไม่เคยทรงสดับแล้วก็ผุดขึ้น อันได้แก่อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือสัจจะ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้ให้เป็นอริยะ คือผู้ประเสริฐ หรือเป็นสัจจะที่ประเสริฐ อันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นปัญญาที่เห็นธรรม กำจัดอวิชชาคือความไม่รู้ให้สิ้นไป จึงสิ้นกิเลสกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าดังที่เราเรียกกัน ก็เป็นอันว่าได้ทรงประสบโมกขธรรมในปัจจุบันตามที่ทรงปรารถนาด้วยอาศัยการบวช และเมื่อทรงแสดงธรรมสั่งสอน ก็ได้มีผู้ที่เลื่อมใสในธรรมที่ทรงแสดง ต้องการออกบวชตามพระองค์ เพื่อที่จะได้ปฏิบัติธรรมตามที่ทรงสั่งสอน เพื่อให้ได้ปัญญาคือความหยั่งรู้ เป็นความตรัสรู้ตาม สิ้นกิเลสและกองทุกข์ตาม ได้เข้ามาขอบวชตามพระองค์ จึงได้เริ่มมีภิกษุ มีสามเณร และมีภิกษุณีมีสามเณรี ผู้ที่ยังไม่มีศรัทธาออกบวช มีดวงตาเห็นธรรมตามพระองค์ในเบื้องต้นก็มีเป็นอันมากเหมือนกัน แต่ยังไม่อยู่ครองเรือน หรือว่ายังไม่ถึงกับได้ดวงตาเห็นธรรม แต่ได้ศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ในพระองค์ ก็แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่มักแปลกันว่า *ผู้เข้านั่งใกล้พระรัตนตรัย ด้วยใจของตน* ก็คือแสดงตนเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าด้วยใจของตน จึงได้เกิดเป็นพุทธบริษัท ทั้ง ๔ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาขึ้นในโลก และก็ได้บวชสืบต่อกันมาถึงเราทั้งหลายในบัดนี้

แต่ว่าการบวชในชั้นแรกนั้นต้องการความสิ้นทุกข์ แม้เราทั้งหลายในบัดนี้ ที่ออกบวช เดิมก็มีคำกล่าวขอบวชว่า “ขอบวชเพื่อกระทำให้แจ้งนิพพาน เพื่อปฏิบัติให้สิ้นทุกข์” แต่เมื่อมีธรรมเนียมบวชชั่วคราวที่เรียกว่า บวชเรียน ดังเช่นที่ท่านทั้งหลายส่วนมากเข้ามาบวชเรียนชั่วคราวระยะ ๓ เดือนเศษ ๆ ในคำขอบรรพชา อุปสมบท ท่านจึงตัดคำว่า “เพื่อกระทำให้แจ้งนิพพาน ทำทุกขให้สิ้นสุด” ออกเสียเพราะว่าไม่ได้มุ่งเช่นนั้น แต่มุ่งเข้ามาบวชเรียน เพื่อว่าจะได้ออกไปครองเรือนปฏิบัติกิจของฆราวาสให้ถูกชอบ ให้เกิดความสุขแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น แต่แม้เช่นนั้น ในบทสวดที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ เช่นว่า บทสวดต่อจากทำวัตรเช้าก็มีว่า “...เราทั้งหลาย

นั่นเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไห้ ความทุกข์ ความเสียใจ ความแค้นใจ ครองงำแล้ว ชื่อว่ามีความทุกข์ครองงำแล้ว ชื่อว่ามีทุกข์ เป็นไปในเบื้องหน้าแล้ว แม้ในความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ...” ดังนี้ “...เราทั้งหลายมีศรัทธาออกบวชจากเรือน ไม่มีเรือน อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่ปรินิพพานนานมาแล้วนั้น ประพตฺติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประกอบด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย อันว่าพรหมจรรย์ของเรานั้นจึงเป็นไปเพื่อความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้เทอญ” ดังนี้

เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะบวชชั่วคราว แต่เราก็ยังมีบทสวดที่แสดงจุดมุ่งหมาย ที่สุดดังนี้ ก็เป็นอันว่า เราทั้งหลายต่างมีที่สุดแห่งการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาอยู่ที่ ความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมด หรือทำกิเลสกองโลภหรือ กองราคะ กองโกรธ กองหลง ให้หมดสิ้น ละต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากให้หมดสิ้น อันเรียกว่า นิพพาน อันเป็นที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น เป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหมด ถึงจะบวชชั่วคราว แต่เมื่อดำเนินไปตาม *มรรคปฏิบัติ* คือ ทางปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ถือว่าเป็น ผู้ปฏิบัติบ่าหน้าไปสู่นิพพานด้วยกัน ทั้งนี้ แม่ว่านิพพานนั้นจะอยู่ห่างไกลเท่าไรก็ตาม เมื่อเข้ามาบวช ก็ชื่อว่าได้เข้ามารับแสงแห่งนิพพาน เหมือนอย่างว่าเมื่อถึงเวลากลางวัน ก็ได้รับแสงแห่งดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์นั้นจะอยู่ไกลสักเท่าไรก็ตาม เมื่อถึงเวลากลางวันแล้ว ทุกคนก็ได้รับแสงของดวงอาทิตย์ ฉนใด ฉนนั้นเหมือนกัน ทุกคนก็ย่อม ได้รับแสงของนิพพานอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ในเมื่อเข้ามาบวชเรียน ปฏิบัติให้เข้าทางตาม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้

และการบวชในพระพุทธศาสนานั้น ในขั้นต้นก็ต้องการเข้ามาปฏิบัติเพื่อความ สิ้นกิเลสและกองทุกข์จริง ๆ แต่ต่อมาก็มีการบวชเรียน มุ่งประโยชน์สักออกไปจะได้ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบถูกต้อง ให้บังเกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น แต่แม้เช่นนั้น ก็ชื่อว่า *ปฏิบัติเข้าทาง* ในเมื่อปฏิบัติอยู่ในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เหมือนอย่างเมื่อ เข้ามาสู่กลางวันก็ย่อมได้รับแสงของดวงอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจว่า ทุกคนเมื่อเข้ามาสู่ทางปฏิบัติ หรือเข้าทางปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ชื่อว่าพากัน ปฏิบัติบ่าหน้าไปสู่นิพพานด้วยกันทั้งนั้น ได้รับแสงของนิพพานด้วยกันทั้งนั้น จะมุ่ง หรือไม่มุ่งก็ตาม แต่ถ้าหากว่าปฏิบัตินอกทางของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการปฏิบัติ

หันหลังให้หนีพพาน หันหลังให้ความดับกิเลสและกองทุกข์ ก็จะเป็นผู้บ่ายหน้าไปสู่ทุกข์ บ่ายหน้าไปสู่กองกิเลส เพิ่มทุกข์เพิ่มกิเลสให้แก่ตนเองมากขึ้น ฉะนั้น จึงสู้การปฏิบัติให้เข้าทาง บ่ายหน้าไปสู่ทางไม่ได้

การเข้ามาบวชเรียนนี้ ก็ต้องการเข้ามาบวชเรียนให้รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วก็หัดปฏิบัติในศีลที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ อันจะเรียกว่า อธิศีลก็ได้ เพราะมีมากข้อมากประการ จึงเป็นการปฏิบัติตนให้มีวินัย อยู่ในกรอบของเครื่องล้อมที่ป้องกันไม่ให้ประพฤติกายวาจาใจ ผิดออกไปนอกทางอย่างเข้มงวด และมาปฏิบัติในสมาธิ ทำใจให้สงบ ไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ภายนอก อันจะชักนำไปประพฤติกายออกไปนอกทาง จิตจะตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย และเมื่อตั้งใจเรียนก็จะได้ *ปริยัติปัญญา* คือปัญญาในปริยัติ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และเมื่อตั้งใจปฏิบัติอยู่ใน *ศีลสิกขา* ปฏิบัติใน *จิตตสิกขา* และอบรมปัญญาตามที่เรียนมา เข้าดูสัจจะคือความจริงที่ตนเอง ให้รู้จัก *นามรูป* ให้รู้จัก *เบญจขันธ์* ดังที่เราสวดกันอยู่ตลอดเวลาเข้าที่ว่า “พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรม อันเป็นเครื่องนำสัตว์ออก เป็นเครื่องสงบระงับ เป็นเครื่องดับ เป็นเครื่องให้ถึงความตรัสรู้ อันพระสுகตทรงประกาศแล้ว เราทั้งหลายได้ฟังธรรมนั้นแล้ว จึงรู้อย่างนี้ว่า ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความโศก ความร่ำไห้ ความทุกข์ ความเสียใจ ความแค้นใจก็เป็นทุกข์ ความประสพสิ่งอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาอันใดไม่ได้อันนั้นก็ เป็นทุกข์ โดยย่อ *อุปาทานขันธ์* คือขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์ กล่าวคือ *อุปาทานขันธ์* คือรูป *อุปาทานขันธ์* คือเวทนา *อุปาทานขันธ์* คือสัญญา *อุปาทานขันธ์* คือสังขาร *อุปาทานขันธ์* คือวิญญาน พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เมื่อทรงพระชนม์อยู่ ย่อมทรงแนะนำสาวกทั้งหลายโดยมากอย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ *อุปาทานขันธ์* ทั้ง ๕ ก็แลอนุศาสนีของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีส่วนอย่างนี้ ย่อมเป็นไปมากในสาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญานไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตน เวทนาไม่ใช่ตน สัญญาไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตน วิญญานไม่ใช่ตน สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตน ดังนี้ เรานั้นเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไห้ ความทุกข์ ความเสียใจ ความแค้นใจ ครอบงำแล้ว ชื่อว่ามีความทุกข์ครอบงำแล้ว ชื่อว่ามีทุกข์เป็นไปเบื้องหน้าแล้ว แม้ใจความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้จะพึงปรากฏ” ดังนี้

เพราะฉะนั้น เมื่อเรียนให้รู้ธรรมที่เป็นพหุลาณูศาสน์ คือที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ให้มาก ย่อมได้ปริยัติปัญญา ปัญญาคือปริยัติ แล้วก็ปฏิบัติอบรมจิตให้เป็นสมาธิ เป็นจิตตสิกขา แล้วก็โน้มจิตที่เป็นสมาธินี้ มากำหนดรู้ในพหุลาณูศาสน์ที่ทรงสั่งสอนนี้ ให้รู้จักชั้น ๕ ว่าเป็นทุกข้ออย่างนี้ ๆ ให้รู้จักชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจะไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในปัญญาสิกขา และได้ตั้งใจปฏิบัติ ในศีลสิกขา ในจิตตสิกขา ในปัญญาสิกขาตามที่กล่าวมาโดยย่อนี้ไปโดยลำดับแล้ว ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในมรรคปฏิบัติคือทางปฏิบัติอันถูกชอบ เรียกว่าปฏิบัติเข้าทาง อันจะนำไปสงบกิเลส และกองทุกข์ได้ในปัจจุบันตั้งแต่เบื้องต้นไปโดยลำดับ ก็เป็นอันว่า เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติสมกับที่เข้ามาบวชเรียน และได้ผลเป็นความรู้จักพระพุทธศาสนา ที่ต้องการปฏิบัติให้ได้ผลดังนี้เป็นขั้น ๆ ไปโดยลำดับ

ครั้งที่ ๒

ศึกษาพระพุทธศาสนาจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

คำว่า พระสูตร นั้น หมายถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนแก่บุคคลใด บุคคลหนึ่งในที่ใดที่หนึ่ง ที่ท่านพระคันถรจนาคารย คือพระอาจารย์ผู้รจนาพระคัมภีร์ ได้แสดงไว้หรือได้รจนาไว้ ตั้งแต่ปฐมสังคายนาคือสังคายนาครั้งแรก ท่านนำมาร้อยกรองไว้เป็นเรื่อง ๆ ไป ก็เรียกพระสูตรหนึ่ง ๆ ในพระไตรปิฎกที่แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก พระวินัยปิฎกนั้นก็เรียกว่า พระสูตรได้ ดังที่สวดปาติโมกข์กันอยู่ทุก ๑๕ วัน ก็ยังแสดงไว้ข้างท้ายว่า มาในพระสูตรหรือมีพระสูตรเป็นที่มา นับเนื่องในพระสูตร ในพระสุตตันตปิฎกนั้นก็ทั้งหมดแห่งพระสูตรที่ใช้เรียกกันอยู่ จัดเป็นพระสูตรยาว พระสูตรปานกลาง และพระสูตรที่สั้น ที่เป็นเบ็ดเตล็ดทั้งหลาย ในพระอภิธรรมปิฎกนั้น ท่านพระอาจารย์ก็จัดเข้าว่ารวมอยู่ในพระสูตรด้วยเหมือนกัน คำว่า พระสูตร นี้จึงเป็นคำกลาง ๆ แต่เป็นคำเฉพาะก็ได้ เช่นเมื่อแบ่งเป็น ๓ ปิฎก วินัยปิฎกคือพระวินัย สุตตันตปิฎกคือพระสูตร อภิธรรมปิฎกคือพระอภิธรรมเหมือนอย่างคำว่า บวช หรือบรรพชา ก็เป็นคำกลาง ๆ แต่เมื่อบวชเป็นสามเณรก็เรียกบวชเป็นสามเณร ว่าบรรพชา บวชเป็นภิกษุว่าอุปสมบท แต่จะเรียกเป็นกลาง ๆ ว่าบรรพชาด้วยกันก็ได้ คือไม่แบ่งเป็นภิกษุเป็นสามเณร

คำว่า พระธรรม ก็เป็นคำกลาง ๆ หมายคลุมทั้งธรรมทั้งวินัยก็ได้ และเมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยขึ้น จึงแยกพระพุทธศาสนาเป็น ๒ เป็นธรรม ๑ เป็นวินัย ๑ ธรรมหรือธัมมะจึงมีความหมายจำกัดเข้ามาเป็นคำสอน วินัยจึงมีความหมายจำกัด

เป็นคำสั่ง คำว่า ศาสนา นั้นเราจึงแปลกันว่าคำสั่งสอน สิ่งก็หมายถึงวินัย สอนก็หมายถึงธรรม แต่ก็รวมเรียกว่า ธรรมหรือพระธรรม หรือธัมมะได้ด้วยกัน คือมีคำหลายคำในทางพระพุทธศาสนา ที่เป็นคำรวมก็ได้ และเป็นคำจำเพาะเข้ามาก็ได้ อีกอย่างหนึ่งคำว่า ธรรม นั้น ในพระสูตรตันตปิฎกโดยมากหมายถึงส่วนที่ดี เช่นคำว่า ประพฤติธรรม ธรรมจริยา ธรรมจารี บุคคลผู้ประพฤติธรรม ธรรมก็หมายถึงความดี ถ้าเป็นความชั่วก็เรียกว่า อธรรม ดังมีพระพุทธภาษิตที่ว่า “น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโก สมวิปากิโน ธรรมและอธรรม ทั้ง ๒ หามีวิบากคือผลเสมอกันไม่ *ธมฺโม นิรยํ เนติ อธรรม ย่อมนำไปสู่นิรยะ* ที่ไร้ความเจริญความสุข ดังที่เราเรียกกันว่านรก *ธมฺโม ปาเปติ สุกตํ* ส่วนธรรมย่อมให้ถึงสุคติคือคติที่ดี” อีกอย่างหนึ่งคำว่า ธรรม เป็นคำกลาง ๆ ดังในพระอภิธรรมปิฎกแสดงว่า “*กุสลา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล *อกุสลา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล *อพยาคตา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายที่เป็นอพยาคฤต คือไม่พยากรณ์ว่ากุศลหรืออกุศล คือเป็นธรรมที่เป็นกลาง ๆ” ฉะนั้น คำว่า ธรรมหรือธัมมะ นี้จึงเป็นกลาง ๆ หมายถึงทั้งดี ทั้งชั่ว ทั้งที่เป็นกลาง ๆ

ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร นั้น ก็คือจะแสดงพระสูตรอันหมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง และนำมาอธิบายให้เข้าใจ พระสูตรที่นำมาแสดงนั้น เลือกเอาจำเพาะพระสูตรที่ควรนำมาแสดง และเมื่อเข้าใจก็จะได้รับความรู้จักรศาสนาจากพระสูตรนั้น และเมื่อเข้าใจพระพุทธศาสนาได้แจ่มแจ้งจากพระสูตรนั้น ๆ ก็ย่อมจะทำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ทั้งหมด เพราะว่า คำสอนคำสั่งของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น น้อมนำไปสู่นิพพานคือความดับกิเลสและกองทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น เรียกตามภาษาที่แปลจากบาลีว่า “เอียงเทลุ่มลาดไปสู่นิพพานด้วยกันทั้งนั้น”

จะได้แสดงพระสูตรที่เป็น *ปฐมเทศนา* คือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้าก่อนที่ท่านเรียกว่า *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* พระสูตรที่ว่าด้วยการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป คำว่า ธรรมจักร แปลว่า จักรคือธรรม หรือล้อธรรม จักรนั้นมีลักษณะเป็นวงกลมอย่างล้อเกวียนล้อรถ จักรจึงมีความหมายทั่วไปถึงล้อดังกล่าว และมีความหมายถึงความหมุนไป เพราะล้อนั้นก็สำหรับหมุน เพื่อนำเอาเวดยานไปอย่างล้อรถล้อเกวียน จักรคือธรรม ก็คือล้อของธรรม อันหมายความว่าความหมุนไปของธรรม ความแผ่ไปของธรรม ล้อธรรม ปวัตตนะ แปลว่า ให้เป็นไป

พระพุทธเจ้าได้ทรงยังจักรคือธรรมหรือลัทธิธรรมให้หมุนไป ก็หมายความว่า ทรงแผ่ธรรมไปในโลก เหมือนอย่างทรงยังล้อของธรรม ให้หมุนไปให้วิ่งไปในโลก และ คำว่า จักร นี้ยังเป็นรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ คือพระเจ้าแผ่นดินเอกในโลกที่เคยมี มาในโลกในอดีต ท่านผู้มีบุญญาธิการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก คือ ในโลกนี้จะมีพระราชาเพียงพระองค์เดียวเป็นใหญ่ เรียกว่า เป็นราชาธิราช ราชาผู้ยิ่งใหญ่ แห่งพระราชาทั้งหมด ปกครองอยู่ในบางครั้งบางคราว ท่านที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ จะมีรัตนะ ๗ ประการ จักรเป็นรัตนะประการหนึ่ง แต่นั้นหมายถึงเป็นจักรจริง ๆ คือ เป็นล้ออย่างล้อรถ แต่ว่าเป็นล้อพิเศษที่เมื่อจักรนี้หมุนไปในประเทศถิ่นอันใด ประเทศ ถิ่นอันนั้นก็ยอมอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิ และล้อแห่งอำนาจนี้ก็จะมีหมุนไป ทั่วโลก ทุกประเทศในโลก ก็จะมียอมอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหมด พระพุทธเจ้านั้นทรงยังจักรคือธรรมให้เป็นไป แต่ที่จักรคือธรรมนี้เป็น *ธรรมจักร* ไม่ใช่ เป็นล้อคืออำนาจ เหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ก็ยังเป็นล้อแห่งธรรมที่มีอำนาจ แห่งธรรม หรือมีธรรมานุภาพ ปกครองจิตใจของคนในโลกให้ยอมรับนับถือธรรม ที่พระองค์ทรงแสดง ยอมตนเป็นพุทธสาวกสาวิกากของพระพุทธเจ้า เป็นพุทธศาสนิก ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น ธรรมจักรนี้ จึงทำให้เรียกพระพุทธเจ้าได้ว่าเป็น *พระธรรมจักรพรรดิ* เพราะคำว่า พรรดิ ก็คือ ปวัตตนะ ให้เป็นไปนั่นเอง พระเจ้า จักรพรรดิทางโลกก็ยังมีจักรคืออำนาจให้เป็นไปในโลก ครอบครองโลกทางร่างกาย ทางภายนอกทั้งหมด พระพุทธเจ้าก็เป็นพระธรรมจักรพรรดิ คือธัมมจักกัปปวัตตนะ ปวัตตนะนั้นย่อเข้ามาเป็น วัตติ หรือเราเรียกว่า พรรดิ ในคำว่า จักรพรรดินั่นเอง แต่ว่ายังจักรคือธรรมนี้ให้แผ่ออกไป ก็ครอบครองจิตใจของบุคคลผู้นับถือ เป็นพระเจ้า จักรพรรดิทางใจ พระพุทธศาสนาแผ่ไปในที่ใดในโลก ก็ย่อมจะมีผู้นับถือในที่นั้นมาก บ้างน้อยบ้าง เป็นการนับถือทางจิตใจและทางความประพฤติเฉพาะตน ๆ ส่วนทาง กายนั้นก็อยู่ในอำนาจปกครองของประเทศถิ่นนั้น ๆ พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทางจิตใจ ครอบงำจิตใจและความประพฤติของคนในโลก และก็เริ่มด้วยทรงแผ่จักรคือ ธรรมนี้ หมุนล้อจักรคือธรรมนี้ไปในโลก ตั้งแต่ปฐมเทศนาคือเทศนาครั้งแรก จึงเรียก ว่า ธัมมจักกัปปวัตตนะสูตร แต่แม้เทศนาในครั้งต่อ ๆ ไปก็เป็นธรรมจักรเหมือนกัน แต่ว่าไม่เรียกชื่อนี้ เรียกชื่ออย่างอื่นเพื่อไม่ให้ซ้ำกัน และที่เรียกชื่อนี้สำหรับปฐมเทศนา

ก็เพราะว่า ปฐมเทศนาครั้งแรกนี้เป็นเทศนาที่สำคัญ ประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางดำเนินไปสู่ความตรัสรู้ ได้ทรงแสดงถึงพระองค์เองว่าได้ทรงปฏิบัติอย่างไร เพื่อไปสู่ความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และก็ตรัสแสดงว่าได้ตรัสรู้อย่างไรจึงได้เรียกว่า *สัมมาสัมพุทธะ* ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรสำคัญ ที่ได้ทรงประกาศทางปฏิบัติของพระองค์มาในเบื้องต้นก่อนตรัสรู้จนได้ตรัสรู้ และทรงแสดงว่าได้ตรัสรู้อะไร พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นได้ตรัสรู้อะไร ได้ทรงแสดงไว้ด้วยพระองค์เองอย่างแจ่มแจ้ง จึงทำให้ผู้ศึกษาพระสูตรนี้มีความเข้าใจพระพุทธศาสนาคือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเริ่มครั้งแรกก็ด้วย ทรงสั่งสอนให้รู้ว่า พระองค์ทรงปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ และทรงสั่งสอนให้รู้ว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไร อย่างไร และจะรู้ต่อไปด้วยว่าทำไมพระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรหลัก เรียกว่าเป็นหลักแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อเข้าใจความในพระสูตรนี้ได้ ก็จะได้รู้จักพระพุทธศาสนา รู้จักพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรม สืบมาถึงพระสงฆ์ได้โดยสะดวก ง่ายตาย ฉะนั้น จึงจะเริ่มสอนทางศึกษาให้รู้จักพระพุทธศาสนาด้วยพระสูตร อันเริ่มจากพระสูตรนี้ก่อน

ความย่อในพระสูตรนี้ก็มีว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ ว่าส่วนสุด ๒ อย่างที่บรรพชิตผู้ออกบวชแล้วไม่ควรข้องเสพ ก็คือ *กามสุขัลลิกานุโยค* ความประกอบตนอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม ในกามคือวัตถุที่น่ารักใคร่ปรารถนา พอใจทั้งหลาย เหมือนอย่างชาวบ้านทั่วไป กับไม่พึงประกอบทรมาณตนให้เป็นทุกข์ เดือดร้อนที่เรียกว่า *อตตกิลมถานุโยค* เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นสิ่งที่ไม่ประเสริฐ ส่วนพระตถาคตคือพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเรียกพระองค์เอง ด้วยคำว่า ตถาคต แทนคำว่า เรา หรือฉัน หรือข้าพเจ้า ไม่ทรงอาศัยส่วนสุด ทั้ง ๒ นี้ แต่ได้ทรงรู้อย่างถึงทางปฏิบัติอันเป็นท่ามกลางที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ที่เป็นท่ามกลาง ก็คือว่าไม่ข้องเกี่ยวกับส่วนสุดทั้ง ๒ นั้นอันได้แก่กามสุขัลลิกานุโยคและอตตกิลมถานุโยค ก็หนทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นทางปฏิบัติที่ทำให้ได้จักขุคือดวงตา ทำให้ได้ญาณคือความรู้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อมเพื่อนิพพาน และได้ทรงแสดงว่า มัชฌิมาปฏิปทาที่พระตถาคตได้ตรัสรู้ได้ทรงพบ ก็คือ *มรรค* คือทางที่มีองค์ ๘ ประการ อันเป็นอริยะะคือเป็นสิ่งประเสริฐ คือ

สัมมาทิวฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ
 สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ
 สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงอันตะ คือส่วนสุดท้าย ๒ ข้างว่าไม่ควร
 ส่องเสพบปฏิบัติ และทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติเป็นท่ามกลางไม่ข้องเกี่ยวกับ
 ส่วนสุดท้าย ๒ นั้น ซึ่งตรัสว่าเป็นทางปฏิบัติที่นำไปเกิดจักขุคือดวงตา ทำให้เกิดญาณ
 คือความรู้หรือความหยั่งรู้ จึงได้ตรัสแสดงต่อไปว่า ทำให้เกิดดวงตาเห็นอะไร ทำให้
 เกิดความหยั่งรู้อะไร จึงตรัสแสดงอริยสัจทั้ง ๔ คำว่า อริยสัจ นั้นแปลว่า สัจจะคือ
 ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยะคือเป็นผู้ประเสริฐ หรือแปลว่า สัจจะของพระอริยะคือ
 ผู้ประเสริฐ หรือแปลอย่างง่าย ๆ ว่า สัจจะที่ประเสริฐ เพราะคำว่า อริยะนั้น แปลว่า
 ประเสริฐ แปลว่า เจริญ ดังใช้เป็นชื่อของชาวอริยะ คือหมู่คนที่มีความเจริญ มีความ
 ประเสริฐ ซึ่งได้เข้ามาครอบครองมัชฌิมาประเทศหรือชมพูทวีปคืออินเดียในครั้งโบราณ
 เพราะชมพูทวีปคืออินเดียเป็นต้นนั้น เดิมพวกที่ไม่เจริญอาศัยอยู่ที่เรียกว่า
 พวกมิลักชะหรือเรียกว่า ทาส ดังที่แสดงไว้ในพุทธประวัติ ต่อมาชาวอริยะจึงอพยพ
 เข้ามาครอบครอง เพราะฉะนั้น คำว่าอริยะนี้จึงมีใช้มาตั้งแต่โบราณ หมายถึงหมู่ชน
 ผู้เจริญ ไทยเรามาแปลว่าประเสริฐบ้าง และนอกจากเรียกว่าอริยะแล้ว ยังมีเรียกว่า
 อริยันหรืออาริยะ อันเป็นภาษาสันสกฤต พระพุทธเจ้าได้ทรงนำคำนี้มาใช้กับ สัจจะ
 เป็นอริยสัจจะ จึงหมายถึงเป็นสัจจะที่ประเสริฐที่เจริญ สัจจะของคนประเสริฐคนเจริญ
 สัจจะที่ทำให้ผู้รู้เป็นคนประเสริฐเป็นคนเจริญ จึงมิใช่เป็นสัจจะสามัญทั่วไป เป็นสัจจะ
 ที่พิเศษดังกล่าว

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอริยสัจทั้ง ๔ ได้แก่ทุกขอริยสัจ อริยสัจคือทุกข์
 ทุกขสมุทัยอริยสัจ อริยสัจคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธอริยสัจ อริยสัจ
 คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อริยสัจคือ ปฏิปทา
 ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นอันได้ทรงประกาศธรรมต่อจากตอน
 ดันที่ทรงแสดงถึงมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นทางกลางนั้นว่า เป็นทางปฏิบัติที่
 ทำให้เกิดจักขุคือดวงตา ให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้หรือความรู้ และก็คือดวงตาเห็น
 อริยสัจทั้ง ๔ รู้หรือหยั่งรู้อริยสัจทั้ง ๔ นั้นเอง

อนึ่ง พึงทราบข้อที่ควรทราบประกอบว่า ตรัสเรียกในที่นี้ว่า มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ก็คือมรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐ ทำไมจึงเรียกว่า หนทางกลาง ก็หมายความว่า เป็นหนทางที่อยู่ระหว่างของที่สุดทางที่เป็นที่สุดโต่ง ๒ ข้าง คือกามสุขัลลิกานุโยคกับอตตกิลมถานุโยคนั่นเอง กามสุขัลลิกานุโยคนั้น เป็นการประกอบตนไว้ด้วยความสุขสดชื่นในกาม ส่วนอตตกิลมถานุโยคนั้น เป็นการทรมาณตนให้ลำบากเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับว่ากามสุขัลลิกานุโยคนั้นอยู่ด้าน ๑ อตตกิลมถานุโยคนั้นอยู่อีกด้าน ๑ ตรงกันข้าม ด้านหนึ่งนั้นสุข ด้านหนึ่งนั้นทุกข์ ด้านสุขนั้นก็ประกอบตนพัวพัน มัวเมาให้อยู่ในสุขในกาม ด้านหนึ่งก็คือว่ามัวเมาเหมือนกัน ทรมาณตนให้เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ทางทั้ง ๒ นี้จึงเรียกว่า อันตะ แปลว่า ที่สุด หรือสุดโต่ง สุดโต่งด้านสุข สุดโต่งด้านทุกข์ ส่วนทางที่มีองค์ ๘ ที่ทรงได้พบและทรง ปฏิบัตินั้นไม่ข้องเกี่ยวกับทางทั้ง ๒ นั้น เพราะว่าอยู่ตรงกลางในระหว่างทางทั้ง ๒ นั้น จึงเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง และการที่ตรัสไว้ดังนี้ ก็ทำให้มีความเข้าใจต่อไปได้ด้วยว่า การเดินทางของคนเรานั้นอันหมายถึงว่า การดำเนิน ชีวิตคือการดำเนินความประพฤติทางกายวาจาใจ มักจะไปทางด้านขวาบ้าง ด้านซ้ายบ้าง หรือว่าทางด้านสุขในกามบ้าง ทางด้านทรมาณตัวให้เดือดร้อนบ้าง ซึ่งนำไปนิพพาน ไม่ได้ทั้ง ๒ ทาง ต่อเมื่อเดินทางกลาง คือปฏิบัติเข้าทางมรรคมีองค์ ๘ จึงจะปฏิบัติ ให้บรรลุนิพพานได้ ให้ผลเป็นความสุขได้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพระพุทธศาสนานั้นจึงต้องปฏิบัติให้เข้าทาง จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติธรรม ก็คือปฏิบัติให้หนีเบื้องเข้าในมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง ถ้าหากว่า ออกนอกทางมรรคมีองค์ ๘ นี้ ไปทางซ้ายก็ดี ไปทางขวาก็ดี หรือไปทางกามสุขัลลิกานุโยคก็ดี ไปทางอตตกิลมถานุโยคก็ดี เป็นการปฏิบัติผิดทาง ต้องให้อยู่ในช่วงกลาง นี้อยู่เสมอ ไม่ให้ก้าวผิดออกไปในทางกามสุขัลลิกานุโยค หรือในทางอตตกิลมถานุโยค ทั้ง ๒ อย่าง จึงจะเป็นการปฏิบัติเข้าทาง เพราะฉะนั้น ในที่นี้เมื่อแสดงถึงอันตะคือ ที่สุด ทางที่สุดโต่งทั้ง ๒ ข้างดังกล่าวแล้ว จึงแสดงถึงทางที่ทรงพบคือมัชฌิมาปฏิปทา ดังกล่าว คือเป็นหนทางกลาง และที่ใช้เรียกเฉพาะพระสูตรนี้ ซึ่งก็ได้นำคำนี้มาใช้กัน ทั่วไปเหมือนกัน แม้ในเรื่องทั่วไป แต่ความหมายในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายดังนี้

ครั้งที่ ๓ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)

ได้แสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร จับตั้งแต่ปฐมเทศนา อันเรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และได้แสดงพระสูตรนี้เริ่มต้นมาแล้วถึง มัชฌิมา-ปฏิบัติ อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นเครื่องทำให้เกิดจักษุคือดวงตา ญาณคือความรู้ หรือหยั่งรู้ จึงได้ทรงแสดงต่อไปว่า ดวงตาเห็นอะไร หยั่งรู้อะไร จึงได้ตรัสอริยสัจ ๔ เป็นการตรัสแสดงให้ทราบว่าเป็นการตรัสแสดงให้ทราบว่า คือดวงตาเห็นอริยสัจ ๔ ญาณหยั่งรู้อริยสัจ ๔ และได้แสดงอริยสัจ ๔ ว่าคือทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ และได้ตรัสพระพุทธานิยายไว้เองเป็นข้อ ๆ ไปว่า

นี่แลทุกข์อริยสัจ อริยสัจคือทุกข์ แม้ความเกิดเป็นทุกข์ แม้ความแก่เป็นทุกข์ แม้ความตายเป็นทุกข์ แม้โศก ความโศกคือความแห่งใจ ปรีทเวหะ คือความคร่ำครวญร่ำรวนใจ ตลอดจนถึงความร่ำให้ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งคือสัตว์สังขารอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งคือสัตว์สังขารอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นสมประสงค์ แม้นั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออันนี้เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการเป็นทุกข์

นี่แลทุกขสมุทัยอริยสัจ อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันนำไปถึงภพชาติใหม่ ประกอบด้วยนันทิ ความเพลิน ราคะ ความติด ความอภินันทิยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ คือกามตัณหา ตัณหาในกาม คือ

สิ่งอันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตณฺหา ตณฺหา
ในภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตณฺหา ตณฺหาในวิภพ ความเป็นนั่นไม่เป็นนี่

นี่แลทุกขนิโรธอริยสังข์ อริยสังข์คือความดับทุกข์ ความดับด้วยความสํารอก
โดยไม่เหลือซึ่งตณฺหานั่นนั่นแหละ การสละ การสละปล่อยคืน ความพ้น ความไม่อาลัย

นี่แลทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ อริยสังข์คือข้อปฏิบัติ ทางปฏิบัติ ให้ถึง
ความดับทุกข์ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ นี่แล คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ความระลึกชอบ
สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ” ดังนี้

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการแปลจากพระบาลี ซึ่งเป็นพระพุทธานุญาตใน อริยสังข์ ๔
ของพระพุทธเจ้าเอง และในอริยสังข์ ๔ นี้ ข้อที่ ๑ นั้นก็มีอยู่ในบทสวด ถัดจากบท
สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยในเวลาเช้าอยู่ทุกวัน ก็คงจะจำกันได้และก็ควรจะรู้คำแปล
ดังที่กล่าวมานั้นด้วย ส่วนทุกขสมุทัยอริยสังข์ อริยสังข์คือเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ได้ตรัส
ชี้เอาตณฺหา ความดิ้นรนทะยานอยากของจิตใจ อันได้แก่ กามตณฺหา ตณฺหาในกาม
ภวตณฺหา ตณฺหาในภพ วิภวตณฺหา ตณฺหาในวิภพ กามก็ดังได้กล่าวแปลเอาไว้โดยย่อว่า
สิ่งหรือวัตถุอันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ
อันเรียกว่า วัตถุกาม หรือจะแปลว่า ตณฺหาด้วยกิเลสด้วยอำนาจ กิเลสกาม ก็ได้
ซึ่งกิเลสกามนั้นก็ไต่แก่กิเลสอันเป็นเหตุให้รักใคร่ปรารถนาพอใจ เพราะมีกิเลสกาม
จึงมีวัตถุกามคือวัตถุที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ คือว่าเมื่อจิตใจนี้มีความรักใคร่ปรารถนา
พอใจด้วยอำนาจกิเลสกามอยู่ในวัตถุอันใดสิ่งอันใด วัตถุหรือสิ่งอันนั้นก็เป็วัตถุกาม
ขึ้นมา ถ้าหากว่า จิตใจไม่ไปเกิดกิเลสกามคือความรักใคร่ปรารถนาพอใจในสิ่งใด
สิ่งนั้นหรือวัตถุนั้นก็ไม่เป็นวัตถุกาม

ภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภพคือความเป็นนั่นไม่เป็นนี่ อธิบายว่า เมื่อ
อยากเป็นนั่นเป็นนี่ก็เป็นภวตณฺหา อยากให้ภาวะที่เป็นแล้วสิ้นไปหมดไปก็เป็นวิภวตณฺหา
อันภาวะที่เป็นอยู่อันอยากให้หมดไปนั้น ก็คือภาวะที่ไม่ชอบใจ ที่ไม่ปรารถนาที่ไม่
รักใคร่นั่นเอง เช่น ความเป็นคนจน ไม่ปรารถนา อยากให้ความเป็นคนจนนั้นสิ้นไป

เป็นวิภาตถะในเรื่อนั้น ความเป็นโรค ไม่อยากได้ ใครให้ความเป็นโรคนั้นหายไป ก็เป็นวิภาตถะในเรื่อนั้น ความเป็นนั้นเป็นนี้ ที่ต่ำต้อย อยากจะให้สิ้นไปหมดไป เพื่อจะเป็นนั้นเป็นนี้ที่สูงขึ้น ก็เป็นวิภาตถะในภาวะที่ต่ำ แต่เป็นภาตถะในภาวะที่สูง และที่จะชื่อว่าเป็นตถะนี้ จะต้องเป็นความดิ้นรนทะยานอยากของใจ แต่ว่าถ้าภาวะที่เป็นนั้นควรที่จะต้องให้พ้นไปสิ้นไป เช่นว่าความเป็นโรค เมื่อเป็นแล้ว ก็รักษาไปตามปกติ จิตใจก็ไม่ไปดิ้นรนกวัดแกว่งอยากจะให้หายวันพรุ่งนี้เดี๋ยวนี้ แต่ว่ารักษาไปตามขั้นตอน ให้โรครักษาเจ็บหายไป ดังนี้ก็ไม่ใช้วิภาตถะ แต่ถ้าไปดิ้นรนทะยานอยากที่จะต้องให้หายวันนี้เดี๋ยวนี้ ซึ่งมันจะเป็นไปไม่ได้ ดังนี้ก็เป็นวิภาตถะ เพราะฉะนั้น จึงอยู่ที่จิตใจดังกล่าว ทรงชี้เอาตถะคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจทั้ง ๓ นี้ว่า เป็นเหตุให้เกิดทุกข์

และก็ได้แสดงลักษณะประกอบว่า ตถะนี้นำให้ไปถือภพใหม่ ภพ แปลว่า ความเป็น ก็คือภาตถะนั้นแหละให้ถือภพใหม่ อันภาวะของจิตที่ให้ถือภพใหม่ มีความหมายอย่างละเอียด จนถึงที่ว่าอยากที่จะได้ใหม่ อยากที่จะเป็นใหม่กันอยู่ในเรื่อนั้น ๆ อยู่เป็นประจำ และความที่มีจิตใจให้ถือภพใหม่คือความเป็นใหม่นี้ มีความหมายตลอดถึงความเป็นเจ้าของ เจ้าข้าเจ้าของ อันสืบเนื่องมาจากกามตถะ ตถะในกาม อันหมายถึงวัตถุคือสิ่ง ชี้อารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนา พอใจทั้งหลาย อันเรียกว่า วัตถุกาม การที่มีความดิ้นรนปรารถนาในกาม ก็เพื่อที่จะได้มา เพื่อที่จะเป็นเจ้าของ เจ้าข้าเจ้าของ ครอบครอง ความเป็นเจ้าของ ภาวะคือความเป็นเจ้าของเจ้าข้าเจ้าของ ภาวะดังกล่าวนี้ก็เป็นภาตถะเหมือนกัน อยากจะเป็นเจ้าข้าเจ้าของ อยากจะครอบครองอยู่ตลอดเวลา นาน เช่น ลาก ยศ สรรเสริญ สุข อันเป็นสิ่งที่ปรารถนาต้องการของโลกหรือของคนทั่วไป ก็อยากที่จะได้มา ก็เป็นกามตถะ ได้มาแล้วก็อยากจะเป็นเจ้าข้าเจ้าของครอบครองอยู่นาน เป็นเจ้าของ ลากคือสิ่งที่ได้มานั้นอยู่นาน อยากจะเป็นเจ้าของยศที่ได้มานั้นอยู่นาน ๆ ต่อ ๆ ไป อยากจะได้สรรเสริญ อยากจะได้สุขอยู่นาน ๆ ต่อ ๆ ไป ความอยากที่จะได้อยู่ต่อ ๆ ไป นี้แหละ ก็จัดเข้าเป็นข้อที่ว่า เป็นเหตุให้ได้ภพใหม่คือความเป็นใหม่ เป็นใหม่นั้นก็คือว่าเป็นต่อ ๆ ไปด้วย ยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วย

และต้นหาดังที่กล่าวมานี้ยังประกอบไปด้วยหน้าที่คือความเพลิน ราคะคือความติด มีความเพลินความติดอยู่กับต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก พร้อมกันไปกับสิ่งที่อยาก เพราะเหตุว่ามีความเพลินและความติดใจดังกล่าวนี้ จึงทำให้สละต้นหาได้ยาก เพราะต้นหาที่นั้นนำให้ดิ้นรนทะยานอยากไปเพื่อจะได้ เพื่อจะเป็น และเพื่อที่จะไม่เป็น เพื่อจะเป็นก็เป็นในสิ่งที่ชอบ เพื่อที่จะไม่เป็นก็ไม่เป็นในสิ่งที่ไม่ชอบ และเมื่อได้มา เมื่อได้เป็น ก็ทำให้สิ่งที่ไม่ชอบนั้นสิ้นไป ก็เพลินก็ติด เพราะฉะนั้น ต้นหาจึงประกอบด้วยความเพลินและความติดดังที่กล่าวมานี้ อันเป็นเหตุให้ละได้ยาก และก็มีลักษณะเป็น*ความอภินันท์* มีความอภินันท์คือยินดียิ่ง ๆ ขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ อันหมายความว่าต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้ไม่มีที่สุด จึงมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “แม่น้ำเสมอด้วยต้นหาไม่มี” ไฟอ้อมด้วยเชื้อไม่มี ต้นหาก็ไม่มีอ้อมไม่มีพอมีความทะยานอยากได้ในที่แรกเท่านั้น และถ้าได้มาแล้วก็อยากได้ยิ่งขึ้นไป แล้วก็ยิ่งขึ้นไป ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด และเมื่อเป็นอะไรอยู่เท่านั้น ก็อยากจะเป็นยิ่งขึ้นไป ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนอย่างไฟไม่อ้อมด้วยเชื้อ เมื่อเอาเชื้อใส่ไฟ ไฟก็ไหม้เชื้อ ต้องเอาเชื้อใส่ใหม่ ไฟก็ไหม้เชื้อ เอาเชื้อใส่ไฟเข้ามากเท่าไร ไฟก็กองโตเท่านั้น ยิ่งโตขึ้นทุกที เพราะฉะนั้น อากาของต้นหาจึงมีลักษณะที่มีอภินันท์คือยินดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในอารมณ์นั้น ๆ

อารมณ์ที่ได้มา เมื่อแรกก่อนจะได้ ก็อยากจะได้ ครั้นได้มาแล้ว ความอยากนั้นก็หายไป กลายเป็นความตระหนี่คือว่าหวงแหนเอาไว้ แล้วก็อยากได้สิ่งอื่นยิ่งขึ้นไปอีก ต่อขึ้นไปอีก ได้มาแล้วความอยากนั้นก็หายไป ก็อยากได้สิ่งอื่นยิ่งขึ้นไปอีก ก็เป็นไปอยู่ดังนี้ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น ความอ้อมของต้นหาจึงไม่มี ความพอของต้นหาจึงไม่มี เหมือนดังไฟไม่อ้อมด้วยเชื้อ ท่านจึงเปรียบต้นหาว่า เหมือนอย่างแม่น้ำที่เสมอด้วยต้นหาไม่มี คือว่าน้ำนั้นก็ไหลไปเรื่อย แต่ก็ยังมีแม่น้ำไหลสืบทอดกันอยู่เรื่อยไปไม่สิ้นสุด เมื่อน้ำมาก แม่น้ำนั้นก็โตขึ้น จนถึงเป็นมหาสมุทร มหาสมุทรนั้นเป็นที่รวมของน้ำทั้งหลาย ก็ไม่มีพร่องไม่มีเต็มด้วยน้ำ แม้ว่าจะมีฝนตกลงสู่แม่น้ำ น้ำทั้งหลายไหลลงสู่มหาสมุทรอยู่ตลอดเวลา แต่ว่ามหาสมุทรก็ไม่เต็มไม่ล้นฝั่งขึ้นมา ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ แต่ก็เป็นการให้มองเห็นว่า ไม่มีเต็ม ไม่มีอ้อม ไม่มีพอ เทียบกันได้กับต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อต้นหาที่มีลักษณะเป็นดังนี้ จึงเป็นตัว

ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ตั้งแต่ให้เกิดชาติคือความเกิด และเมื่อมีชาติคือความเกิด ก็ย่อมมีชรา ความแก่ มรณะ ความตาย ต่อเนื่องกันไป เพราะฉะนั้น ความเกิดความแก่ ความตายทั้ง ๓ นี้ จึงเป็นตัว*สภาวะทุกข์* ทุกข์ตามสภาพ คือมีตามภาวะของตน ตามเหตุปัจจัยของตน

และต้นหนั้นเองทำให้เกิดชาติ คือให้เป็นชาติ ความเกิดขึ้นมา และเมื่อมี ชาติก็มีแก่ก็มีตาย โดยมากนั้นชาวโลกไม่เห็นว่าเป็นทุกข์ แต่เห็นว่าแก่ ว่าตาย เป็นทุกข์ ไม่ต้องการแก่ไม่ต้องการตาย ส่วนชาติความเกิดนั้นเห็นว่าเป็นมงคล เมื่อเกิดก็เป็นที่ยินดีพอใจ ฉลองกัน รื่นเริงกัน แต่เมื่อแก่เมื่อตายก็ไม่ชอบใจ เศร้าโศก คือไม่ต้องการแก่ ไม่ต้องการตาย แต่ต้องการเกิด ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ แล้วว่าเป็นไปไม่ได้ เมื่อมีเกิดก็ต้องมีแก่ เมื่อมีแก่ก็ต้องมีตาย เป็น*สภาวะทุกข์* คือ เป็นทุกข์ที่เป็นไปตามสภาพ ภาวะของตนจะต้องเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น แม้ความ เกิดเองก็เป็นทุกข์ ไม่ใช่เป็นทุกข์เฉพาะแก่ ตาย เท่านั้น เกิดก็เป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และในขณะที่เกิดนั้นก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ สบาย ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ของมารดาก็เป็นทุกข์เรื่อยมา ออกมาแล้วก็เป็นทุกข์เรื่อยมา แต่ว่าเมื่อยังไม่เสียดังสา ก็ยังไม่รู้สึกทุกข์นั้นด้วยตัวเอง แต่ความเป็นทุกข์นั้นมีประจำ อยู่เสมอ เป็นทุกข์จากการที่ต้องมีอาหารเลี้ยง จากการที่ต้องขับถ่าย จากการที่ต้อง เจ็บป่วย จึงต้องประคับประคองเลี้ยงดูอุปถัมภ์อยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นอาการของทุกข์ ทั้งนั้น ตั้งแต่เกิด ความเกิดจึงเป็นทุกข์ และเพราะมีเกิดนี้เองจึงมีแก่มีตาย เพราะฉะนั้น ทางพุทธศาสนาจึงได้ถือว่าเป็นทุกข์เท่ากัน เกิดก็ทุกข์ แก่ก็ทุกข์ ตายก็ทุกข์

และต่อจากนี้ก็ทรงแสดงถึงทุกข์ที่เกิดทางจิตใจ ที่เรียกว่า *ปภินณฑทุกข์* ทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ อันได้แก่ โสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกายคือความป่วยไข้ โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อูปายาส ความ คับแค้นใจ ทุกคนก็ย่อมเคยพบทุกข์เหล่านี้มาด้วยกัน เป็นทุกข์ทางจิตใจ และทุกข์ ปภินณฑะทางจิตใจเหล่านี้ก็ย่อเข้าเป็น ๒ คือประสพกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก กับพลัดพราก จากสิ่งที่เป็นที่รัก เพราะเหตุนี้จึงทำให้เกิดโศกะ ความแค้นใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญ รัญจวนใจ เป็นต้น อันเป็นทุกข์ทางจิตใจต่าง ๆ และทั้ง ๒ นี้คือ ความประจวบกับสิ่ง ที่ไม่ชอบใจ ความพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบใจ ย่อเข้าก็เป็น ๑ คือ *ปรารถนาไม่ได้สมหวัง*

ถ้าปรารถนาได้สมหวังแล้วก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์ แต่จะรู้สึกว่ามี ความสบายมีความสุข คือเมื่อปรารถนาได้สมหวัง ก็หมายความว่า ประสบกับสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ พลัดพรากจากสิ่งที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจ นี่เป็นความปรารถนา แต่ว่าความปรารถนา ดั่งนี้จะสมหวังไม่ได้ตลอดไป จะสมหวังได้ชั่วระยะเวลาและชั่วระยะของขอบเขตที่ฟังได้ จะได้สมหวังไปทั้งหมดนั้นไม่ได้ ตลอดไปนั้นไม่ได้ ทุกสิ่งนั้นไม่ได้ และเมื่อสรุปเข้า แล้วก็ถือว่า ไม่สมหวังทั้งหมด ก็เพราะว่าความปรารถนาของคนเรานั้น เช่น ปรารถนา ให้เกิด ไม่ปรารถนาให้แก่ ไม่ปรารถนาให้ตาย ดั่งนี้ย่อมไม่สมหวัง เมื่อเกิดก็ต้องแก่ ต้องตาย หรือจะเอาเจ็บมาใส่ไว้ตรงนี้ได้ด้วยก็ได้ ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย และบรรดาสิ่งทั้งหลายที่ได้มา ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็ย่อมจะได้บ้างไม่ได้บ้าง และแม้จะได้มา ก็จะต้องพลัดพรากด้วยเหตุต่าง ๆ ด้วยเหตุที่เป็น คติธรรมดาบ้าง ด้วยเหตุเพราะบุคคลด้วยกันเป็นต้นช่วงชิงเอาไปบ้าง หรือต้องผลัดเปลี่ยนตามวาระ กันไปบ้าง และแม้ว่าจะได้มาตลอดชีวิต อยู่กับตนตลอดชีวิต เมื่อชีวิตนี้ดับ ก็ต้องทิ้ง สิ่งทั้งปวงไว้ในโลกนี้หมด นำติดตัวไปไม่ได้ แม้แต่ชีวิตร่างกายอันนั้นอันเป็นที่รักอย่าง ยิ่งก็นำเอาไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่า จะปรารถนาให้สมหวังนั้นไม่ได้

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสอธิบายไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีเกิดเป็นธรรมดา จะปรารถนา ไม่ให้เกิดก็ไม่ได้ ที่มีแก่มีเจ็บมีตายเป็นธรรมดา จะปรารถนาไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ ตายก็ไม่ได้ ที่ต้องมีโสกะมีปริเทวะเป็นต้นเป็นธรรมดา จะปรารถนาไม่ให้โสกะไม่ให้ คร่ำครวญใจก็ไม่ได้ ที่จะต้องมีประจวบมีพลัดพรากเป็นธรรมดา จะปรารถนาไม่ให้ ประจวบไม่ให้พลัดพรากก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อมีความปรารถนาแล้ว จึงต้องมี ความไม่สมหวังเป็นธรรมดา และแม้การได้มาตามปรารถนา ก็ชื่อว่าเป็นการตั้งต้น ของการที่จะไม่สมความปรารถนา คือความพลัดพราก ดั่งชีวิตที่ได้มานี้ เกิดมาเป็นชาติ ความเกิด ก็ชื่อว่าเป็นการตั้งต้นของความแก่และความตาย ยศที่ได้ ได้ยศมาวันนี้ ก็ชื่อว่าเป็นการตั้งต้นของความสิ้นยศเสื่อมยศ

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดังนี้แล้วก็จะเห็นว่า อันความปรารถนาของคนเรานั้นที่จะให้ได้มาอยู่ เป็นไปอยู่ ดำรงอยู่เป็นนิรันดรนั้น เป็นไปไม่ได้ จะต้องมีความสิ้น ไปดับไป คือมีเกิดก็ต้องมีดับ มีได้ก็ต้องมีเสีย และได้นั้นก็คือ ตั้งต้นของความเสีย

และก็กล่าวได้ว่า เสียนั้นก็เป็นการตั้งต้นของการได้ ได้ก็เป็นการตั้งต้นของการเสีย เสียกับได้เป็นคู่กันอยู่ เกิดกับดับเป็นคู่กันอยู่ เกิดกับตายเป็นคู่กันอยู่ เกิดนั้นก็เป็นการตั้งต้นของความตาย ตายนั่นก็เป็นการตั้งต้นของความเกิดสำหรับผู้ที่จะมีภพชาติต่อไป คือเมื่อยังมีตัณหาอยู่ ก็จะต้องมีภพชาติต่อไป ต้องเกิดต่อไป เกิดก็เป็นตั้งต้นของตาย ตายก็เป็นตั้งต้นของเกิด ก็เป็นคู่กันอยู่ดังนี้ จะปรารถนาให้เกิดแล้วไม่ต้องตาย ปรารถนาจะให้ได้แล้วไม่ต้องสิ้นไม่ต้องเสื่อม ย่อมไม่สมหวังและเป็นไปไม่ได้ ดังนั้น ความปรารถนาที่สมหวังต่าง ๆ ที่ทุกคนได้รับกันอยู่นั้น จึงเป็นสิ่งที่ได้รับอยู่ชั่วคราว ชั่วระยะเวลา เหมือนอย่างเป็นของที่ขอยืมเขามา ก็ต้องมีเวลาที่จะต้องส่งคืน พร้อมทั้งชีวิตร่างกายอันนี้ก็เช่นกัน เพราะฉะนั้น จึงสรุปเข้าในปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นตัวทุกข์ และก็ยังสรุปเข้าอีกโดยย่อ ก็คือว่าขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ซึ่งในข้อนี้ก็จะต้องอธิบายกันต่อไปอีกจึงจะมีความเข้าใจ

และที่ตรัสไว้ว่า อริยสัจคือทุกข์ นิโรธคือความดับทุกข์นั้น ก็คือดับตัณหา ได้สิ้นเชิง สละได้ ปล่อยศินได้ พ้นได้ ไม่มีอาลัย คือดับตัณหาได้ก็ดับทุกข์ ตั้งแต่ชาติ ความเกิดเป็นทุกข์ ฆราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ โสภปริเทวะเป็นทุกข์ เป็นต้น ดับตัณหาได้สิ้นก็ดับทุกข์เหล่านี้ได้สิ้น นี่เป็นตัวทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ซึ่งส่งถึงนิพพานอันเป็นที่สุดของศาสนา คือว่า ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น คือครอบไปถึงนิพพาน และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์อันเป็นข้อที่ ๔ นั้น ก็คือ มรรคมงคล ๘ ดังที่ตรัสอธิบายไว้ว่า ได้ทรงพบทางคือมัชฌิมาปฏิปทาดังกล่าว

ครั้งที่ ๔ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)

ได้แสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร โดยแสดงปฐมเทศนา เป็นพระสูตรแรก โดยที่ได้ยกพระพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้โดยตรงมาแปลให้ฟัง และมีอธิบายประกอบพอสมควร เป็นอันว่าได้แสดงมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะตรัสรู้ ได้ทรงปฏิบัติอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ และพระองค์ได้ตรัสรู้อะไร วันนี้จะแสดงต่อตามที่พระองค์ได้ตรัสเอาไว้เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อย่างไร โดยได้ตรัสเอาไว้ว่า “จักขุคือดวงตา ญาณคือความรู้หรือความหยั่งรู้ ปัญญา ความรู้ทั่ว วิชชา ความรู้แจ้ง อาโลโก ความสว่าง ก็คือความรู้แจ้งนั่นเองผุดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่มีได้เคยสดับมาแล้วในเวลาก่อนว่า นี่ทุกขอริยสังขัจ ทุกขอริยสังขัจนี้นั้นพึงรู้รอบคอบหรือพึงกำหนดรู้ ทุกขอริยสังขัจนี้นั้นได้รู้รอบคอบแล้ว หรือได้กำหนดรู้แล้ว นี่ทุกขสมุทัยอริยสังขัจ ทุกขสมุทัยอริยสังขัจนี้นั้นพึงละเสีย ทุกขสมุทัยอริยสังขัจนี้นั้นละได้แล้ว นี่ทุกขนิโรธอริยสังขัจ ทุกขนิโรธอริยสังขัจนี้นั้นพึงกำหนดรู้ ทุกขนิโรธอริยสังขัจนี้นั้นกำหนดรู้แล้ว นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขัจนี้นั้นพึงอบรมปฏิบัติให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขัจนี้นั้นปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นแล้ว ตราบใดที่ *ญาณทัสสนะ* ความรู้ความเห็นตามที่เป็นแล้ว อันมีวนรอบ ๓ ม้อการ ๑๒ อย่างนี้ในอริยสังขัจทั้ง ๔ เหล่านี้ ยังไม่บริสุทธ์ดีแก่เรา ตราบนั้นเราก็กังขามปฏิบัติ ว่าเป็นอกิสมพุทฺธะ ผู้ตรัสรู้เองชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิ ความตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม ไม่มีความรู้เห็นอื่นยิ่งกว่า ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก พร้อมทั้ง

มารโลก พร้อมทั้งพรหมโลก หรือในโลกรวม ทั้งเทวดา พร้อมทั้งมาร พร้อมทั้งพรหม ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดามนุษย์ แต่เมื่อใด ญาณทัสสนะ ความรู้เห็นตามที่เป็นแล้วหรือตามที่เป็นจริง อันมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ในอริยสัจทั้ง ๔ เหล่านี้ ได้บริสุทธิ์แล้วแก่เรา ในกาลนั้นเราจึงปฏิญาณว่าเป็นอภิสัมพุทธะ คือตรัสรู้ยิ่งซึ่งสัมมาสัมโพธิ คือความตรัสรู้เองโดยชอบ อันไม่มีความรู้อื่นยิ่งกว่าหรืออันยอดเยี่ยม ในโลก พร้อมทั้งเทวดามารพรหม ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดามนุษย์ ญาณคือความหยั่งรู้ ทัสสนะ คือความเห็น ผุดขึ้นแล้วแก่เรา วิมุตติคือความหลุดพ้นของเราไม่กำเรบคือไม่เปลี่ยนแปลง ชาตินี้เป็นชาติที่สุตถุภพชาติใหม่ไม่มีในบัดนี้” ดังนี้

นี่เป็นพระพุทธานุภาพที่ตรัสเอาไว้โดยตรงเองในปฐมเทศนา จึงมีข้อที่ควร จะอธิบายว่า ที่ว่าพระพุทธานุภาพตรัสรู้อย่างไรนั้น ก็คือตรัสรู้อย่างนี้ ด้วยญาณคือ ความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจทั้ง ๔ คือตามที่กล่าวมาแล้ว ถึงญาณคือความหยั่งรู้ของพระองค์ ที่ผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ ทีละข้อ ว่านี้ทุกขอริยสัจ ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้หรือควรรู้รอบคอบ ทุกขอริยสัจนี้กำหนดรู้แล้วหรือ รอบคอบแล้ว นี่เป็นข้อที่ ๑ ข้อที่ ๒ ญาณผุดขึ้นแก่พระองค์ว่า นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจนี้ควรละ ทุกขสมุทัยอริยสัจนี้ละได้แล้ว ข้อที่ ๓ นี้ทุกขนิโรธ- อริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ควรกระทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้กระทำให้แจ้งแล้ว ข้อที่ ๔ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ ควรอบรมปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ปฏิบัติอบรม กระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นแล้ว ครบทั้ง ๔ ข้อ และได้ตรัสว่า ได้มีญาณคือความรู้ผุดขึ้น เป็น ๓ ประการหรือว่า ๓ ลักษณะทุกข้อ

ญาณที่เป็นลักษณะที่ ๑ ในทุกข้อนั้น ก็คือความหยั่งรู้ ว่านี้ทุกขอริยสัจ นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ นี่เป็น ลักษณะที่ ๑ ในทุกข้อ ญาณที่เป็นลักษณะที่ ๑ ในทั้ง ๔ ข้อนี้ รวมเรียกว่า สัจจญาณ คือความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริง ส่วนญาณที่เป็นลักษณะที่ ๒ ในทั้ง ๔ ข้อเรียกว่า กิจจญาณ ญาณในกิจคือข้อที่พึงทำ ส่วนญาณที่เป็นลักษณะที่ ๓ ในทุกข้อเรียกว่า กตญาณ ญาณในกิจที่ทำเสร็จแล้ว เพราะฉะนั้น จึงย่อเข้าเป็น สัจจญาณในอริยสัจ

ทั้ง ๔ กิจจญาณในอริยสัจทั้ง ๔ กตญาณในอริยสัจทั้ง ๔ เพราะฉะนั้น ญาณคือ ความหยั่งรู้ที่จ้วงไปรอบในอริยสัจทั้ง ๔ เป็น ๓ รอบ รอบที่ ๑ ก็คือโดยเป็นสัจจญาณ ดังนี้ คราวนี้มาถึงรอบที่ ๒ ก็คือในกิจจญาณ กว้นไป ในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น กิจจญาณ รอบที่ ๓ ก็คือกตญาณ คือวนไป ในอริยสัจ ทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ จึงเรียกว่า วนรอบ ๓ และ ๓ คูณ ๔ ก็เป็น ๑๒ จึงมีอาการ ๑๒

แต่ว่าญาณที่มีการวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ไม่ใช่ หมายความว่า มี ๓ ญาณหรือ ๑๒ ญาณ คือมีใช่หมายความว่าเกิดขึ้นต่างวาระกัน แต่หมายความว่าเกิดขึ้นในวาระเดียวกันนั่นเอง คือเกิดขึ้นพร้อมกันในขณะเดียวกันใน วาระเดียวกัน แต่มีลักษณะที่ฟังแยกได้ว่าวนรอบ ๓ และมีอาการ ๑๒ ก็โดยที่ข้อที่ว่า เป็นสัจจญาณนั้น กว้นไป ในอริยสัจทั้ง ๔ เป็นลักษณะที่ ๑ ของอริยสัจทั้ง ๔ รอบหนึ่ง กิจจญาณกว้นไป ในอริยสัจทั้ง ๔ ทุกข้อเป็นรอบที่ ๒ กตญาณกว้นไป ในอริยสัจ ทั้ง ๔ โดยเป็นรอบที่ ๓ และ ๓ คูณ ๔ ก็เป็น ๑๒ ดังที่กล่าว

เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจไว้ในขั้นแรกก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อย่างนี้ คือตรัสรู้ที่เป็นตัวญาณ ความหยั่งรู้ที่วนไปโดยสัจจญาณรอบหนึ่ง กิจจญาณ รอบหนึ่ง กตญาณรอบหนึ่ง ในอริยสัจทั้ง ๔ และ ๓ คูณ ๔ ก็เป็น ๑๒ มีอาการ เป็น ๑๒ แต่ว่าเป็นญาณหรือเป็นญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นที่เกิดขึ้นในวาระ เดียวกัน เป็นข้อเดียวกันเป็นญาณอันเดียวกัน เป็นแต่เพียงว่ามีลักษณะที่ฟังแยกได้ ดังนี้ นี่คือตรัสรู้อย่างไร ก็คือตรัสรู้แบบนี้ และก็ควรทำความเข้าใจต่อไปว่า ข้อว่า สัจจญาณ ความรู้ในสัจจะคือตัวความจริงนั้น หมายถึงว่าญาณได้ผุดขึ้นแก่พระองค์ใน อริยสัจทั้ง ๔ ซึ่งเข้าใจในธรรมที่ยังมิได้เคยสดับในปางก่อนหรือในกาลก่อน ว่าเป็น ทุกขอริยสัจ นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจห้าไม่จึงเรียกว่า สัจจญาณ ก็เพราะว่าคำว่า นี้ ก็หมายความว่าใน ทุก ๆ บุคคลดังที่ตรัสเอาไว้ในที่อื่นว่า พระองค์ได้ทรงบัญญัติโลก โลกสมุทัย เหตุเกิดโลก โลกนิโรธ ความดับโลก โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกาย ที่ยาวาหาหนึ่ง มีสติญาณมีใจนี้เอง เพราะฉะนั้น คำว่า นี้ จึงหมายถึงกายและใจ หรือ ดังที่ตรัสว่า ชันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ หรือว่าถ้าหากว่าจะจำแนก ก็จำแนกออกเป็นว่า ชาติ ความเกิดเป็นทุกข์ ชรา ความแก่เป็นทุกข์ มรณะ

ความตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวแล้วและดังที่เราได้สวดกันอยู่ทุกวัน และรวมเข้าก็คือว่า ชนฺธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการดังที่เราได้สวดต่อไปว่า รูปูปาทานักขันโธ เป็นต้น และเมื่อรวมเข้าก็เป็นนามและรูป รวมเข้าก็*นามรูป* นามรูปนี้แหละหรือ ชนฺธ ๕ นี้แหละ หรือว่าชาตินี้แหละ ชรานี้แหละ มรณะนี้แหละ เป็นต้น นี่คือนักทุกข์ คำว่า นี้ จึงหมายถึงส่วนต่าง ๆ ที่ตรัสว่าเป็นทุกข์ดังกล่าวมาข้างต้นนั่นเอง ซึ่งรวมอยู่ในนามรูปอันนี้ ในชนฺธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ นี้แหละเป็นนักทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ต้องเกิดต้องดับ เพราะฉะนั้นความจริงอันนี้จึงผุดขึ้นแก่พระองค์ ว่าเป็นทุกข์จริง ชาติเป็นทุกข์จริง ชราเป็นทุกข์จริง มรณะเป็นทุกข์จริง เป็นต้น หรือว่าชนฺธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เหล่านี้เป็นทุกข์จริง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สัจจญาณ รู้จริงข้อนี้ต้องเกิดขึ้นก่อน

เมื่อรู้จริงข้อนี้เกิดขึ้นแล้ว จึงรู้ในข้อต่อไปในกิจจญาณ คือในกิจที่ควรทำ คือรู้ว่ากิจที่ควรทำอันเกี่ยวแก่ทุกข์นั้น ก็ได้แก่ให้ทำความรู้ให้รอบคอบ ให้ทำความกำหนดรู้ให้รู้จัก กิจที่ควรทำในข้อทุกข์สมุทัย ก็คือพึงละเสีย อันได้แก่ ละตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก กิจที่ควรทำในข้อทุกข์นิโรธ ก็คือควรกระทำให้แจ้งแก่ใจ ว่าความดับตัณหาเสียได้นั้นแหละคือความดับทุกข์ เป็นทุกข์นิโรธ กิจที่ควรทำในข้อทุกข์นิโรธ-คามินีปฏิบัติ หรือเรียกสั้นว่ามรรค ก็คือการปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา นี่เป็นกิจที่ควรทำ

แต่ว่าลักษณะแรกนั้นก็ต้องให้รู้ในสัจจะคือความจริงก่อน ว่าเป็นทุกข์จริง ดังที่กล่าวมา นี่คือนักทุกข์จริงอันได้แก่ตัณหา ตัวตัณหาเป็นนักทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์จริง นี้ทุกข์นิโรธ ก็คือดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรค ก็คือทางปฏิบัติที่มีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น เป็นทางปฏิบัติดับทุกข์จริง นี่เป็นสัจจญาณทั้ง ๔ แล้วจึงมาถึงกิจจญาณ ว่าทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยก็ควรละ นิโรธก็ควรกระทำให้แจ้ง มรรคก็ควรปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา แล้วจึงมาถึงลักษณะที่ ๓ กตญาณ ก็คือหยั่งรู้ว่ากระทำกิจที่ควรทำในอริยสัจทั้ง ๔ นี้สำเร็จแล้ว คือได้กำหนดรู้จักทุกข์แล้ว ว่าเป็นทุกข์ ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกปริเวชะ เป็นต้น เป็นทุกข์ จนถึงโดยย่อชนฺธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ และได้กระทำการละตัณหาคือความดิ้นรน

ทะยานอยาก อันเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทรงละตัณหาได้ เพราะได้ตรัสรู้ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ก็ปฏิบัติละตัณหาได้ และได้ทรงกระทำให้แจ้งความดับทุกข์ ได้แล้ว เพราะดับตัณหาได้ แล้วทุกข์ก็ดับ ความดับทุกข์นั้นก็แจ้งอยู่ในใจ ปรากฏอยู่ในใจ แจ่มแจ้งอยู่ในใจ ว่าดับตัณหาได้หมดจริง ทุกข์ก็ดับไปหมดจริง ซาติก็ดับ ขราก็ดับ มรณะก็ดับจริง เป็นต้น และทรงปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด ปฏิบัติได้สำเร็จบริบูรณ์ ซึ่งเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปฏิบัติได้แล้ว เป็นอันว่าเสร็จกิจ อันนี้เป็นกตญาณ เพราะฉะนั้น จึงต้องถึงญาณนี้คือ กตญาณ จึงจะเป็นอันว่าเป็นที่สุดของญาณคือความรู้ เป็นที่สุดของทุกข์ของกิเลส ทั้งหมด ดับทุกข์ดับกิเลสได้หมด กระทำได้แล้ว กระทำกิจในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ได้เสร็จ หมดแล้ว จึงเสร็จกิจที่จะพึงทำ ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำยิ่งขึ้นไปกว่านี้เพื่อความดับกิเลส และกองทุกข์

เพราะฉะนั้น ญาณคือความหยั่งรู้ดังนี้จึงเป็นความตรัสรู้ของพระองค์ และเรียกว่า อนุตตระ ยอดเยี่ยมหรือไม่มีความรู้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่า คำนี้ไม่ใช่เป็นคำอวดอ้าง แต่เป็นคำแสดงถึงสัจจะคือความจริง ถ้าหากว่ายังมีญาณอื่นที่ยิ่งขึ้นไปกว่า ก็แปลว่า รู้ยังไม่จบ ยังทำกิจไม่เสร็จ จะต้องรู้จบหรือรู้ถึงที่สุด คือได้กระทำกิจเสร็จหมดแล้ว เป็นอันว่าไม่ต้องรู้อะไรยิ่งไปกว่านี้สำหรับที่จะดับกิเลสและกองทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงเป็นญาณที่สุดยอด หรือเป็นยอดของญาณคือ ความรู้ ดังที่ได้แสดงเอาไว้ถึง ลักษณะของความตรัสรู้ ว่าจักขุ ดวงตา ญาณ ความรู้หรือหยั่งรู้ ปัญญา ความรู้ทั่ว วิชชา ความรู้แจ่มแจ้ง อาโลก ความสว่าง คือรู้สว่างไสว เป็นคำขยายความของ คำว่าตรัสรู้ทั้งนั้น ทุก ๆ คำเหล่านี้ ซึ่งเป็นอนุตตระคือยอดเยี่ยม หมายความว่าถึงที่สุด ไม่มีความรู้อื่นสำหรับที่จะตัดกิเลสและกองทุกข์ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ สิ้นสุดลงเพียงเท่านี้ หรือถึงที่สุดแล้ว เรียกว่าเป็นยอดรู้แล้ว จึงเรียกว่า อนุตตระ ยอดเยี่ยม หรือไม่มีความรู้อื่นจะยิ่งขึ้นไปกว่า พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงไว้อย่างชัดเจนว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อย่างไร และมีคำว่า นี้ นี้ มาโดยตลอดสำหรับอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ว่าชี้เข้ามาถึงว่า ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสิ่งที่มิอยู่ ทั้งในด้านที่พึงละ ทั้งในด้านที่พึงปฏิบัติ ในกายอันยาววาหนาคับ มีสัญญาภูมิใจ ของทุก ๆ คนนี้เอง ไม่ใช่ที่อื่น ไม่ใช่รู้ในภายนอก ให้รู้ในภายใน หรือรวมเข้ามาอย่างที่สุดก็คือว่า ในจิตใจนี้เองของตนเองของทุก ๆ คน ทุก ๆ อย่าง

ทั้งที่ฟังและทั้งที่ฟังปฏิบัตินั้นก็อยู่ในจิตใจนี้เองทั้งหมด ทั้งข้อทุกข์ ทั้งข้อสมุทัย ทั้งข้อนิโรธ ทั้งข้อมรรค ไม่ได้อยู่ที่อื่น

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงสามารถที่จะปฏิบัติให้เห็นธรรมในพระพุทธศาสนาได้ ให้เข้าถึงธรรมได้ เพราะว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในภายใน โดยตรงก็คือ ภายในจิตใจนี้เอง ไม่ใช่ในที่อื่น ถ้าหากว่าตรัสสอนในที่อื่น เหมือนอย่างแสดงเรื่องสร้างโลก เรื่องดับโลก ภายนอก นี่เป็นเรื่องข้างนอก ใครไม่สามารถจะรู้ตามได้ นอกจากเชื่อหรือไม่เชื่อ ถ้าเชื่อก็เชื่อไป ถ้าไม่เชื่อก็ไม่เชื่อ แต่ก็ไม่รู้ ถึงเชื่อก็ไม่รู้ ทำอย่างไรก็ไม่รู้ แต่ว่าถ้าธรรมแสดงที่จิตนี้เองแล้ว ทุกคนสามารถรู้ได้ เพราะทุกคนมีจิต และจิตนี้อยู่ในภายในของตัวเอง เพราะฉะนั้น เมื่อแสดงจึงเข้ามาชี้เข้ามาที่จิตอันนี้ และมองตามเข้ามาที่จิตอันนี้ในภายในแล้ว จึงพบสัจจะคือความจริงได้ในจิตใจนี้เอง พบทุกข์ได้ที่จิตใจนี้เอง พบสมุทัยได้ที่จิตใจนี้เอง พบนิโรธได้ที่จิตใจนี้เอง พบมรรคได้ที่จิตใจนี้เอง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้นั้น จึงตรัสรู้ในจิตของพระองค์เองนี้เอง ไม่ใช่ในภายนอก แต่ว่าเมื่อรู้ในจิตใจของพระองค์แล้วเป็นอย่างไร ทุก ๆ คนก็ย่อมมีกายมีจิตเหมือนกัน มีอยู่ในลักษณะเดียวกัน ก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น แม้จะเป็นความรู้ในจิตใจของพระองค์เองแต่พระองค์เดียว แต่ก็ เป็นความรู้ครอบโลก เพราะเป็นกฎธรรมดาที่มีอยู่เหมือนกันทุกคนหมด ไม่มียกเว้นใคร อริยสัจจทั้ง ๔ เหล่านี้ก็มิได้อยู่เหมือนกันหมดในทุก ๆ คน ไม่มียกเว้นใคร แต่ว่าเมื่อยังไม่ได้อบรมความรู้ให้ถึงที่สุดแล้ว ความรู้หรืออริยสัจจทั้ง ๔ นั้นย่อมมีอยู่ในข้อทุกข์และข้อสมุทัยโดยมาก คือทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ แต่เมื่อมาปฏิบัติในธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ จึงจะสามารถพบทุกข์นิโรธและพบมรรคที่จิตใจนี้ด้วย และก็ต้องพบในจิตใจนี้แน่แท้และจึงจะเป็นความรู้จักรัธรรม เพราะธรรมคือสัจจะ ความจริงที่เป็นธรรมชาติธรรมดาที่มีอยู่เป็นหลักแห่งเหตุผลที่มีอยู่ ทุกข์นั้นเป็นตัวผล สมุทัยเป็นตัวเหตุด้านทุกข์ นิโรธเป็นตัวผล มรรคเป็นเหตุในด้านความดับทุกข์ จึงมีเหตุผลในด้านก่อนทุกข์และมีเหตุผลในด้านดับทุกข์อยู่ที่จิตใจนี้เอง

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพระพุทธศาสนา จึงต้องปฏิบัติให้เข้ามาถึงจิตใจ ให้รู้เหตุผลในจิตใจของตัวเอง รวมเข้ากับอริยสัจจ ๔ นี้ และกิจที่พึงทำในพระพุทธศาสนานั้น ก็คือกิจที่พึงกระทำในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัส

เอาไว้ว่า “กุศลธรรมทั้งสี่นี้ย่อมรวมเข้าประมวลเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ เหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมรวมเข้าในรอยเท้าช้าง” อริยสัจทั้ง ๔ เป็นที่รวมเข้าของ กุศลธรรมทั้งสี่นี้ หรือของธรรมทั้งสี่นี้ หรือว่าของพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าทั้งสี่นี้ รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมเข้า ของรอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย และกิจที่พึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งสี่นี้ นั้น เมื่อรวมเข้า แล้วยังเป็นกิจ ๔ อย่าง ได้แก่

ปริยญา ปฏิบัติกำหนดให้รู้จักทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ปหานะ ปฏิบัติละสมุทัย

สังกัณณะ กระทำให้แจ้งนิโรธ ความดับทุกข์

ภาวนา ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้นในมรรค คือทางปฏิบัติ ให้ถึง ความดับทุกข์

การปฏิบัติพระพุทธศาสนานั้นจึงรวมเข้าใจในกิจ ๔ อย่างนี้ ปฏิบัติในกิจ ๔ อย่างนี้ชื่อว่าปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติทั้งหมดนั้นก็รวมเข้าในจิตใจนี้ ปฏิบัติในจิตใจอาศัยกายอาศัยวาจา และที่ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ไปด้วย และก็เนื่องมาจากจิต ปฏิบัติในภายในนี้เอง คือในภายในตน อันหมายความว่าภายในกายอันยาวาวาหนาคือบ หรือภายในจิตใจนี้เอง ไม่ใช่ที่อื่น นี่เป็นหลักที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ตั้งแต่ปฐมเทศนา

ครั้งที่ ๕ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)

ได้แสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร ยกเอาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นปฐมเทศนาแสดงพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้เอง และอธิบายบางประการมาโดยลำดับ อันสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะตรัสรู้ ทรงแสวงหาโมกขธรรมธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ทรงได้พบทางปฏิบัติอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ หรือทรงได้พบทางปฏิบัติอะไรจึงได้ตรัสรู้ ได้ตรัสรู้อะไร ได้ตรัสรู้อย่างไร สรุปเข้าก็คือว่า ได้ทรงพบทางอันเรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ซึ่งหมายความว่า ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่ง ๒ ข้าง ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ทรงพบทางนี้และปฏิบัติทางนี้ อันเป็นทาง ที่ทำให้เกิดจักขุดวงตาเห็นธรรม ทำให้เกิดความหยั่งรู้ธรรม อันเรียกเป็นภาษาบาลีว่า *จักขุกรณี ญาณกรณี* จึงได้ตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔

ตรัสรู้อย่างไร ก็คือตรัสรู้ด้วยญาณคือความรู้ หรือว่า *ญาณทัสสนะ* ความรู้ ความเห็น ที่มีนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในธรรมที่มีได้เคยสดับแล้วมาก่อน คือในอริยสัจ ๔ ทรงตรัสรู้อย่างนี้ และเพราะทรงตรัสรู้อย่างนี้ จึงได้บัญญัติว่า เป็น *อภิสัมพุทธะ* ผู้ตรัสรู้เองชอบยิ่ง ซึ่ง *สัมมาสัมโพธิ* คือความตรัสรู้พร้อมโดยชอบที่เราเรียกกันว่า *พระสัมมาสัมโพธิญาณ* และที่ทรงบัญญัติพระองค์ว่าเป็น *อภิสัมพุทธะ* ตรัสรู้เองชอบยิ่ง ก็คือทรงเป็น *พุทธะ* ผู้ตรัสรู้แล้วนั่นเอง และก็พึงทำความเข้าใจประกอบต่อไปอีกเล็กน้อยว่า ที่เรียกว่า *สัมมาสัมพุทธะ* หรือ *อภิสัมพุทธะ* *สัมมาสัมโพธิญาณ* ที่แปลว่า ตรัสรู้เองชอบ *สัมมา* ก็คือชอบ *สัม* หรือ *สัง* ก็คือเอง *พุทธะ* ก็คือตรัสรู้ ที่ว่า

สัมมา โดยชอบหรือชอบนั้น ก็คือว่า ถูกต้องไม่ผิดพลาด เพราะธรรมที่ตรัสรู้นั้นเป็น สัจจะคือความจริงที่สมบูรณ์ ไม่มีบกพร่อง ไม่มีผิดพลาด จึงเรียกว่า โดยชอบ และ ทางที่ปฏิบัติให้เกิดความตรัสรู้นั้นก็เป็นทางชอบ ดังที่จำแนกเป็น ๘ ข้อ มีสัมมาทิฐิ เห็นชอบ เป็นต้น ส่วนที่เรียกว่า เอง ก็ดังที่ได้แสดงไว้ คือตรัสแสดงไว้ว่า ญาณคือ ความหยั่งรู้ ผุดขึ้นในธรรมที่ยังมิได้เคยสดับมาแล้วในกาลก่อน เพราะฉะนั้น จึงเป็น ความตรัสรู้อันเอง เป็นญาณคือความหยั่งรู้อันเองในธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ในอริยสัจจ ทั้ง ๔ เหล่านี้ ถ้าหากว่าได้ฟังผู้อื่นมาก่อนก็ไม่ใช่สัมมาสัมพุทธะ ดังพระอรหันตสาวก ทั้งหลาย ได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงแสดงคำสั่งสอนมาก่อน จึงได้ตรัสรู้ตาม ดังนี้พระอรหันตสาวกทั้งหลายจึงมิใช่เป็นสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองชอบ แต่เป็นอนุพุทธะคือผู้ตรัสรู้ตาม ก่อนแต่ที่พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้อริยสัจจ ๔ นี้ ยังไม่มีศาสดาองค์ไหนได้รู้และ สอนมาก่อน บรรดาศาสดาและบรรดาลัทธิตที่ทรงปฏิบัติทดลองมาก่อน ที่ตรัสรู้ตาม ที่สอนกันมานั้น ไม่มีสอนดังที่พระองค์ได้ทรงพบ คือมิได้มีการสอนมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ พระองค์ได้ทรงพบขึ้นเอง และมีได้มีการสอนอริยสัจจ ๔ มาก่อน พระองค์ได้ผุดขึ้นด้วยปัญญาเองในอริยสัจจทั้ง ๔ เหล่านี้

เพราะฉะนั้น ธรรมคือสัจจะที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น พร้อมทั้งทางที่พระองค์ได้ ทรงปฏิบัติดำเนินมา จึงได้ทรงพบเองและได้ตรัสรู้อันเอง จึงมีปัญหามีเหมือนกันว่า ธรรม ที่พระองค์ได้ตรัสรู้อันเองนี้ พระองค์สร้างขึ้น หรือเป็นสัจจะที่มีอยู่แล้ว แต่ไม่มีใครพบ เท่านั้น ปัญหานี้เมื่อพิจารณาตามกระแสธรรมที่ตรัสไว้ ก็ตอบได้ว่า เป็นสัจจะที่มี อยู่แล้ว แต่ว่ายังไม่มีผู้ใดได้พบและได้นำมาแสดง ทางปฏิบัติคือมรรคมีองค์ ๘ ก็เป็น ทางเก่า คือเป็นทางที่มีอยู่แล้ว แต่ยังไม่ผู้ใดพบและได้ดำเนิน เพราะสัจจะคือ ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปอยู่ ดำรงอยู่ทุกสมัย เป็นอกาลิก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา แต่เมื่อยังไม่มีผู้ใดได้พบและได้แสดงออกมา ก็ยังไม่ปรากฏขึ้นในโลก เมื่อมีผู้ได้พบ และได้แสดงออกมา จึงปรากฏขึ้นมา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระพุทธเจ้า ตรัสรู้อะไร” ได้ทรงแสดงเทียบไว้กับความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ที่นักวิทยาศาสตร์ ได้ค้นพบและได้นำเอามาแสดง เป็นไฟฟ้า เป็นสิ่งต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ก็เป็นเหตุผลอันเป็นสัจจะคือความจริงของโลกที่มีอยู่แล้ว แต่ว่าเมื่อยังไม่มีผู้ใดพบ ก็ยังไม่มีผู้แสดงออกมาให้ใครรู้ แต่เมื่อมีผู้พบและแสดงออกมา ก็ได้รับรู้ตามกันและนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่าง ๆ

ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้จะเห็นได้ว่า ท่านแสดงผลก่อนแล้วจึงแสดงเหตุ ทุกข์เป็นผล ทุกขสมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นั้นเป็นเหตุ ทั้งนี้ก็เพราะว่าทุกคนได้รับผล แต่ยังไม่พบเหตุ หรือว่าพบ แต่ว่าผิด เช่นว่าทุกคนก็พบทุกขอริยสัจ คือความเกิด ความแก่ ความตาย ได้เคยพบความโศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจและกาย ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจมาด้วยกันทุกคนแล้ว ตลอดจนทุกคนก็มีขันธ ๕ อยู่ด้วยกันแล้ว แต่ยังไม่รู้จักเหตุว่าอะไร เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เหล่านี้ และก็เชื่อว่ายังไม่รู้จักทุกข์เหล่านี้ว่าเป็นทุกข์ หรือว่ารู้จักแต่เพียงบางส่วนบางประการว่าเป็นทุกข์ที่ปรากฏเป็นทุกข์เวทนา เช่นความแก่ เมื่อแก่เข้าก็มีทุกข์เวทนา ร่างกายแก่ก็ไม่แข็งแรง ย่อมบกพร่อง เมื่อจะตายก็รู้สึกว่าเป็นทุกข์ ต้องป่วยไข้ ต้องเจ็บ หรือเมื่อโศกก็รู้ว่าเป็นทุกข์เพราะใจมันโศก แห้งใจ เวลาคร่ำครวญ รัญจวนใจก็รู้ รู้โดยเป็นทุกข์เวทนาที่พบ

แต่ยังไม่รู้จักทุกข์ทั้งหมด เช่นว่ายังไม่รู้จักว่าทุกข์เวทนานั้นก็เป็นทุกข์ คือทุกข์เวทนาที่รู้จักว่าเป็นทุกข์นั้น คือรู้จักว่าไม่สบายกาย ไม่เป็นสุข เป็นทุกข์เวทนา แต่ยังไม่รู้จักว่าทุกข์เวทนานั้นก็เป็นทุกข์อีกอย่างหนึ่ง คือว่าเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง คือว่าเมื่อเกิดแล้วก็ต้องดับเหมือนกัน และเมื่อพบสุขเวทนา ก็รู้จักแต่เพียงว่าเป็นสุขที่ต้องการ แต่ยังไม่รู้จักว่าแม้สุขเวทนานั้นก็เป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง คือต้องเกิดต้องดับ เป็นสุขแล้วสุขก็ดับ เป็นทุกข์ ทุกข์ดับก็เกิดสุข สุขดับก็เกิดทุกข์ ทุกข์ดับก็เกิดสุข ก็กลับไปกลับมา จึงชื่อว่าเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ทั้งทุกข์เวทนาทั้งสุขเวทนาจึงเป็นทุกข์ทั้งนั้น

และยังไม่รู้จักเหตุแห่งทุกข์ ยังไม่รู้จักความดับทุกข์ เช่นความดับทุกข์ก็รู้จัก แต่เพียงว่า เมื่อทุกข์เวทนาเกิดขึ้นแล้ว หายไป ก็เป็นความดับทุกข์แล้ว เช่นความโศกเกิดขึ้น ความโศกหายไปก็เป็นความดับทุกข์แล้ว เพราะฉะนั้น เพียงทุกข์เวทนาอย่างเดียวเท่านั้นที่คนโดยมากรู้จักว่าเป็นทุกข์ รู้เพียงเท่านี้ ถ้าเป็นสุขเวทนาจึงเป็นสุข

เพราะฉะนั้น จึงได้แสวงหาทางดับทุกข์กันต่าง ๆ เช่น เมื่อแสวงหาทางดับทุกข์เวทนา ซึ่งบังเกิดขึ้นจากเหตุต่าง ๆ ก็แสวงหาสิ่งที่จะมาทำให้เกิดสุขเวทนาขึ้น เมื่อได้มาก็แปลว่า ดับทุกข์แล้ว เป็นสุขแล้ว เช่น ต้องการปัจจัยทั้ง ๔ สำหรับที่จะบริโภคบำรุงร่างกาย ต้องการอาหาร ต้องการผ้านุ่มห่ม ต้องการที่อยู่อาศัย ต้องการยาแก้ไข้ เมื่อได้มาเพียงพอ ร่างกายก็เป็นสุขสบาย นี่เป็นความดับทุกข์แล้ว ก็พอใจ จึงได้พากันแสวงหาสิ่งเหล่านี้ไว้ จนเหลือกินเหลือใช้ของตัวเอง แต่ว่าเพื่อสำหรับเลี้ยงครอบครัว เลี้ยงเพื่อนฝูง เป็นต้น ก็เป็นเรื่องที่ควรจะเป็นไปได้ แต่บางทีก็เหลือกินเหลือใช้ทั้งหมด แล้วบางทีแถมยังมีמצฉริยะคือหวงแหน ตัวเองก็ไม่ยอมกิน ไม่ยอมใช้ให้เป็นสุข ได้มากก็เก็บรักษาไว้ ดังนั้นก็มีเป็นอันมาก มีความพอใจว่ามีอยู่ แต่ไม่ใช้สิ่งที่ต้องการใช้ให้เกิดเป็นประโยชน์ ตลอดจนถึงไม่อยากจะแก่ไม่อยากจะตาย ก็หาวิธีแก้แก่แก้ตายต่าง ๆ แล้วก็มีความที่มาสอดถึงทางที่จะทำให้ไม่ต้องแก่ไม่ต้องตาย ดังในโลกนี้เองก็แสวงหาอายุวัฒนะหรือแสวงหาทางปฏิบัติ อย่างของจีนก็ไปปฏิบัติเป็นเซียน อยู่ป่าอยู่เขาเป็นเซียน ถ้าสำเร็จเป็นเซียนได้แล้วก็เป็นอันว่าอยู่กันได้ต่อไป ไม่ต้องตาย บางศาสนาที่แสดงถึงลัทธิศาสนาว่า ตายแล้วไปเกิดในสรวงสวรรค์ชั้นนั้น ชั้นนี้ แล้วก็เสวยสุขอยู่คงที่ที่บนนั้น ไม่ต้องแก่ไม่ต้องตาย จึงมีศาสนาที่แสดงแนะนำกันต่าง ๆ ดังนี้มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมากมาย แต่ว่าที่จะมาสอนจนถึงเดินให้เข้าทางมรรคมืองค์ ๘ ให้รู้ร้อยสัจจ์ ให้ตัดกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมดดังพระพุทธเจ้านั้นยังไม่มี เพราะฉะนั้น จึงมีลัทธิที่สอนกันแค่ว่าไปสวรรค์ ไปพรหม เกิดเป็นเทพเกิดเป็นพรหม แล้วดำรงอายุเป็นอมตะอยู่ตลอดไป เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกเทวดาว่าอมร อมระ หรืออมร ที่แปลว่า ผู้ไม่ตาย ก็สอนให้ปฏิบัติกันไป ดังนี้

แต่พระพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงศึกษาทดสอบปฏิบัติในสำนักคณาจารย์ต่าง ๆ ในลัทธิปฏิบัติต่าง ๆ ก็ทรงเห็นว่ายังไม่ถึงความสิ้นทุกข์ได้ ยังไม่เป็นโมกขธรรม ธรรมที่หลุดพ้นจากทุกข์ได้ เพราะเมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่ จะไปเกิดเป็นอะไรแล้วให้อยู่เป็นนิรันดรไม่ได้ ก็ต้องมีตายมีดับ เป็นเทวดาก็ต้องมีจุติคือเคลื่อนลงมา เป็นพรหมก็ต้องมีจุติคือเคลื่อนลงมา ที่อยู่เป็นนิรันดรไปนั้นไม่มี ในเมื่อมีชาติก็ต้องมีแก่มีตาย เมื่อมีเกิดก็ต้องมีดับ เพราะฉะนั้น เมื่อยังต้องการจะไปเป็นเทพ เป็นพรหม

อยู่หรือจะไปเป็นอะไรอยู่ ก็แปลว่า ยังมีต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก อยากเป็นนั่นอยากเป็นนี่ เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ ก็ยังต้องมีชาติคือความเกิด เมื่อมีเกิดก็ต้องมีแก่มีตาย หรือว่าต้องมีดับแล้วต้องมีเกิดต่อไป ยังไม่สิ้นทุกข์ ทรงมีความคิดที่เหนือจากความคิดของบรรดาคณาจารย์เจ้าลัทธิทั้งหลาย และลัทธิทั้งหลายที่บัญญัติกันอยู่ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในโลกนี้ก่อนแต่พระพุทธเจ้า ทรงอุบัติขึ้นหรือว่าทรงอุบัติขึ้นแล้วในภายหลังต่อมา ก็ตาม สัตว์โลกนี้มีเป็นมนุษย์ มีเป็นเทพ มีเป็นพรหมเป็นต้น กันอยู่เต็มที่แล้ว ได้พบทางปฏิบัติให้ไปเป็นมนุษย์เป็นเทพเป็นพรหมกันอย่างเต็มที่แล้ว แต่ว่ายังไม่พบทางที่จะให้ดับกิเลสต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากได้หมด จึงยังมีความยึดถืออยู่ เป็นตัวเราเป็นของเรา ยังมีอัตตาตัวเราของเราอยู่ คือว่าเราจะต้องไปเกิดเป็นนั่น ยังต้องไปเกิดเป็นนี่ เพราะฉะนั้น จึงยังพ้นทุกข์ไม่ได้

เพราะทรงค้นพบอย่างนี้ จึงได้ทรงปฏิบัติในทางมืองค์ ๘ นั้น ซึ่งเมื่อสรุปรวบเข้าแล้วก็ทรงปฏิบัติในศีลอยู่เป็นอันดีแล้ว ในสมาธิก็เคยทรงเรียนมาแล้ว แต่ว่าเป็นสมาธิที่ประกอบด้วยต้นหาอุปาทาน คือความอยากความยึดเพื่อไปเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ จึงทรงมาปฏิบัติสมาธิอย่างบริสุทธิ์ ไม่ยึดถืออะไร ๆ ทั้งหมด ให้จิตสงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวโดยไม่ยึดถืออะไร ๆ ทั้งหมด แล้วทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิ อันบริสุทธิ์นี้ไปเพื่อรู้ จึงได้เกิดปัญญาที่เป็นความรู้ ละอวิชชาคือความไม่รู้ที่มีอยู่เป็นต้นเดิมของกิเลสทั้งหลายเสียได้สิ้น ญาณในอริยสัจจึงได้ผุดขึ้นแก่พระองค์ ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้น จึงทรงแสดงผลก่อนคือทุกข์ แล้วจึงทรงแสดงเหตุคือต้นหา แล้วจึงทรงแสดงความดับทุกข์คือดับต้นหา ทุกข์ดับหมด แล้วจึงทรงแสดงเหตุคือทางปฏิบัติ มีมรรคมีองค์ ๘ เพราะว่าผลที่เป็นตัวทุกข์เหล่านั้นพระองค์ก็ทรงพบมาแล้วเหมือนกัน ตั้งแต่ก่อนทรงผนวช แต่ว่าเห็นว่าบางอย่างเป็นทุกข์ บางอย่างไม่เป็นทุกข์ เหมือนอย่างคนทั้งหลายก็เห็นทุกข์กันมาแล้วทั้งนั้น แต่ว่าเห็นทุกข์บางอย่างเช่นทุกข์เวทนา แต่เป็นสุขแล้วไม่เห็นว่าเป็นทุกข์ แต่พระองค์ทรงเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นตัวสังขาร มีสิ่งผสมปรุงแต่ง มีเกิดแล้วก็ต้องมีดับทั้งนั้น จึงเป็นทุกข์ทั้งหมด อย่างเช่นเวทนานั้นเอง สุขก็เป็นทุกข์ ทุกข์เองก็เป็นทุกข์ กลาง ๆ ก็เป็นทุกข์ คือจะต้องเกิดต้องดับ

ทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดที่ไม่เกิดไม่ดับ จึงทรงจับได้ว่าทุกข์ตัวต้นนั้นก็คือความเกิด คือชาติ จะเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหมอะไรทั้งหมดนั้น ก็เป็นทุกข์ทั้งนั้น เพราะจะต้องมีดับ คือเป็นสิ่งที่จะต้องมีเกิดมีดับ ทุกข์จึงไม่ได้หมายความว่า เป็นทุกขเวทนาอย่างเดียว เวทนานั้นเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์เท่านั้น แต่ทุก ๆ อย่างที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งต้องมีเกิดมีดับแล้วเป็นทุกข์ทั้งนั้น และค้นหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดับค้นหาคือความดับทุกข์ มรรคมีองค์ ๘ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เพราะทรงได้ปัญญาที่เป็นวิชา ความรู้แจ่มแจ้ง ดับอวิชชาคือ ความไม่รู้ คือความรู้ ผิดและความหลงได้หมด ญาณจึงได้ผุดขึ้นใน อริยสัจจทั้ง ๔ เอง จึงทรงเป็นพุทธโธ ผู้ตรัสรู้เองชอบขึ้นดังที่ได้กล่าวแล้ว

ดังนั้น ปัญญาที่ยิ่งยอดอย่างนี้จึงมีเฉพาะแก่พระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก ในโลกนี้ หรือว่าในพุทธกาลนี้ และได้ทรงนำออกสั่งสอน เพราะฉะนั้น ในทำยพระสูตรนี้ จึงได้มีแสดงไว้อีกว่า ญาณ ความหยั่งรู้ ทสฺสนะ ความเห็น ที่เรียกว่า ญาณทสฺสนะ ความรู้ความเห็น ผุดขึ้นแก่เราว่า “วิมุตติคือความหลุดพ้น คือเมื่อตรัสรู้ ซึ่งเป็นตัวปัญญาในอริยสัจจดังนี้ ตัดขาดไปหมด ก็เป็นวิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลส และเมื่อตัดขาดไปหมด ก็พ้นทุกข์ เป็นความดับทุกข์ วิมุตตินี้เป็นสิ่งที่ไม่กำเริบ คือพ้นได้เด็ดขาด ไม่มีกลับมาอีก และชาตินี้ของพระองค์นั้นเป็นชาติที่สูงสุด พระองค์ไม่มีชาติคือความเกิดขึ้นอีก ภพใหม่คือความเป็นขึ้นใหม่ มักจะพูดว่า ภพชาติใหม่ ไม่มีในบัดนี้” เป็นอันว่าได้ทรงถึงที่สุดโลก และได้ทรงถึงที่สุดทุกข์ทั้งหมด ทำยของพระสูตรนี้ที่พระพุทธเจ้าตรัสเองก็มีเพียงเท่านี้ คือว่า ญาณทสฺสนะผุดขึ้นแก่เรา วิมุตติ ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สูงสุด ไม่มีภพใหม่ในบัดนี้

พระพุทธเจ้าทรงจบปฐมเทศนาเพียงเท่านี้ และได้มีแสดงของพระอาจารย์ต่อไปว่า เมื่อไวยากรณ์คือถ้อยคำร้อยแก้วนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอยู่ ธรรมจักขุ คือ ดวงตาเห็นธรรม อันไม่มีรูปสีคือกิเลส ปราศจากรูสีคือกิเลส ปราศจากมลทินโทษ ได้ผุดขึ้นแก่ท่านโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของฤๅษีปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ว่า “สิ่งใด สิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” ปัญญาที่ผุดขึ้นแก่ท่านเมื่อฟังปฐมเทศนานี้ เรียกว่า ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม และความแห่งดวงตา

เห็นธรรมที่ผุดขึ้นดังนี้ ก็แสดงว่า ท่านพระโกณฑัญญะท่านได้เห็นทุกข์ คือทุกขอริยสัจจ์ และเป็นความเห็นครอบโลก เพราะว่าทุกขอริยสัจจ์ นั้นเป็นไปดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็หมายถึงว่าสิ่งที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ทุกอย่างเป็นทุกข์ ทั้งหมด และบรรดาสิ่งที่ปรุงแต่งทั้งหลายทุกอย่าง ก็ต้องมีเกิดมีดับ เพราะฉะนั้น ทุกอย่างในโลกที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ก็มีความดับไปเป็นธรรมดาเหมือนกันหมด ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับ เมื่อมีเกิดก็ต้องมีดับทั้งนั้น ไม่ว่าอะไรทั้งนั้น ทั้งโลกก็เป็นดังนี้ เพราะฉะนั้น ทุกขอริยสัจจ์จึงบังเกิดขึ้นแจ่มแจ้งแก่ท่านโกณฑัญญะนี้ แต่ว่าอริยสัจจ์ข้ออื่นยังไม่แจ่มชัดนัก ท่านจึงแสดงว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น ได้เป็นโสดาบัน คือเป็นอริยบุคคลชั้นแรกในพระพุทธศาสนา

๑๐ สิงหาคม ๒๕๓๑

ครั้งที่ ๖ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)

ได้แสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มาโดยลำดับ เหมือนอย่างเป็นการแก้ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ทรงปฏิบัติอย่างไร หรือทำอะไรจึงได้ตรัสรู้ ได้ตรัสรู้อะไร ได้ตรัสรู้อย่างไร และทำไม จักขยายความในข้อทำยนี้ว่าทำไม ก็คือทำไมจึงได้ทรงปฏิบัติเพื่อตรัสรู้ ตรัสรู้อย่างไร และตรัสรู้นั้นเพื่ออะไร ก็คือทำไม เพื่ออะไร

เมื่อจะกล่าวสรุปให้เข้ากับความตั้งพระทัยที่ออกผนวช ก็คือเพื่อแสวงหา *โมกขธรรม* ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ดังที่มีเล่าไว้ในพุทธประวัติว่า ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ที่เรียกว่า เทวทูต ตามศัพท์ก็แปลว่า ทูตของเทวดา จะเรียกว่า เป็นทูตทิพย์ก็ได้ จึงได้ทรงสังเวชพระหฤทัยว่า จะเป็นอะไรก็ต้องแก่ ต้องเจ็บต้องตาย ไม่พ้นไปได้ และเมื่อมีแก่มีเจ็บมีตาย ก็ต้องมีไม่แก่มีไม่เจ็บมีไม่ตาย เป็นคู่กัน เพราะสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ย่อมมีเป็นคู่กันอยู่ ดังมีมืดก็มีสว่าง มีกลางวันก็มีกลางคืน เพราะฉะนั้น เมื่อมีแก่มีเจ็บมีตาย ก็ต้องมีไม่แก่มีไม่เจ็บมีไม่ตาย และก็จะต้องมีธรรมที่หมายถึงว่ามีทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความไม่แก่ ความไม่เจ็บ ความไม่ตายนั่น และเมื่อทรงเห็นเทวทูตที่ ๔ คือสมณะ ก็ทรงเห็นว่าในการที่จะแสวงหาโมกขธรรมนั้น ถ้าดำรงชีวิตอยู่เป็นคฤหัสถ์ก็คงจะไม่สามารถแสวงหาได้ เพราะคฤหัสถ์นั้นต้องมีภาระธุระที่จะต้องปฏิบัติมาก แต่เมื่อได้บวชเป็นสมณะ ออกจากปราสาทราชวังบ้านเรือน ไปเป็นผู้ไม่มีเรือน คือเป็นผู้อยู่ผู้เดียว อาศัยป่าอาศัยถ้ำใน

ป่าเป็นต้นเป็นที่อาศัย และเลี้ยงชีวิตด้วยการที่เหี่ยววิณชบาต รับอาหารที่เขาใส่บาตร มาบริโภค และนุ่งห่มอย่างบรรพชิตคือผู้บวช คือเมื่อไม่มีผ้า ก็หาผ้าเก่า ๆ ที่เขาทิ้งมา ย้อมน้ำฝาดนุ่งห่ม และมีการตัดผมให้สั้นหรือโกนผมโกนหนวด เพื่อให้ไม่ต้องมีกังวล และเพื่อไม่ต้องตกแต่งให้เหมาะสมสวยงาม จึงได้ทรงออกผนวชที่เรียกว่า เสด็จออก และก็แสวงหาโมกขธรรม ดังที่เล่าไว้ในพุทธประวัติ ก็เพื่อโมกขธรรมคือธรรมที่หลุดพ้น เพื่ออะไร ก็คือว่า เพื่อโมกขธรรม เพราะว่าทรงออกผนวชและปฏิบัติอย่างนั้นทำไม ก็คือว่าปฏิบัติ เพื่อโมกขธรรม

และในการที่ทรงแสวงหาธรรมนั้น ก็ตามที่เล่าไว้ ได้ทรงศึกษาปฏิบัติในสำนักอาจารย์ จนทรงได้สมบัติ ๗ สมบัติ ๘ เมื่อทรงดูที่พระหฤทัยของพระองค์เอง ทรงเห็นว่ายังไม่หลุดพ้น จิตยังมีติดยังมีข้องเกี่ยวอยู่ คือยังมีความปรารถนายึดถืออยู่ แม้ว่าจะออกจากเครื่องปรารถนายึดถือของบ้านเรือน แต่ก็ยังมีความปรารถนายึดถืออยู่ในข้อปฏิบัติ และผลของข้อปฏิบัตินั้น เช่นในการมาปฏิบัติทางสมาธิจนได้สมาธิ เป็นสมบัติ ๗ สมบัติ ๘ นั้น ก็เพื่อไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก ยังมีความต้องการ ยังมีความยึดถืออยู่ เป็นแต่เพียงว่าเป็นชาติภพที่ละเอียด ไม่ใช่เป็นชาติภพที่หยาบเท่านั้น และเมื่อเป็นชาติภพแล้ว ก็ต้องมีการดับแตกสลายตามธรรมดาของหลักการ เมื่อมีความเกิด ก็ต้องมีการแก่การเจ็บการตาย หรือมีเกิดก็มีดับ จึงได้ทรงแสวงหาด้วยการ ทำทุกกริยา ทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์เพราะเป็นการทรมานแก่ร่างกาย แต่ไม่ได้อบรมจิตใจให้ได้ผลอะไรขึ้นมาทางจิตใจ จึงได้ออกทรงแสวงหาด้วยพระองค์เอง จนทรงพบทางที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* พระองค์ก็ทรงมีศีลอยู่แล้ว และทางที่ทรงพบนั้น ที่แรกก็เป็นสมาธินั่นเอง

หากจะมีปัญหาว่า สมาธิที่ทรงพบด้วยพระองค์เอง กับสมาธิที่ทรงศึกษา ในสำนักของคณาจารย์ทั้ง ๒ ก็เป็นสมาธิด้วยกัน และทรงได้สมาธิถึงอาจารย์ทั้ง ๒ ซึ่งก็สูงมากถึงสมบัติ ๗ สมบัติ ๘ ก็แปลว่า ได้ถึง *อัปปนาสมาธิ* สมาธิที่แนบแน่น ก็น่าจะเป็นสมาธิเหมือนกัน แต่ทำไมในครั้งที่ทรงได้นั้นจึงได้ทรงสละมาเสีย แต่คราวนี้ได้พบทางที่ถูกต้องใหม่ ก็สมาธิอีกนั่นแหละ อันนี้ก็ตอบได้ว่า เพราะสมาธิที่ทรงพบและทรงปฏิบัติจนตรัสรู้ นั่น เป็นสมาธิที่ไม่ได้มุ่งเพื่อไปเกิดเป็นอะไร เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ และก็ทรงระลึกถึงสมาธิที่บริสุทธิ์นี้ได้จากสมาธิที่ทรงได้เอง

เมื่อเป็นพระกุมาร คือได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดา กำลังกระทำพิธีแรกนาขวัญนั้น พระราชกุมารได้ประทับอยู่ใต้ต้นหว้า ประทับรออยู่ จิตของพระองค์ก็รวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้าออกของพระองค์เอง อันเรียกว่า *อานาปานสติ* สติกำหนดลมหายใจเข้าออก พระองค์ก็ได้สมาธิถึงขั้น *ปฐมฌาน* มีวิตกคือความตรึก อันหมายความว่า การนำจิตเข้ามาสู่ลมหายใจเข้าออก มีวิจาร์ ความตรอง ก็คือระคองจิตให้ตั้งอยู่ในลมหายใจเข้าออกนั้น เมื่อจิตตั้งอยู่ได้ ก็ทรงได้ *ปีติ* ความอิ่มใจ ได้ *สุข* ความสบายกายความสบายใจ และได้ *เอกัคคตา* คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว มียอดเดียว คือกำหนดลมหายใจเข้าออกเท่านั้น

และสมาธิที่ทรงได้เมื่อครั้งเป็นพระกุมารนั้น ก็เหมือนอย่างจิตใจของเด็กทั้งหลาย ยังไม่ตั้งความปรารถนาอะไร ๆ ต่าง ๆ เหมือนอย่างผู้ใหญ่ จึงเป็นจิตที่บริสุทธิ์ เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ ไม่ได้ทรงปรารถนาว่า ฌานที่ทรงได้นั้นจะไปทำอะไร ทรงอยากจะเป็นอะไร ยังไม่มีในความคิดของเด็กโดยปกติ ในจิตของพระองค์ก็เป็นเช่นนั้น จึงไม่ได้เป็นสมาธิว่า เพื่อจะไปเกิดเป็นพรหม เป็นนั้นเป็นนี้ หรือว่าได้นั้นได้นี้ ก็ทรงระลึกได้ถึงสมาธิที่ทรงได้ในครั้งนั้น และสมาธินั้นก็เสื่อมไปในเวลานั้นแล้ว ก็ทรงเห็นว่าทางนั้นจะเป็นทางที่นำไปสู่ความตรัสรู้ได้ ก็ทรงเริ่มปฏิบัติสมาธิอย่างนั้น จึงทรงได้สมาธิอย่างแน่วแน่ เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ ไม่มุ่มมั่นปรารถนาอะไร ๆ ในโลก ไม่ยินดียินร้ายอะไร ๆ ในโลก ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลก ปล่อยจิตให้สงบตั้งมั่น และก็ทรงน้อมจิตนั้นไปเพื่อรู้เพื่อเห็น เพราะฉะนั้น ญาณคือความหยั่งรู้จึงผุดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยสดับมาก่อน คือในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยที่มีลักษณะวนรอบ ๓ อากาโร ๑๒ ในอริยสัจจทั้ง ๔ ดังที่ได้แสดงแล้ว จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้ทรงปฏิบัติทำไม่ ก็คือได้ทรงปฏิบัติเพื่อจะได้ตรัสรู้ และดับชาติภพทั้งสิ้น ที่เรียกว่า โมกขธรรม ดังที่ทรงปรารถนานั้นเอง

และลักษณะที่เป็นความตรัสรู้นั้น ก็ทรงแสดงเอาไว้ว่า *ญาณทัสสนะ* คือ ความรู้ความเห็นได้ผุดขึ้นแก่พระองค์ว่า พระองค์วิมุตติคือหลุดพ้นแล้ว พ้นจากชาติชรา มรณะเป็นต้น คือพ้นจากทุกข์ทั้งหมด พ้นจากกิเลสคือความไม่รู้ ซึ่งเป็นตัวเหตุใหญ่ เพราะทรงรู้แล้ว เมื่อตรัสรู้ อริยสัจจทั้ง ๔ โดยวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังนั้น ก็ชื่อว่าพระองค์ได้ทรงรู้แล้ว และได้ทรงปฏิบัติในกิจของอริยสัจจทั้ง ๔ เสร็จแล้ว

จึงทรงเป็นผู้พ้นแล้ว ความพ้นแล้วนั้นก็คือกตญาณ ญาณความหยั่งรู้ในกิจที่ได้กระทำ แล้วนั่นเอง ความพ้นแล้วก็รวมอยู่ในนั้น จึงได้เกิดญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็น ชื่นว่า วิมุตติคือความพ้นของพระองค์นั้นไม่กำเริบ คือเป็นความพ้นที่เด็ดขาด ชาตินี้ เป็นชาติที่สุดของพระองค์ บัดนี้ไม่มีชาติภพใหม่ขึ้นอีก ดังนี้ นี่คือโมกขธรรม ธรรมที่ หลุดพ้นที่พระองค์ได้ทรงพบ เพราะฉะนั้น ทำไม คือเพื่ออะไร ก็คือว่าเพื่อโมกขธรรม ที่ทรงปรารถนาไว้ตั้งแต่ต้นดังกล่าวนี้อเอง

ฟังเข้าใจว่าโมกขธรรมดังกล่าวนี้ ผู้ที่ได้บำเพ็ญพระบารมีมาเพื่อตรัสรู้ อันเรียกว่า พระโพธิสัตว์ ก็เพื่อตรัสเป็นพระพุทธเจ้า และพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ทั้งสิ้น และท่านผู้ที่ได้ปฏิบัติมาในธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อการปฏิบัตินั้น อบรมจิตใจ ให้แก่กล้าขึ้นในธรรมปฏิบัติ ก็ย่อมจะทำให้จิตใจนี้ซึ่งเป็นตัวธาตุรู้ ต้องการเพื่อที่จะ หลุดพ้นอย่างนั้นด้วยกัน และเมื่อจิตใจถึงระดับแล้วก็ย่อมเป็นไปเอง แต่เมื่อจิตใจยังไม่ถึงระดับแล้ว แม้จะได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นโสดาบันบุคคล ก็ยังไม่ต้องการที่จะ ก้าวหน้าต่อไปเพื่อให้สิ้นชาติสิ้นภพในปัจจุบันชาตินี้ ยังอยู่ครองบ้านครองเรือนจนถึง ครองแผ่นดินก็มีเป็นอันมาก อย่างเช่นพระเจ้าพิมพิสารก็มีแสดงว่า เมื่อได้เฝ้าพระพุทธเจ้า หลังจากได้ตรัสรู้มาใหม่ ๆ ได้ฟังธรรม พระองค์ก็ทรงได้ธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรม เป็นโสดาบันบุคคล ก็ยังเป็นพระมหากษัตริย์ครองบ้านครองเมืองต่อไป อนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งสร้างเขตนวนถวาย ก็ได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม เป็นโสดาบัน แต่ก็ยังอยู่ครองบ้าน เป็นเศรษฐี ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาต่อไป นางวิสาขามหาอุบาสิกาตามประวัติ ก็แสดงว่าได้ธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรม ตั้งแต่เมื่ออายุยังน้อย แต่ก็ไม่ได้ออกบวช ต่อมาก็แต่งงานมีบุตรมีหลานครองบ้านครองเรือนต่อไป เพราะฉะนั้น จึงมีโสดาบันที่เป็นคฤหัสถ์อยู่เป็นอันมากที่ยังพอใจอยู่เพียงเท่านั้น ยังไม่ชวนชวายปฏิบัติเพื่อที่จะ บรรลุมรรคผลนิพพานที่สูงขึ้นไป จนถึงโมกขธรรมคือความหลุดพ้น

แม้เป็นพระโสดาบันจนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว เป็นผู้มีศรัทธาตั้งมั่นใน พระพุทธศาสนา ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในศีล ๕ โดยอัตโนมัติ ไม่มีคิดที่จะฆ่าใคร ลักขของใครเป็นต้น เป็นศีล ๕ ที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ แต่ก็ยังมีทุกข์มีโศก ดังที่มีเล่าว่า ครั้งหนึ่งหลานของนางวิสาขา ที่นางวิสาขารักมากถึงแก่ กรรมไป นางวิสาขาก็โศกเศร้ามากและแสดงอาการของความโศก เช่นเอาน้ำรดศีรษะ

ผมเปียก เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ตรัสถาม นางวิสาขาภิเษกให้ฟัง พระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสถามว่า อยากจะมีลูกมีหลานมากสักเท่าไร นางวิสาขาภิเษกตอบว่า อยากจะมี ลูกมีหลานมากขนาดเท่าประชาชนของเมืองสาวัตถี พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น คงจะต้องร้องไห้เศร้าโศกกันอยู่ทุกวัน เพราะคนในเมืองสาวัตถีนี้มากและก็ตายกันอยู่ ทุกวัน และพระองค์ก็ตรัสสอนว่า เมื่อมีรักร้อยหนึ่ง ก็มีทุกข์ร้อยหนึ่ง มีรักเก้าสิบเก้า ก็มีทุกข์เก้าสิบเก้า ลดลงมาจนถึงเมื่อมีรักหนึ่ง ก็ต้องมีทุกข์หนึ่ง *ต้องไม่มีรักเลย* จึงจะ*ไม่มีทุกข์เลย* นี้แสดงว่าแม้เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว ก็ยังมีเศร้ามีโศก เพราะว่ ละกิเลสได้เพียงบางส่วนตามที่แสดงไว้ใน*สังโยชน์ ๑๐* ในต้นของวินัยมุขเล่ม ๑ ก็มี เเล่แสดงเอาไว้ในปาราชิกบทที่ ๔ ต่อเมื่อตัดกิเลสได้หมดคือตัดสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้หมด เป็นพระอรหันต์ จึงจะดับกิเลสและกองทุกข์ได้ทั้งหมด

พระพุทธเจ้าทรงละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้หมด พระอรหันตสาวกทั้งหลาย ก็ละ สังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้หมดเหมือนกัน แต่ว่าปัญญาที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น ลึกซึ้ง กว้างขวาง คือไม่เพียงเพื่อละสังโยชน์ได้ ๑๐ เท่านั้น แต่ว่ามีความรู้ที่กว้างขวาง ดังที่ เรียกว่ามีทศพลญาณ ๑๐ ญาณที่มีกำลัง ๑๐ ประการ มีปาฏิหาริย์ ๓ คือ *อิทธิปาฏิหาริย์* ปาฏิหาริย์ที่แสดงฤทธิ์ได้ เช่นว่าเนรมิตตัวได้ต่าง ๆ ปราบทิฏฐิมานะ ของบุคคลได้ *อาเทศนาปาฏิหาริย์* มีปาฏิหาริย์ดักใจเป็นอัศจรรย์คือดักใจได้ *อนุศาสนี- ปาฏิหาริย์* ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนี แสดงธรรมสั่งสอน เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ จึงทรง ได้พระนามว่า *ภควา* เป็นผู้จำแนกแจกธรรม ดังที่ทรงจำแนกธรรมที่ตรัสรู้ ซึ่งเป็น อันหนึ่งอันเดียวนั้นออกมาให้ชัด เป็นมัชฌิมาปฏิปทา เป็นอริยสัจจ ๔ เป็นญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นที่มีวนรอบ ๓ เป็นอาการ ๑๒ เหล่านี้เป็นต้น ต้องจำแนกออกได้ แสดงได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ ดังที่ทุกคนเมื่อได้ตั้งใจฟัง ตั้งใจศึกษา ตั้งใจพิจารณาตามที่ ได้ทรงแสดงในพระสูตรต่าง ๆ แล้ว ก็จะเข้าใจได้ จะปฏิบัติได้ หรือยังไม่ได้ก็ตาม แต่ ว่าพอเข้าใจได้ เห็นทางว่าจะฟังเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น กำลังแห่งความตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้านั้นจึงใหญ่ยิ่ง ทำให้พระองค์สามารถเป็นพระศาสดา ตั้งพระพุทธศาสนา ขึ้นได้ แต่ว่าญาณคือความรู้ของพระอรหันตสาวกโดยมากนั้น ที่มีมากที่พระองค์ตรัสว่า อาจจะแสดงธรรมจักรได้เช่นพระองค์ ก็ได้แก่พระสารีบุตร แต่ส่วนใหญ่แล้วก็ไม่

เท่าเทียมพระพุทธองค์ ไม่สามารถจะจำแนกแจกธรรมได้กว้างขวางอย่างพระพุทธเจ้า แต่ว่าสามารถที่จะละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ตัดกิเลสได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า และพระสาวกนั้นละกิเลสได้เท่ากัน แต่พระพุทธเจ้านั้นมีพระปัญญาที่ยิ่งใหญ่กว่า ทรงเป็นพระศาสดา ตั้งพระพุทธศาสนาได้ ทำให้พระสาวกนั้นรู้ตามได้ ตัดกิเลสได้

และในการที่ทรงแสดงสั่งสอนนั้น ผู้ฟังแม้ว่าจะไม่ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ได้ ศรัทธาปสาทะในพระธรรมที่ทรงสั่งสอน และมีเป็นอันมากที่ได้ศรัทธาปสาทะแล้ว ก็แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ซึ่งเป็นพุทธบริษัทจำพวกที่ ๓ จำพวกที่ ๔ โดยจำพวกที่ ๑ ที่ ๒ คือออกบวชเป็นภิกษุเป็นภิกษุณี นั่นก็แปลว่าที่ยังดำรงอยู่เป็นฆราวาส อยู่ครองบ้านครองเรือนก็มีเป็นอันมาก ก็ตามกำลังของสติปัญญา ของพื้นจิตใจที่มีอยู่ และแม้ได้ธรรมจักขุดวงตาเห็นธรรมแล้ว ก็ยังครองบ้านครองเรือน อยู่เป็นอันมากดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ท่านแสดงว่าผู้ฟังธรรมหรือผู้ปฏิบัติธรรม ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นโสดาบันบุคคล เป็นสกทาคามีบุคคล เป็นอนาคามีบุคคล ยังครองบ้านครองเรือนอยู่ก็มี แต่ที่เป็นอนาคามีบุคคลนั้น เป็นผู้ละกามราคะได้หมดแล้ว แม้จะอยู่ครองบ้านครองเรือนก็อยู่เป็นโสด แต่ว่าท่านแสดงว่า ยังไม่ออกบวช เพราะว่ามีภาระที่จะต้องเลี้ยงพ่อเลี้ยงแม่ จึงยังไม่ออกบวช แต่เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ต้องสละเพศฆราวาสมาเป็นเพศสมณะตามธรรมดา

ตามที่ชี้แจงมานี้ก็เพื่อแสดงว่า การที่จะบรรลุถึงโมกขธรรมที่สุดนั้น เมื่อมีจิตใจอบรมถึงที่แล้ว ก็ย่อมส่งให้ปฏิบัติขึ้นไปเอง แต่เมื่อมีพื้นจิตใจยังไม่ถึงแล้ว ก็ยังไม่ไป ก็แปลว่ายังปฏิบัติได้เท่าที่ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงได้มีการปฏิบัติตามพื้นของจิต มีอยู่อย่างไรก็ปฏิบัติไปอย่างนั้น แล้วก็ส่งพื้นของจิตให้สูงขึ้น ๆ ไปเอง ความเป็นไปของจิตจากพื้นภูมิที่ต่ำขึ้นสู่พื้นภูมิที่สูงดังนี้ ไม่ใช่เป็นการบังคับ แต่เป็นขึ้นไปเอง เหมือนอย่างการขึ้นบันไดทีละขั้น สูงขึ้นไปอีก สูงขึ้นไปอีก ทุกคนเพียงแต่ว่าตั้งใจปฏิบัติไปเท่าที่ฟังปฏิบัติได้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เป็นการปฏิบัติที่ส่งพื้นภูมิของจิตให้สูงขึ้นไปเอง สูงขึ้นไปเอง จึงไม่ต้องตั้งความปรารถนาอะไรมาก

ครั้งที่ ๓/ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร(ต่อ)

ได้แสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็น
ปฐมเทศนามาจบข้อความที่เป็นพระพุทธพจน์ ยังมีข้อที่ควรทำความเข้าใจทั่ว ๆ ไป
ประกอบความเข้าใจ ซึ่งจะได้กล่าวไปตามสมควร

พระสูตรนี้เป็นพระสูตรสำคัญ ซึ่งถ้าผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาได้ตั้งใจศึกษา คือ
ฟังหรืออ่าน กำหนดจดจำข้อธรรม และเพ่งด้วยใจคือไตร่ตรอง พิจารณา ขบเจาะด้วย
ทิวฐิติคือความเห็น อันได้ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง แม้ในขั้นนี้อันเรียกว่า *ปริยัติ* คือ
การเรียน ก็จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และได้รู้จักธรรมที่สำคัญใน
พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่รวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตลอด ๔๕ พรรษาไว้ได้
ทั้งหมด นั่นก็คือ *อริยสัจจทั้ง ๔* ซึ่งเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา และเป็นหลักที่
พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า กุศลธรรมทั้งหมดที่พระองค์ได้ตรัสแสดง ย่อมรวมเข้าใน
อริยสัจจทั้ง ๔ เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมของรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายฉันใด
อริยสัจจทั้ง ๔ ก็ฉันนั้น เป็นที่รวมของธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจว่า
ธรรมทั้งหลายที่กำลังเล่าเรียนและจะเรียนต่อไป ถ้าเป็นข้อที่เกี่ยวข้องด้วยขั้น
ธาตุ อายตนะ คือเกี่ยวข้องกับกายและใจอันนี้ หรือเกี่ยวข้องกับนามรูปนี้ ก็สรุปเข้าในข้อ
*ทุกขสัจจะ*ทั้งหมด บรรดาภิเลสทั้งหลาย ทุจริตทั้งหลายที่เป็นอกุศลกรรม ก็รวมเข้า
ใน *สมุทัยสัจจะ*ทั้งหมด ความดับทุกข์ ความเข้าไปสงบรำงับอันเรียกว่า อุปสมะ ก็ดี
เรียกว่า สันติ ก็ดี รวมเข้าใน *นิโรธสัจจะ*ทั้งหมด และข้อธรรมที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติ
อันเป็นกุศลธรรม ทั้งปวง เช่นในนวโกวาท ในทุกะ หมวด ๒ ก็ได้แก่ ธรรมมีอุปการะ

มาก ๒ อย่าง ธรรมเป็นโลกบาลคุ้มครองโลก ๒ อย่าง ธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง และบุคคลหาได้ยาก ๒ ประเภท และหมวดอื่น ๆ ทั้งหมดที่เป็นกุศลธรรมที่สอนให้ปฏิบัติ ก็รวมเข้าในมรรคสังจะทั้งหมด และมรรคสังจะนี้ที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง อันมีความหมายดังที่แสดงแล้ว และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นอริยะคือที่ประเสริฐ เหล่านี้ตรัสแสดงไว้โดยเป็นมรรคสังจะ สภาพที่จริงคือมรรค เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็นข้อที่ ๔

มรรคมีองค์ ๘ นี้อย่างก็เป็น ๓ *สัมมาทิฏฐิ* ความเห็นชอบ *สัมมาสังกัปปะ* ความดำริชอบ ย่อเข้าเป็น*ปัญญาสิกขา* *สัมมาวาจา* เจรจาชอบ *สัมมากัมมันตะ* การงานชอบ *สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีพชอบ ย่อเข้าเป็น*ศีลสิกขา* *สัมมาวายามะ* เพียรชอบ *สัมมาสติ* ระลึกรู้ชอบ *สัมมาสมาธิ* ตั้งใจมั่นชอบ สงเคราะห์หรือย่อเข้าเป็น*จิตตสิกขา* หรือ*สมาธิ* เพราะฉะนั้น ในมรรคมีองค์ ๘ นี้จึงจัดปัญญาเป็นอันดับ ๑ แล้วก็ศีล แล้วก็จิตหรือสมาธิ ก็เป็น*ไตรสิกขา* แต่ไตรสิกขานั้นจัดศีลเป็นที่ ๑ สมาธิเป็นที่ ๒ ปัญญาเป็นที่ ๓ จัดอันดับต่างกันเท่านั้น แต่รวมความก็ย่อลงเป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือแม้ที่ทรงแสดงเป็น*โอวาทปาติโมกข์* คือพระโอวาทที่เป็นหัวข้อตรัสว่า พระพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธะมี ๓ ข้อ ไม่ทำบาปทั้งปวง ๑ ทำกุศลให้ถึงพร้อม ๑ ทำจิตของตนให้ผ่องใส ๑ ทั้ง ๓ ข้อนี้ก็ทั้งหมดที่ย่อคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้นเข้า และก็คือไตรสิกขานั้นเอง มีอรรถคือเนื้อความตรงกัน ศีลนั้นก็ตรงกัน ส่วนข้อสมาธิหรือจิตตสิกขานั้น ในพระโอวาท ๓ แสดงว่าการทำกุศลให้ถึงพร้อม ส่วนในไตรสิกขาแสดงว่าสมาธิ แต่โดยความก็เนื่องกัน สมานินั้นคือความตั้งจิตมั่นอยู่ในที่ตั้งอันเป็นกุศลทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงมีความหมายตรงกับการทำกุศลให้ถึงพร้อม เพราะว่าการทำกุศลให้ถึงพร้อมนั้น จะต้องมิจิตตั้งมั่นอยู่ในกุศลทั้งหลาย ความมิจิตตั้งมั่นอยู่ในกุศลทั้งหลายนี้แหละเป็นการทำกุศลให้ถึงพร้อม เพราะถ้าจิตไม่ตั้งมั่นอยู่ในกุศลทั้งหลายแล้ว การทำกุศลทั้งหลาย ก็บังเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะว่าจิตไม่รับ จิตจะต้องตั้งรับ ความที่จะตั้งรับนั้นคือ สมาธิ ซึ่งหมายถึงว่าตั้งรับกุศลธรรมทั้งหลาย การทำกุศลกรรมทั้งหลายจึงต้องอาศัยสมาธิดังกล่าวนี้น่า จึงเกิดการทำกุศลทั้งหลายให้ถึงพร้อมได้ เพราะฉะนั้น จึงมีความเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิด้วยกัน และการทำจิตของตนให้ผ่องใสนั้นก็ต้องอาศัยปัญญา ปัญญาตัวเองเป็นเครื่องชำระจิตให้ผ่องใส จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย เป็นเครื่องชำระได้จริง

เพราะฉะนั้น ในข้อว่าทำจิตของตนให้ผ่องใส จึงหมายถึงว่าต้องมีปัญญาเป็นเครื่องทำให้ผ่องใส คือหมายถึงตัวปัญญานั้นเอง

เพราะฉะนั้น พระโอวาททั้ง ๓ ข้อกับไตรสิกขานี้จึงเป็นอันเดียวกัน แล้วก็ถือว่าเป็นหมวดย่อยธรรมทั้งหลายเข้าในไตรสิกขานี้หรือในโอวาททั้ง ๓ ข้อนี้ แต่ก็ต้องเข้าใจว่า ก็ได้ในข้อมรรคสังจะ สภาพที่จริงคือมรรคอันเป็นข้อที่ ๔ นั้นเอง แต่ว่าอีก ๓ ข้อข้างต้นนั้นเป็นอีกหมวดหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็น ๔ หมวดด้วยกัน เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพระพุทธานุสสนั้น เมื่อกล่าวให้ถูกต้องครบถ้วนแล้ว ก็คือ ปฏิบัติตามกิจในอริยสังข์ทั้ง ๔ เพราะฉะนั้น จึงมีวิธีปฏิบัติเป็น ๔ อย่าง

๑. *ปริญา* ทำความกำหนดรู้หรือรู้รอบคอบในทุกข์ ซึ่งอยู่ในอริยสังข์ข้อที่ ๑

๒. *ปหานะ* การละ คือการละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ละตัณหา อันหมายถึงกิเลสทั้งหลาย พร้อมทั้งอกุศลกรรมทั้งหลายที่เกิดจากกิเลส มีกิจที่พึงทำก็คือละเสีย

๓. *สังฆิกรณะ* กระทำให้แจ้งความดับทุกข์ คือทำความรู้จักความดับตัณหาว่าเป็นความดับทุกข์ ทำให้แจ้งในใจขึ้นมาให้รู้จัก

๔. *ภาวนา* การปฏิบัติอบรมทำให้มีให้เป็นที่ขึ้นในมรรคมีองค์ ๘ หรือในกุศลธรรมทั้งหลายดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งย่อเข้าเป็นไตรสิกขาหรือพระโอวาท ๓ ข้อนี้จัดเข้าในภาวนา การปฏิบัติทำให้มีให้เป็นที่ขึ้น

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจแยกธรรมออกได้เป็น ๔ หมวด อันไหนเข้าในหมวดทุกขสังจะ ก็ให้ทำความกำหนดรู้ อันไหนเข้าในข้อสมุทัยสังจะ ก็ให้ปฏิบัติทำการละเสีย อันไหนเข้าในข้อนิโรธสังจะ ก็ปฏิบัติกระทำให้แจ้ง อันไหนเข้าในข้อมรรคสังจะ ก็ปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น การปฏิบัติพระพุทธานุสสนาจึงมีวิธีปฏิบัติเป็น ๔ ดังนี้

และเมื่อมีความเข้าใจดังนี้แล้ว จะตอบคำถามพระพุทธศาสนาได้ เช่นมีคนที่มาตัวตาย ถามว่าผิดหรือถูกจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ตอบได้เลยว่า ผิด เพราะชีวิตที่ร่างกายที่มานี้จัดเข้าในหมวดขันธ์ ๕ หรือนามรูป หรือ ขันธ์อายตนะ ซึ่งพระพุทธศาสนาสอนให้กำหนดรู้ หรือให้รู้จักว่าเป็นตัวทุกข์ ไม่ได้สอนให้ทำลาย

เพราะฉะนั้น เมื่อไปฆ่าไปทำลายก็เป็นอันว่าปฏิบัติผิด สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ฆ่าให้ทำลายก็คือสมุทัยสังขะ อันได้แก่ตัณหาและบรรดาภิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวงที่ตรัสสอนให้ละ เพราะฉะนั้น เมื่อความโกรธเกิดขึ้น ในคนใดคนหนึ่ง คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา ทำร้ายชีวิตเขา ซึ่งเป็นอาการของโทสะ จึงต้องดับเสียให้ได้ ดับได้ ๑๐ อย่าง ก็ดับทุกข์ได้ทั้ง ๑๐ อย่าง และเมื่อดับตัณหาในใจของตัวเองลงไปได้แล้ว รู้จักความดับตัณหาในใจของตัวเอง ว่าตัณหาในใจของตัวเองนี้ดับได้แล้ว ดังนี้แล้ว ความทุกข์ก็ดับ ความเดือดร้อนรำคาญต่าง ๆ ก็ดับ ผ้าเหลืองร้อนก็หายไป กลายเป็นผ้าเหลืองเย็น ใจก็เย็น ศีลวินัยก็เป็นสิ่งที่ให้คุณ ที่คอยป้องกันไว้ไม่ให้ปฏิบัติไปตามอำนาจของตัณหา ซึ่งถ้าหากว่าปฏิบัติไปตามอำนาจของตัณหาแล้ว จะบังเกิดทุกข์เพราะการปฏิบัตินั้นเป็นอันมาก แต่ว่าเพราะดับตัณหาในใจตัวเองได้ ไม่ไปทำดั่งที่ใจต้องการ ใจก็สงบใจก็เย็นใจก็เป็นสุข ศีลวินัยก็เป็นเครื่องทำให้เกิดความสุข ทำให้ดับตัณหาได้ ดังนี้เรียกว่าเป็นการรู้จักทำให้แจ้งความดับทุกข์ อันเป็นข้อที่ ๓ ถือเป็นข้อสำคัญของผู้ปฏิบัติ

ผู้ปฏิบัตินั้นเมื่อหัดทำความรู้จักการทำให้แจ้งความดับทุกข์ดังนี้แล้ว จะพบกับความดับทุกข์ในทุกขณะที่ปฏิบัติ จะเป็นในศีลก็ตาม ในสมาธิก็ตาม ในปัญญาก็ตาม คือพบความดับตัณหาได้ แต่ว่าตัณหาในนั้นไม่ใช่ความคิดอยากให้ดับก็ดับไป เป็นสิ่งที่ไม่เป็นเช่นนั้น ต้องมีการปฏิบัติ ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นข้อที่ ๔ คือศีล สมาธิ ปัญญา และในการปฏิบัตินั้นในขั้นแรกก็ต้องพบความทุกข์ดั่งที่กล่าวนั้น เดือดร้อนดั่งกล่าวนั้น เพราะยังยากที่จะดับตัณหาได้คือดับความดิ้นรนทะยานอยากของใจได้ แต่เมื่อไม่เลิกละความเพียร ตั้งใจปฏิบัติจริง เหมือนอย่างคนเสพยาเสพติดให้โทษ ตั้งใจที่จะละได้จริงที่จะอดได้จริงก็อดได้ มีสังขะในการตั้งใจที่จะอดยาเสพติดให้โทษก็อดได้ และเมื่ออดได้แล้วก็จะไม่เกิดความอยากสูบอยากเสพยาเสพติดให้โทษ แต่ในขณะที่ยังอดไม่ได้ยังติดอยู่ เมื่อไม่มียาเสพติดให้เสพให้ใช้ ก็ดิ้นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่าย จนถึงกระทำความชั่วต่าง ๆ เช่นลักขโมย เพื่อจะได้ไปซื้อยาเสพติดนั้นมาสูบมาใช้ เมื่อสูบเข้าไปแล้วใช้แล้วก็เกิดความสบาย ก็นึกว่านั่นแหละเป็นเหตุของความ สุข ต้องเสพยาเสพติดจึงจะเกิดความสุข ลักษณะของคนทั่วไปที่ติดในตัณหาก็เป็นเช่นนี้ ตัณหาเป็นเหมือนอย่างยาเสพติดให้โทษ และคนทั่วไปก็ติดในตัณหา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ตัณหาในนั้นประกอบด้วยนันทิคือความเพลิน ราคะ ความติดใจ

ยินดี คือความดีตนเอง เมื่อคนดีในตัณหา ตัณหาความดีนรณะยานอยากบังเกิดขึ้น ต้องการอะไรก็ต้องขวนขวายให้ได้มา ต้องการจะเป็นอะไรก็ต้องขวนขวายให้ได้เป็น มักจะเป็นไปอยู่ดังนี้ และอยากที่จะทิ้งจะเลิกก็ทำไม่ได้ เพราะมีความดีใจยินดีอยู่ ประกอบกับไม่อยากจะทำได้ แต่หากว่าต้องการจะทำ มาใช้ยาแก้ยาเสพติดให้โทษ ยาแก้ตัณหาของพระพุทธเจ้าคือศีล สมาธิ ปัญญา จึงต้องมีสัจจะ ในการที่จะรักษาศีล รักษาสมาธิรักษาปัญญา ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ซึ่งจะต้องต่อสู้กับตัณหาในตัณหาที่ชักนำให้เลิกให้ทิ้งให้ละ ให้ละศีลละสมาธิละปัญญา เพราะรู้สึกว่าการทำให้เกิดทุกข์ แต่ถ้ารู้จักแยกดังที่กล่าวมาข้างต้น ว่าทุกข์นั้นไม่ใช่เกิดจากศีลจากสมาธิจากปัญญาซึ่งเป็นยาระงับ แต่เกิดจากตัณหาในใจ ตัดในยาเสพติดคือตัณหาในใจของตัวเอง ใจของตัวเองนั้นติดในตัณหา รู้จักแยกให้รู้จักดังนี้ แล้วตั้งสัจจะในความประพฤติ ศีลสมาธิปัญญาให้ดีให้มั่นคง ตัณหาที่จะอ่อนกำลังลงไปโดยลำดับจนถึงดับไป เหมือนอย่างรักษาคนที่ติดยาเสพติดให้โทษ ซึ่งทำให้หายได้ เลิกสูบได้ ละเลิกได้ ก็มีความสุข และก็เห็นว่ายาแก้มันเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

อันที่จริงนั้น ยานี้ก็เป็นเครื่องรักษามาตั้งแต่ต้นแล้ว เหมือนการปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ก็เป็นยารักษายาเสพติดคือตัณหาที่มาตั้งแต่ที่แรกแล้ว และเริ่มให้ผลมาตั้งแต่ที่แรกที่ละน้อย ๆ ถ้ากำหนดให้ดีแล้วก็รู้สึกได้เอง และเมื่อกำลังของยาคือศีลสมาธิปัญญานี้แข็งแรงขึ้น เยียวยาเสพติดคือตัณหาให้น้อยลงได้แล้ว ความสุขอันเกิดจากการปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญานี้จะมีขึ้น เป็นตัวความสุขความดีในธรรม จะทำให้ไม่ลุ่มลุ่มของตัณหา ถึงตัณหายังมีอยู่ ก็สามารถเป็นนายของตัณหาได้ คือเมื่อตัณหาอยาก ก็ให้ความอยากนี้ นำไปปฏิบัติในทางที่ถูกต้องเพื่อให้ได้มา เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นสิ่งที่ เป็นนายของตัณหา เป็นประโยชน์ แต่ถ้าเป็นทาสของตัณหาแล้ว ก็เป็นโทษ

เพราะฉะนั้น ต้องคอยกำหนดทำความรู้จักแบ่งแยกดังนี้ให้ถูกต้อง แล้วก็ปฏิบัติให้ถูกต้องในหมวดของธรรมทั้ง ๔ นี้ จึงจะชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา และเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

ครั้งที่ ๘ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ต่อ)

ได้แสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร ในพระสูตรแรกคือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มาโดยลำดับจนจบ แต่มีข้อที่จะพึงชี้แจงเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น หากจะมีปัญหาว่าเป็นกุศลธรรมหรือเป็นอกุศลธรรม เพราะเหตุว่า ทุกขสัจจะนั้นเป็นผล สมุทัยสัจจะนั้นเป็นเหตุแห่งทุกข์คือตัณหา ตัณหา นั้นก็เป็นกิเลส ก็เป็นอกุศลธรรม ทุกขนิโรธสัจจะนั้นเป็นผล ดับตัณหาก็คือดับทุกข์ มรรคสัจจะนั้นเป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลธรรมทั้งหลาย อันรวมเข้าในมรรคมืองค์ ๘ สำหรับ ส่วนที่เป็นผลนั้น ท่านแสดงว่าเป็น *อพยากรธรรม* ธรรมที่ไม่พยากรณ์ว่า เป็นกุศลหรือ อกุศล แต่เป็นกลาง ๆ ส่วนกิเลสบาปทุจริตทั้งหลายนั้นเป็นอกุศลธรรม ที่เป็น ส่วนดีทั้งหลายเป็นกุศล ดังที่ในอภิธรรมได้แสดงไว้ว่า “ธรรมมี ๓ อย่าง กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล อพยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอพยากรุต คือเป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล” ฉะนั้น บรรดาธรรมที่เราเล่าเรียน เอาจำเพาะใน *นวโกวาท ธรรมวิภาค* ตั้งแต่ทุกะ หมวด ๒ ข้อที่สังเคราะห์เข้าในทุกขสัจจะ ได้แก่ขันธ ชาติ อายตนะ ทั้งหลาย ที่จัดเข้าในหมวด ทุกขสัจจะนั้น ที่จัดเข้าใน อพยากตา ธมฺมา ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ก็ได้แก่ ร่างกายและใจอันประกอบด้วยชีวิตนี้ของทุก ๆ คน ซึ่งก็แยกออกเป็นขันธ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ ดังกล่าวไว้ใน *นวโกวาท* นั้นแหละ เป็นธรรมที่เป็นกลาง ๆ

ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล แต่ว่ากรรม การกระทำที่ใช้ชีวิตร่างกายนี้ประกอบกระทำ ถ้าเป็นส่วนดีก็เป็นกุศล ถ้าเป็นส่วนชั่วก็เป็นอกุศล เช่นว่าการไปทำร้ายร่างกายและชีวิตของเขาเป็นอกุศล แต่ว่ามือตลอดจนถึงอาวุธที่ใช้ในการทำร้ายชีวิตร่างกาย นั้นเป็นอภัยกถาธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล แต่บุคคลผู้ที่ใช้มือใช้อาวุธไปทำร้ายร่างกายเขา นั้นเป็นผู้ประกอบอกุศลธรรม ถ้าหากว่าใช้มือ ใช้เครื่องประกอบต่าง ๆ เช่นว่าขันใส่บาตรไปตักบาตรพระ หรือเอามือหยิบสิ่งของให้ทาน นี่ก็เป็นกุศลคือผู้ทำนั้นเป็นกุศล การกระทำของผู้ทำนั้นเป็นกุศล แต่ว่าตัวมือนั่นเอง เป็นอภัยกถาธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ เป็นเครื่องใช้เท่านั้น

เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาตามนัยนี้ โดยมุ่งเอาตัวทุกข์ตัวดับตนหาขึ้นมา เอาตัวความดับทุกข์เอาตัวการปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ขึ้นมา ฝ่ายตัวทุกข์นั้นก็ เป็นอภัยกถาธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ดังกล่าว ตัวดับตนนั้นคือกิเลส เป็นอกุศลธรรม ตัวทุกข์นิโรธความดับทุกข์เป็นผล ก็เป็นอภัยกถาธรรมเหมือนกัน เป็นกลาง ๆ แต่ตัวมรรคนั้นเป็นกุศล การปฏิบัติในมรรคนั้นเป็นกุศล แต่เมื่อมารวมกันเข้าเป็นอริยสัจจ์ที่แปลว่า ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยบุคคล คือบุคคลผู้ประเสริฐ ที่มุ่งถึงตัวญาณคือความหยั่งรู้ ดังที่แสดงไว้ในพระสูตรว่า ญาณ ความหยั่งรู้ได้หลุดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยทรงสดับมาก่อนแล้วว่า นี้ทุกข์ เป็นต้น ถ้ามุ่งถึงญาณคือความหยั่งรู้ดังนี้จึงเรียกว่า อริยสัจจะ ก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด เพราะว่ามีมุ่งถึงตัวญาณคือความหยั่งรู้ จึงทำให้สิ่งที่รู้นั้น พร้อมทั้งความรู้ เป็นอริยสัจจ์ คือเป็นตัวความจริง ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยบุคคล คือบุคคลผู้ประเสริฐ เพราะฉะนั้น ถ้ามุ่งถึงภาวะที่เป็นอริยสัจจ์ดังนี้ก็ เป็นกุศล และที่เรียกว่าอริยสัจจ์นั้น ก็เพราะแปลว่า สัจจะที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยบุคคล ไม่ใช่มุ่งถึงสิ่งที่รู้ สิ่งทีรู้นั้น ถ้าเป็นฝ่ายก่อนทุกข์ก็เป็นอกุศล ถ้าเป็นฝ่ายก่อนความดับทุกข์ก็เป็นกุศล แต่ตัวความรู้ว่านี่เป็นอย่างนี้ นี่เป็นอย่างนี้ ที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยบุคคล ดั่งนี้เป็นกุศล เพราะฉะนั้น ภาวะที่เป็นอริยสัจจ์ที่ปรากฏ ขึ้นในความรู้ หลุดขึ้นในความรู้ อันทำให้บุคคลผู้รู้เป็นอริยะ คือเป็นผู้ประเสริฐขึ้นมา มุ่งถึงภาวะที่เป็นอริยสัจจ์ดังนี้เป็นกุศล เพราะอริยสัจจะคือสัจจะความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยะ เมื่อมุ่งถึงตัวญาณคือความหยั่งรู้ที่หลุดขึ้น จึงชื่อว่า เป็นกุศล

ความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ที่มีนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังที่ได้แสดงแล้ว เป็นการตอบปัญหาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อย่างไรนั้น ท่านแสดงว่ามุขขึ้นในขณะเดียวกัน แต่ว่าจำแนกออกได้เป็นนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจทั้ง ๔ ไม่ใช่มุขขึ้นใน ๓ คราวหรือ ๑๒ คราว มุขขึ้นในคราวเดียวกัน อันสิ่งที่เป็นตัวความรู้ที่มุขขึ้นในขณะเดียวกันนั้น มีตัวอย่างเทียบได้แม้ด้วยความรู้ทางวัตถุ เช่น เราต้องการจะรู้เวลาเราก็หยิบนาฬิกามาดู ก็ดูที่หน้าปัดนาฬิกา จะต้องเห็นตัวเลขที่แสดงนาฬิกา วินาที จะต้องเห็นเข็มสั้นเข็มยาวที่เดินไปถึงไหน ต้องเห็นสิ่งเหล่านี้ พร้อมกันในขณะเดียวกัน เราจึงบอกเวลาได้ว่าเวลานี้เป็นเวลาเท่านั้นชั่วโมง เท่านั้นนาฬิกา เท่านั้นวินาที ถ้าหากว่าไม่เห็นครบทุกอย่างแล้วเราก็บอกเวลาไม่ได้ จะต้องเห็นครบทุกอย่างที่หน้าปัดนาฬิกา และต้องเห็นในขณะเดียวกัน จึงจะรู้เวลาในขณะนั้นว่าเท่านั้น ฉะนั้นแม้วัตถุที่ตั้งของความรู้มีถึง ๔ อย่างในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เรียกว่ามีอาการนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ต้องมุขขึ้นในขณะเดียวกันพร้อมกัน ไม่ใช่ ๓ ขณะหรือ ๑๒ ขณะ จึงเป็นความตรัสรู้ เหมือนอย่างตัวอย่างการดูนาฬิกาที่กล่าวนั้น และตัวอย่างที่ท่านให้ไว้ก็มี เหมือนอย่างเช่นว่าการจุดตะเกียงนั้น จะต้องมีน้ำมัน ต้องมีไส้ ต้องมีไฟมีความสว่าง ไส้ก็ดูคน้ำมันขึ้นมา จุดไฟไปไฟก็ติด ติดก็มีความสว่าง อาการที่ไส้ดูคน้ำมันขึ้นมา แล้วก็จุดไฟ ไฟติดที่ไส้ ไฟก็ไหม้ไส้ พร้อมทั้งไหม้น้ำมัน เผาน้ำมัน พร้อมทั้งให้ความสว่าง มีพร้อมกันในขณะเดียวกัน จึงปรากฏเป็นความสว่างของตะเกียงที่จุดขึ้นนั้น เหมือนอย่างที่เป็นโรคก็บริโรคยาเข้าไปแก้โรค ยาที่บริโรคยาเข้าไปนั้นก็แก้โรค โรคบรรเทา ก็หายโรค ก็มีขึ้นในขณะเดียวกันเหมือนกัน แต่ว่าอาการที่เทียบกับการรักษาโรค ที่รักษาให้หายโรคนั้น ไม่ใช่หายทันทีทั้งหมด แต่ก็หายไปโดยลำดับ แต่ว่าการที่หายไปโดยลำดับนั้นก็ปรากฏอาการบริโรคยาเข้าไป ยาที่แก้โรค โรคก็หาย ก็ได้ความหายโรค ก็มีพร้อมกันในขณะเดียวกัน เพราะฉะนั้นให้ทำความเข้าใจเรื่องนี้ไว้ดังนี้

และอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้ากำลังแสดงคำสอนในปฐมเทศานี้อยู่ ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม บังเกิดขึ้นแก่พระโณทัญญะว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ*

นิโรธมม” หรือแปลรวบรัดว่า ทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดเป็นธรรมดา ก็มีดับเป็นธรรมดา ซึ่งดวงตาเห็นธรรมดังนี้ หมายความว่าท่านปัญจวัคคีย์นั้นฟังแล้วมีความเข้าใจ ความเข้าใจของท่านบังเกิดขึ้นดังนี้ ทุก ๆ สิ่ง มีเกิดขึ้น ก็ต้องดับไปเป็นธรรมดา ความเข้าใจหรือความรู้ความเห็นที่ผุดขึ้นดังนี้ เรียกว่า ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม อันนี้แหละเรียกในภาษาธรรมว่า *ปฏิเวธธรรม* ธรรมคือปฏิเวธ ความรู้แจ้งแทงตลอด เพราะคำว่า ธรรม นั้นดังที่เรียกว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นรัตนะ ๓ ธรรมนั้นโดยย่อก็มี ๓ อย่าง คือ *ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรม*

ธรรมคือปริยัตินั้น ได้แก่การเรียน คือธรรมที่เรียน อันหมายความว่า ธรรมที่ตั้งใจฟัง ตั้งใจอ่าน ท่องบ่นจำทรงคือกำหนดจดจำ ฟังด้วยใจก็คือ พิจารณาข้อธรรม และเนื้อความของข้อธรรมนั้น ๆ ขบเจาะด้วยทิวฐิติคือความเห็น อันได้แก่ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ดังนี้เรียกว่า *ปริยัติธรรม* ธรรมคือปริยัติ อันได้แก่การเล่าเรียน ดังที่การมาบรรยายธรรม แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาจากปฐมเทศานี้ ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาในขั้นต้นก็ต้องเรียน เรียนธรรม การเรียนธรรมและธรรมที่เรียนนี้ก็เรียกว่า ปริยัติธรรม คือจะต้องมีความได้ฟัง ได้อ่าน ได้กำหนดจดจำ ได้พิจารณาให้ความเข้าใจว่า ในพระสูตรนี้ที่แรกพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนว่าได้ปฏิบัติมาอย่างไรจึงตรัสรู้ ได้ตรัสรู้อะไร ตรัสรู้อย่างไร ทำไมคือเพื่ออะไร ดังที่แสดงมาแล้ว จำได้และมีความเข้าใจว่า ตอนต้นพระองค์ทรงแสดงทางที่ทรงปฏิบัติมาก่อนจะตรัสรู้คือ มัชฌิมาปฏิปทา แล้วก็ทรงแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้คืออริยสัจจทั้ง ๔ ว่าอย่างนั้น ๆ ข้อนั้น ๆ และยังแสดงว่าได้ตรัสรู้อย่างไร คือความรู้ที่ผุดขึ้นซึ่งมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ทำไม ก็คือว่าได้ทรงประสบโมกขธรรมตามที่ทรงปรารถนา คือทรงพบวิมุตติ ความหลุดพ้นที่ไม่กำเริบ สิ้นชาติภพทั้งหมด อันเป็นโมกขธรรมที่ทรงปรารถนา เมื่อทรงปรารถนาโมกขธรรม ก็ทรงได้โมกขธรรมแล้ว ที่จดจำได้ดังนี้และมีความเข้าใจ เป็นปริยัติธรรม และเมื่อตั้งใจปฏิบัติ กล่าวคือเมื่อเข้าใจว่า จะต้องกำหนดรู้จักทุกข์ กำหนดรู้สมุทัย กำหนดรู้นิโรธ กำหนดรู้มรรค รู้ในกิจพร้อมกันไป ว่าจะต้องกำหนดให้รู้จักทุกข์ จะต้องรู้จักดับต้นเหตุซึ่งเป็นเหตุของทุกข์ จะต้องรู้จักทำให้แจ้งนิโรธ จะต้องรู้จักภาวนาคือการอบรมปฏิบัติมรรคให้บังเกิดขึ้น ให้มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ซึ่งสงเคราะห์เข้าเป็นปัญญาสิกขา จะต้องปฏิบัติให้มีสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ซึ่งสงเคราะห์เข้าเป็นศีลสิกขา จะต้องปฏิบัติ ให้มีสัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ตั้งสติระลึกรู้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งสมาธิคือตั้งจิตมั่นโดยชอบ อันสงเคราะห์ว่าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ และก็ต้องปฏิบัติให้ได้ในกิจทั้ง ๔ นี้ ดังนี้เป็นปฏิบัติธรรมธรรมคือปฏิบัติ

และในการปฏิบัติดังนี้ ก็ไม่ต้องไปกำหนดระลึกถึงสัญญาคือความจดจำที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงดังกล่าวมาในข้อปริยัตินั้น ตั้งใจกำหนดทำความรู้ ให้รู้จักตัวทุกข์ว่าอะไรเป็นตัวทุกข์ซึ่งเป็นข้อแรกนี้ การปฏิบัติทำความกำหนดให้เป็นความรู้ขั้นนี้ เป็นตัวมรรคอยู่ในตัว และเมื่อกำหนดดูในทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงแล้ว เอาเพียงคำว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดจึงต้องแก่ แล้วจึงต้องตาย ถ้าหากว่าไม่เป็นทุกข์คือไม่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ก็จะต้องตั้งอยู่คงที่ เกิดก็ตั้งอยู่คงที่เป็นเกิดอยู่เสมอ ไม่แปรมาเป็นแก่และไม่แปรมาเป็นตาย และเกิดนั้นก็เกิดตายก็คือดับ เพราะฉะนั้น เมื่อเพ่งพิจารณาดูแล้ว ก็จะมองเห็นว่า ตัวทุกข์นั้นสรุปเข้ามาก็ต้องเกิดต้องดับ และดับนั้นก็มาจากสิ่งที่ต้องเกิด และสิ่งที่ต้องเกิดนั้น เมื่อต้องมีเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องมีดับในที่สุด เป็นตัวธรรมดาคือเป็นสัจจะชนิดที่ต้องมีอยู่ต้องดำรงอยู่ ต้องเป็นไปอยู่ดังนี้ นามรูป ชีวิตร่างกายอันนี้ของทุก ๆ คนก็เป็นอย่างนี้ ของตนเองก็เป็นอย่างนี้ ของคนอื่นก็เป็นอย่างนี้ และของทุกสิ่งในโลกที่เป็นสิ่งที่เกิดมีขึ้นเป็นขึ้น ทั้งที่มีวิญญูญาณครอง เช่น เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายเท่าที่มองเห็น ทั้งที่ไม่มีวิญญูญาณครอง เช่น ต้นไม้ ภูเขา และทุกสิ่งทุกอย่างที่มาประกอบกันเข้าเป็นนั่นเป็นนี่ อันเรียกว่า สังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง คือต้องอาศัยธาตุทั้งหลายมาประชุมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นนั่นเป็นนี่ ทุกอย่างก็มีเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น มีดับเป็นที่สุดเหมือนกันหมด เพราะฉะนั้น ทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดขึ้นมา ก็ต้องมีดับเป็นธรรมดา คือเป็นสัจจะความจริงที่เป็นไปอยู่ ดังนี้ทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อพิจารณาไปจนมีความเข้าใจขึ้นเพียงเท่านี้ด้วยปัญญาของตนอย่างแท้จริง ก็ได้รับความเข้าใจสรุปเข้ามาว่า ทุก ๆ สิ่ง

ที่มีเกิด ก็ต้องมีดับเป็นธรรมดา ท่านโกณฑัญญะ ท่านฟังแล้ว ท่านเข้าใจอย่างนี้ เป็นความเข้าใจที่บังเกิดแก่ท่านเอง ดังนี้แหละเรียกว่า *ปฏิเวธธรรม* ธรรมคือความรู้ แจ่มแจ้งแทงตลอด อันเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากปริยัติ ปริยัตินั้นเป็นการเรียนแผนที่ ปฏิบัตินั้นเป็นการเดินตามแผนที่ ปฏิเวธนั้นเป็นการบรรลุถึงเป้าหมายตามแผนที่ และความที่มีดวงตาเห็นธรรมขั้นดังนี้ เป็นการบรรลุตามแผนที่เป็นขั้นแรก ซึ่งทั้งหมด มีอยู่ ๔ ขั้น ซึ่งนับว่าสำเร็จเป็นอริยบุคคล เป็นโสดาบันบุคคล อันเป็นพระอริยบุคคล ขั้นที่ ๑ คือเป็นขั้นแรก ความสำเร็จเป็นอริยบุคคลขั้นนี้ ฆราวาสก็มีบรรลุกันมาก ดังเช่นนางวิสาขา อนาถบิณฑิกคฤหบดี ซึ่งท่านบรรลุแล้วท่านก็ไม่ได้บวช ท่านครองเรือนตลอดไป แต่ว่าเมื่อบรรลุถึงขั้นนี้แล้วเรียกว่า เป็นผู้ที่เข้าทางแล้ว มีแต่จะ เดินหน้าขึ้นไปเป็นผู้ที่บรรลุถึงความเป็นอริยบุคคลขั้นที่ ๒ ที่ ๓ จนถึงขั้นที่ ๔ คือ พระอรหันต์ในที่สุด

เพราะฉะนั้น ปฏิเวธธรรมนั้นจึงหมายถึงฟังแล้วมีความเข้าใจสรุปออกมา ดังนี้ เป็นตัวปฏิเวธธรรม และฟังแล้วจำได้ตลอด เข้าใจตลอดเป็นปริยัติธรรม ฟังแล้ว จับปฏิบัติในข้อที่ฟังปฏิบัติตามที่ทรงสอนนั้น เป็นปฏิบัติธรรม จนมีความเข้าใจที่เป็น ความรู้แจ่มแจ้งแทงตลอด สรุปเข้าใจดังท่านโกณฑัญญะนั้น ก็เป็นปฏิเวธธรรม เพราะฉะนั้น ในปฏิเวธธรรมนี้จึงเป็นความเข้าใจที่สรุปรวบยอดเข้ามา โดยที่ทิ้งเปลือกทิ้งกระพี้ อะไรทั้งหมด รวบยอดเข้ามา แต่ปริยัติธรรมนั้นเป็นความที่จำได้หมดแล้วเข้าใจ ปฏิบัติธรรมนั้นคือการปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ปริยัติธรรมนั้นจึงตั้งอยู่ที่สมอง อยู่ที่ความจำและความเข้าใจ ปฏิบัติธรรมนั้นจึงอยู่ที่การนำมาปฏิบัติทางกาย ทางวาจาทางใจ ปฏิบัติได้เพียงไร ปฏิเวธธรรมนั้นคือความที่เจาะแทงสรุปรวบยอดเข้ามา ดังที่พูดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะนั้น

อันความรู้ที่พูดขึ้นแก่ท่านนั้น ไม่ได้พูดขึ้นแบบปริยัติ ไม่ได้พูดขึ้นแบบปฏิบัติ แต่พูดขึ้นจากความที่เจาะแทงถึงเนื้อหาของทั้งหมดจริง ๆ เมื่อเราบริโภคอาหารเข้าไปนั้น อาหารที่เราบริโภคนั้นตั้งอยู่ในถาดข้างหน้า เราก็มองเห็นว่า เป็นสิ่งนั้นเป็น สิ่งนี้ เป็นอาหารคาวเป็นอาหารหวาน ก็นำเข้าปากเคี้ยวรวมกัน เมื่อนำเข้าปากนั้น ก็ยังเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เมื่อเคี้ยวอาหารเหล่านั้นก็มาคลุกรวมกัน ทั้งเป็นอาหาร

อย่างนั้นเป็นอาหารอย่างนี้คลุกรวมกัน อันนี้แหละที่เรียกว่า *มรรคสมังคี* ความพร้อมเพรียงกันของมรรคมืองค์ ๘ หรือของไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา ต้องมาคลุกรวมกัน พร้อมเพรียงกันทั้งหมด เมื่อเคี้ยวแหลกดีแล้วก็กลืนเข้าไป แล้วต้องไปย่อยอีกทีหนึ่ง ย่อยเอาแต่ไอชะของอาหาร แล้วก็ไปเลี้ยงร่างกาย ส่วนกากก็มาเป็นอาหารเก่าที่จะต้องถ่ายออก ทั้งทางหนักทั้งทางเบา เพราะฉะนั้น ที่เป็นปฏิเวธธรรมนั้น คือเป็นไอชะของข้อธรรมทั้งหมดที่ปฏิบัติ คือที่ย่อยแล้ว มาเป็นไอชะที่นำไปเลี้ยงร่างกาย ปฏิเวธธรรมนั้นก็เช่นเดียวกัน เป็นไอชะของธรรมที่แจ่มแจ้งขึ้น เป็นปัญญา คือความรู้แก่ตัวเอง นำให้เกิดความรู้ความเห็นรวบยอด อันเป็นเหตุกำจัดสังโยชน์ เบื้องต่ำได้ ๓ เป็นโสดาบัน ดังแสดงไว้ในวินัยมุขเล่ม ๑ ในสิกขาบทของปาราชิกนั้นก็เทียบกันได้กับอาหารที่บริโภคดังนี้

เพราะฉะนั้น ก็ให้ทำความเข้าใจถึงความเข้าไปของธรรมที่เป็นปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จากธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมที่ผุดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะ ในปฐมเทศนา
นั้น

ครั้งที่ ๙ อนัตตลักขณสูตร

วันนี้จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ อันเรียกว่า อนัตตลักขณสูตร พระสูตรที่แสดงลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตามีใช่อัตตัตวตน ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโปรดท่านปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ดังที่ได้แสดงแล้วว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ที่ตรงกับเดือน ๘ ทางจันทรคติของไทยเรา ท่านพระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว และได้ขอบวชเป็นภิกษุ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตบวชให้เป็นภิกษุโดยลำพังเพียงพระวาจา ว่า “เอहि ภิกษุ เป็นภิกษุมาเถิด” และต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอบรมอีก ๔ ท่าน จนได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยกันหมดทั้ง ๕ แล้ว จึงทรงแสดงทุติยเทศนา เทศนาครั้งที่ ๒ ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือนอาสาฬหะคือเดือน ๘ นั้น คือต่อมาอีก ๕ วัน อันเป็นวันที่เราทั้งหลายได้พากันไปสวดมนต์ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่เรียกกันทั่วไปว่า วัดพระแก้วมรกต เพราะฉะนั้น พระสูตรที่ ๒ นี้ จึงมีความสำคัญ ในพระพุทธศาสนา ทั้งโดยประวัติทั้งโดยเนื้อความ เป็นพระสูตรที่ควรศึกษา ให้จำได้ และเข้าใจตามสมควร เพราะฉะนั้น ในวันนี้จักได้แปลพระสูตรนี้ให้ฟังก่อน

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์ ตรัสแสดงพระสูตรที่ ๒ นี้ เริ่มต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา มิใช่อัตตัตวตน ก็ถ้ารูปจักได้เป็นอัตตาแล้วไซ้

รูปนี้ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลก็พึงได้ในรูปว่า ขอให้รูปของเราจงเป็น
 อย่างนี้ ขอให้รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นหรืออย่างนี้ แต่เพราะเหตุที่รูปเป็นอนัตตา
 ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ในรูปว่า ขอให้รูปของเราจงเป็น
 อย่างนี้ ขอให้รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้หรืออย่างนั้น” และต่อจากนั้นก็ตรัสยกเอา
 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขึ้นตรัสสอนเช่นเดียวกัน แปรรวมกันว่า “เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณมิใช่อดีตตาตัวตน ก็แหละถ้าเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
 จักได้เป็นอดีตแล้วไซ้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร
 และบุคคลก็พึงได้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า ขอให้เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ ขอให้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราอย่าได้
 เป็นอย่างนี้หรืออย่างนั้น แต่เพราะเหตุที่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา
 มิใช่อดีตตาตัวตน ฉะนั้น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และ
 บุคคลก็ย่อมไม่ได้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า ขอให้เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ ขอให้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราอย่าได้
 เป็นอย่างนี้หรืออย่างนั้น” และเพราะเหตุที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณย่อม
 เป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า
 ขอรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ ขอรูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณ ของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น รูป เวทนา สัญญา
 สังขาร วิญญาณ จึงเป็นอนัตตา มิใช่อดีตตาตัวตน

ครั้นทรงแสดงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา มิใช่อดีตตา
 ตัวตนดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสถามท่านทั้ง ๕ นั้นให้ตอบเป็นข้อ ๆ ไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย
 ท่านทั้งหลายพึงสำคัญหรือพึงเข้าใจรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ว่าเที่ยง
 หรือไม่เที่ยง” ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่าไม่เที่ยง จึงได้ตรัสถามต่อไปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง
 สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็นทุกข์ จึงได้ตรัสถามต่อ
 ไปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา
 ควรหรือเพื่อจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า สิ่งนี้เป็นของเรา เราเป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นอดีตตาตัวตน
 ของเรา” ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กราบทูลว่า ไม่ควรที่จะเห็นสิ่งนั้นอย่างนั้น

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามและทว่านทั้ง ๕ ได้ตอบดังนี้แล้ว พระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสสอนสรุปความต่อไปว่า “เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีตคือล่วงไปแล้ว เป็นอนาคตคือยังไม่มาถึง เป็นปัจจุบันคือที่บังเกิดอยู่ปัจจุบัน ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมด พึงเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่ เป็นจริงแล้วอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา หรือว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้มีโชตตาตัวตนของเรา คือเห็นด้วย สัมมัมปัญญา ปัญญาชอบ ตามที่เป็นจริง คือที่เป็นไปแล้วจริงอย่างนี้”

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสต่อไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก คือผู้ฟัง หรือศิษย์ของพระอริยะ เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในรูปบ้าง หน่ายในเวทนาบ้าง หน่ายในสัญญาบ้าง หน่ายในสังขารบ้าง หน่ายในวิญญาณบ้าง เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้น ความติดใจ ย่อมหลุดพ้นเพราะสิ้นความติดใจ เมื่อหลุดพ้นแล้วก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้กระทำแล้ว ไม่มีกิจ อื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก อริยสาวกผู้ฟังแล้ว เห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ดังนี้”

ทว่านทั้ง ๕ มีใจมีปีติโสมนัสแอบแนบ คือมีใจแช่มชื่น บันเทิงภาสิต ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคำสอนนี้ จิตของภิกษุ ทั้ง ๕ รูปก็ไม่ยึดมั่น พ้นจากอาสวะทั้งหลายดังนี้

นี่เป็นคำแปลในพระสูตรนี้ และพระสูตรนี้เป็นพระสูตรหลักอีกพระสูตรหนึ่ง ดังกล่าวข้างต้น จึงจะได้แสดงอธิบายความสำคัญในพระสูตรนี้ต่อไป

ครั้งที่ ๑๐ อนัตตลักษณะสูตร (ต่อ)

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ คืออนัตตลักษณะสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยลักษณะว่าเป็นอนัตตา และได้แปลพระสูตรที่ ๒ นี้ไปโดยตลอดแล้ว

เบื้องต้นก็ใคร่ที่จะให้ทราบว่า พระสูตรที่ ๒ นี้พระพุทธเจ้าได้เริ่มแสดงหลักสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือไตรลักษณ์ และได้ทรงยกเอาขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงว่าเป็นอนัตตา และในพระสูตรนี้ได้ทรงแสดงเริ่มขึ้นก็รูป และกิเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ได้ใช้คำว่า *ขันธ์หรืออุปาทานขันธ์* ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ในปฐมเทศนานั้น เมื่อทรงอธิบายทุกขอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทุกข์ ทรงแสดงสภาวะทุกข์ ทรงแสดงปฏิกณฺฑกทุกข์ แล้วทรงสรุปทุกข์เข้าเป็น ๑ และทุกข์โดยย่อว่า ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์ โดยย่อใช้คำว่า *ปัญจอุปาทานขันธ์* ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ หรือ ๕ ข้อเป็นทุกข์ และก็ไม่ได้ทรงอธิบายว่าขันธ์ทั้ง ๕ เหล่านี้อะไรบ้าง แต่มาถึงพระสูตรที่ ๒ นี้ ทรงจับขึ้นต่อ รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณที่เดียว และทั้ง ๕ นี้ ก็คือขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ที่ตรัสไว้ในปฐมเทศนานั้นเอง โดยที่พระสูตรที่ทรงแสดงในภายหลังต่อมาได้มีระบุหัวข้อไว้ชัดว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนั้น ก็คือรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น พระสูตรที่ ๒ นี้จึงเป็นอันได้เริ่มทรงแสดงขันธ์ ๕ จำแนกออกกว่าอะไรบ้าง และพระสูตรที่ ๒ นี้ก็มีการสอบถามภิกษุปัญจวัคคีย์ คือท่านที่มีพวก ๕ เหล่านี้ เหมือนอย่างเป็นการถามซักซ้อมความเข้าใจ หรือเป็นการถามสอบความรู้ อันนับได้ว่าเป็นการสอบครั้งแรกที่พระพุทธเจ้าทรงสอบพระสาวกก็ได้ และเมื่อท่านทั้ง ๕

นั้นตอบถูกต้องในคำถามที่ ๑ จึงทรงถามคำถามที่ ๒ ต่อไป ท่านก็ตอบถูกต้อง จึงได้ถามคำถามที่ ๓ ต่อไป ท่านก็ตอบถูกต้อง แสดงว่าท่านฟังแล้วท่านเข้าใจ เมื่อทรงสอบถามก็ตอบได้ถูก แล้วจึงตรัสสรุปอีกหนหนึ่ง เพราะฉะนั้น เมื่อทำความเข้าใจในพระสูตรที่ ๒ นี้ ก็จะเข้าใจคือรู้จักขั้น ๕ และจะรู้จักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติทางวิปัสสนา นำให้บรรลุถึงภูมิธรรมขั้นสูงสุดได้ จึงเป็นพระสูตรที่ควรจะศึกษา ฟัง อ่าน จดจำ ฟังด้วยใจคือพิจารณาให้มีความเข้าใจ ก็จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในข้อหลักสำคัญเพิ่มขึ้นจากพระสูตรที่ ๑

คำว่า *อนัตตา* ที่ตรัสสอนว่า รูปเป็นต้นเป็นอนัตตา ที่แปลว่า มิใช่อัตตาตัวตน คืออนัตตาก็ตรงกันข้ามกับอัตตา คำว่า *อัตตา* นั้นแปลกันว่าตัวตน หรือแปลว่าตน คำว่า *ตน* นี้ตามที่ยึดถือกัน ก็ยึดถือกันเข้าใจกันว่าตัวเรา แล้วก็รวมถึงของเราด้วย ตามศัพท์นั้นแปลว่า กินหรือบริโภค แปลว่า หายใจ พิจารณาว่ามีความเข้าใจอย่างไร คำว่าตนนี้จึงมาเกี่ยวกับกิน จึงมาเกี่ยวกับหายใจ ก็โดยที่สามัญชนทั่วไปนั้น เมื่อเกิดมา รู้เพียงสาขี้เป็นต้นมา ก็ย่อมมีความรู้สึก แล้วก็ยึดถือ*อัตตา*ทั้งหมดนี้ คือกายใจหรือกายจิตทั้งหมดนี้ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา รวมเข้ามาก็เป็นตัวเราดังที่เรียกว่า อัตภาพ ภาวะเป็นตน หรือความเป็นตน และจะแยกออกไปก็เป็นของเรา เช่นที่ว่าทั้งหมดนี้ทั้งกายทั้งใจ และกายนั้นแล้วก็ประกอบด้วยศีระะลำตัวแขนขาเป็นต้น หรือเป็นอาการ ๓๑ อาการ ๓๒ หรือเป็นธาตุ ๔ ธาตุ ๕ และแม้จะแยกออกไปดังนี้ เช่น แยกออกไปว่าเป็นศีระะ ก็ยึดถือว่าเป็นศีระะของเรา เป็นตาเป็นหูก็เป็นตาเป็นหูของเรา เป็นแขนขาเป็นลำตัวก็เป็นแขนขาเป็นลำตัวของเรา และเมื่อรวมเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวก็เป็นตัวเรา เพราะฉะนั้น ตัวเราของเรานั้นจึงอยู่ด้วยกัน และโดยที่ตัวเราดังกล่าวนี้มี*เวทนา* คือความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับว่าอัตตาคือตัวเราเป็นผู้กินสุขกินทุกข์หรือกินกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข หรือบริโภคสุขบริโภคทุกข์หรือบริโภคกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข อยู่ตลอดเวลา เมื่อยังดำรงชีวิตอยู่ และในขณะที่สิ้นชีวิตก็หมดเวทนาดังกล่าว ไม่รับรู้สุขทุกข์หรือกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะฉะนั้น เมื่อเขาเอาไปเผาไปฝัง ก็ไม่มีเจ็บไม่มีปวดเมื่อเป็นศพ แต่เมื่อยังไม่เป็นศพ ยังเป็นอยู่ ก็ต้องมีสุขมีทุกข์มีกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ฉะนั้น จึงจับเอาอาการที่เป็นดังนี้มาตั้งชื่อว่า *อัตตา* ที่เราแปลว่า *ตน* เมื่อยังมี

อึดตายอยู่ ก็ยังกินสุขกินทุกข์กินกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เมื่ออึดตายไม่มีแล้วคือเป็นศพ ก็แปลว่า หมดภาวะที่จะกินสุขกินทุกข์กินไม่ทุกข์ไม่สุขต่อไป

อีกอย่างหนึ่ง แปลว่า หายใจ ก็โดยที่ทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั่วไป เมื่อชีวิตยังดำรงอยู่ ก็ต้องมีลมหายใจ ต้องหายใจ เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกอีก คำหนึ่งว่า *ปาณะ* ที่แปลว่า สัตว์มีชีวิต ก็คือสัตว์ที่มีการหายใจ มีลมหายใจ ดังที่ใช้ในสิกขาบทที่ ๑ ของศีล ๕ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำปาณะให้ตกลง เราแปลปาณะว่า สัตว์มีชีวิต เว้นจากทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง คือเว้นจากฆ่าสัตว์มีชีวิต ถ้าตามศัพท์ก็จะต้องแปลว่า สัตว์มีลมหายใจ เมื่อมีลมหายใจ ก็แปลว่า ยังมีชีวิต เมื่อไม่หายใจก็แปลว่า สิ้นชีวิต เป็นคำสมมติบัญญัติเรียกกันมาตั้งนี้ และก็มีอุปาทานคือความยึดถือว่า เป็นอึดตายคือตัวตนจริง ๆ เป็นของตนจริง ๆ คำว่า สมมติ นั้นแปลว่า มีมติพร้อมกัน สัม ก็แปลว่า พร้อมกัน มติ หรือมุตติ คือมติ บางทีเรียกว่า สมมุติ แต่ว่าตามศัพท์ธรรมโดยตรงก็เรียกว่า สัม-ม-ติ หรือสมมติ มีมติพร้อมกัน อย่างที่ในเวลาประชุมก็ลงมติกัน เมื่อลงมติเป็นอย่างใดตรงกันแล้ว ก็เรียกว่า สมมติ คือมีมติพร้อมกัน ในภาษาที่พูดจำเป็นที่จะต้องมีสมมติคือมีมติพร้อมกันตั้งนี้ ในอะไร คือใน*บัญญัติ* แต่งตั้ง เหมือนอย่างthatในรัฐธรรมนูญก็นำคำมาใช้ “ลงมติในร่างพระราชบัญญัติ” คือจะต้องมีบัญญัติเสนอขึ้น บัญญัตินั้นก็แปลว่า แต่งตั้ง แปลจริง ๆ เข้าแล้วก็คือสิ่งที่รับรู้กัน แล้วก็มาใช้ในความหมายเป็นคำสั่งก็ได้ จากกฎหมายก็เป็นคำสั่งของบ้านเมืองที่เป็นพระราชบัญญัติ จะว่าแต่งตั้งก็ได้คือตั้งขึ้นมา และที่จะตั้งขึ้นมาสำหรับใช้ทั่วไปนั้นก็ต้องประชุมกัน เสนอเป็นญัตติขึ้นมา ก็เอาภาษาวินัยไปใช้ในเวลาจะอุปสมบทก็ต้องเสนอญัตติขึ้นมาในสงฆ์ ว่าขอให้รับรองอุปสมบทผู้นั้นผู้นี้ และเมื่อเสนอญัตติขึ้นมาตั้งนี้แล้ว สงฆ์ก็สวดประกาศขอความเห็นชอบ ๓ ครั้ง เป็น ๔ หนทั้งญัตติ เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว ก็เป็นอันว่ามีมติร่วมกัน เรียกว่า สมมติ คือมีมติพร้อมกัน รับรองการอุปสมบท ก็ทำให้ผู้ที่ผ่านญัตติการยื่นเสนอ และการสวดประกาศอีก ๓ หน ไม่มีใครค้าน เป็นสมมติคือมีมติพร้อมกันตั้งนี้แล้ว ก็เป็นภิกษุขึ้นมา สำเร็จเป็นภิกษุขึ้นมา และกฎหมายเมื่อเสนอเป็นญัตติขึ้นไป และเมื่อสภารับรองร่วมกันเป็นเสียงส่วนมากตามที่บัญญัติไว้ พระราชบัญญัตินั้นก็เป็นอันว่าเป็นสมมติขึ้นมา ก็คือว่ามีมติพร้อมกันรับรอง

เพราะฉะนั้น ภาษาที่พูดในโลกก็ต้องเป็นเช่นนี้เหมือนกัน อย่างทุกคนนี้ กายและใจที่รวมกันอยู่นี้ เป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ ก็มีสมมติกันว่าเป็นมนุษย์ เป็นชาย เป็นหญิง สมมติขึ้นในบัญญัติ คือในการที่แต่งตั้งคำพูดกันขึ้นว่ามนุษย์ ว่าชาย ว่าหญิง ว่าชื่อนั้นชื่อนี้ นี้เป็นบัญญัติทั้งนั้น แต่งตั้งกันขึ้นมา ต้นไม้ก็เป็นต้นมะม่วง ต้นมะปราง ต้นชมพู ต้นนั้นต้นนี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้ก็ที่บ้านเป็นเรือน เป็นภูเขาเป็นป่า ภาษาที่พูดทุกอย่างที่รู้จักกันนี้ เป็นบัญญัติขึ้นมาก่อน ใครจะเป็นคนบัญญัติขึ้นก็ตาม และคนทั้งหลายก็สมมติคือรับรองขึ้นพร้อมกัน มีมติร่วมกัน และเมื่อมีมติร่วมกันแล้ว ก็เป็นว่าเรียกเหมือน ๆ กัน ว่าถ้าอย่างนี้ละก็เป็นมนุษย์ ถ้าอย่างนี้เป็นชาย ถ้าอย่างนี้เป็นหญิง คนนั้นชื่อนั้น คนนี้ชื่อนี้ ถ้าเป็นสัตว์เดรัจฉานก็เป็นช้างเป็นม้าโคกระบือ เป็นต้น เป็นต้นไม้ก็เป็นต้นไม้ชื่อนั้นชื่อนี้ มะม่วง มะปราง พุทรา อะไรเป็นต้น ต้องมีใครบัญญัติขึ้นก่อน บัญญัติคำขึ้นเรียก แล้วทุกคนก็มีมติรับรองร่วมกัน แล้วก็เรียกร่วมกัน อันนี้แหละที่เรียกว่า *สมมติบัญญัติ* ทุกคนก็ต้องพูดตามสมมติบัญญัติ ถ้าไปพูดผิดสมมติบัญญัติขึ้น ตัวเองรู้เรื่องคนเดียว คนอื่นเขาไม่รู้ อยากจะเรียกม้าตัวเองเรียกสิ่งที่เขาสมมติว่าม้าว่าช้าง ก็รู้คนเดียว คนอื่นเขาก็ไม่รู้เรื่องด้วย ถ้าฟังว่าช้าง คนทั้งหลายก็ต้องเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่เรียกว่า ช้าง ที่คนทั่วไปเขาสมมติคือ แปลว่า มีมติร่วมกันแล้ว เพราะฉะนั้น พูดก็ต้องพูดให้ถูกสมมติบัญญัติ คนจึงจะรู้เรื่องกัน ถ้าพูดผิดสมมติบัญญัติ คนก็ไม่รู้เรื่องกัน คำว่า สมมติบัญญัติ จึงมีความหมายอย่างนี้

แล้วก็ยังมีความหมายไปถึงคำว่า *สมมติสงฆ์* ที่ใช้เรียกคู่กันกับคำว่า *อริยสงฆ์* สมมติสงฆ์นั้นก็หมายถึงสงฆ์ที่บวชขึ้น เป็นภิกษุขึ้นตามพระธรรมวินัย ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป เรียกว่า สงฆ์ ก็โดยที่การบวชภิกษุแต่ละรูปนั้นก็ต้องมีเสนอญัตติขึ้นมา แล้วก็มีการสวดประกาศ ๓ หน รวมเป็น ๔ ทั้งญัตติ และที่ประชุมสงฆ์ที่มีมติร่วมกันรับรอง จึงเป็นภิกษุขึ้นมา เพราะฉะนั้น ภิกษุทุกรูปจึงเป็นสมมติภิกษุ แต่เมื่อรวมกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ก็เรียกว่า สมมติสงฆ์ แต่ว่าเมื่อใช้ประกอบสังฆกรรม เรียกว่า *การกสงฆ์* สงฆ์ผู้ที่ยังกิจให้สำเร็จ สงฆ์ผู้ที่กระทำกิจการ ที่ประกอบสังฆกรรม ถ้าเรียกคู่กับอริยะ ก็เรียกว่า อริยสงฆ์กับสมมติสงฆ์ โดยความหมายเป็นสมมติสงฆ์นั้น ก็คือหมู่แห่งภิกษุที่บวช ได้รับสมมติคือ ได้รับมติพร้อมกันจากสงฆ์ รับรองเป็นภิกษุขึ้นมาตั้งแต่ ๔ รูป

ขึ้นไป จะเป็นพระพุทฺธชน จะเป็นพระอริยะก็ตาม เรียกว่าสมมติสงฆ์ทั้งนั้น แม้ท่านที่สำเร็จเป็นอริยบุคคลทุกชั้น บวชเป็นภิกษุก็ต้องผ่านการเสนาอัญญัติ และการสวดประกาศของสงฆ์ ให้รับรองขึ้นพร้อมกัน ก็ต้องเป็นสมมติภิกษุ และเมื่อรวมกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ประกอบสังฆกรรม ก็เรียกว่า เป็นสมมติสงฆ์เหมือนกัน แต่ว่าอริยสงฆ์นั้นหมายถึงท่านผู้ที่มีจิตใจบรรลุมิธรรมที่ละสังโยชน์ได้ตั้งแต่ ๓ แล้วขึ้นไป ที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า อริยะ อริยบุคคล หมู่แห่งบุคคลผู้มีจิตใจบรรลุมิธรรมเหล่านี้ จะเป็นภิกษุก็ตาม สามเณรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ชายหญิงก็ตาม เป็นเด็กก็ตาม เป็นผู้ใหญ่ก็ตาม เมื่อมีจิตใจบรรลุมิธรรมอย่างนี้แล้ว เรียกว่า อริยบุคคลทั้งนั้น และหมู่แห่งอริยบุคคลเหล่านี้คือหลายท่านขึ้นไป ก็เรียกว่า อริยสงฆ์ เพราะฉะนั้นคำว่า สมมติ จึงไม่ใช่มีความหมายเหมือนคำว่า ตีต่างว่า อย่างที่ไทยเราพูดกัน แต่มีความหมายอันสำคัญ ดังนี้

และมาถึงสัจจะคือความจริง ทางพระพุทธศาสนาก็แสดงไว้ ๒ อย่าง เหมือนกัน *สมมติสัจจะ* ความจริงโดยสมมติ *ปรมาตถสัจจะ* ความจริงโดยปรมาตถ์ ปรมาตถ์นั้นแปลว่า มีอรรถคือมีเนื้อความอย่างยิ่ง มีเนื้อความอันละเอียดสุขุมลึกซึ้ง ดังเช่นทุกอย่างที่เป็นสมมติบัญญัติดังกล่าวมา จะเป็นมนุษย์ เป็นบุรุษ เป็นสัตว์ เป็นบรรพชิต เป็นคฤหัสถ์ เป็นภิกษุ เป็นสามเณร เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา ที่บัญญัติเรียกกันขึ้นแล้วก็มีการรับรองพร้อมกันตามพระวินัยหรือตามกฎเกณฑ์ ก็รับรองว่าเป็นสัจจะคือความจริงอย่างหนึ่ง เรียกว่า สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ ส่วนความจริงโดยปรมาตถ์นั้น ไม่มีสัตว์บุคคล ไม่มีมนุษย์ ไม่มีสัตว์เดรัจฉาน ไม่มีชายไม่มีหญิง ไม่มีต้นมะม่วงไม่มีต้นมะพร้าว เพราะนั่นเป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น โดยที่มนุษย์เราสมมติบัญญัติกันขึ้นเอง แม้ในสมัยปัจจุบันนี้ ท่านที่มีความคิดสูง บางท่านก็ยิ่งแสดงอย่างนี้ จะชี้ไปที่ต้นไม้ต้นหนึ่ง เช่นที่ต้นมะม่วง แล้วบอกว่า ต้นมะม่วงไม่มี ก็โดยที่ถือว่าต้นมะม่วงหรือต้นไม้อย่างอื่น เป็นคำชื่อที่เป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น ความจริงต้นไม้เขาไม่ได้ตั้งชื่อเขาขึ้นเอง หรือสิ่งอื่น ๆ ก็เหมือนกัน แต่คนไปตั้งชื่อให้ เป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยปรมาตถ์แล้วละก็ จึงไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานี้เป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น เรียกว่า เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ แต่ถ้าหากว่าสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นประกอบด้วยสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย

อันเรียกว่า *สังขาร* เช่นว่าร่างกายอันนี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เรียกว่าสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ปรุงแต่งกันขึ้น เพราะฉะนั้น จึงมีสักแต่ธาตุคือสิ่งที่มาผสมปรุงแต่ง มีสักแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มารวมกันเข้า มาปรุงแต่งกันขึ้น จนมาเป็นร่างกายของมนุษย์ เป็นร่างกายของสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นสิ่งต่าง ๆ ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายในโลกมาปรุงแต่งกันขึ้น จึงสักแต่ว่าเป็นธาตุ การพิจารณาเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ดังนี้ เรียกว่าเป็นปรมัตถสักจะความจริงโดยปรมัตถ์

คราวนี้เพราะบุคคลมักจะยึดถืออยู่ในสมมติบัญญัติ และติดอยู่ในสมมติบัญญัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือติดอยู่ในกายใจอันนี้ ที่เป็นสมมติบัญญัติว่าเป็น อัตตาตัวตนว่าเป็นตัวตนจริง ๆ เรียกว่า ติดในสมมติบัญญัติว่าเป็นตัวตนจริง ๆ ยึดถืออยู่ว่าเป็นตัวตนจริง ๆ พระพุทธเจ้าจึงมาตรัสสอนให้เห็นสักจะคือความจริงที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ความจริงที่เป็นความจริง จริงว่าสักแต่เป็นธาตุ เพื่อให้เห็นปรมัตถสักจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ และก็ให้เห็นว่า ที่ไม่เป็นตัวตนจริง ๆ นั้น เพราะอะไร ดังที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตรที่ ๒ นี้

ครั้งที่ ๑๑ อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)

คำว่า ปัญจขันธ แปลว่า กองทั้ง ๕ ขันธนั้นแปลว่ากอง อันหมายความว่า เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยหลาย ๆ อย่างมารวมกันเป็นกอง ซึ่งเรียกว่า ขันธ ถ้าเป็นภาษาสันสกฤตเป็น “สกันธ” ไทยเรามาเรียกเหมือนกันว่า สกนธกาย คือ ร่างกายที่เป็นกอง อีกคำหนึ่ง สกลกาย สกกล แปลว่า ทั้งสิ้น สกลกายก็คือกายทั้งสิ้น แต่นี้เป็นสกนธกาย ก็คือกายที่เป็นกอง สกนธก็คือขันธนั่นเอง ในพระสูตรที่ ๒ นี้ ท่านไม่ใช้คำว่า ขันธ แต่ทั่วไปนั้นเรียกรวมกันว่าขันธ ๕ และดังที่มีกล่าวไว้ในข้อทุกขสัจจะในพระสูตรที่ ๑ ที่ได้อ้างมาแล้ว “กล่าวโดยย่อขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์” พระพุทธเจ้ามาตรัสใช้คำนี้ในพระสูตรที่ ๑ และท่านปัญจวัคคีย์นั้นท่านฟังก็ไม่ทราบเหมือนกันว่าเป็นคำที่ทรงบัญญัติขึ้นใหม่ หรือว่าเป็นคำที่เขาใช้กันมาแล้ว โดยที่มีแยกกายใจหรือว่ากายจิตอันนี้ออกเป็นขันธ ๕ คือเป็นกองทั้ง ๕ ดังที่เราสวดกันอยู่ทุกวันนี้คือ รูปขันธ กองรูป เวทนาขันธ กองเวทนา สัญญาขันธ กองสัญญา สังขารขันธ กองสังขาร วิญญาณขันธ กองวิญญาณ ก็คือว่าแยกออกเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ โดยที่กายใจอันนี้ของทุกคนหรือว่ากายจิตอันนี้ รวมเป็นคำที่เรียกว่า อตภาพ และแยกออกมาได้เป็น ๕ กองดังกล่าว และ ๕ กองนี้ ก็รวมกันเข้าเป็นกายใจ มีการแยกดังนี้มา และเป็นการทราบดังนี้ ใช้กันดังนี้มาก่อน และมาทรงใช้ตาม หรือทรงแยกขึ้นเองก็ไม่อาจทราบได้

และมาถึงพระสูตรที่ ๒ นี้ จึงได้ตรัสแยกออกเป็นข้อ ๆ แต่ไม่ใช่คำว่า ชั้นระ หรือชั้นร์ ในพระสูตรที่ ๒ นี้ ขึ้นต้นก็ รูป อนตตา รูปเป็นอนัตตา เวทนา สมญา สงขาร วิญญาณ อนตตา ทีเดียว แต่ว่าก็ทำให้เป็นที่เข้าใจว่าอรรถภาพที่รวมกันอยู่เป็น กายและใจอันนี้ดูรวมกันอยู่เป็นอันเดียว เป็นกองเดียว หรือเป็นก้อนเดียว แต่อัน ที่จริงนั้นแยกออกเป็น ๕ กองหรือ ๕ ก้อน คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งทุก ๆ คนมีอยู่ มีแสดงไว้ใน *นวกอวาท* ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำมาและทรงให้คำอธิบายโดยย่อว่า

ชั้นร์ ๕ กายกับใจนี้แบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่า ชั้นร์ ๕ คือ ๑. รูป ๒. เวทนา ๓. สัญญา ๔. สังขาร ๕. วิญญาณ

ธาตุทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกายนี้ เรียกว่า รูป

ความรู้สึกอารมณ์ว่าเป็นสุขคือสบายกายสบายใจ หรือเป็นทุกข์คือไม่สบาย กายไม่สบายใจ หรือเฉย ๆ คือไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า เวทนา

ความจำได้หมายรู้ คือจํารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่เกิด กับใจได้ เรียกว่า สัญญา

เจตสิกธรรม คืออารมณ์ที่เกิดกับใจ เป็นส่วนดีเรียกว่า กุศล เป็นส่วนชั่ว เรียกว่า อกุศล เป็นส่วนกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วเรียกว่า อพยากฤต เรียกว่า สังขาร

ความรู้อารมณ์ ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตาเป็นต้น เรียกว่า วิญญาณ

ชั้นร์ ๕ นี้ย่อเรียกว่า *นามรูป* เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ รวมเข้า เป็นนาม รูปก็คงเป็นรูป

นี่เป็นคำอธิบายชั้นร์ ๕ โดยย่อ ในข้อแรกคือรูป ธาตุ ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกายนี้ เรียกว่า รูป กายนี้ก็หมายถึงกายที่เป็นส่วนรูป เพราะคำว่า กาย นั้นทั่วไปก็หมายถึงรูปกาย เพราะกายนั้นแปลว่า ประชุม หรือแปลว่า กอง เหมือนกัน มีความหมายเป็นกว้าง ๆ เช่นเดียวกับชั้นร์เหมือนกัน แต่ก็มีความหมายจำเพาะ เหมือนกัน ที่พูดหมายถึงว่ากายที่เป็นส่วนรูป เรียกว่า รูปกาย หรือเรียกว่า กาย

และเมื่อเรียกว่า กาย ก็เข้าใจว่าหมายถึงส่วนรูป ดังที่ใช้คำว่า กายกับใจ กายก็คือ กายที่เป็นส่วนรูป ใจก็คือใจ แต่ว่าแม้นามก็มีคำเรียกเหมือนกันว่านามกาย รูปกาย นามกาย รูปกาย แปลว่า กองรูป นามกาย แปลว่า กองนาม เช่นเดียวกับรูปชั้นธ นามชั้นธ แต่ว่าเป็นคำที่มักจะใช้หมายถึงจำเพาะรูป

สำหรับธาตุทั้ง ๔ นั้น ที่เรียกว่า ธาตุ ในพระพุทธรุคศาสนานั้นมีความหมายถึง สิ่งที่ใช้เป็นคำรวม เช่น ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ไม่ใช่หมายความว่าถึงเป็นธาตุอย่าง ละเอียด อันเป็นตัวอินที่แยกออกไปไม่ได้ คำว่า ธาตุ ตามศัพท์ ก็แปลว่า ทรงไว้ สิ่งที่ทรงไว้ ในบางแห่งมีความหมายเท่ากับคำว่า ธรรม ที่แปลว่า ทรงไว้ เหมือนกัน แต่คำว่า ทรงไว้ ซึ่งมีความหมายอย่างละเอียดนั้น ก็คือมีความหมายว่าดำรงอยู่คงที่ แยกออกไปอีกไม่ได้ แต่ว่าทั้ง ๒ คำ คือคำว่า ธรรม กับคำว่า ธาตุ ที่มีความหมายว่า ดำรงอยู่คือคงที่แยกไปไม่ได้ นั้น เป็นอย่างละเอียด แต่ว่าเมื่อเป็นอย่างหยาบออกมา ก็มีความหมายเพียงว่า เป็นที่รวมจากสิ่งหลาย ๆ สิ่งที่มีลักษณะอันเดียวกัน อันรวม เข้ามาเป็นอันเดียวกันได้ ก็เรียกว่าธาตุได้ หรือเรียกว่าธรรมได้ คือ

ธาตุดินนั้น หมายถึงสิ่งที่แข็งแข็ง บรรดาสิ่งที่แข็งแข็งอันรวมอยู่ในรูปกาย อันนี้ ก็รวมเรียกว่า ธาตุดิน ดังที่แยกไว้ในอาการ ๓๒ เกสา ผม โลมมา ขน นขา เล็บ ทนฺตา ฟัน ตฺใจ หน้ง มंस์ เนื้อ นหารู เอ็น อฏฺจิ กระดูก อฏฺจิมิณฺขิ เยื่อในกระดูก วุกกั ใต หทย หัวใจ ยกนั ตับ กิโถมกั ฟังผืด บิหกั ม้าม ปปฺผาสั ปอด อนนฺต ใส้ใหญ่ อนนฺตคฺคณั สายรัดใส้ อุทรียั อาหารใหม่ กรีสั อาหารเก่า และเติม มตฺตเก มตฺตลฺลุงคั ขมองในขมองศีระชะ เหล่านี้รวมเรียกว่า เป็นปฐวีธาตุ ธาตุดิน

ธาตุน้ำ สิ่งที่เหลวไหลเอิบอาบอันรวมอยู่ในกายนี้ เรียกว่า ธาตุน้ำ อาโปธาตุ ปิตตํ น้ำดี เสมหุํ น้ำเสลด ปุพฺโพ น้ำหนอง โลหิตํ น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มนฺขัน อสฺสุ น้ำตา วสา มนฺเหลว เขโห น้ำลาย สิงฺฆาณิกา น้ำมูก ลลิกา ไขข้อ มุตตํ มูตร รวมเข้าเป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ

ทั้ง ๒ นี้รวมกันเข้าทั้งมัดตถกมัตถลฺลุงคัง ขมองในขมองศีระชะ ก็เป็น ๓๒ ที่เราเรียกกันว่าอาการ ๓๒

เตโชธาตุ ธาตุไฟ คือสิ่งที่อบอุ่นอันรวมกันอยู่ในกายนี้ เรียกว่า ธาตุไฟ อันได้แก่ไฟที่ทำให้อบอุ่น ไฟที่ทำให้ทรุดโทรม ไฟที่ทำให้แก่ ไฟที่ทำให้ซำรุด ไฟที่ทำให้เรำร้อน ไฟที่ย่อยอาหารที่ได้บริโภคแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว ล้มแล้ว รวมเรียกว่า เตโชธาตุ ธาตุไฟ

ส่วนที่พัดไหวอันรวมอยู่ในกายนี้เรียกว่า ธาตุลม วาโยธาตุ ได้แก่ลมที่พัดขึ้น เบื้องบนในร่างกาย ลมที่พัดลงเบื้องต่ำในร่างกาย ลมที่อยู่ในท้อง ลมที่อยู่ในไส้ ลมที่พัดไปทั่วสรรพางค์กายทั้งปวง ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็รวมเรียกว่า วาโยธาตุ ธาตุลม เป็นธาตุ ๔

อีกอย่างหนึ่ง ในบางพระสูตรเติมเข้าอีกธาตุหนึ่งสำหรับส่วนรูปนี้ คือ อากาศธาตุ ธาตุอากาศได้แก่ช่องว่างบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ คือช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องที่กลืนอาหารที่บริโภคที่ต้มที่เคี้ยวที่ล้มเข้าไป คือช่องคอตนเอง และช่องที่อาหารที่กิน ต้มเคี้ยวล้มเข้าไปพักอยู่ภายในท้อง กับช่องที่อาหารที่กินต้มเคี้ยวล้มออกจากร่างกายไปในร่างกาย ก็คือถ่าย ช่องที่ถ่ายออก เหล่านี้ เรียกว่า อากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง บรรดาช่องว่างภายในกายนี้ ความจริงไม่เป็นรูป แต่เป็นช่องว่าง และเมื่อมีช่องว่างดังนี้ ทุก ๆ ส่วนในร่างกายนี้จึงไม่ติดเป็นอันเดียวกัน เช่นว่าอวัยวะภายใน ตับ ปอด ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก ที่ต่างเป็นอวัยวะภายในแต่ละอย่าง ๆ ที่รวมกันอยู่ ไม่ติดเป็นพืดเดียวกันทั้งหมด และนิ้วมือของเราทั้ง ๕ นิ้วนี้ แยกออกได้เป็น ๕ นิ้ว ไม่ติดกันเป็นพืดเดียวกันเพราะมีช่องว่างในระหว่าง เพราะฉะนั้น ช่องว่างในร่างกายนี้ จึงมีมาก แม้ในอวัยวะชิ้นเดียวกัน เช่นว่า ปอด ตับ เนื้อต่าง ๆ ที่ประกอบกัน เข้าเป็นปอด เป็นตับ เป็นเส้น เป็นเอ็น ก็มีช่องว่างอยู่ในตัวเอง แม้ผิวหนังของร่างนี้ ทั้งหมด ก็มีช่องว่างอยู่ที่ซุ่มซนทั้งหลายทั่วไปหมด มีนักปราชญ์ในปัจจุบันนี้กล่าวว่า ถ้ายุบเอาส่วนที่เป็นเนื้อทั้งหมดเป็นกระดุกทั้งหมดในร่างกายนี้มารวมเข้า โดยไม่ให้มีช่องว่างเลย ร่างกายของทุกคนนี้จะเล็กเหลือชนิดเดียว ขนาดเม็ดข้าวโพดหรือขนาดปลายไม้ขีดเท่านั้น นักปราชญ์ปัจจุบันท่านว่ากันอย่างนี้ แต่ที่ใหญ่โตได้อย่างนี้ก็เพราะมีช่องว่างมาก ช่องว่างอันนี้เมื่อมาเกี่ยวข้องกับอวัยวะในกายอันนี้ ท่านจึงจัดเป็นอีกธาตุหนึ่ง เรียกว่า อากาศธาตุ ธาตุอากาศ ซึ่งมีแสดงเฉพาะในบางพระสูตร เช่นในหมวด ๖

ธาตุ ๖ ในนวกวาท ท่านก็เอามาใส่ไว้เป็นธาตุ ๖ ได้แก่ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ และทั้งหมดนี้ก็รวมเรียกว่า รูปขันธ์ กองรูป เพราะว่ามีมากอย่างด้วยกัน ดังที่กล่าวมานี้ มาเป็นก้อนอันเดียวกันรวมกัน ซึ่งเรียกว่า รูปขันธ์ กองรูป

และรูปนี้ยังมีอธิบายไว้อีกอย่างละเอียดในอภิธรรม คือมหาภูตรูป รูปใหญ่ อุปาหารรูป รูปอาศัย มหาภูตรูป รูปใหญ่นั้น หมายถึงส่วนที่เป็นส่วนรวม คือ ธาตุ ๔ ปฐวี อาโป เตโช วาโย จัดเป็นมหาภูตรูป อาการของมหาภูตรูปเรียกว่า อุปาหารรูป รูปอาศัย ได้แก่

ประสาท ๕ คือสิ่งที่ให้สำเร็จการเห็นเรียกว่า จักขุประสาท สิ่งที่ให้สำเร็จการ ฟังเรียกว่า โสตประสาท สิ่งที่ให้สำเร็จการดมเรียกว่า ฆานประสาท สิ่งที่ให้สำเร็จ การลิ้มเรียกว่า ชิวหาประสาท สิ่งที่ให้สำเร็จการรู้สึกผัสสะเรียกว่า กายประสาท หรือ เรียกสั้นเพียง จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ก็คือประสาททั้ง ๕ อย่างที่เราเรียกกัน

โคจร คืออารมณ์ อันหมายถึงรูปที่เป็นวิสัยแห่งจักขุ คือรูปที่ตาเห็น เสียงคือ เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นก็คือกลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสคือรสที่ลิ้นได้ทราบ โภจฐัพพะ ก็คือ สิ่งที่กายได้ทราบ ก็คือสิ่งที่คู่กับประสาททั้ง ๕ นั้นนั่นเอง เรียกว่า โคจร คืออารมณ์ ของประสาททั้ง ๕ นั้นมี ๕

ภาวะ ๒ ก็คืออิตถิภาวะ ความเป็นหญิง ปุริสภาวะ ความเป็นชาย

หทัย หมายถึงเอาสิ่งที่ให้สำเร็จความคิด ก็น่าจะหมายถึงมันสมอง แต่ว่าในครั้ง ก่อนโน้นมักจะเข้าใจว่าหมายเอาหัวใจคือหัวใจที่เด่นอยู่นี้ แต่ว่าเมื่อหมายถึง สิ่งที่ทำให้ สำเร็จความคิดก็เป็นมันสมอง

ชีวิตินทรีย์ หมายถึงเอาความเป็นอยู่แห่งรูปคือสิ่งที่รักษารูปให้เป็นอยู่ อินทรีย์ แปลว่า สิ่งที่เป็นใหญ่ อินทรีย์คือชีวิต ร่างกายอันนี้เมื่อมีชีวิต รูปก็เป็นอยู่ได้ ชีวิตเป็น เครื่องรักษารูปให้เป็นอยู่ ไม่ให้เน่าเปื่อย เมื่อร่างกายนี้สิ้นชีวิตแล้วก็ดับ

อาหาร หมายถึงเอา โอชา

อากาศธาตุ หมายถึงสิ่งที่ขังอยู่ในช่องว่างเรียกว่า ปริจเฉทรูป ปริจเฉท แปลว่า กำหนดหรือเขต คือเป็นรูปที่เป็นเขตสำหรับแบ่งให้เป็นส่วน ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว

วิญญัตติ ๒ ก็คือกายวิญญัตติ กิริยาที่ไหวภายใต้ วจีวิญญัตติ กิริยาที่ไหว วาจาหรือพูดได้

วิการ คืออาการต่าง ๓ อย่าง ได้แก่แก่ลหุตา ความเบา อธิบายได้ว่า รูปของคนที่ยังเป็น ไม่หนักจุดจดังรูปของคนตายแล้ว มุทุตา ความอ่อนสลวย อธิบายว่า รูปยังปกติ มีข้อล้าอาจคู้หรือเหยียดคล่องแคล่ว ไม่แข็งกระด้างดูจรูปของคนเจ็บ คนตายแล้ว กัมมัฏญตา ความควรแก่การงาน คือความคล่องแคล่ว ทำการทำงานได้

ลักษณะ ๔ คืออุจจยะ ความรู้จักเติบโตขึ้น สันตติ ความสืบเนื่องกัน เช่น ขนเก่าหลุดร่วงไป ขนใหม่เกิดแทนกัน หรือผมที่โกนทิ้งและผมใหม่ก็งอกขึ้นแทน ขรตา ความรู้จักทรุดโทรม อนิจจตา ความไม่ยั่งยืน

สิริรวมทั้งหมด มหาภูตรูปคือทั้ง ๒ ประเภทก็เป็น ๒๙ แต่ว่าในคัมภีร์ นับเป็น ๒๘ คือในที่บางแห่งนับโคจรซึ่งเป็นอารมณ์ของประสาททั้ง ๕ นั้นเพียง ๔ ยกโณฏฐัพพะซึ่งเป็นเช่นเดียวกับรูปออกเสีย จึงลง ๒๘ พอดี เพราะฉะนั้น รูปนี้ เมื่อแบ่งตามอภิธรรมแล้วก็เป็น ๒ อย่าง คือมหาภูตรูป รูปใหญ่ อุปาทายรูป รูปอาศัย นี่เป็นการอธิบายให้รู้จักรูปตามที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนา

ครั้งที่ ๑๒ อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)

จะแสดงเรื่อง ศีกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ คืออนัตตลักขณสูตร ซึ่งได้ยกเอารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตรัสแสดงว่าเป็น อนัตตา และได้ อธิบายข้อแรกคือรูปไปแล้ว ตามอธิบายโดยย่อและโดยพิสดาร สรุปว่า โดยย่อก็คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นรูปกายนี้ โดยพิสดารก็คือมหาภูตรูป กับอุปาทาย รูปที่แปลว่ารูปอาศัย

วันนี้จะแสดงเวทนา โดยย่อก็คือความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุขคือสบาย กายสบายใจ หรือเป็นทุกข์คือไม่สบายกายไม่สบายใจ หรือเป็นกลาง ๆ คือไม่ทุกข์ ไม่สุข ดังที่แสดงเป็นภาษาบาลีว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาคือเวทนา ที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เป็นกลาง ๆ เป็นเวทนา ๓ หรือว่า แสดงแจงออกไปตามอารมณ์ ตามอายตนะภายใน ตามสัมผัส ก็เป็นเวทนา ๖ คือจักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจักขุ โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางโสตคือหู ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางฆานะคือจมูก ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางชิวหาคือลิ้น กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัส ทางกาย มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางมโนคือใจ ก็เป็นเวทนา ๖ สัมผัสนี้ จะอธิบายต่อท้าย แต่ในตอนนั้นก็ให้เข้าใจไว้เพียงเท่านี้ก่อน

มาถึงข้อ ๓ *สัญญา* ความจำหมาย หรือความหมายรู้ แบ่งเป็น ๖ ตามอารมณ์ คือ *รูปสัญญา* ความจำหมายรูป *สัทสัญญา* ความจำหมายเสียง *คันธสัญญา* ความจำหมายกลิ่น *รสสัญญา* ความจำหมายรส *โณสัญญา* ความจำหมาย โณภูฏัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง *ธัมมสัญญา* ความจำหมายธรรมคือเรื่องที่เกิดที่รู้ทางใจ ก็เป็นสัญญา ๖

ข้อ ๔ *สังขาร* คำว่า สังขาร ในชั้นนี้ ๕ นี้หมายถึงความคิดปรุงหรือ ความปรุงคิด ก็คือคิดปรุงหรือปรุงคิดอารมณ์ที่จำได้ด้วยสัญญานั้น เรียกว่า สังขาร ตามศัพท์ที่เดียวกันคือความปรุงหรือความปรุงแต่ง หมายถึงทุก ๆ สิ่งที่เกิดปรุงแต่ง ขึ้นมา ทั้งที่มีวิญญาณครอง ทั้งที่ไม่มีวิญญาณครอง ทุก ๆ สิ่ง อันเป็นรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ โณภูฏัพพะที่กายได้ทราบ เรื่องราวของรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นที่ใจได้คิดนึกที่ใจ ได้รู้ที่ใจจำได้ อันเป็นสัญญา ดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อจำได้แล้วก็นำมาคิดปรุง หรือปรุงคิด เป็นส่วนดีเรียกว่า กุศล เป็นส่วนชั่วเรียกว่า อกุศล เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วเรียกว่า อพยากฤต ใน *นวโกวิท* ได้มี คำอธิบายว่า *เจตสิกธรรม* คืออารมณ์ที่เกิดกับใจ ก็คือความคิดปรุงหรือปรุงคิด นั้นเอง อันหมายความว่า คิดปรุงหรือปรุงคิดอารมณ์ เรื่องที่จำได้เหล่านั้น ตามนัย ที่อธิบายนี้ ก็แบ่งสังขารเป็น ๓ คือเป็นส่วนดี เป็นส่วนชั่ว เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว อีกอย่างหนึ่ง แบ่งเป็น ๖ และเรียกชื่อต่างไปว่า *สัญญาเจตนา* คือความจงใจคิดปรุงหรือ ปรุงคิด ก็คือสังขารนั่นเอง แบ่งเป็น ๖ ตามอารมณ์คือเรื่องที่เกิดที่จำได้ จึงแบ่งเป็น *รูปสัญญาเจตนา ... ธัมมสัญญาเจตนา* ความจงใจปรุงคิดหรือคิดปรุงรูปอย่างหนึ่ง เสียงอย่าง หนึ่ง กลิ่นอย่างหนึ่ง รสอย่างหนึ่ง โณภูฏัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องอย่างหนึ่ง ธัมมะคือ เรื่องราวที่เกิดหรือรู้ทางใจอีกอย่างหนึ่ง เหล่านี้เรียกว่า สังขาร

ส่วนวิญญาณ นั้นมี ๖ อาศัยรูปกระทบตา เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่า เห็น เรียก *จักขุวิญญาณ* อาศัยเสียงกระทบหู เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่า ได้ยิน เรียก *โสตวิญญาณ* อาศัยกลิ่นกระทบจมูก เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่า ทราบหรือสูดดม เรียก *ฆานวิญญาณ* อาศัยรสกระทบลิ้น เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่า ทราบหรือลิ้ม เรียก *รสวิญญาณ* อาศัยโณภูฏัพพะกระทบกาย เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่า ทราบ หรือกระทบ

เรียก กายวิญญาณ เกิดธัมมะคือเรื่องราวกับใจ คืออาศัยธัมมะคือเรื่องราวเกิดกับใจ เกิดความรู้ขั้นที่เรียกว่า คิดหรือรู้ เรียก มโนวิญญาณ ก็เป็นวิญญาณ ๖

อันรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๖ นี้ จะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแยกขึ้นเป็นการเริ่มต้น หรือว่ามีความรู้จักแยกกันมาแล้วก็ไม่อาจทราบได้ แต่ว่าตามที่พระองค์ทรงแยกนี้ เป็นสิ่งที่ทุก ๆ คนรู้ได้ที่กายและใจของตัวเองหรือที่กายและจิตของตัวเอง คือเมื่อน้อมจิตเข้ามาดูที่ตนเอง ดูกายก็จะพบรูป ดังที่แสดงมาแล้ว ทั้งที่แสดงโดยย่อ คือเป็นธาตุ ๔ หรือแสดงโดยพิสดาร เป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ก็คือธาตุ ๔ นั้นแหละ กับอุปาทายรูป รูปอาศัย คือรูปที่อาศัยธาตุทั้ง ๔ นั้นมาเป็นประสาท ๕ มีกายประสาทเป็นต้น ฯลฯ ทุกคนอาจมาตรวจดูพบได้ที่ตนเองทั้งหมด

มาถึงเวทนาก็เหมือนกัน ทุกคนก็จะได้ทราบจะได้รู้จักเวทนาที่ตนเอง ที่ปรากฏเป็นสุขเวทนามีทั้งที่เราสบายกายสบายใจ ทุกขเวทนามีทั้งที่เราไม่สบายกายไม่สบายใจ อทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขคือเป็นกลาง ๆ เรารู้ว่าเป็นกลาง ๆ และเมื่อพิจารณาถึงต้นทางของเวทนา ก็รู้ได้อีกเหมือนกันว่า เวทนาเหล่านี้เกิดจากสัมผัสทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง คือจะต้องมีสัมผัสคือความกระทบทางตา คือตาเห็นรูป และตากับรูปนั้นก็มากระทบถึงใจถึงกาย ก็เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจก็เหมือนกัน ต้องอาศัยความกระทบทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจ เป็นการได้ยินเสียง ได้ทราบกลิ่น ได้ทราบรส ได้ทราบโณภูฏัพพะ ได้รู้เรื่องที่รู้หรือคิดทางใจ จึงเกิดเวทนาขึ้นดังกล่าว

มาถึงสัญญาคือความจำได้หมายรู้ก็เหมือนกัน พิจารณาดูที่ตนเอง ก็ย่อมจะรู้ว่า เราจะต้องมีความจำได้หมายรู้ จำรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ เรื่องราวต่าง ๆ เป็นสัญญา ซึ่งเมื่อจำได้ก็มีลิ้มได้ ดังที่ทุก ๆ คนจำได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ไม่ได้ทบทวนบ่อย ๆ ก็ลิ้ม บางคนก็จำได้แม่นยำ บางคนก็จำไม่ใคร่ได้ หรือบางคนก็จำได้อย่างหนึ่ง จำไม่ได้อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงมีสัญญาคือความจำได้หมายรู้ดังกล่าว

มาถึงสังขาร ความปรุงแต่ง ตามศัพท์แปลว่า ความปรุงแต่ง แต่มีความหมายถึงสัญเจตนา คือความคิดปรุงหรือปรุงคิด ดังที่ให้คำแปลที่แรกว่า ความจงใจคิดปรุงหรือปรุงคิด คำว่า คิดปรุงหรือปรุงคิด นี้มาจากคำว่า สัญเจตนา อันเป็นความหมายของสังขาร ความปรุงแต่งในที่นี้ เพราะลัทธิศัพท์ว่า สังขารนั้นแปลว่า ความปรุงแต่งเท่านั้น แต่มีความหมายจำเพาะในชั้น ๕ นี้ว่าเป็นตัวสัญเจตนา ที่แปลว่า ความคิดปรุงหรือความปรุงคิด หรือความจงใจคิดปรุง หรือความจงใจปรุงคิด อันมีความหมายถึงปรุงแต่งทางใจซึ่งธรรมคือเรื่องราวทั้งหลาย คำว่า ธรรม ในที่นี้แปลว่า เรื่องราวที่เป็นกุศลธรรมก็มี อกุศลธรรมก็มี อพยากตธรรมก็มี เรื่องที่ดีก็เป็นกุศลธรรม เรื่องที่ชั่วก็เป็นอกุศลธรรม เรื่องที่เป็นกลาง ๆ ก็เป็นอพยากตธรรม คำว่า ธรรมหรืออัมมะ นี้จึงเป็นคำกว้างครอบคลุม มีความหมายมากดังที่กล่าวในที่นี้ เมื่อทุก ๆ คนมาดูที่ตัวเองก็รู้จักว่าเรามีความคิดปรุงหรือความปรุงคิดตั้งนี้ และก็คิดปรุงหรือปรุงคิดได้ตามสัญญาคือความจำนั่นเอง เป็นไปไม่ได้ที่เราจะไปคิดปรุงหรือปรุงคิดในสิ่งที่เราจำไม่ได้ เราจะคิดปรุงหรือปรุงคิดได้เฉพาะสิ่งที่เราจำได้ คือนำเอาความคิดปรุงหรือปรุงคิด

แล้วมาถึงวิญญาณ คำว่า วิญญาณ นี้เป็นคำเก่าอีกเหมือนกัน ซึ่งมีความหมายมาเก่าก่อนพระพุทธศาสนาถึงสิ่งที่เป็นตัวเป็นตนอย่างหนึ่งอันไม่ตาย เช่นเราเอามาใช้ในความดังกล่าวนี้ ว่าวิญญาณออกจากร่าง คือคนที่ตายนั้น วิญญาณออกจากร่าง สำหรับผู้ที่เชื่อว่าตายเกิด อะไรไปเกิด ก็คือวิญญาณไปเกิด ก็แปลว่าเมื่อตายนั้นร่างกายอันนี้แตกสลาย แต่วิญญาณไม่ตาย เป็นตัวไปเกิดต่อไป เรียกว่า วิญญาณไปเกิด หรือวิญญาณออกจากร่าง วิญญาณท่องเที่ยวไป เช่นวิญญาณของคนที่ตาย เมื่อยังมีอาลัยอยู่ในทรัพย์สมบัติในครอบครัว บางทีก็มาปรากฏเป็นภาพให้มองเห็นที่เรียกกันว่าผี วิญญาณก็มีความหมายที่ใช้กันมาดังนี้ ในบัดนี้เรายังใช้ในความหมายนั้นกันอยู่ และแม้ในคำสอนของพระพุทธเจ้าเองในบางครั้ง ก็ตรัสเล่าไปตามถ้อยคำที่พูดกัน อย่างที่เล่าในเรื่องหนึ่งว่า พระอรหันต์องค์หนึ่งท่านอาพาธและท่านกนิพพาน มารก็เที่ยวค้นหาว่าวิญญาณของท่านไปไหน ก็ค้นไม่พบพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า มารไม่สามารถจะค้นวิญญาณของพระอรหันต์ได้พบ เพราะพระอรหันต์นั้นเป็นผู้ดับหมดแล้ว จึงไม่มีวิญญาณที่จะไปท่องเที่ยวต่อไป และในธาตุ ๖ ที่ตรัสแสดง

ไว้ในพระสูตรหนึ่ง ข้อที่ ๖ ก็มีวิญญาณธาตุ ที่มักจะชอบแปลกันว่าธาตุรู้ ที่มี
 ความหมายถึงรู้ที่เป็นตัวธาตุ อันกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ตายเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น
 คำว่า วิญญาณ นี้จึงเป็นคำที่คนใช้กันตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ในสมัยพุทธกาล มาจนถึง
 บัดนี้ หมายถึงตัวที่ไม่ตาย เมื่อร่างกายแตกสลายก็ทิ้งร่าง ออกไปหาที่เกิดใหม่ดังที่ได้
 กล่าวมาแล้ว อันนำไปให้เกิดความเชื่อว่า มีอตตัตถัตถน อันจะต้องไปเกิดอีกเสมอไป
 ไม่มีสิ้นชาติสิ้นภพ ส่วนทางพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า จะถึงความสิ้นทุกข์ได้ก็ต้อง
 ดับชาติดับภพ คือไม่เกิดอีก ไม่มีวิญญาณไปเกิดอีก เพราะฉะนั้น จึงนำเอาคำว่า
 วิญญาณ นี้มาใช้เป็นข้อที่ ๕ ในชั้นที่ ๕ นี้ ว่าเป็นเพียงความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่
 อายุขณะภายในกับอายุขณะภายนอกกระทบกัน อายุขณะภายในนั้นก็ได้แก่ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย และมโนคือใจ อายุขณะภายนอกนั้นก็ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ
 และธัมมะคือเรื่องราว ในนวโกวิท ท่านใช้ว่า อาศัยรูปกระทบตา ก็คือตากระทบรูปกระทบกัน
 ก็เกิดความรู้ที่เรียกว่า เห็น ขึ้นมา เรียกว่า จักขุวิญญาณ เสียงกับหูกระทบกันก็เกิด
 ความรู้คือได้ยินเสียง กลิ่นกับจมูกกระทบกันก็เกิดความรู้ที่เรียกว่า ตมกลิ่นทราบกลิ่น
 อาศัยรสกับลิ้นกระทบกันก็เกิดความรู้ที่เรียกว่า ลิ้มรสทราบรส กายกับโสภณรูปพะ
 กระทบกันก็เกิดความรู้ที่เรียกว่า ทราบสิ่งที่กระทบ ใจกับธัมมะคือเรื่องราวกระทบกัน
 ก็เกิดความรู้ที่เรียกว่า คิดหรือรู้ เพียงเท่านั้นเป็นวิญญาณ เพื่อเป็นการที่หักห้ามความ
 เข้าใจว่าวิญญาณเป็นอตตัตถัตถน อย่างตายแล้ววิญญาณก็ออกจากร่างท่องเที่ยวไป มา
 อธิบายวิญญาณเป็นเพียงวิญญาณ ๖ คือเป็นการเห็น การได้ยินเสียง การได้ทราบ
 กลิ่น รส โสภณรูปพะ และการได้รู้สิ่งที่ใจคิด อธิบายว่าวิญญาณนั้นมีความหมาย เพียง
 เท่านั้น อย่างเรื่องรูปก็เรียกเห็นรูป นั่นคือจักขุวิญญาณ ได้ยินเสียงก็คือ โสตวิญญาณ
 ดังนี้ เป็นต้น

เพราะฉะนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ ทุกคนจึงพิจารณาดู
 ได้ที่ตัวเองว่ามีอยู่เป็นประจำ จึงได้ตรัสสอนให้พิจารณา เหมือนคำสอนของพระองค์
 นั้นเปรียบเป็นกระจุก ที่เอามาตั้งไว้สำหรับส่องให้ผู้ฟังได้เห็นกายเห็นใจของตนเอง
 ว่าแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ๕ กอง คือรูป นี้เป็นส่วนกาย ส่วนใจก็คือ เวทนา สัญญา
 สังขาร วิญญาณประกอบกัน แยกออกไปเป็น ๕ กอง และที่เรียกว่า กองนั้น

แต่ละอย่างก็มีมากมาย เช่น รูปที่ตาเห็น เพียงประเดี๋ยวเดียวเราเห็นรูปอะไรต่าง ๆ ตั้งหลายอย่าง อย่างเข้ามาในห้องนี้ เมื่อกำลังเดินมาก็เห็น ต้นไม้ เห็นกุฏิ เห็นหนทาง เห็นคน เห็นพระ เห็นเณร เข้ามาก็เห็นเป็นบันได ขึ้นมา เห็นฝา เห็นประตูหน้าต่าง และเมื่อขึ้นมาข้างบนในห้องนี้ ก็เห็นพระเณรนั่งกันอยู่เป็นหมู่ เห็นที่บูชา เห็นอะไรต่ออะไร ถ้าจะนับเข้าแล้ว ก็ไม่รู้ว่ามีกี่ร้อยอย่าง ดังนั้น สิ่งที่เห็นนี้จึงมีมาก วันหนึ่ง ๆ ก็นับไม่ถ้วน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ชันด์ คือกอง รูปชันด์ กองรูป มีมากมาย เวทนา ก็เหมือนกัน เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ เดี่ยวก็เป็นอย่างนั้น เดี่ยวก็เป็นอย่างนี้ สุขที่นั่นทุกข์ที่นี่ ในร่างกายอันนี้ ในจิตอันนี้ ก็มากมาย จึงเรียกว่า เป็นกอง เวทนาชันด์ กองเวทนา จำได้ก็มากมาย จำรูปจำเสียงเป็นต้น นั้น ๆ นี้ ๆ หากจะเอาความจำมานับว่าจำอะไรได้บ้างก็นับไม่ถูก เพราะว่ามีมาก จึงเรียกสัญญาชันด์ กองสัญญา สังขารชันด์ กองสังขาร คือสัญญาเจตนา ความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็มากมาย คิดนั่นคิดนี่อะไรต่าง ๆ ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง แล้วก็มีความคิดที่เอารูปเอาเสียงเป็นต้น ที่จำได้นั้นแหละมาคิดปรุงหรือปรุงคิด ซึ่งเรียกว่า สังขารชันด์ วิญญาณก็เหมือนกัน สิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยิน หรือการได้เห็นการได้ยินเป็นต้น การได้ทราบเป็นต้น การได้รู้เป็นต้น ทางอายตนะ ทั้ง ๖ นั้นก็มากมาย เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิญญาณชันด์ กองวิญญาณ

ครั้งที่ ๑๓ อนัตตลักขณสูตร (ต่อ)

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ คืออนัตตลักขณสูตรต่อ โดยที่ท่านปัญจวัคคีย์ซึ่งตอนนั้นได้ขออุปสมบทเป็นภิกษุทั้งหมดแล้ว พระพุทธเจ้าทรงให้อุปสมบทด้วยพระองค์เอง ด้วยพระวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” ท่านเรียกว่า *เอหิภิกขุอุปสัมปทา* จึงมีภิกษุขึ้นถึง ๕ รูป อันนับว่าเป็น *ภิกษุสังฆะ* คือหมู่แห่งภิกษุ และท่านทั้ง ๕ นั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอบรมด้วยพระองค์เองจนได้*ธรรมจักขุ* ดวงตาเห็นธรรมขึ้นมา คือเป็นพระโสดาบันด้วยกันทั้งหมด จึงเข้าใจว่าท่านทั้ง ๕ นั้นจะารู้จักว่ากายใจอันนี้ที่ทุกคนมีอยู่ หรือกายจิตอันนี้ที่ทุกคนมีอยู่นั้น กายก็จำแนกออกเป็นรูป ใจหรือจิตก็จำแนกออกเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ โดยอาการที่เป็นความรู้ ลักษณะต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวแล้ว แต่ว่าท่านทั้ง ๕ นั้นแม้เป็นพระโสดาบันแล้ว ก็ยังมีความยึดถืออยู่ว่า ชันธ ๕ นี้คือขันธทั้ง ๕ นี้เป็นตัวเราเป็นของเรา แต่ว่าได้มีความรู้ที่เรียกว่า *ธรรมจักขุ* ดวงตาเห็นธรรมว่ามีเกิดดับเป็นธรรมดา และก็มิได้เห็นจำเพาะกายใจอันนี้เท่านั้น หรือขันธ ๕ นี้เท่านั้น แต่ารู้ครอบงำทั้งหมด คือเป็นกายใจของใครก็ตาม เป็นขันธ ๕ ของใครก็ตาม และแม้เป็นทุก ๆ อย่าง อันเรียกว่า สังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่ง ซึ่งมีเกิดเป็นธรรมดา ก็มีดับเป็นธรรมดา ท่านได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมตั้งนี้แล้ว แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมีความยึดถือว่าตัวของเราอยู่ แม้ในสิ่งที่เห็นว่าเกิดดับเป็นธรรมดานั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อท่านทั้ง ๕ นั้นได้มีความรู้ที่เป็นธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม ดังกล่าว จึงชื่อว่ามีพื้นที่จะทรงอบรมต่อขึ้นไป ให้ปล่อยวางความยึดถือทั้งหมด คือ ปล่อยวางสิ่งอันสำคัญมากอันเรียกว่า มานะ หรือว่าเรียกให้เต็มคำว่า *อัสมิมานะ* ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น คือมีอัตตานั้นเอง เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสพระสูตรที่ ๒ นี้ ตั้งต้นทรงชี้ตรงลงไปทีเดียวว่า *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาดัตถน* ถ้าเป็นผู้อื่นซึ่งไม่มีพื้นที่ท่านทั้ง ๕ นี้ พระองค์ก็ยังไม่ตรัสสอน อนัตตาทีเดียว เพราะว่าพื้นภูมิของจิตใจยังไม่เพียงพอ และท่านทั้ง ๕ นั้น แม้เป็นผู้ที่มีพื้นที่จิตใจที่เพียงพอ ก็ยังไม่สามารถที่จะละตัวอัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นเสียได้ จึงได้ตรัสยกขึ้นมา จี้ลงไปจุดอัสมิมานะนั้นดังกล่าว และโดยที่ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กล่าวได้ว่า อยู่ในจำพวกที่เรียกว่า เนยยะ คือจะต้องอบรมชี้แจงแนะนำ ไม่ใช่เป็นจำพวกที่เรียกว่า มีความรู้เร็ว

ก็การรับรู้นั้นมีต่าง ๆ กัน บางพกรับรู้เร็ว เพียงยกหัวข้อขึ้นแสดงก็รู้ทันที เรียกว่า *อุคฆตติตัญญู* แปลว่า เป็นผู้รู้ได้ฉับพลัน บางจำพวกยกหัวข้อขึ้น แล้วก็ต้องอธิบายจึงรู้ได้ เรียกว่า *วิปจิตัญญู* เป็นผู้ที่ต้องได้รับคำอธิบายที่เรียกว่า รู้ซ้ำเข้าอีกจำพวกหนึ่งต้องแนะนำพรวดสอนกันอยู่บ่อย ๆ จึงจะรู้ได้เรียกว่า *เนยยะ* คือแนะนำได้ ๓ จำพวกนี้เป็น *เวเนยยะ* หรือเรียกในภาษาไทยว่า *เวไนยะ* แปลว่า ผู้ที่ฟังแนะนำสั่งสอนได้ พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนให้รู้ ได้แก่ บุคคล ๓ จำพวกนี้ ดังที่เรียกว่า *เวไนยนิกร* แปลว่า หมู่ชนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนได้ อีกจำพวกหนึ่งซึ่งเป็นจำพวกที่ ๔ นั้น เป็นผู้มีปัญญาที่บวมมาก ไม่สามารถจะรับรู้คำสั่งสอนของพระองค์ได้ หรือมีทิฏฐิมานะแรงมาก ไม่ยอมรับรู้ เรียกว่า *ปทปรมะ* ผู้มีบทย่างยิ่ง จำพวกที่ ๔ นี้ยังรวมพวกที่ประกอบกรรมอันหนัก อันเรียกว่า *อนันตริยกรรม* มีการฆ่าพ่อฆ่าแม่เป็นต้น กรรมนี้ก็บังปัญญาไม่ให้ได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม รู้ธรรมของพระพุทธเจ้า จนถึงขั้นเป็นอริยบุคคล ตตกิเลสได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง แต่ว่าจำพวกที่ทำอนันตริยกรรมนี้ก็สามารที่จะได้ความเลื่อมใส ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ดังเช่นพระเจ้าอชาตศัตรู ที่เป็นผู้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นพระราชบิดา แย่งราชสมบัติ และก่อกวนพระเทวทัตให้พยายามที่จะทำร้ายพระพุทธเจ้าต่าง ๆ จนถึงกลิ้งหินลงจากเขาชิลมณภูมิ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต

เสด็จลงมาตามทางจากเขา และสะกิดหินก็ไปต้องพระบาททำให้พระโลหิตห้อขึ้นมา อันจัดเป็นอนันตริยกรรม พระเทวทัตนั้นก็ต้องวิบัติไปในที่สุด ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น ภายหลังก็รู้ว่าพระเทวทัตทำผิด จึงเลิกสนับสนุน พระพุทธเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศนา แก่พระเจ้าอชาตศัตรู ถ้าไม่ได้ทรงทำปิตุฆาต ก็จะได้ทรงบรรลุมรรคผลเป็นอริยบุคคลได้ แต่เพราะมีอนันตริกรรมนี้มากำบัง ทำให้ไม่ให้เกิดธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม แต่ก็ได้รับความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็ได้เป็นองค์ศาสนูปถัมภก ในการทำปฐมสังคายนาของพระสงฆ์

เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะรับธรรมของพระพุทธเจ้าได้ ดับกิเลสกองทุกขตั้งแต่ว่า ชั้นต่ำขึ้นไปนั้น จึงอยู่ใน ๓ จำพวกดังกล่าวมาข้างต้น พระภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ นี้ ก็กล่าวได้ว่าท่านอยู่ในจำพวกที่เรียกว่า เนยยะ คือต้องแนะนำอบรม ต้องอธิบาย เพราะฉะนั้น แม้ท่านจะมีภูมิของจิตใจสูงแล้ว ท่านจะต้องรู้จักกายใจอันนี้ที่รวมกันอยู่ แยกออกไปเป็นชั้น ๕ แล้ว จึงได้ตรัสยกขึ้นมาทีเดียว จึงลงไปเพื่อให้ละอัสมิมาณะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นเสียก่อนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็น อนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน ทีละข้อ ไม่ได้ตรัสรวมกันไปทั้ง ๕ ข้อ และก็ตรัสอธิบายว่าทำไมจึงเป็นอนัตตาต่อไปทั้ง ๕ ข้อว่า “ถ้ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ จะพึงเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร คือป่วยไข้” และอาหารนี้แปลตามศัพท์ว่าเบียดเบียนทำลาย จึงมีความหมายมิใช่เพียงป่วยไข้อย่างเดียว จึงมีความหมายคลุมไปได้ถึงว่า ไม่พึงเป็นไปเพื่อแก้ เพื่อเจ็บ เพื่อตาย เพื่อความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ซึ่งคำว่า อาหาร นี้คลุมได้ทั้งหมด “และบุคคล ก็พึงได้ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราว่า ขอให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น จึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคล ย่อมไม่ได้ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า ขอให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย” ดังนี้

นี่เป็นพระพุทธานิยายเองว่าทำไมจึงเป็นอนัตตา ทั้งหมดนี้ก็รวมเข้าในคำว่า “บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้” จึงเป็นอนัตตา ถ้าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนา ได้จึงจะเป็นอัตตา คือบังคับให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เป็นไปเพื่ออาหาร

หรือไม่เป็นไปเพื่อแก้ เพื่อเจ็บ เพื่อตาย เพื่อทุกข์ร้อนต่าง ๆ สิ่งที่ยังคับได้ดังนี้แหละ จึงจะเป็นอัตตา แต่เมื่อยังคับไม่ได้ก็ต้องเป็นอนัตตา หรือกล่าวสั้นเข้ามา ยังคับให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เกิดมาแล้วไม่ต้องดับ ให้ดำรงอยู่ตลอดไป ยังคับไม่ได้ดังนี้ ถ้าบังคับได้ดังนี้จึงจะเป็นอัตตา ศาสดาทั้งหลายในอดีตก่อนที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น และศาสดาทั้งหลายในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นอยู่ และแม้ศาสดาทั้งหลายที่ยังเกิดขึ้นในภายหลัง ก็ยังยึดถืออยู่ในอัตตาดังนี้ว่ามีอยู่ อย่างท่านอาจารย์ ทั้ง ๒ ของพระพุทธเจ้าที่ทรงเข้าศึกษาในชั้นแรก คืออาฬารดาบสกาลามโคตรและ อุททกดาบสรามบุตร ซึ่งได้บรรลุถึงสมบัตติ ๗ สมบัตติ ๘ แล้ว แต่ก็มีมียึดถืออยู่ ว่ามีอัตตา คือเป็นสิ่งที่เกิดมาแล้วก็ไม่ดับ ไม่เป็นไปเพื่ออาหาร คือมุ่งไปเกิดเป็นพรหม เมื่อไปเกิดเป็นพรหมแล้ว ก็เป็นอมตะไม่ตายอยู่ในพรหมโลกนั้น เกิดมาแล้วเป็นพรหมแล้ว ก็เป็นอมตะไม่ตาย ไม่เป็นไปเพื่ออาหาร บรรดาลัทธิที่นับถือเทพเจ้าซึ่งเป็นอมตะไม่ตายนี้ มีมาประจำโลกแล้วก็ได้ จึงเรียกเทวดาว่าอมรคือผู้ไม่ตาย และในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์อยู่ ทรงสั่งสอนศาสนาอยู่ ก็ยังมีศาสดาที่สอนดังนี้ ศาสนาที่เกิดในภายหลัง ศาสดาก็สอนดังนี้ คือศาสดาที่นับถือพระเจ้าทั้งหลาย ก็คือเทพซึ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดำรงอยู่เป็นอมตะนั่นเอง ซึ่งพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ว่า มีเกิดก็มีดับ ดังธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม ที่บังเกิดขึ้นแก่พระโกณฑัญญะ นั้น จะเกิดเป็นเทวดามารพรหม เป็นมนุษย์ หรือเป็นอะไรก็ตาม ต้องมีดับทั้งนั้น ต่างแต่กายที่ยาวและสั้นต่างกัน และแม้ในวิทยาการปัจจุบันนี้ก็มีความเห็นเช่นนั้น ดังที่แสดงว่าแม้ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ก็มีเกิดมีดับ ตัวโลกนี้เองก็มีเกิดมีดับ แต่ว่ามีอายุที่ยืนมากที่ยาวมาก เพราะฉะนั้น เมื่อมีเกิดมีดับดังนี้จึงเป็นอนัตตา จะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนา ว่าให้เป็นดังนี้ คือให้ตั้งอยู่ ไม่แกไม่เจ็บไม่ตาย อย่าให้เป็นอย่างนั้น คืออย่าให้แกให้เจ็บให้ตายหาได้ไม่ ฉะนั้น จึงเป็นอนัตตา

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนซึ่งเข้ามาว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตาดังนี้ จึงเท่ากับสอนว่า ความที่มีอัสมิมานะ ความสำคัญหมายยึดถือ ว่าเรามีเราเป็นนั่นไม่ถูกต้อง เพราะอันที่จริงนั้น เราไม่มีไม่เป็น หรือไม่มีเรามี เราเป็นที่ตั้งอยู่โดยไม่เป็นไปเพื่ออาหาร คือไม่เป็นไปเพื่อถูกเบียดเบียนต่าง ๆ ตามคติธรรมดา เพื่อให้มองเห็นความจริงอันนี้แก่ท่านทั้ง ๕ นั้น และท่านทั้ง ๕ นั้นก็เชื่อได้ว่าท่านมี

ความเข้าใจ ท่านมองเห็นตัวอัสมิมานะว่าเป็นตัววิชาคือความไม่รู้ เป็นตัวโมหะคือความหลงยึดถือ แต่เพื่อให้แน่นอน พระพุทธเจ้าจึงทรงสอบความรู้ของท่านว่า ท่านเข้าใจที่ตรัสสอนมาแล้วอย่างไร ที่ได้เคยกล่าวว่าเป็นการสอบครั้งแรกในพระพุทธศาสนา คือเป็นการสอบปากเปล่า โดยทรงตั้งปัญหาถามว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียบหรือไม่เทียบ” นี่เป็นปัญหาที่ ๑ คือไม่ได้ทรงถามว่า เป็นอดีตหรือเป็นอนัตตา แต่ทรงถามว่าเทียบหรือไม่เทียบ ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กราบทูลว่าไม่เทียบ ในปัญหาข้อที่ ๑ นี้เป็นข้อสอบความรู้ของท่านเป็นอย่างดี ว่าท่านเข้าใจคำว่าเป็นอนัตตาอย่างไร เพราะว่าสิ่งที่เป็อนัตตานั้น ตามที่ตรัสอธิบายว่าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เพราะว่าเป็นไปเพื่ออาหาร คือเพื่อถูกเบียดเบียนต่าง ๆ จากดินฟ้าอากาศ จากคติธรรมดา ให้ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะเป็นไปเพื่ออาหาร ดังนี้ จึงเป็นอนัตตา และอาการที่เป็นไปเพื่ออาหารดังนี้ ก็เรียกว่าไม่เที่ยงนั่นเอง คือไม่ใช่เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ คือเมื่อเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ขึ้นมาแล้ว ก็ดำรงอยู่เที่ยงแท้ตั้งนั้น ไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย หรือเรียกรวมกันว่าเป็นอมตะคือไม่ตาย ดังที่มีความเข้าใจว่าไปเกิดเป็นพรหม คือไปอยู่เป็นจำวตายแล้วก็อยู่ตลอดไป ไม่ใช่อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงรวมเข้ามาในคำว่า ไม่เที่ยง จึงได้ทรงจับตั้งปัญหาขึ้นทดสอบความเข้าใจของท่านว่า เทียบหรือไม่เทียบ เข้าใจอย่างไร ท่านก็กราบทูลว่า ไม่เทียบ แสดงว่าท่านมีความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนไว้ข้างต้น

จึงได้ตรัสถามเป็นปัญหาข้อที่ ๒ ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” คำว่า เป็นทุกข์ นั้นก็คือเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป ต้องถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ดังนี้เรียกว่าเป็นทุกข์ รวมจนถึงทุกข์เวทนาต่าง ๆ ที่เข้ากันว่าทุกข์ ฉะนั้น เรื่องทุกข์นี้ให้มีความเข้าใจทั้งในทางแคบทั้งในทางกว้าง ในทางแคบนั้นก็เข้าใจกันว่าทุกข์เวทนา อย่างที่อธิบายใน ข้อเวทนา รู้สึกเป็นสุข รู้สึกเป็นทุกข์ รู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทางกายทางใจ ที่เป็นตัวเวทนา อีกอย่างหนึ่ง ความหมายของทุกข์ที่กว้างคือที่ครอบทั้งหมด คือทุกอย่างที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือทุกอย่างที่มีเกิดมีแก่มีเจ็บมีตาย ขึ้นชื่อว่าทุกข์ทั้งนั้น ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป อย่างชั้นที่ ๕ นี้เมื่อ

เกิดที่เรียกว่า ชาติ ก็ไม่คงอยู่เท่านั้น ต้องแก้ต้องเจ็บต้องตาย ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนั้นมีมาตั้งแต่แรกเกิด เมื่อเกิดขึ้นก็เริ่มแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปสู่ดับในที่สุด เพราะฉะนั้น วินาทีแรกที่เกิดก็เป็นวินาทีแรกที่เราเริ่มก้าวไปสู่ความดับ เพราะฉะนั้นเกิดดับจึงต้องมีอยู่คู่กันดังนี้ อาการดังกล่าวนี้เรียกว่า ทนอยู่ไม่ได้ ทุกขณะ แปลตามศัพท์ว่า ทนอยู่ได้ยากคือทนไม่ได้ ส่วนคำว่า สุข ที่ตรงกันข้ามนั้น แปลว่า ทนอยู่ได้ง่าย ขณะ แปลว่า ทน ทุกก็คือยาก ทุกขณะก็ทนยาก สุข แปลว่า ง่าย ขณะ แปลว่า ทน สุขก็คือทนง่าย เพราะฉะนั้น แม้ตามศัพท์นี้ก็ต้องทนด้วยกัน ทนยากก็เป็นทุกข์ ทนง่ายก็เป็นสุข และคำว่า สุข นี้ก็ต้องเข้าใจอย่างแคบและอย่างกว้าง อย่างแคบก็เป็นสุขเวทนา อย่างกว้างก็คือว่าเป็นสุขที่ตั้งอยู่คงที่ได้ ทนได้ง่าย ทนอยู่ได้ ก็คือเป็นไม่แก่ เป็นไม่ตายดังที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น คำว่า สุข คำว่า ทุกข์ นี้จึงมีความหมายที่แคบที่กว้างดังนี้ ในที่นี้มีความหมายอย่างกว้าง ซึ่งความหมายอย่างแคบนั้นก็รวมเข้าอยู่ในคำนี้ด้วย เพราะว่าที่เป็นเวทนานั้น ทุกขเวทนานี้เป็นตัวทุกข์ คือทุกขเวทนานี้ทนอยู่คงที่ไม่ได้ สุขเวทนานี้เป็นตัวทุกข์ คือสุขก็ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ เช่นเวลานี้เป็นสุข สุขดับก็เป็นทุกข์ ทุกข์ดับก็เป็นสุข ต่างเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งหมด ทั้งสุขเวทนา ทั้งทุกขเวทนา และทั้งทุกข์ ๗ อย่าง และเมื่อครอบทั้งหมดแล้ว ทุกอย่างเป็นทุกข์ทั้งนั้น คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ พระองค์จึงได้ตรัสถามปัญหาข้อที่ ๒ ว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เข้าใจอย่างไร ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า เป็นทุกข์ แสดงว่าท่านมีความเข้าใจในคำว่า ทุกข์ นี้ คือมีความหมายครอบคลุมโลก ทั้งโลกที่เป็นสังขารเป็นทุกข์ทั้งนั้น ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ไม่ใช่แต่เฉพาะชั้นนี้ ๕ เท่านั้น

จึงได้ตรัสถามเป็นปัญหาข้อที่ ๓ ว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ควรหรือเพื่อที่จะตามเห็นสิ่งนั้น ว่านี่ของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา” ท่านทั้ง ๕ นั้นก็มีความเข้าใจ จึงได้กราบทูลว่าไม่ควรที่จะเห็นอย่างนั้น

ครั้งที่ ๑๔ อนัตตลักษณะสูตร (ต่อ)

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ ต่อ ในปัญหาที่
ตรัสถามข้อที่ ๓ ซึ่งได้แปลให้ฟัง และท่านทั้ง ๕ นั้นได้กราบทูลตอบแล้ว ควรจะต้อง
อธิบายขยายความในข้อที่ตรัสถาม และข้อที่กราบทูลตอบไปอีกสักหน่อยหนึ่ง
แต่ว่าจะต้องซ้ำความเดิมที่ตรัสถามข้อที่ ๓ ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ
ปรวนแปรไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นี่ของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็น
อัตตาตัวตนของเรา” ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า “ไม่ควรเพื่อที่จะตามเห็นสิ่งนั้น
ดังนั้น” ในข้อหลังที่ได้แปลซ้ำมาอีกครั้งหนึ่งนี้ ได้มีขยายความถึงข้อที่ไม่ควรเพื่อที่จะ
ตามเห็น อันหมายความว่าเพื่อที่จะตามเห็นยึดถือ ว่านี่ของเรา ข้อนี้คำว่า นี่ของเรา
ก็คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณี่ของเรา เราเป็นนี่ ก็คือว่าเราเป็นรูป
เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณี่ นี่เป็นอัตตาของเรา ก็คือรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณี่เป็นอัตตาของเรา ที่พระอาจารย์ได้แสดงว่า
อาการที่เห็นยึดถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งดังที่ยกขึ้นตรัสในที่นี้ ก็คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณี่มีลักษณะเป็น ๓ อย่าง คือตามเห็นยึดถือด้วยตัณหาคือความอยาก ยึดว่านี่
ของเรา ตามเห็นยึดถือด้วยมานะคือความสำคัญมั่นหมายว่าเราเป็นนี่ ด้วยทิฏฐิคือ
ความเห็นผิดว่านี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น ลักษณะแห่งความเห็นยึดถือ
ดังนี้ท่านจึงอธิบายดังนั้น ว่าด้วยตัณหา ด้วยมานะ ด้วยทิฏฐิ

และแม้ว่าจะไม่อธิบายอย่างนั้น มาตรวจดูถึงความตามเห็นยึดถือที่จิตใจของเราเอง ก็จะมีลักษณะเป็น ๓ ดังนี้ เช่นว่าตามเห็นยึดถือว่า นี่ของเรา รูปของเรา ผมของเรา ขนของเรา เล็บของเรา ฟันของเรา หน้ของเรา สมบัติของเรา โน่นี่ของเรา เป็นต้น คือเป็นเจ้าของเข้าเจ้าของ และบางทีก็ยกเอาตัวเราขึ้นมาเป็นอัตตาคือเป็นที่ตั้งว่า เราเป็นนั่น เราเป็นนี่ เราเป็นรูป เราเป็นเวทนา เป็นต้น คือยกเอาตัวเราขึ้นมาเป็นอัตตาคือเป็นที่ตั้ง บางทีก็เป็นความเห็นยึดถือ ว่านี่เป็นอัตตาดัตตนของเรา เช่นว่าทั้ง ๕ นั้นข้อใดข้อหนึ่งเป็นอัตตาดัตตนของเรา หรือว่าทั้งหมดเป็นอัตตาดัตตนของเรา กายเป็นอัตตาดัตตนของเรา จิตใจเป็นอัตตาดัตตนของเรา อันแสดงถึงภาวะเป็นอัตตาดัตตนของเราที่เรียกว่า *อัตตภาพ* เมื่อดูที่ใจของเราเองแล้ว เราสามารถจะแยกอาการที่ให้อึดถือได้เป็น ๓ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสอาการที่อึดถือทั้ง ๓ นี้ขึ้นมาไว้ให้ครบถ้วน เพราะว่าถ้าจะตรัสไว้เพียงอาการใดอาการหนึ่ง ก็อาจจะมีความเห็นแย้งไปว่าเป็นอัตตาทะไรหรือเกี่ยวกับอัตตาทะไรอื่นอีกได้ เช่นกล่าววານี้เป็นของเราอันเป็นข้อแรก หรือกล่าวปฏิเสธว่านี่ไม่ใช่ของเราอันเป็นข้อแรก ก็อาจจะมีความคิดว่า ถ้าเช่นนั้นเราก็คือสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นอัตตาดัตตนของเราได้ จึงได้ตรัสขึ้นมาไว้ทั้งหมด ว่าไม่ควรที่จะตามเห็น อันหมายถึงว่าความเห็นยึดถือสิ่งทั้ง ๕ นี้โดยอาการทั้ง ๓ นั้น เพื่อจะได้ครอบคลุมทั้งหมด

และเมื่อตรัสถามทั้ง ๓ ข้อ ท่านทั้ง ๕ ก็ได้ตอบกราบทูลรับตามที่ตรัสถามนั้น ก็แสดงว่าท่านทั้ง ๕ นั้นได้มีความเข้าใจในเรื่องอนัตตา หรือในลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตาที่ตรัสแสดงสั่งสอนไว้เป็นเบื้องต้น และท่านทั้ง ๕ นั้นก็มีความเข้าใจในลักษณะที่ไม่เที่ยง กับลักษณะที่เป็นทุกข์ กับในลักษณะที่เป็นอนัตตา ซึ่งตรัสวกเข้ามาถึงอนัตตาอีกหนหนึ่ง เป็นอันว่าในพระสูตรนี้ได้ทรงแสดง *ไตรลักษณ์* ลักษณะที่แปลว่าเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันเป็น *สามัญญลักษณะ* คือลักษณะที่เป็นสามัญที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ดังที่มีแสดงไว้ว่าสามัญญลักษณะลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ก็คือ *อนิจจตา* ความไม่เที่ยง *ทุกขตา* ความเป็นทุกข์ *อนัตตตา* ความเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาดัตตน และเมื่อเรียกโดยชื่อว่า ลักษณะ ก็เรียกว่า *อนิจจลักษณะ* หรือ *อนิจจลักษณะ* *ทุกขลักษณะ* หรือ *ทุกขลักษณะ* *อนัตตลักษณะ* หรือ *อนัตตลักษณะ* เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไตรลักษณ์ อันเป็นลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวงไว้ในพระสูตรที่ ๒ นี้

และได้ตรัสอธิบายให้รู้จักอนัตตลักษณะก่อน โดยที่ได้ทรงยกขึ้นมาอย่าง ให้เห็นได้ชัดได้ง่ายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา ถ้าฟังเป็นอัตตา แล้วไซ้ร้ ก็จะไม่ฟังเป็นไปเพื่ออาหาร และก็จะได้ตามปรารถนาว่าขอให้เป็นอย่างนี้ ขออย่าให้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะเหตุที่เป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่ออาหารและไม่ได้ตามปรารถนาดังนั้น อันแสดงว่า ถ้าจะฟังเป็นอัตตาดัตตนจริง ๆ แล้วไซ้ร้ ก็จะต้องไม่เป็นไปเพื่ออาหาร เราจะต้องได้ตามปรารถนาว่า ขอให้เป็นอย่างนี้ ขออย่าให้เป็นอย่างนั้น คือขออย่าให้ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายเป็นต้น ถ้าหากว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปดังนั้นได้ คือไม่เป็นไปเพื่ออาหาร และปรารถนาได้สมหวัง ก็เป็นอัตตา แต่ไม่เป็นอย่างนั้น จึงเป็นอนัตตา ตรัสให้เข้าใจดังนี้ และถึงลักษณะที่เมื่อฟังแล้ว ถึงเป็นคนทั่วไปก็เข้าใจ แต่ก็เข้าใจเพียงในชั้นธรรมดา ยังไม่ลึกซึ้ง แต่ท่านทั้ง ๕ นั้นท่านเข้าใจลึกซึ้ง เพราะว่าท่านได้มีธรรมจักขุ เห็นเกิดดับมาแล้ว และเป็นความเห็นครอบคลุมโลกด้วย ว่าทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดเป็นธรรมดา ก็ย่อมมีดับเป็นธรรมดา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ก็รวมอยู่ในทุก ๆ สิ่งนั้น แต่ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้เป็นสิ่งที่เป็นกายเป็นใจ หรือเป็นกายเป็นจิตอันนี้ ที่ทุก ๆ คนยึดถือกันอยู่อย่างแน่นแฟ้น เพราะฉะนั้น จึงทรงยกขึ้นมาอธิบายกระชับเข้ามา ให้ดูเข้ามาที่ภายใน คือภายในที่แยกออกไปเป็น ๕ อย่าง

อันความเห็นยึดถือในภายในนี้ ที่แยกออกเป็น ๕ อย่างหรือ ๕ กอง ดังกล่าวนั้น ทำให้สิ่งทั้ง ๕ นี้เรียกว่า *อุปาทานขันธ* อันแปลว่า ขันธเป็นที่ยึดถือซึ่งมรรคของพระโสดาบัน ของพระสกทาคามี ของพระอนาคามี ก็จะได้ในชั้นหยาบแต่ในชั้นละเอียดยังละเอียดไม่ได้ เพราะฉะนั้น แม้พระอนาคามีจึงยังมีมานะอยู่ คือความสำคัญหมายมั่น และตัวมานะอันละเอียดที่สุดก็ได้แก่อัสมีมานะ อันแปลว่า ความสำคัญหมายยึดถือว่า เรามีเราเป็น อัสมี แปลว่า มี แปลว่า เป็น เป็นกิริยาของตติยบุรุษในภาษาบาลี คือฉัน คือข้าพเจ้า คือเรา แต่เป็นปฐมบุรุษ ในภาษาอังกฤษ ไอ วิ แต่ในภาษาบาลีนั้น อหิ มย อัสมีจึงแปลว่า อหิ คือเราหรือข้าพเจ้ามีเป็น และเมื่ออัสมีมานะว่าดังนี้ จึงมีขยายต่อไปว่า เรามีอะไร เราเป็นอะไร และเมื่อขยายออกไปดังนี้แล้ว เมื่อเปรียบเทียบเข้าแล้ว ก็ยังจำแนกข้อที่เปรียบเทียบออกไปได้อีกว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอเขา เราเลวกว่าเขา ซึ่งเป็นความเห็นยึดถือที่เปรียบเทียบอันเป็นตัวกิเลสที่ชัดขึ้นมา เพราะว่าเมื่อเห็นว่าเราดีกว่าเขา ก็ทำให้เกิดเป็นอติมานะ

คือดูถูกดูหมิ่นเขา เมื่อเห็นว่าเราเสมอเขา ก็ทำให้ตีเสมอ ซึ่งเป็นอาการที่เป็นกิเลส และเมื่อเห็นว่าเลวกว่าเขา ก็ทำให้รู้สึกปมด้อยต่ำต้อย หรือเกิดริษยาในความที่เขา ดีกว่า ทำให้ต้องการทำลายให้เขาต่ำลงมา ให้เสมอตนหรือเลวกว่าตน เพราะฉะนั้น ตัวอัสมิมานะอันนี้จึงเป็นกิเลสตัวสำคัญที่ละเอียด จะตัดได้หมดสิ้นด้วยมรรคของ พระอรหันต์ คือ *อรหัตตมรรค* ท่านทั้ง ๕ เป็นพระโสดาบันกันหมดแล้ว แต่ยังมี อัสมิมานะที่เป็นตัวภายในนี้อยู่ แต่เป็นอย่างละเอียด ที่ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่า ผ้าเปื้อนที่ซักฟอกดีแล้วด้วยเครื่องซักฟอก ก็ยังมีกลิ่นของเครื่องซักฟอกติดอยู่ในผ้า จึงต้องมีเครื่องอบ เช่น ใส่หีบ กระเป๋าสำหรับอบ หรือเครื่องอบให้กลิ่นเครื่องซักฟอก นั้นหายไป เทียบกันได้กับว่า จิตของปุถุชนทั้งปวงนั้นเป็นจิตเหมือนอย่างผ้าที่สกปรก ยังมีได้ซักฟอก ส่วนจิตของท่านผู้บรรลุมรรคผลหรือของท่านที่ปฏิบัติขัดเกลาให้ละเอียด ให้สะอาดขึ้นตามลำดับโดยยังไม่ต้องถึงมรรคผลนั้น สิ่งสกปรกนั้นก็ค่อย ๆ หายไปหมดไป และแม้ว่าสิ่งสกปรกเช่นละอองฝุ่นธุลีโคลนตมที่เประอะเปื้อนผ้านั้นจะถูกซักไปหมดแล้ว จัดว่าเป็นผ้าสะอาดแล้ว ก็ยังมีกลิ่นของเครื่องซักฟอกนั้นติดผ้าอยู่ นี่คือพระ อานาคามี แต่ท่านทั้ง ๕ นั้นก็เรียกว่าซักฟอกสะอาดไปตอนหนึ่งแล้ว แต่ยังไม่หมด ยังต้องซักฟอกต่อไปอีก จนถึงจะต้องอบกลิ่นเครื่องซักฟอกให้หมดในที่สุด พระองค์ จึงตรัสเทศนาที่ ๒ นี้มาเป็นเครื่องซักฟอกและอบกลิ่นให้หายจากกลิ่นเครื่องซักฟอก มาติดกลิ่นที่หอมระรื่นที่ต้องการ หรือไม่ให้มีกลิ่นเลยก็ตาม พระองค์จึงตรัสเทศนา ที่ ๒ นี้อันเหมาะแก่ภูมิธรรมของท่าน ที่ได้เห็นเกิดดับแล้ว และเห็นครอบโลกได้ทั้งหมด จึงให้น้อมเข้ามาดูที่กายใจนี้เอง เข้ามาดูให้เห็นเกิดดับที่กายใจนี้เองโดยไตรลักษณ์ ซึ่งยกเอาข้ออนัตตาขึ้นมาเป็นข้อแรก แล้วก็ตัดอธิบายในทางที่ว่า บังคับไม่ได้ ซึ่งให้เห็นว่าเป็นอนัตตา ถ้าเป็นอัตตาก็จะต้องบังคับได้ เป็นเครื่องซักฟอกสิ่งสกปรกที่ยัง เหลืออยู่ให้หมดไป แล้วจึงได้ทรงสรุปข้างท้าย

คราวนี้ ในตอนที่ทรงซักฟอกนี้ คือตรัสสอนด้วยอธิบายอนัตตา แล้วก็ซักฟอก ด้วยตั้งปัญหาให้ตอบ ๓ ข้อ เพราะฉะนั้น ซักฟอกความเข้าใจซักฟอกปัญญา ให้เห็นเด่นชัดด้วยปัญหา ๓ ข้อนั้น และเมื่อท่านตอบถูกต้องตามที่ท่านเข้าใจทั้ง ๓ ข้อ ก็เป็นอันว่าเหมือนอย่างได้ซักฟอกเอาฝุ่นละอองโคลนตมที่สกปรกออกได้หมดแล้ว ถึงแม้ผ้าจะสะอาด แต่ว่ากลิ่นเครื่องซักฟอกยังอยู่ จึงต้องอบกลิ่นด้วยการตรัสสรุปต่อไปในตอนท้ายของพระสูตรว่า “เพราะเหตุนี้แล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบ หรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดนั้น พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงแล้ว คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งหมด นั้นมิใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่เป็นอัตตาตัวตนของเรา” พึงเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วคือตามเป็นจริง สิ่งนั้นคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นอย่างนี้ อย่างนี้ก็คือไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้ เป็นการตรัสสรุปตอนท้าย และอาการที่ตรัสสรุปตอนท้ายนี้ ก็เหมือนอย่างเป็นการออบกลิน เมื่อได้ชักฟอกผ้ามาสะอาดแล้ว ก็ยังติดกลิ่นเครื่องซักฟอก จึงต้องมาออบกลินก็คือการที่ตรัสสรุปข้างท้ายนี้

และเมื่อได้ออบกลินดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสต่อไปถึงผลที่ได้ว่า *อริยสาวก* ที่แปลว่าสาวก ผู้ฟังคือศิษย์ ของพระอริยะ หรือแปลว่า สาวก ผู้ฟังคือศิษย์ ผู้เป็นอริยะ สดับแล้ว เห็นอย่างนี้ คือเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งหมดไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งหมดนั้นเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ไม่ควรเพื่อจะเห็นยึดถือว่า นี่เป็นเรา เราเป็นนี้ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เมื่อเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมหน่ายในรูป หน่ายในเวทนา หน่ายในสัญญา หน่ายในสังขารทั้งหลาย หน่ายในวิญญาณ คำว่า หน่าย นี้ได้ในคำภาษาบาลีว่า *นิพพิทา* เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นความติดใจยินดีอันเรียกว่า *วิราคะ* เพราะวิราคะคือสิ้นความติดใจยินดี ย่อมวิมุตติคือหลุดพ้น ครั้นจิตวิมุตติแล้ว ย่อมมีญาณคือความหยั่งรู้ว่า พ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่พึงกระทำได้กระทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่พึงกระทำเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ย่อมรู้ดังนี้

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสพุทธภาษิตนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดี แอบแนบ มีปีติโสมนัสแอบแนบ เพลิดเพลินบันเทิงภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อไวยากรณ์คือพระพุทธภาษิตนี้อันพระพุทธเจ้าตรัสอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ ก็ไม่ยึดมั่น พ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย

ครั้งที่ ๑๕ ไตรลักษณ์

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ ซึ่งได้แสดงจบไปทุกตอนแล้ว แต่ว่าต้องการจะชี้แจงเพิ่มเติมเรื่องสามัญญลักษณะ คือไตรลักษณ์ ที่ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้เริ่มแสดงไว้โดยตรงตั้งแต่ในทศุตยเทศนา และอันที่จริงนั้นได้ทรงเริ่มไว้ในปฐมเทศนา ตอนที่ทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้คืออริยสัจจ์ทั้ง ๔ ข้อแรก ก็คือทุกขอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทุกข์ และข้อที่เป็นทุกข์ในอริยสัจจ์นี้ ก็คือทุกอย่างที่อยู่ในลักษณะที่เป็นไตรลักษณ์นี้เอง จึงมาทรงแสดงในเทศนาครั้งที่ ๒ จับเอาขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงว่าเป็นอนัตตาท่อน ด้วยเหตุผลว่าเพราะบังคับมิได้ ถ้าฟังเป็นอัตตา ก็จะฟังบังคับได้ และก็ทรงแสดงสอบถามความเข้าใจของพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ว่า เมื่อเป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ คือเป็นอนัตตา ดังนั้นไซ้ไร จะเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงหรือนิจจะ เที่ยง ตอบว่าไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยง ก็ตรัสถามต่อไปว่า จะเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ตอบว่าเป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า เมื่อไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา สมควรหรือที่จะตามเห็นยึดถือว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ก็คือควรหรือที่จะตามเห็นยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน คือว่าเป็นอนัตตานั้นเอง ท่านทั้ง ๕ นั้นก็ตอบรับ

แม้ในพระสูตรนี้จะทรงยกอนัตตาขึ้นอธิบายเป็นข้อแรก แล้วจึงย้อนมา ถ้ามถึงอนิจจะ ทุกขะ แต่ก็ย้ำว่าเป็นอนัตตา เพราะฉะนั้น ต่อมาเมื่อทรงแสดง ไตรลักษณ์ ก็ทรงแสดงอนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นอนัตตามีใช่อัตตาตัวตน โดยเรียงอนิจจตาขึ้นไว้เป็นที่ ๑ แล้วจึงทุกขตา แล้วจึงอนัตตตา

ตามนัยที่ตรัสสอบถามท่านทั้ง ๕ นั้น เพราะฉะนั้น สามัญญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไป
แก่สังขารทั้งปวงจึงมี ๓ ที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ลักษณะทั้ง ๓ ได้แก่ อนิจจตา
ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นอนัตตา มิใช่อดีตาดัตตน
ดังที่ได้กล่าวแล้ว จึงต้องการที่จะขยายความในเรื่องไตรลักษณ์นี้ไปอีกพอสมควร
เพราะเมื่อพูดถึงไตรลักษณ์แล้ว ก็ควรจะทำความเข้าใจต่อไปพอสมควร

ในพระราชนิพนธ์*โมกขุปายคาถา* คือคาถาที่ว่าด้วยอุบายคือทางปฏิบัติ ที่จะ
นำเข้าไปสู่มอกขะคือความหลุดพ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสแสดง
ถึงหมวดธรรม ไว้หลายหมวดในข้อปฏิบัติที่เป็นอุบาย คือที่จะทำให้บรรลุถึง มอกขะ
ความหลุดพ้นนั้น เริ่มตั้งแต่ให้ปฏิบัติ*จาตุปาริสุทธิศีล* คือ ปฏิบัติศีลให้บริสุทธิ์ ๔ ข้อ
ได้แก่*ปาติโมกขสังวร* ความสำรวมในพระปาติโมกข์ *อินทริยสังวร* ความสำรวมอินทริย
คือความสำรวมตาหูจมูกลิ้นกายใจ *อาชีวะปาริสุทธิ* เลี้ยงชีพให้บริสุทธิ์ และ*ปัจฉยปัจฉ-
เวกขณะ* ศีลที่อาศัยปัจฉยทั้ง ๔ คือ พิจารณาปัจฉยทั้ง ๔ บริโภคตามบท *ปฏิสงขยาโย*
อชฺช มยา ที่เราสวดกันในภาคทำวัตรเช้าและในภาคทำวัตรค่านั้น จากนั้นก็ตรัสแสดง
ให้ปฏิบัติใน*จตุรารักขกรรมฐาน* คือกรรมฐานที่ควรรักษาไว้ให้มีประจำใจ ๔ ข้อ คือ
พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า *เมตตา* แผ่เมตตาคือแผ่จิตออกไปด้วย
เมตตา โดยเจาะจง โดยไม่เจาะจง ตลอดโลกทั้งสิ้น ให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุข ไม่มีทุกข์
รักษาตนให้สวัสดิ *อสุภกรรมฐาน* กรรมฐานคือพิจารณาภายในว่าเป็นอสุภะ คือไม่
งดงาม และ*มรณัสสติ* ระลึกถึงความตาย ต่อจากนั้นได้ตรัสให้ปฏิบัติใน*วิปัสสนา*
กรรมฐาน คือพิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเรียก ว่าขันธ์ ๕
โดยไตรลักษณ์ คืออนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะในข้อนี้ควรจะ
ทำความเข้าใจศัพท์ว่า *ลักษณะ* แปลว่า เครื่องกำหนดหมาย อย่างทุกคนต่างมีลักษณะ
คือเครื่องกำหนดหมายในร่างกายของแต่ละคน และเมื่อเห็นกัน ก็รู้จักกันได้ ว่าเป็น
นาย ก. ว่าเป็นนาย ข. ดังนี้ เป็นต้น เพราะว่าแต่ละคนนั้นมีลักษณะในกายต่าง ๆ กัน
แม้ว่าจะมีรูปร่างหน้าตาอย่างเดียวกัน คือต่างก็มีลูกตา มีจมูก มีปาก มีหู เป็นต้น
ด้วยกัน แต่อวัยวะเหล่านี้ต่างมีลักษณะที่ผิดเพี้ยนกัน ไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น
เมื่อเห็นกันเข้า จึงแยกกันถูกว่าใครเป็นใคร นี้ก็เพราะว่ามีลักษณะที่ต่างกัน ไม่เหมือนกัน
แต่ว่าทุก ๆ คนนั้น ย่อมมีลักษณะที่เสมอกันอยู่อย่างหนึ่งก็คืออนิจจตา ความไม่เที่ยง
ทุกขตา ความเป็นทุกข์ *อนัตตตา* ความเป็นอนัตตาดังกล่าว

ลักษณะทั้ง ๓ นี้มีเหมือนกันทุกคน เสมอกันทุกคนหมด และมีใช้จำเพาะแต่บุคคลเท่านั้น แม้สัตว์เดรัจฉานก็ต่างมีลักษณะที่เสมอกันดังนี้ แม้จะเป็นผู้ที่ถือภพชาติอย่างอื่นถ้ามี เช่น เป็นเทวดามารพรหม เป็นโอปปาติกะคือสัตว์ที่ลอยเกิดอย่างอื่นในโลกนี้ เช่น เป็นกุมมเทวดา รุกขเทวดา อากาศเทวดา หรือเป็นผู้ที่ตกไปสู่อบายภูมิต่าง ๆ พวกเปรตอสุรกายเป็นต้น หรือสูงขึ้นเป็นเทพตามารพรหมทุกชั้น ซึ่งต่างก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง เพราะเมื่อมีชาติ คือความเกิด จะเกิดเป็นอะไรก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง เหล่านี้รวมเข้าในคำว่า *สวัญญาณกสังขาร* สังขารที่มีวิญญูณคือใจครอง หรือว่าจำพวกที่ไม่มีใจครอง เช่น เป็นแผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา เป็นโลก ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวทั้งหลาย ดินน้ำไฟลมทั้งหลาย ที่ปรากฏเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ อันล้วนเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง ซึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น เป็นนั้นเป็นนี้ขึ้นมาทุกอย่าง เป็นสิ่งที่ตาเห็นได้หรือสิ่งที่ตาเห็นไม่ได้ก็ตาม ล้วนเรียกว่าสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด เมื่อมีวิญญูณครองก็เป็นสวัญญาณกสังขาร ไม่มีวิญญูณครอง ก็เป็น *อวิญญูณกสังขาร* สังขารที่ไม่มีใจครอง ทุกอย่างแม้จะมีลักษณะของชาติภพทั้งนั้นต่าง ๆ กัน มีลักษณะของอัตภาพต่าง ๆ กัน แต่ก็มีลักษณะที่เสมอกันทั่วไปก็คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ คือจะต้องมีความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาอยู่ทั้งหมด และความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาที่จะต้องมียู่ด้วยกันทุกอย่างของสังขารนี้ ก็มีลักษณะของความไม่เที่ยง ลักษณะของความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ลักษณะของความไม่เที่ยง ความเป็นอนัตตา ปรากฏเป็นที่กำหนดได้ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตานี้เป็นภาวะของสังขารทั้งปวง มีอยู่แก่สังขารทั้งปวง เป็นอยู่แก่สังขารทั้งปวง สังขารทั้งปวงต้องมีไม่เที่ยง มีเป็นทุกข์ มีเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงต้องเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ เป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา เพราะฉะนั้นความมีความเป็นของสังขารทั้งปวงทั้ง ๓ นี้ จึงเรียกว่า อนิจจตา คืออนิจจภาวะ ทุกขตา คือทุกขภาวะ อนัตตาคืออนัตตภาวะ คำว่า *ตา* นั้นแปลว่า ภาวะ เพราะฉะนั้นอนิจจตาจึงหมายถึงอนิจจภาวะ ทุกขตาจึงหมายถึงทุกขภาวะ อนัตตตาจึงหมายถึงอนัตตภาวะ ก็คือความมีความเป็น มีเป็นดังที่กล่าวแล้ว คือสังขารทั้งปวง ต้องมีไม่เที่ยง มีก็คือภาวะ ต้องเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นก็คือภาวะ ความมีความเป็น ต้องมีความมีความเป็นของทั้ง ๓ นี้ อยู่เป็นประจำ

และความเป็นความเป็นทั้ง ๓ นี้ที่มีอยู่เป็นประจำนั้น ย่อมมีลักษณะปรากฏออกมาที่ตัวสังขารเองเป็นที่กำหนดได้ เพราะว่าลักษณะ แปลว่า เครื่องกำหนด กำหนด ได้ว่าไม่เที่ยงอย่างไร เป็นทุกข์อย่างไร เป็นอนัตตาอย่างไร เพราะเหตุที่มีภาวะที่กำหนด ได้ดังนี้ จึงพิจารณาให้เห็นได้ จึงรู้ได้ ถ้าไม่มีลักษณะที่กำหนดได้ ก็เห็นไม่ได้ รู้ไม่ได้ เหมือนอย่างคนเราที่เห็นกัน ถ้าไม่มีภาวะที่ต่างกันของหน้าตาเป็นต้น ก็กำหนดไม่ได้ ว่าใครเป็นใคร ไม่รู้จักว่าใครเป็นใคร แต่ก็มีภาวะของหน้าตาเป็นต้นที่ต่างกัน เห็นกัน เข้าก็รู้จักกันได้ กำหนดกันได้ว่าใครเป็นใครดังที่กล่าวนั้น แต่ว่าทั้ง ๓ นี้เป็นภาวะที่มี เสมอกัน กำหนดได้เสมอกันทั้งหมด รู้ได้เสมอกันทั้งหมด ก็มีภาวะที่บอกว่าไม่เที่ยง มีภาวะที่บอกว่าเป็นทุกข์ มีภาวะที่บอกว่าเป็นอนัตตา

คราวนี้ภาวะที่ทำให้กำหนดได้ดังกล่าวนี้แหละ จึงเรียกว่า อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ เป็นลักษณะของทั้ง ๓ นี้ที่กำหนดให้รู้ได้เห็นได้ว่า สังขาร ทั้งปวงนี้มีอนิจจาหรืออนิจภาวะ ทุกขตาหรือทุกขภาวะ อนัตตตาหรืออนัตตภาวะ ในพระราชนิพนธ์นี้ ได้ประมวลลักษณะต่าง ๆ ที่พระพุทธรเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ สำหรับ แนะนำให้ทุก ๆ คนกำหนดพิจารณาให้เห็นภาวะที่แท้จริงของสังขารทั้งปวงว่า อนิจจลักษณะ ก็คือ

๑. *เกิดขึ้นดับไป* คือสังขารทั้งปวงนั้น ย่อมมีเกิดขึ้นในเบื้องต้น ดับไปในที่สุด เหมือนกันหมด ดังดวงตาเห็นธรรมที่บังเกิดขึ้นแก่พระโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งคือ ทุกสิ่งที่มีเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดคือทุกสิ่งก็มีดับไปเป็นธรรมดา อากาศที่มี เกิดขึ้นและดับไปดังนี้ ชี้ให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นลักษณะที่กำหนดหมายให้รู้ว่าไม่เที่ยง

๒. *มีเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีไม่เป็น* คือมีเป็นแล้วก็กลับไม่มีไม่เป็น คือมีเป็นสังขารนี้ขึ้นแล้วก็กลับไม่มีไม่เป็น คือมีแล้วกลับไม่มี เป็นแล้วกลับไม่เป็น ดังเช่นสังขาร ร่างกายจิตใจของทุกคนนี้ มีเป็นขึ้นในเบื้องต้นด้วยชาติคือความเกิดแล้ว ก็กลับไม่มีไม่ เป็นในที่สุดด้วยความตาย ร่างกายนี้มีขึ้นเป็นร่างกายนี้ ในที่สุดร่างกายนี้ก็ไม่มีไม่เป็น ต้องถูกเผาผลาญ สลายไปเป็นเถ้าถ่านในที่สุด หรือยุบไปในที่สุดเหมือนกันหมด เหมือนอย่างทีพระพุทธรเจ้าได้ตรัสสอนให้ดูศพที่ทิ้งไว้ในป่าช้าในครั้งโบราณ ว่าเป็นศพ ทั้งที่ตายวันหนึ่ง สองวันเป็นต้น ก็เริ่มเน่าเปื่อยผุพังไป ในที่สุดเหลือแต่กระดูก กระดูก

ก็ผูกพันไปในที่สุด มิแล้วก็กลับไม่มี เป็นแล้วก็กลับไม่เป็น ก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง

๓. เป็นเหมือนสิ่งที่ขอยืมเขามาไว้ใช้ชั่วคราว อันสิ่งที่ขอยืมเขามาไว้ใช้ชั่วคราว นั้น เมื่อขอยืมเขามาแล้วก็มิใช่ แล้วในที่สุดก็ต้องส่งคืนเขาไป ส่งคืนเจ้าของไปในที่สุด เพราะฉะนั้น ก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่มี เพราะไม่ใช่เป็นของเราเอง ต้องขอยืมเขามาใช้ เหมือนอย่างกายนี้ กอปรก่อเป็นร่างกายขึ้นมาได้ ก็เหมือนอย่างขอยืมเอาธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ของธรรมชาติของโลกมากอปรก่อเป็นร่างกายขึ้น แล้วในที่สุด ก็ต้องส่งคืนธาตุดินแก่ดินไป ส่งคืนธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แก่ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ไป ในเมื่อร่างกายนี้แตกสลาย เป็นอย่างของขอยืมเขามาตั้งชั่วคราว นี่ก็เป็น เครื่องชี้ให้เห็นว่าไม่เที่ยง ดังนี้เป็นต้น และอาจจะมึลักษณะอย่างอื่นอีก ก็สุดแต่ผู้ พิจารณาที่มีปัญญาจะมองเห็น

ส่วนทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกขนั้น ได้ตรัสแสดงลักษณะเครื่อง กำหนด หมายที่จะชี้ให้เห็นว่าเป็นทุกข คือ

๑. ถูกความเกิดและความดับบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ เพราะสังขารทั้งปวงนั้นได้ ถูกความเกิดและความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา

ดังเช่นร่างกายของคนเรานี้ มิใช่ว่าความเกิดจะมีขึ้นในเบื้องต้นคือเมื่อเกิด ความเสื่อมสิ้นดับไปจะมีในเมื่อตายเท่านั้น แต่ในระหว่างที่มีชีวิตอยู่นี้ ร่างกายนี้ ก็มีความเกิดความเสื่อมดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา คือเป็นไปอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น อาหารจึงต้องมีเพิ่มเติมให้แก่ร่างกายนี้ที่เสื่อมไปสิ้นไปอยู่ตลอดเวลา คนเราจึงต้อง บริโภคอาหารทุกวัน ก็คือบริโภคเอาธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมนี้เองเข้าไป สำหรับที่จะไป ซ่อมแซมเพิ่มเติมธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมแก่ร่างกายที่เสื่อมไปสิ้นไป ถ้าสมมติว่า อดอาหาร เสีย ไม่บริโภคข้าวน้ำอะไรสักวันสองวัน จะรู้สึกว่าร่างกายนี้ซบลงไป น้ำนั้นต้องบริโภค เสมอยิ่งกว่าอาหารหนัก แม้ท่านที่ปฏิบัติธรรมชนิดที่อดอาหาร อดอาหารหนักได้ หลายวัน แต่น้ำนั้นต้องดื่มทุกวัน ขาดไม่ได้ แต่ว่าเมื่ออดอาหารเข้า ร่างกายก็ซบไป ๆ เพราะส่วนที่มีอยู่ในร่างกายนี้ต้องเสื่อมไปสิ้นไป หมดไปอยู่ตลอดเวลา จึงต้องการ อาหารเข้าไปเพิ่มเติมอยู่ทุกวัน อาหารที่เพิ่มเติมอยู่ทุกวันนี้ก็คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม

นั่นแหละ ต้องบริโภคสิ่งที่เป็นธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมเข้าไปเพิ่มเติมสิ่งที่เป็นธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมที่สิ้นไปหมดไป และอาหารบางอย่างนั้นขาดไม่ได้ แม้แต่น้ำที่เดียว คือ ลมหายใจเข้าออก เราต้องหายใจเข้าหายใจออกอยู่ทุกนาทีหรือว่าทุกวินาที ขาดไม่ได้ ซึ่งในลมหายใจที่หายใจเข้าไปนี้ ก็ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายอย่างละเอียด มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ประกอบเข้าไปด้วย ไปเลี้ยงร่างกายส่วนที่ละเอียดที่ต้องการเพิ่มเติมอยู่ทุกขณะวินาทีนาที ถ้ากลั้นหายใจเพียง ๓ นาทีเท่านั้น จะรู้สึกได้ว่าชีวิตนี้จะอยู่ได้หรือไม่ได้ ชีวิตนี้ขาดลมหายใจเพียงไม่กี่นาทีก็จะสิ้น นี่แสดงว่า ความสิ้น ความเสื่อมในร่างกายนี้มีอยู่ทุกขณะ ต้องเพิ่มอาหารเข้าไปอยู่ทุกขณะทดแทนกัน เพราะฉะนั้น จึงถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาตั้งนี้

พิจารณาแล้วก็จะมองเห็น แม้ในทางวิชาการบัดนี้ก็รับรองในข้อนี้ ว่าร่างกายของบุคคลเรานี้ตั้งแต่เกิดมาเปลี่ยนไปอยู่เสมอ แม้สิ่งที่แข็งเช่นกระดูก ในบัดนี้ ก็ไม่ใช่กระดูกในเวลาเมื่อหลายปีหรือในอดีตที่ล่วงมาแล้ว เป็นกระดูกที่ใหม่ กระดูกเก่านั้นเสื่อมสลายไปหมดแล้ว กระดูกใหม่ก็เข้ามาแทนที่ แต่ว่ามีความสืบต่อ จึงทำให้มองเห็นว่า เหมือนอย่างของที่ไม่มีเกิดไม่มีดับอยู่ตลอดเวลา เหมือนอย่างแสงไฟ จะเป็นแสงไฟฟ้าก็ตาม ไฟตะเกียงก็ตาม ที่เราเห็นลูกสว่างอยู่ตลอดเวลา ที่จุดนั้น อันที่จริงไฟที่สว่างนั้นเกิดดับ เกิดดับอยู่ตลอด เพราะว่าเชื้อไฟเช่นว่าน้ำมันและไส้ก็ถูกเผาไหม้หมดสิ้นไปโดยลำดับ ไส้จึงสั้นเข้า และน้ำมันก็น้อยเข้า ถ้าไม่เติม ก็จะหมดถ้าเป็นตะเกียงน้ำมัน เทียนที่จุดไว้ก็เหมือนกัน ดูสว่างตลอด แต่เทียนนั้นก็สั้นเข้า และไฟที่เห็นสืบต่อกันไปนั้น ไม่ใช่ไฟดวงเดียวกัน แต่เป็นไฟที่เกิดดับเกิดดับ คือดับแล้วเกิด เกิดแล้วก็ดับ ดับแล้วเกิด เป็นสันตติ สืบเนื่องกันไป แต่ว่าเร็วมากจนเราไม่รู้สึกว่า เป็นคนละดวง อันที่จริงนั้นเป็นไฟคนละดวง แต่ว่าต่อเนื่องกันไป เหมือนอย่างเราหมุนวัตถุสิ่งหนึ่งโดยเร็ว เมื่อเร็วมาก เราจะเห็นวัตถุสิ่งนั้นเป็นวงกลม แต่อันที่จริง นั้นไม่ใช่เป็นวงกลม วัตถุนั้นก็เป็นวัตถุชิ้นเดียว แต่แกว่งให้เร็วก็ดูเป็นวงกลม เพราะมีสันตติ คือความสืบเนื่องกัน

เพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาตั้งนี้ จึงชี้ให้เห็นว่าเป็นทุกข์

ครั้งที่ ๑๖ ไตรลักษณ์ (เพิ่มเติม)

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ และจะแสดง ทุกขลักษณะ
ข้อที่ ๒ ต่อไป

๒. ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ถูกเผาไหม้ให้เราร้อนอยู่ อันลักษณะ
ที่แสดงไว้ในข้อแรกของทุกขลักษณะ ว่าถูกความเกิดและความเสื่อมสิ้นดับไปบีบคั้นอยู่
บ่อย ๆ ดังที่ได้อธิบายแล้ว ที่เป็นดังนี้ก็เพราะมีข้อที่ ๒ ถูกเผาไหม้ให้เราร้อนอยู่
จึงต้องเกิดต้องเสื่อมสิ้นดับไป

อันลักษณะที่ถูกเผาไหม้ของสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย และโดยเฉพาะ
ก็คือขันธ์ ๕ นี้ ปรากฏที่รูปขันธ์ ดังเช่นอาหารที่รับประทานเข้าไป ก็ต้องถูกเผาไหม้
คือย่อยในทางที่เป็นประโยชน์แก่อวัยวะทั่วร่างกาย ธาตุไฟ และเมื่อเผาไหม้ในทาง
แก่อวัยวะแล้ว ก็ยังเผาไหม้ให้สิ้นไปด้วย แล้วก็มีเกิดทดแทน เป็นสันตติคือติดต่อกัน
สืบเนื่องกัน อันลักษณะที่ต้องถูกเผาไหม้ดังนี้ ก็ชื่อว่าทุกข์ เพราะฉะนั้น เครื่อง
กำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ จึงแสดงไว้ในทางที่ให้เห็นว่าเป็นทุกข์ คือถูกเกิดดับบีบคั้น
อยู่เนื่อง ๆ และถูกเผาไหม้ให้เราร้อนอยู่ไปพร้อมกัน ตรงกับคำว่า ทุกข์ ที่แปลว่า
ทนอยู่ไม่ได้ ทนยาก แม้สุขเองก็เป็นทุกข์ แม้ทุกข์เองก็เป็นทุกข์ดังที่กล่าวแล้ว
และข้อที่แสดงไว้นี้พึงกำหนดพิจารณาได้ที่รูปขันธ์นี้ และแม้ทางวิชาการปัจจุบันนี้
ก็รับรองอย่างนั้น เมื่อรูปขันธ์เป็นอย่างนี้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็เป็นไปเช่น
เดียวกัน

จึงมาถึงอนัตตลักษณะ เมื่อเรียงอนิจจะเป็นที่ ๑ ทุกข์เป็นที่ ๒ อนัตตลักษณะ ก็เป็นที่ ๓ มีลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายที่พิจารณาให้เห็นได้ว่า เป็นอนัตตา มีโช้อตตาดัตตวน ก็คือ

๑. เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ คือไม่มีอำนาจที่จะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนา ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกขึ้นสอนพระปัญจวัคคีย์ในพระสูตรนี้

๒. เพราะความเป็นฝ่ายที่ขัดแย้งกับอตตาด คือภาวะเป็นอตตานั้น ฟังเป็น ภาวะที่บังคับได้ แต่เมื่อเป็นภาวะที่บังคับไม่ได้ จึงขัดกันกับความเป็นอตตาด

๓. เพราะความเป็นของว่างเปล่า ที่เรียกว่า สุญญตา ความว่างเปล่า ดังที่ เรานำคำนี้มาใช้เรียกว่า ศูนย์ เลข ๐ ก็เป็นเลขที่วงกลมอยู่ว่างเปล่า คือว่างเปล่าจาก อตตาดัตตวนที่แท้จริง ไม่มีอตตาดัตตวนที่แท้จริง

ความเป็นสุญญตา คือความที่ว่างเปล่านี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอน โมฆราช มาณพ ซึ่งได้กราบทูลถามว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชคือความตายจึงจะไม่ มองเห็น พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนว่า “จงพิจารณาโลกโดยความเป็นของสุญคือว่างเปล่า โดยมีสติพิจารณาอยู่ตั้งนี้ทุกเมื่อ ฟังถอนความเห็นว่างอตตาดัตตวนออกเสีย มัจจุราช จึงจะไม่มองเห็น จึงจะข้ามพ้นมัจจุคือความตายได้อย่างนี้” เพราะฉะนั้น การพิจารณา ให้เห็นโดยเป็นของสุญคือว่างเปล่าดังนี้ คือว่างเปล่าจากความเป็นอตตาดัตตวน ไม่มี อตตาดัตตวนอยู่ในโลก โดยเฉพาะในชั้นโลก โลกคือชั้น ๕ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณนี้

๔. เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ โดยที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ เป็นที่ยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นเจ้าของเจ้าของ แต่อันที่จริงแล้ว เป็นความยึดถือ ของบุคคลเองว่าเป็นของเรา เราเป็นเจ้าของเจ้าของ ส่วนสิ่งที่ยึดถือเหล่านี้หาได้เป็น ของ ๆ บุคคลไม่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นดับไป แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด คือเป็นสิ่ง ที่อนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มีโช้อตตาดัตตวน ดังที่กล่าว มาแล้ว

เพราะฉะนั้น ตามสัจจะคือความจริงอย่างละเอียดแล้ว จึงเป็นของกลางสำหรับโลกเท่านั้น ไม่ใช่ของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของ แต่บุคคลมายึดถือเอาเป็นเจ้าของ แต่ก็หาเป็นไปตามที่บุคคลยึดถือกันไม่ เพราะฉะนั้น จึงทราบได้ว่าเป็นอนัตตา

วิธีพิจารณากำหนดหมายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาทั้ง ๓ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำมาประมวลรวมเข้า แต่ก็ใช้คำว่า เป็นต้น คือยังมีลักษณะอย่างอื่นที่จะพิจารณาเห็นว่าเป็นดังนั้น เพราะฉะนั้น เอาจำเพาะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงชี้เอาไว้สำหรับเป็นทางพิจารณา และที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรวมเข้ามา

จึงสรุปได้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้ง ๕ เหล่านี้ประกอบด้วยอนิจจตาคือความไม่เที่ยง

๑. เพราะเกิดขึ้นดับไป
 ๒. เพราะมีอย่างนี้แล้ว เป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีไม่เป็น
 ๓. โดยเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ชั่วกาลเวลา เหมือนอย่างของขอยืมเขามา เป็นต้น
- ทั้ง ๕ เหล่านี้ประกอบด้วยทุกขตา ความเป็นทุกข์ เพราะ
๑. ถูกความเกิด ความเสื่อมสั่นดับไป บีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ
 ๒. เป็นสิ่งที่ถูกเผาไหม้เร่าร้อนอยู่ เป็นต้น
- ทั้ง ๕ เหล่านี้ประกอบด้วยอนัตตตา ความเป็นอนัตตา เพราะ
๑. ไม่เป็นไปในอำนาจ
 ๒. ขัดแย้งต่อความเป็นอัตตา
 ๓. เป็นของสูญคือว่างเปล่า
 ๔. เป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ

รูปประกอบด้วยอนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นสิ่งไม่ใช่ตนอย่างนี้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน และในโมกขุปายคาถานี้ ยังได้แสดงสรุปเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ ว่า เมื่อเป็นเช่นนี้

ธรรมเหล่านั้นคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเหล่านั้น จึงเสมอด้วยเรือนที่ถูกไฟไหม้คือมีไฟ อันได้แก่ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตานั้น ใหม้อยู่ตลอดเวลา จึงเป็นสิ่งที่พึงหน่าย อันเรียกว่า นิพพิทา อันตรงกันข้ามกับนั่นที คือความเพติดเพลินยินดี สมควรที่จะแสวงหาโมกขะคือความพ้น อันหมายความว่า พ้นออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ เมื่ออยู่ในเรือนที่ถูกไฟไหม้ก็ต้องร้อนคือเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ ที่เรียกว่าโมกขะคือความพ้น

อันการที่จะออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ นี้ ก็หมายความว่าออกทางจิตนั่นเอง คือว่าพิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงของขันธ ๕ รวมเข้าว่า “ขันธ ๕ นี้ เป็นทุกข์ ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับตัณหานั้น เป็นนิพพาน คือความที่ออกจากทุกข์หรือดับทุกข์ มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ประเสริฐ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น” เป็นอันสรุปเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ ดังนี้ จึงจะเป็นการปฏิบัติออกจากเรือนที่ไฟไหม้ได้ คือดับตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากอันเป็นเหตุให้ยึดถือติดอยู่ เมื่อดับความอยาก ความยึดได้แล้ว ก็เป็นอันว่า ออกจากเรือนที่ไฟไหม้ได้ ไฟจะไหม้เรือนไป คือไหม้ขันธ ๕ นี้ไป แต่ก็ไม่ใช่ไหม้ถึงจิตใจ จิตใจที่ปล่อยได้วางได้ ไม่ปรารถนาต้องการ ก็ไม่เดือดร้อน ไม่เป็นทุกข์

อนึ่ง ควรจะทำความเข้าใจในข้อที่เราสวดกันตอนเช้าว่า “พระตถาคตเจ้า บังเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ถูกถ้วนแล้ว และพระธรรมอันพระองค์ ทรงแสดงแล้ว เป็นเครื่องนำสัตว์ออก เป็นเครื่องสงบระงับ เป็นเครื่องดับ ให้ถึงความตรัสรู้ อันพระสुकตทรงประกาศแล้ว เราทั้งหลายได้ฟังธรรมนั้นแล้ว จึงรู้อย่างนี้ว่า ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความโศกเศร้า ความร่ำไห้ ความทุกข์ ความเสียใจ ความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ ความประสพสิ่งอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาอันใดไม่ได้ อันนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ กล่าวคืออุปาทานขันธคือรูป อุปาทานขันธคือเวทนา อุปาทานขันธคือสัญญา อุปาทานขันธคือสังขาร อุปาทานขันธคือวิญญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเมื่อทรงพระชนม์อยู่ ย่อมแนะนำสาวกทั้งหลาย เพื่อให้กำหนดรู้อุปาทานขันธทั้ง ๕ อย่างนี้โดยมาก ก็แหละอนุสาสนีของพระผู้มี-

พระภาคเจ้านั้นมีส่วนอย่างนี้ ย่อมเป็นไปมากในสาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตน เวทนาไม่ใช่ตน สัญญาไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตน วิญญาณไม่ใช่ตน สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตน ดังนี้ เรานั้นเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไห้ ความทุกข์ ความเสียใจ ความแค้นใจครอบงำแล้ว ชื่อว่ามีความทุกข์ครอบงำแล้ว ชื่อว่ามีความทุกข์เป็นไปในเบื้องหน้าแล้ว แม้โฉนความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จะพึงปรากฏ” ดังนี้

ในบทที่เราสวดนี้มีว่า รูปเป็นต้นไม่เที่ยง รูปเป็นต้นไม่ใช่ตน แต่ไม่มีคำว่า รูปเป็นทุกข์ อันเป็นข้อที่ ๒ ในไตรลักษณ์ นี้อันหนึ่ง อีกอันหนึ่ง สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตน ดังนี้ อีกอันหนึ่ง เป็นข้อที่เราควรทราบว่

๑. ทำไมในที่นี้จึงแสดงไว้เพียงลักษณะ ๒

๒. ทำไมจึงแสดงไว้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ทำไมจึงไม่ว่าสังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา

ครั้งที่ ๑๓ ไตรลักษณ์ (เพิ่มเติม)

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ ต่อ ได้ตั้งปัญหาไว้ ๒ ข้อเมื่อทำยคราวที่แล้ว จะตอบปัญหาทั้ง ๒ ข้อนั้นในวันนี้

ข้อหนึ่ง ที่เราสวดกันในตอนเช้า สวดเพียง ๒ ลักษณะ คือ *รูป อนิจจัง เวทนา อนิจจา* เป็นต้น และ *รูป อนตตา เวทนา อนตตา* เป็นต้น ไม่ได้มีข้อ ทุกข์ จึงไม่ครบไตรลักษณ์ แต่ว่ามีเพียงทวิลักษณ์ คือ ๒ ลักษณะ หรือทไวลักษณ์ แปลว่า ๒ ลักษณะเหมือนกัน เรื่องไตรลักษณ์นี้ ในพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง โดยมากก็ทรงแสดงไตรลักษณ์คือครบทั้ง ๓ แต่บางแห่งก็ทรงแสดงเพียง ๒ ลักษณะเป็นทไวลักษณ์ ดังที่ได้สวดในตอนเช้า

พิจารณาดูแล้วว่า ในที่ ๆ ทรงแสดง ๒ ลักษณะนั้น มักจะเป็นที่ ๆ มีความต่อเนื่องจากเบื้องต้น ดังในบทสวดมนต์ต่อจากทำวัตรเช้าที่เราสวดกันทุกวัน ในเบื้องต้นนั้นเราทั้งหลายได้สวดกันซึ่งแปลความว่า “พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ซึ่งเป็นญายธรรม ธรรมเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์” เป็นต้น และสวดต่อไปว่า “เราทั้งหลายได้ฟังธรรมนั้นแล้วย่อมรู้ดังนี้ว่า *ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ* ซึ่งแปลว่า ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์” เป็นต้น ตามอธิบายในทุกขสัจจะคือสภาพที่จริงเป็นทุกข์ในอริยสัจจ ๔ และได้เคยแสดงแล้วว่า คำว่า *ทุกข์* ในอริยสัจจ ๔ นั้นมิได้หมายความว่า เป็นเพียงทุกข์เวทนา คือความรู้สึเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ หรือว่า

ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ เป็นสุข หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ไม่ใช่หมายความว่าทุกข์เวทนา เท่านั้น แต่หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง เป็นทุกข์ทั้งนั้น ซึ่งแปลว่า ทนยาก ทู แปลว่า ยาก ขะ มาจากขมะ ที่แปลว่า ทน ขมะ มาเป็นขันติ ความอดทน ทนยากมีความหมายว่าทนอยู่ไม่ได้ คือทนตั้งอยู่ คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และตัวชาติเองก็เป็นความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงจากการที่ธาตุต่าง ๆ มาผสมกัน มาประกอบกันเป็นตัวชาติคือความเกิด แล้วก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปจนดับ นี้เรียกว่า วิปริณามะ เพราะฉะนั้น คำว่า ทุกข์ นี้จึงเป็นคำครอบคลุมทั้งหมด ซึ่งมีเนื้อความกว้าง ดั่งใช้ในอริยสัจข้อที่ ๑ ทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นำหน้า และในการปฏิบัติธรรมเพื่อสิ้นกิเลสและ กองทุกข์ก็ใช้คำว่า ทุกข์ นี้

เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งต้นแสดงถึงทุกข์ในอริยสัจตั้งนี้แล้ว จึงได้แสดงทวิลักษณะ คือลักษณะ ๒ ต่อไปโดยที่เราสวดว่า พระพุทธเจ้าได้มีพหุพหุสาสนี คือ คำสั่งสอน ที่เป็นอันมาก สั่งสอนบ่อย ๆ ว่า รูป อนิจจัง เวทนา อนิจจา เป็นต้น และว่า รูป อนตตา เวทนา อนตตา เป็นต้น หรือว่ารูปเวทนาเป็นต้น เป็นอนิจจะคือ ไม่เที่ยง ซึ่งมีลักษณะ เกิดดับเป็นต้น รูป อนตตา เวทนา อนตตา เป็นต้น คือมีความว่ารูปเวทนาเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน เป็นต้น ไม่แสดงทุกข์ลักษณะไว้อีก เพราะว่าจะมีความซ้ำกันกับข้างต้น และจะทำให้มีความเข้าใจไขว้เขว ให้เกิดความสงสัยขึ้นมาว่า ข้างต้นก็แสดงทุกข์ และ มาในตอนนี้ก็มาแสดงทุกข์อีก เพราะฉะนั้น ทุกข์ที่แสดงในเบื้องต้นก็ยังไม่หมด เพราะยังมี อนิจจะ อนัตตาอีก ทำให้เกิดความสงสัยได้ จึงไม่แสดง และแม้ไม่แสดงไว้ พระอาจารย์ก็อธิบายกันมาว่า อนิจจะคือไม่เที่ยงนั้นก็มีความครอบคลุมทุกขะคือเป็นทุกข์ ในไตรลักษณ์ไว้ด้วย ดังที่มีแสดงลักษณะของทุกข์ในไตรลักษณ์ไว้ว่า คือถูกความเกิดขึ้นถูกความเสื่อมสิ้นไปบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น ความของทุกขะ ในไตรลักษณ์ นั้นจึงอาจรวมเข้าในอนิจจะได้ ถึงแม้ว่าจะไม่แสดงไว้ ความของทุกขะก็รวมอยู่ใน อนิจจะแล้ว เพราะลักษณะของอนิจจะนั้น มีแสดงไว้ว่าเกิดขึ้นดับไป เพราะฉะนั้น จึงได้ถูกเกิดขึ้นดับไปนั้นบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ ถึงแม้ว่าจะแสดงไว้ ๒ ลักษณะเป็นทวิ ลักษณะ แต่ก็มีความรวมเอาทุกขลักษณะไว้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตใน

ที่อื่นได้ตรัสไว้ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน” เพราะฉะนั้น ลักษณะทั้ง ๓ นี้แม้จะยกขึ้นแสดงเพียงข้อหนึ่ง แต่ก็อาจมีความสัมพันธ์ไปอีกถึงข้ออื่นทั้ง ๓ ข้อนั้น และเมื่อได้ยกข้อทุกข์ขึ้นเป็นบทนำดังที่เราสวดกัน คือทุกข์ขอรียสัจจ์ จึงได้มาแสดงต่อไปถึงพหุลาอนุสาสนีเป็นทวิลักษณ์ ลักษณะ ๒ คือไม่มีทุกข์ซ้อนเข้ามาอีก เพราะได้มีทุกข์รวมอยู่แล้ว และความหมายคำว่า ทุกข์ นั้นก็มีใช่เป็นความหมายว่ารวมอยู่ในอนิจจะอย่างเดียว ย่อมรวมอยู่ในอนัตตาด้วย เพราะเมื่อเป็นอย่างนี้ก็ต้องเป็นทั้ง ๒ อย่าง ๓ อย่างไปด้วยกัน เมื่อยกอนัตตาขึ้นเป็นที่ตั้งอย่างในอนัตตลักษณะสูตรนี้ ก็ตรัสถามต่อไปว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ และเป็นอนัตตาสรุปข้างท้ายด้วย แสดงว่าเนื่องเป็นอันเดียวกัน และที่เป็นพหุลาอนุสาสนีนี้ ไม่ใช่ทวิลักษณ์เท่านั้น แม้ไตรลักษณ์คือแสดงไว้ครบทั้ง ๓ ก็เป็นพหุลาอนุสาสนีเช่นเดียวกัน และในการยกอะไรขึ้นเป็นอนิจจะเป็นต้น ยกเอารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขึ้นแสดงโดยมาก แต่ก็มียกนามรูปขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาอายตนะภายในภายนอกขึ้นแสดงบ้าง ซึ่งรวมเข้าก็คือว่า ยกเอาสมมติธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่แยกเรียก ภายใจทั้งสิ้น หรือสภนกายทั้งสิ้น อตภาพทั้งสิ้นนี้เองขึ้นเป็นที่ตั้ง ให้กำหนดพิจารณาให้เห็นลักษณะเหล่านี้ จะเป็นขั้น ๕ ก็ตาม ย่อลงมาเป็นนามรูปก็ตาม หรือโดยเป็นอายตนะภายในอายตนะภายนอกก็ตาม

อนึ่งมีคำอธิบายคำว่า ทุกขะ นี้ในพระสูตรหนึ่งว่า มีอาการที่พึงอธิบายได้เป็น ๓ คือทุกข์ทุกข์ สังขารทุกข์ วิปริณามทุกข์

ทุกข์ทุกข์ ก็คือทุกข์โดยความเป็นทุกข์ต่าง ๆ ดังที่แยกแสดงไว้ว่า ชาติ ความเกิดเป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ เป็นต้น

สังขารทุกข์ ทุกข์คือสังขาร อันหมายถึงสิ่งผสมปรุงแต่งทุกอย่างเป็นตัวทุกข์

วิปริณามทุกข์ ทุกข์คือวิปริณามธรรมคือสิ่งที่มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา

รวมกันเข้าก็เป็นเครื่องชี้ว่า คือทุกอย่างที่เรียกกันว่าเป็นทุกข์อย่างนั้น ทุกข์อย่างนี้ก็ตาม หรือเรียกกันว่าสังขารก็ตาม หรือว่ายกเอาลักษณะที่แปลตามศัพท์ว่าทนยาก อธิบายว่าทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเป็นวิปริณามธรรม คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ดังที่แสดงว่ามีเกิดมีดับเป็นต้นนั้นก็ตาม รวมกันเข้าก็ คือทุกข์ เป็นความหมายของทุกข์ เป็น ๓ อย่างดังนี้ และย่อเข้าก็เป็นอันเดียวกัน คือเป็นตัวทุกข์ และตัวทุกข์ดังที่กล่าวมานี้ ก็จะมีเห็นว่ามี ความกว้าง ในเวทนาเองก็มีสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา และแม้เวทนาทั้ง ๓ นี้ ก็เป็นตัวทุกข์ เพราะว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง และเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป สุขเองก็ต้องเป็นทุกข์คือต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ดับ ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ดับ เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบังเกิดขึ้นแล้วก็ดับ รวมเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งนั้น เพราะฉะนั้น คำว่า สุขเวทนา ในเวทนา ๓ นั้นจึงมีความหมายที่แคบ หมายถึงความรู้สึกที่เป็นสุข แต่คำว่า สุข นั้นก็ต้องทนเหมือนกัน แปลว่า ทนง่าย สุข แปลว่า ง่าย แปลว่า ดี ขณะนั้นก็มาจากขมะ ที่แปลว่า ทน ทุกขะ ทู แปลว่า ยาก ขะมาจากขมะ ที่แปลว่า ทน ทนยากก็ทุกข์ ทนง่ายก็สุข เป็นตัวเวทนา เพราะว่าเป็นสุขนั้นเมื่อเกิดขึ้นจิตใจก็รับเป็นสุข แม้ความสุขนั้นก็ต้องมีความทนเป็นสุขเหมือนกัน แต่ที่มีความสบาย จึงไม่รู้สึกว่าจะต้องทน แต่ที่จริงก็ต้องทนเหมือนกัน คือต้องมีความอดทนอยู่จึงจะรับสุขได้ ในขณะที่ไม่มีความอดทนอยู่เลยก็รับสุขไม่ได้ เพราะว่าถ้าสุขมากเกินไปก็รับไม่ไหวเหมือนกัน เรียกว่าทนไม่ได้เหมือนกัน เช่นว่าคนที่มีความดีใจ ได้รับอารมณ์ที่น่าพอใจ ดีใจสุดขีด คือเป็นสุขที่สุดขีดก็ตายได้เหมือนกัน เพราะความที่ดีใจเกินไป ฉะนั้น แม้สุขก็ต้องทน มีความทนได้จึงจะมีสุขได้ ถ้ามีความทนไม่ได้แล้วก็สุขไม่ได้ ทุกข์ก็ต้องทน แต่ว่าทนยาก คือว่าลำบากเดือดร้อนใจ ทนลำบากทนยาก ทุกข์เกินไปทนไม่ไหว ก็ตายเหมือนกัน แต่ว่าทั้งสุขทั้งทุกข์ที่เป็นตัวเวทนานี้ ก็รวมเข้าเป็นทุกข์ คือ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งนั้น ต้องเกิดต้องดับทั้งนั้น ฉะนั้น คำว่า ทุกข์ นี้ จึงเป็นคำที่รวมได้ทั้งหมดด้วยอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา รวมเข้าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงได้ยกทุกข์ขึ้นเป็นทุกข์อริยสัจซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๑

คราวนี้มาถึงปัญหาข้อที่ ๒ ในคำสรุป คือเมื่อสวดว่า รูป เวทนาเป็นต้น เป็นอนิจจะเป็นอนัตตาแล้วก็สรุปว่า สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่มีอัตตาตัวตน ก็โดยอธิบายว่า ในข้ออนัตตานี้ ทั้งสังขารและทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ทั้งหมด คำว่า สังขาร นั้นก็ได้อธิบายแล้วว่าคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด คำว่า วิสังขาร นั้นคือ สิ่งที่มีได้ผสมปรุงแต่ง ได้มีความเข้าใจกันว่าหมายถึงนิพพาน เพียงอย่างเดียวก็มี คือ นิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนานั้น มิใช่ เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง เรียกว่าเป็นวิสังขารคือปราศจากสังขาร ไม่ใช่สังขาร แต่แม้นิพพานเองก็เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงยึดถือ ว่านิพพานของเรา เราเป็นนิพพาน นิพพาน เป็นอัตตาตัวตนของเรา และนิพพานนี้เป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล ว่าเฉพาะใน ทางปฏิบัติธรรมที่แสดงว่า มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ อันเรียกว่า *โลกุตตรธรรม* ธรรมที่อยู่เหนือโลก ๙ มรรคนั้นคือเหตุ ผลก็คือผล นิพพานนั้นเป็นที่ ๙ จึงอยู่เหนือ มรรคซึ่งเป็นตัวเหตุ และเหนือผล

อันสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผลนั้นมีเกิดมีดับ มรรคผลเองก็มีเกิดมีดับ ท่านเปรียบ เหมือนอย่างไรว่า ก็เลสเปรียบเหมือนโรคที่บังเกิดขึ้นในร่างกาย มรรคเปรียบเหมือนยา รักษาบุคคล เยียวยาแก้ไขโรคบำบัดโรค เมื่อบำบัดโรคได้แล้วก็หายโรค บุคคลก็หายป่วยเป็นปกติ ยาคือมรรคนั้นเป็นสิ่งเกิดดับ เพราะเมื่อใช้ เยียวยาโรค โรคหายก็เป็น อันว่าภาวะของยากี่สิ้นสุด แล้วก็เลิกใช้ยา มีเกิดมีดับดังนี้ มีสิ้นมีสุด และเมื่อยารักษา เยียวยาแก้ไขโรคหายแล้ว ก็หายโรคเป็นผล แม้ตัวผลคือความหายโรคนี้ ก็มีเกิดมีดับ คือว่าพอโรคหมดก็เป็นความหายโรค เรียกว่าหายโรคกันเพียงแค่นั้น ต่อไปก็ไม่ เรียกว่า หายโรค คำว่า หายโรค จึงเป็นสิ่งที่เกิดดับ มีความเป็นปกติของร่างกาย ร่างกายเป็นปกติ ความเป็นปกติของร่างกายนี้คือนิพพาน เป็นสิ่งที่มีอยู่เรื่อย ๆ ไป และที่อยู่เหนือเหตุเหนือผล คืออยู่เหนือความหายโรค และที่อยู่เหนือการเยียวยาโรค เพราะฉะนั้น มรรคผล ซึ่งเป็นส่วนเหตุส่วนผลจึงมีเกิดดับ แต่ວ່ານิพพานเป็นสิ่งที่อยู่เหนือเหตุเหนือผล เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้ตัวเหตุตัวผลคือมรรคผลเองก็ยังเป็นอนิจจะ

ไม่เที่ยง เป็นทุกขะ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และเป็นอนัตตาไม่ใช่อัตตาตัวตน คือ เรียกว่า ยังเป็นสังขาร ต้องปรุงแต่ง แต่นิพพานนั้นไม่ต้องปรุงแต่ง เมื่อหายโรค ความเป็นปกติก็มีขึ้น เหมือนอย่างเมื่อยยังไม่เป็นโรค ไม่ต้องปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น นิพพานนั้นจึงไม่เป็นอนิจจะ ไม่เป็นทุกขะ แต่ว่าเป็นอนัตตา คือเป็นสิ่งที่ไม่พึงยึดถือ ว่าเป็นของเรา เราเป็นนิพพาน นิพพานเป็นอัตตาตัวตนของเรา ในข้อที่ ๒ นี้ คือ สัพเพ ธมมา อนตตา เมื่อมีความหมายคลุมถึงทั้งสังขารและวิสังขารดังนี้ จึงใช้ว่า ธมมา แทน สังขารา ซึ่งครั้งหนึ่งก็เป็นสังขาร อีกครั้งหนึ่งก็เป็นวิสังขาร เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงสังขารแล้ว สังขารก็เป็นทั้ง ๓ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา แต่วิสังขารนั้นไม่เป็น อนิจจะ ไม่เป็นทุกขะ แต่เป็นอนัตตา ไม่ควรที่จะยึดถือ

ครั้งที่ ๑๔ ไตรลักษณ์ (เพิ่มเติม)

จะอธิบายเรื่อง ศีลภาวนาพุทธศาสนาจากพระสูตรที่ ๒ ต่อในเรื่อง *ไตรลักษณ์* ซึ่งอธิบายถึงทั้งสังขารทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา

สังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายนั้น ทำบุญก็เป็นสังขาร เรียกว่า *บุญญาภิสังขาร* เพราะจะต้องประกอบกระทำจึงจะเป็นบุญ ทำบาปก็เป็นสังขาร เรียกว่า *อบุญญาภิสังขาร* สังขารที่มีโชบุญคือบาป เพราะว่าเป็นบาปก็ต้องทำ ต้องทำบาปจึงเป็นบาป แม้ว่าการปฏิบัติที่ทำความดีให้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวด้วยอารมณ์ และด้วยกิเลส คือจนถึงเป็น *อัปนาสมาธิ* ถึงฌานก็เป็นสังขาร เรียกว่า *อเนญชาภิสังขาร* สังขารที่ไม่หวั่นไหว และบรรดาสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายนี้ ยอดของสังขารก็คือ มรรคมืองค์ ๘ เพราะว่าเมื่อประกอบกระทำ อบรม ปรุงแต่งมรรคมืองค์ ๘ ให้บังเกิดขึ้นในตนได้เต็มที่แล้ว ก็บังเกิดผลเป็นมรรคเป็นผลและเป็นนิพพาน และเมื่อเป็นมรรคชั้นสูงสุด เป็นผลชั้นสูงสุด เป็นนิพพานชั้นสูงสุด ก็เสร็จกิจสิ้นการปรุงแต่ง แม้การปรุงแต่งมรรคเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นเช่นนั้น คือสิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงเป็นยอดของสังขาร เพราะว่าเมื่อปรุงแต่งมรรคได้เต็มที่แล้ว ก็หยุดปรุงแต่งต่อไป ไม่เป็นสังขารอีกต่อไป เพราะฉะนั้น มรรคมืองค์ ๘ ทุกชั้นจึงเป็นสังขารซึ่งมีเกิดมีดับ และผลทุกชั้นก็มีเกิดมีดับ ส่วนนิพพานนั้นไม่เกิดไม่ดับ ไม่เป็นอนิจจะ ไม่เป็นทุกขะ แต่ว่าเป็นอนัตตา ข้อนี้ก็ได้อธิบายมาเมื่อครั้งก่อนแล้ว แต่ที่ซ้ำเข้ามาอีกทีหนึ่งเพื่อให้ความเชื่อมกันกับที่จะกล่าวต่อไป

และที่ได้กล่าวแล้วนั้น ได้กล่าวเทียบว่า โรคที่เกิดในกายเปรียบเหมือนกิเลสซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงร่างกายให้เป็นทุกข์ ยาก็เป็นเหมือนมรรค และเมื่อบริโภคยาเข้าไป ยาก็เยียวยาดับโรค ทำโรคให้หาย หายโรคก็เป็นผล และผลนี้ ก็เกิดดับ คือเกิดเป็นผลหายโรค แล้วก็ดับ ก็หมายความว่าร่างกายก็เข้าสู่สภาวะเป็นปกติ เพราะฉะนั้น คำว่า หายโรค นี่จึงเป็นคำใช้จำเพาะในเวลาเมื่อหายโรค ต่อจากนั้นก็ไม่ได้ใช้ ดังเช่นเรามีมิตรสหายคนหนึ่งที่เคยเจ็บป่วย และต่อมาภายหลังเขาก็หายเจ็บป่วย เรากล่าวว่าเขาหายเมื่อไหร่ เขาก็อาจจะตอบว่า หายเมื่อวันนั้นวันนี้ เดือนนั้นเดือนนี้ เพราะฉะนั้น คำว่า หายโรค นี้ไม่ใช่จะใช้คำนี้อยู่เรื่อยไป ใช้คำว่าหายโรคเฉพาะในเวลาที่ยาโรคเท่านั้น เมื่อโรคสิ้นไป ก็หายโรคเท่านั้น ก็เป็นความหายโรค เป็นผล และผลก็ยังเกิดดับ แต่นิพพานคือความเป็นปกติที่ร่างกายมีอนามัย ไม่มีโรค เป็นปกติเหมือนอย่างปกติคนที่ไม่เจ็บป่วยทั่วไป ก็เทียบกันเป็นนิพพาน

และนิพพานนี้เป็นวิสังขารที่มีผู้เข้าใจว่าจำเพาะนิพพานก็มี แต่ผู้วิจารณ์ธรรมก็แสดงว่า วิสังขารนั้นมีหลายอย่าง เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงใช้เป็น พหุพจน์ ดังที่มีแสดงว่า สุขตา วา อสุขตา วา ธรรมทั้งหลายเป็นสังขตะ หรือว่าธรรมทั้งหลายเป็นอสังขตะ ใช้คำว่า ทั้งหลาย ที่แปลว่า มาก ไม่ใช่มีเพียง ๑ เท่านั้น และในตอนนี้ก็ควรที่จะเพิ่มความรู้เรื่องศัพท์ว่า มีคำใช้เรียก สังขาร วิสังขาร อีกคู่หนึ่งว่า สังขตธรรม อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งเรียกว่า สังขตธรรม ก็คือสังขาร อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ก็คือวิสังขาร เพราะฉะนั้น คำว่า สังขาร ที่แปลว่า ปรุงแต่ง อสังขาร ที่แปลว่า ไม่ปรุงแต่ง จึงมีความหมายขยายออกไปอีกกว่าที่มีปัจจัยปรุงแต่ง และไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

ปัจจัยก็คือเหตุ เหตุที่เป็นเครื่องอาศัยบังเกิดขึ้นเรียกว่า ปัจจัย สังขารคือสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายนั้นต้องมีปัจจัยคือเหตุปรุงแต่งขึ้นมา ดังเช่นที่เป็นต้นไม้ขึ้นมางอกขึ้นจากแผ่นดิน ก็มีปัจจัยคือเหตุปรุงแต่ง คือเป็นเหตุเป็นที่อาศัยให้ต้นไม้เกิดจะต้องมีพีชของต้นไม้ นั่น จะต้องมิดินจะต้องมีน้ำเป็นต้นที่เป็นอาหาร ต้นไม้จึงจะเกิดขึ้นมางอกขึ้นมาได้ และเมื่องอกขึ้นมาแล้ว ต้นไม้ไม่ได้รับอาหารก็เหี่ยวแห้งตายก็เป็นดับ สิ้นปัจจัยปรุงแต่งก็ดับ ทุกอย่างในโลกนี้ที่เป็นโน่นเป็นนี่ขึ้นมา คือเป็นสังขาร

สิ่งที่ปรุ้งแต่งอันโน้น สิ่งปรุ้งแต่งอันนี้ขึ้นมา ดังที่มีผลปรากฏ เช่นฝนตก แดดออก กลางวันกลางคืน และทุก ๆ อย่าง ล้วนมีเหตุปรุ้งแต่งให้เกิดขึ้นมาทั้งนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์เราจึงได้หาเหตุปรุ้งแต่งของสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ อย่างที่มี คติตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มาว่า พระพรหมสร้างโลกสำหรับศาสนาพราหมณ์ พระเจ้าสร้าง โลกสำหรับศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นความคิดของมนุษย์ว่า มีสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมา ก็จะต้องมี เหตุปรุ้งแต่ง ให้เกิดมีขึ้นมา และในบัดนี้โลกก็รู้จักจับเหตุที่เป็นเครื่องปรุ้งแต่ง เป็นที่ อาศัยให้สิ่งทั้งหลายนี้เกิดขึ้นมาได้เป็นอันมาก มีกลางวันมีกลางคืนเพราะอะไร ก็จับ ปัจจัยคือเหตุที่เป็นเครื่องอาศัยให้เกิดเป็นกลางวันกลางคืนได้ ฝนตกแดดออก ก็เช่นเดียวกัน ทุก ๆ อย่างในโลก มนุษย์ค้นคว้าด้วยปัญญาจับเหตุจับผลได้ขึ้นมา เป็นอันมาก ก็เรียกว่า เป็นวิวัฒนาการของปัญญา พระพุทธเจ้าก็ทรงพัฒนาปัญญาสืบ ต่อขึ้น จนทรงพบเหตุผลที่เป็น *อริยสัจ* และที่เป็น *ไตรลักษณ์* อันเป็นหลักของ *ทุกขสัจ*จะข้อที่ ๑ และยังทรงพบเหตุผลที่สืบกัน เป็นสายอันละเอียด คือเป็น *อริยสัจ* อย่างละเอียด อันเรียกว่า *ปฏิจจสมุปบาท* ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นของโลกนี้ ของสัตว์บุคคลทั้งหมด ก็เป็นวิวัฒนาการของปัญญา

คราวนี้เมื่ออสังขตธรรมหรือวิสังขารก็มีมาก ท่านผู้วิจารณ์ธรรม ท่านได้อธิบาย เทียบมรรคผลนิพพาน ว่านิพพานนั้นเทียบได้กับถิ่นที่ไปถึง การไปเป็น มรรค การถึง เป็นผล ถิ่นที่ไปถึงเป็นนิพพาน ดังเช่นจะไปนครปฐม นครปฐมนั้น เป็นถิ่นที่ต้องการ จะไปให้ถึง การไปจะเดินไปหรือว่าจะขึ้นรถไปก็ตาม การไปนี้เป็นมรรคคือเป็นตัวเหตุ เพราะว่าจะต้องไปตามทาง ทางที่จะนำไปให้ถึงนครปฐมนั้น จะเดินไปหรือจะขึ้นรถไป ก็ต้องไปตามทางจะไปสู่นครปฐมนั้น จึงเรียกว่า มรรคคือทาง ก็คือเหตุ และการเดินทางนั้น เมื่อไปถึง การถึงก็เป็นตัวผล แล้วการเดินทางก็สิ้นสุด เพราะฉะนั้น การเดินทางจึงมีเกิดมีดับ ตั้งแต่เริ่มเดินทางไปก็เป็นเกิด และเมื่อถึงก็สิ้นสุดการเดินทาง ก็ดับคือแปลว่า สิ้นสุด การถึงนั้นก็เป็ผล ครั้นถึงแล้วก็เลิกเป็นผล เหมือนอย่าง คำว่า การถึง เมื่อถึงแล้วก็เลิกการถึง การถึงก็เป็นอันว่ามีเกิดมีดับ เพราะฉะนั้น การเดินทางไปและการถึงนั้น จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุ้งแต่งคือมีเหตุ ปรุ้งแต่ง หมายความว่าต้องทำ ทำการเดินทางเพื่อให้ถึง ก็บุคคลนี้เองเป็นผู้ที่ปรุ้งแต่ง และเมื่อปรุ้งแต่งจนถึง ก็เสร็จการปรุ้งแต่งที่เป็นตัวมรรค และเมื่อถึงแล้ว ก็สิ้นสุด

การถึง ถ้ายังจะต้องปรุงแต่งการถึงต่อไป ก็แปลว่ายังไม่ถึง แต่เมื่อสิ้นสุดการถึงแล้ว ก็เป็นอันว่าการถึงนั้นก็ดับ เลิกการถึง ถิ่นที่ถึงนั้นเป็นนิพพาน คือเป็นอสังขตธรรม เพราะว่าถิ่นที่ถึงนั้นคือนครปฐม บุคคลไม่ได้ไปสร้างนครปฐมขึ้น เป็นถิ่นที่ตั้งอยู่ ที่มีอยู่ ไม่ได้ไปสร้างนครปฐมขึ้นมา เป็นถิ่นที่มีอยู่ที่ต้องการจะไปถึงเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อถึงนครปฐม นครปฐมก็เป็นถิ่น เป็นนิพพาน อันเป็นวิสังขาร คือเป็นสิ่งที่ไม่เกิด ไม่ดับ เป็นสิ่งที่มีอยู่ ที่ตั้งอยู่ที่นั่น บุคคลผู้ที่เดินทางไปนั้นไม่ได้ไปปรุงแต่งนครปฐม ขึ้นมา แต่เป็นที่ ๆ ต้องการจะไปถึง นี้เป็นวิสังขาร

เพราะฉะนั้น วิสังขารหรือว่าอสังขตธรรมจึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนิพพาน นิพพานไม่ใช่เป็นของเรา แต่เป็นที่บรรลุนั้นเป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ เพราะฉะนั้น ในบทที่ ๓ คืออนัตตา ท่านจึงใช้ว่า สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน ก็คือทั้งสังขตธรรมทั้ง อสังขตธรรม คือทั้งสังขารและทั้งวิสังขารเป็นอนัตตาทั้งหมด พระพุทธเจ้าจึงทรงสอน มิให้ยึดถือว่าเป็นอัตตา ตัวเราของเรา หรือว่าแจงออกไปเป็น ๓ ว่า นั่นหรือนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั่นเป็นนี่ นั่นนี้ไม่ใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา จะเป็นสังขารหรือ เป็นวิสังขารก็ตาม มิให้ยึดถือทั้งหมด จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า “สัพเพ ธมมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวง นาลํ ไม่ควร อภินิเวสยา เพื่อที่จะยึดมั่น” ดังนี้ เป็นยอดธรรม ในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่นับว่าเป็นคำสอนถึงขั้นยอด ธรรมทั้งปวงไม่ควรเพื่อยึดมั่นว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา จุดยอดของพระพุทธศาสนาอันสูงสุดนี้แหละที่ทำให้พระพุทธศาสนา ต่างจากศาสนาทั้งปวงในโลก ตรงจุดที่ สัพเพ ธมมา อนตตา หรือตรงจุดที่ว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ตรงจุดนี้ เพราะว่าศาสนาทั้งปวงในโลกนั้น ที่เกิดขึ้นก่อนก็ดี ทีหลังก็ดี ล้วนแต่มีอัตตาตัวตนทั้งนั้น ที่สุดของศาสนานั้น ๆ ก็มีพระเป็นเจ้า มีพระเจ้า เช่นมีพระพรหมหรือพระเป็นเจ้าพระองค์อื่นซึ่งมีนามอย่างอื่น ซึ่งมีอัตตาตัวตนอยู่บนสรวงสวรรค์ ซึ่งที่ไหนก็ไม่รู้ และการสอนการปฏิบัติก็เพื่ออัตตาตัวตน คือเพื่อไปเกิดอยู่ในสรวงสวรรค์นั้น ๆ กับพระเป็นเจ้า หรือพระผู้เป็นเจ้านั้น ๆ ที่สุดของศาสนาเป็นอัตตาตัวตนทั้งนั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงพัฒนาปัญญาของพระองค์ ที่แรกก็เข้าอยู่ในจำพวกอัตตานี้ ปฏิบัติสมาธิจนถึงฌาน ก็เป็นอัตตamaan ซึ่งทรงเห็นว่ายังไม่พ้นทุกข์ เพราะเมื่อมีชาติมีเกิด ก็ต้องมีดับ ยังเป็นสังขาร จึงได้ทรงแสวงหา

ด้วยพระองค์เอง ก็ทรงอาศัยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ย่อลงในศีล ในสมาธิในปัญญาที่แหละ ทรงมีศีลเป็นปกติอยู่แล้ว แล้วทรงได้สมาธิที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ อุตตาสมาธิ ไม่ใช่อุตตตามาน จึงทรงได้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ตรัสรู้ในอรียสัจ ๔ จับเหตุ จับผลได้ทั้งในด้านก่อนทุกข ทั้งในด้านดับทุกข การปฏิบัติของพระองค์เป็นมรรค ผลที่ทรงบรรลุก็เป็นผล ที่ดับกิเลสและกองทุกข์ได้หมด ก็ทรงบรรลุนิพพาน ซึ่งมี ลักษณะที่ไม่ยึดมั่นธรรมทั้งปวง มีสภาพเป็นอนัตตา มิใช่อดีตตาด่วน

เพราะฉะนั้น เมื่อสังขารคือร่างกายอันนี้ ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย พระพุทธเจ้า จึงไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย เพราะไม่ได้ทรงยึดถือเอาสังขารอันนี้ชีวิตนี้ว่า เป็นตัวเราของเรา ถ้ายึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา เราก็ต้องแก่ เราก็ต้องเจ็บ เราก็ต้องตาย ต้องเป็น ทุกข แต่เมื่อไม่ยึดถือ สังขารแก่ก็แก่ไป เจ็บก็เจ็บไป ตายก็ตายไป แต่พระพุทธะคือ พระผู้รู้ ท่านไม่ใช่สังขาร จึงเป็นผู้ที่ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายเพราะเป็นวิสังขาร เพราะฉะนั้น เมื่อบรรลุถึงวิสังขารคือนิพพานตั้งนี้แล้ว จึงเป็นผู้ที่พ้นจากแก่เจ็บตาย เป็นอมตะคือ ผู้ที่ไม่ตาย เป็นอนัตตอมตะ ถ้าเป็นอตตแล้วเป็นอมตะไม่ได้ ต้องเป็นอนัตตา จึงเป็นอมตะได้ นี่เป็นหลักสูงสุดในพระพุทธศาสนา และพระสูตรที่ ๒ นี้ก็เป็น พระสูตรที่แสดงถึงหลักสูงสุดอันนี้ จึงได้ทำให้ท่านปัญจวัคคีย์ได้ปัญญา รู้สัจจะคือ ความจริงที่เป็นอนัตตานี้ จึงเป็นผู้ที่หน่าย ไม่ยึดมั่นธรรมอะไรทั้งหมด เมื่อหน่าย จึงสิ้นความติดใจยินดี เมื่อสิ้นความติดใจยินดี จึงหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิต สันดานทั้งหลาย เป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้วที่เรียกว่า ชีณาสวะ หรือ ชีณาสพ ผู้มีอาสวะ สิ้นแล้ว คือเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ที่เสร็จกิจอันจะต้องปรุงแต่งปฏิบัติเพื่อสิ้นกิเลสและ กองทุกข์ต่อไป เพราะได้บรรลุแล้ว

เพราะฉะนั้น พระสูตรที่ ๒ นี้ จึงเป็นพระสูตรที่สำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรง แสดงชั้น ๕ โดยไตรลักษณ์เริ่มต้นในพระสูตรนี้ เพราะฉะนั้น พระสูตรที่ ๑ และ พระสูตรที่ ๒ จึงเป็นพระสูตรที่สำคัญ ที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรจะศึกษา ให้มีความรู้ความเข้าใจ ถึงแม้ว่ายังปฏิบัติไม่ได้ไม่ถึง ก็จะได้เข้าใจหลักในพระพุทธศาสนา ที่ถูกต้อง

ครั้งที่ ๑๙

อาทิตตปริยายสูตร

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตร วันนี้จะแสดงพระสูตรที่ ๓ คืออาทิตตปริยายสูตร พระสูตรที่มีปริยายคือทางแสดงด้วยของร้อน ของที่ถูกเผาไหม้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระสูตรนี้แก่พระภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ซึ่งเคยเป็นชฎิล คือเป็นนักบวชจำพวกหนึ่งที่นับถือการบูชาไฟมาก่อนที่คยาสี่สะในคยา โดยที่เรื่องของท่านปุราณชฎิล ๑,๐๐๐ รูปนี้ ได้มีแสดงไว้ในพุทธประวัติเล่มหนึ่งแล้ว จึงไม่เล่าซ้ำย่อความแต่เพียงว่า มีท่านหัวหน้า ๓ ท่านเป็น ๓ พี่น้อง และทั้ง ๓ ท่านนี้ต่างแยกกันอยู่คนละแห่งในที่ที่ไม่ไกลกันมาก และต่างก็มีบริวารท่านละจำนวนมาก มารวมกันแล้วก็มีจำนวน ๑,๐๐๐ รูปด้วยกัน เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรด เพราะเห็นว่าเป็นผู้ที่มีอุปนิสัยทั้งหมดจะบรรลุถึงธรรมอันสูงสุดได้ แต่ว่าท่านมีทิฏฐิมานะแรง โดยเฉพาะท่านหัวหน้าทั้ง ๓ นั้น ท่านมีทิฏฐิมานะว่าท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว เพราะคำว่า อรหันต์ นี้เป็นคำที่เรียกผู้ที่บรรลุถึงธรรมสูงสุดมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น และทางปฏิบัติที่จะให้บรรลุนั้นก็มิสอนตามเจ้าลัทธิต่าง ๆ กัน พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้อธิปาทิปฏิบัติทำลายทิฏฐิมานะของผู้พี่ชายใหญ่ซึ่งเป็นหัวหน้า จนเห็นว่าตนเองยังไม่ใช่พระอรหันต์ พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านผู้เป็นพี่ชายใหญ่พร้อมทั้งบริวารก็ขอบวช พระพุทธเจ้าก็ทรงบวชให้

ต่อมาท่านหัวหน้าที่เป็นน้องชายคนที่ ๒ พร้อมทั้งบริวารก็ได้บวชตาม และต่อมาท่านที่เป็นหัวหน้าซึ่งเป็นน้องชายคนที่ ๓ พร้อมทั้งบริวารก็ได้บวชตาม เพราะฉะนั้นท่านทั้ง ๓ พร้อมทั้งบริวารที่มีจำนวนแสดงว่า ๑,๐๐๐ รูปก็บวชเป็นภิกษุด้วยกัน พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงเทศนาครั้งที่ ๓ นี้โปรด และเพราะเหตุที่ท่านเหล่านั้นนับถือลัทธิบูชาไฟ คือนำเอาไม้มากองแล้วก็จุดไฟ ประกอบพิธีบูชาไฟ จึงได้ทรงเทศนากยกเอาสิ่งที่ถูกไฟไหม้ สิ่งที่ร้อน ซึ่งตรงกับศัพท์บาลีว่า อาทิตตะ ที่มาใช้เป็นชื่อของดวงอาทิตย์ เพราะชื่อนี้ก็แปลว่า ร้อน สิ่งที่ถูกเป็นไฟ ที่ถูกไฟไหม้ ที่ร้อน

คำแปลของพระสูตรนี้มีดังต่อไปนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งเป็นของร้อนหรือถูกเป็นไฟ ทุกสิ่งที่เป็นของร้อนถูกเป็นไฟคืออะไร จักขุเป็นของร้อนถูกเป็นไฟ รูปทั้งหลายเป็นของร้อนถูกเป็นไฟ จักขุวิญญานเป็นของร้อนถูกเป็นไฟ จักขุสัมผัสเป็นของร้อนถูกเป็นไฟ ความเสวยเวทนาที่บังเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม แม้นั้นก็ เป็นของร้อนถูกเป็นไฟ เป็นของร้อนถูกเป็นไฟด้วยอะไร เป็นของร้อนถูกเป็นไฟด้วยไฟคืออราคะ ด้วยไฟคือโทสะ ด้วยไฟคือโมหะ เป็นของร้อนถูกเป็นไฟด้วยชาติ ชรา และมรณะ เป็นของร้อนถูกเป็นไฟด้วย โสกะ ปริเทวะ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เราจึงกล่าวว่าเป็นของร้อน” ดังนี้

และต่อไปก็ตรัสแสดงอายตนะภายในภายนอกเป็นต้น เหมือนอย่างข้อที่ ๑ คือจักขุและรูปเป็นต้น ว่าเป็นของร้อนถูกเป็นไฟ คือโสต หู สัทตะ เสียงทั้งหลาย โสตวิญญาน รู้คือได้ยินทางหู โสตสัมผัส สัมผัสทางหู เวทนาที่เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย

ฆานะ จมูก เป็นของร้อนถูกเป็นไฟ คันธะ คือกลิ่นทั้งหลาย เป็นของร้อนถูกเป็นไฟ ฆานวิญญาน ความรู้ทราบทางฆานะคือจมูก ฆานสัมผัส สัมผัสทางฆานะคือ จมูก เวทนาเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะ ฆานสัมผัสเป็นปัจจัย

ชีวหา ลิ่น รสา รสทั้งหลาย ชิวหาวิญญูณ ความรู้ทราบทางลิ้น ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น เวทนาเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้น เพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย

กาย โผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้องทั้งหลาย กายวิญญูณ ความรู้ทราบทางกาย กายสัมผัส สัมผัสทางกาย เวทนาเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์ มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย

มโนคือใจ ธัมมะคือเรื่องที่ใจคิดใจรู้ทั้งหลาย มโนวิญญูณ ความรู้ที่รู้ทางใจ มโนสัมผัส สัมผัสทางใจ เวทนาเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย

ทั้งหมดนี้นั้นเป็นของร้อนลูกเป็นไฟ เป็นของร้อนลูกเป็นไฟด้วยอะไร เป็นของ ร้อนลูกเป็นไฟด้วยไฟคือราคะ ด้วยไฟคือโทสะ ด้วยไฟคือโมหะ เป็นของร้อนลูกเป็น ไฟด้วยชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ ทุกข์กาย โทมนัสสะ ทุกข์ใจ อุปายาส ความคับแค้นใจทั้งหลาย เราจึงกล่าวว่า เป็นของร้อนลูกเป็นไฟ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก พึงอย่างนี้ เห็นอย่างนี้อยู่ ย่อมหน่ายในจักขุบ้าง หน่ายในรูปทั้งหลายบ้าง หน่ายในจักขุวิญญูณบ้าง หน่ายในจักขุสัมผัสบ้าง หน่ายใน เวทนาทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ย่อมหน่าย ในข้ออื่น ๆ ทุก ๆ ข้อที่ตรัสต่อไปครบทั้ง ๖ หมวด คือในโสต ในเสียง ในโสตวิญญูณ ในโสตสัมผัส ในเวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งมิใช่ทุกข์ มิใช่สุข ในกลิ่น ในจุก ในขานวิญญูณ ในขานสัมผัส ในเวทนาที่เกิดเพราะ ขานสัมผัสเป็นปัจจัย ทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ในชีวหา ลิ่น ในรส ในชีวหา วิญญูณ ในชีวหาสัมผัส ในเวทนาที่เกิดเพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ทั้งสุขทั้งทุกข์ ทั้งมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ในกาย ในโผฏฐัพพะ ในกายวิญญูณ ในกายสัมผัส ในเวทนาที่ เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ในมโนคือใจ ในธรรมคือเรื่องราวทางใจ ในมโนวิญญูณ ในมโนสัมผัส ในเวทนาที่เกิดเพราะ มโนสัมผัส ทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งมิใช่ทุกข์มิใช่สุข เมื่อหน่ายย่อมสิ้นราคะคือความติดใจยินดี

เพราะสิ้นราคะจึงวิมุตติหลุดพ้น เมื่อวิมุตติหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว
ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจที่ควรทำได้กระทำแล้ว ไม่มีกิจอื่น
ที่พึงกระทำเพื่อความเป็นอื่นอย่างนี้อีก ดังนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส *ไวยากรณ์ภาสิต* คือคำร้อยแก้วนี้เป็นพระธรรม
เทศนาแล้ว ภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปเหล่านั้นก็มีใจยินดี อันปีติโสมนัสแอบแนบ อภินันท์
ภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระธรรมเทศนานั้นพระองค์กำลังแสดงอยู่ จิตทั้งหลาย
ของภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้นก็พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น

นี้เป็นคำแปลในพระสูตรนี้

๑๓ กันยายน ๒๕๓๑

ครั้งที่ ๒๐ อาทิตตปริยายสูตร (ต่อ)

ได้แปลพระสูตรที่ ๓ ที่เรียกชื่อว่า *อาทิตตปริยายสูตร* พระสูตรที่แสดงโดยปริยายคือทางแสดงอันว่าด้วยของร้อน ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่นักบวชจำพวกชฎิลจำนวนทั้งหมด ๑,๐๐๐ และเมื่อท่านเหล่านั้นได้มาบวชเป็นภิกษุ ในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็เรียกกันว่าพระภิกษุจำพวกปุราณชฎิล ปุราณะก็คือ โบราณเก่าก่อน อันหมายความว่าที่เคยเป็นชฎิลมาก่อน อาการที่พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนมี ๓ อย่าง คือ

๑. สอนเพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ยิ่งเห็นจริง
๒. ทรงสั่งสอนมีนิทานคือมีเรื่องที่เป็นเหตุ ที่อาจตรงตามให้เห็นจริงได้ และ
๓. ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือสมจริง อันผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควร แก่ความปฏิบัติ

คำว่า ปาฏิหาริย์ นั้นไม่ใช่มีความหมายว่าฤทธิ์เดช แต่มีความหมาย เป็นกลาง ๆ ตามคำแปลของศัพท์ว่า ควรแก่การที่จะนำไปได้โดยจำเพาะ คือจะให้บังเกิดผลได้สมจริง ดังในเรื่องพระสูตรที่ ๓ นี้ ข้อ ๑ ก็คือทรงสั่งสอนเพื่อให้รู้เห็นในธรรมที่ควรรู้เห็น ไม่ใช่สอนให้ไม่รู้ เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทุกเรื่องทุกข้อทุกบททุกคนจึงสามารถที่จะรู้ได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าคำสั่งสอนของพระองค์ทั้งหมดนั้นทรงสอนที่กายและจิตของทุก ๆ คนนี้เอง คือทรงสอนภายในตนของทุก ๆ คนนี้เอง ไม่ได้สอนในภายนอก การสอนในภายนอกนั้น ทุกคนไม่สามารถที่จะรู้เห็นได้ เช่นสอนเรื่อง

โลกธาตุ ความเกิดของโลกธาตุ หรือว่าผู้สร้างโลกธาตุเป็นต้น ผู้ที่ฟังเรื่องนี้จึงได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ไม่สามารถที่จะรู้เห็นได้ คือถึงแม้ว่าเชื่อก็มารู้เห็นไม่ได้ แต่เมื่อทรงสั่งสอนในตน ที่ตนคือที่กายที่จิตอันนี้ ก็สามารถที่จะรู้เห็นได้ เพราะว่าทุกคนนั้นย่อมรู้กายและจิตของตนได้ เช่นตนจะคิดอะไร จิตเป็นอย่างไร ตนทำอะไรพูดอะไร คิดอะไร ตนเองก็ย่อมรู้ได้ในการทำการพูดการคิดของตน

ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนในภายในนี้ ดังที่ตรัสไว้แห่งหนึ่งว่า พระองค์ทรงบัญญัติโลก โลกสมุทัย เหตุเกิดโลก โลกนิโรธ ความดับโลก โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาวาวหนึ่ง ซึ่งมีสัญญาใจนี้เอง เพราะฉะนั้นพระพุทธภาษิตนี้จึงชี้ให้เห็นว่า ทรงแสดงธรรมในภายในตนของทุกคน มิได้แสดงในภายนอก และก็ทรงใช้คำว่า *โลก* ก็หมายถึง *ขันธโลก* โลกคือขันธ ๕ ของทุก ๆ คน ซึ่งชื่อว่าเป็นโลกอันหนึ่ง ๆ และอีกอย่างหนึ่ง ก็ทรงหมายถึง *ทุกขสัจจะ* สภาพที่จริงคือทุกข์ เพราะดังที่ตรัสไว้ในปฐมเทศนาว่า กล่าวโดยย่อแล้ว ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ และขันธทั้ง ๕ นี้ก็เรียกว่า ขันธโลก โลกคือขันธ ก็นับว่าเป็นโลกอันหนึ่ง ทุกคนจึงเป็นโลกอันหนึ่ง ๆ เอาคำว่าโลกมาใช้ เพื่อเป็นเครื่องห้ามว่าพระองค์ไม่ได้ทรงแสดงเรื่องโลกในภายนอก แต่ทรงแสดงเรื่องโลกในภายใน เมื่อเป็นดังนี้ทุกคนก็สามารถที่จะรู้ได้เห็นได้ ในเมื่อตั้งใจฟังธรรมที่ทรงแสดง และนำธรรมที่ทรงแสดงนั้นมาพิจารณาตรวจดูที่ตนเอง ก็จะเห็นได้พบได้รู้ได้

เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงนั้น จึงเป็น *สนฺทัญฺจิโก* อันบุคคลผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้เอง ทั้งเป็น *อกาลิโก* ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ทั้งเป็น *โอบนยิโก* ควรน้อมเข้ามาในตน หรือน้อมตนเข้าหาธรรม คือสามารถที่น้อมเข้ามารู้ได้ ทั้งเป็น *เอหิพสุสิโก* ควรจะเรียกตัวเองให้มาดูได้ที่ตนเอง เพราะเมื่อเรียกตนให้มาดูที่ตนเองแล้ว ก็ย่อมจะพบจะเห็น ทั้งเป็น *ปจฺจตฺต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ* อันวิญญูคือผู้รู้พึงรู้เฉพาะตน คือเมื่อทั้งหมดมีอยู่ที่ตน จึงน้อมมารู้ได้ที่ตน และก็รู้ได้จำเพาะตน คนอื่นก็ต้องรู้จำเพาะตนของผู้อื่นของเขาเอง เหมือนอย่างเราเอง ไม่สามารถที่จะไปรู้ความคิดของคนอื่นได้ ไม่สามารถที่จะไปรู้การพูดการทำของคนอื่นได้ทุกอย่าง และโดยเฉพาะใจแล้วไม่สามารถที่จะรู้ใจกันได้ ธรรมในใจก็ไม่สามารถที่จะรู้กันได้ และโดยเฉพาะผู้ปฏิบัติเพื่อที่จะรู้เห็นธรรมคือสัจจะความจริงนั้น ใครปฏิบัติได้ปฏิบัติถึงก็รู้เห็นจำเพาะตน ไม่ใช่แต่ธรรม

เท่านั้น แม้ความรู้ทางประสาทตาเป็นต้น ก็เฉพาะตนเหมือนกัน เช่นว่า ใครได้เคยไปที่พระอุโบสถ ผู้ใดไปผู้นั้นก็เห็นด้วยตา แต่ผู้ที่ไม่ไปนั้นไม่สามารถจะเห็นเหมือนอย่างผู้ที่เป็นด้วยตาตัวเองได้ ต้องไปเห็นด้วยตาตัวเอง จึงจะเป็นผู้ชื่อว่า เห็น แต่ก็สามารถจะมาเล่าให้ผู้อื่นฟังได้ ผู้ที่ฟังซึ่งไม่ได้ไปเห็นด้วยตาตัวเองนั้น ก็ไม่เหมือนกับเห็นด้วยตาตัวเอง ก็อาจที่จะรู้ตามไปได้เท่าที่สามารถจะรู้ได้ เท่าที่ภาษาพูดสามารถจะพูดให้เข้าใจได้ แต่ถึงอย่างไรก็ไม่เหมือนได้เห็นด้วยตาตัวเอง แม้รูปในภายนอกก็ยังเป็นเช่นนี้ ธรรมในใจยิ่งเป็นของที่ละเอียด ต้องรู้จำเพาะตน เมื่อใครต้องการจะรู้ก็ต้องปฏิบัติเอาเอง ก็จะได้ด้วยตนเอง เฉพาะตนเช่นเดียวกัน

และนอกจากนี้ยังเป็น*อภาลิโก* ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา อันหมายความว่า เมื่อปฏิบัติเข้าทาง ก็ย่อมได้ผลคือการรู้การเห็นธรรมได้ทุกกาลทุกสมัย ไม่มีจำกัดกาล ไม่มีจำกัดสมัย ในสมัยพุทธกาลก็ดี ในสมัยต่อมาจนถึงบัดนี้ก็ดี ในสมัยต่อไปข้างหน้าก็ดี ก็ต้องปฏิบัติให้เข้าทาง และเมื่อเข้าทางแล้วก็ย่อมจะรู้จะเห็นได้ทุกกาลทุกสมัย แม้ในสมัยพุทธกาลเอง อยู่ในที่ใกล้พระพุทธเจ้าเอง จะเห็นพระพุทธเจ้าด้วยตาที่พระองค์เสด็จจาริกไปในที่ต่าง ๆ เสด็จออกบิณฑบาต แต่ว่าเมื่อไม่ได้ปฏิบัติให้เข้าทางที่ทรงสั่งสอน ก็ไม่ได้เห็นธรรม ชื่อว่าไม่รู้จักพระพุทธเจ้า เพราะว่ารูปที่เห็นในภายนอกนั้นเป็นรูปราย ไม่ใช่เป็นองค์พระพุทธเจ้า ส่วนองค์พระพุทธเจ้านั้นอยู่กบธรรมที่เห็น เมื่อใดปฏิบัติให้เห็นธรรม เมื่อนั้นก็เห็นพระพุทธเจ้า ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน จึงเป็นธรรมที่รู้เห็นได้

และข้อ ๒ ทรงสั่งสอนมีนิทานคือมีเหตุที่อาจตรงตามให้เห็นจริงได้ นิทานก็คือเรื่องที่เป็นเหตุให้ทรงสั่งสอน ดังเช่นท่านปุราณชฎิลเหล่านี้ท่านบูชาไฟ เมื่อเป็นชฎิลก่อนที่จะทรงสั่งสอน เพราะฉะนั้น การบูชาไฟของท่านนี้จึงเป็นตัวนิทาน คือเป็นเหตุเหตุที่บังเกิดขึ้น ซึ่งทรงปรารถนาเหตุที่บังเกิดขึ้นนี้ของท่านเหล่านั้นเองมาแสดงเป็นปริยาย คือเป็นทางที่ทรงสั่งสอน ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน เพราะการบูชาไฟนั้นก็เป็นการก่อกองกองกฐนที่อัคคี ก่อไฟขึ้นบูชา ซึ่งไฟนั้นเป็นของร้อนเป็นของเผาไหม้ จึงได้ทรงนำเรื่องนี้มาเป็นตัวนิทานคือเป็นตัวเหตุ หรือเป็นตัวเรื่องที่ทรงยกขึ้นมาสั่งสอน ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน และเมื่อทรงสั่งสอนว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อนดังนี้ ท่านชฎิลเหล่านั้น

ก็ย่อมจะเข้าใจ เพราะว่าท่านบูชาไฟอยู่ ไฟเมื่อก่อขึ้นมาก็ร้อน แล้วก็เผาไหม้ ก็เป็นอันว่ามีความรู้สึก ตั้งแต่เบื้องต้นแล้วว่า พระองค์ทรงสั่งสอนไม่ขัดกับความเชื่อนับถือของตน ทำนองว่าจะทรงสั่งสอนเรื่องบูชาไฟ ก่อกองกฐน้อัคคีเหมือนกัน และชักนำให้ตั้งใจฟัง โดยตั้งต้นว่า สัพพ อาทิตฺตํ สิ่งทั้งหมดเป็นของร้อน และสิ่งทั้งหมดนั้นเป็นอะไรบ้าง จึงได้ทรงสั่งสอนยกเอาสิ่งทั้งหลาย ๖ หมวด ซึ่งเป็นภายใน ไม่ได้ทรงสั่งสอนซึ่งเอาใบไม้ ซึ่งเอาท่อนไม้ ซึ่งเอากิ่งไม้ หรืออะไรอื่นที่มากองเข้า แล้วก็ก่อไฟเป็นกองกฐน้อัคคี แต่ว่าทรงซึ่งเอาสิ่งที่ถูกเผาไหม้ ก็เหมือนอย่างพินไม้กิ่งไม้เป็นต้น เหล่านั้นนั่นแหละ ที่ถูกไฟเผาไหม้ก็เป็นของร้อน และเป็นของที่ถูกเผาไหม้ ก็ทรงซึ่งเข้ามายังสิ่งทั้งหลาย ๖ หมวด อันมีอยู่ภายในก็คือ

๑. อายตนะภายใน ๖

๒. อายตนะภายนอก ๖

๓. วิญญาณ ๖

๔. สัมผัส ๖

๕. เวทนา ๖

หมวดละ ๖ ดังนี้ รวมเข้าก็เป็น ๕ หมวด โดยทรงจำแนกออกไปทั้ง ๕ หมวดนี้หมวดละ ๖ จำแนกออกไปอย่างละเอียดทีละหมวดคู่กันไป คือตั้งต้น ที่อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ คู่กันไปทีละหมวด

หมวดที่ ๑ ตากับรูป แล้วก็จักขุวิญญาณ รู้ทางตาคือเห็น จักขุสัมผัส สัมผัสคือกระทบทางตา อันหมายถึงทั้ง ๓ ข้างต้น ตา ๑ รูป ๑ จักขุวิญญาณ ๑ รวมกันก็เป็นสัมผัสทางตา และเมื่อเป็นสัมผัสทางตาแล้ว ก็ให้เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตานั่น เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทั้งหมดนี้ ก็เป็นของร้อน

แล้วก็มาหมวดที่ ๒ หูกับเสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทั้งหมดนี้ก็เป็นของร้อน

หมวดที่ ๓ จมูกกับกลิ่น ขานวิญญาณ ขานสัมผัส และเวทนาที่เกิดจาก ขานสัมผัส เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทั้งหมดนี้ก็เป็น ของร้อน

หมวดที่ ๔ ลิ้นกับรส ชิวหาวิญญาณ ชิวหาสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากชิวหา สัมผัส เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทั้งหมดนี้ก็เป็นของร้อน

แล้วมาถึงหมวดที่ ๕ กายกับโณสุตัพพะ สิ่งที่ยกยอถูกต้อง กายวิญญาณ กายสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทั้งหมดนี้ก็เป็นของร้อน

แล้วมาหมวดที่ ๖ มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราว มโนวิญญาณ มโนสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ทั้งหมดนี้ก็เป็นของร้อน

คราวนี้เมื่อตรัสยกเอาหมวดทั้ง ๖ นี้ แต่ละหมวดก็มี ๕ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ มีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี่เอง ซึ่งเปรียบเหมือนอย่างเป็นเชื้อไฟ เช่นเป็นท่อนไม้ เป็นใบไม้ใบหญ้า เป็นกิ่งไม้ ที่เวลามายูซาไฟก็สุ่มเข้าแล้วก็ก่อไฟ เผาไหม้สิ่งเหล่านี้ แล้วก็ตรัสต่อไปว่า เป็นของร้อนเพราะอะไร คือไฟอะไรที่มาเผาไหม้สิ่งทั้งหมดเหล่านี้ จึงทรงชี้เอาไฟภายในคือไฟกิเลส อันได้แก่ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ไฟทั้ง ๓ นี้เป็นไฟที่เผาไหม้สิ่งทั้งปวงเหล่านั้น เผาไหม้ตากับรูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสเป็นต้น ทั้ง ๖ หมวดนั้น และเผาไหม้ เพราะไฟคือชาติชรามรณะ ความเกิดความแก่ความตาย หรือเติมความเจ็บ ความเกิด ความแก่ความเจ็บความตาย ซึ่งเป็นตัวสภาวะทุกข์ ทุกข์ตามสภาพที่บังเกิดขึ้นและ เพราะไฟคือปกิณณกทุกข์ ทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นทางใจ คือโสกะ ความแค้นใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญรณฺจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ทั้งสภาวะทุกข์ทั้งปกิณณกทุกข์เหล่านี้เป็น ตัวไฟ และราคะโทสะโมหะก็เป็นตัวไฟ รวมเข้าคือไฟกิเลสและไฟคือทุกข์ต่าง ๆ ที่มาเผาไหม้สิ่งทั้งปวงเหล่านั้น เป็นอันว่าทรงแสดงเรื่องการยูซาไฟนั่นเอง ซึ่งเป็น

วัตรปฏิบัติของท่านปฺรมาณชฎิลเหล่านั้น แต่ทรงน้อมเข้ามาเป็นไฟภายใน เป็นบุชาไฟภายใน โดยซื่ออกายและใจอันนี้ที่ยกเอามาเป็น ๕ กอง อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑ สัมผัส ๑ เวทนา ๑ ทั้ง ๕ กองนี้มาเป็นตัวท่อนไม้ท่อนฟัน ไข่มุข ไข่มุขเป็นต้น ที่รวมกองเข้า แล้วก็ถูกไฟกิเลสไฟทุกข์เผาไหม้

และเมื่อตรัสแสดงอย่างนี้แล้ว ท่านปฺรมาณชฎิลก็พอเข้าใจ ก็เห็นจริงตามที่ทรงสั่งสอนว่าการบุชาไฟในภายนอกนั้นไม่ให้ประโยชน์อะไร เพราะว่าทุกคนนั้นมีกองไฟไข่มุขอยู่ในภายในแล้ว มีสิ่งที่ถูกไหม้และมีไฟที่ไหม้อยู่ในภายในแล้ว สิ่งที่ไหม้ก็คือบรรดาสิ่งทั้ง ๖ หมวดนั้น หมวดละ ๕ ที่ทรงยกขึ้นมาสอน และไฟที่ไหม้นั้นก็คือไฟกิเลสและไฟกองทุกข์ที่ไหม้อยู่ให้เราร้อนอยู่ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนสรุปว่า อริยสาวก คือสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะหรือสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เห็นธรรม เห็นสัจจะคือความจริง เป็นอริยะขึ้นเอง ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายหน่ายในสิ่งทั้ง ๖ หมวดนั้น เพราะว่าสิ่งทั้ง ๖ หมวดนั้นก็คือขันธเป็นที่ยึดถือทั้งหมดที่ในพระสูตรนี้ยกขึ้นมามากแล้ว จึงหน่ายในสิ่งที่ถูกไหม้ทั้งหมดนั้น ไม่ยึดถือ ไม่ติดที่เรียกว่า นิพพิทา เมื่อมีนิพพิทา คือ หน่าย ก็สิ้นความติดใจยินดี เมื่อสิ้นความติดใจยินดี ก็วิมุตติ หลุดพ้นจากไฟที่ไหม้ ไม่ยอมอยู่ในกองไฟที่ไหม้เหล่านั้น ออกมาจากกองไฟที่ไหม้ จึงพ้นจากความร้อน เป็นวิมุตติหลุดพ้น และเมื่อวิมุตติหลุดพ้นแล้ว ก็ย่อมรู้ว่าพ้นแล้ว

ท่านทั้ง ๑,๐๐๐ นั้นได้ฟังพระธรรมเทศนานี้แล้ว อันเป็นเรื่องที่สนใจ เพราะต้องกันกับพฤติกรรมที่ได้ปฏิบัติมา แต่มัวไปเผาไฟกองอกุศลอัคติในภายนอก ไม่ได้เข้ามาดูในภายใน ครั้นพระพุทธเจ้าทรงนำให้เข้ามาดูในภายในตนเอง จึงได้พบว่าทุกคนที่เกิดมาได้มีสิ่งที่ถูกเผาไหม้อยู่พร้อมแล้ว ไม่ต้องไปหาพินหาไม้หาไข่มุขไข่มุขเป็นต้นมาเป็นเชื้อไฟ แล้วไฟที่เผาไหม้ก็มีอยู่แล้ว คือกองกิเลสและกองทุกข์ดังกล่าวเผาไหม้กันอยู่ทุกวันและทุกเวลาแล้ว แต่เพราะจิตนี้มีอวิชชา คือความไม่รู้ตามเป็นจริง จึงมีความเขลายึดมั่นติดอยู่ในสิ่งที่ถูกไหม้ถูกเผา แล้วก็ร้อนอยู่ เหมือนอยู่ในกองไฟเอง เพราะฉะนั้น การที่จะไปก่อไฟในภายนอกอีกเพื่อให้ประสบความสุขนั้น ก็เป็นไปไม่ได้ จึงต้องดับไฟในภายใน แล้วก็ไม่ต้องไปหาเชื้อไฟที่ไหนในภายนอก มีเชื้อไฟ

ภายในอยู่พร้อมแล้ว ดับไฟที่เผาเชื้อไฟอยู่ภายในนี้เอง คือไม่ยึดถือ ด้วยมีความหน่าย ไม่ติดอยู่ในสิ่งทั้งหมดเหล่านี้ จิตก็พ้นจากความยึดถือ คือนำจิตออกจากกองไฟได้ คือว่า ดับราคะดับโทสะดับโมหะได้ ดับทุกข์ได้ เมื่อเป็นดังนี้ จิตจึงพ้น พ้นจากความร้อนเพราะถูกเผาไหม้ ได้ประสบความสุข ได้ทรงชี้แจงแสดงให้เห็นว่า กองกฐณท์ อัครคิโนภายในนี้เป็นสิ่งสำคัญซึ่งมีอยู่แล้ว ไม่ต้องไปก่อไฟเผาในภายนอก แต่ว่าจะต้องดับไฟที่เผาให้จิตพ้นจากความยึดถือ ปล่อยวาง เหมือนอย่างออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ เรือนที่เป็นตัวสังขารก็คือสภาวะทุกข์เหล่านั้น ก็ถูกเผาไหม้ไปตามธรรมดา ธรรมชาติ ถูกชาติชราพยาธิมรณะเผาไปตามธรรมชาติธรรมดา แต่เมื่อไม่ยึดถือ ออกมายืนดูในภายนอกแล้ว ก็ไม่ต้องทุกข์เพราะโสกะปริเทวะ เป็นต้น และไม่มีราคะ โทสะโมหะอันเป็นตัวกิเลส จิตจึงพ้นจากกิเลสและพ้นจากกองทุกข์ได้ ท่านทั้งหมดได้ฟังธรรมนี้แล้ว จิตจึงวิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงโดยข้อ ๑ เพื่อให้รู้เห็นในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ข้อ ๒ มินิทานคือเหตุที่อาจตรองตามให้เห็นจริงได้ จึงมาถึงข้อ ๓ มีปาฏิหาริย์คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ประสบผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ

ครั้งที่ ๒๑

บททวน ๓ พระสูตรหลัก

ได้แสดงมาแล้ว ๓ พระสูตร คือ *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* *อนัตตลักขณสูตร* และ *อาทิตตปริยายสูตร* อันเป็นพระสูตรที่สำคัญ และเป็นพระสูตรที่ทรงแสดงแก่ท่านที่ได้มีอินทรีย์บารมีซึ่งได้อบรมมาแล้ว สามารถจะตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปทั้งหมดได้ คือสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ถึงที่สุด จึงเป็นพระสูตรหลักในพระพุทธศาสนา และธรรมที่ทรงแสดงในพระสูตรทั้ง ๓ นี้ก็เป็นธรรมที่ได้ตรัสสอนต่อมา อบรมผู้ฟังให้ได้ความรู้เห็นธรรมต่ำบ้างสูงบ้าง หรือแม้เพียงได้ศรัทธาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะบ้าง เพราะว่าแม้ธรรมที่ทรงแสดงเรียกว่าเป็นธรรมชั้นสูงได้ แต่เช่นนั้นก็ป็นธรรมที่พึงปฏิบัติได้ตั้งแต่นั้นต้นขึ้นต่ำ คือธรรมหรือธรรมดานี้ ย่อมเป็นสิ่งที่มียู่ เหมือนอย่างต้นไม้ภูเขาหรือว่าป่าดงพงเขาที่มีอยู่ เมื่อบุคคลเข้ามาอยู่ในป่าดงพงเขา ถ้าหากว่าตาบอดก็มองไม่เห็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด แต่ถ้าตาไม่บอดแต่ว่าเป็นเวลากลางคืนมืดสนิท ก็มองไม่เห็นหรือว่าเห็นบ้างแต่ราง ๆ เพราะในความมืดนั้น ไม่ใช่มืดสนิท ยังมีแสงสว่างของดวงดาวเป็นต้นส่องลงมาถึงบ้าง ต่อเมื่อมีแสงไฟ ถ้าแสงไฟที่มืนั้นสว่างน้อยก็มองเห็นแต่เพียงราง ๆ แสงไฟนั้นสว่างขึ้นก็มองเห็นมากขึ้น เมื่อแสงไฟนั้นสว่างขึ้นมาก ก็มองเห็นได้มากมองเห็นได้ชัด แสงไฟนั้นสว่างเต็มทีก็เห็นได้ชัดเจน

เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ก็เป็นสัจจะคือความจริงที่มีอยู่ เหมือนอย่างป่าดงพงเขาที่มีอยู่ดังที่เปรียบนั้น แต่จิตของผู้ฟังที่มี *อวิชชา* ความไม่รู้หรือ

ความรู้ไม่ถูกต้อง อันเปรียบเหมือนเป็นความมืด ปิดบังจิตใจอยู่เต็มที่แล้ว ก็มองไม่เห็นหรือมองเห็นได้ราง ๆ แต่ถ้าปัญญาที่เป็นแสงสว่างนั้นมากขึ้น ก็มองเห็นมากขึ้น จนถึงสว่างที่สุดก็มองเห็นชัดที่สุด แต่สิ่งที่มองเห็นนั้น แม้ในขณะที่มองไม่เห็นก็มีอยู่ อย่างนั้น เป็นแต่เพียงว่าบุคคลมองไม่เห็นเอง ฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ก็เปรียบเหมือนอย่างว่าทรงแสดงให้ดูป่าดงพงเขาที่มีอยู่ ป่าดงพงเขาที่มีอยู่นั้น พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงสร้างขึ้นมา เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นธรรมดา แต่เมื่อทรงแสดงแล้ว ผู้ฟังถ้ามีอวิชชาคือความไม่รู้ซึ่งเป็นต้นของกิเลสทั้งหลายปกคลุมปกปิดจิตใจอยู่อย่างหนาแน่นก็มองไม่เห็น คือแปลว่า ไม่ได้ปัญญาที่จะเห็น แต่เมื่อปัญญาบังเกิดขึ้นแก่จิตใจ ถ้าเกิดน้อยก็เห็นน้อย ปัญญาเกิดมากก็เห็นมาก ปัญญาเกิดมากที่สุดก็เห็นมากที่สุด ท่านผู้ฟังพระสูตรทั้ง ๓ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงนั้น เป็นผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้ามาแล้ว อินทรีย์นั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล ก็อินทรีย์ ๕ ในนวโกวาทนั้นแหละ สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ ความเพียร สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ ความระลึกได้ สมานินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา อินทรีย์ แปลว่า เป็นใหญ่ ธรรมที่เป็นใหญ่ สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธาที่เป็นใหญ่ เหนือ อสัทธินทรีย์คือความไม่เชื่อ ความหวั่นไหว ความต้อร้อน วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือ วิริยะนั้นคือ ความเพียรที่เป็นใหญ่เหนือความเกียจคร้าน สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ นั่นคือสติที่เป็นใหญ่เหนือความหลงลืมสติ สมานินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิที่เป็นใหญ่เหนือความฟุ้งซ่าน หรือว่าเหนือนิรณททั้ง ๕ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา นั่นคือปัญญาที่เป็นใหญ่เหนือ อวิชชา เหนือความรู้ชั่วรู้ผิด เหนือโมหะ ความหลง

ผละ ๕ ก็เป็นธรรมหมวดเดียวกัน แต่เรียกว่า ผละ คือเป็นกำลัง อันหมายความว่า สัทธาผละ ก็คือศรัทธาที่เป็นกำลังที่จะต่อสู้กับอสัทธินทรีย์ ความไม่เชื่อหรือ ความต้อร้อน วิริยะที่เป็นกำลังต่อสู้กับความเกียจคร้าน ก็เป็นวิริยผละ สติที่เป็นกำลังต่อสู้กับความหลงลืมสติ ก็เป็นสติผละ สมาธิที่เป็นกำลังต่อสู้กับนิรณทหรือกามทั้งหลาย อกุศลธรรมทั้งหลาย ก็เป็นสมาธิผละ ปัญญาที่เป็นกำลังต่อสู้กับความไม่รู้ ที่เป็นอวิชชา ต่อสู้กับความรู้ชั่วรู้ผิด ต่อสู้กับความเห็นผิด ต่อสู้กับความหลง ก็เป็นปัญญาผละ ก็เป็นผละ ๕

และเมื่อต่อสู้ชนะได้ เป็นใหญ่เหนือกิเลสเหล่านี้ ธรรมทั้ง ๕ นี้ก็เป็น อินทรีย์ และท่านที่ได้ปฏิบัติในธรรมเหล่านี้มา มีศรัทธา มีวิริยะ มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา สั่งสมอบรมมาน้อย ก็เรียกว่ามีอินทรีย์น้อย สั่งสมอบรมมามาก ก็มีอินทรีย์มาก เมื่อมีอินทรีย์น้อย ปัญญาที่จะเห็นธรรมก็น้อย เพราะแสงสว่างที่บังเกิดขึ้นในจิตใจก็น้อย เมื่อมีอินทรีย์นี้มากแก่กล้า ปัญญาหรือแสงสว่างในจิตใจที่จะมองเห็นธรรมก็มาก เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงก็หมวดเดียวกันนั้นแหละ แต่ผู้ฟังนั้นสามารถที่จะมองเห็นธรรมตามกำลังของอินทรีย์ ที่เรียกว่ามีอินทรีย์อ่อนหรือมีอินทรีย์แก่กล้าดังกล่าว เพราะฉะนั้น ในการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมีปรากฏในเรื่องว่า ทรงแสดงธรรมเป็นเบื้องต้น และก็เรียกว่าอบรมไปก่อน ยังไม่มีอินทรีย์แก่กล้าพอจะทำให้เห็นธรรมที่สูงกว่านั้นได้ ก็ยังไม่ทรงแสดง ทรงแสดงธรรมที่ต่ำลงไปก่อน และเมื่อมีอินทรีย์สูงขึ้น ก็ทรงแสดงธรรมที่สูงขึ้น เมื่อมีอินทรีย์แก่กล้าก็ทรงแสดงธรรมที่สูงยิ่ง ซึ่งทำให้ได้ปัญญาที่เป็นแสงสว่างเจิดจ้า เห็นธรรมได้แจ่มแจ้ง คือบรรลุดังภูมิธรรมที่สุด มรรคผลนิพพานที่สุด แต่ผู้ที่นั่งฟังอยู่นั้น เมื่อมาก ๆ ด้วยกัน ก็ย่อมบรรลุการเห็นธรรมมีระดับที่แตกต่างกันออกไป ตามกำลังแห่งอินทรีย์ของตน ซึ่งเป็นตัวความสว่างในจิตใจ คือเป็นตัวปัญญาในจิตใจ ที่สามารถจะมองเห็นสิ่งที่ทรงชี้ให้เห็นได้เพียงไร ดังตัวอย่างที่กล่าวแล้ว

เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงนั้นจึงมีหลักที่เป็นอันเดียวกัน เช่น หลักอริยสัจ ๔ ก็เป็นหลักที่ทรงแสดงอยู่มาตลอด และเป็นธรรมที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนา เรียกว่าพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นสรุปเข้าในอริยสัจ ๔ ได้ ในการปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นก็ต้องปฏิบัติอยู่ในวงของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ แต่ปริยายคือทางที่ทรงแสดงนั้น ก็เป็นไปต่าง ๆ ตามนิทานคือเรื่องของบุคคลที่ฟัง ที่จะทรงอบรมว่าเขามีความปฏิบัติเป็นมาอย่างไร แม้ในทางอาชีพ ถ้าเป็นฆราวาส หรือแม้ในบางลัทธิ ก็นำเอาเรื่องที่เป็นเครื่องแวดล้อมของเขานี้ ที่เขาคุ่นเคยอยู่นี้ มาแสดงให้เป็นธรรมที่เรียกว่า *ธัมมิกถา* และในพระสูตรทั้ง ๓ นั้น ในพระสูตรที่ ๑ ก็เริ่มทรงแสดงอริยสัจ ๔ และทรงแสดงถึงขั้น ๕ ดังที่ตรัสไว้ว่า กล่าวโดยย่อ ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ในหมวดทุกขสัจจะที่ทรงอธิบาย และมาในพระสูตรที่ ๒ อนัตตลักขณสูตร ก็ทรงยกเอารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขึ้นแสดงว่าเป็นอนัตตา แต่ไม่ใช้คำว่า ชั้น

ในพระสูตรที่ ๑ นั้นไม่ได้มีการจำแนกชั้น ๕ ว่าอะไรบ้าง แต่มาในพระสูตรที่ ๒ นี้ มีจำแนกชั้น ๕ ว่าเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ก็ไม่ใช่คำว่า ชั้น จึงมีปัญหาว่า ถ้าเช่นนั้นในพระสูตรที่ ๑ จะหมายถึง ๕ ข้ออย่างอื่นได้หรือไม่ ก็ตอบว่า ไม่ได้ เพราะว่าในคำสั่งสอนครั้งหลัง ๆ ต่อมา ก็ทรงใช้คำว่าชั้นเป็นที่ยึดถือ ทั้ง ๕ ประการนี้อยู่บ่อย ๆ ในพระสูตรทั้งหลาย และก็มีจำแนกไว้ด้วยว่า ก็คือรูปชั้น กองรูป เป็นต้น ดังที่เราสวดกันอยู่ในตอนเช้า เป็นอันชื่อว่าทรงหมายเอารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และทำให้เข้าใจว่า ในพระสูตรที่ ๒ ได้ทรงยกเอารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณขึ้นมาแสดงว่าเป็นอนัตตา แต่ไม่ใช่คำว่า ชั้น และก็คือชั้น ๕ นั้นเอง เป็นอันเดียวกัน

ครั้นมาถึงพระสูตรที่ ๓ ที่แสดงว่า ทั้งหมดหรือทุกสิ่งเป็นของร้อน และทุกสิ่ง ที่ทรงแสดงนั้นก็ทรงชี้เอาธรรมอีก ๕ หมวด คืออายตนะภายใน ๖ หมวดหนึ่ง อายตนะภายนอก ๖ หมวดหนึ่ง วิญญาณ ๖ หมวดหนึ่ง สัมผัส ๖ หมวดหนึ่ง เวทนา ๖ หมวดหนึ่ง ก็เป็น ๕ เหมือนกัน และแต่ละหมวดนั้นก็ยังมีหลายข้อ ไม่ใช่มีเพียงอย่างเดียว จะเรียกว่าชั้น ๕ อีกอย่างหนึ่งก็คงจะได้ แต่ว่าท่านไม่เรียกเพื่อไม่ให้ซ้ำกัน และในพระสูตรที่ ๓ นี้ เมื่อแสดงนำด้วยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็ต่อด้วยวิญญาณ สัมผัส เวทนา จึงควรทำความเข้าใจ ถึงอาการที่กายและจิตนี้ที่ทุกคนมีอยู่ อาศัยกันเป็นไปอย่างไรในการดำเนินชีวิตของบุคคล คืออายตนะภายใน ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นรูปเป็นวัตถุ ส่วนมโนคือใจนั้นท่านนับเข้าเป็นนาม คือเป็นนามธรรม แต่เป็นนามธรรมที่รวมอยู่ในหมวดของอายตนะภายใน คือต่างเป็นอายตนะภายในด้วยกัน อายตนะภายนอกนั้นเล่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็เป็นรูปซึ่งเป็นวัตถุ ส่วนสัมผัสคือเรื่องราวที่คู่กับมโนคือใจนั้นก็เป็นนามธรรม แต่ไม่จัดเข้าในหมวดนามธรรม เพราะว่าจัดเข้าในหมวดอายตนะภายนอก เช่นเดียวกับมโนที่จัดเข้าไปในหมวดอายตนะภายใน

ความอาศัยกันของอายตนะภายในภายนอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นรูปธรรม แต่ว่าก็มีนามธรรมซอกซอก เพราะเหตุที่จัดเข้าเป็นหมวดอายตนะแยกกันเป็นภายในภายนอก จึงถือว่าเป็นเบื้องต้นด้วยกันที่จะนำไปสู่กระแสจิตของทุก ๆ คนที่เป็นไปอยู่ เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ว่า อาศัยตากับรูปประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ ความรู้รูปทางตา คือ

เห็นรูป วิญญาณในที่นี้มีแค่การเห็นนี้ รูปร่างทางตาคือเห็นรูป อาศัยหูกับเสียงประจวบกันเกิดโสตวิญญาณ คือรู้อเสียงทางหูได้ยิน อาศัยจมูกกับกลิ่นประจวบกันเกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า ฆานวิญญาณ ความรู้กลิ่นทางจมูก คือทราบกลิ่นหรือดมกลิ่น อาศัยลิ้นกับรสกระทบกันเกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า ชิวหาวิญญาณ คือรู้รสหรือว่าทราบรสหรือว่าลิ้มรสทางลิ้น อาศัยกายกับโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกันเกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า กายวิญญาณ รู้หรือทราบสิ่งที่ถูกต้องทางกาย อาศัยมโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวประจวบกันเกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า มโนวิญญาณ ความรู้เรื่อง ธรรมในที่นี้แปลว่าเรื่อง เช่นว่าเรื่องของรูปเสียงกลิ่นรสเป็นต้นที่ได้ประสบพบผ่านมาแล้ว นำเอาความรู้มาคิดก็เรียกว่า มโนวิญญาณ รู้หรือว่าทราบเรื่องทางมโนคือใจ นี่เป็นวิญญาณ ก็เริ่มต้นของกระแสดิจที่น้อมออกรู้อเรื่อง อาศัยอายตนะภายในอายตนะภายนอกกระทบกัน เริ่มต้นกระแสดิจขึ้นนี้ก็ถือเป็นวิญญาณ รู้อดังที่กล่าว และเมื่อทั้ง ๓ หมวดนี้คือ อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑ ที่เป็นสายเดียวกันมาประจวบกันขึ้นอีก ก็เกิดเป็นสัมผัสหรือผัสสะที่แปลว่า กระทบ คือความประชุมของทั้ง ๓ หมวดข้างต้นนี้บังเกิดขึ้นก็เป็นสัมผัส คือว่าเมื่อตากับรูปกับจักขุวิญญาณทั้ง ๓ นี้ มาประชุมกันเข้าก็เป็นจักขุสัมผัส สัมผัสทางตา หูกับเสียงกับโสตวิญญาณมาประชุมกัน ก็เป็นโสตสัมผัส และข้อต่อไปนั้นก็เช่นเดียวกัน ๓ อย่างมาประชุมกันก็เป็นฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น กายสัมผัส สัมผัสทางกาย มโนสัมผัส สัมผัสทางมโนคือใจ

ก็เป็นอันว่า ความเป็นไปของวิถีจิตนั้น อาศัยตั้งต้นแต่อายตนะภายนอก อายตนะภายในกระทบกันทั้ง ๒ เป็นวิญญาณ และทั้ง ๓ นี้มาประจวบกันมาสมมาคมกันมาพบกันประชุมกัน ก็เป็นสัมผัส ก็เป็น ๔ หมวด สัมผัสนี้ก็เป็นที่เกิด เพราะวิญญาณที่เป็นตัวรู้อดังกล่าวนั้นก็เป็นอาการของจิตที่รู้อ และเมื่อมาเป็นสัมผัส ความกระทบ ก็มาเป็นสัมผัสของจิต คือมากกระทบจิต ดังจะเห็นได้ว่า สำหรับคู่แรก อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประจวบกัน มากกระทบกันนั้น ยังไม่กระทบถึงจิต มากกระทบกันเองทางประสาท จึงมาถึงจิตเริ่มต้นเป็นวิญญาณ และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประจวบกันอีกทีหนึ่ง มาพบกันอีกทีหนึ่งจึงเป็นสัมผัส แปลว่า ความกระทบกระทบพร้อม เมื่อเป็นวิญญาณนั้นก็มากกระทบ แต่ยังไม่เป็นกระทบพร้อม ทำให้จิต

ไหวตัวขึ้นเท่านั้น ทำให้เห็น ทำให้ได้ยิน เป็นต้น แต่เมื่อทั้ง ๓ นั้น มาประจวบกันขึ้นอีก มาเป็นสัมผัส มากระทบจิตที่แรงขึ้น จึงเกิดเวทนาที่เป็นความรู้ของจิตอีกอย่างหนึ่ง เหมือนกัน แต่เป็นความรู้ที่เป็นรู้สุขรู้ทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่เรียกว่า เสวยสุขเสวยทุกข์เสวยกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ใครเสวย ก็คือจิตนี้เองเสวย เสวย ก็คือกิน อย่างที่มาใช้รับประทานหรือกินเป็นคำสามัญ เสวยเป็นราชาศัพท์ แล้วก็ เป็น ศัพท์ที่มาจากเขมร เขมรเมื่อใครเขาบริโภคเขาได้รับประทานก็เรียกว่า เสวยทั้งนั้น แต่ไทยเราเอาคำนี้มาใช้เป็นราชาศัพท์ เหมือนอย่างพระก็มาใช้ว่าฉัน ฉันภัตตาหาร ก็คือบริโภคภัตตาหาร แต่คำว่า ฉัน นี้จะมาจากภาษาอะไรไม่ทราบ แล้วก็มาใช้ภาษา จิตว่าเสวยเวทนา ก็คือจิตนี้เองเป็นผู้เสวย คือกินเวทนา กินสุข กินทุกข์ กินเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นเวทนา วิถีจิตดำเนินมาดังนี้ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มใช้ในพระสูตร ที่ ๓

ส่วนในชั้นที่ ๕ นั้น เวทนาเอาไว้เป็นข้อที่ ๒ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะเมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นได้ว่า ต้องการทรงแสดงตั้งแต่หายาไปหา ละเอียด เพื่อสะดวกแก่การพิจารณาทาง *วิปัสสนาปัญญา* แต่สำหรับในพระสูตรที่ ๓ นี้ ต้องการจะทรงแสดงถึงวิถีจิตที่ดำเนินไปตั้งแต่ต้น จึงจับทรงแสดงอายตนะภายใน ภายนอก แล้วก็มาวิญญาณ มาสัมผัส แล้วก็มาเวทนา เอาเพียงเท่านี้ เพียง ๕ หมวด ก็เป็นการเพียงพอสำหรับในที่นี้ แต่ถ้าหากว่าจะต่อไปสัญญา ต่อไปสังขารอีกก็ได้ วิถี จิตก็จะดำเนินไปเป็นสัญญาเป็นสังขาร แล้วก็ย้อนกลับเป็นวิญญาณ ขึ้นอีก เหมือน อย่างเป็นวงกลม เพราะฉะนั้น ในพระสูตรที่ ๓ นี้ได้ทรงเห็นว่าเหมาะที่จะแสดง ยกเอาทั้ง ๕ หมวดนี้ขึ้นแสดงว่า ทั้งหมดเป็นของร้อน ซี่เข้ามาถึงของร้อนที่เป็นภายใน คือทั้ง ๕ หมวดนี้ แล้วก็มาสรุปเข้าว่าร้อนเพราะราคะ โทสะ โมหะ เพราะทุกข์ต่าง ๆ มีสภาวะทุกข์เป็นต้น แต่ว่าเรื่องวิถีจิตนี้เป็นเรื่องที่จะต้องแสดงต่อไปอีก และเป็นเรื่อง ที่ควรจะทำให้ความเข้าใจ ซึ่งจะสัมพันธ์กับความรู้ในสมัยปัจจุบันนี้ได้ด้วย

ครั้งที่ ๒๒ อนุပ္พพิกธาและอริยสัจ

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระสูตรหลัก ๓ พระสูตร ในการประกาศพระพุทธศาสนาในเมืองต้น เป็นการทรงแสดงธรรมที่นำไปสู่ความตรัสรู้ธรรมถึงขั้นสูงสุด เหมือนดังที่พระองค์ได้ทรงพบ แต่ในระหว่างพระสูตรที่ ๒ กับพระสูตรที่ ๓ นั้น ก็ได้ทรงแสดงธรรมที่ผ่อนลงมาก็คืออนุပ္พพิกธา ๕ และอริยสัจ ๔ ที่ เรียกว่า สามกัถสิกขธรรม คือธรรมที่ทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยที่ผู้ฟังพระสูตรที่ ๑ พระสูตรที่ ๒ คือพระปัญจวัคคีย์ และพระสูตรที่ ๓ คือปุราณชฎิลคือท่านที่เป็นชฎิลมาก่อน หัวหน้า ๓ และบริวารรวมกันท่านนับว่าพันหนึ่ง ล้วนเป็นนักบวชที่ได้ออกปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุถึงธรรมที่สูงสุดกันอยู่แล้ว คือต่างเป็นผู้ที่ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่ครองเรือน ที่เรียกว่าอนาคาริยะ ไม่มีเรือนไม่ครองเรือน ต่างมีความประพฤติกายวาจาใจที่สูงกว่าผู้ที่ครองเรือน ไม่เสพงามเหมือนอย่างผู้ที่ครองเรือน แต่ว่าการอบรมทางจิตใจนั้นยังไม่ถูกต้อง ดังเช่นท่านปัญจวัคคีย์นั้นก็ยังมีนับถืออยู่ในลัทธิที่มีเทพผู้สูงสุดแบบพราหมณ์คือภายหลังมาก็เป็นฮินดู และท่านพวกชฎิลเหล่านั้นก็ปฏิบัติทางบูชาไฟ แต่ก็เพื่อจะไปเกิดอยู่ในหมู่เทพผู้สูงสุดเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ทั้ง ๒ หมู่นี้ก็ชื่อว่าได้ออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว และต่างก็มุ่งปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงภูมิธรรมที่สูงแล้ว การปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจในขั้นศีลในขั้นสมาธิก็มีอยู่ตามลัทธิที่เชื่อถือ เป็นแต่เพียงว่ายังไม่ได้ปัญญาพบทางที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น เมื่อแสดงธรรมจึงทรงแสดงเข้าหาข้อธรรมที่เป็น *ปรมัตถสัจจะ* คือความจริงอย่างยิ่ง ที่นำเข้าสู่ความสิ้นทุกข์ที่ถูกต้องโดยตรง

ทีเดียวนั้น แต่ว่าเมื่อทรงแสดงแก่คฤหัสถ์ที่ยังครองเรือนอยู่ และคฤหัสถ์ที่ทรงแสดงนั้น เป็นชั้นลูกเศรษฐีหรือเป็นเศรษฐีก็มี เป็นถึงพระราชามหากษัตริย์ พร้อมทั้งอำมาตย์ ราชบริพารซึ่งเป็นผู้ปกครองประเทศก็มี ซึ่งต่างยังไม่เคยออกบวช ยังเป็นผู้ที่ครองเรือน อยู่ในท่ามกลางของความสุขตามฆราวาสวิสัย จึงทรงแสดงอนุพุพิกถา ๕ และ อริยสัจ ๔ หลายครั้ง ดังที่มีเล่ากันในพุทธประวัติ เล่ม ๑ นั้น ดังจะยกเอามาประกอบการบรรยายธรรมเรื่องนี้

เมื่อทรงแสดง *ทุดิยเทศนา* แล้ว ยังประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กุลบุตรผู้หนึ่งซึ่งเป็นบุตรเศรษฐีในที่นั้น ได้ออกจากบ้านเวลาเช้ามืด เพราะเกิดมีความรู้สึกว่าจะอยู่บ้านไม่เป็นสุข จะเนื่องมาจากเป็นผู้ที่มีอุปนิสัยหรือมีอินทรีย์ที่จะได้เห็นธรรม เดินไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในขณะที่พระพุทธรเจ้าเสด็จออกจกกรมในเวลาเช้า ยสกุลบุตรได้เห็นก็อดรองเท้าเข้าไปเฝ้า พระพุทธรเจ้าก็ทรงแสดงอนุพุพิกถา ๕ และอริยสัจ ๔ โปรต ยสกุลบุตรก็ได้ดวงตาเห็นธรรมคือเป็นโสดาบัน และในเช้าวันนั้น เศรษฐีผู้เป็นบิดาเห็นบุตรหายไปก็ออกตาม ก็มาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน นั้นอีก ก็ได้พบพระพุทธรเจ้า ได้เฝ้าพระพุทธรเจ้า พระองค์ก็ทรงแสดงอนุพุพิกถา ๕ และอริยสัจ ๔ โปรตอีก ท่านเศรษฐีก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ในขณะที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงนั้น ก็เป็นข้อที่ทรงแสดงซ้ำกับที่ทรงแสดงแก่ยสกุลบุตรนั่นเอง คือเป็นเรื่องเดียวกัน แต่คราวนี้ยสกุลบุตรตั้งใจฟังซ้ำอีก ก็ได้พิจารณาตามไป ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ฝ่ายเศรษฐีผู้บิดาก็ชักชวนให้ยสกุลบุตรกลับบ้าน พระพุทธรเจ้าก็ตรัสว่า ยสกุลบุตรได้บรรลุถึงภูมิธรรมสูงสุดแล้ว ไม่เป็นวิสัยที่จะกลับบ้าน ท่านเศรษฐีผู้เป็นบิดาก็กล่าวว่า เป็นลาภของยสกุลบุตรแล้ว จึงไม่ชักชวนให้กลับไปบ้านอีก แต่ก่อนที่จะกลับไปได้อารธนาพระพุทธรเจ้ากับยสกุลบุตรไปรับบิณฑบาตที่บ้านของตนในตอนรุ่งเช้าวันนั้น เมื่อเศรษฐีผู้เป็นบิดากลับไปก่อนแล้ว ยสกุลบุตรก็ขออุปสมบท พระพุทธรเจ้าก็ประทานให้ยสกุลบุตรอุปสมบทเป็นภิกษุด้วยวิธีที่เรียกว่า *เอหิภิกขุอุปสัมปทา* เหมือนดังที่ได้โปรดประทานอุปสมบทแก่พระปัญจวัคคีย์นั้น และพระพุทธรเจ้า ๑ พระปัญจวัคคีย์ ๕ เป็น ๖ และพระยสะอีก ๑ เป็น ๗ ซึ่งล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ทั้งหมดก็ได้ไปรับบิณฑบาต ซึ่งก็ได้เสวยและฉันที่บ้านของท่านเศรษฐีซึ่งเป็นบิดาของท่านพระยสะนั้น

พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุพุทฺธิกา ๕ และอริยสัจ ๔ แก่มารดาของพระยสะ และภรรยาเก่าของพระยสะ หมายถึงภรรยาของพระยสะ เมื่อท่านเป็นฆราวาส ซึ่งเรียกเป็นภาษาบาลีว่า *ปุราณทุติยกา* คือหญิงซึ่งเป็นเพื่อนสองมาก่อน ก็คือภรยานั่นเอง สตรีทั้ง ๒ นั้นก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ท่านเศรษฐีผู้ได้ดวงตาเห็นธรรมที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ก็ได้เปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ และฝ่ายสตรีทั้ง ๒ นั้นเมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมก็ได้เปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ

และต่อมาก็เพื่อนของท่านพระยสะอีก ๔ คนซึ่งเป็นลูกเศรษฐีด้วยกัน ได้ยินข่าวก็มาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ก็โปรดด้วยธรรม ๒ หมวดนี้เช่นเดียวกัน คืออนุพุทฺธิกา ๕ และอริยสัจ ๔ ทั้ง ๔ คนก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ขอบวชเป็นภิกษุ พระองค์ก็ทรงอบรมทั้ง ๔ ต่อไปจนเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด เป็นพระอรหันต์ ๑๑ องค์ และเพื่อนของท่านพระยสะอีก ๕๐ ซึ่งอยู่ตามชนบทไกลออกไป ได้ยินข่าวก็เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงโปรดด้วยธรรม ๒ หมวดนี้เช่นเดียวกัน ท่านทั้งหมดก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ขอบวชทั้งหมด พระองค์ก็ทรงอบรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ก็เป็นพระอรหันต์ขึ้น ๖๑ รูป

ในชั้นแรกนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงส่งพระสาวกซึ่งเป็นพระอรหันต์นั้นทั้งหมด คือ ๖๐ องค์ ให้ไปประกาศพระพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ โดยแยกกันไปแห่งละองค์ ไม่ให้ไปแห่งละ ๒ องค์ ส่วนพระองค์เองนั้นก็เสด็จต่อไปเพียงพระองค์เดียว ไปโปรดชฎิลทั้ง ๑,๐๐๐ ด้วยเทศนาที่ ๓ อันเป็นเทศนาหลักอีกส่วนหนึ่ง แล้วก็เสด็จต่อไปกับท่านปุราณชฎิลนั้นยังกรุงราชคฤห์ ได้ประทับที่ลัญจิวันสวนตาลหนุ่ม พระเจ้าพิมพิสารพร้อมทั้งข้าราชการบริวารจำนวนมาก ๑๒ นหุต ก็ได้เสด็จมาเฝ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุพุทฺธิกา ๕ และอริยสัจ ๔ นี้โปรดอีก พระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการบริวาร ๑๑ นหุตก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แต่ว่าอีก ๑ นหุตนั้นไม่ได้ ได้แต่เพียงศรัทธา ซึ่งถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

ตามที่เราเล่ามานี้ก็เพื่อแสดงว่า เมื่อทรงแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ ก็ไม่ทรงแสดงธรรมที่สูงถึงอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยตรงทีเดียว ทรงแสดงนำด้วยอนุပ္พกิกขา ๕ ก่อน และจึงทรงแสดงอริยสัจจ์ ๔ ทีหลัง และที่ทรงแสดงด้วยกัน ๒ หมวดดังนี้ ก็โดยที่ได้ทรงทราบแล้วว่า บรรดาคฤหัสถ์ที่มาเฝ้าฟังธรรมของพระองค์นั้น ต่างมีอุปนิสัยหรือมีอินทรีย์ที่จะได้ดวงตาเห็นธรรมได้ หรือแม้ไม่ได้ ก็จะได้ศรัทธา ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะดังที่เล่ามานั้น แต่โดยที่เป็นคฤหัสถ์ เดิมยังไม่ได้มีจิตคิดจะออกบวช ยังอยู่ครอบครองเรือน และโดยมากท่านเหล่านั้นก็เป็นเศรษฐี แวดล้อมด้วยความสุข เรียกว่าเสวยกามสุขสมบัติอยู่ในบ้านเรือน แม้พระเจ้าพิมพิสารเองก็เป็นพระราชชาติครองประเทศมคธรัฐ เป็นผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่พร้อมทั้งราชบริพาร จึงไม่ทรงแสดงธรรมที่มีเนื้อความลุ่มลึกทันที ดังอริยสัจจ์นั้นก็กล่าวได้ว่าเป็นธรรมที่มีเนื้อความลุ่มลึก เพราะตั้งต้นก็ชี้ทุกข์ เหมือนอย่างแสดงว่าโลกเป็นทุกข์ แต่บรรดาคฤหัสถ์ทั้งหลายซึ่งครองเรือนอยู่ เป็นเศรษฐีก็ดี เป็นผู้ครองบ้านเมือง เป็นผู้มีอำนาจก็ดี ยังไม่เคยคิดอย่างนั้น ยังเห็นว่าโลกเป็นสุข บ้านเรือนเป็นสุข กามสุขสมบัติทั้งหลายดังที่รวมเรียกว่าลาภยศสรรเสริญสุข เป็นสุข พรุ่งพร้อมอยู่ด้วยเครื่องบำเรอความใคร่ความปรารถนามีภรรยา มีบุตร และมีสิ่งบำเรอต่าง ๆ คือไปชี้ที่นั่นที่นั่นเป็นทุกข์ทั้งหมด ก็ยากที่จะทำให้เห็นได้

ส่วนบรรดาท่านผู้ที่ออกบวชแล้ว คือท่านปัญจวัคคีย์และท่านปุราณชฎิล เหล่านั้น ท่านเห็นมาแล้วว่าเป็นทุกข์ คือชีวิตฆราวาสเป็นทุกข์ แม้จะเป็นเศรษฐีมั่งมีหรือเป็นผู้มีอำนาจครองบ้านเมืองก็ดี เป็นทุกข์ทั้งนั้น ท่านจึงพากันออกบวช พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเห็นว่าเป็นทุกข์ เมื่อทรงเป็นพระราชกุมาร ทรงอยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาท แล้วก็แสดงว่าจะทรงได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในเวลาอันไม่ช้า ได้ทรงเห็นว่าเป็นทุกข์ จึงได้ทิ้งปราสาทราชวังออกบวช คือพากันเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นทุกข์กันอยู่แล้ว ฉะนั้นเมื่อมาชี้อริยสัจจ์ ตั้งต้นแต่ทุกข์สัจจะ สภาพที่แท้จริงคือทุกข์แล้ว จึงมองเห็นได้ง่าย เพราะว่าเห็นอยู่แล้ว แต่ว่าท่านมาติดด้วยข้ออะไรเป็นเหตุเกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ท่านเหล่านั้นยังไม่เห็น ยังไม่พบทางแก้ทุกข์ อันถูกต้อง

ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงแสดงอริยสัจจ์โดยตรงทีเดียว ตั้งต้นก็ชี้ทุกข์ที่เดียวว่าทุกข์ทั้งหมด เมื่อเป็นดังนี้แล้วจะทำให้บรรดาคุณุหัตถ์ทั้งหลายที่ยังไม่คุ้นต่อศาสนา ยังครองความสุขอยู่ในบ้านในเรือนหรือในบ้านในเมือง ไม่สามารถจะรับได้ หากว่าจะเทศน์ไปแล้วก็ไม่ได้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดงอนุปุพพิกาทั้ง ๕ ก่อน ซึ่งอนุปุพพิกา แปลว่า ถ้อยคำที่กล่าวแสดงไปโดยลำดับตั้งแต่ขั้นต้นคือทรงแสดงทานอันเรียกว่า ทานกถา ทรงแสดงศีลอันเรียกว่า สิลกถา ทรงแสดงสวรรค์อันเรียกว่า สัคคกถา ทรงแสดงกามาทีนพ โทษของกาม อันเรียกว่า อาทีนวกถา และทรงแสดงเนกขัมมะคือการออกจากกาม แสดงอานิสงส์ของการออกจากกาม อันเรียกว่า เนกขัมมานิสังสกถา

ตรัสพรรณนาในทานกถา คือทรงพรรณนาทาน การให้ คือการให้เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ขัดสนทั้งหลาย เพื่อสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจ เพื่อบูชาคุณผู้ควรบูชา และสิ่งที่ให้นั้นก็เป็นสิ่งที่ควรให้แก่บุคคลที่ควรให้ เช่น ให้หยูกยาแก่ไข้แก่คนเจ็บป่วย ให้อาหารแก่คนที่ขาดอาหาร ให้เสื้อผ้าแก่คนที่ขาดเสื้อผ้า ให้ที่อยู่อาศัยแก่คนที่ไม่มีที่อยู่อาศัย ทานคือการให้ที่เป็นการเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขของตนให้แก่ผู้อื่น และเป็นการช่วยผู้อื่น ซึ่งจำเป็นจะต้องมี ตั้งแต่ในครอบครัว เพราะทุกคนที่เกิดมานี้ ที่ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยกันก็เพราะการให้ของมารดาบิดา ซึ่งได้พุ่มพกรักษาเลี้ยงดูมาตั้งแต่คลอดโดยลำดับ ถ้ามารดาบิดาไม่มีทานคือการให้แก่บุตรธิดาดังกล่าวนี้แล้ว บุตรธิดาก็ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ครูบาอาจารย์ก็ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ ถ้าไม่มีครูบาอาจารย์ผู้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ บรรดาผู้ที่เกิดมาเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ก็จะไม่มีความรู้ในศิลปวิทยาทั้งหลาย พระราชาซึ่งเป็นผู้ปกครองและรัฐบาลซึ่งเป็นผู้ปกครองประเทศ ก็ต้องเป็นผู้ให้บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาราษฎรในด้านต่าง ๆ ฝ่ายบุตรธิดานั้นเล่าเมื่อเติบโตขึ้นแล้วมารดาบิดาแก่เข้าก็ต้องให้ความอุปถัมภ์เลี้ยงดูท่านตอบ เพราะเมื่อแก่แล้วก็ไม่สามารถที่จะทำมาหาเลี้ยงตนเองได้ ศิษย์ก็ต้องตอบแทนด้วยการให้ต่าง ๆ แก่ครูบาอาจารย์ตามควร ประชาษฎรก็ต้องเสียส่วยสาอากร ก็เป็นการให้ตอบแทนแก่พระมหากษัตริย์และรัฐบาลเป็นต้น ที่จะมาทะนุบำรุงประเทศ ทรงพรรณนาถึงทานกถานี้เป็นข้อแรก เพราะว่าทานกถานี้ก็เป็นสิ่งที่คุณุหัตถ์ ทุกคนทำกันอยู่แล้ว ปฏิบัติกันอยู่แล้ว ในวงแคบ

บ้างในวงกว้างบ้าง เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่เข้าใจได้และอาจจะทำให้เข้าใจกว้างขึ้น ผู้ที่เคยให้อยู่ในวงแคบ เช่นว่าให้โดยเฉพาะแก่ครอบครัวตัวเอง ก็จะได้ให้กว้างขวางออกไปแก่ผู้ที่ยากจน ชัดสนทั้งหลาย ในสิ่งที่ควรให้ ในบุคคลที่ควรให้ และในกาลที่ควรให้ นั้น ๆ

แล้วมาถึงข้อศีล ซึ่งแปลว่า ความปกติเรียบร้อยดีงาม ก็เป็นข้อที่ฆราวาสทุกคนจะต้องมี และศีลนี้ที่เป็นความปกติเรียบร้อยดีงาม จะมีขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยที่ทุกคนต่างมีวินัย คือข้อที่พึงงดเว้นนั้น ๆ และข้อที่พึงทำนั้น ๆ เช่น ศีล ในพระพุทธศาสนาก็เริ่มตั้งแต่ศีล ๕ ก็ถือว่าปฏิบัติตามวินัย ๕ ข้อ ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากพูดเท็จ หลอกหลวง เว้นจากสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งของความประมาท และเมื่อต่างก็ปฏิบัติอยู่ในวินัย ๕ ข้อนี้ ก็ชื่อว่า มีศีล ๕ อันที่จริงศีลนั้นไม่มีข้อ เพราะศีลคือ ตัวความปกติเรียบร้อยดีงาม แต่วินัยนั้นเป็นบรรทัดฐานสำหรับปฏิบัติให้บังเกิดศีล คือ ความปกติเรียบร้อยดีงาม อันความเดือดร้อนวุ่นวายทั้งหลายของหมู่ชน ก็เกิดจากการที่ไม่ปฏิบัติในวินัย ๕ ข้อนี้ คือการทำร้ายชีวิตร่างกายกันบ้าง ลักขโมยปล้นสะดมทุจริตต่าง ๆ บ้าง ประพฤติผิดในกามผิดลูกผิดเมียเขาเป็นต้นบ้าง พูดเท็จหลอกหลวงกันเองบ้าง หรือพากันดื่มน้ำเมาหรือเสพยาเสพติดต่าง ๆ บ้าง ตลอดจนถึงปฏิบัติไปในทางอบายมุขต่าง ๆ เหล่านี้เองทำให้ครอบครัวก็เดือดร้อน เพื่อนบ้านใกล้เคียงก็เดือดร้อน เรียกว่าเป็นอันตรายต่อสังคม แต่หากว่าถ้าต่างมีศีลต่อกันแล้ว ในครอบครัวเองก็สงบ ในหมู่ชนที่อยู่ด้วยกันหลายครอบครัวก็มีสุข ทำให้สังคมมีสุข นี่ก็เป็นสิ่งที่ฆราวาสจะต้องมี ขาดไม่ได้ บ้านเมืองมีกฎหมาย นั้นแหละคือตัววินัยของบ้านเมือง ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามกฎหมาย ก็ทำให้เกิดความปกติเรียบร้อยดีงาม นี่แหละคือตัวศีล ความปกติเรียบร้อยดีงาม หากว่าปฏิบัติล่วงละเมิดก็ทำให้เกิดผิดปกติ ความไม่ปกตินี้เรียกว่า วิกฤติ ซึ่งเรามาใช้ตามสันสกฤตว่า วิกฤติ ดังที่เรียกว่า วิกฤติการณ์ ดังเมื่อมีเหตุเกิดขึ้น เป็นเรื่องที่ต่างเบียดเบียนชีวิตร่างกายของกันและกันเป็นเพียงส่วนน้อยก็ตาม ส่วนใหญ่ก็ตาม ก็เป็นวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นส่วนน้อยและส่วนใหญ่นั้น จนถึงเมื่อเกิดขึ้นกับบ้านเมืองก็เป็นวิกฤติการณ์ของบ้านเมือง หรือของโลกก็เป็นวิกฤติการณ์

ของโลก ดังที่เกิดสงครามโลก ก็ล้วนเป็นเรื่องที่ฆ่าฟันกันทั้งนั้น ลักขโมยหรือยึดทรัพย์สมบัติทั้งนั้น เป็นเรื่องการผิดศีล ๕ ไปทั้งหมดนั่นแหละ เพราะฉะนั้น ศีลจึงเป็นสิ่งจำเป็นจะต้องมี

และเมื่อมีศีลแล้วย่อมจะมี*สวรรค์* ซึ่ง*สวรรค์*นั้นมีความเชื่อถือว่าเป็น*สวรรค์*ในโลกหน้า คือการที่ไปบังเกิดในภพชาติที่เสวยกาม เสวยความสุขที่ใครที่ปรารถนาต้องการ คือโดยชอบเป็นเทวดาชั้นนั้นชั้นนี้ แต่*สวรรค์*ตามหลักธรรมนั้นก็คือเป็นความสุข แม้เป็นความสุขทางกามที่บังเกิดในหมู่ชน อันเป็นผลของทานของศีล เพราะเมื่อมีทานมีศีลแล้วต่างก็มีความสุข รูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจะและเรื่องราวทางใจก็จะเข้าไปเพื่อความสุขทั้งนั้น เพราะว่าจะมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจะไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ผู้ที่จะประกอบอาชีพอะไรก็ประกอบอาชีพไป ไม่ถูกปล้นสะดมลักขโมย ผู้ที่รวบรวมทรัพย์สมบัติไว้ในบ้านอันเกิดจากอาชีพการงานก็ไม่ถูกปล้นสะดมลักขโมย ต่างก็จะประกอบอาชีพการงานกันได้โดยสะดวก จะไปไหนมาไหนก็สะดวก จะไม่มีการดักทำร้าย ลอบทำร้าย คือตนเองก็จะไม่ทำร้ายใคร และใครก็จะไม่มาทำร้ายตนเอง เพราะต่างมีศีลด้วยกัน ไปไหนหากว่าขาดแคลน เข้าบ้านไหนก็จะได้รับการรับรองเลี้ยงดูปูเสื่อให้พักผ่อนอาศัย แม้ไม่รู้จักกันก็ต้อนรับ ซึ่งคนไทยเมื่อก่อนนี้ก็เป็นแบบนี้กันโดยมาก แต่เดี๋ยวนี้มักจะเป็นไปไม่ได้เสียแล้ว เพราะว่าต่างไม่มีทาน ไม่มีศีลต่อกัน ทำให้ไวใจกันไม่ได้ แต่เมื่อก่อนนี้มักจะเป็นไปได้ และถ้าในหัวเมืองแล้วมักจะเป็นได้ เมื่อมีแขกต่างถิ่นไปเข้าบ้านไหน แม้ไม่รู้จักกันเขาก็รับรองเลี้ยงดูปูเสื่อ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ ก็ขาดทานศีลนี้แหละ ความเป็น*สวรรค์*ในโลกนี้จึงหายไป หรือความเป็น*สวรรค์*ในกลุ่มชนที่ไม่มีทานไม่มีศีลจึงหายไป แต่เมื่อมีทานมีศีลแล้ว ความเป็น*สวรรค์*จะบังเกิดขึ้นในครอบครัว ในบ้าน ในหมู่บ้าน ในตำบล ในอำเภอ ในจังหวัด หรือในหมู่ชนตลอดถึงในประเทศ คือความสุขต่าง ๆ ดังที่กล่าวแล้วนี้เป็น*สวรรค์* คือเป็นผลของทานและศีลที่มองเห็นในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นทางพระพุทธศาสนานั้นจึงมีแสดง*สวรรค์*อย่างหนึ่งเรียกว่า *สพายนิกสวรรค์* คือ*สวรรค์*ที่มีทางอายตนะทั้ง ๖ อันได้แก่ ได้เห็นรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ได้ยินเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ได้ทราบกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ได้ทราบรสที่น่ารักใคร่

ปรารถนาพอใจ ได้ถูกต้องสิ่งที่ถูกต้องทางกายที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจ ได้คิดได้รู้ เรื่องราวอะไรทางใจที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจ อันทำให้ทั้งกายทั้งใจไม่มีขุ่นมัวเดือดร้อนและมีความสุข ในที่ใดมีภาวะอย่างนี้ ในที่นั้นเรียกว่า สวรรค์ และภาวะดังกล่าวนี้ก็เกิดมาจากทานจากศีลดังกล่าวนั้น นั่นแหละ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงสักคกถาคือ สวรรค์ อันได้แก่การเสวยสิ่งที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจอะไรต่าง ๆ อันเป็นทางกาม เพราะทางฆราวาสนั้นต้องการกามคือสิ่งที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจ และเมื่อบริบูรณ์ด้วยกามคือสิ่งที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจก็ย่อมเป็นสวรรค์ ก็เป็นสวรรค์ในโลกนี้ และถ้าปฏิบัติในทานศีลดังกล่าวแล้ว ตายไปแล้ว ถ้าโลกหน้ามีจริง ก็จะได้ไปสวรรค์อีกตามหลักของกรรมในพระพุทธศาสนาว่า ทำดีได้ดี พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงสวรรค์ และเมื่อทรงแสดงสวรรค์ดังนี้ ก็จะเป็นที่พอใจของฝ่ายฆราวาส เพราะฝ่ายฆราวาสที่ครองเรือนนั้นต้องการสวรรค์ สวรรค์ในเรือนและก็สวรรค์ในโลกหน้าด้วย

ครั้งที่ ๒๓ อนุพยพิภพและอริยสัจ (ต่อ)

กำลังแสดงอนุพยพิภพ ๕ และอริยสัจ ๔ อนุพยพิภพ ๕ นั้นได้แสดง
ข้อทานกถา สีลกถา สัคคกถามาแล้ว จะแสดงข้อ ๔ คือกามาที่นวกถา แปลว่า ถ้อยคำ
ที่แสดงกามาที่นวะหรือกามาที่นพ ที่แปลว่า โทษของกาม กามนั้นมี ๒ คือกิเลสกาม
อย่างหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง

กิเลสกาม คือกิเลส ภาวะเศร้าหมองหรือเครื่องเศร้าหมอง ที่บังเกิดขึ้นในจิต
อันเป็นเหตุให้ใคร่ให้ปรารถนา ได้แก่ กิเลสบรรดาที่เป็นกองราคะ ความติดใจยินดี
หรือนันทิ ความเพลิดเพลิน หรือว่ากามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม
หรือว่าภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นกิเลสกาม
กามที่เป็นกิเลส

วัตถุกาม วัตถุคือสิ่งที่ใคร่ที่ปรารถนา เมื่อพุดยกเอาอายตนะภายนอกเข้ามา
เป็นข้อสรุปสำหรับที่เป็นผัสдукก็คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งที่ต้องที่นำใคร่
นำปรารถนาพอใจ ที่ตาได้เห็น ที่หูได้ยิน ที่จมูกได้ทราบ ที่ลิ้นได้ทราบ และที่กายได้
ทราบโดยถูกต้อง

และกามที่พุดกันมักจะยกเอาวัตถุกามขึ้นมา เพราะเป็นวัตถุคือสิ่งที่ตา
มองเห็น หูได้ยิน จมูก ลิ้น กายได้ทราบ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ดังกล่าวนั้น
จึงเรียกว่า กามคุณ ๕ คำว่า คุณ นั้นแปลว่า คุณประโยชน์ หรือ คุณอันเป็นส่วนดี

ที่เรียกว่า คุณงามความดีก็ได้ คุณ แปลว่า ที่พัวพันกันเข้ามา ชับซ้อนกันเข้ามาเป็นชั้น ๆ เหมือนดังกลุ่มด้ายก็ได้ กามคุณนี้หมายถึงคุณที่มีความหมายลักษณะที่ ๒ คือ ที่พัวพันซับซ้อนเข้ามาในจิตใจเหมือนดังเป็นกลุ่มด้าย เพราะว่าสิ่งที่ได้เห็นได้ยินเป็นต้น และใจก็เก็บเอาเข้ามาชอบมีอยู่มากมายสลับซับซ้อนกันอยู่ เป็นกลุ่มก็ได้ ถ้าจะลองนึกดูว่าสิ่งที่เราชอบนั้น ที่เราเคยได้เห็นเคยได้ยินเป็นต้นนั้น มีอะไรบ้าง ถ้าจะระเินออกก็มากมาย และทั้งหมดนั้นก็ซับซ้อนอยู่ในใจ เป็นอารมณ์ส่วนละเอียดที่ซับซ้อนอยู่ในใจ อันนี้แหละเรียกว่า กามคุณ เมื่อสรุปรวมแล้วก็ป็นรูปบ้าง เป็นเสียงบ้าง เป็นกลิ่นบ้าง เป็นรสบ้าง เป็นโณภูฎัพพะคือสิ่งที่มาถูกต้องบ้าง สวรรค์ก็เป็นกามคุณ และเป็นกามคุณที่ทำให้ข้องในใจมาก ให้ติดมาก เพราะทำให้เกิดสุขมาก เพราะคำว่า สักคะ นั้น แปลว่าเป็นเครื่องข้องหรือเป็นที่ข้อง ดังจะพึงเห็นได้ว่า บรรดาสิ่งที่ชอบใจที่รักใคร่ปรารถนาอันเรียกว่า กาม ที่ซับซ้อนอยู่มากมายในจิตใจนั้น สิ่งที่ทำให้ความสุข มากนั้นแหละคือสวรรค์ จะเป็นรูปก็ตาม เป็นเสียงก็ตาม เป็นกลิ่นก็ตาม เป็นรสก็ตาม เป็นสิ่งที่ถูกต้องทางกายก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงได้แสดงแล้วว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงสวรรค์ในปัจจุบันที่เป็นสวรรค์ที่พบทางอายตนะทั้ง ๖ คือได้พบได้เห็นรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เสียงที่ไพเราะอันชวนให้ฟังให้สบายใจ กลิ่นที่ดี รสที่ดี สิ่งถูกต้องที่ดี อันทำให้เกิดความสุขอย่างยิ่ง นี่เป็นสวรรค์ สวรรค์ทางอายตนะของคนเราในโลกนี้ซึ่งเป็นผลของทานของศีล เพราะเมื่อมีทานมีศีลต่อกัน อยู่ด้วยกันก็มีความสุข เช่น อะไรต่อกันทางตาก็มองกันด้วยความแช่มชื่นมีความสุข ได้ยินเสียงอะไรที่เป็นเสียงสุภาพอย่างคนที่เป็นมิตรสนิทกัน รักกัน ได้กลิ่นได้รสได้ถูกต้องอะไร ก็เป็นสิ่งที่ดี ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน แต่เป็นไปเพื่อความสุกกายสุขใจ เมื่อต่างมีทานมีศีลต่อกัน ก็จะเป็นอย่างนี้ ก็เป็นสวรรค์ชั้นในโลกนี้ เป็นสพายตนิกสวรรค์ แต่สวรรค์ที่เป็นตัวความสุขนี้เพราะเป็นกาม คือเป็นสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ยิ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขมากก็ทำให้ติดมาก

แต่สิ่งที่ทำให้เกิดความสุขเหล่านี้ จะพูดโดยเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฎัพพะ หรือจะพูดโดยเป็นอารมณ์ที่รักใคร่ต้องการ คือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นโลกธรรม ส่วนที่ชอบก็ตาม ล้วนเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งที่เป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง มีได้ มีเสีย มีเกิดมีดับ สิ่งเหล่านั้นได้มากก็หมดไปสิ้นไป โดยที่ใช้หมดไปก็ตาม หรือโดยที่

สิ่งเหล่านั้นต้องทรุดโทรมไปเอง เหมือนอย่างร่างกายอันนี้ที่นับว่าเป็นวัตถุของบุคคลเป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่รักของบุคคลของตนเองเป็นอย่างยิ่ง เพราะทุกคนรักตน รักชีวิต แต่ว่าร่างกายอันเป็นที่รักนี้ ต้องแก่ต้องทรุดโทรมไปตามธรรมดาของสังขาร ร่างกายของผู้อื่นซึ่งเป็นที่รัก เช่นเป็นสามี เป็นภรรยา ก็ต้องแก่ก็ต้องชำรุดทรุดโทรมไป แล้วก็ต้องเจ็บป่วย และในที่สุดก็ต้องพลัดพรากจากกันด้วยความตาย สามีตายก่อนบ้าง ภรรยาตายก่อนบ้าง หรือบางที่อาจตายพร้อม ๆ กันในอุบัติเหตุบางอย่าง ในที่สุดก็ต้องลงเอยอย่างนี้เหมือนกันหมด บรรดาทุกสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่บริโภคให้หมดไปก็มี เช่นว่าเป็นอาหาร เป็นผ้านุ่งห่ม เป็นที่อยู่อาศัย อาหารที่บริโภคก็หมดไป ๆ ทุกวัน ก็ต้องหามาใหม่ เสียงที่ไพเราะเช่นเสียงดนตรีที่พอใจ ก็ไม่เชื่อว่าจะเป็นดนตรีดังอยู่ตลอดวันตลอดคืน ก็เป็นอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วก็เลิกไป ก็แปลว่าดับไป อาหารที่มีรสอร่อยบริโภคอิ่มแล้วก็เสร็จสิ้นไป แล้วก็หมดไป เสื้อผ้าที่ใส่สวยจะเป็นชุดที่ชอบใจอย่างไร แล้วก็เก่าขาดไป ก็ต้องเปลี่ยนใหม่ แม้ร่างกายนี้เองซึ่งเป็นผู้บริโภคสิ่งเหล่านี้ ก็ต้องแก่ต้องชำรุดทรุดโทรม ต้องเจ็บป่วยแล้วก็ต้องดับในที่สุด

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ทุกสิ่งเหล่านี้มีอัสสาทะคือว่า ให้ความสุขความพอใจน้อย แต่ว่ามีทุกข์มาก” และความสุขที่ได้นั้นก็ก็เป็นความสุขที่สั้น ๆ ที่หายาบ ๆ ดังจะพิจารณาเห็นได้ว่าความสุขที่ได้ทางอายตนะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งเป็นที่ตั้งของทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างอาหารที่อร่อยเวลาบริโภค อาหารก็อร่อยแค่นั้น เมื่อพินลิ้นลงไปแล้วความอร่อยก็หมดไป อร่อยแค่นั้นเท่านั้น อาหารทางตาคือรูปที่น่ารักใคร่ประารถนาพอใจ ก็แค่จักษุประสาท เสียก็แค่โสตรประสาท กลิ่นก็แค่ฆานประสาทคือจมูก รสก็แค่ชีวหาประสาท สิ่งที่ถูกต้องก็แค่กายประสาท ถ้ากายประสาทเสียไปแล้วในส่วนใด ในส่วนนั้นจะไม่รู้สึกสุขไม่รู้สึกทุกข์ อยู่ในที่เย็นก็ไม่รู้สึกเย็น อยู่ในที่ร้อนก็ไม่รู้สึกร้อน ตลอดจนถึงเอาเข็มแทงลงไปก็ไม่รู้สึกเจ็บ เอามีดผ่าก็ไม่เจ็บ จึงเป็นความสุขอยู่แค่ประสาททั้ง ๕ แต่เพราะใจคือจิตนี่เองที่เก็บเข้าไปผูกพันอยู่ ไปเป็นความสุขทางใจ เพราะฉะนั้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดาของสังขาร ก็ต้องเป็นทุกข์ทางใจเพราะต้องพลัดพราก คือเป็นทุกข์เพราะต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก มาพบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เช่นร่างกายอันนี้ ต้องการร่างกายที่เป็นหนุ่มเป็นสาว ที่กระชุ่มกระชวยสดชื่น แต่เมื่อร่างกายอัน

นี้ต้องชำระทุกข์โทรม ผมหงอกหนังเหี่ยวย่นเป็นต้น ก็ไม่ชอบ แต่ก็ต้องอยู่กับสิ่งที่
ไม่ชอบนี้ ต้องอยู่กับสิ่งที่เป็ความแค้นนี้ ไม่ชอบโรคพยาธิ แต่เมื่อเจ็บไข้ ก็ต้องอยู่กับ
ความเจ็บไข้จนกว่าจะรักษาหาย ถ้ารักษาไม่หายก็ต้องอยู่กับเรื่อยไปจนตาย เพราะฉะนั้น
บางคนจึงเบื่อชีวิตในเมื่อประสบความทุกข์มาก และพยายามทำลายชีวิต ต้องการจะ
หนีทุกข์ เพราะฉะนั้น กามทั้งหลายนี้ให้ความสุขจริง แต่เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง
ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีติดมียึดมาก ก็ยังมีทุกข์มาก

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนนางวิสาขา ซึ่งแสดงว่านางวิสาขาได้ฟังธรรม ตั้งแต่
เมื่อยังเป็นสาว แล้วก็ได้อวดตาเห็นธรรม เป็นพระโสดาบันแล้ว ความเห็นธรรมก็คือ
เห็นทุกข์ในขณะที่สำเร็จนั้น แต่ว่าก็ละกิเลสได้เพียงสังโยชน์ ๓ ยังมีกิเลสเหลือ
อีกมาก เพราะฉะนั้น เมื่อครองเรือนอยู่ก็มีบุตรมีหลานมากมาย และเมื่อมีหลานตาย
ลงคนหนึ่งก็เป็นทุกข์มาก ก็แสดงอาการของคนมีความทุกข์ คือว่า นุ่งห่มผ้าเปียก
แล้วก็เอาน้ำรดศีรษะจนเปียก แล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสถาม ก็กราบทูล
ว่าเสียหลานก็เป็นทุกข์เดือดร้อนมาก พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า อยากจะมีลูกหลานมาก
น้อยสักเท่าไร นางวิสาขากราบทูลว่า อยากจะมีลูกหลานมากเท่าคนทั้งเมือง พระพุทธเจ้า
ก็ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นละก็นางวิสาขาก็จะต้องร้องไห้อยู่วันยังค่ำ เพราะคนในเมืองนี้ตาย
กันอยู่ทุกวัน วันละหลาย ๆ คน จึงได้ตรัสเป็นธัมมิกถา เป็นถ้อยคำแสดงธรรมสอนว่า
“มีรักร้อยหนึ่ง ก็มีทุกข์ร้อยหนึ่ง มีรักเก้าสิบเก้า ก็มีทุกข์เก้าสิบเก้า ลดลงมา ลดลงมา
จนถึงมีรักหนึ่ง ก็มีทุกข์หนึ่ง ไม่มีรักเลยจึงไม่มีทุกข์เลย” เป็นการทรงแสดงโทษของกาม
ว่ากามนั้นมีโทษเพราะเป็นเหตุที่ไปยึดถือ และเมื่อกามนั้นต้องเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง คือ
ต้องเกิดต้องดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงว่ามี
สุขน้อยมีทุกข์มาก และข้อที่ว่าสุขน้อยนั้นก็ดังที่ได้แสดงแล้วว่า สุขที่ได้รับจากกาม
นั้นก็แค่ประสาททั้ง ๕ แล้วใจก็ไปปรุงแต่งเป็นความยึดถือ มีความยึดถือติดแน่น
ยิ่งขึ้น มีความเพลิดเพลินยิ่งขึ้น เป็นการแสดงกามาที่นพ คือโทษของกาม เพราะเมื่อ
ไปรักไปติดเข้าก็ทุกข์มาก ทุกข์มากกว่าสุขที่ได้จากกาม

ครั้นทรงแสดงกามาที่นพ โทษของกาม เป็นการพอกจิตใจของผู้ฟังให้ได้
ปัญญามองเห็นสัจจะคือความจริงในโทษของกามขึ้น พระองค์จึงตรัสข้อที่ ๕ ต่อ คือ
เนกขัมมานิสังสกา คือถ้อยคำที่ว่าด้วยเนกขัมมะคือการออก เนกขัมมะ คือการออก

นี้มีความหมายกว้าง ไม่ใช่หมายจำเพาะคือออกบวชเท่านั้น ออกบวชนั้นเป็นการออกบวชทั้งทางกายทั้งทางใจ แต่ว่าความหมายที่เป็นกลาง ๆ ก็คือว่าออกจากกาม คือมีจิตใจที่ได้นิพพิทาคือความหน่าย หน่ายจากกาม คือพัสดุหรือวัตถุที่รักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลายที่ใจยึดถือ หน่ายก็เพราะเหตุว่า มองเห็นว่าเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ มองเห็นโทษที่กามก่อให้เกิดความทุกข์ คือเห็นโทษของกาม ไม่เห็นสุขของกามโดยส่วนเดียว แต่เห็นโทษของกามว่ามีมาก ก็ทำให้จิตใจหน่ายคลายความติดจากกาม อย่างนางวิสาขา นั้น เมื่อหลานตาย เพราะมีความรักหลานมาก ติดอยู่ในหลานมาก จึงโศกมาก และครั้นเมื่อได้ฟังคำสอนของพระศาสดาซึ่งให้เห็นโทษของกาม นางเป็นโสดาบันบุคคลอยู่แล้ว จึงมองเห็นโทษของกามได้ง่าย ใจก็หลุดจากความรักรักที่ติดอยู่ยึดอยู่ จึงปล่อยใจได้จากความรักความติด เป็นความวาง พอวางความรักความยึดลงได้ โศกก็หาย อาการที่วางความรักความยึดในกามลงได้ นั่นแหละคือเนกขัมมะ การออก คือออกจากกามได้ ออกจากความรัก ออกจากความยึดได้ ปล่อยวางได้ นี่เป็นเนกขัมมะซึ่งมีอานิสงส์ทำให้ทุกข์ดับ ทุกข์ที่มีเพราะกามนั้น เมื่อกวางกามได้ไม่ยึด เป็นเนกขัมมะ ความทุกข์ก็ดับ เป็นความสุข เป็นความปลอดโปร่งที่เรียกว่า เกษม จิตใจเกษม นี่เป็นอานิสงส์คือผลดีของเนกขัมมะ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้มองเห็นอานิสงส์ คือผลดีของเนกขัมมะ คือการออกจากกาม ด้วยการที่มีความหน่ายในกาม เพราะมองเห็นว่าอนิจจะ ไม่เที่ยง จึงวางความยึดลงได้วางรักลงได้ ก็ได้อานิสงส์คือความเป็นสุข ความเป็นปลอดโปร่ง ความแช่มชื่น ทุกข์ที่เคยมีก็หมดไป

พระพุทธเจ้าตรัสสอนคฤหัสถ์ทั่วไป ที่มีอุปนิสัยที่จะได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยอนุปุปพิกธา ๕ นี้ก่อน พรรณนาทาน พรรณนาศีล พรรณนาสวรรค์ อันเรียกว่าเป็นยอดกามก็ได้ แล้วก็พรรณนาโทษของกาม พรรณนาอานิสงส์ของเนกขัมมะคือการออก คือจิตใจที่ปล่อยวางได้ แล้วก็มีความสุข มีความสุขที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นความสุขแค่ประสาททั้ง ๕ ดังกล่าวนั้น แต่เป็นความสุขที่แท้จริง ทำจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เรียกว่า ทรงแสดงอนุปุปพิกธาทั้ง ๕ นี้ เพื่อที่จะได้ชำระชกฟอกจิตใจของผู้ฟังให้บริสุทธิ์สะอาด เหมือนอย่างซักฟอกผ้าที่สกปรกให้สะอาดจากสิ่งที่สกปรกนั้น เมื่อเป็นผ้าที่สะอาดแล้วจึงย้อมสีตามที่ต้องการ ผ้าที่สะอาดแล้วก็ย้อมจะติดสีตามที่ต้องการ

ได้ ถ้าหากว่าผ้าที่สกปรกยังไม่ซักย่อมเสียก่อน เอามาย้อมสีที่ต้องการทีเดียว สีก็ย่อมจะไม่ติดตรงที่สิ่งสกปรกนั้นติดอยู่ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดงอนุปุปพิภกา ทั้ง ๕ นี้ซักฟอกจิตใจเสียก่อน จนผู้ฟังมีจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาดควรแก่น้ำย้อม คือที่จะติดสีน้ำย้อมได้ จึงทรงแสดงอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ทรงชี้ให้เห็นทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นเหตุเกิดทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นความดับทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จิตใจของผู้มีจิตที่ได้ถูกซักฟอกมาแล้ว และเมื่อมาได้รับน้ำย้อมคืออริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ จึงได้ติดน้ำย้อม คือได้ดวงตาเห็นธรรม โดยทั่วไปก็เห็นธรรมในชั้นเป็นพระโสดาบัน ซึ่งมีลักษณะของการเห็น ที่ท่านแสดงไว้เป็นอย่างดีเหมือนกันทั้งหมด คือได้ดวงตาเห็นธรรมว่า *ยงกิญจิ สมุทฺยธมฺมํ* สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา *สพฺพหนฺตํ นโรธธมฺมํ* สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา คือทุกสิ่งที่มีเกิดเป็นธรรมดา ก็มีดับเป็นธรรมดา เห็นเกิด เห็นดับในสิ่งทั้งหลาย ความเห็นเกิดเห็นดับในสิ่งทั้งหลายนี้ เป็นธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม

คราวนี้เราจะต้องพิจารณาคำนี้ให้มีความเข้าใจว่า ต้องหมายถึงว่าเห็นเกิดพร้อมกับเห็นดับ คือเห็นเกิดและเห็นดับต่อกันไปทีเดียว ไม่ใช่คนละที คนสามัญทั่วไปนั้นเห็นคนละที หรือเห็นเกิดแต่ไม่เห็นดับ เพราะฉะนั้น คนทั่วไปนั้นเมื่อได้อะไรมาแล้ว ก็ไม่ได้คิดว่าสิ่งเหล่านั้นจะต้องดับ จะต้องสิ้นไป เมื่อได้ชีวิตนี้มาแล้ว ก็ไม่เห็นกว่าชีวิตนี้จะต้องดับ ต้องเกิดต้องดับในบัดนี้ แต่ว่าความเกิดความดับของชีวิตในบัดนี้นั้น มีสันตติคือความสืบต่อ ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้ อย่างเช่นมีลมหายใจเข้า มีลมหายใจออก แล้วก็เข้าต่อไป ชีวิตจึงดำรงอยู่ ถ้าหายใจเข้าแล้วไม่ออก ออกแล้วไม่เข้าอีก หยุดก็แปลว่า เป็นความสิ้นสุดของชีวิต ไม่มีสืบต่อ แต่เพราะมีความสืบต่อกัน ชีวิตจึงดำรงอยู่ และความที่เกิดดับนี้บังเกิดขึ้นรวดเร็ว เหมือนอย่างว่าไม่ขึ้นเดี๋ยวนี้เราแกลงเป็นวงกลมเร็ว ๆ แล้ว เราจะเห็นไม่เป็นวงกลม เห็นไม่เป็นไม่ขึ้นเดี๋ยว เพราะฉะนั้น ความเกิด ความดับที่ต่อกันนี้ จึงทำให้เห็นเป็นอันเดียว ไฟตะเกียงก็ตีไฟฟังกี่ตีที่เราเห็นสว่างอยู่ตลอดเวลา รู้สึกว่าเป็นไฟดวงเดียว น้ำในแม่น้ำที่ไหล เรามองดูแม่น้ำที่ไหลในจุดใดจุดหนึ่ง จะเห็นว่านี่เป็นอันเดียว แต่อันที่จริงนั้นทุกอย่างนี้ล้วนเป็นแต่ละสิ่ง แต่ว่ามีสันตติคือความสืบต่อกันรวดเร็วมาก เกิดดับแล้วก็เกิดแล้วก็ดับ ดับแล้วก็เกิด สืบต่อกันไปทีเดียว อย่างไฟตะเกียงหรือไฟฟังกี่ตามก็เป็นเช่นนั้น ไม่ใช่เป็นไฟดวงเดียว

แต่ว่าเป็นไฟแต่ละดวง คือเหมือนอย่างว่าเรามองดูภาพยนตร์ เราจะเห็นว่ารูปคนในภาพยนตร์นั้นยกมือหรือวิ่งเป็นต้น แต่อันที่จริงภาพในฟิล์มนั้นเป็นภาพเล็ก ๆ คนละภาพทั้งนั้น เช่นมือที่ยกขึ้นมา ๑ ศอก ระหว่างศอกที่ยกมือนั้นไม่รู้ว่าเป็นภาพที่เล็ก ๆ เล็ก ๆ เล็ก ๆ เล็ก ๆ ต่อกันไป ๆ โดยมีเส้นคั่นในระหว่างทั้งนั้น คือเป็นแต่ละภาพ ๆ แต่ว่าเพราะหมุนเร็วเข้าจึงดูเป็นอันเดียวกัน ดูเป็นคนนั่งยืนนอนวิ่งอะไร เป็นต้นเป็นภาพอันเดียว แต่อันที่จริงนั้นตั้งหลายร้อยหลายพันภาพ แต่เพราะความเร็ว ทำให้เห็นเป็นอันเดียวกัน อันนี้แสดงว่ามีความเกิดดับ เกิดดับ อยู่ในระหว่างภาพหนึ่ง ๆ เล็ก ๆ อันนั้น แต่เพราะเร็ว มีสันตติคือความสืบต่อที่รวดเร็ว จึงดูเป็นอันเดียวกัน ความเกิดดับของทุกสิ่งก็เป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เกิดดับเกิดดับอยู่ทุกระยะ แต่เพราะสืบต่อกันรวดเร็วมากจึงมองไม่เห็น แต่ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมที่แท้จริงที่พระโสดาบันได้นั้น จะต้องเห็นเกิดดับ คือเห็นเกิดเห็นดับทันที เห็นภาพของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นตัวเป็นตน เห็นภาพนั้นเกิด แล้วเห็นดับทันที ความเห็นเกิดเห็นดับที่เป็นเช่นนี้แหละ จึงจะเป็นธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม อันเป็นเหตุให้ตัดกิเลสได้ เห็นได้ในระยะหนึ่งในขณะที่ปฏิบัติ ก็ทำให้ตัดกิเลสได้ระยะหนึ่ง เห็นได้จริง ๆ ก็จะต้องตัดกิเลสได้ตั้งแต่บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง เป็นพระโสดาบันก็ตัดได้ ๓ อย่าง สูงขึ้นไปก็ตัดได้มากขึ้น สุดแต่การปฏิบัติว่าจะได้ระดับไหน โดยมากคฤหัสถ์ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยอนุพุทโธกาทัง ๕ และอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ มักจะได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมในตอนต้นพุทธกาลนั้นทรงสอนคฤหัสถ์ทั่วไปที่ไม่ได้เป็นนักบวชมาก่อน ยังมีชีวิตอยู่กับการครองเรือน ยังบริโภคมกามอยู่ในเรือน มีความสุขอยู่ในบ้านในเรือน เป็นเศรษฐีบ้าง เป็นผู้ปกครองประเทศบ้าง เป็นคนปานกลางบ้าง เป็นคนจนบ้าง ก็มักจะทรงสอนด้วยวิธีนี้ จะต้องพอกจิตเสียก่อนด้วยอนุพุทโธกาทัง ๕ แล้วจึงทรงประทานน้ำย้อมคืออริยสัจจทั้ง ๔ เพื่อจะให้ได้ดวงตาเห็นธรรม จนถึงเมื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ที่มีแสดงในพุทธประวัติานั้น ก็ทรงแสดงธรรมหมวดนี้เหมือนกัน ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารเองก็ทรงได้ดวงตาเห็นธรรม ทรงได้ศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัย

ครั้งที่ ๒๔ ที่มนขสูตร^๑

จักแสดงเนื้อความในที่มนขสูตร คือคำสอนอันเรียกว่าพระสูตร ที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสแสดงแก่ปริพาชกผู้หนึ่งชื่อว่า ที่มนชะ

ในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ในถ้ำสุกรชาตา บนเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นมีปริพาชกชื่อว่า ที่มนชะ ได้เข้าไปเฝ้า ได้กราบทูลสัมโมทนียกถาคือถ้อยคำที่ทำให้เกิดความบันเทิงใจ เป็นทำนองทักทายใต้ตามสุขทุกข์กับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้อยคำเช่นนี้เป็นถ้อยคำที่ถือเป็นธรรมเนียม เมื่อไปหาใครเพื่อที่จะได้ถามหรือพูดจาธุระการงาน ก็จะต้องกล่าวถ้อยคำทักทายปราศรัย เหมือนอย่างที่เรา ทักทายปราศรัยว่า สบายหรือเป็นต้น พอให้เกิดความบันเทิงใจอันเรียกว่า สัมโมทนียะ อันทำให้เกิดความระลึกถึงกันและกันด้วยไมตรีจิตอันเรียกว่า สาราณียกถา แล้วจึงเริ่มพูดถึงปัญหาหรือธุระที่มา ปริพาชกผู้นี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้กราบทูลถามสุขทุกข์เป็นต้น เป็นสัมโมทนียะ เป็นสาธานียกถาเสร็จแล้ว จึงได้กราบทูลเข้ามาถึงประเด็นแห่งวัตถุประสงค์ที่มาเฝ้า คือกราบทูลถึงทิวลิปคือความเห็น หรือว่าวาทะคือถ้อยคำที่ แสดงความเห็นของตนเอง ว่าข้าพเจ้ากล่าววาทะนี้ มีความเห็นอย่างนี้ ว่าทั้งหมด ไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้าทั้งนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสย้อนว่า ถ้าอย่างนั้นความเห็นของ

^๑ ม. ม. ๑๓/๒๖๙-๒๗๕/๒๖๓-๒๖๙.

ท่านนั้นก็เห็นอย่างหนึ่งว่า ทุกอย่างข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด ท่านก็ต้องไม่ชอบใจความเห็นนั้นด้วย ทีมนชปริพาชกได้กราบทูลเสียงไปว่า ถ้าความเห็นนี้ชอบใจแก่ข้าพเจ้า แม้ความเห็นนั้นก็ต้องเป็นอย่างนั้น แม้ความเห็นนั้นก็ต้องเป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ในโลกนี้คนมากกว่ามาก คนเหล่าใดที่กล่าวอย่างนี้ว่า แม้ข้อนั้นต้องเป็นอย่างนั้น แม้ข้อนั้นต้องเป็นอย่างนั้น คนเหล่านั้นไม่ละทิวฏฐิคือความเห็นนั้นด้วย และยังถือทิวฏฐิคือความเห็นอื่นอีกด้วย คือคนมากต่อมากในโลกนี้ แม้คนเดียวก็ยังมีความเห็นกันหลายอย่าง แต่ว่าคนน้อยกว่าน้อยคือว่าน้อยมากในโลกนี้ คนเหล่าใดที่กล่าวอย่างนี้ว่า แม้ข้อนั้นต้องเป็นอย่างนั้น แม้ข้อนั้นต้องเป็นอย่างนั้น คนเหล่านั้นละความเห็นนั้นด้วย ไม่ยึดถือความเห็นอื่นด้วย และได้ตรัสต่อไปว่า มีอยู่คือสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า ทั้งหมดคือทุกอย่างชอบใจแก่ข้าพเจ้า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งว่า ทั้งหมดคือทุกอย่างไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า พวกหนึ่งว่า บางอย่างชอบใจแก่ข้าพเจ้า บางอย่างไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสถึงสมณพราหมณ์ ๓ จำพวกเหล่านั้นแล้ว จึงได้ตรัสต่อไปว่า สมณพราหมณ์จำพวกที่มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า ทั้งหมดคือทุกอย่างชอบใจแก่ข้าพเจ้า ก็เป็นไปในที่ใกล้ของราคะ คือความติดใจยินดี ความประกอบพัวพัน ความอภินันท์ ความสยบติด ความยึดถือว่าอย่างนั้น สมณพราหมณ์ที่มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า ทั้งหมดไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า ก็เป็นไปในที่ใกล้ของความไม่ติดใจยินดี ไม่ประกอบพัวพัน ไม่อภินันท์ ไม่สยบติด ไม่ยึดถือ คือไปในด้านที่เป็นปฏิฆะกระทบกระทั่งหรือขัดใจ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ ทีมนชปริพาชกจึงได้กราบทูลว่า พระโคตมผู้เจริญได้ทรงยกทิวฏฐิคือความเห็นของข้าพเจ้าขึ้นแสดง พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สมณพราหมณ์จำพวกที่มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า บางอย่างชอบใจแก่ข้าพเจ้า บางอย่างไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า สมณพราหมณ์พวกนั้นก็เป็นไปในด้านราคะคือความติดใจยินดี บางอย่าง ในด้านความไม่ติดใจยินดี หรือด้านปฏิฆะกระทบกระทั่งบางอย่าง และได้ตรัสว่า สมณพราหมณ์จำพวกที่มีวาทีมีความเห็นอย่างนี้ว่า ทั้งหมดชอบใจแก่ข้าพเจ้า บุรุษผู้รู้ย่อมพิจารณาเห็นในความเห็นเช่นนั้นว่า ความเห็นนี้ดีที่ว่าทั้งหมดชอบใจแก่ข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าพึงยึดถือความเห็นนี้อย่างมั่นคง ว่าความเห็นนี้เท่านั้นเป็นสัจจะ คือความจริง ความเห็นอื่นเป็นโมฆะคือเปล่าทั้งหมด ก็จะมีทั้งความแค้นแค้นกัน

เป็น ๒ พวก คือว่าจำพวกหนึ่งมีวิาทะมีความเห็นว่า ทั้งหมดไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า จำพวกหนึ่งมีความเห็นว่า บางอย่างชอบใจแก่ข้าพเจ้า บางอย่างไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า ก็จะต้องมีความเห็นที่แตกแยกแก่งแย่งกัน และเมื่อมีความเห็นแตกแยกแก่งแย่งกัน ก็จะมีวิาทะทุ้มตึงกัน เมื่อมีวิาทะทุ้มตึงกัน ก็จะมี ความคับแค้น เมื่อมีความคับแค้น ก็จะมีเบียดเบียนกัน เพราะฉะนั้น บุรุษที่เป็นผู้รู้ นั้นเมื่อเห็นโทษเหล่านี้ จึงละความเห็นนั้น ไม่ยึดถือความเห็นอื่น การละความเห็นเหล่านั้น การสละคืนความเห็นเหล่านั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้ ส่วนสมณพราหมณ์พวกที่มีวิาทะมีความเห็นว่า ทั้งหมดไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้า บุรุษผู้ที่เป็นวิญญูคือผู้รู้ ก็พิจารณาเห็นอย่างเดียวกันว่า เมื่อมีความเห็น เช่นนี้ ก็ย่อมจะมีความเห็นแตกแยกแก่งแย่งกันกับอีก ๒ พวกที่แตกต่างกัน และสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งที่มีความเห็นว่า บางอย่างชอบใจแก่ข้าพเจ้า บางอย่างไม่ชอบใจแก่ข้าพเจ้าก็เช่นเดียวกัน บุรุษผู้เป็นวิญญูคือเป็นผู้รู้ก็ย่อมจะเห็นว่า จะต้องมีความเห็นแตกแยกแก่งแย่งกันกับอีก ๒ พวกที่แตกต่างกัน เพราะฉะนั้น บุรุษเป็นผู้รู้ นั้นจึงละความเห็นนั้น ไม่ยึดถือความเห็นอื่น การที่จะละความเห็นเหล่านั้นได้ สละความเห็นเหล่านั้นได้ ก็มีได้ อย่างนี้

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสตั้งนี้แล้ว จึงได้ตรัสต่อไปว่า กายนี้มีรูปที่ประกอบขึ้น ด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด สังสมเติบโตขึ้น ด้วยข้าวสุกและขนม เป็นกายที่มีความไม่เที่ยง จะต้องมีการอบกลืน มีการนวดพัน มีการแตกทำลายเป็นธรรมดา จึงพึงพิจารณาเห็นกายนี้โดยเป็นของไม่เที่ยง โดยเป็นทุกข์ โดยเป็นกายที่มีโรคคือเครื่องเบียดเบียน โดยเป็นโรครอย่างหิวผี โดยเป็นเหมือนอย่างที่ถูกลูกศรแทง โดยที่มีความลำบาก โดยที่มีอาพาธ โดยที่จะต้องเป็นอย่างอื่น โดยที่จะต้องชำระรดรดโทรม โดยเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า โดยเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน เมื่อได้พิจารณาเห็นกายนี้ อย่างนั้น ฉันทะคือความพอใจกายในกาย ความสันทะคือความพอใจในกาย ความอานวยใจรักใคร่กายในกาย ก็จะละเสียได้

เวทนาเหล่านี้มี ๓ คือ สุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุข ทุกขเวทนา เวทนาที่เป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ในสมัยใดเสวยสุขเวทนา ในสมัยนั้น ก็ไม่เสวยทุกขเวทนา ไม่เสวยอทุกขมสุขเวทนา เสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียวในสมัยนั้น ในสมัยใดเสวยทุกขเวทนา ในสมัยนั้นก็ไม่เสวยสุขเวทนา ไม่เสวยอทุกขมสุขเวทนา

เสวยแต่ทุกข์เวทนาอย่างเดียวในสมัยนั้น ในสมัยใดเสวยทุกข์ขมสุขเวทนา ในสมัยนั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยทุกข์เวทนา เสวยแต่ทุกข์ขมสุขเวทนาอย่างเดียวในสมัยนั้น สุขเวทนาจีดี ทุกขเวทนาจีดี อทุกข์ขมสุขเวทนาจีดี เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นสิ่งปรุงแต่ง เป็นสิ่งอาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความสิ้นความติดหรือหน่ายยินดีเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในสุขเวทนาบ้าง หน่ายในทุกข์เวทนาบ้าง หน่ายในอทุกข์ขมสุขเวทนาบ้าง เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นความติดใจยินดี เพราะสิ้นความติดใจยินดีก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้วก็มิญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจที่พึงทำได้กระทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่พึงทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ย่อมรู้ดังนี้ อริยสาวกผู้มีจิตพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่กล่าวเอออวยกับใคร ๆ ในทิวภูมิอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่วิวาทแก่งแย่งกับใคร ๆ ในทิวภูมิอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ว่าคำใดที่พูดกันในโลก ก็พูดค่านั้นตามโวหารโลก แต่ว่าไม่ยึดถือ

ครั้นพระพุทธเจ้าตรัสตั้งนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้นั่งเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายงานพัดอยู่เบื้องหลังพระพุทธเจ้า ท่านพระสารีบุตรได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสการละด้วยความรู้ยิ่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ตรัสการสละด้วยความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น แก่เราทั้งหลาย จิตของท่านพระสารีบุตรจึงหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะเมื่อพิจารณาพระพุทธโอราทของพระพุทธเจ้าอยู่จึงได้ไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจิตก็หลุดพ้น แต่ว่าที่ชนขปริพาชกได้ธรรมจักขุที่ไม่มีรูปสี ไม่มีมลทินบังเกิดขึ้นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา

วันนี้ นำพระสูตรนี้มาแสดง ก็เพื่อให้ท่านทั้งหลายได้ทราบ ว่า ท่านพระสารีบุตรนั้นตามประวัติแสดงว่า ท่านได้ดวงตาเห็นธรรมเมื่อได้ฟังคำสั่งสอนโดยย่อของท่านพระอัสสชิเถระ โดยที่ท่านพระสารีบุตรนั้น ท่านได้แสวงหาธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์กับท่านพระโมคคัลลานะ ท่านมีนามว่า อุบัติสสะ แต่ว่ามาเรียกว่า พระสารีบุตร ตามชื่อมารดาของท่าน มารดาของท่านชื่อว่า นางสารี จึงเรียกชื่อตามมารดาว่า สารีบุตร ส่วนพระโมคคัลลานะนั้น ท่านมีนามว่า โกลิตะ แต่มาใช้นามว่า โมคคัลลานะตามสกุล ท่านทั้ง ๒ นี้เป็น ๒ สหายกัน และต่างก็มีสหายเป็นบริวารอีกหลายร้อย ดังที่มีแสดงไว้ในพุทธประวัติเล่ม ๑ นั้น ในวันหนึ่ง ท่านทั้ง ๒ ชวนกัน

ไปดูมหรสพ แต่ด้วยความสังเวชใจ มีความหน่ายในโลก จึงออกแสวงหาอาจารย์ที่จะแนะนำให้พบทางแห่งความพ้นทุกข์ จึงได้เข้าไปศึกษาในสำนักของ *สังยุชย เวลัญจบุตร* และเมื่อท่านเข้าไปศึกษาในสำนักของสังยุชย เวลัญจบุตรแล้ว วันหนึ่งท่านออกเดินทางเที่ยวในตอนเช้า ได้พบพระอัสสชิเถระ ซึ่งเป็นองค์ที่ ๕ ในพระปัญจวัคคีย์ ซึ่งท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เดินบิณฑบาตอยู่ ท่านเห็นอาการของท่านพระอัสสชินั้น น่าเลื่อมใส เดินด้วยอาการสำรวม และมีวรรณะผิวพรรณที่ผุดผ่อง แสดงถึงจิตใจที่ผุดผ่อง ก็คิดว่าบรรพชิตรูปนี้จะต้องมีธรรมอะไรในจิตใจ จะต้องมีการู้อาจารย์ที่ดี แต่เวลานี้กำลังเดินบิณฑบาต ไม่เป็นโอกาสที่จะได้ถาม ท่านจึงเดินตามหลังพระอัสสชิไปจนถึงที่อันสมควร ท่านถึงได้ไต่ถามว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านพระอัสสชิก็ตอบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เสด็จออกบวชแล้วจากศากยตระกูลเป็นพระศาสดาของเรา ท่านพระสารีบุตรถามว่า พระศาสดาท่านสอนอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า ท่านเพิ่งเข้ามาใหม่ ยังไม่สามารถจะตอบได้อย่างพิสดาร จะตอบได้ก็แต่โดยย่อ ท่านพระสารีบุตรเรียนท่านว่า โดยย่อก็ดีแล้ว ประโยชน์อะไรด้วยความพิสดาร ท่านพระอัสสชิจึงได้กล่าวตามที่ได้ประพันธ์ไว้เป็นคาถา เป็นคำตอบโดยย่อถึงธรรมที่พระศาสดาทรงสอนว่า “*เย ธมฺมา เหตุบฺปปกฺวา ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด เตสํ เหตุํ ตถาคโต พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น เตสญฺจ โย นิโรโธ จ* และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น *เอวฺวาทิ มหาสมณเ* พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้”

ท่านพระสารีบุตรเมื่อได้ฟังคำสอนที่ย่อเพียงเท่านั้นก็ได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม คือเป็นโสดาบัน และได้กลับมาบอกเล่าให้สหายคือพระโมคคัลลานะ ฟัง และได้กล่าวถึงคำสอนที่พระอัสสชิได้บอกท่านนั้น ท่านพระโมคคัลลานะได้ฟังแล้วก็ได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม ที่แสดงว่าท่านทั้ง ๒ ก็เป็นโสดาบันด้วยกันแล้ว จึงได้เข้าไปหาสังยุชย เวลัญจบุตร เล่าให้ฟังแล้วก็ชวนสังยุชย เวลัญจบุตร ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยกัน ท่านพราหมณ์ผู้นั้นก็ตอบว่า ให้พระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะไปกันเถิด ตัวท่านไปไม่ได้ เพราะว่าตัวท่านนั้นเหมือนอย่างจระเข้ใหญ่อยู่แล้วในบัดนี้ จะไปอยู่ในตุ่มไม่ได้แล้ว เพราะฉะนั้น ก็ให้คนฉลาดไปหาพระพุทธเจ้า ให้คนโง่มาหาเราคือเข้ามาหาท่าน ดังนี้ ท่านทั้ง ๒ ก็พาบริวารไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลขอบวช พระพุทธเจ้าก็ประทานการบวชให้ด้วย *เอหิภิกขุอุปสัมปทา*

พระสารีบุตรนั้นบวชอยู่แล้วถึง ๑๕ วัน ในระหว่างนั้นก็ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จนถึงวันที่ ๑๕ ได้เฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ที่ถ้ำสุกกราตาบนเขาคิชฌกูฏ และเมื่อที่ชนขปริพาชกเข้าเฝ้า ท่านพระสารีบุตรก็นั่งพักถวายงานพระพุทธเจ้าอยู่ และได้ฟังพระพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าสอนแก่ท่านที่ชนขปริพาชก แต่ท่านก็สำคัญว่าสอนแก่ท่านด้วย ฟังไปพิจารณาไป จิตก็เลยไม่ยึดมั่น พ้นจากอาสวะทั้งหลาย สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้น แต่ว่าตัวที่ชนขปริพาชกเองนั้นได้เพียงธรรมจักขุดวงตาเห็นธรรม ที่แสดงว่าเป็นโสดาบันบุคคล

ดังนั้นก็เป็นการเล่นเรื่องของพระสารีบุตรไปพร้อมกันกับพระสูตรที่แสดงมาแล้วนี้ด้วย

ในคาถาที่แสดงถึงคำสอนย่อของพระพุทธเจ้า ที่พระอัสสชิได้กล่าวสอนแก่ท่านพระสารีบุตรนั้น คาถานี้เป็นที่นับถือว่าเป็นหัวใจร้อยสี่ และในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้จารึกคาถานี้ลงไปบนแผ่นศิลาทั้งหลายในท้องถื่นต่าง ๆ ในเขตปกครองของพระองค์ในชมพูทวีปเป็นอันมาก และได้แพร่หลายมาจนถึงในลังกา ในเมืองไทย พม่า รามัญ มาพิจารณาดูในคาถาที่พระอัสสชิได้แสดงนั้นว่า “ธรรมเหล่าใด เกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้” เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นได้ว่า **รวมทุกข์สังขจะ** สังขจะสภาพที่แท้จริง คือทุกข์ **สมุทัยสังขจะ** สังขจะคือเหตุเกิดทุกข์ **นิโรธสังขจะ** สังขจะคือความดับทุกข์ **มรรคสังขจะ** สังขจะคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ไว้พร้อมสรรพ ธรรมเหล่าใดก็คือทุกข์ เกิดแต่เหตุ ก็คือสมุทัย พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น ก็คือตรัสบอกสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้นก็คือนิโรธ พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้ นี่คือมรรค มีวาตะที่แสดงอย่างนี้ก็คือมรรค เป็น**มรรคปัญญา** ให้มองเห็นในทำนองธรรมจักขุว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา** จึงเป็นที่นับถือว่า เป็นหัวใจร้อยสี่ แต่ท่านก็มาสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันที่ ๑๕ ตั้งแต่วันที่ท่านอุปสมบทด้วยมาพลอยฟังเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสโต้ตอบกับที่ชนขปริพาชก ดังที่เล่ามา

ครั้งที่ ๒๕ โมคคัลลานสูตร^๑

พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทรงแสดงธรรมอบรมท่านพระโมคคัลลานะ เมื่อท่านไปพักทำความเพียรอยู่ที่หมู่บ้านชื่อว่า กัลลวาลมุตตะ ในแคว้นมคธ เมื่อท่านนั่งทำความเพียร ท่านนั่งโง่งวง พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสประทานพระโอวาทว่า

“เธออย่าได้นั่งโง่งวง เมื่อเธอทำสัญญาคือความกำหนดใจไว้ในข้อใด อย่างไร ถิ่นมีพระคือความโง่งวงบังเกิดขึ้น ก็พึงกระทำสัญญาคือความกำหนดใจนั้นไว้ในใจให้มาก เป็นฐานะ คือที่เมื่อปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ก็จะพึงละความโง่งวงนั้นได้

ถ้าเมื่อปฏิบัติอยู่อย่างนี้ยังละความโง่งวงนั้นไม่ได้ ก็พึงตรีกตรองถึงธรรมตามที่ได้ฟังแล้วตามที่ได้เรียนแล้วด้วยใจ พงถึงธรรมที่ได้ฟังแล้วที่ได้เรียนแล้วด้วยใจ ก็เป็นฐานะที่จะละความโง่งวงนั้นได้

เมื่อทำอยู่อย่างนั้นยังละไม่ได้ ก็พึงกระทำสหายคือการสวดธรรมที่ได้ฟังที่ได้เรียนแล้วอย่างไร ก็เป็นฐานะที่จะละความโง่งวงนั้นได้

เมื่อทำอยู่อย่างนั้นยังละไม่ได้ ก็ให้ใช้มือยอนช่องหูทั้ง ๒ ลูบบีบร่างกายด้วยมือ ก็เป็นฐานะที่จะละความโง่งวงนั้นได้

^๑ อัง สุตตก. ๒๓/๕๘/๘๗-๘๐. (พม่า. ปจลายมานสูตร)

เมื่อทำอยู่อย่างนั้นยังละไม่ได้ ก็พึงลุกขึ้นจากอาสนะ ลูบตาด้วยน้ำ มองทิศทั้งหลาย แหงนศูดาวฤกษ์ทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะละความโง่งงนั้นได้

เมื่อทำอยู่อย่างนั้นยังละไม่ได้ ก็พึงทำ*อาโลกสัญญา*คือความสำคัญหมายในความสว่าง พึงอธิษฐาน*ทิวาสัญญา*คือความสำคัญหมายว่ากลางวัน อธิษฐานความสำคัญหมายกลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน คือสว่างเหมือนกัน พึงอบรมจิตให้สว่างด้วยใจที่เปิดเผย ไม่มีเครื่องรังรัด ก็เป็นฐานะที่จะละความโง่งงนั้นได้

เมื่อทำอยู่อย่างนั้นยังละไม่ได้ ก็ให้ทำสัญญาคือความสำคัญหมายข้างหน้าข้างหลัง อธิษฐานคือตั้งใจเดินจงกรม คือเดินกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์คือสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีใจไม่ออกไปข้างนอกคือกำหนดอยู่ในภายใน ก็เป็นฐานะที่จะละความโง่งงนั้นได้

เมื่อทำอยู่อย่างนั้นยังละไม่ได้ ก็ให้สำเร็จ*สีหไสยา*คือการนอนตะแคงข้าง เบื้องขวา ที่เรียกว่า สีหไสยา คือการนอนอย่างราชสีห์ เอาเท้าเหลื่อมเท้า มีสติความระลึกได้ มีสัมปชัญญะ ความรู้ตัว ทำสัญญากำหนดหมายใจว่าจะลุกขึ้น จะตื่นขึ้น และตื่นขึ้นแล้ว ก็พึงลุกขึ้นทันที ไม่ทำความสุข ไม่ประกอบความสุข อันเกิดจากการนอน ไม่ประกอบความสุขอันเกิดจากการเอนข้างคือการพึง ไม่ประกอบความสุขอันเกิดจากความเคลิบเคลิ้มอยู่”

ตรัสสอนให้พระโมคคัลลานะศึกษาอยู่อย่างนี้ และได้ตรัสสอนท่านพระโมคคัลลานะให้ศึกษาอีกว่า *ไม่พึงชงวงงเข้าตระกูล* คือหมายความว่าไม่พึงทำความรู้สึกถือตัวเข้าไปสู่ตระกูล ในขณะที่ที่ออกบิณฑบาตในเวลาเช้า พึงศึกษาอยู่อย่างนี้ ถ้าภิกษุชงวงงเข้าตระกูล คือทำความถือตัวเข้าตระกูล ด้วยต้องการจะให้ชาวบ้านต้อนรับด้วยความเคารพเอาใจใส่ดูแล ถ้ากิจที่พึงกระทำในตระกูลทั้งหลายมีอยู่ ที่ทำให้พวกมนุษย์ไม่ได้สนใจถึงภิกษุที่มาแล้ว เมื่อเป็นดังนี้ ภิกษุผู้ที่ชงวงงเข้าตระกูล คือถือตัวเข้าตระกูล โดยหวังที่จะให้เขาต้อนรับด้วยความเคารพ ก็จะมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ใครมาดูแลเราให้แตกต่างตระกูลนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงมีความอดทนระอาใจต่อเรา เพราะไม่ได้อะไร ก็จะเกิดความเก้อเขิน เมื่อเก้อเขิน ก็จะเกิดความฟุ้งซ่าน เมื่อเกิดความฟุ้งซ่าน ก็จะเกิดความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตก็จะห่างไกลจากสมาธิ

และได้ตรัสสอนให้ท่านพระโมคคัลลานะศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง ก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ตรัสสอนให้ท่านพระโมคคัลลานะศึกษาอย่างนี้ เพราะเมื่อกกล่าวถ้อยคำที่ขัดแย้ง ก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ก็จะต้องมีการพูดมาก เมื่อมีการพูดมาก ก็จะเกิดความฟุ้งซ่าน เมื่อเกิดความฟุ้งซ่าน ก็จะเกิดความไม่สำรวม เมื่อเกิดความไม่สำรวม จิตก็จะห่างจากสมาธิ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระองค์ว่า ทรงสรรเสริญความเกี่ยวข้องทั้งหมดก็หาไม่ได้ ไม่ทรงสรรเสริญความเกี่ยวข้องทั้งหมดก็หาไม่ได้ พระองค์ตรัสไม่สรรเสริญความเกี่ยวข้องด้วยคุณุศลและบรรพชิตทั้งหลาย ที่ทำให้ไม่ได้รับความสงบ เสนาสนะเหล่าใดที่มีเสียงน้อย มีมนุษย์เข้าออกน้อย เรียกว่า ปราศจากลม ที่เกิดจากคนเดินเข้าออก มีเสียงดังที่เป็นการโหมฆณาน้อย เป็นที่สมควรแก่ความหลีกเลี่ยง ตรัสสรรเสริญความเกี่ยวข้องด้วยเสนาสนะอย่างนั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนอย่างนี้แล้ว ท่านพระโมคคัลลานะก็ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ภิกษุเป็นผู้พ้นแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหมด มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะคือกิเลสเป็นเครื่องประกอบถึงที่สุด ประพฤติพรหมจรรย์คือพระพุทธศาสนาถึงที่สุด มีที่สุดถึงที่สุด ประเสริฐสุดแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยการปฏิบัติอย่างไรโดยย่อ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมได้สดับแล้วว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรเพื่อการถือมั่น ภิกษุได้สดับว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรเพื่อการถือมั่นอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ด้วยความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ย่อมรู้รอบคอบซึ่งธรรมทั้งปวง ด้วยความรู้รอบคอบซึ่งธรรมทั้งปวง ภิกษุเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม ภิกษุนั้นย่อมมีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่ มีปกติตามเห็นความคลายความติดใจยินดีอยู่ มีปกติตามเห็นความดับอยู่ มีปกติตามเห็นความสละคืนอยู่ในเวทนาเหล่านั้นนั้น ภิกษุนั้นเมื่อมีปกติตามเห็นอยู่ในเวทนาเหล่านั้นอย่างนี้ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งเมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบจำเพาะตัวที่เดียว ย่อมรู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจคือกิจที่พึงทำได้กระทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่พึงกระทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ ดังนี้

โดยย่อ ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้แล ภิกษุยอมเป็นผู้พ้นแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหมด มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะคือกิเลสเป็นเครื่องประกอบถึงที่สุด ประพฤติพรหมจรรย์คือพระพุทธศาสนาถึงที่สุด มีที่สุดถึงที่สุด ประเสริฐสุดแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้

ท่านพระโมคคัลลานะได้ฟังพระพุทธโฆษาทที่ตรัสสอนนี้ก็ปฏิบัติตาม จึงละความโง่งมงายได้ และปฏิบัติสมณธรรมตามที่ทรงสั่งสอน จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งหลายสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้น ที่ท่านแสดงไว้ว่า นับเป็นวันที่ ๗ จากวันที่ท่านอุปสมบท เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะทั้ง ๒ นี้ได้อุปสมบทในวันเดียวกัน ล่วงมาถึง ๗ วันท่านพระโมคคัลลานะก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ล่วงมา ๑๕ วันท่านพระสารีบุตรก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านแสดงว่าการที่ท่านพระสารีบุตรสำเร็จเป็นพระอรหันต์ช้า ก็เพราะท่านเป็นผู้มีปัญญามาก เมื่อเป็นผู้มีปัญญามาก จึงเป็นผู้ที่ไม่เชื่อง่าย และมักจะต้องคิดค้นจับเหตุจับผล จึงมีความสงสัยโน่นบ้างนี่บ้าง ฉะนั้น จึงละนิวรณ์ข้อที่มีปัญญาแบบนี้ไม่ได้ ฉะนั้นจึงสำเร็จช้า และก็สำเร็จในเมื่อได้ฟังเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่ที่ฆนชปริพาชกดังที่ได้เล่าไว้แล้ว ท่านฟังไปด้วย ถวายการพัดแก่พระพุทธเจ้าด้วย ในถ้ำสุกรชาตาบนเขาคิชฌกูฏ และท่านก็ถือว่าพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดท่านด้วย ท่านได้ประสบความสำเร็จธรรมถึงที่สุดในวันนั้นด้วยธรรมเทศนานั้น และท่านทั้ง ๒ นี้พระพุทธเจ้าได้ยกย่องท่านพระสารีบุตรให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาในฝ่ายผู้มีปัญญามาก ท่านพระโมคคัลลานะให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายในฝ่ายผู้ที่มีฤทธิ์มาก

อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง*โอวาทปาติโมกข์* คือพระโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ คือเป็นหัวข้อใหญ่แห่งพระพุทธศาสนาแก่พระสาวกทั้งหลายที่มาประชุมกันเฝ้าพระองค์ ในช่วงบ่ายแห่งวันเพ็ญเดือนมาฆะซึ่งตรงกับวันเพ็ญกลางเดือน ๓ โดยมาก แต่เมื่อมีอธิกมาสก็ไปตกวันเพ็ญกลางเดือน ๔ แต่ว่าก็คงเป็นวันที่พระจันทร์เสวยมาฆนักษัตรฤกษ์อยู่นั่นเอง ซึ่งท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงในวันที่พระสารีบุตรสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในช่วงเวลาบ่าย แต่ไม่ได้แสดงบนเขาคิชฌกูฏในกรุงราชคฤห์ เสด็จไปแสดงที่พระเวฬุวนารามในกรุงราชคฤห์นั่นเอง คือเป็นสวนหลวงของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นสวนไม้ไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายพระพุทธเจ้า อันนับว่าเป็นอารามแรกหรือเป็น

วัดแรก พระพุทธเจ้าได้ประทับที่พระเวฬุวนารามนั้น และได้มีพระสาวกจำนวน ๑,๒๕๐ รูป ประกอบด้วยภิกษุคณะปุราณขมิล ๑,๐๐๐ รูป ซึ่งพระสาวกทั้งปวง เหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ และล้วนเป็นเอหิภิกขุคือเป็นภิกษุที่ได้รับอุปสมบทจาก พระพุทธเจ้าเอง และล้วนไม่ได้นัดหมายกัน และในวันนั้นก็เป็วันเพ็ญแห่งเดือน มาฆมาส อันเป็นวันทำพิธีศิวราตรีของพวกพราหมณ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดง โอวาทปาติโมกข์ โอวาทที่เป็นปาติโมกข์คือเป็นข้อหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา เรียกว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นคำประพันธ์ ๓ คาถากึ่ง

คาถาที่ ๑ ทรงแสดงว่า ชันติคือความอดทนเป็นตบะอย่างยอด ท่านผู้รู้ กล่าวนิพพานว่าเป็นยอด บรรพชิตผู้มาผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ

คาถาที่ ๒ ทรงแสดงว่า ไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้บริบูรณ์ ยังจิตของตน ให้ผ่องใส เป็นศาสนาคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย

คาถาที่ ๓ กับอีกกึ่งหนึ่ง ทรงแสดงว่า ความไม่พูดค่อนขอดกัน ความไม่ ประหัตประหารกัน ความส้ารวมในปาติโมกข์ ความรู้จักประมาณในอาหาร ความเสพ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ความประกอบจิตอย่างสูง เป็นศาสนาคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย ดังนี้

ในคาถาที่ ๒ ที่ว่า ไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้บริบูรณ์ ยังจิตของตน ให้ผ่องใส เป็นศาสนาคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย ถือว่าเป็นหัวใจศาสนาในด้านปฏิบัติ คือการปฏิบัติพุทธศาสนานั้น ย่อเข้าแล้วก็คือ สอนไม่ให้เกิดบาปทั้งปวง ให้ทำกุศล ให้ถึงพร้อมคือให้บริบูรณ์ และให้ทำจิตของตนให้ผ่องใส และก็ได้ใช้คำว่า ศาสนา โดยพระพุทธเจ้าทรงใช้เองตั้งแต่พระโอวาทข้อนี้ ทรงใช้คำว่า พระพุทธศาสนา ที่แปลว่า ศาสนาของท่านผู้รู้ แปลเป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า พุทธศาสนา มาจนบัดนี้จากคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เอง และหากจะถามว่าพระพุทธศาสนาสอน อย่างไร เราเอาความในคาถาที่ ๒ นี้มาตอบได้โดยย่อก็คือ สอนไม่ให้เกิดบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อมคือให้บริบูรณ์ และให้ทำจิตของตนให้ผ่องใส

ครั้งที่ ๒๖ ทบทวนพระสูตรทั้งหมด

ได้แสดงไปแล้วหลายพระสูตร มีพระสูตรที่สำคัญก็คือปฐมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ทุติยเทศนา อนัตตลักขณสูตร ตติยเทศนา อาทิตตปริยายสูตร และพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน มีบิดามารดาของยสกุลบุตร เป็นต้น คืออนุบุพพิกขาและอริยสัจจ์ ๔ กับพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่ที่ชนขปริพาชก และที่ตรัสสอนพระโมคคัลลานะ อันเนื่องอยู่ในพุทธประวัติอันเป็นหลักสูตรที่ศึกษากันอยู่ในนวกภูมิ ในพระสูตรที่ได้แสดงมาเหล่านี้ พระสูตรที่ ๑ ที่ ๒ นั้นนับว่าเป็นพระสูตรที่สำคัญ เมื่อศึกษาคือเล่าเรียนให้เข้าใจ จะได้ความเข้าใจ และความรู้จักพระพุทธศาสนาดีขึ้น และแม้ที่ตรัสสอนคฤหัสถ์ ก็ทำให้ทราบถึงวิธีสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนไปโดยลำดับ ตั้งต้นแต่ธรรมสำหรับชาวโลกที่พึงประพฤติปฏิบัติ และผลที่ชาวโลกต้องการ และชี้ความจริงในผลนั้นให้เห็นโทษว่าเป็นอย่างไร และชี้อนิสงสมผลแห่งการนำจิตออกจากผลที่ชาวโลกต้องการนั้น เป็นการฟอกจิต แล้วจึงแสดงอริยสัจจ์ ๔ เพื่อให้ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นอย่างต่ำ อันแสดงว่าความเป็นพระโสดาบัน อันเป็นอริยบุคคลขั้นต่ำในพระพุทธศาสนาที่คฤหัสถ์ก็บรรลุถึงได้ ผู้ครองเรือนมีลูกมีหลานได้นั้น จะพึงปฏิบัติอย่างไร ตั้งแต่ขั้นต้นขึ้นไปโดยลำดับ อันนับว่าเป็นหลักการสอนอีกระดับหนึ่งของพระพุทธเจ้า แล้วมาถึงพระสูตรที่ตรัสสอนแก่ที่ชนขปริพาชกในถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ ที่ท่านพระสารีบุตรนั่งถวายนานพักอยู่ด้วย แล้วก็ฟังด้วย ก็เป็นพระสูตรอันสำคัญที่ตรัสสอนไม่ให้ยึดถือทิฏฐิคือ

ความเห็นอันจะทำให้แตกแยกทุ่มเถียงกัน แต่ให้ปฏิบัติละวาง และก็ยกเอาเวทนาขึ้นแสดง ให้ละวางในเวทนา และส่วนที่แสดงแก่ท่านพระโมคคัลลานะเบื้องต้นก็แสดงถึงวิธีที่แก้งว่ง ไว้หลายประการอันเป็นข้อที่พึงปฏิบัติได้ สำหรับผู้ที่มุ่งปฏิบัติธรรม เมื่อนั่งปฏิบัติธรรม เกิดใจงว่งขึ้นจะใช้วิธีแก้ไขอย่างไร และปัญหาที่ท่านพระโมคคัลลานะกราบทูลถามไว้ว่า โดยย่อ ธรรมเพียงเท่าไรที่จะทำให้บรรลุถึงที่สุด ที่เป็นอย่างที่สุดทีเดียว ก็ได้ตรัสสอนโดยยกเป็นหัวข้อขึ้นว่า เป็นหลักว่า สพุเพ ธมฺมา ธรรมทั้งปวง นาลํ ไม่ควร อภินิเวสยา เพื่อจะถือนั่นหรือเพื่อจะเข้าไปยึดถือ และพระโอวาทสั้น ๆ นี้ได้นับถือว่าเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงภูมิธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา ธรรมทั้งปวงไม่ควรเพื่อจะถือนั่น อันนี้เป็นข้อที่ควรกำหนด ก็ตรัสถึงวิธีปฏิบัติต่อไปในพระสูตรนี้ซึ่งมีความไม่ยาว

เมื่อมีความประชุมใหญ่แห่งสงฆ์อันเรียกว่า วันจาตุรงคสันนิบาต คือวันประชุมใหญ่แห่งองค์ ๔ คือมีภิกษุ ๑,๒๕๐ รูปประชุมกันในพระเวฬุวนาราม ใฝ่พระพุทธเจ้าในตอนบ่าย ล้วนเป็นพระอรหันตชีณาสพ ล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือเป็นภิกษุที่ได้รับบวชจากพระพุทธเจ้าโดยตรง ด้วยพระวาจาว่า เอหิ ภิกขุ เป็นภิกษุมาเถิด และล้วนไม่ได้นัดหมายกัน กับเป็นวันมาฆปุณณมี จันทร์เพ็ญเสวยมาฆนักษัตรฤกษ์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ พระโอวาทที่เป็นหลักเป็นหัวใจสำหรับที่พระสาวกทั้งหลายจะถือเป็นหลักในการสั่งสอนพระพุทธศาสนา และโดยที่วันนั้นเป็นวันศิวาราตรีของพราหมณ์ ซึ่งพราหมณ์นั้นถือการบำเพ็ญตบะ และการบำเพ็ญตบะของพราหมณ์นั้นมีพิธีต่าง ๆ เช่นเกี่ยวแก่การบูชาไฟซึ่งเป็นของร้อนเผาไหม้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเริ่มตั้งแต่ว่า *บรมตบะ* ตบะอย่างยิ่งก็คือขันติ ความทนทาน และคำว่า ตบะ นั้นแปลเข้าพระพุทธศาสนาว่า แผดเผากิเลส แทนที่จะเป็นการเผาเผาเชื้อไฟต่าง ๆ เช่นหญ้า ฟืน หรือแม้เอาคนเผา แต่ว่าตบะในพุทธศาสนานั้นเอาคำว่าตบะของพราหมณ์มาใช้ แต่แปลว่า แผดเผากิเลส บรมตบะ ตบะอย่างสูงสุดก็คือขันติ คือความอดทน ความทนทาน แล้วก็ตรัส*บรมธรรม* ธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งเอา นิพพาน เป็นอันว่าเริ่มต้นใช้คำว่านิพพานเป็นธรรมสูงสุดในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเองตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าทรงบรรลุนิพพาน ที่แปลง่าย ๆ ว่าดับกิเลส เมื่อดับกิเลส ก็ต้องดับ

กองทุกข์ เพราะในพุทธศาสนานั้นดับทุกข์ก็คือดับกิเลส ดับกิเลส ก็คือดับทุกข์ มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน ดังในอริยสัจ ๔ ข้อ ๓ ทุกขนิโรธ ดับทุกข์ ก็คือดับต้นเหตุอันเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็ตรัสพระพุทธศาสนา ให้รู้จักพระพุทธศาสนา ว่าพระพุทธศาสนาสอนอย่างไร หรือพระพุทธรูป พระผู้รู้สอนอย่างไร เป็นอย่างย่อที่สุดก็คือ สอนให้ไม่ทำบาปทั้งปวง ให้ทำกุศลให้ถึงพร้อมคือให้บริบูรณ์ และให้ทำจิตของตนให้ผ่องใส เพียง ๓ ข้อเป็นหลักที่พระสาวกจะได้นำไปประกาศพระพุทธศาสนา

พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ และที่เป็นพระอรหันตพุทธะคือตรัสรู้ตาม ก็คือพระสาวกทั้งหลาย ก็ล้วนแต่ได้ปฏิบัติมาในบรมตบะ แผดเผากิเลสอย่างยิ่งด้วยขันติ ความอดทน การปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ก็ปฏิบัติด้วยขันติความอดทน จึงบรรลุถึงบรมธรรม ธรรมสูงสุดคือ นิพพาน คือดับกิเลสได้ด้วยกันทั้งหมด

คำว่า นิพพาน นี้แปลว่า ธรรมเป็นที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด มาจากคำว่า นิ ที่แปลว่า ออกหรือไม่มี วานะ แปลว่า เครื่องร้อยรัด อีกอย่างหนึ่ง วานะ แปลว่า ลูกศร หมายถึงลูกศรที่เสียบแทงใจคือกิเลส ที่ในอริยสัจยกเอาต้นเหตุขึ้นเป็นทุกขสมุทัย นิ วานะ รวมกันเข้ามาเป็นนิพพาน ก็คือว่าถอนลูกศรที่เข้ามาเสียบแทงใจ คือถอนกิเลสออกได้จากจิตใจ แปลว่า ร้อยรัด ก็แปลว่า แก่เครื่องร้อยรัดออกจากจิตใจ จิตใจไม่มีเครื่องร้อยรัด แปลกันโดยความก็แปลว่า ความดับกิเลสอันเป็นบรมธรรม ธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา หากจะถามว่าอะไรเป็นบรมธรรม ก็ตอบว่านิพพาน ถ้าถามว่าอะไรเป็นบรมตบะ ก็ตอบว่าขันติ ถ้าถามว่าพระพุทธศาสนา สอนอย่างไร ก็ตอบโดยย่อว่า สอนไม่ให้ทำบาปทั้งปวง ให้ทำกุศลให้ถึงพร้อมให้บริบูรณ์ชำระจิตของตนให้ผ่องใส จึงถือว่าเป็นพระโอรสที่ตรัสสอนประกาศหลักแห่งพระพุทธศาสนาแก่พระอรหันต์ทั้งหมด ไม่ใช่เป็นการสอนโปรดให้เป็น พระอรหันต์ หรือสอนโปรดให้เป็นพระอริยบุคคลชั้นต่ำลงมา หรือสอนโปรดทั่วไป เพื่อบุคคลแต่ละบุคคลที่พึงธรรมได้ปฏิบัติเท่านั้น เพราะท่านที่ฟังอยู่นั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด แต่ด้วย

การตรัสประกาศหลักพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักใหญ่ อันเป็นหลักที่พระสาวกจะนำไปประกาศพระพุทธศาสนากันได้ ท่านทั้งปวงเหล่านั้นต่างได้รู้จักบรมตบะบรมธรรมมาแล้ว เพราะได้ปฏิบัติได้บรรลุถึงกันมาแล้ว และต่างได้ปฏิบัติหลักพระพุทธศาสนา ดังกล่าว ๓ ข้อมาแล้วด้วยกันทั้งหมด ท่านฟังเพียงสั้น ๆ ก็เข้าใจ แล้วก็นำไปประกาศเผยแผ่ได้ตามความเหมาะสม

และในพระสูตรที่ ๑ ก็มีแสดงถึงชั้นที่ ๕ ว่า กล่าวโดยย่อชั้นที่เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ และมาในพระสูตรที่ ๒ ก็แสดงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา และมาในพระสูตรที่ ๓ ก็แสดงถึงอายตนะภายใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือมโนคือใจ พร้อมกับอายตนะภายนอกที่คู่กัน พร้อมทั้งวิญญาณ พร้อมทั้งสัมผัส เวทนา เป็นของร้อน และในที่สุดของเทศนาครั้งที่ ๒ และที่ ๓ นั้น จิตของท่านผู้ฟังทั้งหมดก็พ้นแล้วจากอาสวะทั้ง ๓ คือ *กามาสวะ ภวาสวะ และ อวิชชาสวะ* ในพระสูตรที่แสดงมาเหล่านี้ จึงมีค่าที่เกี่ยวกับจิตใจอยู่ถึง ๓ คำ *วิญญาณ* คำหนึ่ง *มโนคือใจ* อีกคำหนึ่ง แล้วก็ *จิตตะ* จิตอีกคำหนึ่ง ในภาษาไทยเราก็ใช้กันอยู่ทั้ง ๓ คำ แต่ภาษาไทยเรานั้นไม่มีคำแปลมาก เรามีคำแปลของคำที่เกี่ยวกับจิตใจ น้อยกว่าเดียวคือใจ ใจนี้เป็นภาษาไทย วิญญาณก็ใจ จิตก็ใจ มโนก็ใจ แต่เพราะเรามีคำน้อย ใช้้อย่าเดียวว่าใจ จึงมักจะใช้บาลีหรือใช้ศัพท์บาลีมาเป็นภาษาไทย วิญญาณบ้าง จิตบ้าง มโนบ้าง หรือมโนบ้าง

ถ้าหากจะพิจารณาดูตามพระสูตรทั้ง ๓ ที่แสดงมานี้ ก็ให้เห็นได้ว่าวิญญาณนั้นตรัสเป็นชั้นที่ ๕ คือเป็นข้อที่ ๕ ของชั้นที่ ๕ และก็ต่างเป็นอนัตตา เป็นอนิจจะไม่เที่ยง เป็นทุกข์คือทนอยู่ไม่ได้ทั้งหมด วิญญาณก็เป็นอนัตตา เป็นอนิจจะ และเป็นทุกขะ เช่นเดียวกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และมาถึงมโน ที่เป็นอายตนะข้อที่ ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือมโนคือใจ ก็เป็นของร้อน ร้อนด้วยไฟคือราคะโทสะโมหะ ร้อนด้วยความแค้นความเจ็บความตาย เป็นต้น ก็แสดงว่าเป็นทุกขะ และเมื่อเป็นทุกขะ ก็ย่อมเป็นอนิจจะเป็นอนัตตาไปด้วยกัน ส่วนจิตนั้นแสดงในที่สุดทำว่า จิตของท่านเหล่านั้นวิมุตติคือหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย ไม่ได้แสดงจิตไว้ในข้อที่ให้ยกขึ้นมาพิจารณา

ตามที่กล่าวนี้จึงจะพอเห็นความที่ต่างกันของ ๓ คำนี้ได้ว่า จิตนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงเป็นธรรมชาติอันไม่มีสรีระสังขาร ตั้งมีพระคาถา แสดงไว้ว่า “อสรี่ไม่มีสรีระคือรูปร่างสังขาร *คฺหาสยฺ* มีกายนี้เป็นที่อาศัย *ทฺรฺงคฺมฺ* เทียบไปไกล *เอกจฺรฺ* เทียบไปดวงเดียว” แล้วก็ตรัสสอนไว้ต่อไปอีกว่า “ผู้ใดจักสำรวมจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงของมาร” แล้วก็ตรัสสอนให้ฝึกจิต และในพระโอวาท ๓ ข้อนั้น ข้อท้ายก็ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องใส จิตจึงเป็นธรรมชาติหลักที่ทุกคนมีอยู่ด้วยกัน แต่ไม่มีสรีระรูปร่างและอาศัยอยู่ในกายอันนี้ โดยที่แสดงว่าจิตไม่มีสรีระคือรูปร่าง จิตนี้จึงไม่ใช่มันสมอง ไม่ได้หมายถึงมันสมอง เพราะมันสมองนั้นเป็นสรีระเป็นรูปร่าง แต่จิตไม่ใช่เช่นนั้น และในธาตุ ๖ ได้มีแสดงถึงว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือมี *ปฐฺวีธาตุ* ธาตุดิน *อาโปธาตุ* ธาตุน้ำ *เตโชธาตุ* ธาตุไฟ *วาโยธาตุ* ธาตุลม *อากาสธาตุ* ธาตุอากาศ *วิญญานธาตุ* ธาตุรู้ *วิญญานธาตุ* ธาตุรู้นี้เองคือจิต เพราะในพระสูตรนั้นอันชื่อว่า *ธาตุวิภังคสูตร* ก็ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๕ ข้างต้น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศว่าไม่ควรจะยึดถือว่า เราเป็นธาตุเหล่านั้น ธาตุเหล่านั้นเป็นของเรา ธาตุเหล่านั้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา ซึ่งเป็นอนัตตา แต่ไม่ได้แสดงว่าธาตุที่ ๖ นั้นเป็นอนัตตาด้วย เพราะฉะนั้น คำว่า *วิญญานธาตุ* ในธาตุ ๖ นี้จึงหมายถึงตัวจิตที่ตรัสสอนให้ฝึกให้รักษา และเป็นตัวที่จะพ้นจากอาสวะกิเลสเครื่องดองจิตทั้งหลาย

ส่วน *วิญญาน* นั้นใช้ทั่วกันตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ในสมัยพุทธกาล หลังจากพุทธกาลมา ใช้หมายถึงธรรมชาติที่เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าทรงใช้ว่าจิต อย่างที่เราเคยพูดกันว่า วิญญานออกจากร่าง ตายแล้ววิญญานก็ออกจากร่าง วิญญานท่องเที่ยวไป และในทางพระพุทธศาสนาเองก็มีเล่าถึงพระอรหันต์รูปหนึ่ง ท่านถึงมรณภาพ พระพุทธเจ้าก็ตรัสแก่มารซึ่งเที่ยวแสวงหาวิญญานของท่านว่า วิญญานของท่านไปไหน ตรัสว่าไม่สามารถจะพบวิญญานของพระอรหันต์ได้ เหมือนอย่างไม่มีรอยเท้าในอากาศ จะหารอยเท้าในอากาศนั้นหาไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงใช้คำว่า *วิญญาน* ที่ใช้กันมาในทางโลกหรือในทางศาสนาอื่นอยู่แล้ว อันมีความหมายคล้าย ๆ กันที่วันนี้ มาเป็นขันธ ๕ ข้อที่ ๕ แล้ว ก็ตรัสว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน และก็มีอธิบายในพระพุทธศาสนาว่า *วิญญาน* นั้นสักแต่ว่าเป็นความรู้ของจิตอย่างหนึ่ง

ในเมื่อตากับรูปกระทบกัน ก็เกิดความรู้คือเห็นรูป นั่นเรียกว่า วิญญาณ เราพูดกันตามโวหารของโลกว่าเห็นด้วยตา ฟังด้วยหู แต่เมื่อแสดงอย่างหลักธรรมแล้วก็ต้องพูดว่า เห็นรูปด้วยวิญญาณ คือเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ ได้ยินเสียงด้วยโสตวิญญาณ ได้ทราบกลิ่นด้วยฆานาวิญญาณ ได้ทราบรสด้วยชิวหาวิญญาณ ได้ทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องด้วยกายวิญญาณ ได้ทราบธรรมคือเรื่องราวของรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นด้วยมโนวิญญาณ ไม่ใช่ว่าเห็นด้วยตา แต่เห็นด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น วิญญาณจึงมีหน้าที่เพียงเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น แล้วก็มาเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นต้น

ส่วนมโนอันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ นั้น มีลักษณะที่ฟังเข้าใจตามที่ท่านอธิบายไว้ว่า มโนอันเป็นข้อที่ ๖ นั้นต้องประกอบไปกับตาด้วย คือมโนกับจักขุ เมื่อประกอบกับรูปจึงจะเห็นรูป ต้องประกอบไปกับโสตคือหูด้วยจึงจะได้ยินเสียง ต้องประกอบไปกับฆานะคือจมูกด้วยจึงจะได้ทราบกลิ่น ต้องประกอบไปกับชิวหาคือลิ้นด้วยจึงจะได้ทราบรส ต้องประกอบไปกับกายะคือกายด้วยจึงจะได้รู้จึงจะได้ทราบสิ่งถูกต้อง และมาถึงมโนคือใจเอง ก็คิดก็รู้อารมณ์คือเรื่องราวของรูปเสียง เป็นต้นที่ได้ประสบพบผ่านมาแล้ว โดยลำพังของมโนคือใจเองได้ เพราะฉะนั้น มโนอันเป็นข้อที่ ๖ นี้จึงต้องประกอบกันไปกับอีก ๕ ข้อข้างต้น จึงทำให้ ๕ ข้อข้างต้นนั้นเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้นได้ จึงทำให้ ๕ ข้อข้างต้นนั้นสำเร็จประโยชน์ของประสาทตา เป็นต้นได้ และมโนนั่นเองก็ปฏิบัติหน้าที่ของตัวเองได้เอง เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ในปัจจุบันนี้ท่านจึงมีความเห็นว่า มโนนี่คือมันสมอง และอธิบายของมโนตามที่กล่าวมานี้ ก็มาเข้ากับวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ดังที่มีแสดงไว้ในชั้น ๒ ของตีก ภปร พิพิธภัณฑ์กรรมฐานอันแสดงถึงเรื่องอายตนะภายในทั้ง ๖ นี้ ที่กดปุ่มไฟให้มองเห็นได้ว่า การเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้นทางประสาททั้ง ๕ นั้น เมื่อรูป เป็นต้น มากระทบประสาททั้ง ๕ นั้นแล้วก็ต้องไปผ่านมันสมองส่วนที่เกี่ยวกับประสาททั้ง ๕ นั้นด้วยจึงจะเห็นรูปได้ เช่นตรงจุดที่แสดงถึงประสาทตา เมื่อกดปุ่ม ก็แสดงว่ารูปมากระทบประสาทตา ก็จะ เป็นสายแล่นไปถึงมันสมองส่วนที่เกี่ยวกับตา แล้วจึงจะเห็นรูป แปลว่าเมื่อกระทบประสาทภายนอก ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย แล้วจะต้องแล่นไปที่มันสมองในส่วนที่เกี่ยวกับประสาททั้ง ๕ นี้ทุกครั้ง จึงจะเห็นรูป

ได้ยินเสียง ได้ทราบกลิ่น ได้ทราบรส ได้ทราบโผฏฐัพพะ เพราะฉะนั้น มันสมองส่วนดังกล่าวนั้นก็คือมโน ใจนั่นเอง เพราะอธิบายของมโนคือใจนี้ ไปตรงกับหลักวิทยาศาสตร์ดังกล่าวในปัจจุบัน ไปดูได้ในชั้น ๒ ของพิพิธภัณฑกรรมฐานที่ตึก ภปร ตรงที่แสดงถึงประสาททั้ง ๕ อันสัมพันธ์กับมันสมองอย่างไร และที่ท่านแสดงยืนยันไปอย่างนี้ก็คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงไว้เองที่เดียวว่ามันสมอง และเมื่อเป็นมันสมองดังนี้ จึงมาเข้าเรื่องอายตนะภายนอกที่เป็นส่วนกายทั้งหมด แต่ว่าในทางธรรมนั้นอธิบายมโนเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับจิต และสัมพันธ์อยู่กับจิต

และคำว่า นาม ที่แปลกันว่านุ่มไปนั้นคือนามรูป ที่เราแปลกันว่าชื่อ ก็เพราะนามรูปส่วนที่เป็นนามนั้นก็คือสักแต่เป็นชื่อ แต่ไม่มีรูปร่าง มักจะอธิบายกันอย่างนั้นด้วย แต่ตามศัพท์นั้นแปลว่า นุ่มไป คือจิตนี้เอง เมื่อเอาจิตเป็นตัวการ ดังที่มีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งเหมือนกัน ว่าเหมือนอย่างนคร จิตนั้นเป็นเจ้านคร ซึ่งได้นำเอาเรื่องนี้มาเขียนเป็นจิตตนครไว้แล้ว ก็อาจจะมาเปรียบกับสิ่งเหล่านี้ได้ว่า เหมือนอย่างบ้านก็ได้ เป็นนครก็ได้ เอาเป็นบ้านดีกว่าเพราะเล็ก ๆ ดี คือเป็นบ้าน ๒ ชั้น บ้านชั้นนอกมี ๕ ประตู บ้านชั้นในมี ๑ ประตู จิตนั้นเป็นเจ้าของบ้าน เป็นผู้อยู่ในบ้าน อยู่ในบ้านชั้นใน ใครที่จะเข้ามาหาจิตก็เข้ามาได้ทางประตูทั้ง ๕ นั้น แต่แล้วก็ต้องมาเข้าประตูในซึ่งมี ๑ ประตู เมื่อเข้าประตูในนั้นจึงจะถึงจิต จิตก็เหมือนกัน เมื่อต้องออกไปก็ต้องออก อย่างเช่นมีแขกมาก็ต้องออกไปรับแขกที่ประตูบ้านชั้นนอก จิตก็ต้องออกจากประตูใน มีประตูเดียวที่แขกเข้ามา เช่นว่า เมื่อรูปเข้ามา รูปนั้นก็ต้องเข้ามาทางประตูตา ซึ่งมีคำเรียกว่า จักขุทวาร ประตูตา แล้วก็ต้องเข้ามาทางประตูเดียวคือมโนทวาร จึงจะมาถึงจิต อีกอย่างหนึ่ง จิตออกไปรับ ก็รับผ่านมโนทวารคือประตูใจ แล้วก็ออกไปรับที่จักขุทวารคือประตูตาซึ่งรูปเข้ามา รูปที่เข้ามาทางประตูตา ก็เหมือนดังรูปมาเคาะที่ประตูตา จิตก็ออกไป เรียกว่า นุ่มไป นุ่มไปรับรูป แต่ว่ารูปจริง ๆ นั้นมาหยุดอยู่แค่ประตูตาเท่านั้น รูปเข้ามาไม่ได้เพราะเป็นวัตถุ ส่วนบ้านดังที่กล่าวมานี้เป็นนามธรรมไม่มีสรีระสัณฐาน แต่สมมติเป็นรูปธรรม จิตนุ่มออกไปรับก็รับแต่เรื่อง เรื่องของรูปอันเรียกว่ารูปารมณ์เข้ามา ส่วนตัวรูปจริง ๆ นั้นหยุดอยู่แค่ประตูตา

เท่านั้น เข้ามาไม่ได้เพราะเป็นรูปเข้ามาสู่ใจไม่ได้ จึงเป็นนามธรรมต่างกัน รับผิดชอบเรื่องเอาเรื่องเข้ามา เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่จิตรู้ทางตา รู้ทางหู เป็นต้น เป็นรูปเป็นเสียง เป็นต้นอยู่ใน จิตนี้ เป็นอารมณ์คือเป็นเรื่องทั้งหมดนั้น ตัวรูปจริง ๆ ตัวเสียงจริง ๆ เป็นวัตถุเข้ามาไม่ได้ เข้ามาได้แต่อารมณ์ที่รับเข้ามาคือรับเรื่องเข้ามา แต่ว่ารู้สึกเหมือนกับว่าเป็นรูป จริง ๆ เป็นเสียงจริง ๆ เข้ามาอยู่ที่จิต แต่ความจริงไม่ใช่ สิ่งเหล่านี้อยู่ภายนอกทั้งหมด ตัวรู้นั้นแหละ รู้ เป็นอารมณ์คือเป็นเรื่องเข้ามา เป็นรูปนั้นรูปนี้ เป็นเสียงนั้นเสียงนี้ ความเป็นไปของจิตเป็นดังนี้ และเมื่อดูแล้วก็จะเห็นว่า คนเรานั้นหลงไขว่คว้าอยู่กับสิ่งที่ไม่มี คือหลงไขว่คว้าอยู่กับอารมณ์ของตัวเอง เป็นรูปบ้าง เป็นเสียงบ้าง เป็นกลิ่นบ้าง เป็นรสบ้าง เป็นโผฏฐัพพะบ้าง เป็นเงินเป็นทองบ้างทุกอย่าง เข้าใจว่า ได้สิ่งเหล่านั้น แต่ความจริงไม่ได้ สิ่งเหล่านั้นเข้ามาสู่จิตที่เป็นตัวธาตุนั้นไม่ได้ หลงไขว่คว้าอยู่กับอารมณ์ของตัวเองทั้งหมด ไม่ใช่เป็นตัวจริง

ครั้งที่ ๒๓/ อปฺปนณกสูตร^๑

จะแสดงเรื่อง ศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระสูตรในอปฺปนณกสูตร คือ พระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่ไม่ผิด ลัทธิที่ไม่ผิด ศาสนาที่ไม่ผิด สิ่งที่ไม่ผิด

ตามพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ที่ชื่อว่า ศาลา คือหมู่บ้านศาลาของชาวโกศลพราหมณ์และคฤหบดีได้สดับข่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมา จึงได้พากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพราหมณ์และคฤหบดีผู้มาเฝ้าว่า ท่านทั้งหลายได้มีศรัทธาที่แน่นอนในศาสดาคณใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พอใจของท่านทั้งหลาย มีอยู่หรือ พวกเขา ก็กราบทูลว่า ยังไม่ได้ศรัทธาที่แน่นอนในศาสดาคณใดคนหนึ่ง ยังไม่พอใจศาสดาคณใดคนหนึ่ง พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า เมื่อท่านทั้งหลายยังไม่ได้ศาสดาที่พอใจ ก็พึงสมาทานอปฺปนณกรรม คือธรรมที่ไม่ผิด ปฏิบัติแต่ธรรมที่ไม่ผิด ด้วยว่าเมื่อปฏิบัติในอปฺปนณกรรมให้บริบูรณ์แล้ว จะเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขแก่ท่านทั้งหลาย

จากนั้นก็ได้ทรงแสดงอปฺปนณกรรมโปรดซึ่งมีความว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดา

^๑ ม. ม. ๑๓/๑๐๓-๑๒๔/๑๐๐-๑๒๑.

ไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่ลอยเกิดเช่นพวกเทพเป็นต้นไม่มี สมณพราหมณ์ที่ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ่มชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้รู้ทั่วไป ไม่มีในโลก ส่วนสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งมีวาทีมีความเห็นเป็นข้าศึกตรงกันข้ามต่อสมณพราหมณ์พวกก่อน คือแสดงว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบวงสรวงมีผล การบูชามีผล ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอบปาดิถีสัตว์คือสัตว์ที่ลอยเกิดมี สมณพราหมณ์ที่ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ่มชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้รู้ทั่ว มีอยู่ในโลก ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร สมณพราหมณ์ ๒ จำพวกนี้มีวาทีขัดแย้งกันใช่หรือไม่ พวกเขาก็กราบทูลว่า ใช่

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนต่อไป โดยทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่าบรรดาสมณพราหมณ์ ๒ พวกนั้น เมื่อมีความเห็นมีวาทีอย่างนั้นแล้ว จะให้บังเกิดผลต่อไปอย่างไร โดยทรงยกเอาจำพวกแรก คือจำพวกที่ปฏิเสธว่าไม่มีก่อนว่า จำพวกที่ปฏิเสธว่าไม่มี เช่น ทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้นนั้น เป็นอันหวังข้อนี้ได้ คือว่าจักเว้น*กุศลธรรม* ๓ คือกายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต จักสมทานประพต*อิกุศลธรรม* ๓ คือกายทุจจริต วชิทุจจริต และมโนทุจจริต เพราะสมณพราหมณ์พวกนั้นไม่เห็นโทษ ไม่เห็นความต่ำทรามเศร้าหมองแห่ง*อกุศลธรรม* ไม่เห็นอาณิสสในเนกขัมมะ การออกจากความชั่วจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อันเนกขัมมะนั้นเป็นธรรมฝ่ายขาวแห่ง*กุศลธรรม* ก็โลกหน้ามีอยู่ แต่ผู้นั้นกลับเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ความเห็นของเขาจึงเป็น*มิจฉาทิฏฐิ* ความดำริของเขาที่เป็น*มิจฉาสังกัปปะ* วาจาของเขาที่เป็น*มิจฉาวาจา* วาจาของเขาที่กล่าวออกไป เป็นการทำตนให้เป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งโลก ก็โลกหน้ามีอยู่ เขายังทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่าโลกหน้าไม่มี การที่เขาทำให้ผู้อื่นเข้าใจเช่นนั้น เป็นการทำให้เข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรม และยังยกตนข่มผู้อื่นด้วยการกระทำเช่นนั้น เขาละการเป็นผู้มีศีลแต่ในเบื้องต้นเสียแล้ว คงไว้แต่โทษคือความเป็นคนทุศีลเป็นเบื้องหน้า *อกุศลธรรม* อันลามกเป็นอเนกเหล่านี้ คือ*มิจฉาทิฏฐิ* *มิจฉาสังกัปปะ* *มิจฉาวาจา* ความเป็นข้าศึกต่อพระอริยะ ความให้ผู้อื่นเข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรม ความยกตนข่มผู้อื่น ย่อมมีขึ้นเพราะ*มิจฉาทิฏฐิ* เป็นปัจจัย ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น บุรุษบุคคลผู้รู้แจ้งย่อมเห็นตระหนักชัดว่า ถ้าโลกหน้าไม่มี เมื่อเป็นอย่างนี้จริง

บุรุษบุคคลเมื่อตายไปจักทำตนให้สวัสดิ์ได้ ถ้าโลกหน้ามี บุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

อนึ่ง โลกหน้ามีได้มี แต่ว่าคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมขัดต่อคำ ของสมณพราหมณ์ที่กล่าวคำเป็นสัตย์จริง แต่ข้อนั้นก็ยกไว้ ถ้าโลกหน้ามีได้มี บุรุษ บุคคลนี้ย่อมเป็นผู้อันวิญญูชนติเตียนได้ในปัจจุบันว่า เป็นบุคคลทุศีล เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นนัตถิกวาทะคือมีวาทะว่าไม่มี เป็นนัตถิกทิฎฐิคือความเห็นว่ามีไม่มี ถ้าโลกหน้า มีจริง ความถือผิดของบุรุษบุคคลนี้เป็นการผิดในโลกทั้ง ๒ คือ ในปัจจุบันก็ถูกวิญญูชน ติเตียน เมื่อตายไปก็จักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ฉะนั้น บุคคลผู้ถือผิดดังนี้ ด้วยเข้าใจว่าไม่ผิด ชื่อว่าถือไว้ชั่ว สมทานชั่ว ย่อมแพร่ไปโดยส่วนเดียว ย่อมละเหตุ ของกุศลเสีย

ส่วนในลัทธิของสมณพราหมณ์ที่มีวาทะตรงกันข้าม ว่าทานที่บุคคลให้แล้ว มีผลเป็นต้น จักเป็นผู้ที่เว้นอกุศลธรรมทั้ง ๓ คือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต จักสมทานกุศลธรรมทั้ง ๓ คือกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เพราะเหตุที่ได้เห็น โทษความต่ำทรามความเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรม เห็นอานิสงส์ในเนกขัมมะ อันเป็น ธรรมฝ่ายขาวในกุศลธรรม ก็โลกหน้ามีอยู่ ความเห็นของผู้เห็นว่าโลกหน้ามีอยู่จริง ความเห็นของเขาจึงเป็นความเห็นชอบ ความดำริของเขาก็เป็นความดำริชอบ วาจาของ เขาก็เป็นวาจาชอบ และชื่อว่าไม่ทำตนให้เป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งโลกหน้า และการที่ทำให้ผู้อื่นเข้าใจตามจริงเช่นนั้น ก็เป็นการทำให้ผู้อื่นเข้าใจชอบ เขาไม่ยกตน ข่มผู้อื่นด้วยการที่ทำให้ผู้อื่นเข้าใจจริงเช่นนั้น เขาละโทษคือความเป็นคนทุศีล จะได้ คงไว้แต่คุณคือความเป็นคนมีศีล กุศลธรรมเป็นอเนกเหล่านี้ คือสัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา ความไม่เป็นข้าศึกต่อพระอริยะ ความเข้าใจโดยชอบ ความไม่ยกตน ความไม่ข่มผู้อื่น ย่อมมีขึ้นเพราะสัมมาทิฎฐิเป็นปัจจัย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปว่า ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น บุคคลผู้รู้แจ้ง ย่อมเห็นตระหนกชัดว่า ถ้าโลกหน้ามีอยู่ บุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไปจักเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถ้าโลกหน้ามีได้มี คำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นที่ว่าจะเป็นความจริง หรือไม่ ก็จงยกไว้ ก็เป็นอันว่าบุรุษบุคคลนี้เป็นผู้อันวิญญูชนสรรเสริญในปัจจุบันว่า

เป็นบุคคลมีศีล มีสัมมาทิฏฐิ เป็นอตถิกวาหะคือวาหะว่ามีตามเป็นจริง เป็นอตถิกทิฏฐิ มีความเห็นว่ามีตามเป็นจริง ถ้าโลกหน้ามีจริง ความถือถูกของบุคคลนี้เป็นอย่างนี้เป็นความถูกในโลกทั้ง ๒ คือในปัจจุบันวิญญูชนกัสนรเสริญ เมื่อตายไปจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฉะนั้น การถือปฏิบัติตั้งนี้จึงเป็น อปถนกรรม ธรรมที่ไม่ผิด ที่ถือไว้ดี สมทานไว้ดี ย่อมแพร่ไปโดยส่วนสอง ย่อมละเหตุแห่งอกุศลเสีย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนต่อไปอีกว่า มีสมณพราหมณ์อีก ๒ จำพวกที่มีวาหะขัดกัน คือสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาหะอย่างนี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเองหรือใช้ให้ผู้อื่นทำ บุคคลตัดเองหรือใช้ให้ผู้อื่นตัด เผาผลาญเองหรือใช้ให้ผู้อื่นเผลาผลาญ ทำสัตว์ให้เคราะห์าโคกเองหรือใช้ให้ผู้อื่นทำสัตว์ให้เคราะห์าโคก ทำสัตว์ให้ลำบากเองหรือใช้ผู้อื่นทำสัตว์ให้ลำบาก ทำสัตว์ให้ดิ้นรนเองหรือใช้ผู้อื่นทำสัตว์ให้ดิ้นรนฆ่าสัตว์เองหรือใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ลักเองหรือใช้ให้ผู้อื่นลัก ตัดช่องย่องเบา ปล้นใหญ่ ทำการปล้นเรือนหลังเดียว ชุ่มอยู่ในทางเปลี่ยว เข้าหาภรรยาผู้อื่น พุดเท็จ บาบที่บุคคลทำอยู่ ย่อมไม่ชื่อว่าป็นอันทำ แม้หากผู้ใดพึงทำสัตว์ในแผ่นดินนี้ให้เป็นลานเนื้อแห่งเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้อกองเดียวกัน ด้วยจักรมีคมโดยรอบ บาบซึ่งมีการทำสัตว์ให้เป็นลานเนื้อแห่งเดียวกันย่อมไม่มี ไม่มีบาปมาถึง ถึงแม้บุคคลจะไปยั้งฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคาฆ่าสัตว์เองหรือใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเองหรือใช้ให้ผู้อื่นตัด เผลาผลาญเองหรือใช้ให้ผู้อื่นเผลาผลาญ บาบอันเกิดจากการฆ่าสัตว์ย่อมไม่มี ไม่มีบาปมาถึง ถึงแม้บุคคลจะไปยั้งฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้ทานเองหรือให้ผู้อื่นให้ บูชาเองหรือให้ผู้อื่นบูชา บุญอันมีการให้ทานเป็นเหตุย่อมไม่มี บุญย่อมไม่มีมาถึง บุญย่อมไม่มีเพราะการให้ เพราะการข่มใจ เพราะการส้ารวม เพราะคำสัตย์ ผลบุญย่อมไม่มีมาถึง ส่วนอีกจำพวกหนึ่งได้มีวาหะ มีความเห็นขัดแย้งตรงกันข้ามต่อสมณพราหมณ์พวกแรกนั้น คือแสดงว่าเมื่อทำบาปก็เป็นอันทำบาป เมื่อทำบุญก็เป็นอันทำบุญ มีบาปมีบุญ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตั้งนี้แล้ว จึงได้ตรัสสอนต่อไปว่า ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ในสมณพราหมณ์พวกแรกที่มีวาหะว่า บาบไม่มีบุญไม่มี สมณพราหมณ์พวกนั้นก็ป็นเช่นกับสมณพราหมณ์ที่ได้มีวาหะได้มีความเห็นว้ ทานไม่มีเป็นต้น อันป็นนัตถิกวาหะตั้งที่กล่าวว้มาในข้างต้น และบุรุษผู้รู้แจ้งก็ย่อมตระหนักเหมือนอย่างได้ตระหนักในวาหะในความเห็นของจำพวกที่ป็นนัตถิกวาหะ คือที่มีวาหะว่าไม่มี ก็คือ

ว่าย่อมตระหนักว่า ถ้าการกระทำไม่มี คือเมื่อทำบุญก็ไม่มีอันทำบุญ ทำบาปก็ไม่เป็นอันทำบาป เมื่อเป็นอย่างนี้จริง บุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไปจักทำตนให้เป็นผู้สวัสดิ์ได้ แต่ถ้าการกระทำมี คือทำบาปก็เป็นอันทำบาป ทำบุญก็เป็นอันทำบุญ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไปจักเข้าถึงทุกติ วินิบาต นรก

อนึ่ง การกระทำที่เป็นบุญเป็นบาปหรือเป็นบาปเป็นบุญมิได้มีจริง คำของ สมณพราหมณ์เหล่านั้นจงยกไว้ เมื่อเป็นอย่างนั้น บุรุษบุคคลเหล่านั้นย่อมถูกวิญญูชนติเตียนว่า เป็นคนทุศีล มีความเห็นผิด มีวาตะว่ากรรมที่บุคคลทำอยู่ไม่เป็นอันทำ ก็แหละถ้าการกระทำมีอยู่จริงคือว่าเป็นอันทำ ทำบาปเป็นอันทำบาป ทำบุญเป็นอันทำบุญ ความถือผิดของบุรุษบุคคลอย่างนี้ เป็นความผิดในโลกทั้ง ๒ คือในปัจจุบัน วิญญูชนก็ติเตียนได้ เมื่อตายไปก็จะเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ข้อนี้ที่บุคคลถือไว้ชั่วสมათานชั่วอย่างนี้ ย่อมแพร่ไปโดยส่วนเดียว ย่อมละเหตุแห่งกุศลเสีย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปถึงสมณพราหมณ์อีกจำพวกหนึ่งซึ่งกล่าวตรงกันข้าม คือที่แสดงว่าเมื่อทำบาป บาปก็มาถึง เมื่อทำบุญ ก็เป็นบุญและบุญก็มาถึงว่าย่อมเป็นผู้ที่ชื่อว่า เป็นสัมมาทิฏฐิ คือมีสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา และข้อที่กล่าวก็ไม่มีเข้าศึกต่อพระอรหันต์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตั้งนี้แล้ว จึงได้ตรัสสอนต่อไปว่า มีสมณพราหมณ์อีก ๒ จำพวกที่มีวาตะมีทิฏฐิขัดกัน คือจำพวกหนึ่งมีความเห็นมีวาตะอย่างนี้ว่า เหตุไม่มีปัจจัยไม่มีเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองเอง เหตุไม่มีปัจจัยไม่มีเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์เอง กำลังไม่มี ความเพียรไม่มี เรี่ยวแรงไม่มี ความบากบั่นของบุรุษไม่มี สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตะทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มี ความเพียร เป็นแต่แปรปรวนไปด้วยความแยกกันความรวมกัน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ คือในความเกิดมาต่าง ๆ กัน ๖ อย่างเท่านั้น แต่ว่าสมณพราหมณ์อีกจำพวกหนึ่งย่อมกล่าวตรงกันข้าม ว่าเหตุมี ปัจจัยมี

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนเปรียบเทียบต่อไปเช่นเดียวกันกับที่ตรัสสอนไว้แล้วใน ๒ หมวดข้างต้น ว่าในจำพวกที่มีวาตะมีความเห็น ว่า เหตุปัจจัยไม่มี ย่อมเป็น

จำพวกที่จักเว้นกุศลธรรม ๓ ประการ คือกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต จักสมาทน
อกุศลธรรม ๓ ประการ คือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นผู้ที่มีความเห็นผิด
มีความดำริผิด มีวาจาผิด ชัดแย้งต่อพระอริยะ มีการให้ผู้อื่นสำคัญผิดโดยไม่ชอบธรรม
มีการยกตน มีการข่มผู้อื่น เพราะมีมิจฉาปฏิญญาเป็นปัจจัย บุรุษบุคคลผู้เห็นตระหนก
ชัดก็ย่อมเห็นอย่างนั้น คือเมื่อเห็นว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยอย่างนั้น เมื่อตายไปจักทำตน
ให้มีความสุขสวัสดิได้ ถ้าความไม่มีเหตุนั้นมีจริง แต่ว่าถ้าความมีเหตุนั้นมีจริง บุรุษบุคคล
นี้เมื่อตายไปจักเข้าถึงทุกคติ วินิบาต นรกตามเหตุปัจจัยที่ตนกระทำ คือเมื่อทำเหตุชั่ว
ก็เข้าไปตกที่ชั่ว เมื่อทำเหตุดี ย่อมเข้าไปสู่คติที่ดี และอื่น ๆ เหมือนอย่าง que แสดงไว้
ข้างต้น

ต่อจากนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสยกเอาลัทธิของสมณพราหมณ์ที่มีปฏิญญามี
วาทะในด้านตรงกันข้ามว่า เหตุมีปัจจัยมีเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายมีเหตุปัจจัยย่อมเศร้าหมองเอง เหตุมีปัจจัยมีเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์
ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุปัจจัยย่อมบริสุทธิ์ตามเหตุตามปัจจัย ดังนี้เป็นต้น
เมื่อมีความเห็นอย่างนี้ ก็จักเว้นอกุศลธรรม ๓ ประการ คือกายทุจริต วจีทุจริต
มโนทุจริต เพราะว่สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเห็นความต่ำทรามของอกุศลธรรม
ย่อมเห็นอนิสงส์ของเนกขัมมะอันเป็นธรรมฝ่ายขาวในกุศลธรรม ดังนี้เป็นต้น เช่น
เดียวกับที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ข้างต้น และก็ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีความเห็นชอบ ความดำริชอบ
วาจาชอบ เป็นต้น ดังที่ตรัสไว้ข้างต้น และได้ตรัสต่อไปว่า บุรุษบุคคลที่เป็นวิญญูชน
ย่อมเห็นตระหนกชัดว่า ถ้าเหตุมีอยู่ เมื่อเป็นอย่างนี้บุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไป จักเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ ถ้าเหตุมิได้มีจริง คำของท่านสมณพราหมณ์นั้นจงยกไว้ ก็เมื่อเป็น
อย่างนี้ บุรุษบุคคลนั้นย่อมมีผู้สรรเสริญในปัจจุบันว่า เป็นบุคคลผู้มีศีล มีความเห็นชอบ
มีวาทะว่ามีเหตุ ถ้าเหตุมีจริง ความถึอถุกของบุรุษบุคคลเหล่านี้ จัดเป็นความถุกใน
โลกทั้ง ๒ คือ ในปัจจุบันย่อมเป็นผู้ที่วิญญูชนสรรเสริญ เมื่อตายไปจักไปสุคติโลก
สวรรค์ อปัณณกรรมนี้ที่บุคคลยึดถือดี สมาทนดียว่างนี้ ย่อมแพร่ไปโดยส่วนสอง
ย่อมละเหตุแห่งอกุศลเสียได้

ตามอปัณณสูตรที่ได้ยกมาแสดงวันนี้ นั้น มีข้อที่ควรจำกำหนดเป็นประการ
แรกว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสขอให้พวกชาวบ้านบ้านศาลาเหล่านั้น นับถือศาสนา คือ
ศาสนาของพระองค์ แต่ตรัสสอนให้ถือปฏิบัติในอปัณณกรรม คือธรรมที่ไม่ผิด โดยที่

ได้ตรัสอธิบายยกเอาสมณพราหมณ์ที่มีความเห็นขัดแย้งกันอยู่ จำพวกที่ ๑ หรือว่าคู่ที่ ๑ ก็คือฝ่ายที่มีความเห็นเป็น*นัตถิกทิวฐิ* คือมีความเห็นว่าไม่มี ไม่มีทุกอย่าง ทานที่ให้ไม่มีผล ตลอดจนถึงคุณของมารดา บิดาไม่มีเป็นต้น โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บุญไม่มี บาปไม่มีทุกอย่าง อีกจำพวกหนึ่ง เป็น*อัตถิกทิวฐิ*คือมีความเห็นว่ามี ทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น โลกนี้มีโลกหน้ามีเป็นต้น แล้วก็ตรัสเปรียบเทียบว่าในความเห็นทั้ง ๒ พวกนี้ จำพวกแรกที่ปฏิเสธว่าไม่มีนั้น ถ้าไม่มีตั้งว่า เมื่อเขาตายไป เขาก็สวัสดิ แต่ว่าถ้ามี เขาตายไปจะต้องไปพบกับสิ่งที่มี คือต้องรับผลของบาปบุญที่เขาทำไว้ตามกรรมที่กระทำ และแม้เช่นนั้นถ้าหากว่าไม่มี ก็ยังถูกติเตียนในโลกปัจจุบันได้ คือถูกวิญญูชนติเตียน สำหรับบุรุษบุคคลที่มีปัญญา ก็ย่อมจะต้องรู้จักที่จะเลือกถือเอาว่า ความเห็นที่ไม่มีย่อมให้ผลเป็นอย่างไรว่านั่น ส่วนอีกพวกหนึ่งที่เป็น*อัตถิกทิวฐิ*คือที่เห็นว่ามีนั้น ถ้าหากว่ามีจริง เขาก็มีสุขในโลกหน้าด้วยในปัจจุบันด้วย แต่หากว่าถ้าไม่มี เขาก็ได้รับความสุขในปัจจุบัน ได้รับสรรเสริญ และข้อสำคัญ ฝ่ายที่เห็นว่าไม่มีนั้น จะไม่คำนึงถึงว่าดีชั่ว จะทำได้ทุกอย่าง เพราะฉะนั้น จึงทำชั่วได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องห่วงเกรงโทษที่จะต้องได้รับเพราะไม่มี ส่วนฝ่ายที่เห็นว่ามีนั้น จะเป็นเหตุชักจูงใจให้ละชั่วทำดี เพราะฉะนั้น เห็นว่ามีดีกว่าเพราะเป็นเหตุให้ละชั่วทำดี ถ้าหากว่าไม่มีเมื่อละชั่วทำดีแล้ว วิญญูชนก็ย่อมสรรเสริญและย่อมมีความสุข นี้คู่หนึ่ง

อีกคู่หนึ่งก็คือว่า สมณพราหมณ์จำพวกที่เป็น*อกิริยทิวฐิ* คือที่มีความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ คือทำอะไรไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป ถึงแม้ว่าจะฆ่ามนุษย์ฆ่าสัตว์มากมาย จนถึงกองเนื้อของศพที่ฆ่านั้นเป็นกองใหญ่โตจำนวนมากมาย ก็ไม่มีบาป คือเพราะไม่เป็นบาป จะทำความดีอะไรก็ไม่เป็นบุญ เรียกว่า *อกิริยทิวฐิ* มีความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ ทำบาปก็ไม่เป็นอันทำบาป ทำบุญก็ไม่เป็นอันทำบุญ แต่อีกจำพวกหนึ่ง มีความเห็นว่าทำบาปก็เป็นอันทำบาป ทำบุญก็เป็นอันทำบุญ คือเป็นอันทำ ๒ จำพวกนี้ บุรุษบุคคลที่มีปัญญาย่อมจะเห็นว่า ความเห็นที่ว่าไม่เป็นอันทำที่เรียกว่า*อกิริยทิวฐิ*นั้น เป็นไปเพื่อให้ประพฤติกองการอกุศลทั้งหลายที่เป็นทุจริตบาปอกุศล เพื่อละบุญกุศลทั้งหลายที่เป็นสุจริตเป็นบุญเป็นกุศลเป็นต้นเหมือนอย่างคู่แรก และการที่แสดงเช่นนั้นก็แสดงถึงว่าเป็น*มิจฉาทิวฐิ* มิจฉาสังกับปะ มิจฉวาจาเป็นต้น ฉะนั้น การถือว่าการที่กระทำนั้น เมื่อทำชั่วยังเป็นบาป เมื่อทำดีก็เป็นบุญ ดีกว่า เพราะจะเป็นเหตุให้ละชั่วทำดีต่าง ๆ และสมมติว่า ถ้าสิ่งที่ทำนั้นความจริงทำดีก็ไม่เป็นอันทำดี ทำชั่วยังไม่เป็น

อันทำชั่วแล้ว ถึงเช่นนั้นวิญญูชนก็ยังสรรเสริญ แต่ถ้าเป็นอันทำจริง เมื่อละบาปทำบุญ ก็เป็นอันทำดีในปัจจุบัน และเมื่อตายไปแล้ว ก็จะมีความสุข จึงถือในด้านที่ว่า เป็น*กิริยทิวฐิ กิริยวาทะ* คือมีความเห็นว่าทำดีเป็นอันทำดี ทำบาปเป็นอันทำบาป ดีกว่า เป็น*อปัณณกธรรม* ธรรมที่ไม่ผิด

แล้วมาถึงคู่ที่ ๓ ก็ตรัสเปรียบเทียบ จำพวกที่ ๓ คือจำพวกที่มีความเห็นเป็น *อเหตุกทิวฐิ* คือความเห็นที่ไม่มีเหตุ คือว่าคนจะดีก็ดีเอง คนจะชั่วก็ชั่วเอง คนจะบริสุทธิ์ก็บริสุทธิ์เอง คนจะไม่บริสุทธิ์ก็ไม่บริสุทธิ์เอง ไม่มีเหตุที่ทำให้ดี ไม่มีเหตุที่ทำให้ชั่ว ไม่มีเหตุที่ทำให้บริสุทธิ์ ไม่มีเหตุที่ทำให้ไม่บริสุทธิ์ เป็นอเหตุกทิวฐิ อเหตุกวาทะ แต่ว่าอีกจำพวกหนึ่งนั้น มีความเห็นว่ามีเหตุ สุขทุกข์ดีชั่วที่คนได้รับอยู่นั้นมีเหตุ คือเมื่อเหตุดีก็ให้ผลดี เหตุชั่วก็ให้ผลชั่ว และความไม่บริสุทธิ์ก็มีเหตุที่ทำให้ไม่บริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์ก็มีเหตุทำให้บริสุทธิ์ แล้วก็ตรัสเทียบในวาทะในทิวฐิของสมณพราหมณ์ คู่ที่ ๓ นี้ไว้เช่นเดียวกันว่า ฝ่ายที่มีความเห็นมีวาทะว่าไม่มีเหตุ นั้น นำให้ละกุศล ประกอบอกุศล ส่วนจำพวกที่ว่ามีเหตุ นั้น นำให้ละอกุศล ประกอบกุศล เป็นไปตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น จึงปฏิบัติในทางที่ไม่ผิดดีกว่า คือว่าปฏิบัติในทางที่ถือว่ามีเหตุผลต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่ ทั้งผลดีผลไม่ดี ทั้งสุขทั้งทุกข์ย่อมมาจากเหตุ ความเศร้าหมองก็มีเหตุให้เศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ก็มีเหตุให้บริสุทธิ์ เห็นว่ามีเหตุดังนี้เป็นอปัณณกธรรม ธรรมที่ไม่ผิด เพราะเมื่อปฏิบัติดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ละชั่วทำดี อันเป็นเหตุของความสุข และเป็นเหตุของความบริสุทธิ์ เป็นการละเหตุของความทุกข์ ละเหตุของความเศร้าหมอง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอปัณณกธรรม ธรรมที่ไม่ผิดนี้เป็นหลัก คือแสดงว่าไม่ต้องไปคำนึงถึงว่า เป็นคำสอนของศาสดาคนไหน เมื่อคำสอนนั้นเป็นอปัณณกธรรม คือธรรมที่ไม่ผิดแล้ว ก็ใช้ปฏิบัติได้ หรือว่าไม่จำเป็นต้องนับถือศาสนาใด แต่นับถืออปัณณกธรรม หรือจะเรียกว่า *อปัณณกศาสนา* คือคำสอนที่ไม่ผิด ดังนี้ก็ใช้ได้ ไม่ได้ตรัสสอนให้นับถือพระองค์ แต่ตรัสสอนให้นับถืออปัณณกธรรม หรือจะเรียกว่า ไม่ตรัสสอนให้นับถือศาสนาไหน แต่ตรัสสอนให้นับถืออปัณณกศาสนา คือศาสนาที่ไม่ผิด คือเมื่อถือปฏิบัติแล้วไม่ผิด

ครั้งที่ ๒๘ อปฺปนกสูตร (ต่อ)

พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสแสดงความเห็นและวาทะของสมณพราหมณ์ที่กล่าวและเห็นต่าง ๆ กันไว้ต่อไปอีก ทรงยกเอาแต่เพียงบางอย่าง คือตรัสว่ามีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะมีความเห็นอย่างนี้ว่า อรูปพรหมย่อมไม่มีด้วยอาการทั้งปวง แต่อีกพวกหนึ่งเห็นและกล่าวว่า อรูปพรหมมีด้วยประการทั้งปวง ทั้ง ๒ พวกนี้ จึงมีวาทะมีความเห็นขัดกันตรงกันข้าม และได้ตรัสชี้แจงว่า ในลัทธิของสมณพราหมณ์นั้น บุรุษบุคคลผู้เป็นวิญญูชนย่อมตระหนักตั้งนี้ว่า ข้อที่ท่านสมณพราหมณ์มีวาทะมีความเห็นอย่างนี้ว่า อรูปพรหมไม่มีด้วยอาการทั้งปวง ดังนี้ เราไม่เห็น แม้ข้อที่ว่า อรูปพรหมมีอยู่ด้วยประการทั้งปวง ดังนี้ เราก็ไม่รู้ ส่วนเราเองเล่า เมื่อไม่รู้เมื่อไม่เห็น จะพึงถือเอาโดยส่วนเดียวแล้วกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ ข้อนี้พึงเป็นการสมควรแก่เราหามิได้ ถ้าคำของพวกที่กล่าวว่าอรูปพรหมไม่มีด้วยประการทั้งปวงเป็นคำจริง ข้อที่เราจะเกิดขึ้นในเหล่าเทวดาที่มีรูป สำเร็จด้วยใจ ซึ่งไม่เป็นความผิดนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าคำของพวกที่กล่าวว่าอรูปพรหมมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวงเป็นคำจริง ข้อที่เราจะเกิดขึ้น ในเหล่าเทวดาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา ซึ่งไม่เป็นความผิดนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้

อนึ่ง การทะเลาะวิวาทแก่งแย่งกล่าวว่ามิ่งมิ่ง การกล่าวส่อเสียด และมุสาวาท ซึ่งมีรูปเป็นเหตุย่อมปรากฏ ในเมื่อมีความเห็นว่ามีรูป คือว่ารูปพรหมมีอยู่ ข้อนี้ย่อมไม่มีในอรูปพรหมด้วยอาการทั้งปวง บุรุษบุคคลผู้เป็นวิญญูชนครั้งพิจารณาเห็น

ดังนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิทแห่งรูปอย่างเดียว

และได้ตรัสต่อไปอีกว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาหะมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความดับสนิทแห่งภพไม่มีด้วยอาการทั้งปวง แต่อีกพวกหนึ่งเห็นและกล่าวว่า ความดับสนิทแห่งภพมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวง ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น บุรุษที่เป็นวิญญูชนยอมเห็นตระหนักดังนี้ว่า ข้อที่สมณพราหมณ์มีวาหะมีความเห็นว่าคุณดับสนิทแห่งภพไม่มีด้วยอาการทั้งปวง เราไม่เห็นด้วย แม้ข้อที่สมณพราหมณ์มีวาหะมีความเห็นอย่างนี้ว่าคุณดับสนิทแห่งภพมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวง เราก็มารู้ด้วย ส่วนเราเองเล่าเมื่อไม่รู้เมื่อไม่เห็น จะพึงถือเอาโดยส่วนเดียวแล้วกล่าวว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ ข้อนี้พึงเป็นการไม่สมควรแก่เราเลย ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์ที่มีวาหะมีความเห็นว่าคุณดับสนิทแห่งภพไม่มี เป็นคำจริง ข้อที่เราจะเกิดในหมู่เทวดาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา ซึ่งไม่เป็นความผิด นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์ที่มีวาหะมีความเห็นอย่างนี้ว่าคุณดับสนิทแห่งภพมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวงเป็นคำจริง ข้อที่เราจักปรินิพพานในปัจจุบันนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้

ความเห็นของสมณพราหมณ์ที่มีวาหะมีความเห็นอย่างนี้ว่าคุณดับสนิทแห่งภพไม่มีด้วยอาการทั้งปวงนี้ ไกลต่อธรรมเป็นไปเพื่อความกำหนด ไกลต่อธรรมเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ ไกลต่อธรรมเครื่องผลิตเพลิน ไกลต่อธรรมเป็นเครื่องสยบ ไกลต่อธรรมเครื่องถ่ม ส่วนความเห็นของสมณพราหมณ์ที่มีวาหะมีความเห็นอย่างนี้ว่าคุณดับสนิทแห่งภพมีอยู่ด้วยอาการทั้งปวงนี้ ไกลต่อธรรมที่ไม่เป็นไปกับด้วยราคะ ไกลต่อธรรมที่มีไชระธรรมเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ ไกลต่อธรรมอันมิใช่เครื่องผลิตเพลิน ไกลต่อธรรมอันมิใช่เครื่องสยบ ไกลต่อธรรมอันไม่เป็นเครื่องยึดมั่น บุรุษบุคคลผู้เป็นวิญญูชนครั้งพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิทแห่งภพทั้งหลายเท่านั้น

พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสต่อไปว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้มีอยู่ หาได้อยู่ในโลกคือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน ประกอบการชวนชวายนในการที่ทำตนให้เดือดร้อน

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ประกอบการชวนชวายในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อนและประกอบการชวนชวายในการทำตนให้เดือดร้อน ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนและประกอบการชวนชวาย ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน

๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อนและไม่ประกอบการชวนชวายในการทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนและไม่ประกอบการชวนชวายในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน บุคคลนั้นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ย่อมไม่มีความหิว ดับสนิท เป็นผู้เย็น เสวยแต่ความสุข มีตนเป็นดังพรหมอยู่ในปัจจุบันทีเดียว

ต่อจากนั้น พระองค์ได้ตรัสอธิบายว่า บุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน ประกอบการชวนชวายในการทำตนให้เดือดร้อนเป็นอย่างไร คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนที่ปฏิบัติตนอยู่ในทางที่เป็น*อรรถกถา* ประกอบตนให้ลำบากต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับอาหาร เกี่ยวด้วยผ้านุ่มห่ม เกี่ยวด้วยที่อยู่อาศัย ได้ตรัสอธิบายไว้เป็นอันมาก แต่ว่ารวมความเข้าแล้วก็คือว่า ปฏิบัติในทางที่ทรมานตนให้ลำบาก

บุคคลจำพวกที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ประกอบการชวนชวายในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็คือจำพวกที่ฆ่าสัตว์เลี้ยงชีวิตด้วยวิธีต่าง ๆ

บุคคลจำพวกที่ทำตนให้เดือดร้อน ประกอบการชวนชวายในการทำตนให้เดือดร้อน ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ประกอบการชวนชวายในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็คือจำพวกที่มีการปฏิบัติดังเช่น ด้วยความเชื่อถือในลัทธิทรมานตนเองและบุญชวาย บางท่านก็เป็นพระราชามหากษัตริย์ บางท่านก็เป็นพราหมณ์ ตั้งโรงบุญชวายขึ้นแล้ว ก็ปฏิบัติตนทำตนให้ลำบากต่าง ๆ และทำการเผาสัตว์ต่าง ๆ บุญชวายตามประเพณีของพราหมณ์ในครั้งก่อนที่กระทำกัน จำพวกนี้ทำตนให้เดือดร้อนเองด้วย ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนด้วย และชวนชวายทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนด้วย

ส่วนจำพวกที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ชวนชวายในการทำตนให้เดือดร้อน

ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และไม่ชวนชวายเป็นการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน คือจำพวกที่เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ก็พึงธรรม ได้ศรัทธาในพระตถาคตพุทธเจ้า และจำพวกที่มีศรัทธาตระหนักเห็นว่าขมารวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลอยู่ครองเรือนจะประพตติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ ให้บริสุทธิ์เพียงส่วนเดียวไม่ใช่ทำได้ง่าย จึงได้ออกบวชเป็นบรรพชิต ครั้นบวชแล้วก็ถือปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ เสมอด้วยภิกษุทั้งหลาย ให้เป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ แล้วก็ปฏิบัติในการรักษาจิต สำรวมอินทรีย์ เพื่อไม่ให้อกุศลธรรมทั้งหลาย ธรรมอันลามกทั้งหลาย คืออกิเลส ความยินดี กับโทมนัส ความยินร้าย ครอบงำ เมื่อประกอบด้วยอินทรีย์สังวร ดังนี้ ย่อมได้สุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสภายใน ปฏิบัติให้เป็นผู้มีสัมปชัญญะคือ ความรู้สึกตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการครองผ้าสังฆาฏิ บาตร จีวร ในการฉัน ในการดื่ม ในการเคี้ยว ในการลิ้ม ในการถ่าย ทำความรู้สึกตัวในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง ภิกษุเหล่านั้นประกอบด้วยศีลขันธ์ อินทรีย์สังวร สติสัมปชัญญะ เสพเสนาสนะอันสงัดคือที่นอนที่นั่งอันสงัด ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิรณาทนทั้งหลาย จิตจึงบริสุทธิ์ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุฌานชั้นต่าง ๆ ตามที่สามารถปฏิบัติได้ ครั้นมีจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้วไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ครอบงำการทำงาน ถ้าน้อมจิตไปเพื่อญาณคือความรู้ต่าง ๆ ก็ได้ญาณ คือความรู้ต่าง ๆ จนถึง *อสาวิกขณญาณ* ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะกิเลส ปฏิบัติดังนี้ตรัสกล่าวว่า เป็นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ปฏิบัติชวนชวายเป็นไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่ประกอบชวนชวายเป็นการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เขาไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่มี ความหิว ดับสนธิ เป็นผู้เย็น เสวยแต่สุข มีตนเป็นดุจพรหมอยู่ในปัจจุบันทีเดียว

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอภินิหารธรรมดังนี้ แก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ชาวบ้านศาลา ครั้นตรัสแล้วชาวบ้านศาลานั้นก็ได้กราบทูลชื่นชมในภาษิตของพระพุทธเจ้า ว่าชัดแจ้งเหมือนบุคคลหลงของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลง ตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูป จึงได้ขอถึงพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง ขอพระองค์จำพวกเขาทั้งหลาย ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่นั้นนี้เป็นต้นไป ดังนี้

ในอภินนทสูตรในตอนท้ายนี้ ตรัสแสดงถึงข้อที่สูงคือถึงเรื่องอรุปรหม และถึงความดับสนิทแห่งภพ ส่วนในเบื้องต้นนั้นได้ตรัสแสดงถึงความเห็นอันเกี่ยวแก่เรื่องที่เป็นไปอยู่ทั่วไปในโลก ที่พวกหนึ่งมีความเห็นเป็นนัตถิกทิกทิก คือปฏิเสธว่าไม่มี เช่นทานที่ให้แล้วไม่มีผล ตลอดจนถึงพ่อแม่ก็ไม่มีคุณ โลกนี้โลกหน้าไม่มี นี่เป็นพวกนัตถิกทิกทิก อีกพวกหนึ่งเป็นพวกอถัตถิกทิกทิก คือมีความเห็นว่ามี ทานที่ให้ก็มีผล มารดาบิดามีคุณ โลกนี้โลกหน้ามี

และอีกคู้หนึ่งนั้น พวกหนึ่งเป็นฝ่ายที่เห็นว่า การกระทำที่กระทำกันนั้น ไม่มีบุญไม่มีบาป ไม่มีผลของบุญของบาป เป็นพวกอกิริยทิกทิก คือไม่เป็นการทำ การทำนั้นไม่เป็นการทำบุญไม่เป็นการทำบาป จะฆ่าสัตว์เท่าไรก็ไม่เป็นบาป จะทำบุญเท่าไรก็ไม่เป็นบุญ อีกจำพวกหนึ่งเป็นพวกกิริยทิกทิก คือมีความเห็นว่า มีการกระทำคือการกระทำนั้นทำดีก็เป็นบุญ ทำชั่วก็เป็นบาป

และอีกคู้หนึ่งนั้น ก็คือว่าเหตุทิกทิก ความเห็นว่ามีเหตุ สุขที่ได้ในปัจจุบัน ก็ไม่ใช่เกิดจากเหตุที่ดี ทุกข์ที่ได้ในปัจจุบันก็ไม่ใช่เกิดจากเหตุที่ชั่ว ความเศร้าหมองต่าง ๆ ก็ไม่ใช่เกิดจากเหตุแห่งความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ก็ไม่ใช่เกิดจากเหตุแห่งความบริสุทธิ์ อีกจำพวกหนึ่งนั้นมีความเห็นว่ามีเหตุ คือความสุขก็มีเหตุที่ดีที่เป็นเหตุ ความทุกข์ก็มีเหตุที่ชั่วที่เป็นเหตุ ความเศร้าหมองก็มีเหตุ คือกิเลสที่ทำให้เศร้าหมอง กรรมชั่วที่ทำให้เศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ก็มีเหตุ คือกรรมดีที่ประกอบกระทำ ทำให้บริสุทธิ์ ตลอดจนถึงการปฏิบัติในทางดับเครื่องเศร้าหมอง คือปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ หรือในไตรสิกขาทางพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ประสบความบริสุทธิ์จนถึงมรรคผลนิพพาน

ได้ตรัสเปรียบเทียบว่า ในบรรดาความเห็นเหล่านี้ แม้ว่าบุคคลจะยังไม่รู้ด้วยตัวเอง ก็เชื่อในทิกทิกที่จะเป็นประโยชน์ดีกว่า ดังในคู้แรก อีกฝ่ายหนึ่งว่าไม่มี เช่นทานที่ให้ไม่มีผล มารดาบิดาไม่มีคุณ หรือมารดาบิดาไม่มี คนเกิดกันมาเหมือนอย่างเรือน้อยที่โยงกับเรือใหญ่เป็นแฉกกันไปเท่านั้น เป็นไปตามธรรมดาโลก ไม่ต้องนับถือกันว่าเป็นพ่อแม่เป็นแม่เป็นบุพการีอะไร ชาตินี้ชาติหน้าไม่มี ถ้าหากว่าเชื่อตามลัทธิที่ว่าไม่มีดังนี้ ก็จะเป็นเหตุให้ไม่คำนึงถึงว่าจะมีอะไรทำให้ตัวเป็นทุกข์ จึงเป็นเหตุที่จะให้ประกอบ

การทุจริตทางกายทางวาจาทางใจได้โดยไม่ต้องเกรงกลัวอะไร ส่วนจำพวกที่เชื่อว่ามี ยกตัวอย่างเอาอย่างเดียวเช่นว่า เชื่อว่ามีชาติหน้า แม้จะไม่รู้ แต่ว่าเชื่อว่ามีชาติหน้า ก็จะทำให้มีความสังวรตัว ไม่ประพฤตินอบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ จะประกอบการบุญ การกุศลทั้งหลาย ที่เมื่อตายไปแล้วก็จะทำให้มีความสุขในชาติหน้า คราวนี้สมมติว่า ถ้าชาติหน้าไม่มี ก็เชื่อว่าได้ทำตัวให้บริสุทธิ์ในปัจจุบัน ถ้าชาติหน้ามี ก็ทำตัวให้มีความสุขในปัจจุบันด้วย และก็ทำตัวให้มีความสุขในชาติหน้าด้วย เป็นอันว่าเป็นผู้ที่ได้ ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ชาติหน้าจะมีหรือไม่มีก็ตาม แต่ตัวเองก็ได้ประโยชน์ในการที่จะทำตัวให้บริสุทธิ์

ในคู่ที่ว่าไม่มีการกระทำ คือไม่มีการกระทำเป็นบุญเป็นบาป อีกจำพวกหนึ่ง ว่ามีการกระทำ คือมีการกระทำที่เป็นบุญเป็นบาป ก็เหมือนกัน แม้ตนเองจะไม่มี ความรู้ในเรื่องบุญและบาปว่าจะให้ผลหรือไม่ให้ผลอย่างไร อย่างเช่นในปัจจุบันนี้มีคน เป็นอันมากที่เห็นอยู่ว่ากระทำชั่วกระทำบาปต่าง ๆ แต่เขาก็ได้ดีมีความสุข คนที่กระทำแต่ ความดี บางทีก็ไม่ได้ความสุขไม่ได้ความเจริญ เพราะว่าผลต่าง ๆ ที่เห็นในปัจจุบันนั้น ทำให้เห็นอย่างนั้น เช่นว่าถ้าสามารถประกอบการทุจริต ลักษณะเขาได้ โกงเขาได้ ก็ทำให้ได้สิ่งที่ลักมาได้ นั่นสิ่งที่โกงมาได้ นั้นมาเป็นประโยชน์แก่ตน ทำตนให้มั่งมี เพราะฉะนั้น จึงทำให้คนไม่คำนึงถึงเรื่องบุญเรื่องบาป มุ่งแต่จะได้เป็นที่ตั้ง เมื่อทำ อย่างไม่ก็ตามให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทองเป็นต้น ก็ดีใจว่าดี ถ้าหากว่าไม่ได้ก็เชื่อว่า ไม่ดี คือเห็นว่าเป็นไม่ดี ทำให้คนพากันไม่คำนึงถึงบุญบาป แล้วก็ประกอบการทุจริต ต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แต่ว่าถ้าหากว่ามีความเชื่อ ในเรื่องบุญบาป ว่าการฆ่าเขาไม่ดี การลักขโมยเขาไม่ดี การประพฤตินอกใจไม่ดี การพูดเท็จการพูดส่อเสียดการพูดคำหยาบการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไม่ดี ความโลภพ่วง เล็งเอาทรัพย์สินสมบัติของเขาเป็นของตัวเองไม่ดี ความมุ่งปองร้ายเขาไม่ดี ความเห็นผิดจาก ทำนองคลองธรรมคือเห็นว่าบุญไม่มีบาปไม่มีนี่ก็ไม่ได้ ถ้าหากว่ามีความเชื่ออย่างนี้ ก็จะทำให้เว้นจากบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงเชื่อดีกว่าว่าบุญบาปมี การกระทำ ที่เป็นบุญเป็นบาปมี ไม่ใช่ไม่มี

และในคู่ที่ ๓ ก็เหมือนกัน ที่เป็นเหตุกถิกฎฐิ ความเห็นว่าเป็นเหตุ ถ้าหากว่า เชื่อในทางว่าไม่มีเหตุ ก็จะทำให้ไม่คำนึงถึงการกระทำต่าง ๆ ที่เป็นเหตุแห่งสุข

แห่งทุกข์ มุ่งทำแต่ที่จะได้เป็นที่ตั้ง ถ้าหากว่าเชื่อว่ามีเหตุ คือว่าความสุขนั้นมาจากความดี ความทุกข์มาจากความชั่ว เชื่อในเหตุคือความชั่วทำให้เกิดทุกข์ ความดีทำให้เกิดสุข ดังที่พูดกันง่าย ๆ ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วดังนี้ ดีกว่า เพราะจะทำให้เป็นผู้ชวนชวยในการประกอบตนให้เป็นผู้ที่ทำดี ทำเหตุให้ดีเพื่อผลเป็นความสุขความเจริญ ทรัพย์สินเปรียบเทียบดังนี้ โดยที่ได้ทรงคำนึงถึงความรู้หรือปัญญาของคนสามัญทั่วไปนั้น ไม่สามารถจะมองเห็นอดีตและอนาคตได้ไกล แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ถนัด ให้ตั้งความเชื่อในทางที่ถูกไว้เสียก่อนดีกว่า เรียกว่าให้มีศรัทธาที่เป็น *ญาณสัมปยุต* คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยญาณคือว่าหยั่งรู้ คือใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลว่าอย่างไรจะดีกว่า จะเป็นประโยชน์ที่ได้ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายหน้ามากกว่า คือให้มีความเชื่อในทางที่ถูก แม้จะไม่มีปัญญาเห็นเอง ก็ให้เชื่อในทางที่ถูกเชื่อต่อบุคคลที่ควรเชื่อตามหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะสามารถปฏิบัติตนให้เป็นคนดีได้ ให้บรรลุถึงความสุขความเจริญได้ ทั้งในปัจจุบันและในภายภาคหน้า แม้ว่าในปัจจุบันนั้นจะยังไม่ได้ความสุขความเจริญ จากความดีที่ทำทันตาเห็น แต่เราก็สามารถจะดำรงตนอยู่ได้ด้วยความดี เป็นที่สรรเสริญของวิญญูชนว่าเป็นคนดี และต่อไปก็จะมีความสุขในเมื่อผลของความดีมีอยู่ คือเมื่อผลของความดีมีอยู่ เป็นตัวสัจจะคือความจริง แปลว่า ได้ประโยชน์โลกนี้ โลกหน้าทั้ง ๒ อย่าง เพราะคนที่แสวงสุขทุกข์อยู่ในปัจจุบันนี้ ถ้านึกดูแล้วก็สั้นมาก อย่างเช่นอายุที่เกิดมาอย่างมากที่สุดก็ ๑๐๐ ปี หรือกว่า ๑๐๐ ปีเล็กน้อย โดยมากที่สุดก็ไม่ถึง ๑๐๐ ปี ดูแล้วก็ไม่นาน ผ่านไป ๆ เหมือนประเดี๋ยวเดียวก็บรรลุถึงสุดท้ายของชีวิต อย่างเราทุกคนตั้งแต่เกิดมาจนถึงบัดนี้ อายุต่าง ๆ กัน แต่นึกดูแล้ว เหมือนอย่างแป็บเดียวก็มาถึงอายุเท่านี้แล้ว เมื่อใกล้จะตาย ถ้านึกดูถึงอดีตก็จะรู้สึกว่ประเดี๋ยวเดียวก็มาถึงจุดจบแล้ว เพราะฉะนั้น กาลเวลาที่ล่วงไปนี้จึงไม่มาก ที่เป็นปัจจุบันที่บุคคลจะมีความสุขจากความช้วนนั้นไม่นาน แต่ความดีที่ทำไว้นั้นเองที่จะให้ความสุขที่แท้จริง สุขทั้งกายสุขทั้งใจ และยังมีปัญญาที่รู้เหตุผลสูงยิ่งขึ้นก็จะยิ่งภูมิใจในความดีของตนเอง แม้ว่าตนเองจะทุกข์ ในความเป็นอยู่ เพราะไม่สมบรูณ์พูนสุขเหมือนอย่างที่ได้ไปโกงเขามาแล้วก็มีศรีสุข แต่ตัวเองที่ไม่โกงใคร ไม่ทำร้ายใคร มีสัมมาอาชีพในทางที่ชอบ เลี้ยงตนด้วยความเหน้อยยาก แต่ก็ดำรงชีวิตอยู่ได้ ก็มีความสุขในชีวิต มีความภูมิใจของชีวิต แม้จะจนยากนั้น ก็เป็น

ชีวิตที่ดี ไม่เป็นชีวิตที่ชั่วอย่างผู้ที่เสวยความสุขจากผลที่ชั่วต่าง ๆ ในปัจจุบัน อันนี้แหละเป็นข้อที่สำคัญ คือข้อที่ให้มีศรัทธาความเชื่อที่ถูกต้อง และให้มีปัญญาอันถูกต้อง จึงจะทำให้พบกับเหตุผลอันถูกต้อง ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง แม้ในสิ่งที่ตนยังไม่เห็นยังไม่รู้ ก็ให้เชื่อไว้ก่อนในทางที่ถูกต้อง เชื่อต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการเชื่อที่เป็น **สัทธาญาณสัมปยุต** คือเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ตามเหตุตามผลที่จะพึงมี อย่างที่ตรัสเปรียบเทียบไว้

อันศรัทธาคือความเชื่อที่เป็นสัทธาญาณสัมปยุตนี้ ทุกคนจำเป็นต้องมีทั้งนั้น เพราะทุกคนย่อมไม่มีปัญญาที่จะรู้เห็นด้วยตัวเองในเรื่องต่าง ๆ ได้ กล่าวได้ว่าผู้พิพากษาที่ตัดสินคดีทุกเรื่องนั้น ตัดสินไปด้วยสัทธาญาณสัมปยุตทั้งนั้น เพราะตัวผู้พิพากษาเองนั้นไม่ได้ไปเห็นไม่ได้ไปรู้ในเหตุการณ์ที่โจทก์จำเลยกระทำขึ้นมาฟ้องร้องกัน เขาฟ้องว่าคนนี้เป็นโจร คนนี้ฆ่าเขา ผู้พิพากษาเองก็รู้ไม่เห็น แต่อาศัยพิจารณาเชื่อตามหลักฐานพยาน ตามเหตุตามผล แล้วก็ตัดสินไป ถ้าหากว่าผู้พิพากษานั้นมีศรัทธาเป็นญาณสัมปยุต การตัดสินก็ย่อมจะถูก คือพิจารณาตามเหตุผลหลักฐาน แม้ในการดำเนินชีวิตของบุคคลก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุตในลัทธิในความเห็นในวาทะต่าง ๆ ที่พูดกันอยู่ที่ปฏิบัติกันอยู่ ก็จะทำให้ได้ความเชื่อที่เป็นญาณสัมปยุต และทำให้ปฏิบัติถูกต้อง คือปฏิบัติพิจารณาตามเหตุตามผล เช่นตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในพระสูตรนี้ ถือเอาปฏิบัติในทางที่ไม่ผิดนั้นแหละเป็นเกณฑ์ ทางใดเมื่อพิจารณาด้วยเหตุผล ตามเหตุผลของตนเองก็ตาม ตามเหตุผลของท่านผู้รู้ที่ให้คำแนะนำก็ตาม เช่นตามเหตุผลที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำไว้ ดังที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ ก็จะทำให้การปฏิบัตินั้นเป็นการปฏิบัติที่ไม่ผิด ด้วยมีความเชื่อที่ประกอบด้วยญาณเป็นญาณสัมปยุต ตลอดจนถึงธรรมเบื้องสูง เช่นรูปพรหม อรูปพรหม หรือความดับสิ้นแห่งภพ มีหรือไม่มี เชื่อว่ามีไว้ก็จะดีกว่า และอรูปพรหมจะมีหรือไม่มี เราเองก็ไม่เห็นไม่รู้ ความดับแห่งภพจะมีหรือไม่มี เมื่อยังไม่ถึงความดับแห่งภพนั้น เราก็มารู้ไม่เห็นเหมือนกัน แต่ว่าเชื่อว่ามีไว้ก็จะดี เพราะว่าเมื่อเชื่อไว้ว่ามีนั้น ก็จะทำให้การปฏิบัติถูกต้อง เรื่องอรูปพรหมนั้นยกไว้ เพราะว่าถ้าอรูปพรหมไม่มี ก็ยังมีรูปพรหม หรือรูปพรหมไม่มี ก็ยังมีเทวดาต่าง ๆ ถ้าเชื่อไว้ก็ยังมีทางที่จะทำให้เกิดเป็นเทวดาได้ เป็นรูปพรหมได้ เป็นอรูปพรหมได้ และความดับภพก็เหมือนกัน คือนิพพานนั่นเอง

เราก็ยังไม่รู้ เราก็ยังไม่เห็น แต่ว่าถ้าไม่เชื่อว่ามี ก็จะทำให้การปฏิบัติของตนนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกิเลส ความดับทุกข์ แต่ถ้าหากว่าเชื่อว่ามี ก็จะทำให้การปฏิบัติของเรานั้นเป็นไปเพื่อความดับกิเลสความดับทุกข์โดยลำดับ ก็จะทำให้พบกับความดับภพ คือนิพพานในที่สุดได้ เพราะฉะนั้น เชื่อไว้ในทางที่ถูกต้องที่เรียกว่า อปัณณะ ทางที่ไม่ผิดนี้ดีกว่า

นี่เป็นใจความสำคัญของพระสูตรนี้ที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้ เป็นอันได้แสดงพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนานั้นสั่งสอนให้ทุกคนใช้ปัญญาพิจารณา ไม่ประมาท ปัญญา ไม่ทิ้งปัญญา ไม่ผลอปัญญา แต่ใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลด้วยตนเอง แล้วก็เชื่อท่านผู้รู้มาประกอบการพิจารณา เช่นผู้พิพากษาที่ฟังหลักฐานพยานต่าง ๆ และก็เช่นฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ แล้วนำมาพิจารณาสอบสวนด้วยตัวเอง ก็จะได้ปัญญาที่มองเห็นในทางปฏิบัติที่เป็นอปัณณะ คือทางที่ไม่ผิด แม้จะยังไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเอง ก็ปฏิบัติในทางที่ไม่ผิด ก็ย่อมประสบผลที่ดี

๑๔ ตุลาคม ๒๕๓๑

ครั้งที่ ๒๙ ที่ฆานุสูตร^๑

พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมสำหรับผู้ครองเรือน สำหรับพระสูตร ที่แสดงมาแล้ว เช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อนัตตลักขณสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ผู้ที่ยังเป็นภิกษุในป่า ไม่ใช่ผู้ครองเรือน ซึ่งมุ่งผลสูงสุดทางจิตใจ ธรรมที่ทรงแสดงจึงเป็นไปเพื่อโลกุตตรธรรม ที่แปลว่า ธรรมที่อยู่เหนือโลก พ้นโลก คือมรรคผลนิพพาน ส่วนพระสูตรที่ทรงแสดงแก่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนซึ่งยังต้องการครองเรือนอยู่ และก็ต้องการที่จะได้ครองเรือน อยู่เป็นสุขในปัจจุบันด้วย ในภายหน้าต่อไปด้วย ซึ่งต้องการปฏิบัติเพียงแต่ธรรมที่ทำให้เกิดความสุขอยู่ในโลก เรียกว่าเพื่อโลกียธรรม ธรรมที่เกี่ยวแก่โลก ซึ่งเป็นอันว่าพระพุทธเจ้านั้นมิได้ตรัสแสดงธรรมเพื่อพ้นโลก ไม่เกี่ยวแก่โลกอย่างเดียว แต่ก็ทรงแสดงโลกียธรรม ธรรมที่เกี่ยวแก่โลก สำหรับที่จะอยู่ในโลกเป็นสุขด้วย

ดังในพระสูตรนี้เมื่อพระองค์ประทับอยู่ ณ นิคมแห่งชาวโกลิยะ โกลิบุตร ชื่อที่ฆานุ ยังมีอีกชื่อหนึ่งว่า พยัคฆบัพพะ เป็นชื่อสกุล เหมือนอย่างนามสกุล โดยที่บรรพบุรุษของโกลิบุตรผู้นี้ เกิดที่ทางเสื่อผ่าน ส่วนโกลิบุตรคือบุตรของ ชาวโกลิยะ ผู้นี้เองชื่อว่า ที่ฆานุ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้กราบทูลว่า ตนเองเป็น

^๑ อจ. อภิธก. ๒๓/๑๔๔/๒๘๙-๒๙๔.

คฤหัสถ์ ยังบริโภคคาม อยู่ครองเรือน นอนเบียดบุตร ใช้จันทน์ในแคว้นกาสี ยังทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยังยินดีเงินและทองอยู่ ขอให้พระองค์โปรดแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่ภาวะของตน อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขในภายหน้า

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอน ซึ่งมีความว่า ธรรม ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขในปัจจุบัน คือ *อุฏฐานสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยความหมั่นขยัน ๑ *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษา ๑ *กัลยาณมิตตตา* ความมีมิตรที่ดีงาม ๑ *สมชีวิตา* ความเลี้ยงชีวิตโดยสมควร ๑ และก็ได้ตรัสอธิบายว่า

ข้อ ๑ *อุฏฐานสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ก็คือเลี้ยงชีพด้วยการหมั่นประกอบภาระงาน คือกสิกรรม พาณิชยกรรม โครภักขกรรม รับราชการฝ่ายทหาร รับราชการฝ่ายพลเรือน หรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่องอันเป็นอุปายในการทำงานนั้นสามารถจัดทำได้

ข้อ ๒ *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือมีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร สั่งสมด้วยกำลังแขน มีเห็้อโถมตัว ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม ก็รักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูล ด้วยทำไว้ในใจว่า โฉนหนอทางราชการ ไม่พึงริบโภคทรัพย์เหล่านั้นของเรา โจรไม่พึงลัก ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักจักไม่พึงลักไป

ข้อ ๓ *กัลยาณมิตตตา* ความมีมิตรที่ดีงาม คืออยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด ย่อมดำรงตนเจรจาสนทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี เป็นคนหนุ่มหรือคนแก่ ผู้มีสมาจารคือความประพฤติที่บริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ตามศึกษาสัทธาสัมปทา ตามศึกษาสีลสัมปทา ตามศึกษาจาคสัมปทา ตามศึกษาปัญญาสัมปทา

ข้อ ๔ *สมชีวิตา* ความเลี้ยงชีวิตที่สมควร คือรู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะไม่ให้พุ่มพายนัก ไม่ให้ผืดเคืองนัก ด้วยคิดว่ารายได้ของเราจะต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจะต้องไม่เหนือรายได้

เปรียบเหมือนคนซึ่งตาชั่ง หรือลูกมือคนซึ่งตาชั่ง ยกตาชั่งขึ้นแล้วย่อมลดออกเท่านี้ หรือต้องเพิ่มเข้าเท่านี้ ก็ให้รู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคืองนัก โดยคิดว่ารายได้ของเรา จักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ เหมือนอย่างคนซึ่งชั่งของฉะนั้น ถ้ามีรายได้น้อย แต่เลี้ยงชีวิตอย่างโอ้อ่า จะมีผู้ว่าผู้นี้ใช้โภคทรัพย์เหมือนคนเคี้ยวผลมะเดื่อ ถ้ามีรายได้มากแต่เลี้ยงชีพอย่างผิดเคือง จะมีผู้ว่าผู้นี้จักตายอย่างอนาถา แต่เพราะผู้นี้รู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคืองนัก ด้วยคิดว่ารายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้

โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมมีทางเสื่อม ๔ ประการที่เรียกว่า *อบายมุข* ๔ คือเป็นนักเลงหญิง ๑ เป็นนักเลงสุรา ๑ เป็นนักเลงการพนัน ๑ มีมิตรชั่วสหายชั่วเพื่อนชั่ว ๑ เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางเข้า ๔ ทาง ทางออก ๔ ทาง ถ้าจะพึงปิดทางเข้า เปิดทางไหลออกของสระนั้น ฝนก็มิตกต้องตามฤดูกาล สระน้ำใหญ่นั้นก็พึงหวังความเสื่อมอย่างเดียว ไม่มีความเจริญ โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน ย่อมมีทางเสื่อม ๔ ประการ คืออบายมุข ๔ ดังกล่าวแล้ว

โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมมีทางเจริญ ๔ ประการ คือ ไม่เป็นนักเลงหญิง ๑ ไม่เป็นนักเลงสุรา ๑ ไม่เป็นนักเลงการพนัน ๑ มีมิตรดีสหายดีเพื่อนดี ๑ เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางเข้า ๔ ทาง ทางไหลออก ๔ ทาง ถ้าจะพึงเปิดทางไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระนั้น ทั้งฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล สระน้ำใหญ่นั้นก็พึงหวังความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม โภคทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน ย่อมมีทางเจริญ ๔ ประการ คือเว้นจากอบายมุขทั้ง ๔ ดังกล่าวแล้ว

อนึ่งธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ในภพหน้าแก่กุลบุตร คือ *สัทธาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๑ *ศีลสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศีล ๑ *จาคสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยจาคะ ๑ *ปัญญาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยปัญญา ๑

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายต่อไปว่า *สัทธาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือความเชื่อพระปัญญาของพระตถาคตเจ้า ว่าเพราะเหตุนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ผู้ไกลกิเลส เป็นต้น

ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือเป็นผู้งดเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ จากความประพฤตินิดในกาม จากพูดเท็จ จากการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือมีจิตปราศจากมลทินคือความตระหนี่ อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยแล้ว หมายความว่า ทำจาคะคือการสละ มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน

ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเป็นผู้มีปัญญา ประกอบปัญญา ที่เห็นความเกิดความดับเป็นอริยะคือประเสริฐ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดง **ทิวสุธัมมิกัตถประโยชน์** คือประโยชน์ในปัจจุบัน และ**สัมปรายิกัตถประโยชน์** ประโยชน์ในภายหน้า ดังนี้ แก่ที่มชานุกุลบุตรผู้นั้น ก็ควรทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า ข้อว่าประโยชน์ปัจจุบัน และข้อว่าประโยชน์ภายหน้านั้น ไม่ใช่มีความหมายว่า ทำแต่ประโยชน์ปัจจุบัน แต่ว่าประโยชน์ภายหน้านั้นคือทำเอาในภายหน้า คือในปัจจุบันนี้ก็ให้มีเพียงความขยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์ การรักษาทรัพย์ที่หามาได้ คบเพื่อนที่ดีงาม และใช้จ่ายที่สมควร ส่วนสัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นต้นนั้น ยังไม่ต้องปฏิบัติ ยังไม่ต้องมี ไว้เอาไปมีในภายหน้า เช่นว่า ในปฐมวัยก็ให้ปฏิบัติแต่ในประโยชน์ปัจจุบัน มีความขยันหมั่นเพียรหาทรัพย์เป็นต้น แต่ว่าประโยชน์ภายหน้านั้นไว้ค่อยปฏิบัติเมื่อแก่ เหมือนอย่างคนที่เข้าใจว่าหนุ่ม ๆ ไม่ต้องเข้าวัด แก่จึงเข้าวัด ไม่ใช่หมายความว่าอย่างนั้น แต่หมายความว่า เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในปัจจุบันนี้แหละไปพร้อมกันทีเดียว

ทำไมจึงต้องปฏิบัติไปพร้อมกันทีเดียว ก็เพราะว่าแม้ในปัจจุบันนี้ เมื่อปฏิบัติในประโยชน์ปัจจุบัน มี**อภิวุทธธรรมสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร แสวงหาทรัพย์เป็นต้น ก็ต้องมี**สัทธาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นต้นไปด้วย เพราะเมื่อมีสัทธาสัมปทาด้วยแล้ว ก็จะทำให้มีความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้มีความเชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์ ทำให้เป็นผู้ที่มีศีล เว้นจากความประพฤตินิดเป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน เช่น เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักเป็นต้น และก็จะมีการสละบริจาค และก็จะมีความปัญญาที่เป็นแสงสว่างในการนำทางปฏิบัติไปใน

ทางอันถูกต้อง ฉะนั้น ถ้าในการปฏิบัติแสวงหาทรัพย์ ถ้าไม่มีธรรมที่ตรัสสอนเป็นประโยชน์ภายหน้าไว้ด้วยแล้ว ก็จะไม่เลือกในวิธีแสวงหาทรัพย์ ให้ได้ทรัพย์มากก็แล้วกัน จะลักของเขามาหรือว่าจะคดโกงเขามาเพื่อให้ได้ทรัพย์มากก็ใช้ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมี*สัทธาสัมปทา* และเมื่อมี*สัทธาสัมปทา* ก็ทำให้มี*ศีลสัมปทา* เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้การแสวงหาทรัพย์นั้นเป็นสัมมาอาชีพะ การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ไม่เป็นไปในทางที่ผิด และในขณะที่เดียวกันก็จะมี*จาคสัมปทา* คือมีการสละเผื่อแผ่เจือจาน เผื่อแผ่สละเจือจานแก่ตนเอง คือใช้จ่ายแก่ตนเองและครอบครัวตามกำลังทรัพย์ที่หามาได้ เมื่อได้มากก็อาจจะใช้มาก เมื่อได้น้อยก็ต้องใช้น้อย ตามควรแก่กำลังทรัพย์ และในการจ่ายนั้นก็จ่ายเพื่อดำรงชีวิตอยู่ของตนเองและครอบครัวให้เป็นสุข และเป็นการใช้จ่ายที่เป็นการเฉลี่ยเผื่อแผ่เจือจานความสุขแก่ญาติมิตรสหายและเพื่อเหตุอื่น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ในประโยชน์เกิดแต่การถือโภคทรัพย์ใน*คิหิปฏิบัติ*นั้น เพราะฉะนั้น จาคสัมปทาก็จำเป็นต้องมีด้วย และจะต้องมี*ปัญญาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยปัญญาไปพร้อมกันด้วย จึงจะทำให้เป็นผู้ที่สามารถแสวงหาทรัพย์ได้ด้วยดี โดยมีปัญญาในทางที่จะหาทรัพย์ได้ และทั้งมีปัญญารู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ทำให้ไม่ปฏิบัติในทางที่เป็นโทษ ปฏิบัติแต่ในทางที่เป็นคุณ และทั้งจะทำให้รู้จักทางเสื่อม รู้จักทางเจริญ ดังที่ตรัสอธิบายไว้ในข้ออารักขสัมปทา ถ้าขาดปัญญาแล้ว ก็จะทำให้ขาดความรู้จัก เช่นนั้น

เพราะฉะนั้น ประโยชน์ภายหน้าทั้ง ๔ ประการนั้น จึงต้องประพฤติไปพร้อมกันกับประโยชน์ปัจจุบัน และที่เรียกว่า เป็นประโยชน์ปัจจุบัน เป็นประโยชน์ภายหน้านั้น ก็มีทางคิดได้อีกว่า ประโยชน์ปัจจุบันนั้นเป็นการที่ปฏิบัติ มุ่งที่จะทะนุบำรุงร่างกายเป็นที่ตั้ง กล่าวได้ว่า เพื่อเป็นประโยชน์ทางร่างกาย ส่วนประโยชน์ในภายหน้านั้น เป็นข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทางจิตใจ เรียกว่าประโยชน์ปัจจุบันนั้นมุ่งเพื่อประโยชน์เป็นสุขของกาย ประโยชน์ในภายหน้านั้นมุ่งเพื่อประโยชน์เป็นสุขของใจและตลอดของกายด้วย และอีกอย่างหนึ่ง ประโยชน์ปัจจุบันนั้นมุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเอง ส่วนประโยชน์ในภายหน้านั้นมุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ตั้งแต่ผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น เป็นบิดามารดา เป็นบุตรภรรยา สามี เป็นมิตรสหายกันเป็นต้น ทั้งในครอบครัวและทั้งนอกครอบครัว และอีกอย่างหนึ่ง เพื่อให้เป็นประโยชน์เป็นความสุข ในวันนี้ด้วย ในพรุ่งนี้ด้วย ในเดือนนี้ด้วย

ในเดือนหน้าด้วย ในปีนี้ด้วย ในปีหน้าด้วย เพราะคนเรานั้นจะต้องอยู่กับปัจจุบันและอนาคตคือกายหน้า

การแบ่งว่าแคไหนเป็นปัจจุบัน แคไหนเป็นกายหน้านั้น ก็อาจแบ่งได้อย่างละเอียด และอาจแบ่งได้อย่างหยาบหรืออย่างช้านาน การแบ่งอย่างช้านานนั้นก็เช่นว่าชาตินี้เป็นปัจจุบัน ชาติหน้าเป็นกายหน้า และเมื่อแบ่งอย่างละเอียดนั้น ก็แบ่งได้ในปัจจุบันชาตินี้เอง เช่นวันนี้เป็นปัจจุบัน พรุ่งนี้เป็นวันหน้า เป็นกายหน้าเป็นต้น หรือแบ่งให้ละเอียดออกไปอีก ชั่วโมงนี้เป็นปัจจุบัน ชั่วโมงหน้าเป็นกายหน้า นาทีนี้เป็นปัจจุบัน นาทีหน้าเป็นกายหน้า วินาทีนี้เป็นปัจจุบัน วินาทีหน้าเป็นกายหน้า เพราะฉะนั้นปัจจุบันกับกายหน้านั้นจึงต่อเนื่องกันไปดังนี้ จึงต้องปฏิบัติทั้ง ๒ อย่าง และการปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็เห็นมีตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก เช่นว่าบุคคลจะทำอะไรก็มีเป็นอันมากที่ไม่ให้ผลทันที เช่นว่าการเรียน ก็ต้องเริ่มเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล แต่ความสำเร็จของการเรียนนั้นก็ก็เป็นขั้น ๆ ไป เช่น ในชั้นอนุบาลนั้นก็ปี ประถมศึกษาปีที่ มัธยมศึกษาปีที่ อุดมศึกษาปีที่ เพราะฉะนั้น เริ่มเรียนตั้งแต่อายุ ๓-๔ ขวบ ไปสำเร็จอุดมศึกษาเอากว่า ๒๐ ปี โดยมาก การทำงานก็เหมือนกัน ก็เริ่มตั้งแต่งานเบื้องต้น แต่จุดมุ่งหมายที่จะให้บรรลุถึงฐานะอันสูงในชีวิตของตนนั้นอยู่ในข้างหน้าอีกมาก เช่นว่าเข้ารับราชการก็ต้องมุ่งตำแหน่งสูง และเมื่อถึงเกษียณ ทุกคนจึงจะรู้ได้ว่าตนสามารถบรรลุถึงฐานะอันสูงของราชการได้เพียงแคไหนซึ่งใช้เวลาถึงอายุ ๖๐ ปี ขาวนาจะทำนาเริ่มปลูกข้าว ก็อีกหลายเดือนกว่าข้าวจะโต และให้เมล็ดข้าวเก็บเกี่ยวไปบริโภคได้ ต้องใช้เวลาหลายเดือน ไม่ใช่ว่าหว่านข้าววันเดียวแล้วได้ผลเดี๋ยวนั้น และก่อนที่คนจะทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวมานั้น ก็จะต้องมีศรัทธาคือความเชื่อว่า งานที่ตนทำนั้นจะให้สำเร็จผลในกายหน้าอย่างไร เช่น ขาวนาทำนาก็ต้องมีความเชื่อว่า จะต้องได้ผลคือได้ข้าว เรียนหนังสือตั้งแต่อายุ ๓-๔ ขวบ พ่อแม่ก็หวังผลจะให้ลูกของตัวสำเร็จการศึกษาในกายหน้าตามที่พึงเป็นไปได้ การรับราชการหรือการทำงานต่าง ๆ ก็เหมือนกัน ก็เริ่มจับตั้งแต่ต้น ก็มีเชื่อว่า เมื่อทำงานนี้และทำอย่างนี้ จะบังเกิดผลดีแก่ตนในกายหน้าอย่างนั้น ๆ

เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงต้องมีศรัทธาคือความเชื่อว่าการกระทำอยู่เสมอในกิจการทุกอย่าง เมื่อเป็นเด็กไม่สามารถจะคิดเองได้ ก็พ่อแม่ที่จะนำชีวิตของลูกไป

ในทางไหน ในเมื่อเชื่อว่านำชีวิตของลูกไปในทางนั้นจะให้เกิดผลดีก็ปฏิบัติ เช่น ให้ศึกษาเล่าเรียน อบรมให้ประพฤติดีเป็นต้นตั้งแต่ในเบื้องต้น เหล่านี้ก็เป็นเรื่องของสัทธาสัมปทา สีสัมปทาเป็นต้นทั้งนั้น ซึ่งต้องปฏิบัติไปพร้อมกัน และบางอย่างจะต้องมีก่อนเสียด้วย เช่น สัทธาสัมปทาดังกล่าวข้างต้นนั้น นำการปฏิบัติในปัจจุบัน แต่ว่าผลของศรัทธาคือความเชื่อที่ตั้งไว้นั้น จะบรรลุถึงเป้าหมายมักจะอยู่ข้างหน้า เช่นเชื่อว่าเรียนหนังสือจะได้ความรู้ก็เริ่มเรียน นี่เป็นอุฏฐานสัมปทา ขยันเรียน เพราะมีศรัทธาคือความเชื่อว่าจะได้ความรู้ได้วิชา สำหรับจะเลี้ยงตัว แต่ว่ากว่าจะได้วิชาคือความรู้สำหรับจะเลี้ยงตัว ซึ่งเป็นผลของความที่เชื่อนั้น จะต้องใช้เวลาเร็วหรือช้าดังที่กล่าวมาแล้ว

เพราะฉะนั้น เป็นอันว่าธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติไปพร้อมกัน ให้มีด้วยกันในปัจจุบัน บางข้อก็ต้องมีก่อน บางข้อก็ต้องมีหลัง ดังที่กล่าวมาแล้ว เช่นว่าในข้อของประโยชน์ภายนอกนั้น จะต้องมาก่อนข้อที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน เช่น จะต้องศรัทธาในการเรียนในการทำงานเป็นต้นดังกล่าวเป็นเครื่องนำ และเมื่อมีทั้ง ๒ หมวดดังนี้แล้ว ไปด้วยกันแล้ว ก็จะทำให้ได้รับประโยชน์ที่เกื้อกูล ได้รับความสุขในการครองชีวิตอยู่ในโลก

คู่ที่ ๑ คือว่ากายและใจของตัวเอง หรือว่ากายและจิตของตัวเอง จะได้รับประโยชน์ที่เกื้อกูล ได้รับความสุข

คู่ที่ ๒ คือว่าตนเองและผู้อื่นจะได้รับประโยชน์และได้รับความสุขอยู่ในโลก เพราะว่าทุกคนนั้นจะอยู่คนเดียวไม่ได้ จะต้องมีผู้อื่น เช่นว่าคนเราที่เกิดมานั้นจะต้องมีพ่อแม่ เมื่อเกิดมาเป็นลูก ก็มีพ่อ ๑ แม่ ๑ ลูกอีก ๑ ก็เป็น ๓ มีลูกหลายคนก็มากขึ้น มีหลานอีกก็มากขึ้น แล้วยังมีเพื่อนมิตรสหาย เป็นเพื่อนร่วมตระกูลร่วมคณะ ร่วมโรงเรียน ร่วมชาติ ไปถึงร่วมโลก และความเป็นอยู่ของบุคคลที่ร่วมกันเป็นสังคมดังนี้ จะต้องมีความสุขทุกข์เนื่องถึงกัน และเมื่อต่างปฏิบัติอยู่ในหมวดธรรมทั้ง ๒ นี้ ก็จะทำให้ทั้งตนเองทั้งผู้อื่นได้มีประโยชน์ที่เกื้อกูลได้มีความสุข

คู่ที่ ๓ คือว่า**ปัจจุบันและภายหน้า** ปัจจุบันก็จะได้รับประโยชน์เกื้อกูล และได้รับความสุข ในภายหน้าจะเป็นพรุ่งนี้ก็ดี จะเป็นเดือนหน้าก็ดี จะเป็นปีหน้าก็ดี หรือชาติหน้าก็ดี แต่ว่าจะได้รับประโยชน์เกื้อกูลคือความสุขทั้งในชีวิตปัจจุบัน และทั้งในชีวิตภายหน้า โดยจะแบ่งอย่างละเอียด หรือจะแบ่งอย่างหยาบ ๆ นาน ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นก็ตาม

เป็นอันว่าเมื่อปฏิบัติอยู่ในหมวดธรรม ๒ หมวดนี้แล้ว จะทำให้ ๓ คู่ที่กล่าวมานี้ ที่สัมพันธ์กันอยู่ ได้รับประโยชน์เกื้อกูลและความสุข สำหรับตนเองคือกายและจิต สำหรับที่เนื่องไปถึงตนเองและผู้อื่น สำหรับกาลเวลาคือปัจจุบันและภายหน้า ทั้ง ๓ ประการจึงเป็นหมวดธรรมที่ทำให้อยู่เป็นสุข ได้รับประโยชน์ และมีความสุขในโลกอันเป็นโลกียธรรม ธรรมที่เกี่ยวกับโลกที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอน

๑๙ ตุลาคม ๒๕๓๑

ครั้งที่ ๓๐ สิงคาลกสูตร^๑

ในพระสูตรนี้เองที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงเรื่องทศ ๖ เป็นต้น อันมี ในหมวด คิหิปฏิบัติ ในนวกวาท พระพุทธเจ้านั้นทรงแสดงธรรมโดยอาการดังที่ได้ มีอยู่ในหมวด ธรรมหมวด ๓ ในนวกวาท คืออาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๓ อย่าง คือ

๑. ทรงแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
๒. ทรงแสดงธรรมมีนิทานคือเหตุอันผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้
๓. ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ คือผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติจริงตามที่ทรงสอน

ซึ่งในข้อ ๑ นั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมที่ควรรู้ควรเห็นเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง อันมีความหมายถึงว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วนั้นมีเป็นอันมาก แต่ว่าทรงเลือกแสดงจำเพาะที่ควรรู้ควรเห็น เป็นไปเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงได้ และที่ว่าเฉพาะ ที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือทรงแสดงธรรมที่เป็นไปในภายใน คือในกายที่ยาวาหาหนึ่ง มีสัญญา มีใจครองนี้เอง ไม่ได้ทรงแสดงในภายนอก เมื่อทรงแสดงในภายในดังนี้ ทุกคนก็อาจรู้เห็นได้ ถ้าทรงแสดงในภายนอกโดยมากจะไม่อาจรู้เห็นได้ นอกจากว่าเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และมีความหมายถึงว่า แม้ในธรรมที่เป็นไปในภายในดังกล่าว ก็จำเพาะธรรมที่เหมาะสมแก่อัธยาศัยนิสัยของผู้รับเทศนา ตรงกับพื้นภูมิของผู้รับเทศนา

^๑ ที. ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๙๔-๒๐๗.

และมาถึงข้อ ๒ ทรงแสดงธรรมมีนิทานคือเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ นิทานนั้นเรามาใช้กันเช่นว่าเล่านิทาน อันเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ของบุคคล เป็นต้น ที่มักจะเป็นเรื่องเก่าซึ่งอาจจะจริงบ้างไม่จริงบ้าง แต่ตามศัพท์นั้น นิทาน แปลว่า เหตุเป็นแดนมอบให้แห่งผล คือเป็นเหตุที่จะให้เกิดผล ผลมาแต่เหตุอันใดหรือผลมาจากสิ่งอันใด สิ่งนั้นชื่อว่า เป็นนิทาน ในที่นี้มักจะเป็นเรื่องราวของผู้ฟังนั่นเอง เป็นเรื่องอดีตที่ได้กระทำมาแต่ชาติก่อนก็มี ในชาตินี้ก็มี อันทำให้มีความคุ้นเคยอยู่ในการที่ได้เคยกระทำมานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบถึงอริยาศยานิสัยหรือว่าอินทรีย์คือความแก่กล้าของความดีนั้นที่ได้เคยทำมา นิสัยอริยาศยหรืออินทรีย์ดังกล่าวนั้นก็เป็นิทานอย่างหนึ่ง คือเป็นเหตุอย่างหนึ่ง ที่ทำให้พระองค์ทรงแสดงธรรมให้บังเกิดผล และที่เป็นเรื่องที่กำลังปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันที่กำลังปฏิบัติอยู่ที่เขากระทำอยู่ ก็เป็นนิทานอันหนึ่ง ดังเช่นในเทศนาครั้งที่ ๓ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปุราณชฎิล ซึ่งพวกชฎิลนั้นเป็นผู้ที่ก่อไฟขึ้นบูชา ดังที่เรียกว่า กองกฐน้ออัคคี ซึ่งเป็นลัทธิปฏิบัติของชฎิลพวกนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสแสดงธรรมที่เป็นของร้อน เป็นของที่ถูกเผาไหม้ การก่อกองกฐน้ออัคคีบูชา หรือเรียกสั้นว่าลัทธิบูชาไฟนั้น เป็นนิทาน คือเป็นเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาอาทิตตปริยายสูตรนั้น

แม้ในเรื่องสังคาลสูตรนี้ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแตใกล้กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นบุตรของคฤหบดีผู้หนึ่งในกรุงราชคฤห์ชื่อว่า สังคาลกะ ได้ออกจากกรุงราชคฤห์ในเวลาเช้า มีผ้าเปียกมีผมเปียกประคองอัญชลีนอนน้อมทิศทั้งหลาย คือทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน คือไหว้ทิศ เขาปฏิบัติอยู่อย่างนี้เป็นประจำ ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกะบุตรคฤหบดีกำลังไหว้ทิศอยู่ตั้งนั้น จึงได้ตรัสถามว่าไหว้ทำไม สังคาลกะบุตรคฤหบดีก็กราบทูลว่า บิดาของตนเมื่อจะทำกาลกิริยาได้สั่งไว้ให้นอนน้อมทิศทั้งหลาย ตนสักการะนับถือบูชาตามคำของบิดา จึงได้ปฏิบัติไหว้ทิศทั้งหลาย นี่เป็นนิทานคือเป็นเรื่องราวที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าเทศน์สอนต่อไป พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสแสดงธรรมขึ้นมา เรียกว่า เรื่องไหว้ทิศ อันเรียกว่า อัมมิภกกาที่ประกอบด้วยธรรม โดยที่มีเรื่องไหว้ทิศนี้เป็นตัวนิทาน คือเป็นเหตุให้ตรัสสอน

และอัมมิกาที่ตรัสสอนนั้น ก็เป็นการตรัสสอนยกเอาเรื่องการไหว้ทิศนี้เองมาทำให้เป็นข้อปฏิบัติทางธรรมขึ้น แต่ว่าก่อนที่จะได้ตรัสถึงเรื่องทิศ ๖ ตามธรรมเนียมปฏิบัติ ก็ได้ตรัสข้อปฏิบัติอย่างอื่นนำก่อนไปเป็นลำดับ อันล้วนเป็นพระโอวาทที่ตรัสสอนแก่หมู่ชนผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่ในโลก ดังที่เรียกในบัดนี้ว่า สังคม สังคมโลก เริ่มด้วยพระองค์ได้ตรัสว่า ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศทั้ง ๖ กันอย่างนี้ สิงคาลกะบุตรคฤหบดีก็ได้กราบทูลถามว่า ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบน้อมทิศทั้ง ๖ กันอย่างไร พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเป็นอัมมิกา กถาประกอบด้วยธรรม น้อมเข้ามาในธรรมปฏิบัติว่า อริยสาวกละกรรมกิเลส ๔ ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ ๔ ไม่เสพทางเสื่อมแห่งโกศะ อันเรียกว่าอบายมุข ๖ เป็นผู้ที่ปราศจากกรรมอันลามก ๑๔ อย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ปกปิดทิศ ๖ ย่อมปฏิบัติเพื่อชนะโลกทั้ง ๒ และเป็นอันอริยสาวกนั้นปรารถแล้ว ทั้งโลกนี้และโลกหน้า เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกทำลายก็จะเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์

ต่อจากนั้นก็ตรัสว่า *กรรมกิเลส ๔* ที่อริยสาวกจะได้ขึ้นคือ *ปามาติบาท* ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป ๑ *อทินนาทาน* ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ๑ *กาเมสุมิฉฉาจาร* ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ๑ *มุสาวาท* พูดเท็จหลอกลวงผู้อื่น ๑

และตรัสต่อไปว่า *ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ ๔* คือปุถุชนคนที่มีกิเลสหนา ถึง *ฉันทาคติ* ลำเอียงเพราะฉันทะคือความพอใจ ย่อมทำกรรมลามก ถึง *โทสาคติ* ลำเอียงเพราะโทสะ ย่อมทำกรรมลามก ถึง *โมหาคติ* ลำเอียงเพราะโมหะ ย่อมทำกรรมลามก ถึง *ภยากติ* ลำเอียงเพราะความกลัว ย่อมทำกรรมลามก ส่วนอริยสาวกไม่ถึงฉันทาคติ ลำเอียงด้วยความรักพอใจ ไม่ถึงโทสาคติ ลำเอียงเพราะโทสะความขัง ไม่ถึงโมหาคติ ลำเอียงเพราะความหลง ไม่ถึงภยากติ ลำเอียงเพราะความกลัว ย่อมไม่ทำกรรมอันลามกโดยฐานะ ๔ เหล่านี้ หมวดแรก ๔ หมวดหลัง ๔ ก็เป็น ๘

จากนั้นตรัสอบายมุข ทางเสื่อมแห่งโกศะ ๖ คือเสพน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เทียวไปในตรอกซอกต่าง ๆ ในเวลากลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การเล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การคบคนชั่วเป็นมิตร การเกียจคร้าน รวม ๖ ประการ เรียกว่า อบายมุข เป็นทางเสื่อมแห่งโกศะทั้งหลาย

ครั้นตรัสอบายมุขแล้ว ก็ตรัสโทษของอบายมุขทั้ง ๖ นั้นว่า

การเสพน้าเมามีโทษ ๖ ประการคือ ความเสื่อมทรัพย์อันผู้เสพพึงเห็นเอง ๑ ก่อการวิวาท ๑ เป็นปอเกิดแห่งโรค ๑ เป็นเหตุเสียชื่อเสียง ๑ เป็นผู้ไม่รู้จักกาย ๑ เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา ๑

การเที่ยวไปในตรอกชอกต่าง ๆ ในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ คือ ชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาตัว ๑ ชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาบุตรภรรยา ๑ ชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาสมบัติ ๑ เป็นที่ระแวงของคนอื่น ๑ คำพูดอันไม่เป็นจริงในที่นั้น ๆ ย่อมปรากฏในผู้นั้น ๆ ๑ ทำให้เกิดความลำบากมาก ๑

การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ คือ ราที่เหินไปที่นั้น ๑ ขับร้องที่เหินไปที่นั้น ๑ ประโคมที่เหินไปที่นั้น ๑ เสภาที่เหินไปที่นั้น ๑ เพลงที่เหินไปที่นั้น ๑ เกิดเทิงที่เหินไปที่นั้น ๑

การเล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทมีโทษ ๖ คือ ผู้ชนะยอมก่อเวร ๑ ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ๑ ความเสื่อมทรัพย์ในปัจจุบัน ๑ ถ้อยคำของคนเล่นการพนันซึ่งไปพูดในที่ประชุมฟังไม่ขึ้น ๑ ถูกมิตรอำมาตย์หมิ่นประมาท ๑ ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายนั้นเป็นนักเลงเล่นการพนัน ไม่สามารถจะเลี้ยงภรรยา ๑

การคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ คือ นำให้เป็นนักเลงการพนัน ๑ นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้ ๑ นำให้เป็นนักเลงเหล่า ๑ นำให้เป็นคนหลงผู้อื่นด้วยของปลอม ๑ นำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า ๑ นำให้เป็นคนหัวไม้ ๑

การเกียจคร้านมีโทษ ๖ ประการ คือ มักให้อ้างว่าหนาวนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าร้อนนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าเย็นแล้ว ไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่ายังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่าหิวนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ มักให้อ้างว่ากระหายนัก แล้วไม่ทำการงาน ๑ เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผิดเพี้ยนการงานดังนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงคราวเสื่อมสิ้นไป

ครั้งที่ ๓๑ สังคาลกสูตร(ต่อ)

ครั้งพระพุทธเจ้าได้ตรัสอบายมุข ๖ และโทษของอบายมุข ๖ แล้ว จึงได้ตรัสถึงมิตรเทียมต่อไป ว่าคน ๔ จำพวกเหล่านี้ คือคนปกอลอก ๑ คนดีแต่พูด ๑ คนหัวประจบ ๑ คนชักชวนในทางฉิบหาย ๑ ฟังทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร

คนปกอลอก ฟังทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตรโดยสถาน ๔ คือเป็นคนคิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ๑ เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก ๑ ไม่รับทำกิจ ของเพื่อนในคราวมีภัย^๑ ๑ คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ๑

คนดีแต่พูด ฟังทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตรโดยสถาน ๔ คือเก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย ๑ อ้างเอาของที่ยังไม่ถึงมาปราศรัย ๑ สงเคราะห์ด้วยของหาประโยชน์มิได้ ๑ เมื่อเกิดกิจขึ้น แสดงความขัดข้องคือออกปากฟังมิได้ ๑

คนหัวประจบ ฟังทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตรโดยสถาน ๔ คือตามใจเพื่อนให้ทำความชั่ว คือจะทำชั่วมก็คล้อยตาม ๑ ตามใจเพื่อนให้ทำความดี คือจะทำดีก็คล้อยตาม ๑ ต่อหน้าสรรเสริญ ๑ ลับหลังนินทา ๑

คนชักชวนในทางฉิบหาย ฟังทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดย

^๑ ที. ปา. ๑๑/๑๘๗/๒๐๐. ภัยสุส กิจจํ น กรโรติ. เดิมแปลกันมาว่า เมื่อมีภัยแก่ตัว จึงรับทำกิจของเพื่อน.

สถาน ๔ คือชักชวนดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑ ชักชวนให้เที่ยวตามตรอกซอกต่าง ๆ ในเวลากลางคืน ๑ ชักชวนให้ดูการมหรสพ ๑ ชักชวนให้เล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑

ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสถึงมิตรแท้ มิตรแท้ ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข ๑ มิตรณะประโยชน์ ๑ มิตรมีความรักใคร่ ๑

มิตรมีอุปการะ ฟังทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือรักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ เมื่อมีกิจจำต้องทำเกิดขึ้น เพิ่มทรัพย์ให้สองเท่า ๑

มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข ฟังทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือบอกความลับแก่เพื่อน ๑ ปิดความลับของเพื่อน ๑ ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย ๑ แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ ๑

มิตรณะประโยชน์ ฟังทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑

มิตรมีความรักใคร่ ฟังทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน ๑ ยินดีด้วยความเจริญของเพื่อน ๑ ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน ๑ สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ๑

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้รู้จักมิตรเทียมและมิตรแท้ดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสทิต ๖ ว่า อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิตทั้ง ๖ อย่างไร ฟังทราบทิต ๖ เหล่านี้ คือ ฟังทราบมารดาบิดาว่าเป็นทิตเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิตเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิตเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิตเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิตเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิตเบื้องบน

มารดาบิดาเป็นทิตเบื้องหน้า อันบุตรธิดาพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือด้วย ตั้งใจว่าท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๑ จักรับทำกิจของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน ๑ จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ๑ เมื่อท่าน ล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ๑

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า อัญบุตรธิดาบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ คือห้ามทำความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๑ หากภรรยาหรือสามีที่สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ให้ในสมัย ๑

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า อัญบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องหน้านี้ได้ชื่อว่า อัญบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อันศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือด้วยลูกขึ้น ยืนรับ ๑ ด้วยเข้าไปยืนคอยต้อนรับ ๑ ด้วยการเชื่อฟัง ๑ ด้วยการปรนนิบัติ ๑ ด้วยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ๑

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อันศิษย์บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ คือแนะนำดี ๑ ให้เรียนดี ๑ บอกศิษย์ด้วยดีในศิลปวิทยาทั้งหมด ๑ ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ๑ ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ๑

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อันศิษย์บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องขวานี้ชื่อว่า อันศิษย์ปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา ๑ ด้วยไม่ดูหมิ่น ๑ ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ ๑ ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ ๑ ด้วยให้เครื่องแต่งตัว ๑

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามีบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือจัดการงานดี ๑ สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี ๑ ไม่ประพฤตินอกใจสามี ๑ รักษาทรัพย์ที่สามีหามาให้ ๑ ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ๑

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามีบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องหลังนี้ชื่อว่า อันสามีปกปิดให้เกษมสำราญ

ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือด้วยการให้ปัน ๑ ด้วยเจรจาถ้อยคำอันเป็นที่รัก ๑ ด้วยประพุดิประโยชน์ ๑ ด้วยความเป็นผู้มีมีตนเสมอ ๑ ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง ๑

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ คือรักษามิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมิตรมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ ๑ นับถือตลอดทั้งวงศ์ตระกูลของมิตร ๑

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นชื่อว่า อันกุลบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อันนายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๑ ด้วยให้อาหารและรางวัล ๑ ด้วยรักษาในคราวเจ็บไข้ ๑ ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้ ๑ ด้วยปล่อยให้ในสมัย ๑

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อันนายบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ คือลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย ๑ เลิกการงานทีหลังนาย ๑ ถือเอาแต่สิ่งที่นายให้ ๑ ทำการงานให้ดีขึ้น ๑ นำคุณของนายไปสรรเสริญ ๑

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อันนายบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องต่ำนั้นชื่อว่า อันนายปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู ๑ ด้วยให้อามิสทานเนื่อง ๆ ๑

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื่องบน อันกุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ เหล่านี้ คือห้ามทำชั่ว ๑ ตั้งอยู่ในความดี ๑ อนุเคราะห์ด้วยใจงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง ๑ ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ๑ บอทางสวรรค์ให้ ๑

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื่องบน อันกุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ เหล่านี้ ทิสเบื่องบนนั้นชื่อว่า อันกุลบุตร ปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล้ว สิงคาลกคฤหบดีบุตรได้กราบทูลแก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบ เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอทางแก่คนหลงทาง หรือสองประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าคนมีจักษุจักเห็นรูป ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานธรรมโดย อเนกปริยาย ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และ พระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ เป็นต้นไป

สิงคาลกสูตรที่ได้นำมาแปลให้ท่านทั้งหลายฟังนี้ เป็นพระสูตรที่สอนบุคคล ให้ปฏิบัติตนเองด้วยดี เกี่ยวแก่บุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องในทางทั้งหลาย สำหรับที่ให้ปฏิบัติ ตนให้ดีขึ้น ก็คือให้เว้นจากกรรมกิเลสทั้ง ๔ และให้ไม่ทำบาปกรรมโดยสถาน ๔ คือ ไม่ถึงอคติทั้ง ๔ แล้วก็ตรัสอธิบายมุข ๖ และโทษของอธิบายมุข ๖ แล้วจึงตรัสถึง มิตรเทียม ๔ จำพวก มิตรแท้ ๔ จำพวก แล้วจึงตรัสถึงทิส ๖ ที่มาเทียบด้วยบุคคล ที่เกี่ยวข้อง ทุกคนเมื่อไปที่ไหนย่อมเกี่ยวข้องกับด้วยทิสทั้ง ๖ คือไปอยู่ในทิส ทั้ง ๖ เหล่า นั้นนั่นเอง จึงมาตรัสเทียบ ด้วยทุก ๆ คน ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับด้วยบุคคล ๖ จำพวก อันเหมือนอย่างทิส ๖ คือมารดาบิดา เพราะเกิดมาก็ต้องมีมารดาบิดา จึงเปรียบมารดา บิดาเป็นทิสเบื่องหน้า ต้องมีครูบาอาจารย์ จึงเปรียบครูบาอาจารย์เป็นทิสเบื่องขวา ต้องมีบุตรภริยา จึงเปรียบบุตรภริยาเป็นทิสเบื่องหลัง ต้องมีมิตรอำมาตย์ จึงเปรียบ มิตรอำมาตย์เป็นทิสเบื่องซ้าย ต้องมีทาสกรรมกรหรือคนรับใช้ จึงเปรียบทาสกรรมกร เป็นทิสเบื่องต่ำ และอีกสถานะหนึ่ง ตนเองนั้นก็จะต้องเป็นบุตรธิดา ต้องเป็นศิษย์ ต้องเป็นบุตรภรรยาเมื่อเป็นสตรี ต้องเป็นมิตรอำมาตย์ หรือต้องปฏิบัติงานเป็นทาสกรรมกร

คือต้องทำงาน หรือต้องเป็นสมณพราหมณ์ ฉะนั้น เมื่อเป็นมารดาบิดาก็ต้องเกี่ยวข้องกับบุตร เป็นอาจารย์ก็ต้องเกี่ยวข้องกับศิษย์ เป็นบุตรภรรยาก็ต้องเกี่ยวข้องกับสามี หรือเป็นสามีก็ต้องเกี่ยวข้องกับภรรยาและบุตร เป็นมิตรอำมาตย์ก็ต้องเกี่ยวข้องกับมิตรอำมาตย์ หรือเป็นผู้ที่ต้องอยู่อาศัยซึ่งกันและกัน ก็ต้องมีมิตรอำมาตย์ หรือต้องเป็นผู้บังคับบัญชาเป็นนาย หรือเป็นผู้บังคับสมณพราหมณ์ หรือผู้บังคับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง คือเรียกว่า เกิดมาก็ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม

ทิศ ๖ นี้จึงเท่ากับว่าแสดงถึงสังคมโลก ซึ่งต้องเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในทางทั้งหลาย และเมื่อต้องเกี่ยวข้องกันในทางทั้งหลาย จึงต้องปฏิบัติชอบต่อกัน เมื่อจัดเป็นคู่ ๆ ดังนี้ บุตรธิดาก็ต้องปฏิบัติชอบต่อมารดาบิดา มารดาบิดาก็ต้องปฏิบัติชอบต่อบุตรธิดา อาจารย์ก็ต้องปฏิบัติชอบต่อศิษย์ ศิษย์ก็ต้องปฏิบัติชอบต่ออาจารย์ บุตรภริยาก็ต้องปฏิบัติชอบต่อสามี สามีก็ต้องปฏิบัติชอบต่อบุตรภริยา มิตรอำมาตย์ก็ต้องปฏิบัติชอบต่อมิตรอำมาตย์ ทาสกรรมกรก็ต้องปฏิบัติชอบต่อผู้เป็นนายหรือผู้ปกครอง ผู้ปกครองก็ต้องปฏิบัติชอบต่อทาสกรรมกร สมณพราหมณ์ก็ต้องปฏิบัติชอบต่อผู้นับถือหรือประชาชน ประชาชนก็ต้องปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ เมื่อเป็นดังนี้จึงเป็นสังคมที่มีความสุขทุกฝ่าย มีความเจริญร่วมกันทุกฝ่าย และบุคคลผู้ครองชีวิตครองเรือนอยู่ในโลก เมื่อปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่สังคาลกฤหบดี บุตรดั่งที่ตรัสไว้นี้ และที่ท่านได้รวบรวมไว้ในหมวดคิหิปฏิบัติสมบุรณ์แล้ว ก็ย่อมจะครองเรือนมีความสุขมีความเจริญ

และตามที่ได้ยกเอาพระสูตรที่ตรัสแสดงถึงประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ ภายหน้า กับพระสูตรที่แสดงแก่สังคาลกฤหบดีบุตร ก็เพื่อให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนแก่บุคคลทุกชั้นในโลก สอนแก่บุคคลในชั้นที่ยังต้องการครองเรือน ดำรงชีวิตอยู่ด้วยดีในโลก ดังพระสูตรที่ยกมานี้ และสอนแก่บุคคลที่ต้องการความสุขทางจิตใจที่ยิ่งขึ้น ด้วยธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติทางจิตใจ ตั้งแต่ในชั้นที่ต้องการเป็นผู้ปฏิบัติทางจิตใจให้บริสุทธิ์ มีความสุข แต่ยังคงเรือนอยู่ ดังที่ตรัสสอนด้วยอนุப்புพิกถา และอริยสัจจ ๔ ซึ่งผู้ฟังเป็นอันมากต่างเป็นคฤหัสถ์ครองเรือน แต่ว่าเป็นผู้มีพื้นฐานจิตใจสูง สมควรที่จะเห็นธรรมได้ ดังเช่นท่านมารดาบิดาของยสกุลบุตร จึงตรัสสอนด้วยอนุப்புพิกถา ๕ และอริยสัจจ ๔ ซึ่งท่านทั้ง ๒ นั้นก็ได้ดวงตาเห็นธรรมที่แสดง

ว่าเป็นโสดาบัน และแม้ที่ตรัสสอนพระเจ้าพิมพิสารกับคณะเสนาราชบริพารที่มาเฝ้าเป็นจำนวนมาก ก็ตรัสด้วยกถาเช่นนี้ ซึ่งท่านเหล่านั้นก็ได้ดวงตาเห็นธรรมกันเป็นส่วนใหญ่ คือเป็นโสดาบันบุคคล ที่ไม่ได้เป็นโสดาบันก็ได้ความศรัทธาปสาทะถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และผู้ที่ยังไม่มีพื้นที่จะได้ดวงตาเห็นธรรมดั่งนั้น ก็ตรัสสอนด้วยพระสูตรดั่งเช่นที่ยกมานี้ คือที่ว่าด้วยประโยชน์ปัจจุบันประโยชน์ภายหน้า และที่ว่าด้วยข้อพึงปฏิบัติตนเอง และข้อที่พึงปฏิบัติตนในสังคมที่เกี่ยวข้องกันดั่งในสังคาลกสูตรนี้ ซึ่งผู้รับเทศนา เมื่อได้รับเทศนาแล้ว ก็ไม่แสดงไว้ว่าได้ดวงตาเห็นธรรม แต่ว่าได้ศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนบุคคลทุกชั้น ตรัสสอนแก่บุคคลผู้อยู่ในโลกด้วยโลกียธรรม ธรรมที่เกี่ยวข้องแก่โลกในทางที่ดี สอนบุคคลผู้ที่มีพื้น มีอุปนิสัย นิสัยที่สูง สามารถจะเห็นธรรมได้ ก็ตรัสสอนด้วยธรรมที่สูงขึ้นไปให้เห็นธรรมตั้งต้นแต่เป็นพระโสดาบันบุคคลจนถึงเป็นพระอรหันต์ตามภูมิตามขั้น และพระสูตรที่ได้ยกมาในตอนต้น คือปฐมเทศนา ทุติยเทศนา และตติยเทศนา ซึ่งเป็นพระสูตรที่ยาวกว่าพระสูตรสั้น ๆ ที่ตรัสในระหว่าง ๆ ก็เป็นพระสูตรที่แสดงแก่ท่านที่มีจิตใจสูง มีการปฏิบัติในขั้นศีลและในขั้นจิตใจที่ดี สมควรที่จะได้ปัญญาเห็นธรรมชั้นสูง เป็นพระอรหันต์ได้ จึงได้ตรัสสอนปฐมเทศนาที่ท่านพระโกณฑัญญะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมมาถึงทุติยเทศนา ท่านทั้ง ๕ ก็มีจิตที่สิ้นอาสวะ เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด และมาถึงตติยเทศนา อาทิตตปริยายสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่มีความยาวคล้าย ๆ กัน ท่านเหล่านั้นก็มีจิตสิ้นอาสวะเป็นพระอรหันต์ และก็ตามที่ได้แสดงแล้วว่าตรัสสอนให้รู้ให้เห็นในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ตรัสสอนมีนิทานคือเหตุที่เกี่ยวข้อง อันจะพึงช่วยให้เห็นธรรมได้ และตรัสมีปาฏิหาริย์คือให้ผลส่งอีก เพราะฉะนั้น พระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอันหมายถึงว่าเทศน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนทุกครั้ง จึงต้องมีผลแก่ผู้ฟัง ซึ่งอย่างสูงก็ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ เป็นพระอนาคามีได้ เป็นพระสกทาคามีได้ เป็นพระโสดาบันได้ หรือที่ต่ำที่สุดก็ทำให้ได้ศรัทธาปสาทะ ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะดั่งที่ตรัสกับสังคาลกถุหบดีบุตรนี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระองค์ทรงประกอบด้วยปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ ในการประกาศพระศาสนา คือ

๑. **อิทธิปาฏิหาริย์** ปาฏิหาริย์คือการแสดงฤทธิ์ได้ อันคำว่า ฤทธิ์ นี้ หมายความว่า อำนาจที่จะให้เกิดความสำเร็จ โดยตรงก็ที่จะให้บังเกิดความสำเร็จในการทำลาย

ทิวภูมิมานะของผู้ฟัง คือจะต้องทรงทำผู้ฟังที่พระองค์จะตรัสเทศน์โปรดนั้นให้ยอมฟัง ไม่ใช่หมายความว่าให้ยอมเชื่อ แต่ให้ยอมฟังด้วยวิธีต่าง ๆ สุดแต่จะทำให้ยอมฟังได้ด้วยวิธีใด ดังเช่นเสด็จไปโปรดท่านปัญจวัคคีย์ด้วยปฐมเทศนา ในตอนแรกท่านทั้ง ๕ นั้นก็แสดงตนไม่ยอมฟัง เพราะว่าไม่เชื่อว่าพระองค์จะตรัสรู้ เพราะพระองค์ได้ทรงเลิกทุกรกิริยาที่ท่านทั้ง ๕ นั้นนับถือว่าเป็นทางปฏิบัติที่จะให้ตรัสรู้ได้ เมื่อเลิกทำทุกรกิริยา ก็ทำให้ท่านทั้ง ๕ เห็นว่าเวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว ไฉนจะรู้ธรรมได้ แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์ หรือวิธีตรัสคือด้วยวาจาที่ตรัสให้ท่านทั้ง ๕ นั้นยอมฟัง ด้วยตรัสให้ท่านทั้ง ๕ ระลึกถึงว่า เสด็จมาคราวนี้ได้ตรัสว่า จะมาตรัสโปรดด้วย *อมตธรรม* คือธรรมที่เป็นอมตะคือไม่ตาย หรือธรรมของผู้ที่เป็นอมตะคือผู้ไม่ตาย ท่านทั้ง ๕ นั้นก็ไม่เชื่อด้วยเหตุดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงได้ตรัสว่า แต่ก่อนนี้เคยตรัสอย่างนี้ไหม ท่านทั้ง ๕ นั้นก็นึกขึ้นได้ว่า ได้ติดตามพระพุทธเจ้ามาด้วยจะพลอยได้ธรรมที่ตรัสรู้เป็นเวลานาน คือตั้งแต่เสด็จออกทรงผนวช ท่านทราบท่านก็ได้ติดตามเรื่อยมา เพิ่งมาทิ้งเมื่อตอนพระพุทธเจ้าทรงเลิกทุกรกิริยา ท่านทั้ง ๕ นั้นก็หมดความเชื่อ จึงได้ทิ้งพระพุทธเจ้าไปพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีนั้น ตลอดเวลาทั้งปวงนั้นพระองค์ไม่เคยตรัสอย่างนี้ว่า เราบรรลุอมตธรรมแล้ว จะมาบอกอมตธรรมแก่ท่าน เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้ จึงได้เกิดความเฉลียวใจ เมื่อเกิดความเฉลียวใจแล้วก็ตั้งใจฟัง แปลว่ายอมรับฟัง จะต้องใช้อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์ อันหมายถึงอำนาจที่ทำให้บังเกิดความสำเร็จ อิทธิ แปลว่า ความสำเร็จ สุดแต่จะทำให้บังเกิดความสำเร็จได้ด้วยวิธีใด ก็ทรงทำวิธีนั้นอันเป็นวิธีที่ถูกต้องที่ฟังทำได้ เมื่อเพียงพูดวาจาหว่านล้อมนำให้เขายอมได้ ก็ทรงใช้วาจา ดังเช่นที่ตรัสแก่ท่านทั้ง ๕ นั้น เมื่อท่านทั้ง ๕ นั้นเฉลียวใจขึ้นมามากว่าไม่เคยตรัสอย่างนี้มาก่อน จึงได้ยอมฟัง และเมื่อยอมฟังแล้วก็ตั้งใจฟัง จึงได้ทรงเริ่มเทศน์ ซึ่งเมื่อทรงเทศน์แล้วก็ได้ผล เพราะฉะนั้น อิทธิปาฏิหาริย์จึงต้องมี เป็นวิธีที่ทรงกระทำในเบื้องต้นเพื่อให้ผู้ฟังนั้นยอมฟังตั้งใจฟังเพียงเท่านั้น แต่ถ้าหากว่าเขายอมฟังเขาตั้งใจฟังอยู่แล้ว ก็ไม่ต้องใช้อิทธิปาฏิหาริย์ ดังกล่าวนี้นี้ แต่ว่าความที่เขายอมฟังตั้งใจฟังนั้นก็เพราะว่าทรงมีอิทธิปาฏิหาริย์อยู่ในพระองค์แล้ว จึงทำให้เขายอมฟังตั้งใจฟัง แต่ในการเทศนาครั้งที่ ๓ นั้น ท่านชฎิลเหล่านั้นโดยเฉพาะท่านหัวหน้าทั้ง ๓ สำคัญตุนว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว พระพุทธเจ้าจึงต้องแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เพราะว่าเพียงแต่พูดกันด้วยวาจาอันนั้นไม่สำเร็จ ต้องแสดงฤทธิ์ให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็นผู้มีอำนาจทางจิตใจสูง สามารถที่จะทำให้งับเกิดปรากฏการณ์

พิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งได้ แต่เมื่อได้ทรงทำไปครั้งที่ ๑ ท่านหัวหน้าก็ยังคงคิดว่า พระพุทธเจ้าทรงสามารถหรือเป็นผู้พิเศษของคหนึ่ง แต่ก็ยังไม่เป็นอรหันต์เหมือนเรา ครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ก็คิดอย่างนั้นว่าเป็นผู้พิเศษ ทำได้แบบนี้ แต่ก็ยังไม่เป็นอรหันต์เหมือนเรา จึงต้องทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่อไป จนถึงท่านหัวหน้านั้นยอมรับว่า ทรงเก่งกว่า หรือว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์จริง แต่ตนเองนั้นยังไม่เป็น ยังไม่สามารถเหมือนอย่างพระองค์ ในขณะที่ได้ทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ในขั้นนี้ ท่านหัวหน้าชฎิลนั้นพอทำได้ หรือพอมองเห็นว่าเป็นธรรมดา ยังไม่พิเศษกว่าที่ตนได้รู้ได้เห็น ก็ยังไม่ยอมรับว่าเป็นอรหันต์เหมือนตน เพราะตนทำได้มาก ครั้นได้ทรงปฏิบัติได้มากกว่า แสดงได้มากกว่า จึงมารู้ตัวเองว่า ตัวเองนั้นยังไม่ชออรหันต์ คือยังทำไม่ได้เท่าพระพุทธเจ้าที่ทรงทำ ก็เป็นอันว่าทำลายทิฏฐิมานะของท่านหัวหน้าที่คิดว่าเป็นอรหันต์ลงได้ ว่ายังไม่ได้เป็น จึงได้ยอมฟังก็ทรงเทศน์ ซึ่งก็ได้ผล นี่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์

๒. *อาเทศนาปาฏิหาริย์* ดักใจเป็นอัศจรรย์ ก็หมายความว่าทรงทราบถึงอินทรีย์ นิสสัย บารมีของผู้ฟังว่า कैไหน ๆ ยังมีจิตใจที่นับถืออยู่ในเรื่องอะไร เชื่อมมันอยู่ในเรื่องอะไร คือทรงทราบนิทานที่เป็นต้นเหตุดังที่ได้กล่าวมาแล้วในอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง คือทรงสั่งสอนให้รู้เห็นในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น ทรงสั่งสอนเป็นปาฏิหาริย์คือให้ผลสมจริง อย่างท่านชฎิลเหล่านั้น ก็ทรงทราบถึงนิทานคือต้นเหตุว่าบูชาไฟ นิยมในทางนั้น และก็มิอุปนิสัยมีอินทรีย์ สามารถที่จะตรัสรู้ธรรมได้ จึงได้ทรงแสดงเรื่องของร้อนหรือสิ่งที่ถูกเผาไหม้ ที่เป็นต้นเหตุหรือเป็นการดักใจ ทรงมีปาฏิหาริย์ ความดักใจเป็นอัศจรรย์

๓. ซึ่งเป็นข้อที่สำคัญยิ่ง คือ *อนุสาสนีปาฏิหาริย์* มีอนุสาสนีคือพระโอวาทที่พรั่าสอน ที่อนุสาสน์ ตามสอนหรือว่าสอนตาม คือสอนตามอุปนิสัย สันดาน หรือสอนตามพื้น ตามนิทาน คือต้นเหตุที่มีอยู่ในบุคคลทุกคนที่จะสืบต่อให้สูงขึ้นได้ เสริมให้สูงขึ้นได้ ดังที่ได้ตรัสสอนเป็นปฐมเทศนา ทูตยเทศนา และตติยเทศนาดังที่กล่าวมานั้น เป็นอัศจรรย์ก็คือได้ผลสมจริง ท่านผู้ฟังนั้นก็ได้รับผลของเทศนาที่ทรงแสดง ซึ่งตั้งแต่ผลต่ำจนถึงผลสูงสุดดังที่ได้กล่าวแล้ว

ครั้งที่ ๓๒ จุฬามาลุงกโยวาทสูตร^๑

พระพุทธเจ้าทรงโอวาทพระมาลุงกยบุตร

มีเรื่องเล่าว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อพระมาลุงกยบุตร เกิดความคิดอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ คือปัญหาที่พูดกัน จากทฎฐิติ คือความเห็นของสำนักต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกัน ๑๐ อย่าง คือโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพหรือชีวะอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปมีอยู่ สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปไม่มีอยู่ สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปมีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็มีใช่ ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทฎฐิติคือความเห็นเหล่านั้น เธอไม่ชอบใจ ไม่ควรแก่เธอ เธอจึงคิดจะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามเรื่องความนั้น ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงพยากรณ์ ก็จะประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าไม่ทรงพยากรณ์ ก็จะลาสิกขามาเป็นคฤหัสถ์

ครั้งนั้นเวลาเย็น ท่านพระมาลุงกยบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่

^๑ ม. ม. ๑๓/๑๔๗-๑๕๒/๑๔๓-๑๕๓.

ประทับ ขอประทานพระวโรกาสกราบทูลถาม โดยเล่าถึงความดำริของตนที่เกิดขึ้นดังกล่าว แล้วก็กราบทูลต่อไปว่า “ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าเป็นโลกเที่ยง ก็ขอจงทรงพยากรณ์แก่ข้าพเจ้าว่าโลกเที่ยง ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าเป็นโลกไม่เที่ยง ก็ขอจงทรงพยากรณ์แก่ข้าพเจ้าว่าโลกไม่เที่ยง ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทราบเมื่อไม่ทรงทราบไม่ทรงเห็น ก็ขอให้ตรัสบอกตรง ๆเถิด ว่าเราไม่ทราบเราไม่เห็น” ได้กราบทูลตั้งนี้ต่อไปทุกข้อ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า “เราได้พูดไว้ไว้อย่างนี้กับเธอหรือว่า เธอจะมาประพบัติพรหมจรรย์ในเราเถิด เราจักพยากรณ์ที่ภูฏิลี ๑๐ ประการแก่เธอ” ท่านมาลุงกยบุตรก็กราบทูลว่าไม่ใช่เช่นนั้น “ก็หรือว่าเธอได้พูดไว้กับเราอย่างนี้ว่า เธอจักประพบัติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงพยากรณ์แก่เธอ” ก็กราบทูลว่าไม่ใช่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เรามีได้พูดไว้กับเธอดังนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอเป็นอะไร จักมาทวงกะใครเล่า” จากนั้นก็ได้ตรัสต่อไปว่า “บุคคลใดแลฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่ทรงพยากรณ์แก่เราเพียงใด เราจักไม่ประพบัติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพียงนั้น ตถาคตไม่ฟังพยากรณ์ข้อนั้นเลย และบุคคลนั้นพึงทำกาละไปโดยแท้”

ต่อจากนั้น จึงได้ตรัสเป็นพระโอวาทแสดงถึงหลักแห่งคำสั่งสอนของพระองค์ว่า เปรียบเหมือนบุรุษต้องศรัทธาในอาบยาพิษที่ฉาบทาไว้หนา มิตรอำมาตย์ญาติสายโลหิตของบุรุษนั้น พึงไปหานายแพทย์ผู้ชำนาญงานในการผ่าตัดมาผ่า บุรุษผู้ต้องศรัทธานั้นฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักบุรุษผู้ยิงเรานั้นว่าเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร มีชื่อว่าอย่างไร มีโคตรอย่างไร สูงต่ำหรือปานกลาง ดำขาวหรือผิวสองสี อยู่บ้านนิคมหรือนครโน้นเพียงใด เราจักไม่นำลูกศรนี้ออกเพียงนั้น บุรุษผู้ต้องศรัทธานั้นฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักลูกธนูที่ชึงเรานั้นว่า เป็นชนิดที่มีแฉ่งหรือเกาทัณฑ์ สายที่ยิงเรานั้นเป็นสายที่ทำด้วยปอ ผิวไม้ไผ่ เอ็น หรือเยื่อไม้ ลูกธนูที่ยิงเรานั้นทำด้วยไม้ที่เกิดเองหรือไม้ปลูก หางเกาทัณฑ์ที่ยิงเรานั้น เขาเสียบด้วยขนปีกนกแร้ง นกตะกรุม เหยี่ยว นกยูง หรือนกชื่อว่า สิทธิลหุ (แปลว่า คางหย่อน) เกาทัณฑ์นั้นเขาพันด้วยเอ็นวัวควาย ค่าง หรือลิง ลูกธนูที่ยิงเรานั้นเป็นชนิดอะไร ดังนี้เพียงใด เราจักไม่นำลูกศรนี้ออกเพียงนั้น บุรุษนั้นพึงรู้ข้อนั้นไม่ได้เลย โดยที่แท้บุรุษนั้นพึงทำกาละไป ฉันท บุคคลใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่ทรงพยากรณ์ที่ภูฏิลี ๑๐ นั้นแก่เราเพียงไร

เราก็ไม่ประพาศิพรมจรยในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพียงนั้น ข้อนั้นตถาคตไม่พยากรณ์เลย โดยที่แท้บุคคลนั้นพึงทำกาละไปฉนั้น

เมื่อมีทิวฐิว่าโลกเที่ยงดั่งนี้ จึงได้มีการอยู่ประพาศิพรมจรยหรือ ก็ไม่ใช่ อย่างนั้น เมื่อมีทิวฐิว่าโลกไม่เที่ยงดั่งนี้ จึงได้มีการอยู่ประพาศิพรมจรยหรือแม้ อย่างนี้ก็ไม่ใช่ เมื่อยังมีทิวฐิว่าโลกเที่ยงหรือว่าโลกไม่เที่ยงอยู่ ชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทว ทุกขโทมนัสและอุปายาส ก็คงมีอยู่แน่แท้ เราจึงบัญญัติความเพิกถอนชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสในปัจจุบัน เมื่อมีทิวฐิว่าโลกมีที่สุดดั่งนี้ จึงได้มี การอยู่ประพาศิพรมจรยหรือ ก็ไม่ใช่อย่างนั้น เมื่อมีทิวฐิว่าโลกไม่มีที่สุดดั่งนี้ จึงได้มีการอยู่ประพาศิพรมจรยหรือ แม้อย่างนี้ก็ไม่ใช่ เมื่อยังมีทิวฐิว่าโลกมีที่สุด หรือว่าโลกไม่มีที่สุดอยู่ ชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ก็คงมี อยู่แน่แท้ เราจึงบัญญัติความเพิกถอน ชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสและ อุปายาสในปัจจุบัน และได้ตรัสต่อไปทีละข้อจนครบทิวฐิทั้ง ๑๐ ประการ

ต่อจากนั้น จึงได้ตรัสถึงปัญหาที่ทรงพยากรณ์และไม่ทรงพยากรณ์ต่อไปว่า เพราะเหตุฉนั้นแล เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหา ที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์ เกิด อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ ก็คือทิวฐิว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชิพฉนั้น สรีระก็ฉนั้น ชิพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องหน้า แต่ตายไปมีอยู่ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มี อยู่ก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็มีใช่ ดั่งนี้ เราไม่พยากรณ์เพราะ เหตุอะไร ก็เพราะข้อฉนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรมจรย ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุฉนั้นเราจึงไม่พยากรณ์ข้อฉนั้น

อะไรเล่าที่เราพยากรณ์ ก็คือความเห็นว่ นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความ ดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดั่งนี้เราพยากรณ์ เราพยากรณ์เพราะเหตุอะไร ก็เพราะข้อนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรมจรย เป็นไปเพื่อ ความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง

เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้เราจึงพยากรณ์เช่นนั้น

เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์เกิดขึ้น

ตามพระสูตรนี้ มีข้อที่พึงทำความเข้าใจถึงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ไม่ตรัสข้อที่เป็นปัญหาโลกแตกอย่างปัญหา ๑๐ ประการนั้น เช่นว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ซึ่งบุคคลในโลกนี้ต่างก็มีความเห็นกันอยู่เป็น ๒ ฝ่าย แต่ว่าถึงจะแสดงกันไปเท่าไรก็ไม่ทำให้ได้ความรู้อะไรขึ้นมา ไม่เป็นไปเพื่อความประพุดดีอะไร และก็ไม่สามารถที่จะตกลงกันได้ ก็ต้องเถียงกันรำไป และอีกประการหนึ่ง ความเห็นเหล่านี้ย่อมเนื่องมาจากศาสดาของลัทธิอื่น ๆ ด้วย ที่บางลัทธิก็สอนอย่างนี้ บางลัทธิก็สอนอย่างนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ตรัสถ้อยคำที่จะเป็นเครื่องโต้เถียงกันกับศาสดาต่าง ๆ ไม่ทรงรับไม่ทรงปฏิเสธทิฏฐิความเห็นของศาสดาต่าง ๆ แต่ว่าตรัสแสดงธรรมที่จะแก้ทุกขในปัจจุบันของทุก ๆ คน เพราะทุก ๆ คนนั้นต่างมีทุกข์กันอยู่ในปัจจุบัน ใครจะมีความเห็นอย่างใดก็ตาม แต่ก็คงมีทุกข์อยู่ในปัจจุบัน ใครจะเห็นอย่างไรก็ตาม ก็ไม่สามารถจะแก้ความทุกข์ในปัจจุบันได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเปรียบเทียบเหมือนอย่างบุคคลที่ถูกยิงด้วยลูกศรที่ญาติมิตรนำไปหาหมอ แต่ว่าบุคคลที่ถูกลูกศรนั้นยังไม่ยอมให้ถอนลูกศรออก เพราะยังไม่รู้ว่าใครเป็นผู้ยิง มีรูปร่าง สันฐานอย่างไร ลูกศรที่ยิงนั้นเป็นอะไร ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าบุรุษที่ถูกลูกศรยิงมีความคิดอย่างนี้ และยังไม่ยอมให้หมอถอนลูกศรออกรักษา ต้องการที่จะรู้เสียก่อนดังกล่าว ก็จะต้องตายเสียก่อนแน่นอน และในที่แห่งอื่นได้มีตรัสเทียบไว้เช่นนี้เหมือนกัน แต่แสดงถึงหมอเอง ถ้าหากว่าหมอมารับผ่าลูกศรออก หมอต้องการจะรู้ว่าใครยิง รูปร่างเป็นอย่างไร อยู่ที่ไหน ลูกศรที่ยิงเป็นอะไร ทำด้วยอะไร ถ้าหมอมัวสับสนอย่างนี้ คนไข้ก็ต้องตายเสียเปล่า เพราะฉะนั้น หมอจึงต้องรักษาคนไข้ที่กำลังถูกลูกศรยิงอยู่นั้นทันที รีบถอนลูกศรออก รีบเยียวยารักษา คนไข่นั้นจึงจะรอดได้ เพราะว่าคนไข่นั้นต้องเป็นทุกข์มากอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงเป็นเหมือนอย่างนายแพทย์หรืออย่างหมอที่รักษาชาวโลก ซึ่งทุกคนก็เปรียบเทียบเหมือนเป็นคนที่ถูกลูกศรยิงอยู่ด้วยกันทั้งหมดทั้งโลกแล้ว ต่างเป็นผู้ที่เต็มไปด้วยความทุกข์ กำลังเป็นทุกข์

อยู่แล้ว เพราะฉะนั้น พระองค์ จึงไม่พยากรณ์ถึงทิวลิปต่าง ๆ ดังที่กล่าวนั้น ทรงเป็นเหมือนหมอที่รักษาทันที คือถอนลูกศรที่ถูกยิงออก แล้วเยียวยาแก้ไขให้หายเจ็บป่วย เพื่อให้รอดชีวิตอยู่ได้ ก็แหละทุก ๆ คนนั้นต่างก็ถูกลูกศรคือตัณหาเสียบแทงหัวใจ หรือว่าถูกลูกศรคือตัณหาเสียบหัวใจอยู่ด้วยกันแล้ว พระองค์ทรงเป็นหมอที่ ตรัสสอนให้ถอนลูกศรออกเพื่อให้สิ้นทุกข์ เพราะเหตุที่ต่างก็ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยกันแล้ว ทุกข์เพราะชาติ ทุกข์เพราะชรา มรณะ โสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญ รัญจนใจ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ คับแค้นใจ ประจวบกับสิ่งทั้งหลายหรือสัตว์สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งทั้งหลายหรือสัตว์สังขารทั้งหลายที่เป็นที่รัก ปราศรัยไม่สมหวัง และเมื่อกล่าวโดยย่อ ต่างก็มีขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ ซึ่งเป็นที่รวมแห่งทุกข์ทั้งหลายอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้ทรง เป็นหมอที่เลิศ จึงรักษาคนไข้คือชาวโลกดังกล่าวนี้ทันที ด้วยการที่ตรัสแสดงให้รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นการตรัสสอนเหมือนอย่างการถอนลูกศรคือตัณหาออกจากหัวใจ ซึ่งเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ และเมื่อถอนลูกศรออกจากหัวใจได้ ทุกข์ก็ดับหมด และวิธีที่ทรงรักษานั้นก็คือให้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ย่นย่อเข้าก็เป็น ไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา หรือในพระโอวาท ๓ ข้อว่า *ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์* เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงไม่จำเป็นจะต้องไปคำนึงถึงเรื่องปัญหาหรือทิวลิปของใคร ๆ อันเกี่ยวข้องกับโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยงเป็นต้น หรือเกี่ยวข้องกับเรื่องการสร้างโลก ผู้สร้างโลกเป็นต้น แต่ว่ามารับฟังพระโอวาทของพระองค์ และรับการรักษาจากพระองค์ที่ทรงถอนลูกศรออกจากหัวใจ โดยปฏิบัติตามที่พระองค์ทรงสั่งสอน คือมรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขา หรือพระโอวาท ๓ ดังกล่าวนั้น เมื่อถอนลูกศรให้ยับเขยื้อนออกได้ ทุกข์ก็จะเริ่มดับจนถึงเมื่อถอนออกได้หมด ทุกข์ก็ดับหมด เป็นความดับทุกข์ได้ในปัจจุบัน

เพราะฉะนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็น*ปัจจุบันธรรม* เป็นธรรมที่จะพึงรู้พึงเห็นได้ในปัจจุบัน ปฏิบัติได้ในปัจจุบัน ไม่ใช่จะต้องรอให้ไปรู้เห็นได้ในภายหลังหรือปฏิบัติให้ถึงได้ในภายหลัง หรือว่าในโลกหน้า หรือว่าเมื่อแก่แล้ว เพราะธรรมที่พระองค์ตรัสสอนนั้นเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ปฏิบัติเมื่อไรก็ได้ผลเมื่อนั้น ในปัจจุบันนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้เป็น หลักแห่งการปฏิบัติ

ว่า ไม่เพียงหวังคิดถึงอดีตคือสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่เพียงหวังสิ่งที่ยัง ไม่มาถึง ที่ยังเป็นอนาคต เพราะสิ่งที่ล่วงไปแล้วเป็นอดีตก็เป็นอันว่าล่วงไปแล้ว สิ่งที่เป็นอนาคตก็ยังไม่มาถึง แต่พึงเห็นแจ้งในปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน คือที่เป็นปัจจุบันในที่นั้น ๆ ในเรื่องนั้น ๆ ไม่ม่งอนแง่น ไม่คลอนแคลน ทำความรู้ให้เห็นแจ้งตลอดปัจจุบันธรรมนั้น พอกพูนความรู้ที่ไว้เสมอ ความเพียรที่ปฏิบัติทำสติทำปัญญา ให้ปล่อยอดีต ให้ไม่หวังอนาคต ให้รู้แจ้งปัจจุบันธรรมให้ตลอด พอกพูนความรู้ที่ไว้เสมอนี้ พึงปฏิบัติในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาแต่วันพรุ่งนี้ ความผลัดเพี้ยนด้วยมัจจุคือความตายซึ่งมีเสนาใหญ่มิได้มีเลย บุคคลผู้ที่มีความเพียรอยู่อย่างนี้ ไม่ย่อหย่อนเกียจคร้านทั้งกลางวันทั้งกลางคืน ท่านมุนีผู้สงบเรียกผู้ที่มีความเพียรอยู่อย่างนี้ว่า เป็นผู้มึราตรีเดียว เจริญ^๑ ดังนี้

ตามพระพุทธภาษิตนี้ แสดงผลไว้ตอนท้ายว่า มึราตรีเดียวเจริญ ก็หมายความว่า จะเป็นผู้ที่เจริญอยู่ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน เจริญอยู่ตลอดคืนตลอดวันในเมื่อปฏิบัติตามพระโอวาทนี้ และในพระโอวาทนี้ มุ่งให้ผู้ปฏิบัติธรรมปล่อยอดีต ไม่หวังอนาคต แต่ให้เห็นแจ้งปัจจุบันธรรม สิ่งที่ยังเกิดขึ้นในปัจจุบันในเรื่องนั้น ๆ ไม่ม่งอนแง่น ไม่คลอนแคลน รู้ให้ตลอดปัจจุบันธรรมนั้น และพอกพูนความรู้ที่ไว้เสมอให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ตามหลักนี้จะพึงเห็นได้ว่า การปฏิบัติพระพุทธานุชาสนานั้นจะเป็นข้อศีลก็ตาม ข้อสมาธิก็ตาม ข้อปัญญาก็ตาม ต้องการให้ปฏิบัติในปัจจุบัน และในการปฏิบัติในปัจจุบันนั้น ถ้าจิตใจยังไปพะวงถึงอดีตบ้างอนาคตบ้าง หรือแม้ว่ายึดถืออยู่ในปัจจุบันธรรม หลงอยู่ในปัจจุบันธรรม ก็ยังไม่สามารถปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ จึงต้องการให้เห็นปัจจุบันธรรม แต่ว่าการเห็นปัจจุบันธรรมนั้น ก็ไม่ใช่เห็นแล้วยึดถือ แต่เห็นแล้วรู้ รู้เจาะแทงให้ตลอด ไม่ม่งอนแง่นไม่คลอนแคลนก็คือว่าไม่ยินดีไม่ยินร้าย เมื่อได้ลาภได้ยศได้สรรเสริญได้สุขก็ไม่ม่งอนแง่นไม่คลอนแคลน เมื่อต้องเสื่อมลาภเสื่อมยศนิทานทุกข์ ก็ไม่ม่งอนแง่นไม่คลอนแคลน เมื่อประสบอะไรทางจิตใจในปัจจุบันจะนารักก็ตาม จะน่าชังก็ตาม ก็ไม่ม่งอนแง่นไม่คลอนแคลน รู้เห็นเจาะแทงให้ตลอดว่า

^๑ ม. อ. ๑๔/๕๗๗/๓๔๘.

ทุกอย่างเป็นสิ่งที่เกิดดับตามหลักไตรลักษณ์ รักษาจิตให้สม่ำเสมอ ให้เที่ยงตรงด้วยความรู้ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในเวลาที่ทำสมาธินั้น ต้องการให้จิตกำหนดอยู่ในอารมณ์ของสมาธิที่เป็นปัจจุบัน เพราะกำหนดอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก เมื่อจิตกำหนดอยู่ที่ลมหายใจเข้าออกที่เป็นปัจจุบัน จึงจะเป็น *อานาปานัสสติ* จึงจะเป็นสมาธิ แต่ถ้าจิตล่องลอยไปคิดถึงเรื่องอดีตบ้างอนาคตบ้าง ก็ไม่ได้สมาธิ จะต้องละอดีตละอนาคต มากำหนดอยู่ที่อารมณ์ของสมาธินั้นเท่านั้น จึงจะได้สมาธิ ฉะนั้น การทำสมาธิก็ต้องกำหนดอยู่ในปัจจุบันธรรม และสมาธินี้เป็นฐานของปัญญา ก็ต้องเป็นปัญญาที่เห็นปัจจุบันธรรม คือเห็นนามรูปที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน ไตรลักษณ์ของนามรูปนั้นจึงจะปรากฏขึ้นมาเป็นปัญญา และเมื่อได้ปัญญาในปัจจุบันธรรมแล้ว ก็ย่อมได้ปัญญาครอบโลก ว่าทุกอย่างก็เป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าโลกทั้งโลกก็เป็นไปอย่างเดียวกัน ต้องเป็นไปตามไตรลักษณ์ทั้งหมด คือต้องเกิดดับทั้งหมด ต้องการให้เป็นปัจจุบัน เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติดังนี้ จึงเรียกว่า รับการรักษาของพระพุทธเจ้าทันที เพราะกล่าวได้ว่าทุกคนในโลกนี้ต่างก็ถูกลูกศรคือตัณหาเสียบใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงต้องเป็นทุกข์กันต่าง ๆ คือมีทุกข์กันอยู่ทั้งนั้น จึงต้องแก้ทุกข์ในปัจจุบันของตัวนี้แหละ ด้วยการรับพระโอวาทมาปฏิบัติ ถอนตัณหาที่เสียบจิตใจอยู่ที่ให้เกิดทุกข์ แล้วทุกข์ก็จะดับ ด้วยการที่มาปฏิบัติใช้ยาตามพระโอวาท คือปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาซึ่งเป็นตัวยาหรือมรรคมรรค ๘

เพราะฉะนั้น ทางแก้ทุกข์ที่บังเกิดขึ้นแก่ทุก ๆ คนในเรื่องอันใดก็ตาม จะอยู่ในภาวะอันใดก็ตาม ในที่ใดก็ตาม เป็นทางเดียวกันเหมือนกัน ต้องแก้ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คือให้รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นั้นแหละจึงจะเป็นการที่แก้ทุกข์ได้ เป็นทางเดียวเท่านั้น และก็เป็นที่ปัจจุบันธรรม ปฏิบัติได้ในปัจจุบัน

วันนี้ก็ยุติเท่านี้ ก็เป็นอันว่าจบหลักสูตรวันนี้

ภาค ๒

ธรรมบรรยายในพรรษา ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๑

ธรรมหรือธัมมะ

จะเริ่มแสดงอธิบายคำว่า *ธรรม* หรือ *ธัมมะ* กับความหมายของคำนี้

โดยที่คำนี้ไม่ใช่เป็นภาษาไทย แต่เป็นภาษาบาลี หรือจะเรียกว่า เป็นภาษาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรียกก็ได้ และในภาษาไทยได้รับคำนี้มาเป็นภาษาไทย คำนี้ พระอาจารย์ได้อธิบายไว้มาก แต่โดยมูลของศัพท์ที่เรียกว่า *ธาตุ* ก็มีเพียงว่ามาจาก *ธาตุ* คือมูลศัพท์ที่เรียกว่า *ธาตุนั้น* ว่า *ธะระ* ที่แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ หรือ *ธา* ที่แปลเช่นเดียวกัน แต่ว่าการอธิบายความได้อธิบายไว้หลายนัย ในที่นี้จะนำมาแสดง แต่เพียงบางนัยที่พระอาจารย์ได้อธิบายไว้ ตั้งต้นแต่ความหมายรวม ๆ ว่า ทรงไว้หรือ ดำรงไว้ ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ ซึ่งตัวเองหรือลักษณะของตัวเอง และจะดำรงไว้หรือทรงไว้ อย่งไรนั้น หรือว่าซึ่งอะไรนั้น ก็เป็นอธิบายแถมเข้ามาอีก สุดแต่ความหมายที่นำไป ใช้ในที่นั้น ๆ เพราะคำว่า *ธรรม* นี้ได้มีการใช้อย่างกว้างขวาง จนถึงเหมือนอย่างคำว่า *สิ่ง* ในภาษาไทย คือมาใช้ว่าสิ่งนั้นบ้าง สิ่งนี้บ้าง ทุก ๆ อย่างเหมือนเป็นสิ่งไปทั้งนั้น และเมื่อสรุปเข้ามาแล้วก็กล่าวได้ว่า มุ่งถึง *สัจจะ* ที่เราแปลกันในภาษาไทยว่าความจริง แต่ตามศัพท์ *สัจจะ* นั้นก็คือสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เป็นอยู่ ก็คล้าย ๆ กับ มูลศัพท์ของคำว่า *ธัมมะ* ที่แปลว่า ทรงหรือดำรงนั่นเอง เพราะว่าสิ่งใดที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็ มีอยู่หรือเป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ดำรงอยู่ และก็เรียกสิ่งที่ทรง อยู่ดำรงอยู่ว่า *ธรรมหรือธัมมะ* เรียกสิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ว่า *สัจจะ* ซึ่งคำไทยเรา แปลว่า *ความจริง* เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงนั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ และสิ่ง ที่เป็นจริงคือมีอยู่ดำรงอยู่นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่ยังอยู่ดำรงอยู่ ดังกล่าวนั้นด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ อันได้แก่ สัจจะ คือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่อันเป็นความจริงนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อธรรมหรือสัจจะมี ความหมายดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีกาลเวลา เป็นอกาลิก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือ เหนือกาลเวลา ที่เราแบ่งกาลเวลาออกเป็นอดีตบ้าง ปัจจุบันบ้าง อนาคตบ้าง ถ้าหากว่า ขึ้นอยู่กับกาลเวลา เช่นชีวิตร่างกายของเราทั้งหลายนี้ ก็จะต้องมีเกิดมีดับ ที่เกิดดับมา แล้วก็ดับเป็นอดีต เกิดดับอยู่ก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดดับต่อไปข้างหน้าก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้น ชีวิตร่างกายอันนี้จึงมิใช่เป็นสิ่งที่ทรงอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ ต้องเกิด ดับต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่เสมอไป ต้องกลับไม่มี ต้องกลับ ไม่เป็น อย่างเดียวกันนี้เป็นเดียวกันนี้ คือเราทุกคนก็มีชีวิตมีร่างกายที่มีชีวิตอยู่ที่นี่ และใน ที่สุดชีวิตร่างกายนี้ก็ดับ มีก็เป็นไม่มี เป็นก็เป็นไม่เป็น แต่ว่าธัมมะหรือสัจจะนั้น อยู่เหนือกาลเวลาดังกล่าว เพราะเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ ไม่เกิดดับไม่เปลี่ยนแปลง หรือเป็นสัจจะคือมีอยู่หรือเป็นอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลงทุกกาลสมัย ธัมมะหรือสัจจะนี้จึง ทรงอยู่ดำรงอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป โลกคือสิ่งทั้งหลายตลอดถึงคนและสัตว์ทั้งหลาย ในโลก จะบังเกิดขึ้น จะดับไปอย่างไรก็ตาม ธรรมหรือสัจจะดังกล่าวก็หาเกิดขึ้นดับไป ดั่งนั้นไม่ คงทรงอยู่ดำรงอยู่มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเองจึงได้ตรัสไว้ใน*ธรรมนิยามสูตร*^๑ มีใจความว่า ธาตุนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมลัทธิ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม ความกำหนดแน่ แห่งธรรม พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือ ธรรมลัทธิ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็คงตั้งอยู่ แต่พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้น คือตรัสรู้ธรรมลัทธิ ธรรมนิยามนั้น แล้วจึงตรัส บอกร แสดง เปิดเผย กระทำให้แจ้งแก่ชาวโลกทั้งหลาย

และข้อที่เป็นธรรมลัทธิธรรมนิยาม ที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว และได้ทรงแสดง เปิดเผยแก่ชาวโลกหรือเรียกสั้นว่าแกโลก ก็ได้แก่พระธรรมเทศนา การแสดงพระธรรม หรือพระธรรมที่ทรงแสดง นับตั้งแต่ปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ ที่พระองค์

^๑ อจ. ติก. ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

ได้ทรงแสดงเมื่อได้ตรัสรู้แล้วแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย ซึ่งในปฐมเทศานี้ พระองค์ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์ เริ่มตั้งแต่ได้ตรัสชี้ว่า ทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ *กามสุขัลลิกานุโยค* ความประกอบอยู่ด้วยความพัวพัน ด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในกาม กับ *อิตถกิลมณานุโยค* ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก อันบรรพชิตคือผู้บวชที่มุ่งตรัสรู้หรือมุ่งรู้ ไม่ควรชองเสพปฏิบัติ แต่ว่าทางที่เป็น *มัชฌิมาปฏิปทา* ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าไม่ชองแหวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อยู่ตรงกลาง ไม่ใช่การปฏิบัติพัวพันด้วยความสุขสดชื่นในกาม ไม่ใช่ปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก เป็นทางที่อยู่ตรงกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อันบรรพชิตผู้บวชซึ่งมุ่งความตรัสรู้หรือมุ่งความรู้พร้อม ฟังสั่งเสพปฏิบัติ อันได้แก่ *มรรค* คือทางที่มีองค์ ๘ อันเป็นอริยะคือประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ความระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นทางปฏิบัติที่พระองค์ได้ทรงพบด้วยพระองค์เอง และได้ทรงปฏิบัติมา เป็นทางที่กระทำให้เกิด *จักขุ* คือดวงตาเห็นธรรม กระทำให้เกิด *ญาณ* คือความหยั่งรู้ในธรรม เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ พระองค์จึงได้ตรัสรู้ธรรม เป็นผู้ตรัสรู้เอง โดยชอบ และก็ได้ทรงแสดงซึ่งถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เอง โดยชอบนั้น ว่าคือ *อริยสัจ* ทั้ง ๔ ได้แก่ *ทุกขอริยสัจ* อริยสัจคือทุกข์ *ทุกขสมุทยอริยสัจ* อริยสัจคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ *ทุกขนิโรธอริยสัจ* อริยสัจ คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ *ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ* อริยสัจคือปฏิบัติ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ได้ทรงมี *ญาณทัสสนะ* คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ว่าเป็นทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้หรือควรรู้รอบคอบ ทุกข์นี้พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ควรละเสีย เหตุให้เกิดทุกข์นี้ทรงละเสียได้แล้ว นี่คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ความดับทุกข์นี้ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีทำให้เป็นขึ้นได้แล้ว

ทรงได้ญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ที่เรียกว่า มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ที่เรียกว่า มีวนรอบ ๓ นั้น ก็คือความรู้ความเห็น ของพระองค์ได้ เป็นไปในอริยสัจทั้งสี่ ๓ รอบ

รอบที่ ๑ วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น *สัจจญาณ* คือความหยั่งรู้ว่าจริง ในอริยสัจทั้ง ๔ ว่า นี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับ ทุกข์จริง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น *สัจจญาณ* ดังนี้รอบหนึ่ง

รอบที่ ๒ วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น *กิจจญาณ* คือความหยั่งรู้ในกิจ คือ ข้อที่พึงทำหรือการที่พึงทำว่า ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละ นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง มรรคนี้ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น

รอบที่ ๓ วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น *กตญาณ* คือความหยั่งรู้ว่าได้ทำกิจ นั้น ๆ เสร็จแล้ว ว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ได้ละแล้ว นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคนี้ได้ปฏิบัติทำให้มีให้เป็นที่ขึ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า ญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นของพระองค์ได้ เป็นไปในอริยสัจทั้ง ๔ มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ เพราะว่าเมื่อวนไป ในอริยสัจทั้ง สี่ ๓ รอบ ๓ คุณ ๔ ก็เป็น ๑๒ และได้ตรัสไว้ต่อไปว่า ญาณทัสสนะดังนี้ ของพระองค์ ในอริยสัจทั้ง ๔ ยังไม่บริสุทธินิโรธเพียงใด พระองค์ก็ยังไม่ปฏิญญา คือรู้เฉพาะ หรือรับรู้เฉพาะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ต่อเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวนี้ได้เป็นไปบริสุทธิ บริบูรณ์แก่พระองค์แล้ว พระองค์จึงปฏิญญาว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เองยิ่งซึ่งพระสัมมา สัมโพธิญาณคือตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองแล้ว

อนึ่ง เมื่อทรงแสดงถึงญาณทัสสนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ได้ทรงแสดงว่า จักขุคือดวงตาหลุดขึ้นแล้ว ญาณคือความหยั่งรู้หลุดขึ้นแล้ว ปัญญาคือ ความรู้ทั่วหลุดขึ้นแล้ว วิชชาคือความรู้หลุดขึ้นแล้ว อาโลก ความสว่างหลุดขึ้นแล้ว ในธรรม ที่พระองค์มิได้เคยสดับแล้วมาก่อน ในอริยสัจทั้ง ๔ เป็นข้อ ๆ ไปดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น ในพระพุทธคุณที่สวดกัน เราจึงสวดกันว่า สมมาสมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เอง

โดยชอบ เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้ขึ้นเองในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้ทรงแสดงไว้นั้น ไม่เคยทรงฟังมาจากครูอาจารย์อื่น จึงได้พระนามว่า สมมาสมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นมนุษย์ผู้เกิดมาในโลกนี้ เป็นมนุษย์เพียงผู้เดียวซึ่งทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลกเพียงพระองค์เดียว ที่ได้ประกาศว่าได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์สั่งสอนในอริยสัจที่ได้ตรัสรู้นี้ และพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์เดียวที่ได้ทรงเป็นพระศาสดาของทั้งเทพและมนุษย์ ศาสดาอื่น ๆ นั้นจะต้องเป็นศิษย์ของเทพเป็นต้น หรือมาจากเทพเป็นต้น ไม่ใช่เป็นผู้รู้ขึ้นเองแล้วสั่งสอน แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ขึ้นเอง แล้วทรงสั่งสอน จึงได้มีพระพุทธคุณบทว่า สตถา เทวมนุสฺसानิ เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย

ตามที่ได้กล่าวมานี้ จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่งคือ *ศาสนธรรม* ธรรมคือ คำสั่งสอน ซึ่งกล่าวได้ว่า เดิมพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็ตรัสรู้ *สัจจธรรม* ธรรมคือ สัจจะที่เป็นความจริง ยกขึ้นมาเป็นหลักก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และต่อมาก็ได้ทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้นี้สั่งสอน ตั้งแต่ปฐมเทศนาดังกล่าว จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่งคือ *ศาสนธรรม* ธรรมคือคำสั่งสอน สรุปว่าธรรมมี ๒ อย่างตามที่แสดงมานี้ คือ ๑. สัจจธรรม ธรรมคือสัจจะคือความจริง ๒. ศาสนธรรม ธรรม คือคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สัจจธรรม ได้ทรงแสดงธัมมะสั่งสอนเป็นศาสนธรรม ตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นมา

ครั้งที่ ๒ ศาสนา

วันนี้จะว่าด้วยเรื่องศาสนา สืบมาจากเรื่องที่แสดงเมื่อวานนี้ ซึ่งสรุปเข้าในสี่จรรยาและศาสนธรรม

คำว่า ศาสนา นั้น บัดนี้แปลกันว่า สั่งสอน โดยหมายถึงพระธรรมวินัย วินัยนั้นเรียกว่า คำสั่ง พระธรรมนั้นเรียกว่า คำสอน คือจากคำว่า ศาสนธรรม ธัมมะคือ คำสั่งสอน เดิมพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม คำสอน มีได้บัญญัติพระวินัย ต่อมาเมื่อมีภิกษุประพฤติผิดประพฤติชั่วขึ้น จึงได้ทรงปรารภเป็นเหตุบัญญัติวินัย ห้ามความประพฤติชั่วผิดนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ ไป เป็นคราว ๆ ไป ตามแต่ที่ได้มีภิกษุ ประพฤติผิด ประพฤติไม่ดีขึ้น จึงได้มีวินัยขึ้นอีก ฉะนั้น ศาสนธรรม ธรรมคือศาสนา ซึ่งเดิมมีแต่ คำสอน จึงได้มีวินัยที่เป็นคำสั่งเพิ่มขึ้น จึงได้เรียกแยกคำว่า ธัมมะหรือธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือเป็นคำสอน ซึ่งคงเรียกชื่อว่า ธรรม และคำสั่งซึ่งเรียกชื่อว่า วินัย ฉะนั้น ก่อนแต่มีวินัย คำว่า ศาสนา ก็แปลว่าคำสอน คือมีแต่ธรรมที่เป็นคำสอน เมื่อมีวินัยคือคำสั่งขึ้น จึงแปลคำศาสนาว่า คำสั่งสอน อันที่จริงธัมมะเป็นคำสอนที่มีมาก่อน วินัยเป็นคำสั่งบัญญัติขึ้นภายหลัง น่าจะแปลว่า คำสอนสั่ง แต่เป็นโวหาร คำพูด ไม่นิยมเรียกอย่างนั้น เอาคำสั่งไว้หน้า เรียกว่า คำสั่งสอน ศาสนธรรมในชั้นเดิมจึงแบ่งเป็น ๒ ดังกล่าว

และศาสนธรรมที่แบ่งเป็น ๒ ดังกล่าวนี มีมาตลอดครั้งพุทธกาล ดังพึงเห็นได้ว่า เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ตรัสไว้ให้ถือธรรมที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์ แม้ว่าพระองค์ล่วงไปแล้ว แต่ต่อมาจึงได้แยกคำสอนที่เป็นธรรมอันคู่กับวินัยนี้ออกเป็นอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่า *อภิธรรม* เพราะฉะนั้น เมื่อสมัยจาริกพระธรรมวินัยเป็นอักษร จึงได้ปรากฏแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ ๓ หมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า *ไตรปิฎก* จากคำว่า *ติปิฎก*ะ *ปิฎก* ๓ คำว่า *ปิฎก* แปลว่า ตะกร้า *ติปิฎก*ะ ก็ตะกร้า ๓ ใบ อันหมายถึงว่า ๓ หมวดใหญ่ ๆ และก็เรียกว่า *วินัยปิฎก* *สุตตันตปิฎก* *อภิธรรมปิฎก*

วินัยปิฎก หมวดวินัยนั้น ก็คือวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนั่นเอง *สุตตันตปิฎก* และ *อภิธรรมปิฎก* นั้น ก็คือหมวดธรรมที่ทรงสั่งสอนนั่นเอง แต่ว่าที่แยกออกเป็น ๒ เช่นนั้นก็มุ่งถึงลักษณะที่แสดง คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงยกบุคคลเป็นที่ตั้ง คือหมายถึงทรงแสดงแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ก็เรียกว่า *สุตตันตะ* หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่ยกธรรมเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า *อภิธรรมปิฎก* หมวดอภิธรรม นี้กล่าวโดยย่อ ทั้งหมดนี้เป็นศาสนธรรม ธัมมะคือคำสอนหรือธัมมะคือศาสนา และคำว่า ศาสนา นั้นโดยทั่วไปก็มีความหมายถึงคำสั่งสอนดังกล่าวนี้ แต่ว่าความหมายของคำว่า ศาสนา ย่อมมีความหมายถึงการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย หมายถึงผลของการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย ซึ่งมีความหมายถึงการปกครอง ดังคำที่ใช้ว่า รัฐประศาสนโยบาย วิธีปกครองบ้านเมืองที่จะนำไปสู่ความเจริญ ก็มีความมุ่งหมายทั้งที่เป็นคำสั่งคำสอน คือการสั่งสอน ทั้งการปฏิบัติทั้งผลของการปฏิบัติ เพราะความสุขความเจริญนั้นของบ้านเมืองเป็นผลของการปฏิบัติปกครอง และในการปฏิบัติปกครองนั้น ก็จะต้องมีคำสั่งคำสอนคำแนะนำ จึงต้องมีกฎหมาย มีจารีตประเพณี ฉะนั้น คำว่า ศาสนา จึงมีความหมายคลุมได้ทั้งศาสนาที่เป็นส่วนปริยัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิบัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิเวธธรรม จึงเป็นอันว่า เมื่อมาถึงขั้นพระศาสนา จึงแบ่งธรรมหรือศาสนธรรมนี้ออกได้เป็น ๓ ปริยัติธรรม ๑ ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑ คำสอนและคำสั่งอันได้แก่ พระธรรมวินัยดังที่กล่าวมา หรือแม้จะแยกเป็นปิฎก ๓ ก็ตาม เรียกว่า เป็นปริยัติธรรม คำว่า ปริยัติ นั้นแปลว่า การเรียน ซึ่งมีความหมายถึงการสดับรับฟังคำสั่งสอน ในบัดนี้ก็เพิ่มการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน และการท่องบ่นจำทรง

การฟังด้วยใจคือพินิจพิจารณา การขบเจาะด้วยทิวฐิฐิความเห็น การทำความเข้าใจให้
ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น คำว่า ปริยัติ ธรรมคือการเรียนนั้น จึงหมายถึงเป็นธรรม คือ
เป็นข้อที่ฟังเรียน อันได้แก่เป็นข้อที่ฟังระดับรับฟัง อ่าน ท่องบ่นจำทรง ฟังพินิจ
พิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิฐิความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ซึ่งเรียกอีกอย่าง
หนึ่งว่า โยนิโสมนสิการ คือการทำไว้ในใจโดยแยบคาย นี้รวมเรียกว่า การเรียน ทั้งนี้
หรือรวมเรียกว่า ปริยัติ ทั้งนี้ ดังจะฟังเห็นได้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา พระพุทธเจ้า
ก็ทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู ทรงจำเอาไว้ ฟังด้วยใจคือพินิจ
พิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิฐิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ดังที่ผู้เข้ามาบวช
ใหม่เรียนกันอยู่นี้ ก็เรียกว่า ปริยัติธรรม คือเป็นข้อธรรมหรือข้อวินัยที่อาจารย์แสดง
สอน ฟังด้วยหู แล้วก็อ่านหนังสือธัมมะ อ่านหนังสือวินัย แล้วท่องบ่นจำทรง ฟังด้วย
ใจก็คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิฐิ ความเห็น ก็คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องดังกล่าว
ดังนี้เรียกว่า ปริยัติ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด ที่เรียนดังกล่าวมานี้ จึงเรียกว่า ปริยัติ
ทั้งหมด

ครั้งที่ ๓ ปริยัติ

ปริยัติ คือข้อที่ฟังเรียนหรือว่าการเล่าเรียน ในข้อที่ฟังเรียนนั้นมีลักษณะดังที่ได้อธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น ปริยัตินั้นจึงหมายถึงเป็นธรรมข้อหนึ่งซึ่งเรียกว่า ปริยัติธรรม ซึ่งนับว่าเป็นศาสนาคือคำสั่งสอนตามที่แปลกกันโดยตรง เมื่อให้คำแปลดังนี้ คำว่า ศาสนา จึงน่าจะหมายเอาเพียงปริยัติธรรมเท่านั้น แต่โดยอรรถคือเนื้อความ ศาสนาย่อมหมายถึงไปถึงปฏิบัติและปฏิเวธที่จะกล่าวต่อไปด้วย จึงเป็นอันว่า ปริยัติธรรมจึงชื่อว่า ปริยัติศาสนา ศาสนาคือปริยัติ อันได้แก่ธรรมหรือข้อที่ฟังเล่าเรียน และก็ฟังทำความเข้าใจว่า หมายถึงพระวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสออกมาเป็นถ้อยคำ เป็นธรรมที่ทรงสั่งสอน หรือเป็นธรรมที่เป็นคำสอนเป็นวินัยที่เป็นคำสั่งดังกล่าว ทุกคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้ฟังก็ฟังด้วยหู จำไว้และบอกกล่าวกันต่อมา ก็เป็นปริยัติที่สืบต่อกันมา ในชั้นแรกนั้นยังไม่มีตัวอักษรหรือไม่ใช้ตัวอักษร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนด้วยพระโอษฐ์เป็นพระวาจา เป็นคำพูด และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู และบอกกล่าวกันต่อมามากมาย ปริยัติธรรมจึงเป็นธรรมที่มาจากเสียงของพระพุทธเจ้าที่ตรัสออกมาเป็นถ้อยคำเป็นเริ่มแรก บุคคลทั้งหลายตั้งแต่ปฐมสาวกคือผู้ฟังคนแรกหรือหมู่แรก เมื่อนับปฐมเทศนาเป็นครั้งแรก ก็คือปัญจวัคคีย์ หมู่แห่งฤๅษี ๕ ท่าน ซึ่งออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าเมื่อทรงออกผนวช โดยหวังจะได้มีส่วนแห่งความตรัสรู้ของพระองค์ และก็เป็นที่อันว่าท่านทั้ง ๕ นั้นได้รับความรู้จากพระพุทธเจ้าสมดังความประสงค์

ปริยัติธรรมหรือปริยัติศาสนา ก็นำต่อ ๆ กันมาด้วยการบอกกล่าวทางปาก เป็นวาจา และก็เรียนกันด้วยวิธีฟังด้วยหู จำทรงไว้ เฟ่งพินิจพิจารณาให้เข้าใจ แล้วก็บอกกล่าวด้วยปากสืบทอดกันมา จนถึงได้จารึกลงเป็นตัวอักษรเป็นครั้งแรกที่ลังกาทวีป ตามที่แสดงไว้ในประวัติแห่งการสังคายนา และเมื่อได้จารึกเป็นตัวอักษรแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องจำกันเหมือนอย่างครั้งไม่มีตัวอักษรก็เป็นอันว่าไม่จำเป็น แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมิ ผู้ที่ท่องจำทั้งหมดหรือว่าบางส่วนกันอยู่ต่อไป จนถึงในบัดนี้ก็ยังมีท่องจำ ดังเช่นผู้ที่ศึกษาพระธรรมหรือปริยัติธรรม เช่นในชั้นนวกภูมินี้ก็ต้องมีความจำ ในข้อวินัย ในข้อธรรมในนวกโภท ต้องฟังอธิบาย ต้องอ่าน ต้องท่องบ่นจำทรง ต้องเฟ่งด้วยใจ คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ ถูกต้องกันอยู่ ตลอดไป แต่ว่าแม้จะลืมไปก็เปิดหนังสือดูได้ สงสัยก็เปิดหนังสือสอบทานได้ เพราะได้มี เป็นตัวอักษรขึ้นแล้ว แต่ถึงเช่นนั้นความจำก็จำเป็นจะต้องมี เป็นแต่เพียงว่าจำบางส่วน บางประการ ไม่ต้องจำทั้งหมด

ในฉบับที่พิมพ์เป็นหลัก ที่เรียกว่า พระไตรปิฎก ก็พิมพ์สืบทอดกันมา แล้วก็มีการสอบทานข้อที่ผิดเพี้ยนกัน เพราะว่าได้แพร่หลายออกไปในหลายประเทศ ก็ย่อม จะมีการคัดลอกผิดเพี้ยนไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่ว่าก็คงเรียกว่า สังคายนา เหมือนอย่างที่ทำเมื่อสมัยต้องจำทั้งหมด คือในสังคายนาครั้งแรก ๆ และคำว่า สังคายนานั้น ตามความหมายก็แปลว่า สวดร้องขึ้นพร้อม ๆ กัน คือเมื่อมาประชุมกัน ท่านที่จำได้ องค์หนึ่งก็สวดพระสูตรนั้น ๆ หรือพระวินัยข้อนั้น ๆ ให้ที่ประชุมฟัง และพระเถระ ทั้งหลายซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมสังคายนา ต่างก็จำทรงกันได้มากบ้างน้อยบ้าง ฟังแล้วถ้าใคร เห็นว่าตรงไหนไม่ถูก หรือว่าไม่ตรงกับที่ตนจำได้ ก็แสดงขึ้นมาว่าตรงนั้นหรือคำนั้น ตนจำมาว่าอย่างนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น หรือว่าสงสัยว่าน่าจะเป็นอย่างนี้น่าจะเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์ซึ่งมาประชุมซึ่งเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมการสังคายนา ก็พิจารณา เมื่อเห็น พร้อมกันว่าที่สวดไปแล้วถูกต้อง ก็ถือเอาว่าให้ตกลงเอาตามที่สวดไปแล้วนั้น หรือ เห็นว่าควรจะแก้คำนั้นคำนี้ เมื่อเห็นพร้อมกันว่าควรแก้คำนั้นคำนี้ ก็แก้ไปตามที่เห็น พร้อมกัน และเมื่อที่ประชุมทั้งหมดตั้งที่ในปฐมสังคายนาครั้งแรกแสดงว่ามีถึง ๕๐๐ องค์ เห็นพร้อมกันหมดแล้วอย่างนี้ถูก ก็สวดขึ้นพร้อม ๆ กันทั้งหมด เป็นการแสดงว่า รับรอง พร้อมกับจำไปด้วยในบทหรือในพระสูตรนั้น ๆ เหมือนอย่างสวดมนต์พร้อม ๆ

กันในวัดนี้ เช่นสวดมนต์ทำวัตรเช้า สวดมนต์ทำวัตรค่ำ หรือสวดพระสูตรต่าง ๆ ที่ทุกวัดสวดกัน การสวดพร้อม ๆ กันแบบสวดมนต์ก็เป็นธรรมเนียมที่มาจากสังคายนา ดังที่กล่าวมานี้ และบรรดาพระสงฆ์ที่เข้าสังคายนา เป็นกรรมการสังคายนาหรือที่เรียกว่า พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย ก็นำเอาพระธรรมวินัยที่ได้รับการรับรองในที่ประชุมนั้น ไปสั่งสอนลูกศิษย์ต่อไป และลูกศิษย์ก็จำกันไว้ แล้วก็สอนกันต่อ ๆ ไป เมื่อมีเหตุการณ์ เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ก็ประชุมกันชำระสะสาง แล้วก็ประชุมกันทำการสังคายนาขึ้นใหม่ อีกครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้น สังคายนาจึงมีหลายครั้งดังที่เล่าไว้ในประวัติของการสังคายนา

ปริยัติธรรมดังที่กล่าวมานี้จึงมาจากพระโอรุ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาที่ทรงแสดงธรรมออกมาเป็นถ้อยคำ แล้วก็จำสืบ ๆ กันมา จนถึงจารึก เป็นตัวอักษรคือพระไตรปิฎกขึ้นเป็นหลักจนถึงทุกวันนี้ และนอกจากหนังสือพระไตรปิฎก ดังกล่าว ก็ยังมีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก สำหรับคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ นั้น เอาเฉพาะที่เป็นหลักสำหรับคัมภีร์ที่จารึกพระพุทธวจนะเป็นพระไตรปิฎก ซึ่งออกมา จากพระโอรุ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า *บาลี* คัมภีร์ที่เป็นอธิบายบาลี เรียกว่า *อรรถกถา* คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาเรียกว่า *ฎีกา* คัมภีร์ที่อธิบายฎีกา เรียกว่า *อนุฎีกา* และยังมีคัมภีร์พิเศษต่าง ๆ อีกเป็น อันมาก เช่น *วิสุทธิมรรค* เป็นต้น คัมภีร์ที่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ในพระสงฆ์สายเถรวาท ดังเช่นพระสงฆ์ในประเทศลังกา ประเทศไทย พม่า มอญ เขมร ใช้ภาษามคธอันเรียกว่า *มาคธี* ที่แปลว่า ภาษาของชาวมคธ แต่ว่าในพระสงฆ์สาย อารยวิาทหรือเรียกว่า *มหายาน* เช่นที่แผ่จากอินเดียไปในทิเบต จีน ญี่ปุ่น ใช้ภาษา สันสกฤต เพราะฉะนั้น การเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์จึงมีการเรียนภาษาด้วย คือ ภาษามาคธี สำหรับพระสงฆ์ในสายเถรวาทดังกล่าว ส่วนที่เรียนข้อธรรมวินัยที่แปลออกเป็นภาษาไทยและอธิบายเป็นภาษาไทย ก็เรียกว่า *เรียนนักธรรม* เป็นนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็เรียกว่า *ธรรมศึกษา* *ธรรมศึกษาตรี* *ธรรม ศึกษาโท* *ธรรมศึกษาเอก* ส่วนที่เรียนภาษามาคธี สำเร็จออกมาก็เรียกว่า *เปรียญ* เช่นเปรียญธรรม ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ ประโยค ที่เรียกว่า เป็นเปรียญตรี ๔ ประโยค ๕ ประโยค ๖ ประโยค เป็นเปรียญโท ๗ ประโยค ๘ ประโยค ๙ ประโยค เป็นเปรียญเอก เพราะฉะนั้น ประเทศที่มีการนับถือพระสงฆ์สายเถรวาทดังกล่าว

จึงมีการเรียนภาษาบาลีควบคู่กันไปกับการเรียนข้อธรรมข้อวินัย เพราะฉะนั้น จึงได้สามารถแปลพระไตรปิฎก และคัมภีร์ต่าง ๆ ที่จารึกเป็นภาษามคธนั้นออกมาเป็นภาษาไทยได้ ปริยัติธรรมจึงมีความเป็นมาดังนี้ และนับว่าเป็นปริยัติภายนอกซึ่งเป็นตัวหลัก

และก็ต้องมีปริยัติภายในคือตนเองของผู้ศึกษา อันหมายความว่า ปริยัติภายนอกนั้นก็เสียงที่แสดงออก ตั้งต้นแต่พระวาจาของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์ในปฐมเทศนานั้น และเสียงที่ครูอาจารย์สั่งสอน เมื่อมาพิมพ์เป็นหนังสือ ก็มีหนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือแปลพระไตรปิฎก หนังสือตำราเรียนต่าง ๆ ดังที่เรียนกันอยู่ดังกล่าว และสำหรับท่านนวกภิกษุนี้ก็เรียนตามหลักสูตรของนักธรรมตรี และก็เรียกว่า นวกภุมิ ภูมิสำหรับผู้มาใหม่ หรือผู้ใหม่ นี่นับว่าเป็นปริยัติชั้นนอก คู่กับปริยัติชั้นในคือตัวของบุคคลผู้ศึกษาเอง ผู้เรียนเองซึ่งจะต้องมีการฟังหรือการอ่าน การฟังหรือการอ่านนั้นก็เป็ปริยัติธรรมชั้นในของแต่ละบุคคล การท่องบ่นจำทรงก็เป็นปริยัติชั้นในของแต่ละบุคคล การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณาก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล ตลอดจนถึงการขบเจาะด้วยทวิญญู ความเห็น คือการทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาผู้เรียนทั้งหมดหรือทุกคน จึงต้องมีทั้งปริยัติธรรมชั้นนอก มีทั้งปริยัติธรรมชั้นใน ชั้นนอกก็ต้องมีตำรา ต้องมีครูบาอาจารย์ ชั้นในก็คือว่าตัวเอง จะต้องฟัง จะต้องอ่าน จะต้องท่องบ่นจำทรง จะต้องเพ่งด้วยใจพินิจพิจารณา จะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง หรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย

ครั้งที่ ๔

การประกาศพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณา แสดงธรรมที่ตรัสรู้สั่งสอน ตั้งพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัทขึ้นในโลก ก็เริ่มด้วยปริยัตินี้เอง คือทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ เป็นเสียงที่แสดงธรรมโปรดผู้ฟังทั้งหลาย และผู้ฟังที่ฟังแล้ว ก็เริ่มปริยัติอีกเหมือนกัน คือฟัง จำทรง พิจารณา ทำความเข้าใจ อันเป็นลักษณะของปริยัติดังกล่าว จึงได้เรียกผู้ฟังที่ได้ศรัทธาปัญญาในธรรม นับถือพระพุทธศาสนาว่า สวาก หรือ สวากะ หรือ สาวิกา ถ้าเป็นชายก็เรียกว่า สวาก หญิงก็ สาวิกา ที่แปลว่าผู้ฟัง คือเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงทรงถึงพร้อมด้วยพระคุณสมบัติของพระศาสดา ที่แปลว่าผู้สอน หรือว่าครูอาจารย์ ทรงมีวิชาครูอย่างสมบูรณ์ จึงทรงทำให้ผู้ฟังที่เรียกว่าสวากนั้นเข้าใจ ได้ศรัทธาปัญญาในธรรมที่ทรงแสดงได้

คุณสมบัตินี้ควรจะกล่าวในที่นี้ก็คือ ฟังทราบอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
๒. ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้
๓. ทรงสั่งสอนเป็นอัครรรย คือผู้ปฏิบัติย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ

ในอาการทั้ง ๓ ประการนี้ จะได้กล่าวชี้เฉพาะประเด็นที่สำคัญ คือ

ข้อที่ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือ ทรงสั่งสอนธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงอันมีอยู่ในตนเอง มิใช่ในภายนอก เพราะฉะนั้น ผู้ฟังเมื่อฟังแล้ว น้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตนจึงเห็นได้ ถ้าทรงสั่งสอนในภายนอก เช่นสอนเรื่องเกี่ยวแก่อะไรในโลกไม่มีที่สุด หรือที่เรียกว่าเรื่องการสร้างโลก ก็คงไม่มีผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงได้ เพราะเป็นภายนอก และมีใช่เป็นปัจจุบัน ย่อมมีว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ว่าที่จะให้รู้นั้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ แต่เมื่อทรงสั่งสอนในภายใน น้อมเข้ามาดูที่ตนเองจึงรู้ได้ และแม้ในภายในนั้นเอง ที่ทรงสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ คือว่าที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ความสิ้นทุกข์ที่สุดก็เรียกว่า นิพพาน

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ใน *สีสปาสูตร*^๑ ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ในป่าไม้สีสพาคือป่าไม้ประดู่ลาย ได้ทรงหยิบใบประดู่ลายที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมาเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ คือที่ทรงหยิบขึ้นถือไว้เพียงเล็กน้อย กับใบประดู่ลายบนต้นในป่าประดู่ลาย ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมาถือไว้ในพระหัตถ์นั้น เล็กน้อย ส่วนใบประดู่ลายบนต้นมากกว่ามาก ดังนี้ จึงได้ตรัสเปรียบเทียบว่า ธรรมที่ทรงสั่งสอนก็ฉนั้น มีจำนวนน้อยเหมือนอย่างใบประดู่ลาย ที่ทรงหยิบมาถือไว้ในพระหัตถ์ แต่ธรรมที่ทรงรู้นั้นมีเป็นอันมากที่มีได้ทรงสั่งสอน เหมือนอย่างใบประดู่ลายบนต้นประดู่ลาย ทั้งนี้ก็เพราะว่า ธรรมที่ไม่ทรงสั่งสอนนั้น ซึ่งได้ทรงรู้อแล้ว ไม่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ความเห็นที่จะนำไปให้ถึงความสิ้นทุกข์ ทรงเลือกสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ ดังนี้ และก็ได้ตรัสชี้ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้น ก็คือทรงชี้ให้รู้จักทุกข์ ให้รู้จักเหตุเกิดทุกข์ ให้รู้จักความดับทุกข์ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่า อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้เอง

^๑ ส. หา. ๑๙/๑๗๑๒-๑๗๑๓/๕๔๘.

อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายที่ยาวาหาหนึ่ง มีสัญญาที่มีใจครองนี้เอง ดังนี้ อธิบายว่าที่ทรงรู้จักโลกเป็นต้นนั้น ก็คือรู้จักทุกข์เป็นต้น อันเป็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นเอง โดยนัยนี้เป็นเครื่องชี้ว่า ได้ตรัสยกเอาโลกขึ้นเป็นที่ตั้งในบางแห่ง แต่ไม่มากนัก ก็หมายถึงทุกข์นี้แหละ เพราะสิ่งที่ชื่อว่าเป็นโลกนั้น ก็แปลว่า เป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรยไป สิ่งใดที่เป็นโลก สิ่งนั้นจึงเป็นทุกข์ ที่แปลว่า ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้น อรรถคือเนื้อความของคำว่า โลก กับของคำว่า ทุกข์ จึงเป็นอย่างเดียวกัน เป็นอันได้ความว่า พระพุทธศาสนานั้นตั้งต้นแต่ส่วนปริยัติธรรมดังที่กล่าว แสดงให้รู้จักทุกข์หรือโลก ให้รู้จักความดับทุกข์หรือดับโลก พร้อมทั้งเหตุ เหตุเกิดทุกข์ เหตุเกิดโลก ทางดับทุกข์ ทางดับโลก ในกายที่มีสัญญาที่มีใจครอง ที่ยาวาหาหนึ่งของตนเองนี้ ทุกคนจึงสามารถรู้ได้เห็นได้ เป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

และยังได้มีแสดงไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า กุศลธรรมทั้งสิ้นหรือจะกล่าวว่าเป็นธรรมทั้งสิ้นก็ได้ ก็ประมวลเข้าในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้เป็นที่ประมวล เป็นที่รวมแห่งกุศลธรรม หรือของธรรมทั้งสิ้นที่ทรงแสดงสั่งสอน รวมทั้งที่ปฏิบัติ และที่รู้ยิ่งเห็นจริง เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมแห่งรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย และเพราะเหตุนี้ ทุกคนเมื่อฟังธรรมแล้ว น้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตน จึงรู้ยิ่งเห็นจริงได้

และแม้เช่นนั้น ก็จะต้องมีนิทาน คือมีเหตุแห่งการแสดง และที่ทรงแสดงตามเหตุหรือสมควรแก่เหตุ ที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ ซึ่งในข้อนี้ได้ทรงมีความสามารถเป็นพิเศษในการจับเหตุที่เป็นนิทาน คือเป็นต้นเหตุให้ทรงแสดงนี้ขึ้นแสดงอีกหลายประการ ทั้งที่เป็นเหตุแวดล้อมจำเพาะหน้า และทั้งที่เป็นเหตุของบุคคลผู้ฟังนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้

นอกจาก ๒ ประการนี้แล้ว ยังเป็นคำสอนที่เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ คือให้ผลสมจริง ที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ไม่ไร้ผล จึงปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพุทธกิจ ตรววจดูสัตว์โลกในเวลาเช้ามีด เป็นพระพุทธกิจประจำวันว่าจะทรงแสดงธรรมโปรดใคร และเขาผู้นั้นได้มีอุปนิสัยอย่างไร สมควรจะทรงแสดงธรรมอะไรจึงจะเหมาะแก่อุปนิสัยของเขา เหมาะแก่พื้นของเขา ที่เขาจะรับได้และได้

รับผล แล้วจึงเสด็จไปโปรดหรือทรงแสดงธรรมโปรด ซึ่งทำให้ผู้ฟังได้รับผล ไม่มีที่จะไม่ได้รับผล เป็นแต่เพียงว่าผลที่ได้รับนั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ขั้นได้เข้าถึงธรรม บรรลุถึงภูมิธรรมตามควรแก่อุปนิสัย จนถึงอย่างต่ำก็ได้ศรัทธาปสาทะถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง ทุกคราวที่ทรงแสดงธรรมโปรดจะต้องได้ผลทั้งนั้น นับตั้งแต่ปฐมเทศนา เทศนาครั้งแรกเป็นต้นมา ดังที่มีแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่า เมื่อทรงแสดงจบแล้ว พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม คือเป็นโสดาบันบุคคล ดังนี้เป็นต้น

อนึ่ง คุณสมบัติอันสำคัญอื่น ๆ ที่ควรจะยกขึ้นมากล่าวสนับสนุนในข้อนี้ก็คือ ทรงมีปาฏิหาริย์คือความเป็นอัศจรรย์ ๓ ประการ ได้แก่ *อิทธิปาฏิหาริยะ* หรือ *อิทธิปาฏิหาริย์* ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ *อาเทศนาปาฏิหาริยะ* หรือ *อาเทศนาปาฏิหาริย์* ดักใจเป็นอัศจรรย์ *อนุศาสน์ปาฏิหาริยะ* หรือ *อนุศาสน์ปาฏิหาริย์* สอนเป็นอัศจรรย์

คือว่ามีฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ ฤทธิ์ แปลว่า ความสำเร็จ คือทรงสามารถแสดงฤทธิ์ ทั้งที่พื้นวิสัยของสามัญมนุษย์ และทั้งนี้หมายความว่า ทรงสามารถประสบความสำเร็จ อันเป็นค่าแปลของฤทธิ์ ในการที่ทำให้เวไนยนิกรคือหมู่ชนที่จะฟังแนะนำได้ ซึ่งในขั้นแรกยังไม่ศรัทธาปสาทะต่อพระองค์ ยังมีความทะนงตน ให้ละทิฐิมานะ ความเห็นผิด ความทะนงตนของตนลง น้อมใจเพื่อฟังคำสอนของพระองค์ได้ อันเป็นเหตุสำคัญ ประการแรกในการที่จะแสดงธรรมโปรดใคร ผู้นั้นจะต้องมีความน้อมใจที่จะฟัง น้อมใจที่จะรับเทศนาเสียก่อน ถ้าหากว่าเขายังไม่พร้อมที่จะฟัง พระองค์ก็ยังแสดงธรรมไม่ได้ ต้องทำให้เขาพร้อมที่จะฟังก่อน ดังเช่นที่เสด็จไปโปรดแสดงปฐมเทศนานั้น ในขั้นแรก ท่านทั้ง ๕ นั้นที่เรียกว่า ท่านปัญจวัคคีย์ ไม่พร้อมที่จะฟังธรรม เพราะว่าเห็นว่าพระองค์ ทรงทำทุกกริยาทรมาณกายเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งท่านทั้ง ๕ นั้นพอใจ แต่แล้วก็ทรงเลิกเสีย ท่านทั้ง ๕ จึงเห็นว่า ทรงเวียนกลับมาเพื่อความสุขสำราญเหมือนอย่างแต่ก่อน คงจะไม่ประสบความสำเร็จผลแล้ว จึงได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เพราะมีความเชื่อมั่นว่า ทางแห่งความสำเร็จผลนั้นต้องมาจากทุกกริยานั้น จึงต้องตรัสด้วยพระวาจาที่เฉียบแหลม เป็นต้นว่า ได้ทรงบรรลุอมตธรรมแล้ว และเมื่อท่านทั้ง ๕ ยังไม่เชื่อ ก็ได้ตรัสอีกว่า ก่อนแต่นี้ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ ท่านทั้ง ๕ ก็ระลึกขึ้นมาได้ว่า ไม่เคยตรัสอย่างนี้ จึงได้ค่อยถอยทิฐิมานะลง คิดว่าอาจจะทรงบรรลุธรรมสูงสุดแล้ว กระมัง จึงได้น้อมใจลงเพื่อจะฟังธรรม คล้าย ๆ กับว่าลองฟังดูสักทีหนึ่งซิ ท่านจะว่า

อย่างไร จะแสดงว่าได้บรรลุธรรมจริงหรือไม่ เพียงเท่านี้ก็เรียกว่า เป็นฤทธิ์ได้ คือเป็นความสำเร็จ สำเร็จในการที่จะทรงทำให้ผู้ที่จะเทศน์โปรดนั้นน้อมใจเพื่อที่จะฟัง และแม้เมื่อจะทรงแสดงเทศนาที่ชื่อว่า *อาทิตตปริยายสูตร*^๑ โปรดท่านผู้ที่เป็นชฎิลมาก่อน ซึ่งขณะนั้นเป็นหมู่ชฎิลบูชาไฟและสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ก็ได้ทรงทรมานต่าง ๆ ด้วยฤทธิ์ต่าง ๆ เพื่อให้ท่านหัวหน้าได้สำนึกตนว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะพระพุทธรเจ้าทรงแสดงได้ยิ่งไปกว่า น้อมใจเพื่อที่จะฟังธรรม พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้ท่านทั้งหลายนั้นผู้ที่ได้ตั้งใจฟัง ได้ความรู้ความเห็นในธรรม สำเร็จถึงขั้นสูงสุด เหล่านี้เรียกว่า เป็นปาฏิหาริย์ข้อที่ ๑ คือฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ทั้งนั้น

ข้อที่ ๒ ดกใจเป็นอัศจรรย์ อันนี้เป็นพระคุณสมบัติพิเศษที่ทรงทราบ อธิษฐาน หรืออุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังว่าเป็นอย่างไร และก็ทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังนั้น ๆ

แล้วจึงมาถึงข้อที่ ๓ คืออนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอัศจรรย์ คำสอนที่ทรงแสดงนั้นเป็นคำสอนที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้ฟังได้ความรู้ความเห็นในธรรมได้ตามควรแก่อุปนิสัยหรืออินทรีย์บารมีของผู้ฟังนั้น

และยังทรงมี *ปฏิสัมภิตา* คือปัญญาอันแตกฉานอีก ๔ ประการ ได้แก่ *อัตถปฏิสัมภิตา* ปัญญาอันแตกฉานในอรรถคือในเนื้อความหรือในผล *ธรรมปฏิสัมภิตา* ปัญญาอันแตกฉานในกระฎ์ธรรมหรือข้อธรรมหรือในเหตุ *นิรุตติปฏิสัมภิตา* ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติคือในภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจตลอดถึงรู้ภาษาต่าง ๆ อาจชักนำคนให้นิยมตามคำพูด กล่าวสั้นว่าเข้าใจพูด *ปฏิภาณปฏิสัมภิตา* ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณ ได้แก่ความมีไหวพริบ ความเข้าใจทำให้สับสนเหมาะในทันที ในเมื่อมีเหตุเกิดขึ้นโดยฉุฉุนต่าง ๆ

ทั้งได้ทรงมี *เวสารัชชญาณ* คือญาณที่ทำให้ทรงกล้าหาญ เพราะว่าไม่เห็นว่ามีใคร ๆ จักหักท้วงพระองค์ได้โดยธรรมในฐานะ ๔ คือ

^๑ วิ. มหา. ๔/๕๕/๖๒.

๑. ท่านปฏิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้แล้ว
 ๒. ท่านปฏิญาณว่าเป็นชินาสพ คือผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้นแล้ว
 ๓. ท่านกล่าวว่าธรรมเหล่าใดทำอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้สั่งเสพอได้จริง
 ๔. ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นหรืออย่างนั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม
- จึงไม่ทรงครั้นคร้ามปฏิญาณฐานะของผู้เป็นโจกคือหัวหน้า เปล่งพระสุรสีหนาทในบริษัท ประกาศพระพรหมจักรคือพระพุทธศาสนา ดังนี้
- ทั้งนี้เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา คือความประพฤติของพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ๓ ประการ คือ

โลกัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก

ญาติัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่ญาติหรือโดยฐานพระญาติ

พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้าดังนี้

พระคุณสมบัติอันสำคัญบางประการของพระพุทธเจ้าดังที่ยกมาแสดงนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น ซึ่งเบื้องต้นก็เริ่มด้วยปริยัติธรรมดังกล่าว ผู้ประกาศในฐานะที่เป็นพระศาสดา ซึ่งเรานับถือว่าเป็นพระบรมศาสดา พระศาสดาเอกในโลก ได้มีพระคุณสมบัติพิเศษของพระศาสดา อย่างพร้อมมูล จึงได้ทรงสามารถประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัทขึ้นในโลกได้

ครั้งที่ ๕ ปฏิบัติหรือภาวนา

เมื่อมีปริยัติ คือเมื่อได้ฟัง ได้อ่าน ได้ท่องบ่นจำทรง ได้ฟังด้วยใจคือ ฟินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทวิฐฐิคือความเห็น และได้กระทำความเข้าใจให้ถูกต้องแล้ว ก็นำมาปฏิบัติ คือกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นตามที่ได้ฟังได้อ่าน จนถึงได้มีความเข้าใจ แล้วนั้น โดยตรงก็คือตามคำสั่งคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นอันได้เริ่มปฏิบัติขึ้น ปฏิบัตินี้สืบต่อจากปริยัติ และการปฏิบัติก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะถ้าไม่ปฏิบัติ เพียงปริยัติ อย่างเดียว ก็สักแต่ว่าฟังอ่านจำไว้ได้เท่านั้น ยังไม่บังเกิดผลอย่างใดที่เป็นผลของการ ปฏิบัติตามที่ได้ฟังตามที่ได้ฟังนั้น และการปฏิบัติก็คือการดำเนินจำเพาะ การถึงจำเพาะ แต่เรามาเรียกกันตามภาษาบาลี ตามคำเดิมว่าปฏิบัติ เป็นที่เข้าใจกัน อีกคำหนึ่งก็คือ ภาวนา ซึ่งคนโดยมากมักยังไม่ค่อยเข้าใจคำนี้ มักจะเข้าใจตามที่ชอบพูดกันว่า นั่งภาวนา หรือทำภาวนา คือการบริกรรมทางใจ อันหมายถึงว่าการที่คิดอยู่ในใจถึงบทสวดบทใด บทหนึ่ง หรือว่าสวดเบา ๆ ซึ่งพระบาลีบทใดบทหนึ่ง มักจะเข้าใจกันอย่างนั้นว่านั่นคือ ภาวนา แต่คำว่า ภาวนา นี้อันที่จริงมีความหมายถึงปฏิบัติ ภาวนา แปลว่า การทำให้ มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้น ภาวนากับปฏิบัตินั้นมีความหมายที่ใช้แทนกันได้ หรือเป็น อันเดียวกันได้ดังกล่าว

และการปฏิบัติ ที่แปลว่า ดำเนินจำเพาะหรือถึงจำเพาะนั้น ก็หมายความว่า ดำเนินไปถึงจำเพาะ ก็คือว่าให้ถึง เหมือนอย่างการเดินทางไปด้วยเท้า การให้ถึงที่ใด ที่หนึ่ง เช่นว่าการที่จะไปโบสถ์หรือว่ามาสู่ที่อบรมนี้ ก็ต้องมีการดำเนินจากที่อยู่จำเพาะ

โบสถ์ คือมุ่งไปโบสถ์ หรือว่าจำเพาะที่นี้คือมุ่งมาสู่ที่นี้ให้ถึงโบสถ์ ให้ถึงที่นี้ เมื่อมาใช้กับปริยัติธรรมดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ก็คือเมื่อเรียนวินัยที่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า เรียนธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ดำเนินจำเพาะหน้าไปสู่วินัย คือดำเนินกายดำเนินวาจาพร้อมทั้งใจไปสู่วินัย ให้ถึงวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งไว้ คือบัญญัติไว้ทุกข้อทุกบท ตั้งแต่ข้อบัญญัติห้ามไว้ซึ่งโทษอย่างหนักจนถึงอย่างเบา ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งเอาไว้ให้เว้นก็เว้นได้ ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งไว้ให้กระทำก็กระทำได้ ดังที่ได้มีแสดงไว้ในวินัย เมื่อว่าถึงวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สำหรับภิกษุ ก็ดำเนินไปจำเพาะให้ถึง คือว่าให้เว้นได้จากข้อที่ทรงห้ามไม่ให้ทำ ให้ทำได้ในข้อที่ทรงอนุญาตหรือทรงสั่งให้ทำ ให้เป็นศีลขึ้นมาหรือว่าให้มีศีลขึ้นมา เพราะการที่ได้ดำเนินไปจำเพาะ ให้ถึงจำเพาะในข้อวินัยทั้งปวงนั้นได้ ก็เป็นอันว่าดำเนินไปให้ถึงจำเพาะซึ่งศีล เพราะเหตุที่ได้ดำเนินให้ถึงวินัยดังกล่าวได้ จึงจะเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีศีลขึ้นมาที่ตนเอง ลักษณะที่มีศีลขึ้นมาเป็นศีลขึ้นมาด้วยตนเองหรือว่ามีวินัยขึ้นมาเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเองนี้ เรียกว่า *ภาวนา* ที่แปลว่า การยังให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

อนึ่ง จะอธิบายยกเอาภาวนาขึ้นก่อนก็ได้ คือว่าต้องมีภาวนา คือการทำให้มีขึ้นการทำให้เป็นขึ้นซึ่งวินัย ให้มีวินัยให้เป็นวินัยขึ้น ก็ชื่อว่า ทำให้มีศีลขึ้นทำให้เป็นศีลขึ้นดังที่ได้กล่าวแล้ว ดังนี้เรียกว่า ภาวนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าได้ดำเนินไปจำเพาะให้ถึงวินัยให้ถึงศีลดังกล่าว ได้ชื่อว่า ปฏิบัติ ก็เป็นอันว่าการดำเนินไปจำเพาะให้ถึงวินัยให้ถึงศีลชื่อว่า *ปฏิบัติ* หรือว่าการทำวินัยทำศีลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นเรียกว่า *ภาวนา*

และตามทีกล่าวนี้อีกขอให้เข้าใจว่า วินัยกับศีลนี้เป็นสิ่งที่เนื่องกัน วินัยนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติคือตั้งขึ้นไว้ แต่งตั้งขึ้นไว้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช เรียกว่า *อนาคาริกวินัย* วินัยสำหรับบรรพชิตคือผู้บวชที่ออกจากเรือน มาเป็นผู้ไม่มีบ้านเรือนก็ได้แก่พระวินัยบัญญัติทั้งที่เป็น *อาทิพรหมจรรย์การศึกษา* คือ ศึกษาที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น และทั้งที่เป็น *อกิสมาจาริกการศึกษา* ศึกษาที่เป็นข้ออกิสมาจาร คือที่เป็นข้อที่เป็นความประพฤติดีชอบต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้สำหรับพระวินัยที่เป็นอาทิพรหมจรรย์การศึกษา ก็ได้แก่ศึกษาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ซึ่งมีย่อไว้ในหนังสือ *นวโกวาท* และมีอธิบายไว้ใน *วินัยมุขเล่ม ๑* ซึ่งอ่านในภาคคำ หลังทำวัตรคำ ส่วนที่เป็นอกิสมาจาริกการศึกษา

เป็นสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ ที่ได้มีประมวลไว้ในหนังสือวินัยมุขเล่ม ๒ ซึ่งอ่านในตอนหลังทำวัตรเช้า ยังมีวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์เรียกว่า อาศาปริยวินัย แปลว่า วินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับอาศาริยะ คือผู้ที่ครองเรือน มี ๕ ข้อบ้าง มี ๘ ข้อบ้าง เหล่านี้คือวินัย ซึ่งเป็นบรรทัดฐานของความประพฤติทางกาย ทางวาจา ตลอดจนถึงทางใจที่ควบคุมกายวาจาอยู่

และความที่มาปฏิบัติหรือภาวนาตามวินัยดังกล่าวได้ชื่อว่า ศีล ซึ่งมีขึ้นตามวินัยที่ปฏิบัติ และก็เรียกจำนวนของศีลตามจำนวนข้อของวินัยที่ปฏิบัติ เช่น เมื่อปฏิบัติในวินัย ๒๒๗ ข้อเป็นต้น ก็เรียกว่า มีศีล ๒๒๗ เป็นต้น นี้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช และถ้าบวชเป็นสามเณรนั้น วินัยก็น้อยเข้า เช่นวินัย ๑๐ ข้อที่เป็นหลัก ก็ชื่อว่า มีศีล ๑๐ ดังที่พูดกันว่าภิกษุมีศีล ๒๒๗ สามเณรมีศีล ๑๐ แต่สามเณรนั้นไม่ใช่มีเพียง ๑๐ ข้อเท่านั้น เมื่อนับตามที่พระอาจารย์ได้แสดงกันไว้ ก็นับได้ว่ามีวินัย ๑๐ ข้อเป็นหลัก และยังแบ่งออกไปเป็นนาสนังคะ คือ ข้อห้ามที่เมื่อละเมิดแล้วต้องให้สึกเสีย ๑๐ ข้อ และที่เป็นเสขียวัตตรตามภิกษุอีก ๗๕ ข้อ และที่เป็นทัณฑกรรมวัตตุ ที่ตั้งของทัณฑกรรมคือการลงโทษอีก ๕ ข้อ ก็เป็น ๑๐๑ ข้อ และยังต้องอาบติอนุโลมตามอภิสมจาริกวินัยของพระต่าง ๆ ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ ดังกล่าวอีกโดยมาก เมื่อนับเข้าแล้ว สามเณรก็ต้องปฏิบัติศีลหรือปฏิบัติวินัยใกล้ ๆ กับภิกษุเหมือนกัน คราวนี้สำหรับคฤหัสถ์นั้น เมื่อปฏิบัติในวินัยของคฤหัสถ์ ๕ ข้อ ก็ได้ชื่อว่า มีศีล ๕ ปฏิบัติ ๘ ข้อก็ชื่อว่า มีศีล ๘ นี้แสดงถึงวินัยและถึงศีลโดยทั่วไป

พึงเข้าใจว่า ศีลโดยตรงนั้นไม่มีข้อ ที่มีข้อนั้นนับข้อตามวินัยดังกล่าว เพราะศีลโดยตรงนั้นก็คือความเป็นปกติเรียบร้อยดีงามของกายวาจาพร้อมทั้งใจ การที่มาปฏิบัติหรือภาวนาดังกล่าวนี้นี้เรียกว่า ปฏิบัติ และเมื่อปฏิบัติในวินัย ก็ชื่อว่าปฏิบัติในวินัยที่เป็นพระบัญญัติคือคำสั่ง และแม้ในธรรมที่เป็นคำสอน ก็พึงปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือต้องดำเนินไปจำเพาะให้ถึง และต้องภาวนา คือว่าทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น อย่างเช่นที่มีแสดงไว้ถึงหมวดธรรมที่จำแนกเป็นหมวด ๆ ในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะคือหมวด ๒ เช่นทุกะคือหมวด ๒ นั้นดังนี้

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว

ธรรมเป็นโลกบาล คือคุ้มครองโลก ๒ อย่าง หิริ ความละอายแก่ใจ โอตตปปะ
ความเกรงกลัว

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง ขันติ ความอดทน โสรัจจะ ความเสถียร

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง บุพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน กตัญญูกตเวที
บุคคล ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วตอบแทน

ที่เรารู้ตั้งนี้เป็นปริยัติ และเมื่อเรารู้ตั้งนี้แล้วก็ต้องมีปฏิบัติ คือดำเนิน
ให้ไปถึง คือให้ถึงสติให้ถึงสัมปชัญญะเป็นต้น หรือว่าทำสติทำสัมปชัญญะให้มีขึ้น
ให้เป็นขึ้น คือให้มีสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้เป็นสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้มีสัมปชัญญะขึ้น
ให้เป็นสัมปชัญญะขึ้นที่ใจของตนเอง ตั้งนี้เป็นต้น เรียกว่า ปฏิบัติ หรือเรียกว่า ภาวนา
ถ้าหากว่าไม่มีปฏิบัติหรือภาวนาดังนี้แล้ว ก็สักแต่ว่าเรารู้เท่านั้น ไม่มีธรรมเหล่านี้ขึ้น
ในใจของตนเอง ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นขึ้นไม่เกิดขึ้นที่ใจของตัวเอง ฉะนั้น ปฏิบัติจึง
สำคัญมาก แม้ในทางคติโลกก็เช่นเดียวกัน ก็มีปริยัติคือเรารู้ และก็ต้องมีปฏิบัติ
จึงจะทำให้ศิลปวิทยาที่เรารู้นั้นเป็นประโยชน์ในการใช้สอยขึ้นได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ
เช่น เรารู้วิชาก่อสร้าง เช่น สร้างบ้านสร้างเรือน เป็นช่างปูนช่างไม้เป็นต้น ก็ต้องมี
ปฏิบัติคือทำ เช่น เป็นช่างไม้ก็ต้องมีการทำ เช่นว่าทำบ้าน ทำเรือนไม้ ทำตู้ไม้
ทำโต๊ะไม้ จะต้องมีการเลือกการไสไม้การตัดไม้การตบแต่งไม้ เพื่อให้สามารถประกอบ
เป็นส่วนนั้นส่วนนี้ของสิ่งที่จะสร้างนั้น ตลอดจนถึงรู้จักแกะสลักไม้เป็นต้น ต้องทำเป็น
จึงจะสามารถสร้างบ้านสร้างเรือน ต่อโต๊ะต่อเก้าอี้เป็นต้นได้ การทำเป็นนี้แหละคือการ
ปฏิบัติ คือต้องทำให้เป็นขึ้นมาได้ให้มีขึ้นมาได้ เพราะมีการปฏิบัติ ดังนี้ จึงได้มี
บ้านเรือนขึ้น มีตึกรามบ้านช่องขึ้น มีโต๊ะมีเก้าอี้เป็นต้นขึ้น และมีทุก ๆ อย่างที่มนุษย์
ได้อาศัยใช้สอยอยู่เพราะการปฏิบัติ ถ้าเป็นแต่เพียงเรารู้เท่านั้น ไม่ปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้
ก็จะไม่บังเกิดขึ้นเลย จะไม่มีบ้านเรือนเลย จะไม่มีตึกรามต่าง ๆ เลย จะไม่มีโต๊ะเก้าอี้
ตู้ตั้งอะไรเลย ทุกอย่างจะไม่มีถ้าเพียงแต่เรารู้แล้ว ไม่ปฏิบัติ คือไม่ทำให้มีขึ้นให้เป็น
ขึ้น แม้แต่การปรุงอาหาร เรารู้ก็ต้องปฏิบัติ แม้เพียงแต่การหุงข้าว เรารู้ก็ต้อง
ปฏิบัติ คือต้องหุงข้าวเป็น จึงจะหุงข้าวได้สุกดีเหมาะสำหรับบริโภค จะทำอาหาร

อย่างใดอย่างหนึ่งก็ต้องทำเป็น จึงจะสำเร็จเป็นอาหารอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา เรียนรู้
อย่างเดียวแต่ไม่ทำ ก็ไม่บังเกิดเป็นข้าวสุก เป็นอาหารเป็นต้นต่าง ๆ ขึ้นได้ แม้การ
ช้จักรยาน เพียงแต่เรียนรู้อย่างเดียวหรือเพียงแต่ดู ๆ เขาถีบอย่างเดียว ไม่ทำก็ไม่
สามารถจะถีบจักรยานได้ ไม่สามารถจะขับรถเรือต่าง ๆ ได้ แม้ในทางโลกก็ต้องมีการ
ปฏิบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนี การมีภาวนาดังกล่าวนี คือต้องทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น
ต้องดำเนินไปให้ถึง ถึงการที่จะสร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้น ที่จะทำสิ่งเหล่านั้นให้มีให้เป็นขึ้นมา
ให้มีเป็นบ้านเป็นเรือนตีกรรมเป็นโตะเก้าอี้ เป็นข้าวสุกเป็นอาหารเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้
เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่า เป็นปฏิบัติหรือภาวนาทั้งนั้น คู่กันไปกับเรียนรู้

เพราะฉะนั้น ปฏิบัติภาวนาจึงเป็นสิ่งจำเป็น และในการปฏิบัติภาวนานี้
จะต้องมีการฝึกหัดซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ ดังที่ในบัดนี้แม้ในการศึกษาทางโลก ก็ยังแบ่ง
เป็นภาคทฤษฎีกับภาคปฏิบัติ ซึ่งต้องมีคู่กันไป ซึ่งภาคทฤษฎีนั้นเป็นภาควิชาการ
เกี่ยวกับการเรียนรู้ ภาคปฏิบัตินั้นก็เกี่ยวกับการกระทำ คือต้องประกอบกระทำให้เป็น
ให้มีขึ้นมา ดังที่เรียกว่า ทำเป็น เป็นนี้แหละคือตัวภาวนา และมีนั้นแหละคือตัว
ภาวนา และการที่จะทำมีทำเป็นนั้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือดำเนินไปให้ถึง ให้ถึงความ
ที่จะมีจะเป็นขึ้นมาได้นั้น ซึ่งมักจะเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าการกระทำ

ครั้งที่ ๖ ปฏิบัติ (ต่อ)

ปฏิบัติของภิกษุโดยส่วนรวมก็ได้แก่ *สิกขา ๓* ที่แสดงไว้ในตอนต้น ของ *นวโกวาท วินัยบัญญัติ* ว่าสิกขาของภิกษุมี ๓ อย่าง คือศีล สมาธิ ปัญญา ความสำรวม กายวาจาให้เรียบร้อยชื่อว่า *ศีล* ความรักษาใจมั่นชื่อว่า *สมาธิ* ความรอบรู้ในกองสังขารชื่อว่า *ปัญญา* อีกอย่างหนึ่ง สรุปรูปของปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ที่แสดงไว้ใน *ธรรมวิภาค* เป็นโอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง คือ

๑. เว้นทุจริตคือประพฤติชั่ว ด้วยกายวาจาใจ
๒. ประกอบสุจริตคือประพฤติชอบ ด้วยกายวาจาใจ
๓. ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลกโกรธหลงเป็นต้น

ปฏิบัติของภิกษุคือสิกขา ๓ นี้ ไม่ใช่จำเพาะภิกษุ แม้สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป ก็สรุปปฏิบัติเข้าในสิกขา ๓ นี้เหมือนกัน อันเรียกว่า *ไตรสิกขา* ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และไตรสิกขานี้ก็ย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง อันได้แก่สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็ย่อเข้าในปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจมั่นชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ

อีกอย่างหนึ่งก็คือพระโอวาท ๓ ก็เท่ากับไตรสิกขาตัวเอง และพระโอวาท ๓ นี้ก็มาจากพระโอวาทครั้งสำคัญของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ ซึ่งเป็นการตรัสสอนวางหลักพระพุทธศาสนา หมายความว่าหลักปฏิบัติ คือว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุสลสฺสุปสมฺปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม
สจฺจิตฺตปริโยทปนํ	การยังจิตของตนให้ผ่องใสหรือผ่องแผ้ว
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	นี่เป็นศาสนาคือคำสอนหรือคำสั่งสอนของ พระพุทธะทั้งหลายคือของพระผู้รู้ทั้งหลาย ดังนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามสิกขา ๓ หรือตามโอวาท ๓ ดังนี้ เป็นการปฏิบัติพระพุทธศาสนาและก็ต้องมาจากคำสอนก่อน และเป็นคำสอนที่มุ่งให้ปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติหรือภาวนาให้มีขึ้นในคำสอนนี้ จึงเป็นปฏิบัติ และนอกจากนี้ ธรรมทั้งสี่นั้นนั้นย่อมประมวลเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ และกิจที่พึงทำในอริยสัจจทั้ง ๔ นั้น ก็มี ๔ อย่าง คือ

๑. *ปริณฺญา* ความกำหนดรู้หรือความรู้รอบคอบ
๒. *ปหานะ* การละหรือความละ
๓. *สัจฉิกฺरणะ* การกระทำให้แจ้งหรือความกระทำให้แจ้ง และ
๔. *ภาวนา* ความทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

พึงทราบว่ อริยสัจจทั้ง ๔ นั้นก็ได้แก่ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และทุกข์นั้นมักจะแปลกันว่า ความไม่สบายกายไม่สบายใจชื่อว่า ทุกข์ แต่ความไม่สบายกายไม่สบายใจนี้เป็นทุกขเวทนา ซึ่งเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง แต่เมื่อจะแปลให้ครอบคลุมว่าทุกข์ในความหมายของพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่แล้ว ก็แปลว่า สิ่งที่ทนอยู่ยาก อันหมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องมีเกิดต้องมีดับ สิ่งใดที่มีเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา นี่คือทุกข์ ซึ่งเมื่อจำแนกตามที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกเอาไว้ ก็เป็นสภาวะทุกข์หมวดหนึ่ง เป็นปภินณกทุกข์หมวดหนึ่ง และเป็นทุกข์โดยสรุปร

ที่เป็น *สภาวะทุกข* นั้น แปลว่า *ทุกข* โดยสภาพ คือเป็น *ทุกข* โดยที่เกิดขึ้นตามภาวะของตนเอง ที่ได้แก่ชาติคือความเกิดเป็น *ทุกข* ชรา ความแก่เป็น *ทุกข* มรณะ ความตายเป็น *ทุกข* นี้เรียกว่า *สภาวะทุกข* *ทุกข* โดยสภาพ เพราะทุกคนที่เกิดขึ้นแต่ชาติคือความเกิด แล้วก็แก่เป็นตาย ภาวะเหล่านี้เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของตนเอง เรียกว่าเป็นไปตามภาวะเป็นไปของตนเอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้เป็น ก็เป็นไปตามภาวะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยของตนเอง เว้นไว้แต่ความตายที่อาจจะมีโดยฆาตกรรมหรือโดยอุบัติเหตุ แต่อากาที่ตายนั้นก็ก็เป็นลักษณะของตนเอง จึงเป็น *สภาวะทุกข*

ส่วน *ปภินณกทุกข* *ทุกข* เบ็ดเตล็ดนั้น เป็น *ทุกข* ที่เกิดขึ้นทางจิตใจต่าง ๆ ได้แก่ โสกะ ความแค้นใจ ปริเทวะ ความริษยา ความริษยา ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุบายาส ความคับแค้นใจ ที่เราสดกัณอยู่ เวลาเช้า ย่อลงก็เป็น ๒ คือความประจวบกับสัตว์สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารทั้งหลายที่เป็นที่รัก ย่อลงอีกก็เป็น ๑ คือ ปรารธนา ไม่ได้สมหวัง

ทุกข โดยสรุบนั้น ก็ได้แก่ ชั้นที่เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความปรุงคิดหรือคิดปรุง และวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือความรู้ที่เป็นเห็น เป็นได้ยิน เป็นได้ทราบ เป็นได้คิด ในเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกัน เหล่านี้ชื่อว่า เป็น *ทุกข* เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีดับเป็นธรรมดา และเรียกย่อได้ว่า *ทุกขทุกข* เป็น *ทุกข* โดยความเป็น *ทุกข* ที่จำแนกออกได้เป็นอย่าง ๆ และที่มักปรากฏเป็นความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจประกอบอยู่ด้วย แต่อันที่จริงนั้น แม้เป็นความสบายกายสบายใจก็เป็น *ทุกข* เหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ *ทุกข* ที่จำแนกออกเป็นข้อ ๆ ดังนี้ เป็น *ทุกข* - *ทุกข* *ทุกข* โดยที่เป็น *ทุกข* อย่างนั้น เป็น *ทุกข* อย่างนี้ และเมื่อมุ่งถึงอาการที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ คือทนยาก ทนอยู่ไม่ได้ จึงเรียกว่า *วิปริณามทุกข* *ทุกข* คือความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และสิ่งที่จะเป็น *ทุกข* *ทุกข* คือเป็น *ทุกข* อย่างนั้นอย่างนี้ ที่จะเป็น *วิปริณามทุกข* ดังกล่าว ก็เพราะว่าเป็น *สังขาร* คือเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง ทุกอย่างที่เป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง ชื่อว่า *ทุกข* ทั้งนั้น

และสิ่งทีซื่อว่าเป็นสังขารปรุ้งแต่ง ก็คือสิ่งทีมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑. อุปฺปาโท ปญฺญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ
๒. วโย ปญฺญาติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ
๓. จิตฺตสฺส อณฺณตฺตํ ปญฺญาติ เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ

เหล่านี้ซื่อว่า สังขาร สิ่งทีซื่อว่าสังขารนั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ดังทีกล่าวมานี้ และเมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุ้งแต่ง จึงอยู่ในลักษณะทีว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งทีมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมชาติ สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมชาติ ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เหล่านี้เรียกว่าสังขารทั้งนั้น และเมื่อซื่อว่าสังขารก็ต้องเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ แปลว่าทนอยู่ได้ยาก ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องเกิดดับ

เพราะฉะนั้น ทุกขอริยสัจจหรือทุกขสัจจะ ข้อที ๑ ของอริยสัจจ ๔ นี้ จึงมีกิจทีพึงปฏิบัติได้แก่ปริญญา คือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้ ทำความรู้จักว่า สิ่งทีเป็นสังขารทั้งหมดจะต้องเป็นทุกข์ ดังนี้ นี้เป็นหน้าทีทีพึงปฏิบัติในอริยสัจจ ข้อที ๑ ในนวกาวาททั้งหมดนั้น ข้อธรรมทีแสดงถึงขั้นธ ธาตุ อายตนะ ทั้งหมดรวมเข้าในข้อที ๑ นี้ทั้งนั้น ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติทำความกำหนดรู้ให้รู้จักว่าเป็นทุกข์ อย่างนี้ ๆ คือเป็นทุกข์ ได้แก่เป็นวิปริณามะ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นวิปริณามะอย่างไร คือต้องเป็นสิ่งที่เกิด ต้องเป็นสิ่งที่ดับ ให้กำหนดรู้ดังนี้ แต่ไม่ต้องไปฆ่าไปทำลาย เพราะฉะนั้น คนทีฆ่าตัวตายจึงซื่อว่า ปฏิบัติผิดพระพุทธศาสนา เพราะว่า สิ่งทีฆ่าคือสังขารร่างกายจิตใจอันเป็นขั้นธ ๕ หรือย่อยลงเป็นนามรูปนี้เอง ซึ่งสิ่งนี้พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กำหนดรู้ เพราะรวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพทีจริงคือทุกข์ ข้อแรกถ้าจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัวความอยากคือความอยากตาย เพราะความตายนั้นไม่ต้องอยากหรือไม่อยาก ต้องตายอยู่นั่นเอง แต่ความอยากตายนั้นเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ต้องฆ่าตัวความอยากตายเสีย และการทีบัญญัติศีลข้อที ๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ก็โดยทีการฆ่าสัตว์นั้น ก็คือการฆ่าสังขาร การทำลายชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ซึ่ไม่ใช่อะไรในพระพุทธศาสนาให้ต้องไปฆ่าแม้ตัวเองดังกล่าว

แต่กิจในพระพุทธานุศาสนานี้ต้องการก็คือให้พิจารณาว่า ชีวิตร่างกายจิตใจของสัตว์ทั้งหลายทั้งตัวเองด้วย เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง คือต้องเป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิดดับ *ไตรลักษณ์* คือลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง ได้แก่ *อนิจจลักษณะ* เครื่องกำหนดหมายว่าอนิจจะ คือไม่เที่ยง *ทุกขลักษณะ* เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ *อนัตตลักษณะ* เครื่องกำหนดหมายว่าอนัตตา มิใช่ตัวตน ก็ได้แก่การพิจารณาในทุกขอริยสัจจ์นี้เอง ซึ่งจำแนกวิธีพิจารณาไปในลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของสังขารทั้งหลาย คือบรรดาสังขารทั้งหลายนั้น ทั้งเป็นสังขารที่มีใจครอง เช่นชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย และสังขารที่ไม่มีใจครองเป็นคู่กัน ได้แก่ต้นไม้ภูเขา เป็นต้น และบรรดาวัตถุต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งเหมือนกันทั้งหมด ต้องเป็นทุกข์ อยู่ในทุกขอริยสัจจ์นี้ ซึ่งวิธีพิจารณานั้นอาจจำแนกออกได้ดังกล่าว คือเป็น *ไตรลักษณ์* หรือว่าอีกประการหนึ่ง แสดงเป็นทวิลักษณ์ คือลักษณะ ๒ ดังที่เราสวดกันอยู่ในเวลาเช้า คืออนิจจะ ไม่เที่ยง อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ก็เพราะว่าเมื่อยกเอาทุกขอริยสัจจ์เป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นที่รวมแล้ว ก็อาจแสดงได้เป็นทวิลักษณ์หรือทวิลักษณ์ ลักษณะ ๒ คือเพียงอนิจจะกับอนัตตา แต่โดยทั่วไปนั้นไม่ได้แสดงทุกขอริยสัจจ์นำ แต่มักแสดงเป็น *ไตรลักษณ์* และวางทุกข์เอาไว้เป็นที่ ๒ คืออนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ เพราะว่าสังขารเหล่านี้ หรือว่าสังขารทั้งหมดมีลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของตนเองที่บังเกิดขึ้นที่ตัวสังขารเองทุกประการ ว่าไม่เที่ยงอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนั้นอย่างนี้ ดูเข้าไปที่ตัวสังขารเอง ก็จะได้เห็นได้ เพราะฉะนั้น การเห็นความจริงที่สังขารเองนี้ จึงมิได้คิดปรุงขึ้น แต่ว่าเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ที่ตัวสังขารทั้งหลาย ว่าไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ เป็นทุกข์ คือทนอยู่ไม่ได้ ต้องถูกความเกิดความดับนั้นบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ให้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปไม่มีหยุด ตั้งแต่เกิดจนถึงดับ และเป็นสิ่งที่ เป็น อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ความเป็นอัตตาตัวตนนั้นเป็นเพียงความยึดถือ หรือว่าเป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา แต่ความจริงนั้นไม่มี จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควร จะถือว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือเรียกสั้นๆ เป็นเราของเรา ต้องการให้พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ ไม่ใช่ให้ไปมา ให้ไปทำลาย ไม่ว่าจะ เป็นสังขารของใคร แม้ของตนเอง ไม่ว่าจะ เป็นสิ่งใด ต้องการให้ทำความกำหนดรู้ให้รอบคอบว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างนี้ หรือสรุปเข้าว่าเป็นทุกขสัจจะ

เป็นทุกข์อย่างนี้ นี่ต้องการให้ปฏิบัติอย่างนี้ อันนี้เรียกว่า ปริณญา คือความรู้รอบคอบ หรือความกำหนดรู้

ส่วนข้อที่ ๒ ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น กิจที่พึงทำคือละเสีย เพราะว่า เหตุให้เกิดทุกข์นั้นได้แก่ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมา ได้แก่อามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจของกิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุไคร่ ภาวตัณหา ความดิ้นรนไปในภพคือความเป็นนั้น เป็นนี้ อยากเป็นนั้นเป็นนี้ วิภวตัณหา ความดิ้นรนไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี้ คือต้องการให้ภาวะที่ไม่ชอบให้สิ่งที่ไม่ชอบสิ้นไปหมดไป ก็มีความหมายครอบคลุมถึงบรรดากิเลสทั้งหมด และครอบคลุมไปถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลาย ที่เป็นความชั่วจากกรรมคือการทำงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ หรือจะกล่าวว่าการกระทำทางกายทางวาจาทางใจที่เป็นบาปอกุศลทุจริต ทั้งหมดก็ได้ เพราะฉะนั้น การละจึงหมายความว่า ละบรรดากิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตใจทั้งหมด อันมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะคือความจริงเป็นหัวหน้า ยกเอา ตัณหาขึ้นเป็นที่ตั้งก็เพราะว่ารู้ได้ง่าย เพราะตัณหาขึ้นเมื่อบังเกิดขึ้นที่ใจของใคร ก็รู้ได้ว่านั่นแหละคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น กิจที่พึงทำในอริยสัจข้อที่ ๒ นี้ก็คือปหานะ การละ คือให้ละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์เสีย สละเสียหรือว่าฆ่าเสีย เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดโลภะคือความโลภขึ้นในทรัพย์สมบัติของใคร ก็ให้ละตัวความโลภนั้นเสีย แล้วการลักขโมยก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดโทสะ คือความโกรธแค้นขัดเคืองขึ้นมา จะทำร้ายชีวิตร่างกายใคร ก็ฆ่าตัวโทสะ ละตัวโทสะนั้นเสีย ก็ไม่ต้องไปฆ่าใครทำลายใคร เมื่อเกิดความหลงยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงยึดถือสยบอยู่ในสิ่งนั้นเสีย หรือว่าเมื่อหลงเข้าใจผิดอยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงนั้นเสีย ก็จะไม่ยึดถือผิดต่อไปหรือไม่ยึดถือต่อไป แม้เมื่อเกิดตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากขึ้น อย่างที่เรียกยกเอาข้อนี้ขึ้นมาเป็นที่ตั้งในการแสดงทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ละตัณหาเสีย

อันกิเลสกองโลกิยโอรส หรือว่ากองราคะ ความติดใจยินดี หรือว่าโทสะ โมหะ อันเป็นกิเลส ๓ กองที่แสดงว่าเป็นอกุศลมูลคือมูลของอกุศลทั้งปวง หรือว่า แม้ยกตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้ขึ้นแสดงก็ตาม กิเลสเหล่านี้ก็บังเกิดขึ้น ร่วมกันไปในนั่นเอง เป็นแต่เพียงว่ายกขึ้นซึ่งลักษณะใดลักษณะหนึ่งของกิเลส ตามอาการ

ของกิเลส จึงได้ตั้งชื่อตามอาการของกิเลส ในความโลภความโกรธความหลงนั้น ย่อมมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากรวมอยู่ด้วย แต่ว่าเมื่อเรียกเอาอาการของ จิตใจที่อยากได้ก็เรียกว่า โลภะ ที่ยินดีติดอยู่คือติดใจ ที่เรียกว่ารักใคร่ก็เรียกว่า ราคะ มุ่งอาการที่ขัดใจขัดเคืองพลุ่งพล่านก็เรียกว่า โทสะ เมื่อมุ่งอาการที่ไม่รู้จริงและสยบ อยู่ในความไม่รู้จริงหรือเข้าใจผิด สยบอยู่ในความเข้าใจผิดนั้นก็เรียกว่า โมหะ และเมื่อมุ่งอาการของจิตในขณะที่มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะนั้น ๆ เป็นจิตที่ไม่สงบ แต่ว่าดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายหรือทะยานไปต่าง ๆ ก็เรียกว่า ตัณหา เพราะฉะนั้น ราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะก็ตัณหานั่นเอง หรือว่าตัณหานั่นก็คือ ราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะนั้นเอง แต่ว่าเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามอาการ ของจิตใจ ในขณะที่กิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้กิจที่พึงทำก็คือปหานะ คือ การละเสีย

ครั้งที่ ๓/ ปฏิบัติ (ต่อ)

ได้แสดงถึงกิจคือการที่พึงกระทำอันเป็นการปฏิบัติในอริยสัจ ๔ มาแล้ว คือ ข้อที่ ๑ ความกำหนดรู้หรือการรู้รอบคอบในทุกข์ ข้อที่ ๒ การละเหตุเกิดทุกข์ จะได้ ต่อเป็นข้อที่ ๓ และข้อที่ ๔ คือข้อที่ ๓ สัจฉิภระ การกระทำให้แจ้งความดับทุกข์ อันเป็นผลของข้อที่ ๔ คือภาวณา ความอบรมทำให้มีให้เป็นขึ้น หรือการปฏิบัติเหตุให้ ถึงความดับทุกข์ คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ข้อที่ ๓ คือสัจฉิภระ ความกระทำให้แจ้งหรือการกระทำให้แจ้งถึงความดับ ทุกข์นี้ ก็คือดับตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก หรือดับกิเลส ดับบาปอกุศลทุจริต ต่าง ๆ ที่เป็นอกุศลกรรม อันเป็นผลที่เกิดสืบเนื่องมาจากกิเลส แต่ว่าเมื่อมาเป็น อกุศลกรรมขึ้น ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เช่นเดียวกัน และเมื่อดับเสียได้ คือละเสียได้ ด้วยปหานะคือการละในข้อที่ ๒ ก็ย่อมจะได้รับผลของการละนั้น จึงกระทำให้แจ้งผล ของการละนั้นที่ใจของตัวเอง คือดูใจของตัวเองที่ได้รับความสงบและความสุขที่เกิดจาก ความสงบ เพราะละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือละตัณหาได้เป็นต้น ข้อนี้ก็เป็นข้อสำคัญ ก็จะทำให้ได้รู้ผลดีของการที่ละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือตัวความสงบใจและความสุขที่เกิด จากความสงบนั้น

แต่ในเบื้องต้นนั้นอาจจะรู้ยาก เพราะมีผล ๒ อย่างบังเกิดขึ้น ซึ่งใจนี้ต้องได้ รับไปพร้อม ๆ กัน คือว่าถึงผลที่ใจนี้ได้รับพร้อม ๆ กันนั้น เป็นความทุกข์อย่าง ๑ เป็นความสุขอย่าง ๑ ความสุขนั้นก็เกิดจากการที่ละตัณหาได้ดังกล่าว หรือสงบเหตุ

ให้เกิดทุกข์ได้ดังกล่าว ความทุกข์นั้นเกิดจากกิเลสนั่นเอง หรือว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเองที่จะต้องละไป มีตัณหาเป็นต้น เพราะว่าตัณหาเป็นต้นนั้น ย่อมไปด้วยกันกับนันทิ คือความเพลิน ราคะคือความติดใจ อันเป็นฝ่ายกาม เมื่อจิตใจนี้มีตัณหาบังเกิดขึ้น ก็ย่อมจะมีความเพลินอันเป็นนันทิ กับความติดใจอันเป็นราคะ ไปกับความอยากนั้น ในกามทั้งหลาย ในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ทั้งหลาย ในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ที่ไม่ชอบทั้งหลาย แปลว่าใจยังอาลัยอยู่กับตัณหา ยังอยู่กับนันทิคือความเพลินไปในตัณหา ความติดใจอยู่ในตัณหาพร้อมกับในอารมณ์ของตัณหาทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งกาม ทั้งภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ ทั้งวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ ครั้นมาถูกความเพียรพยายามที่จะละ ใจก็ไม่อยากที่จะละ เพราะใจยังชอบอยากอยู่ ใจไม่ชอบความเพียร ใจยังชอบความติดใจและสิ่งที่ติดใจนั้นอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อมาพยายามละเสีย ด้วยศีลคือความงดเว้น ไม่กระทำให้ไปด้วยอำนาจของตัณหากิเลส ด้วยสมาธิคือความที่เหมือนอย่างบังคับใจให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานที่เป็นที่ตั้งของสมาธิที่ดี ด้วยปัญญาคือให้พิจารณาให้เห็นธรรมชาติของสังขารทั้งหลายก็ติดที่ได้กล่าวมาแล้ว ใจก็ย่อมจะต้องดิ้นรนกวัดแกว่ง ไม่ต้องการที่จะงดเว้น ไม่ต้องการที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน ไม่ต้องการที่จะพิจารณาให้เห็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา อันเป็นธรรมชาติของสังขารทั้งหลาย ไม่มีความสุขในการที่จะปฏิบัติดังนี้ จึงได้ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายที่จะออกไป ออกไปสู่ตัณหา สู่อารมณ์ของตัณหา สู่อารมณ์ของความเพลิน สู่อารมณ์ของความเพลิน ติดใจ สู่อารมณ์ของความติดใจทั้งหลายนั้น

ครั้นเมื่อมาบีบบังคับให้อุดทน งดเว้นด้วยศีล อยากจะทำนั้นอยากจะทำนี้ ก็ทำไม่ได้ ด้วยสมาธิ ให้สงบอยู่ในกรรมฐาน ด้วยปัญญา ให้พิจารณาให้เห็นธรรมชาติของสังขาร ก็เห็นไปตรงกันข้าม ไม่พอใจที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน เห็นว่าแห่งแล้งไม่มีความสุขอะไร พิจารณาในธรรมชาติของสังขารจะเห็นว่าแห่งแล้ง ทำให้ใจห่อเหี่ยวไม่มีความสุขอะไร เพราะฉะนั้น จึงเป็นทุกข์ขั้น ไม่เป็นสุขอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา ถ้าเป็นพระก็จะร้อนผ้าเหลือง จนถึงไม่สามารถจะครองผ้าเหลืองอยู่ได้ เพราะเป็นทุกข์ก็เลยโทษว่าเป็นทุกข์เพราะการปฏิบัติในสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา แต่ไม่โทษว่าเป็นทุกข์เพราะตัณหา ส่วนความสุขที่ได้จากการปฏิบัติในสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา ซึ่งมี

อยู่ในขณะที่ปฏิบัตินั้นมองไม่เห็น เพราะว่าถูกความทุกข์ ที่ได้จากตัณหา นั้นเพราะเหตุ
 ว่าไม่ปฏิบัติตามใจของตัณหา มาปิดบังเสียหมด จึงทำให้ปฏิบัติในสิกขาต่อไปไม่ได้
 เพราะไม่เห็นผลของการปฏิบัติในไตรสิกขา อันนี้สำคัญ ถ้าหากว่าไม่เห็นผลของการ
 ปฏิบัติในไตรสิกขา เห็นแต่ความทุกข์ ซึ่งโทษว่าความทุกข์นั้นเกิดจากผลของการปฏิบัติ
 ในไตรสิกขา ไม่โทษว่าความทุกข์เกิดจากตัณหา ก็ทำให้ทั้งไตรสิกขา เวียนมาปฏิบัติ
 ในตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากซึ่งเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เพราะว่ามี
 ความเพลินมีความติดใจอยู่ในอารมณ์ของกามนั้นเป็นเครื่องล่อ ใจสามัญชนมักจะเป็น
 อย่างนี้ ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต ไม่ว่าจะ เป็นคฤหัสถ์ เมื่อมาจับปฏิบัติในธรรม ก็มักจะ
 เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทั้งพระเก่าทั้งพระใหม่และทุก ๆ
 บุคคล ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ อยู่เนือง ๆ อยู่เสมอ ๆ ซึ่งจะ เป็นเครื่องป้องกันจิตใจ
 นี้ไม่ให้หนีออกไปในตัณหากิเลสทั้งหลาย และในอารมณ์ของตัณหากิเลสเหล่านั้น แต่ให้
 น้อมเข้ามาในสติปัฏฐานแทนอยู่เสมอ ๆ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ย่อมจะได้พบกับความ
 สงบที่เกิดจากการปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็นับเนื่องอยู่ในไตรสิกขานั้นแหละ เมื่อปฏิบัติ
 ในสติปัฏฐาน ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในไตรสิกขาไปด้วยพร้อม ๆ กัน มีศีลมีสมาธิมีปัญญา
 อยู่ในการปฏิบัติในสติปัฏฐานนั้นไปด้วยพร้อม ๆ กัน เป็นไปเอง เป็นเรื่องของธรรม
 ปฏิบัติ ซึ่งมีทางไปเป็นอันเดียวกัน จะยกข้อไหนมาแสดงก็ตาม เมื่อปฏิบัติแล้วก็เข้า
 ทางอันเดียวกันหมด คือนำจิตไปสู่ความสงบจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ในอนุสสติ ๑๐ ข้อที่ ๑๐ จึงได้มีข้อ *อุปสมานุสสติ* อันได้แก่
 ความระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ คือระลึกถึง
 ความสงบนั่นเอง ซึ่งความสงบที่สุดนั้นก็คือพระนิพพาน เป็นยอดความสงบหรือ
 เป็นความสงบอย่างยอด ให้ระลึกถึงคุณของพระนิพพานซึ่งเป็นยอดของความสงบหรือ
 เป็นความสงบอย่างยอด ซึ่งเป็นที่ระงับคือสงบนั่นเองซึ่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น
 ให้มาระลึกถึงอยู่เสมอ และก็ให้ระลึกว่า จิตใจที่มีกิเลสมีตัณหาเป็นต้นดังกล่าวนั้น
 เหมือนกับจิตใจที่เป็นโรค และเมื่อหมอให้ยาระงับโรค การใช้ยาของหมอครั้งแรก ๆ นั้น
 ผลของยาที่ปรากฏขึ้นยังน้อย อาการของโรคยังมากกว่า จึงรู้สึกเหมือนอย่างว่ายังไม่
 ได้ผล เหมือนอย่างคนที่ เป็นไข้หรือว่าเป็นโรคเรื้อรัง เพราะว่าโรคกิเลสนี้เป็นโรคเรื้อรัง

เมื่อใช้ยาของหมอที่แรกนั้น อันที่จริงยาก็เข้าแก้แล้ว แต่ค่อย ๆ แก่ทีละน้อย ผลของยายังไม่ปรากฏให้เห็นให้รู้สึก ยังรู้สึกอยู่แต่อาการของโรคที่เป็นทุกขเวทนาต่าง ๆ จึงยังมีทุกขเวทนาครอบงำอยู่ แต่ว่าตัวเวทนาที่เป็นสุขอันเป็นผลของยานั้นยังน้อย แต่แม้เช่นนั้นก็ให้ความรู้สึกไว้ว่ายาต้องให้ผล เป็นการเชื่อเอาไว้ก่อนว่ายาต้องให้ผล ในเมื่อได้หมอดีที่สุดแล้ว ยาก็ต้องให้ผล ต้องเชื่อไว้ก่อนแม้ว่ายา ยังไม่ได้ให้ผล พยายามที่จะใช้ยาตามที่หมอสั่งใช้ไปเรื่อย ๆ ยานี้ก็เข้าไประงับโรคไปเรื่อย ๆ สักระยะหนึ่งก็จะเริ่มรู้สึกได้ผลว่าค่อยมีความสุขขึ้น และความทุกข์ที่เป็นทุกขเวทณาก็น้อยลง โรคเริ่มที่จะหาย และเป็นไปดังนี้โดยลำดับ จนถึงเมื่อโรคหายมากแล้ว สุขเวทนาที่เกิดจากยาก็มากขึ้น ทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคก็น้อยลง จนถึงเมื่อโรคหายทุกขเวทนาจากโรคก็หมดไป เหลือแต่ตัวสุขเวทนาที่เกิดจากยาที่หมอนั้นน้อยอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น ในขั้นแรกจึงต้องมีขันติคือความอดทนไว้ก่อน และเมื่อได้รับทุกข์ขึ้นเป็นทุกข์ทางใจ อึดอัดเดือดร้อนวุ่นวายดิ้นรนกวัดแกว่งไม่สงบ ก็ไม่ไปโทษว่าเป็นเพราะสิกขาวัณนธรรมปฏิบัติ ต้องโทษว่าเพราะต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ของนั้นก็คือความเพลินในใจเอง ของรากะคือความติดใจยินดีในใจเอง ในอารมณ์ที่เป็นกามทั้งหลาย เหมือนอย่างเป็นตัวโรคที่ยังให้เกิดทุกขเวทนา แต่เพราะปฏิบัติตามใจได้ ทุกขเวทณาก็หายไป เพราะว่ากิเลสทั้งปวงนี้ที่ชาวโลกทั้งหลายแก้กันก็แก้กันด้วยการปฏิบัติตามใจ ใจต้องการเป็นต้นหาอยู่ในอะไร ก็ปฏิบัติตามต้นหาเสีย ต้นหานั้นก็สงบ เพลินในอะไรติดใจในอะไร พยายามให้ได้มา ความเพลินความติดใจนั้นก็สงบไปในเรื่องนั้น แต่ก็ยังสยบติดอยู่ คือปฏิบัติตามใจ แก่ด้วยการปฏิบัติตามใจ ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามใจก็เป็นทุกข์ ทำให้อยู่ไม่ติด เหมือนคนที่ต้องการอะไรรุนแรงอยากจะได้อะไรรุนแรง ต้องไปให้ได้ ต้องไปทำอย่างนั้นให้ได้ ถ้าหากว่าไม่ยอมให้ไปก็ดิ้นรนทรมานทรมาย จับใส่ห้องขังใส่กุญแจเอาไว้ ถ้าออกไปไม่ได้ก็จะดิ้นรนอยู่ในห้องนั้น จนกว่าความต้องการนั้นสงบ ความทุกข์ต่าง ๆ ก็สงบ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ตรัสสอนให้ตามใจ แต่ตรัสสอนให้สงบใจเสีย ใจต้องการอะไรรุนแรงซึ่งเป็นกิเลสเป็นต้นหา ก็อดกลั้นงดเว้นไว้เสีย มีขันติความอดทน จึงได้ตรัสเอาไว้ว่า ขนฺติ พฺลฺว ยตฺถิํ ขันติเป็นกำลังของนักพรตทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เมื่อมีขันติเป็นกำลังอยู่ดังนี้

ก็เหมือนดั่งจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ให้ดินอยู่ในห้องของใจอันนี้ ไม่ยอมให้ออกมาทางกายทางวาจาสักพัก จิตก็สงบ และเมื่อสงบ แล้วก็รู้สึก จึงดูตัวความสงบ ให้รู้จักตัวความสงบและความสุขที่เกิดจากความสงบนั้น ในขณะที่ปฏิบัติทุกคราว ให้รู้จักว่าเมื่อปฏิบัติทุกคราวแล้ว จะต้องได้รับความสงบเป็นผลทั้งนั้น เหมือนอย่างกินยาของหมอที่ถูกกับโรคเข้าไป ก็ย่อมได้รับผลทุกคราวทั้งนั้น แต่ที่แรกนั้นยังเห็นยาก ต้องเชื่อก่อนว่าต้องมีผล และเมื่อยาเริ่มให้ผล กำจัดโรคลงไปทีละน้อยแล้ว ก็จะได้ความรู้สึกขึ้นเองว่า ทุกข์ที่เกิดจากกิเลสเหมือนอย่างโรคนั้นลดลงมาก แต่ว่าได้ความสุขขึ้นมาแทนที่คือความสงบโรค ได้ความหายโรคความสงบโรคขึ้นมาแทนที่เป็นความสุข ความสงบนั้นก็ถือว่าความหายโรคนั้นเอง คือโรคกิเลสในใจที่เป็นอยู่เรื่อร้งนั้นเอง เริ่มหายแล้ว ความสงบเข้ามาแทนที่ ก็ดูความสงบนั้นให้ชัดขึ้นมา

อันนี้แหละเป็นตัวอุปสมานุสสติ ที่ในนวกวาทได้ให้คำแปลไว้ว่า ระลึกถึงคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัวหลักใหญ่ในการปฏิบัติธรรม นี่แหละเป็นข้อที่ ๓ สัจฉิภระ การกระทำให้แจ้ง ในขณะที่เริ่มรักษาโรคคือโรคกิเลสในจิตใจที่เกิดขึ้นเรื่อร้งนั้น เกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมา ก็ให้รู้จักว่านี่เป็นผลของกิเลส เห็นเป็นผลของโรค ไม่ใช่เป็นผลของธรรมปฏิบัติวินัยปฏิบัติให้รู้จักเอาไว้ก่อน แล้วก็มีความอดทน เป็นพลังที่จะห้ามจิตระงับจิต เหมือนอย่างจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ไม่ยอมให้ออกไป มีความอดทนที่จะขังเอาไว้ให้ได้ แล้วก็ปฏิบัติในวินัยปฏิบัติธรรมปฏิบัติไป เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ผลเป็นความสงบจิต คือสงบกิเลสนั่นเอง ที่ว่าสงบจิตนั้นไม่ใช่สงบอะไร คือสงบกิเลสนั่นเอง ที่เรียกว่าสงบใจก็ไม่ใช่อะไร สงบกิเลสนั่นเอง ก็จะได้ผลเป็นความสงบกิเลสที่เราเรียกว่า ความสงบอันนำไปเกิดความสุข ได้ความสุขที่เริ่มได้ชัดและได้มาก ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ดังนี้ก็จะ เป็นสุขขึ้นในธรรมปฏิบัติในวินัยปฏิบัติ แต่ว่าจะได้ความสุขในข้อนี้ชัดเจนขึ้นมา ก็ในเมื่อได้พยายามที่จะมีขันติเป็นกำลังในการที่จะต้องห้ามใจ ไม่ปล่อยตามใจ เหมือนอย่างว่าถึงคราวที่จะต้องจับใจใส่ห้องขัง ก็ต้องจับใจใส่ห้องขังเอาไว้ จะเห็นว่าศีลเหมือนอย่างห้องขัง เห็นว่าสมาธิเหมือนอย่างห้องขัง เห็นว่าปัญญาเหมือนอย่างห้องขังก็ได้ แต่เป็นห้องขังที่เป็นประโยชน์และจะทำให้ได้ความสุข ทำให้หายโรคกิเลสในใจไปโดย

ลำดับ ดังนี้เป็นสังขนิกรณ์ การกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติในใจของตัวเอง ที่บังเกิดขึ้น ให้เชื่อไว้ก่อนว่า เมื่อปฏิบัติแล้วต้องได้ผล เป็นความสงบและเป็นความสุขที่ ใจนี้เองได้รับ ไม่ใช่ใครอื่น ส่วนความทุกข์มาก ๆ ที่มีอยู่ในที่แรกของการปฏิบัติ นั้น เป็นความทุกข์ที่เกิดจากกิเลส เพราะปฏิบัติตามใจของกิเลสไม่ได้ กิเลสจึงได้ออกฤทธิ์ แผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ทำให้จิตใจนี้ตันร่นกวัดแกว่งกระสับกระส่ายเพราะถูกกิเลสแผลง ฤทธิ์อยู่ในใจ ให้ทำความเข้าใจไว้ดังนี้ แล้วก็มีขันตอดทนเอาไว้ ไม่ยอมที่จะทำตามใจ กิเลส ให้รู้ผลดังนี้ ว่าเป็นผลของกิเลส ว่าเป็นผลของการปฏิบัติธรรมปฏิบัติวินัย ให้มีความรู้จักไว้ดังนี้แล้ว ความรู้นี้เป็นตัวปัญญา ที่จะช่วยจิตใจให้เป็นสมาธิคือ ตั้งมั่นแน่วแน่ขึ้นในการปฏิบัติ จะทำให้ปฏิบัติในศีลได้ ไม่ต้องละเมิดศีล อันนี้สำคัญมาก อันนับเป็นข้อที่ ๓ อันเป็นผลของข้อที่ ๔ คือภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ก็คือการปฏิบัตินั่นเอง ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ หรือปฏิบัติในไตรสิกขา

๕ สิงหาคม ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๘ ปฏิบัติ (ต่อ)

กิจในการปฏิบัติอริยสัจข้อที่ ๔ ก็คือภาวนา

คำว่า ภาวนา นั้นหมายถึงปฏิบัตินั่นเอง ดังที่ได้อธิบายแล้วในธรรมคુંนี้ว่า มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน โดยตรงสำหรับในอริยสัจข้อที่ ๔ นี้ ก็คือการทำปฏิบัติทำมรรคมงคล ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือ

ปฏิบัติทำสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบให้มีขึ้น คือให้รู้ทั่วถึงอริยสัจทั้ง ๔ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ทำสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเนกขัมมสังกัปปะ ความดำริออกคือออกจากกาม อพยาบาทสังกัปปะ ความดำริไม่ประทุษร้าย อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำริไม่เบียดเบียน

ทำสัมมาวาจาให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ทำสัมมากัมมันตะ การงานชอบ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเว้นจากปาณาติบาต การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงคือฆ่า เว้นจากอทินนาทาน คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้โดยจิตเป็นขโมย เว้นจากอพรหมจริยกิจ คือเว้นจากความประพฤติดิฉิดในกามทั้งหลาย

ทำสมาธิสมาธิ เลี้ยงชีวิตชอบ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ สำเร็จชีวิตด้วยสมาธิสมาธิ เลี้ยงชีวิตชอบ

ทำสมาธิสมาธิ เพียรชอบ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษา กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เจริญยิ่งขึ้นจนถึงความบริบูรณ์

ทำสมาธิสมาธิ สติคือระลึกได้ชอบ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือตั้งสติตามดูกาย หรือ พิจารณากายเวทนาจิตรธรรม อันเป็นสติปฏิฐานทั้ง ๔

ทำสมาธิสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือทำสมาธิให้ได้ตั้งแต่ ขึ้นอุปจารสมาธิ สมาธิที่เฉียด ๆ จะตั้งมั่นแนบแน่น จนถึงอัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิ ตั้งมั่นแนบแน่น นับเข้าเป็นฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ อันเรียกว่า รูปฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔

ทั้ง ๘ ข้อนี้ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สงเคราะห์เข้าเป็นปัญญาหรือ ปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์เข้าเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ มรรค ๘ จึงรวมเข้าเป็นไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในมรรค ๘ นั้น เรียงปัญญา ไว้เป็นที่ ๑ ศีลเป็นที่ ๒ สมาธิเป็นที่ ๓ ดังนี้คือภาวนา การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และ หากว่าจะแสดงอาศัยพระสังฆคณ ๔ ข้อข้างต้นก็ได้ คือสุปฏิปัตติ ปฏิบัติดี อูชุปฏิปัตติ ปฏิบัติตรง ญาญปฏิบัติ ปฏิบัติเป็นธรรมหรือถูกต้อง สามจีปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะ ปฏิบัติสมควร

ปฏิบัติดีนั้นคือดีกาย ดีวาจา ดีใจ หมายถึงปฏิบัติเป็นสุจริตกาย สุจริตวาจา สุจริตใจ อีกอย่างหนึ่ง ปฏิบัติดีที่มีธรรมคือความถูกต้องเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะได้อีกต่อไป ในข้อญาญปฏิบัติ

อูชุปฏิปัตติ ปฏิบัติตรงนั้น ก็คือตรงต่อความสันนิเลสและกองทุกข์ ดังจะยก เอาว่า ปฏิบัติเพื่อละโลภะหรือราคะ โทสะ โมหะ ตรงต่อการละดังกล่าวอันเรียกว่า ตรงต่อมรรคผลนิพพาน อันเป็นที่สันนิเลสและกองทุกข์ คือว่ามุ่งตรงต่อความสันนิเลส

และกองทุกข์ทั้งปวง ซึ่งในการปฏิบัติดังกล่าว ก็ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติดีด้วย เพราะการปฏิบัติที่เป็นการปฏิบัติดี ที่จะเป็นดีกาย ดีวาจา ดีใจ เป็นต้นดังกล่าวนั้น จะต้องเป็นการปฏิบัติด้วยกุศลมูล คือความไม่โลภความไม่โกรธความไม่หลง หรือความไม่มีราคะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ไม่ปฏิบัติไปตามอำนาจอกุศลมูล คือโลภะโทสะโมหะ หรือราคะโทสะโมหะ เพราะฉะนั้น จะเป็นปฏิบัติดีได้ดังนี้ ก็จะต้องมีการปฏิบัติตรงต่อกุศลมูล คือออรากะอโทสะอโมหะ หรืออโลภะอโทสะอโมหะ

และในการปฏิบัติดีปฏิบัติตรงดังกล่าวนี้ จะต้องมุ่งธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติให้เป็นญาญปฏิบัติโน ปฏิบัติเป็นธรรม เพราะว่าความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตยนั้นมี ๓ คือโลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่ อตตาริทธิปไตย ตนเป็นใหญ่ รัจฉาธิปไตย ธรรมเป็นใหญ่ ปฏิบัติที่มีโลกเป็นใหญ่นั้น คือการปฏิบัติตามโลกนิยม คือที่หมู่ชนนิยม สิ่งที่หมู่ชนเขานิยมว่าดี ก็เป็นดีที่เป็นโลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่หรือโลกนิยม แต่ว่าสิ่งที่โลกนิยมนั้นความจริงไม่ดีก็มี หรือไม่ดีก็มาก เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ดีจริงไม่ดีแท้ ส่วนที่เป็นอัตตาริทธิปไตย มีตนเป็นใหญ่นั้นก็เหมือนกัน คือปฏิบัติตามที่ตนเองนิยม สิ่งที่ตนเองนิยมน่าดี เป็นสิ่งที่ดีจริงก็มี ไม่มีดีจริงก็มี เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ดีแท้ รวมความว่า สิ่งที่มีโลกเป็นใหญ่คือตามโลกนิยม หรือมีตนเองเป็นใหญ่อันเรียกว่า มีตนเองนิยมนั้น เมื่อว่าในชั้นสามัญชนหรือปุถุชนทั่วไป ยังเป็น *ัตตาริทธิปไตย* คือมีตัณหาเป็นใหญ่อยู่ด้วยกันอย่างที่ว่าพระพุทธรเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ โลกคือชนหมู่มาก ก็ยังมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ตนเองก็ยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นทาสของตัณหา ก็ยังว่าดีหรือไม่ดีไปตามตัณหา ต่อเมื่อเป็นนายของตัณหา ยังมีตัณหาแต่ว่าเป็นนายของตัณหา ไม่เป็นทาสของตัณหา จึงจะอาจดีได้ถูกต้องมากขึ้น และก็อาจใช้ตัณหาไปในทางทำดี แต่ว่าถ้าให้ตัณหาใช้แล้วคือเป็นทาสของตัณหา ตัณหาก็คจะใช้ไปในทางชั่ว แต่จะเข้าใจว่าดี เช่นว่าตัณหาต้องการลาภ ต้องการยศ ต้องการสรรเสริญ ต้องการสุข อันเป็นโลกธรรมส่วนที่นำใคร่น่าปรารถนาพอใจ ตัณหาก็คจะใช้ให้แสวงหาลาภยศสรรเสริญสุขที่ตัณหาต้องการมา บำเรอตนหรือพวกของตน และถ้าได้มาก็ว่าดี อย่างคนที่มีลาภ มียศ มีสรรเสริญ มีสุข ความสบาย ในทางที่ไม่ชอบในทางที่ทุจริตต่าง ๆ แต่ทางโลกนิยม ก็นับถือกันว่าดี ตนนิยมไปตามตัณหาก็อ่าดี แต่ความจริงนั้นมันไม่ดี แต่ว่าจิตใจก็ยังมียังมีตัณหา

ยังมีนันทิคือความเพลิน ยังมีราคะคือความติดใจ อยู่ได้ด้วยอำนาจของตัณหา ไปกับตัณหา ก็นิยมว่าดี มุ่งให้ได้ก็แล้วกัน เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงโลกนิยมตนนิยมตามตัณหา จึงมักจะว่าถ้ามีสุจริตอยู่ที่ใจกว่าเขา เอรวยไม่ได้ จะต้องทุจริตจึงจะเอารวยได้เอาดีได้ในทางโลก ทางด้านลามทางด้านยศทางด้านสรรเสริญทางด้านสุขต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ในทางโลกหรือทางตนเองที่รวมกันเข้าเป็นโลก จึงเป็นทาสของตัณหาอยู่ จึงยังมีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แย่งลามแย่งยศแย่งสรรเสริญแย่งสุขกัน และก็ยังไม่เพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า *แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี* คือแม่น้ำนั้นไม่มีเต็ม ยังไหลไปเรื่อย หรือว่าไฟไม่อ้อมด้วยเชื้อ เอาเชื้อใส่ไฟให้ ไฟก็ยิ่งกองโต แล้วก็ไหม้เชื้อหมดไป ๆ ให้เชื้อมากเท่าไร ไฟก็กองโตเท่านั้น ตัณหาก็เช่นเดียวกัน ไม่อ้อมด้วยเชื้อ คือไม่อ้อมด้วยลาม ไม่อ้อมด้วยยศ ไม่อ้อมด้วยสรรเสริญ ไม่อ้อมด้วยสุข ยิ่งได้ก็ยิ่งอยากได้มาก จึงได้มีพระพุทธภาษิตเปรียบเทียบถึงว่า *ภูเขาทองทั้งลูกก็ยังไม้อ้อมแก่ตัณหา*

เพราะฉะนั้น การเบียดเบียนซึ่งกันและกันจึงยังมีอยู่ในโลก ยังหมดไปจากโลกไม่ได้ในเมื่อโลกยังมีตัณหาอยู่ ก็คือหมู่ชนในโลกนี้แหละพร้อมทั้งตัวเองด้วยการเบียดเบียนกันทุกระดับ ตั้งแต่ระดับระหว่างบุคคล ระหว่างครอบครัว ระหว่างหมู่ชน จนถึงระหว่างโลก ดังที่เกิดสงครามในโลกมากี่ครั้ง ๆ เฉพาะประเทศต่อประเทศ หรือว่าทั้งโลก แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายรบกัน เหมือนดังสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงครามโลกครั้งที่ ๒ ในสมัยไม่นานมานี้ ก็เพราะตัณหาของหมู่ชนในโลกพร้อมทั้งตนเองด้วย และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้ชาวโลกแม้ไม่ต้องการสงครามก็ต้องเข้าสงคราม เพื่อรุกรานผู้อื่นบ้าง เพื่อป้องกันตัวเองบ้าง การเบียดเบียนจึงไม่สิ้นไปจากโลก เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นตัณหาธิปไตยกันอยู่ ดังนี้ สิ่งในโลกนิยมหรือสิ่งที่ตนเองนิยมด้วยอำนาจตัณหา จึงยังไม่ใช่ดีแท้ จะต้องเป็น*ธัมมาริปไตย*คือมีธรรมเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็นธรรม คือมีธรรมเป็นใหญ่ มีความถูกต้องเป็นใหญ่ โดยที่เมื่อเป็นการปฏิบัติลู่อำนาจของตัณหา โดยมากก็ไม่เป็นธรรมในเมื่อเป็นทาสของตัณหา แต่เมื่อเป็นนายของตัณหา จึงจะอาจใช้ตัณหาตัวเองเป็นเครื่องทำให้อยากทำดี และก็ทำดีที่ถูกต้อง แต่เมื่อเป็นทาสของตัณหาแล้ว จะปฏิบัติเป็นธรรมไม่ได้ จะต้องเป็นการปฏิบัติผิดธรรม

เพราะฉะนั้น ที่จะดีแท่นั้นจะต้องเป็น ญาณปฏิปันโน ปฏิบัติเป็นธรรม คำว่า ญาณะ นี้ตามธาตุของศัพท์แปลว่า รู้ คือตัวปัญญาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ คือจะต้องรู้จริง รู้จริงว่าเป็นต้นหา เป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่ใช่เป็นสุขสมุทัย เหตุให้เกิดสุข ต้องเป็นการปฏิบัติเพื่อละต้นหา เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะมีการปฏิบัติเป็นธรรมได้ สมกับคำว่า รู้ ที่เป็นอรรถอันสำคัญของคำว่า ญาณะ ที่แปลว่า รู้ โดยตรงก็คือว่า รู้ว่าเมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อจับเข้าหลักอริยสัจ ๔ ก็คือรู้ว่า เมื่อทุกขสมุทัย คือต้นหาเกิด ทุกข์ก็เกิด เมื่อมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เกิด ความดับทุกข์ คือดับต้นหาก็คือเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ความรู้ดังกล่าวนี้จึงเป็นตัวญาณะ ที่พึงบรรลุ ความรู้ดังกล่าวนี้จึงจะมีการปฏิบัติเป็นธรรมได้ และเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

๖ สิงหาคม ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๙ ปฏิบัติ (ต่อ)

ได้อธิบายปฏิบัติมาจนถึงเข้ากิจในอริยสัจ ๔ และถึงข้อ ๔ คือภาวนา อันเป็นกิจที่พึงปฏิบัติในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และได้อธิบายยกเอาพระสังฆคุณทั้ง ๔ เข้ามาประกอบ คือ *สุปฏิบัติ* *ปฏิบัติดี* *อุชุปฏิบัติ* *ปฏิบัติตรง* *ญาปฏิบัติ* ปฏิบัติเป็นธรรมหรือถูกต้องด้วยปัญญา จึงมาถึงสังฆคุณข้อที่ ๔ คือ *สามีจิปฏิบัติ* ปฏิบัติขบยั้ง สมควร เหมาะ คำว่า *สามีจิ* นี้ แปลกันว่า ขบยั้งหรือขบ สมควร เหมาะ พิจารณาดูความหมายของข้อนี้ ก็มีคำสำคัญในทางที่ เป็นไปตามคำแปลนั้น คือว่า ขบยั้ง สมควร เหมาะ เมื่อมีความหมายประกอบกันเข้าอีกกับ ๓ ข้อข้างต้น ก็กล่าวได้ว่า ในการปฏิบัตินั้นจะต้องดี ตรง เป็นธรรม และสมควรหรือขบ เหมาะด้วย

ข้อนี้หากจะดูความแตกต่างกัน ก็อาจจะพิจารณาเห็นได้ในตัวอย่างบางอย่าง คือว่าในการปฏิบัติที่จะให้บังเกิดผลนั้น จะต้องมีความเหมาะสม ขบหรือสมควรอีกด้วย จึงจะให้ผลได้ อาจยกตัวอย่างเรื่องพระอานนท์ เมื่อท่านกำลังเร่งปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงอรหัตตมรรคอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ ที่มีแสดงไว้ในตำนานว่า ท่านพระอานนท์ นั้นเป็นพุทธอุปัฏฐากประจำของพระพุทธเจ้า ได้เป็นผู้ทรงจำพระพุทธรัจจะไว้ได้มาก หรือจะเรียกว่าทั้งหมดก็น่าจะได้ และท่านก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบันบุคคลซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นแล้ว เมื่อพระพุทธรเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระเจ้า

ปรารภชักชวนสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ก็กำหนดจำนวนไว้ว่า ๕๐๐ รูป และกำหนดคุณสมบัติไว้ว่า เป็นพระอรหันตชีณาสผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ซึ่งแตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ ได้อภิัญญา ๖ ถึงแม้พระอานนที่นั่นท่านยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ท่านทรงจำพระธรรมวินัยไว้ได้มาก เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ที่ได้รับเลือกจึงได้ขอให้เลือกพระอานนที่ขึ้นอีกรูปหนึ่งเป็นที่ครบ ๕๐๐ เพราะถ้าหากว่าจะขาดพระอานนที่เสีย ก็ยากที่จะทำสังคายนาพระธรรมวินัยได้ พระมหากัสสปก็ได้กำชับท่านว่าให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท พระอานนที่จึงได้ตั้งทำความเพียรอย่างมาก ด้วยต้องการที่จะให้บรรลุพระอรหัตตมรรคพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ก่อนสังคายนา แต่ท่านก็ยังไม่วางใจจนถึงคืนวันสุดท้ายก่อนที่จะถึงวันสังคายนา ท่านก็เร่งความเพียรอย่างเต็มที่ แต่ท่านก็ยังไม่วางใจบรรลุมรรคอรหัตตผลอยู่นั่นเอง จนถึงท่านคิดว่าจะพักผ่อนน้อยหนึ่ง จึงได้เอนกายลงนอนพัก ก็สำเร็จพระอรหัตตมรรคพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ขึ้นพร้อมทั้งอภิัญญาและปฏิสัมภิทาในระหว่าง ๔ อิริยาบถ คือไม่ใช่นอน ไม่ใช่นั่ง ไม่ใช่เดิน ไม่ใช่ยืน เพราะเอนกายลงจะนอน แต่ยังไม่ทันนอน ก็สำเร็จขึ้นมาทันที

พระอาจารย์ได้แสดงอธิบายว่า ท่านปฏิบัติมรรคมืองค์ ๘ มาพร้อมแล้ว หรือจะกล่าวได้ว่า ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรมถูกต้องมาแล้ว แต่ยังขาดความชอบยิ่ง ความสมควร หรือความเหมาะสมอยู่อีกประการหนึ่ง คือว่าตัวต้นหาความอยากที่จะบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์นั่นเอง ซึ่งมีอยู่อย่างแรงกล้า ต้นหาตัวเองจึงได้มากันเอาไว้ไม่ให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ครั้นท่านคิดว่าจะพักละ ก็แปลว่าปล่อยต้นหา ในขณะที่ท่านเอนกายลงนั้น ท่านปล่อยต้นหาคือความอยากอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุ พอท่านปล่อยต้นหา ก็บรรลุทันทีเพราะท่านพร้อมแล้ว ต้นหาตัวเองยังกั๊กเอาไว้ ครั้นปล่อยต้นหาจึงบรรลุทันที อันนี้แหละแสดงถึงว่า ต้องมีสามิจปฏิบัติ ปฏิบัติชอบยิ่ง คือเหมาะหรือสมควรประกอบอีกด้วย จึงจะให้บังเกิดผลอย่างสมบูรณ์

คำว่า สามิจ นี้เป็นคำที่มีใช้ในวินัยด้วย และเป็นคำที่มีใช้ในการแสดง กิริยาอาการด้วย ที่มีใช้ในวินัยนั้น คือที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้กระทำกิจบางอย่างซึ่ง

เรียกว่าเป็น*สามิจิ*หรือ*สามิจิกรรม* ที่แปลว่า กรรมที่ชอบยิ่ง หรือกิจที่ชอบยิ่ง คือในสิกขาบทที่ ๒ แห่งรัตนวรรค ในกัณฑ์ปาจิตตีย์ มีบัญญัติไว้ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดเก็บเอากัถิให้เก็บเอากัถิ ซึ่งรัตนะกัถิ ซึ่งของสมมติว่ารัตนะกัถิ เว้นไว้แต่ในวัดที่อยู่กัถิ ในที่อยู่พักกัถิ เป็นปาจิตตีย์ และภิกษุเก็บเอากัถิ ให้เก็บเอากัถิ ซึ่งรัตนะกัถิ ซึ่งของสมมติว่ารัตนะกัถิ ในวัดที่อยู่กัถิ ในที่อยู่พักกัถิ ฟังเก็บไว้ด้วยหมายว่า ของผู้ใด ผู้นั้นจะได้เอาไป นี่เป็นสามิจิกรรมในเรื่องนั้น (คือเป็นกิจที่ชอบยิ่ง) “และพระอาจารย์ได้แสดงว่า ถ้าไม่ปฏิบัติตามบัญญัตินี้ก็ต้องอาบัติทุกกฏ ที่มีใช้ในการแสดงกิริยานั้น ดังที่แสดงถึงกิริยาที่เรียกว่าเป็นความเคารพ เช่นว่า ไหว้ อภิวัต กราบไหว้ ยืนรับ และ*สามิจิกรรม* กรรมที่ชอบยิ่ง เป็นต้นว่าเมื่อนำศพผ่านมา หากว่ากำลังเดินอยู่ในทาง ก็ให้หยุดเดิน และหันหน้าไปทางศพ อุทิศส่วนกุศลให้ ดังนี้เป็นกรรมที่ชอบยิ่ง เรียกว่าเป็น*สามิจิกรรม* อย่างหนึ่ง อันเรียกว่าเป็นความเคารพอย่างหนึ่ง คือเป็นการกระทำที่เหมาะสมสมควรที่ชอบในเรื่องนั้น ๆ จึงเป็นคำที่มีความกว้าง และแม้ในการปฏิบัติธรรมก็ต้องมีประกอบอยู่ด้วย ก็เป็นอันว่าการปฏิบัตินั้นจะต้องมีทั้งหมด คือทั้ง ๔ นี้ประกอบกัน จึงจะสมบูรณ์ จึงจะให้ผลตามที่มุ่งหวัง คือปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งหรือสมควรหรือว่าเหมาะ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายในชื่อว่า*ปฏิบัติ* หรือปฏิบัติ ซึ่งสืบต่อมาจากปริยัติ ปริยัติก็เป็นปริยัติศาสนา ปฏิบัติก็เป็นปฏิบัติศาสนา จึงเป็นอันว่าศาสนานั้นมีความหมายถึงปริยัติศาสนาอย่าง ๑ ปฏิบัติศาสนาอย่าง ๑ และปฏิเวธศาสนาที่จะแสดงต่อไปอีกอย่าง ๑ คำว่า ศาสนา นั้นที่แปลกันว่าคำสั่งสอน ฟังดูก็เป็นแค่ปริยัติ แต่อันที่จริงนั้นแปลว่าคำสั่งสอนก็ได้ การสั่งให้ปฏิบัติให้กระทำ หรือการปฏิบัติก็ได้ และการปฏิบัตินั้นก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอน คำสั่งสอนนั้นก็เพื่อให้ปฏิบัติ ทั้งปริยัติและทั้งปฏิบัติจึงต้องคู่กัน จะขาดกันเสียไม่ได้ ถ้าไม่มีปริยัติ ก็ปฏิบัติไม่ถูก จะต้องรู้ปริยัติก่อนแล้วจึงจะปฏิบัติได้ และถ้ารู้ปริยัติแล้วไม่ปฏิบัติ เพียงแต่ปริยัติอย่างเดียว ก็ไม่ได้ให้บังเกิดผล ไม่ทำให้มีให้เป็นอะไรขึ้นมา ไม่มีไม่เป็นธรรมทุกข้อ แต่เมื่อมีปฏิบัติแล้ว ก็จะมีให้เป็นธรรมได้ทุกข้อ ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ดังที่กล่าวแล้ว หรือกล่าวยกเอา

มรรคมืองค์ ๘ ก็กล่าวได้ว่า เมื่อมีปฏิบัติ จึงจะให้เป็นสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติคือระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือสมาธิตั้งใจมั่นชอบ ย่อเข้าก็เป็นไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อปฏิบัติจึงจะเป็นศีลขึ้นมา เป็นสมาธิขึ้นมา เป็นปัญญาขึ้นมา ก็มีขึ้นเป็นขึ้นที่กาย วาจาใจนี้เอง มีเป็นไตรสิกขาขึ้น มีเป็นมรรคมืองค์ ๘ ขึ้น เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้น หรือเป็นสัมมาทิฐิขึ้นเป็นต้น เพราะฉะนั้น ปริยัติ ปฏิบัติทั้งคู่นี้จึงต้องคู่กัน และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้บังเกิดผล ซึ่งจะกล่าวถึงในข้อปฏิบัติต่อไป

๑๐ สิงหาคม ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๑๐ ปฏิเวธ

ได้แสดงปริยัติและปฏิบัติมาโดยลำดับแล้ว และแสดงปฏิเวธ อันเป็นข้อที่ครบ
๓ ต่อไป

คำว่า ปฏิเวธ แปลกันมาว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด แต่ตามศัพท์ของปฏิเวธ
นั้นแปลว่า เจาะแทง และมักแสดงเป็นทางปัญญา จึงมีการเติมคำว่า รู้แจ้ง เข้าข้างหน้า
และ เจาะแทง นั้นก็แปลว่า แทงตลอด รู้แจ้งแทงตลอด ตามความมุ่งหมายนั้น ก็มุ่ง
หมายว่าเจาะแทงกิเลสคือละกิเลส และการละกิเลสนั้น ถ้าเป็นอวิชชาคือความไม่รู้
ซึ่งเป็นเครื่องปกปิดสัจจะคือความจริง ไม่ให้รู้ถึงความจริง จึงจะต้องเจาะแทงอวิชชาที่
ปกปิดไว้ ให้ทะลุอวิชชาเข้าไปได้แล้ว จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่อวิชชาปกปิดไว้ และ
เครื่องเจาะแทงนั้น ที่เป็นข้อสำคัญก็คือปัญญา แต่ว่าตามความหมายนั้น ที่คลุมหมดย
ก็ต้องหมายถึงทั้งศีลทั้งสมาธิรวมอยู่ด้วย จึงกล่าวทั้งหมดได้ว่า เครื่องมือเจาะนั้นก็คือ
ปฏิบัตินั่นเอง ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา เมื่อปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาขึ้นมา
มีหรือเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา ศีลสมาธิปัญญานี้ก็เจาะแทงกิเลส หรือ
ละกิเลส หรือยกอวิชชาขึ้นมา ก็เจาะแทงอวิชชาลงไป ทำให้เห็นสัจจะคือความจริง
เพราะฉะนั้น ในการให้คำแปลคำว่า ปฏิเวธ นี้ เพื่อให้รวบรัด จึงได้ยกเอาปัญญาขึ้น
มาเพียงข้อเดียว และเพื่อให้สัมพันธ์กัน จึงแปลว่า รู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งก็มีความหมาย
ที่ดี แทงตลอดก็คือว่าทะลุตลอด เมื่อมีความหมายว่าละ ก็ละได้หมด เมื่อมีความหมายถึง

อวิชา ก็เจาะแทงอวิชาได้ทะลุตลอด จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่เรียกว่า **สัจธรรม** อาการดังที่กล่าวมานี้คือปฏิเวธ เป็นผลของการปฏิบัติ

กล่าวได้ว่า ปฏิบัติมีขึ้นเมื่อใด การเจาะแทงกิเลสหรือการละกิเลสก็มีขึ้นเมื่อนั้น แต่ว่าเมื่อยังละหรือเจาะแทงกิเลสได้น้อย การละหรือการเจาะแทงนั้นก็ยังไม่ปรากฏให้ชัด เหมือนอย่างคนที่มีโรคและหมอให้กินยาหรือทายาแก้โรค เมื่อใช้ยาที่แรก อาการที่หายของโรคยังไม่ปรากฏ จะปรากฏเมื่อหายมากขึ้น แต่อันที่จริงนั้นการหายโรคไม่ได้หายขึ้นทันที แต่ค่อย ๆ หาย เมื่อใช้ยาหลายครั้ง ก็ค่อย ๆ หายขึ้น ที่แรกผู้ที่เป็นโรคเองยังไม่ปรากฏ แต่เมื่ออาการของโรคนั้นบรรเทาขึ้นมากพอสมควร จึงจะค่อยรู้สึก แล้วก็กล่าวว่าถูกยาแล้ว โรคเป็นอันมากนั้นต้องใช้ยากันหลาย ๆ วัน แต่บางอย่างถ้าโรคน้อย เมื่อยาดีก็ครั้งเดียว คือใช้ยาครั้งเดียวก็หายได้ อย่างเริ่มจะเป็นหวัด รู้สึกว่าจะเป็นหวัด ก็ใช้ยาแก้หวัดหนึ่งเดียวก็หายได้ แต่แม้ว่าจะหายนานวันก็ตามอาการที่หายที่บรรเทาผ่อนคลายนั่นก็มีเรื่อย ๆ ไปทีละน้อย ๆ จนถึงหาย แต่ว่าอาการหายนั้นก็เริ่มมีตั้งแต่การใช้ยาครั้งแรกแล้ว แม้ว่าบุคคลผู้เป็นโรคจะไม่รู้ก็ตามความเติบโตขึ้นของสิ่งทั้งหลายก็มีอยู่ดังนี้ อาการหายโรคก็เป็นอาการเติบโตอย่างหนึ่งของอาการที่หาย ก็ค่อย ๆ มีต้นไม่มีผล ผลของต้นไม้นั้นก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา จนถึงโตเต็มที่ แม้ว่าร่างกายของบุคคลที่เกิดมา ก็เติบโตขึ้นมาตั้งแต่จุดเริ่มต้นในครรภ์ของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่โตขึ้นมาทันที จนถึงเมื่อคลอดออกมาแล้ว ก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา ต้องใช้เวลาเป็นนานปี ไม่ใช่โตทันที แต่ว่าโตขึ้นมาโดยลำดับ ตั้งแต่เล็กจนถึงโตเต็มที่ ความเติบโตของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งก็เป็นดังนี้ อาการของโรคก็เหมือนกัน ก็มักจะเป็นตั้งแต่น้อยแล้วก็มากขึ้น อาการหายก็เหมือนกัน หายตั้งแต่น้อยจนถึงหายมาก ซึ่งเป็นความเติบโตของการหาย

อันผลของการปฏิบัตินี้ ได้แสดงไว้แล้วในกิจของอริยสัจข้อที่ ๓ คือ **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ ซึ่งมีกิจที่พึงปฏิบัติต่อข้อนี้ก็คือ **สัจฉิภรณ์** การกระทำให้แจ้ง เมื่อมีมรรคคือการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ขึ้นเมื่อใด ความดับทุกข์ก็มีขึ้นเมื่อนั้นทันที แต่ว่ามีทีละน้อย จึงตรัสสอนให้ทำสัจฉิภรณ์คือการกระทำให้แจ้ง เพื่อจะได้ทราบว่าการปฏิบัติมีผล ทำให้เห็นผลของการปฏิบัติ จะไม่เข้าใจผิดในผลของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น

แม้ในข้อปฏิเวธนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นผลของการปฏิบัติซึ่งจะต้องใช้สังกัจฉา คือการกระทำให้แจ้ง ซึ่งว่าถึงเป็นกิจที่ต้องกระทำให้แจ้ง ก็เป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวแก่ทำให้รู้จักผลของการปฏิบัติ และเมื่อปฏิเวธแปลว่า เจาะแทง อาการที่เรียกว่าเจาะแทงนี้จึงมีตั้งแต่ขั้นปริยัติดังที่ได้แสดงแล้วว่า ที่เรียกว่าปริยัตินั้นก็คือการเรียน ที่จะต้องมีการฟัง มีการอ่าน มีการทรงจำ มีการเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา มีการขบเจาะด้วยทิวฐิติคือความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

อันคำว่า ขบเจาะด้วยความเห็น นี้ ศัพท์ว่า ทิวฐิติปฏิเวธ หรือ ทิวฐิติปฏิเวธ ขบเจาะด้วยทิวฐิติคือความเห็น คือว่าปฏิเวธคำเดียวกันนี้แหละ แต่ในที่นี้แปลว่า ขบเจาะเพื่อให้เหมาะแก่ความหมายที่ใช้ในส่วนที่เกี่ยวกับปริยัติ จะแปลว่า เจาะแทงก็ได้ เจาะแทงด้วยความเห็น ก็คือว่าเจาะแทงอรรถคือเนื้อความของข้อธรรมที่ฟัง หรือที่อ่าน หรือที่เพ่งพินิจให้เข้าใจ ด้วยวิธีที่เรียกอีกคำหนึ่งว่า โยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คำว่า โยนิโส นี้ตามศัพท์ แปลว่า โดยกำเนิด การทำไว้ในใจโดยกำเนิด คือว่าพิจารณาจับเข้าไปจนถึงเหตุเกิด หรือความเกิดขึ้น หรือเหตุเกิดขึ้น หรือทางเกิดขึ้น หรือกำเนิด กำเนิดของข้อธรรมนั้น ๆ พร้อมทั้งผลคือรู้เหตุรู้ผล โยนิโสมนสิการนี้เป็นเครื่องมือในการขบเจาะ ต้องใช้ทิวฐิติคือความเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้อง อันเป็นตัวบัญญัติในการขบเจาะอีกเหมือนกัน หรือในการเจาะแทงอีกเหมือนกัน เมื่อมีทิวฐิติปฏิเวธดังนี้ จึงจะมีความเข้าใจในธรรมอันเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นสุดยอดของปริยัติ เบื้องต้นของปริยัตินั้นก็คือฟังด้วยหูหรืออ่านด้วยตา หรือจะเรียกรวม ๆ ทั้งหมดว่า สังเกตจากกำหนดสำเนียงจากอายตนะทั้ง ๕ คือตาบ้าง หูบ้าง จมูกบ้าง ลิ้นบ้าง กายบ้าง ทางรูปที่ตาเห็น ทางเสียงที่หูได้ยิน ทางกลิ่นที่จมูกได้ทราบ ทางรสที่ลิ้นได้ทราบ ทางกายคือสัมผัสที่กายได้ถูกต้อง ทั้ง ๕ ทางรวมเรียกในคำว่า ฟังหรือว่าอ่าน แล้วมาถึงเพ่งด้วยใจ มนสาอนุpekขิตา ความเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ก็มาถึงข้อที่ ๖ อายตนะข้อที่ ๖ มโนคือใจ เพ่งด้วยใจ แล้วจึงมาถึงข้อสุดท้ายซึ่งเป็นยอดของปริยัติก็คือทิวฐิติปฏิเวธ ขบเจาะหรือว่าเจาะแทงด้วยทิวฐิติคือความเห็นชอบ อันหมายถึงความเห็นชอบโดยโยนิโสมนสิการเป็นความเข้าใจอันถูกต้อง แปลว่า ยอดของปริยัติก็ต้องมีปฏิเวธ

มาถึงปฏิบัติ ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ซึ่งรวมเอาปฏิบัติของกิจใน อริยสัจ ๔ เข้ามาเป็นฐานใหญ่ ก็อาจจะกล่าวได้ว่า ยอดของปฏิบัตินั้นก็ต้องมี ปฏิเวธ อีกเหมือนกัน คือว่าต้องเจาะแทงลงไปให้ถึงศีลถึงสมาธิถึงปัญญา เพราะว่าจะต้องต่อสู้ กับกิเลส ปฏิบัตินั้นต้องต่อสู้กับกิเลส เหมือนอย่างเข้าสนามรบกับกิเลส คือต้องต่อสู้ กับกิเลสกองตัณหา หรือกองโลภะโทสะโมหะ หรือราคะโทสะโมหะ รวมความว่าต้อง ต่อสู้กับกิเลส กิเลสนี้เป็นเครื่องป้องกันไว้ ไม่ให้ปฏิบัติเป็นธรรมชาติขึ้นมา จะยก เอาข้อไหนก็ได้ทั้งนั้น จะยกเอามรรคมีองค์ ๘ ก็ได้ แต่ว่าสั้น ๆ จะยกเอาข้อศีลสมาธิ ปัญญา ซึ่งย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ จะเป็นศีลขึ้นมาได้ ก็ต้องต่อสู้กับกิเลสที่เป็น ตัวตัณหา หรือเป็นโลภะหรือราคะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ ซึ่งชักนำไปไม่ปฏิบัติในศีล ดังที่ปรากฏเป็นเจตนา ความจงใจที่จะละเมิดศีลข้อนั้นข้อนี้ และในการปฏิบัติสมาธิ ก็มีนิเวศน์เข้ามาขัดขวางไม่ให้จิตเป็นสมาธิได้ นิเวศน์จะจูงจิตออกไปจากสมาธิ ดึงจิต ออกไปจากสมาธิ จะปฏิบัติทางปัญญา ก็มีโมหะ ความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ ที่ทำให้ยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็นอัตตาตัวตน ครั้นเมื่อมาปฏิบัติ ทางปัญญา พิจารณาให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาดำมืดตัวตน ความเห็น ยึดถือเหล่านี้ก็จะขัดขวาง ไม่ยอมให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ศีลจึงไม่เกิด หรือเกิดก็ไม่บริสุทธิ์ สมาธิจึงไม่เกิดหรือเกิดก็เป็นสมาธิชั่วคราว หรืออย่างมากที่สุดก็เป็น อุปจาร ไม่อาจถึงอัปปนาคือแนบแน่น ปัญญาก็ไม่เกิดเพราะมีความเห็นขัดแย้งว่า สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาตัวตน เป็นสุข และเที่ยง ปัญญาจึงไม่เป็นปัญญา เป็นอันว่า กิเลสคอยขัดขวางไม่ให้เป็นศีลที่บริสุทธิ์ ไม่ให้เป็นสมาธิจนถึงอัปปนาคือแนบแน่น ไม่ให้ได้เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าเป็นวิปัสสนาปัญญา จึงต้องเจาะแทง เป็นอันว่า ต้องต่อสู้กับกิเลส ต้องละกิเลส ทำลายกิเลสลงไป นี่คือการเจาะแทง การละ การทำลาย จึงเป็นศีลเป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ยอดของปริยัติก็ต้อง มีปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องมีปฏิเวธ คือเป็นปฏิเวธชั้นปฏิบัติ

เป็นอันว่าปฏิเวธนั้นจะต้องมีตั้งแต่ขั้นปริยัติ ปริยัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ ยอดของ ปฏิบัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ และมาถึงข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นปฏิเวธเอง คือหมายความว่าเป็นส่วน ผลของปฏิบัติ ก็ต้องมีปฏิเวธมาโดยลำดับ จึงจะรู้ผลของการปฏิบัติมาโดยลำดับได้

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๓ นั้น เพราะฉะนั้น ปฏิเวธอันเป็นข้อที่ ๓ นี้จึงเป็นข้อที่สำคัญ ปฏิบัติเมื่อใด ก็ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติเมื่อนั้น ก็ต้องมีปฏิเวธตั้งแต่ขั้นที่เป็นสังขนิกรรม คือการกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติ ซึ่งเป็นตัวปฏิเวธ ต้องรู้จักตั้งแต่นั้นปฏิเวธของปริยัติ ขั้นปฏิเวธของปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธของปฏิเวธนี้เอง โดยจะต้องเจาะแทงกิเลส เจาะแทงโมหะอวิชชา หรือว่าแทงตลอดโมหะอวิชชา จึงจะได้ตัวความรู้แจ้ง เพราะเหตุว่ายังเจาะแทงกิเลสไม่ได้ จะเป็นปริยัติก็ยังไม่ได้สมบูรณ์ จะเป็นปฏิบัติก็ยังไม่ได้สมบูรณ์ และจะเป็นตัวปฏิเวธเองก็ยังไม่ได้สมบูรณ์ เพราะยังเจาะแทงเครื่องปิดบังไม่ได้ คือกิเลสนั่นเอง ซึ่งปิดบังสัจจะคือความจริง ยังทะลุไปยังสัจจะคือความจริงไม่ได้ จึงต้องเจาะแทงแต่เครื่องเจาะแทงนั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล ก็ปฏิบัติที่นั่นแหละซึ่งสืบเนื่องมาจากปริยัติ เป็นเครื่องเจาะแทง คือเมื่อเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมาทีหนึ่ง ก็มาเป็นปฏิเวธ คือว่า เจาะแทง ทำลาย ละกิเลสได้ที่หนึ่งไปโดยลำดับ และเมื่อกิเลสเบาเข้า เมื่อกิเลสน้อยเข้า สัจจะคือความจริงก็ปรากฏชัดขึ้น ตั้งต้นแต่สัจจะคือความจริงในขั้นกรรมดังที่มีแสดงถึงสัจจะคือความจริงในขั้นกรรมไว้ว่า *กฺลฺยณการี กฺลฺยณํ ทำติได้ดี ปาปการี จ ปาปกํ ทำชั่วได้ชั่ว* หรือสัจจะในขั้นกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า *กมฺมสฺสโกมฺหิ* เรามีกรรมเป็นของของตน *กมฺมทายาทิ* เป็นทายาทรับผลของกรรม *กมฺมโยนิ* มีกรรมเป็นกำเนิด *กมฺมพหุ* มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ *กมฺมปฏิสรณ* มีกรรมเป็นที่อาศัย *ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ* จักกระทำกรรมอันใดไว้ *กฺลฺยณํ วา ปาปกํ วา ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาทิ ภวิสฺสามิ* จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

แม้สัตว์ทั้งหลายก็เป็นเช่นเดียวกัน คือกรรมเป็นของของตนเป็นต้น นี้เป็นสัจจะในขั้นกรรม สัจจะในขั้นกรรมนี้จะถูกโมหะคือความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ พร้อมทั้งกิเลสกองโลกกองโกรธกองหลง หรือว่ากองราคะโทสะโมหะปกปิดเอาไว้ ทำให้จิตนี้ไม่สามารถที่จะชำแรกไปรู้ได้ แม้ว่าจะได้ฟังมา ๑๐๐ ครั้ง ๑,๐๐๐ ครั้ง ได้สวดเป็น ๑๐๐ ครั้ง ๑,๐๐๐ ครั้ง แต่ก็ไม่ได้ปัญญาคือความรู้ของตน รู้เจาะแทงเข้าไปถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง และเมื่อยังมีกิเลสเหล่านี้ปกคลุมอยู่ จึงมีอคติ คือความลำเอียง ดังที่แสดงไว้ในเรื่องอคติ ๔ *ฉันทาคติ* ลำเอียงไปด้วยฉันทะคือความชอบพอใจ *โทสาคติ* ลำเอียงไปด้วยโทสะ ความขังเกลียดโกรธ *โมหาคติ* ลำเอียงด้วยความหลง *ภยาคติ*

ลำเอียงด้วยความกลัว จึงไม่มีการลงสันนิษฐานใจของตัวเอง คือตกลงใจของตัวเอง
วินิจฉัยใจของตัวเองลงไปจริง ๆ ว่าจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ต่อเมื่อ
ได้มีปฏิเวธในปริยัติ คือเข้าใจในปริยัติ ปฏิเวธในปฏิบัติ คือปฏิบัติเป็นศีลเป็นสมาธิ
เป็นปัญญาขึ้นมา มาเป็นตัวปฏิเวธคือว่าเจาะแทงอวิชาโมหะเหล่านี้ที่หุ้มห่อจิตอยู่
ก็ไม่ต้องหมด เจาะแทงลงไปบางส่วน แต่ให้ลึกพอ จนถึงสัจจะคือความจริงอันนี้ สัจจะ
คือความจริงอันนี้ก็จะไผ่ล่อออกมาว่าเป็นจริง เป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้
เป็นการสันนิษฐานคือตกลงใจ เป็นวินิจฉัยคือการตัดสินใจของตนเอง เป็นศรัทธาคือ
ความเชื่อมั่นของตนเอง เป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงของตนเองขึ้นได้ทันที ว่าเป็นจริง
ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าจะหมดอคติที่ทำให้ลำเอียง ถ้าเปรียบเหมือน
ผู้พิพากษา ตัวเองก็เป็นผู้พิพากษาที่ตัดสิน อย่างยุติธรรม ปราศจากอคติหรือความ
ลำเอียงใด ๆ ทั้งสิ้น และแม้ในข้ออริยสัจก็เช่นเดียวกัน

ครั้งที่ ๑๑ กิเลส

เมื่อว่าถึง *ปฏิเวธ* ที่แปลกันว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด และลำพังศัพท์ปฏิเวธ ก็แปลว่า เจาะแทงหรือแทงตลอด เท่านั้น แต่ว่าเพื่อให้ได้ความจริงได้ใช้ปัญญาเข้ามา ประกอบ ซึ่งอันที่จริงนั้นก็ทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา แต่ปัญญาเป็นยอดหรือเป็นคม จะยกปัญญาขึ้นมาเป็นประธานประกอบเข้ากับคำว่า เจาะแทง จึงใช้คำแปลว่า รู้แจ้ง และเพื่อให้สัมพันธ์กันจึงรวมกันว่ารู้แจ้งแทงตลอดดังกล่าว หากจะถามว่า รู้แจ้งแทงตลอดอะไร หรือว่า เจาะแทงอะไร ก็ตอบว่า เจาะแทงกิเลส จะยกเอาว่า อวิชชา โมหะ ตัณหา หรือโลกไภรพล ขัดข้องหนึ่งหรือทั้งหมดก็ได้

จะว่าถึง *กิเลส* คำว่า *กิเลส* นั้นแปลว่า เศร้าหมอง หมายถึงเครื่องเศร้าหมอง ของจิตหรือจิตใจ จิตนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง แต่เศร้าหมอง ไปเพราะ *อุปกิเลส* อันแปลว่า กิเลสที่จรเข้ามา ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้ว่า *ปภัสสรสมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ภิกฺขุทั้งหลาย จิตฺตํประภัสสรคือผุดผ่อง ตณฺจ โข อาคนตุเกหิ อุปฺกฺกิเลสฺหิ อุปฺกฺกิลฺภฺจํ* แต่ว่าจิตนั้นเศร้าหมองไปแล้ว เพราะอุปกิเลสที่จรเข้ามา^๑ ดังนี้ ตามพระพุทธภาษิตนี้แสดงว่า มีธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เรียกว่า จิต ไทยเรามักจะ แปลว่า ใจ จึงมักเรียกรวมกันว่า จิตใจ ศัพท์ธัมมะในพระพุทธศาสนาที่เรียกรวมใน

^๑ อจ. เอก. ๒๐/๕๐/๑๑.

ภาษาไทยว่าใจนั้น มีอยู่ ๓ คำคือ จิตนี้คำ ๑ มโนหรือมนัสคำ ๑ วิญญาณหรือตามศัพท์ว่า วิญญาณ คำ ๑ แต่ว่าตามความหมายในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนใช้คำว่า มโน ที่เราแปลว่าใจเหมือนกันนั้นเป็นอายตนะข้อที่ ๖ คือจักขุ ตา โสตะ หู ฆานะ จมูก ชิวหา ลิ้น กายะ กาย และมโนหรือมนะหรือมนัส ใจ ส่วนวิญญาณนั้นใช้หมายถึงขันธ์ที่คาร์บ ๕ ในขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขารคือความคิดปรุงหรือปรุงคิด วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณคือความรู้ แต่ว่าคำเหล่านี้ ความหมายตามที่อธิบายในธัมมะนั้นต่างกัน ดังนี้

จิตนั้นหมายถึงธรรมชาติอันหนึ่งที่มีอยู่ในร่างกายอันนี้ คู่กันกับคำว่า กาย ที่เรียกว่า กายและจิต กายนั้นหมายถึงรูปกายหรือรูปขันธ์ อันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม บางแห่งแสดงเป็นธาตุ ๕ คือเพิ่มอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง แต่โดยมากมักแสดงแค่ธาตุ ๔ เพราะอากาศคือช่องว่างนี้ไม่เป็นวัตถุ แต่ว่าเป็นการแสดงถึงการแบ่งแยกส่วนต่าง ๆ ในร่างกายนี้เป็นชิ้นส่วนประกอบกันอยู่ เช่น อวัยวะภายใน หทัย หัวใจ ยกนั ตับ กิโลมกั พังผืด วุกกั ไต ปปฺผาสั ปอด เป็นต้น ก็เป็นชิ้น ๆ โดยที่มีอากาศคือช่องว่างนี้เองเป็นเครื่องแบ่งให้เป็นชิ้น ๆ ไม่ให้เป็นอันเดียวกัน แต่ว่ามีเส้นสายต่าง ๆ โยงให้เชื่อมกันเท่านั้น นิ้วมือทั้ง ๕ ของคนเราก็แยกเป็น ๕ นิ้วเพราะมีอากาศเป็นขอบเขต จึงแบ่งออกเป็นนิ้ว ๆ ถ้าหากว่าอากาศคือช่องว่างในระหว่างนิ้วทั้ง ๕ นี้ไม่มี นิ้วทั้ง ๕ นี้ก็เป็นชิ้นเดียวกัน แยกกันเป็น ๕ นิ้วไม่ได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเติมอากาศเข้าอีกอันหนึ่ง เป็นธาตุที่ ๕ ธาตุอากาศคือช่องว่าง บรรดาที่มีอยู่ในร่างกายอันนี้ เป็นที่รับรองต่อกันตลอดถึงวิทยาการในปัจจุบัน คือแม้กระทั่งกายภาคหรือกายวิภาค ที่แบ่งกายของแพทย์ในปัจจุบัน ก็แบ่งอวัยวะต่าง ๆ นั้นออกไป แม้ภายในอวัยวะต่าง ๆ นั้นก็มีช่องว่างอยู่เป็นอันมาก จนถึงมีแสดงว่าร่างกายของทุก ๆ คนนี้ หากว่าจะอัดเข้าเป็นก้อนเดียวกันไม่ให้มีช่องว่างเลย จะเหลือเนื้อเดียวขนาดเท่าหัวไม้ขีด นี่ท่านว่ากันอย่างนั้น แต่ที่โตใหญ่ขึ้นมาตั้งนี้ก็เพราะมีช่องว่างมาก เช่นในอวัยวะชิ้นหนึ่ง ๆ เช่น หทัย หัวใจ ยกนั ตับ กิโลมกั พังผืด

เป็นต้นเหล่านั้น ภายในอวัยวะเหล่านั้นก็มีช่องว่างอยู่มาก ถ้าหากว่าจะบีบเข้ามาไม่ให้มีช่องว่างเลยแล้ว ก็เหลือเล็กน้อยเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงเติมอากาศคือช่องว่างนี้ เป็นธาตุที่ ๕ อีกธาตุหนึ่งในบางพระสูตร แต่ไม่ได้ใช้ทั่วไป เมื่อทั่วไปแล้วมักจะแสดงเพียงธาตุ ๔ ซึ่งเป็นวัตถุสัมผัสได้ กายประกอบขึ้นด้วยธาตุเหล่านี้

ส่วนจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่เป็นธาตุรู้ เป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง เป็นธรรมชาติที่นุ่มไปได้ ซึ่งอาศัยอยู่ในร่างกายอันนี้ จิตนี้ไม่มีสรีระคือรูปร่าง สี สันฐาน อะไรทั้งนั้น ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า *อสรีรี ไม่มีสรีระ* *คฺุหาสยฺ* มีคฺุหาคือกายนี้เป็นที่อาศัย คำว่า *คฺุหา* นี้แปลว่า *ถ้า* แต่พระอาจารย์ท่านแสดงเป็นกลาง ๆ ว่า กาย คือมีกายนี้เป็นที่อาศัย ไม่ชี้ว่าตรงไหน แต่ความคิดอันนี้ที่ว่าจิตไม่มีสรีระนั้นก็รับรองต้องกันทั้งหมด ทั้งในโบราณทั้งในปัจจุบัน แต่ที่อาศัยของจิตนั้นในครั้งโบราณ คือพระอาจารย์ที่แต่งคัมภีร์อธิบายพระบาลีทั้งหลาย ซึ่งเอาหทัยคือหัวใจที่เด่นอยู่ในร่างกายอันนี้ว่าเป็นหทัยวัตถุ คือเป็นหทัยที่อาศัยของจิต คือว่าจิตอยู่ที่หทัย แต่ว่าในปัจจุบันนี้ เมื่อพบหน้าที่พิเศษของมันสมอง ผู้ศึกษามันสมองหลายท่านก็มีความเห็นว่า จิตอาศัยอยู่กับมันสมอง มันสมองนั้นเป็นที่แสดงออกของจิต เป็นความรู้ต่าง ๆ มันสมองนั้นเป็นรูป มีสันฐานมีสรีระ ส่วนจิตไม่มีสรีระ เป็นตัวธาตุรู้ก็จริง แต่ว่าโดยปกติก็แสดงความรู้ออกมาไม่ได้ ต้องอาศัยมันสมองเป็นที่แสดงความรู้ของจิต เพราะว่าจิตนี้มีแสดงว่าเหมือนอย่างนาย กายเหมือนอย่างบ่าว หรือว่าจิตเหมือนอย่างคนพายเรือ กายเหมือนอย่างเรือ โดยที่เรือจะไปทางไหนก็ต้องอาศัยคนพายให้เรือไปทางโน้นทางนี้ ให้เรือไปให้เรือหยุดเป็นต้น จิตก็เหมือนกันซึ่งเป็นธาตุรู้ก็ต้องอาศัยกาย แสดงเจตนาคือความจงใจออกไป ให้กายทำโน่นทำนี่ เช่นเวลาเดินก็ให้เท้าเดิน เวลาจะหยิบจับอะไรก็ให้มือหยิบจับ จะทำอะไรก็ให้มือทำ จะพูดอะไรก็ให้ใช้ปากพูด เมื่อสรูปเข้าแล้วก็คือ จะดูอะไรก็ต้องอาศัยตา ดูทางตา จะฟังอะไรก็ต้องอาศัยหู หูฟัง จะดมอะไรก็ต้องอาศัยจมูก จะลิ้มอะไรก็ต้องอาศัยลิ้น จะถูกต้องอะไรก็ต้องอาศัยกาย จะรู้หรือจะคิดเรื่องอะไรก็ต้องอาศัยมโนคือใจ ซึ่งเป็นข้อที่ ๕ ที่เรียกว่ามโนคือใจนั้นคู่กับธรรมคือเรื่องราว จะคิดจะรู้เรื่องราวอะไรก็ต้องอาศัยมโนคือใจหรือที่แปลกันว่าใจ

มโนอันนี้เองที่นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาหลายท่านก็มีความเห็นว่าเป็นมันสมอง และอธิบายของมโนนั้นก็อธิบายเป็นมันสมองทีเดียว คืออธิบายว่า มโนข้อที่ ๕ นี้ต้องบังเกิดขึ้นหรือต้องไปด้วยกันกับประสาททั้ง ๕ คือตา หู จมูก ลิ้น และกาย ที่เรียกว่า จักขุประสาท ประสาทตา โสตประสาท ประสาทหู ฆานประสาท ประสาทจมูก ชิวหาประสาท ประสาทลิ้น กายประสาท ประสาทกาย คือเมื่อประสาทตาจะทำงาน ก็ต้องมีมโนคือใจเข้าประกอบด้วย จึงจะเห็นรูปหรือต่อรูปได้ ประสาทหูจะทำงาน ก็ต้องอาศัยมโนเข้าประกอบด้วย จึงจะต่อเสียงได้ ได้ยินเสียงได้ จะดมหรือทราบกลิ่นอะไร ก็ต้องอาศัยมโนคือใจประกอบด้วย จึงจะต่อกลิ่นได้ จะลิ้มหรือทราบรสอะไรทางลิ้น ก็ต้องอาศัยมโนคือใจประกอบด้วย จึงจะต่อรสได้หรือลิ้มรสทราบรสได้ จะทราบโณภูมิจึงคือสิ่งที่ถูกต้องอะไรทางกาย กายประสาทจะปฏิบัติหน้าที่อะไร ก็ต้องอาศัยมโนคือใจประกอบด้วย จึงจะต่อโณภูมิจึง สิ่งถูกต้อง หรือทราบโณภูมิจึง สิ่งถูกต้องได้ ถ้ามโนคือใจนี้ไม่ไปประกอบด้วยแล้ว ประสาททั้ง ๕ นี้ก็ปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้ ต้องมีมโนคือใจไปบังเกิดคู่กันด้วย จึงจะปฏิบัติหน้าที่ได้แต่ละข้อ

มโนคือใจนั้นมีวิสัยคือขอบเขตอำนาจครอบคลุมไปทั้งประสาททั้ง ๕ ข้างต้นด้วย และมีวิสัยคืออำนาจของตนด้วย คือคิดนึกถึงเรื่องอะไรก็ได้ ที่เว้นจากประสาททั้ง ๕ นั้น เช่นว่าไปเห็นอะไรมาเมื่อเช้านี้ ได้ยินเสียงอะไรมาเมื่อเช้านี้ ในบัดนี้มโนเองก็รู้จักคิดถึงรูปถึงเสียงนั้นได้ โดยไม่ต้องใช้ตาไม่ต้องใช้หูในปัจจุบัน มีวิสัยคืออำนาจของตนดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรงกับหน้าที่ของมันสมอง ดังที่บนพิพิธภณท์ที่ตึก ภปร วัดบวรนิเวศวิหารนี้มีแสดงถึงระบบมันสมอง มีแสดงถึงจุดของประสาททั้ง ๕ และมีแสดงถึงจุดของมันสมอง ที่เมื่อรูปมาประจวบกับจักขุคือตา จะต้องวิ่งไปที่มันสมองส่วนหนึ่ง แล้วจึงถึงอีกส่วนหนึ่งที่เป็นความรู้คือเห็นรูป อีก ๔ ข้อข้างต้นก็เช่นเดียวกัน เมื่อประจวบกันเข้ากับอายตนะหรือประสาทข้อใดข้อหนึ่งแล้ว สิ่งที่มาประจวบนั้นก็ต้องวิ่งไปที่มันสมองจุดหนึ่ง ต้องประกอบด้วยมันสมองส่วนหนึ่ง แล้วจึงไปถึงมันสมองอีกส่วนหนึ่งที่เป็นความรู้ต่าง ๆ ดังที่เราเรียกว่าได้ยินได้ทราบทางจมูกทางลิ้นทางกาย

ได้รู้ได้คิดทางใจ และนี่หมายถึง ๕ ข้อข้างต้นที่เป็นประสาททั้ง ๕ ที่เป็นตัวมันสมอง มีประสาทและมีมันสมองที่ประกอบกันของประสาททั้ง ๕ นั้น แล้วจึงถึงมันสมองอีก ส่วนหนึ่งที่เป็นตัวรู้ คือทำให้ได้เห็นได้ยินได้ทราบ ได้รู้ได้คิดนี้ยังไม่ต้องพูดถึง แค่นี้ได้ทราบทางจุมุกทางลิ้นทางกาย ก็เป็นประสาททั้ง ๕ เพราะว่าตัวมันที่มีวิสัย อำนาจของตัวเองนั้น แม้เห็นประสาททั้ง ๕ นั้นก็คิดได้รู้ได้ซึ่งเรื่องราวทั้งหลาย ที่เป็นอดีตบ้างที่เป็นอนาคตบ้าง ส่วนประสาททั้ง ๕ ที่ทำงานอยู่ในปัจจุบันนั้น จะต้องมิมโนคู่กันไปด้วยเสมอ จึงเข้าลักษณะระบบของมันสมองดังกล่าวนี้

จิตนี้จึงมิใช่มันโน แต่เป็นธรรมชาติอีกอันหนึ่งที่อยู่เหนือมันโน ซึ่งมันโนนั้นอยู่ในสายอายตนะ ที่ต่อ ซึ่งมีมันโนเป็นที่ ๖ ส่วนจิตนั้นอยู่เหนืออายตนะทั้ง ๖ นี้ แต่ว่าจิตจะแสดงความรู้ของตัวเองได้ก็ต้องอาศัยอายตนะทั้ง ๖ นี้ และโดยเฉพาะก็ต้องอาศัยมันโนนี่เป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงชี้เอาที่เดี๋ยวนั้น มโนคือมันสมอง จิตเป็นธรรมชาติที่เป็นวิญญานธาตุคือธาตุรู้ และก็รู้อะไรได้ อาศัยอายตนะทั้ง ๖ ดังกล่าว และเป็นธรรมชาติที่นุ่มไปได้ เป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง ที่นุ่มไปได้นั้นก็ต้อมนุ่มไปด้วยวิตกวิจารณ์ ความนึกคิด มักจะแปลวิตกว่า ตรึก วิจารณ์ว่า ตรอง หรือจะแปลรวมกันว่านึกคิดเท่านั้นก็ได้ วิตกเป็นนึก วิจารณ์เป็นคิด หรือว่าใช้คำเดียวว่าวิตก ความตรึก คำเดียวก็แทนได้หมด รวมทั้งวิจารณ์ด้วยซึ่งคู่กัน เมื่อมีวิตกวิจารณ์ไปในทางใดมาก จิตก็น้อมไปในทางนั้น ทั้งในทางดีทั้งในทางชั่ว จึงเปรียบได้เหมือนอย่างว่ากระดาศแผ่นหนึ่ง ซึ่งถ้าม้วนไปในทางเดียวบ่อย ๆ กระดาศก็จะม้วนตัวเองอยู่ในทางนั้น แม้ว่า จะจับกระดาศคลี่ออกไป กระดาศนั้นก็ม้วนเข้ามาหาตัวเอง จะม้วนเข้ามาเองใหม่ แต่ว่าเมื่อม้วนที่แรกนั้น กระดาศไม่ยอมม้วน ม้วนแล้วปล่อยมือกระดาศก็คลี่ออก แต่เมื่อม้วนบ่อย ๆ แล้ว กระดาศก็จะคงเป็นกระดาศม้วนอยู่ตัว จิตก็เหมือนกัน เมื่อน้อมไปในทางใด ที่แรกก็จะไม่ยอม ก็จะกลับไปสู่สภาวะเดิม แต่เมื่อม้วนไปในทางใดบ่อย ๆ คือน้อมไป บ่อย ๆ ในทางใด ก็จะไปในทางนั้น น้อมไปในทางดีมาก ก็จะเป็นไปในทางดีมาก น้อมไปในทางชั่วมาก ก็จะเป็นไปในทางชั่วมาก และจะเกิดความอยู่ตัวทั้งในทางดีทั้งในทางชั่ว ความอยู่ตัวของจิต ในทางใดทางหนึ่ง นี้แหละ

เรียกว่า *วาสนา* คือความอยู่ตัว เมื่อน้อมไปในทางอกุศลมาก ก็อยู่ตัวไปในทางอกุศล น้อมตัวไปในทางกุศลมาก ก็อยู่ตัวไปในทางกุศล เป็นวาสนาทั้งในทางกุศลทั้งในทางอกุศล วาสนาจึงมีความหมายเป็นกลาง ๆ ไม่ใช่หมายความว่าดีอย่างเดียว และในภาษาไทย มักจะพูดกันว่า *วาสนาบารมี* ซึ่งคล้ายกับว่าวาสนานั้นเป็นทางดีอย่างเดียว แต่อันที่จริงนั้นเมื่อไปคู่กับบารมีซึ่งเป็นตัวความดีที่สะสมไว้ เอาวาสนาไปคู่ด้วย ก็แปลว่าอยู่ตัวกับความดี ดังนี้ก็ได้ ซึ่งมีความหมายในทางดี คือ น้อมไปในทางดี จึงอยู่ตัวในทางดี ก็เรียกว่าวาสนาบารมี แล้วก็เรายังเรียกคำอื่นอีกว่า *นิสสัยบ้ำง* *อุปนิสสัยบ้ำง* ก็หมายความว่าความถึงความอยู่ตัวของจิตในทางใดทางหนึ่งนั่นเอง จึงเป็นนิสสัยไม่ดี อุปนิสสัยไม่ดีหรือว่าดี

อีกคำหนึ่งคือ *อหยาตัย* ก็เช่นเดียวกัน คือความน้อมไปของใจ เมื่ออยู่ตัวในทางดี ก็มีอหยาตัยน้อมไปในทางดีมาก เมื่ออยู่ตัวในทางชั่ว ก็มีอหยาตัยน้อมไปในทางชั่วมาก จิตเป็นธรรมชาติที่น้อมไปได้ดังนี้ และเป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือ ผุดผ่อง เหมือนอย่างทองคำที่บริสุทธิ์ หรือเหมือนอย่างเพชรน้ำหนึ่งอันผุดผ่อง แต่ว่าต้องเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสที่จรมา เหมือนอย่างทองที่มีโลหะเข้าไปผสม มีเงินเข้าไปผสมเป็นทองผสม หรือเพชรที่ยังไม่ได้เจียรระไน ยังถูกหุ้มห่ออยู่ เพราะฉะนั้นจิตนี้จึงเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสที่จรมาดังกล่าวนี้อุปกิเลสนั้นมุ่งถึงอาการที่จรเข้ามา คือเป็นของที่จรอยู่ในจิต ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต แต่ว่าเนื้อแท้ของจิตนั้นประภัสสรคือ ผุดผ่องเหมือนอย่างเพชรน้ำหนึ่ง คือเหมือนอย่างเป็นทองคำที่บริสุทธิ์ แต่ที่เศร้าหมองไปนั้นเพราะมีเครื่องที่จรเข้ามา เหมือนอย่างแขกที่จรเข้ามา อาการที่จรเข้ามานั้นเรียกว่า อุปกิเลส เป็นอาคันตุกะคือผู้จรเข้ามา เรียกเป็นกลาง ๆ ว่ากิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมอง

ครั้งที่ ๑๒ กิเลส (ต่อ)

จิตนั้น ได้แสดงแล้วตามพระพุทธภาษิตว่า ไม่มีสรีระรูปร่างสัณฐาน มีคูกา ถ้าคือกายนี้ เป็นที่อาศัย ซึ่งจะเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า คำว่า มีคูกา ที่แปลว่า ถ้าเป็นที่อาศัย แต่พระอาจารย์ได้อธิบายรวม ๆ ว่า มีกายนี้เป็นที่อาศัย ส่วนไหนของกาย ก็ได้แสดงแล้ว ว่าพระอาจารย์ในชั้นเดิมก็ชี้เอาว่าที่หทัยหรือหัวใจที่เด่นอยู่นี้ เรียกว่า *หทัยวัตถุ* คือเป็นที่อาศัยของจิต แต่ในปัจจุบันเมื่อพบมันสมองว่ามีหน้าที่สำคัญ คือมีหน้าที่รู้ แต่ว่าทางวิทยาศาสตร์ก็พบได้เพียงแค่นี้ที่เป็นรูปธรรม แต่ว่าไม่สามารถจะพบที่เป็นอนุรูปธรรมหรือที่เรียกว่านามธรรม คือธรรมชาติที่เรียกว่า จิต ซึ่งตามสัจจะคือความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ได้ทรงพบจิตนี้และตรัสสอนเอาไว้ ดังกล่าว และก็เป็นที่เข้าใจว่า เมื่อจิตนี้ยังมีอยู่ บุคคลที่เป็นส่วนรูปร่างนี้ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ เมื่อจิตนี้ออกไป บุคคลที่เป็นส่วนรูปร่างนี้ก็ดับ คือเมื่อออกไปไม่กลับ รูปร่างนี้ก็ตาย เพราะฉะนั้น จิต จึงเห็นกันว่าอาศัยมันสมองทำหน้าที่รู้ หรืออาศัยมันโนดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็คือมันสมองเป็นที่รู้

พึงพิจารณาดูว่า รูปร่างนี้ต่างมีหน้าที่ต่าง ๆ เช่นเท้าก็มีหน้าที่เดิน มือก็มีหน้าที่หยิบจับ ปากก็มีหน้าที่เช่นพูดหรือว่าเป็นที่รับอาหารเคี้ยวกลืนกินลงไป เป็นต้น แต่ว่าส่วนที่เป็นรูปร่างนี้จะทำหน้าที่ของตนเองไม่ได้ เว้นไว้แต่ธรรมชาติบางอย่างของร่างกายที่กล่าวได้ว่าเป็นสภาพเป็นไปเอง แต่ว่าก็ต้องมีเหตุปัจจัยของตนเอง เช่นหัวใจที่เด่นหายใจเข้าหายใจออกอยู่ หรือว่าความเติบโตขึ้นความเสื่อมลง เป็นต้น

ของร่างกาย ซึ่งนับว่าเป็นอาการของกายแต่ละอย่าง ที่ทำนรบรวมเอาไว้ในธรรมหมวดที่เรียกว่า มหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ คือส่วนที่เป็นธาตุดินน้ำลมไฟ อุปาทยารูป รูปที่อาศัย คือรูปส่วนที่แยกออกไปเป็นมีหน้าที่ต่าง ๆ เช่นประสาท ทั้ง ๕ จักขุประสาท โสตรประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท เหล่านี้เป็นต้น ก็เป็นไปตามสภาพของรูป แต่ว่าที่จะเป็นกรรม เป็นการงานที่กระทำขึ้นมา จะต้องมีความตั้งใจคือความตั้งใจที่ออกจากจิต มีเจตนาความตั้งใจที่สั่งการออกไป เช่นว่าเดินก็ให้เท้าเดิน หยิบโน่นหยิบนี้ก็มือหยิบ รูปร่างก็ปฏิบัติหน้าที่ไปตามที่พึงทำได้ ตามหน้าที่ของตนนั้น ๆ แม้มันสมองเมื่อมีจิตอาศัยอยู่ และจิตออกรู้ ก็รู้ทางมันสมอง ออกมาทางประสาท ทางอายตนะภายในซึ่งเป็นที่ต่อต่าง ๆ ตั้งแต่มนโธออกไปหรือมนโธออกมา จึงมีจิตนี้เป็นต้นเดิมอยู่ภายใน แต่เมื่อจิตยังไม่ต้องการรู้อะไร มันสมองก็ไม่ต้องทำหน้าที่รู้อย่างไรในขณะนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงต้องมีบุคคลที่เป็นรูปส่วนรูปร่างนี้ จึงยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ก็ไม่รูปร่างที่จะสัมผัสได้อย่างเป็นวัตถุ แต่จะสัมผัสได้อีกอย่างหนึ่งทางมนโธคือใจหรือทางความรู้ ซึ่งจะกล่าวต่อไปอีกสักครั้งหนึ่ง

อนึ่ง ในปัจจุบันนี้มีการผ่าตัดเปลี่ยนหัวใจกันได้ ถ้าหากว่าจิตอาศัยอยู่ที่หัวใจหรือหัวใจแล้ว เมื่อหัวใจถูกผ่าตัดออกไป จิตก็ต้องออกไปกับหัวใจ และเมื่อเอาหัวใจของคนอื่นมาใส่เข้าแทนที่ บุคคลนั้นก็จะต้องเป็นอีกคนหนึ่ง คือจะต้องเป็นคนที่เป็นเจ้าของหัวใจที่เอามาใส่ใหม่นั้น แต่ไม่เป็นเช่นนั้น บุคคลนั้นก็เป็นคนเดิม ยังเป็นความรู้สึกเป็นคนเดิมอยู่ทุกอย่าง จึงแสดงว่าจิตไม่ได้อาศัยอยู่ที่หัวใจ และถ้าหากจะชี้เอาสักแห่งหนึ่งก็จะอยู่ที่มันสมอง อาศัยอยู่ที่นั่น และมันสมองนี้อยู่ในกะโหลกศีรษะ ซึ่งกะโหลกศีรษะนี้ก็มีลักษณะเป็นคูหาคือเป็นถ้ำ จึงเข้ากับศัพท์ว่าคูหาได้สนิท มีคูหาคือถ้ำคือกะโหลกศีรษะนี้เป็นที่อาศัย ก็คือมันสมองนั่นเอง แต่ไม่ใช่มันสมอง อาศัยอยู่ที่มันสมองเท่านั้น

และจิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ทำไมจึงเศร้าหมองไปได้ ก็เพราะว่าจิตที่เป็นธรรมชาตินั้น ยังมีได้มีจิตตภาวนาคือการอบรมจิต ปฏิบัติทางจิต จึงเป็นจิตที่ยังมีวิชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันเป็นต้นของกิเลสทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงรับอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเข้าอาศัยอยู่ได้ แต่ว่าต้องเข้าใจในขั้นนี้ว่า อุปกิเลสนั้นหรือว่ากิเลสทั้งปวงนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต เนื้อแท้ของจิต

นั่นกล่าวได้ตามหลักฐานจากพระพุทธภาษิตต่าง ๆ ว่าเป็นธรรมชาติประภัสสรคือ ผุดผ่องดั่งกลว เป็นธรรมชาติที่เป็นวิญญานธาตุคือธาตุรู้ ดังที่ตรัสไว้ใน *ธาคูวิภังคสูตร* ว่า บุรุษคือบุคคลชายหญิงนี้มีธาตุ ๖ ได้แก่ปฏิวิธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และวิญญานธาตุ ธาตุวิญญาน ที่แปลว่าธาตุรู้ ในพระสูตรนี้ได้ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๕ ข้างต้น ให้เห็นตามเป็นจริง สรุปลงในคำว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัดตัวตนของเรา นั่นก็คือธาตุ ๕ นั้นเอง แต่ไม่ได้ตรัสถึงธาตุที่ ๖ คือวิญญานธาตุอย่างนี้

และเมื่อตรัสต่อไปถึงการปฏิบัติทางจิตว่า จิตนี้เป็นธรรมชาติที่นุ่มไปได้ ดังที่ได้อธิบายแล้ว ดังที่ตรัสไว้ใน *ทเวธาวัตถกสูตร* คือพระสูตรที่ตรัสสอนให้ทำวิตก ออกเป็น ๒ ส่วน ธรรมชาติดังกล่าวนี้ตามที่ได้พบนี้เป็นธรรมชาติของจิต เพราะฉะนั้น กิเลสจึงไม่ใช่เนื้อแท้ของจิต กิเลสที่จรเข้ามาจึงชื่ออุปกิเลส คือกิเลสที่จรเข้ามา เข้ามาอาศัยอยู่ในจิตเท่านั้น เหมือนอย่างเป็นแขก อาคันตุกะคือแขกที่จรเข้ามา ขอพักอยู่ในบ้านของตน แต่ว่ากิเลสคือเครื่องเศร้าหมองของจิต ที่อาศัยอวิชาคือความไม่รู้ในจิต เพราะเป็นจิตที่ยังไม่ได้อบรมชำระอวิชาออกไปได้ คือแปลว่าจิตยังโง่งอยู่ จิตยังไม่ฉลาดรู้ จึงได้รับกิเลสเข้ามาอาศัยอยู่ในจิต เป็นอุปกิเลสคือเป็นกิเลสที่จรเข้ามา เพราะเหตุนี้จึงสามารถชำระได้ คือชำระล้างกิเลสในจิตออกไปได้ ให้พ้นได้ ถ้ากิเลสเป็นเนื้อแท้ของจิตแล้ว ก็ไม่สามารถจะชำระได้ ไม่สามารถจะชำระให้จิตพ้นจากกิเลสได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสรคือ ผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลส คือกิเลสที่จรเข้ามา กิเลสที่เป็นอาคันตุกะคือ เป็นแขกที่จรเข้ามาพักอาศัย จิตนี้พ้นจากกิเลสที่จรเข้ามาอาศัยได้ แล้วก็ตรัสถึง จิตตภาวนาคือการอบรมจิต คือตรัสว่าจิตที่พ้นได้นั้นจะต้องเป็นจิตที่ปฏิบัติทำจิตตภาวนา คือการอบรมจิตชำระอวิชาออกไป จึงจะพ้นกิเลสได้ จิตก็เป็นธรรมชาติประภัสสร อันบริสุทธิ์ เหมือนอย่างเป็นทองคำที่หลอมหล่อเอาโลหะที่ผสมเช่นเงินเป็นต้นออกไปหมดแล้ว เหลือแต่เนื้อทองคำแท้ ที่บริสุทธิ์ หรือเหมือนอย่างเพชรแท้ที่เจียรระไนแล้ว เนื้อเพชรแท้จึงปรากฏเป็นความประภัสสรคือผุดผ่อง จิตที่พ้นจากกิเลสที่จรเข้ามาแล้ว จึงเป็นจิตที่ประภัสสรผุดผ่องที่บริสุทธิ์ แต่ว่าจิตสามัญชนทั่วไปที่รับอาคันตุกะคือ แขกที่จรเข้ามาอันได้แก่กิเลส เข้ามาเป็นอุปกิเลสคือกิเลสที่จรเข้ามาอาศัยอยู่ในจิตแล้ว

เป็นจิตที่มีธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่องเหมือนกันแต่ไม่บริสุทธิ์ เพราะมีกิเลสเข้ามาอาศัย ความผุดผ่องของจิตจึงไม่ปรากฏ เหมือนอย่างเพชรที่ยังมิได้เจียรระไน หรือทองคำที่มีส่วนผสมมาก ยังมิได้หล่อหลอมเอาเนื้อโลหะคือเงินเป็นต้นที่ผสมอยู่ออกไป ยังมิใช่เป็นทองคำที่บริสุทธิ์ ยังเป็นทองคำปน เพชรก็ยังไม่ปรากฏความจรัสแสง เพราะมีเปลือกหุ้มห่ออยู่ ยังมิได้เจียรระไน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า กิเลสที่เป็นอาคันตุกะคือจรเข้ามาอาศัยนี้ มายึดจิตอยู่เป็นที่อาศัย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ทรงเห็นสัจจะคือความจริงข้อนี้ของจิตของพระองค์ คือ กิเลสที่จรเข้ามาอาศัยจิต ยึดจิตอยู่เป็นที่อาศัยไม่ปล่อย เหมือนอย่างทหารต่างชาติยกเข้ามายึดบ้านยึดเมือง แล้วก็ครอบครอง ไม่ยอมถอนกลับออกไป กิเลสที่ยึดอยู่ประจำ ดังกล่าว ได้ตรัสรู้และตรัสเรียกว่า *อาสวะ* แปลว่า กิเลสที่หมักหมม และตรัสเรียกอีกคำหนึ่งว่า *อนุสัย* แปลว่า กิเลสที่นอนจมหรือนอนเนื่อง *อาสวะอนุสัย* จึงเรียกเป็นคำไทยอย่างธรรมดาว่า กิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต ดองจิตสันดานบุคคลผู้นอนจมก็คืออนุสัย หมักหมมก็คืออาสวะ และทั้ง ๒ ชื่อนี้ก็ล้วนแต่เป็นกิเลสที่ต้องจิตสันดาน ทำให้บังเกิดอาการต่าง ๆ เหมือนอย่างสิ่งหมักดองที่ทำให้เกิดรส ทำให้เกิดความเมา อย่างน้ำเมาคือสุรา ซึ่งเรียกกันว่าน้ำดองของเมา

ประวัติของสุรานั้นตามที่เราได้เล่าไว้ในชาดก ก็ตั้งแต่ครั้งโบราณ น้ำฝนที่ตกลงมา และขังอยู่ในโพรงต้นไม้ ซึ่งประกอบด้วยใบไม้ผลไม้อื่น ๆ ที่ตกลงไปอยู่ ก็กลายเป็นน้ำเมาขึ้นมาโดยธรรมชาติ คนตัดไม้ไปพบเข้า กระจายน้ำก็ดื่มเข้าไปก็เมา แล้วก็เลยเกิดติดรสขึ้น ก็แสวงหาน้ำที่ติดอยู่ในโพรงต้นไม้ดังกล่าวนี้ดื่มกัน และเมื่อไม่พอก็ดื่มกลั่นกันขึ้นให้เป็นน้ำเมา ก็เกิดเป็นสุราขึ้น พอดื่มเข้าไปแล้วก็ทำให้กล้า ถ้าใครไม่ได้ก็ด่าได้ อะไรเป็นต้น กิเลสก็เหมือนกัน เมื่อนอนจมหมักหมมอยู่ในจิต เหมือนอย่างนอนอยู่ เหมือนอย่างน้ำที่ขังอยู่ในโพรงไม้ดังกล่าวนี้ ก็เกิดอาการต่าง ๆ ขึ้นมาทางจิตใจ ดังที่เรียกว่า *มทะ* ความเมา ว่า *มทะ* ความประมาท คือความมัวเมา เลินเล่อผลอเพลิน ปราศจากสติ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกกิเลสที่ยึดอาศัยจิตอยู่ ดังกล่าวนี้น้ำ อาสวะ ที่แปลว่า หมักหมมบ้าง อนุสัย นอนจมบ้าง หรืออนุสัยขึ้นหน้า นอนจม อาสวะตามมา หมักหมม ไทยเรามักจะเรียกให้คล้องกันว่านอนจมหมักหมม คู่กันไป

และก็ยังตรัสแสดงอาการของจิตที่บังเกิดจากความหมกหมมดังกล่าวนี้ไว้เป็น ๓ เมื่อแสดงถึงอาสวะก็ตรัสว่ามี ๓ คือ *กามาสวะ* อาสวะคือกาม ความใคร่ปรารถนา ต้องการ *ภวาสวะ* อาสวะคือภวะ ภพ คือความเป็น ความเป็นนั้นเป็นนี้ *อวิชชาสวะ* อาสวะคืออวิชชาคือความไม่รู้ หมายความว่าไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง จิตเป็นธาตุรู้ ก็จะต้องมีความรู้อยู่ แต่ว่าเมื่อมีอวิชชาอยู่ ความรู้นั้นก็เป็นความรู้หลง ไม่ใช่ว่าเป็นความรู้จริง เพราะมีอวิชชาคือความไม่รู้จริง คือไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงอยู่ ความรู้ที่ปรากฏออกมาจึงเป็นความรู้หลง ความรู้ที่ไม่จริง

ที่นี้เมื่อตรัสถึงอนุสัย ก็ตรัสไว้ ๓ เหมือนกัน แต่ว่าแสดงชื่อต่างออกไปบ้าง คือ *ราคานุสัย* อนุสัยคือราคะ ความติดใจยินดี *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง *อวิชชานุสัย* อนุสัยคืออวิชชาคือความไม่รู้ ก็ไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง

และเมื่อเทียบกันแล้ว ข้อ ๑ ของอาสวะ ตรัสว่า *กามาสวะ* อาสวะคือกามที่แปลว่า ความใคร่ ข้อ ๑ ของอนุสัย ตรัสว่า *ราคานุสัย* อนุสัยคือราคะ ความติดใจยินดี คำว่ากามกับคำว่าราคะนั้นต่างกันแต่คำ แต่อรรถคือเนื้อความนั้นสงเคราะห์เป็นอันเดียวกัน เพราะเป็นกิเลสกองรักใคร่ปรารถนาพอใจติดใจด้วยกัน คือเป็นกองชอบด้วยกัน กามก็ชอบ ราคะก็ชอบ

ส่วนข้อที่ ๒ ของอาสวะคือ *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ ความเป็น ความเป็นนั้นเป็นนี้ ส่วนข้อ ๒ ของอนุสัยคือ *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง เมื่อพิจารณาเทียบกันแล้ว ก็จะเห็นว่า ถึงถ้อยคำไม่ตรงกันนัก แต่อรรถคือเนื้อความสัมพันธ์กัน คือว่าจะต้องมีภพคือความเป็นนั้นเป็นนี้ขึ้นมา จึงจะมีปฏิฆะคือการกระทบ เพราะถ้าไม่มีความเป็นนั้นเป็นนี้ขึ้นมา ก็ไม่มีอะไรจะกระทบ เช่นว่ามีความเป็นเราขึ้นมา ที่เรียกว่า *อัสมีมานะ* ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น มีเรามีเราเป็น หรือว่ามีเป็นเราขึ้นมา มีเรามีเป็นเราขึ้นมา เมื่อมีใครมาด่าเข้า ก็มีเราที่แหละอกรับว่าเขาด่าเราก็คือเป็นความกระทบกระทั่งกันขึ้น ถ้าไม่มีตัวเราอกรับว่าเขาด่าเรา เสียด่านั้นก็เป็นลมเป็นแล้งไปเท่านั้น ไม่บังเกิดผลอะไร การกระทบไม่มี เพราะฉะนั้น ต้องมีภพคือความเป็นนั้นเป็นนี้ ตั้งต้นแต่มีเราเป็นเราขึ้นมา เมื่อเขาด่าเรา ก็มีเราอกรับ ก็มากระทบในทางไม่ชอบ ถ้าเขาชมเรา ก็มีเราอกรับในทางชอบ กระทบเหมือนกัน

แต่กระทบแล้วก็ชอบ แปลว่าจะต้องมีภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ขึ้นมา จึงมีการกระทบกระทบ หรืออย่างธรรมชาติธรรมดา ลมพัดมา มีต้นไม้ ก็ต้องต้นไม้กระทบต้นไม้ มีบ้านมีเรือน ก็กระทบกระทั่งบ้านเรือน แต่ถ้าไม่มีบ้านเรือนไม่มีต้นไม้ ลมก็พัดผ่านไป ไม่มีอะไร ความกระทบไม่บังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่กับความกระทบกระทั่งจึงสัมพันธ์กัน หรือพูดอีกด้านหนึ่ง ด้านปฏิขะคือความกระทบกระทั่งขึ้นก่อน ก็พูดได้ว่า จะมีความกระทบกระทั่งได้ ก็ต้องมีภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ ถ้าหากว่าไม่มีภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ ความกระทบกระทั่งก็ไม่ได้ เป็นอันว่า ทั้งคู่ต้องมีด้วยกัน จึงเกิดเป็นกิเลสขึ้น

ส่วนข้อที่ ๓ ของอาสวะก็*อวิชาสวะ* ข้อที่ ๓ ของอนุสัยก็*อวิชานุสัย* ก็เป็นอันว่าข้อนี้ตรงกันทั้งถ้อยคำและทั้งเนื้อความ

อาสวะอนุสัยหรืออาสวานุสัย เรียกรวมกันดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงพบด้วยความตรัสรู้ และก็แสดงโดยเป็นกิเลสอย่างละเอียดซึ่งนอนจมหมักหมมอยู่โดยปกติจะไม่ปรากฏแก่จิตใจ ต่อเมื่อถูกกระทบให้ขุ่นขึ้นมาจึงจะปรากฏแก่จิตใจ จึงเปรียบเหมือนตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่ม เมื่อตะกอนนอนเฉยอยู่ก้นตุ่ม น้ำในตุ่มจะใส แต่เมื่อตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่มนั้นฟุ้งขึ้นมา น้ำจึงจะขุ่น จิตนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน จิตของสามัญชนนั้นมีอาสวะอนุสัยดังกล่าวนี้นอนจมอยู่ด้วยกันทั้งนั้น แต่โดยปกตินั้นก็ไม่มีฟุ้งขึ้นมา จิตจึงปรากฏว่าสงบเป็นปกติ แจ่มใสอยู่เป็นปกติ หรือผ่องใสอยู่เป็นปกติ หรือผุดผ่องอยู่เป็นปกติ แต่ไม่ตลอด เพราะส่วนก้นตุ่มนั้นยังมีตะกอน ยังมีอาสวะอนุสัยอยู่ ซึ่งเป็นกิเลสอย่างละเอียด เพราะฉะนั้น ท่านที่ละกิเลสได้ในพระพุทธศาสนาที่ละได้หมดสิ้นเชิงนั้น จึงเรียกว่า *ชีณาสวะ* ที่แปลว่า เป็นผู้ที่มีอาสวะสิ้นแล้ว ไม่ใช่ดูสงบ ๆ อยู่ผิวเผินข้างนอก ต้องสงบหมดลงไปถึงก้นบึ้งของจิต ซึ่งอาจจะเทียบกับการสมาธิปัจจุบันทางจิตวิทยา ที่แบ่งแยกออกเป็นจิตใต้สำนึกและจิตในสำนึกที่เป็นอาสวะอนุสัยนี้อยู่ที่สำนึก จิตที่สำนึกกันอยู่เป็นสามัญสำนึกนี้ ถ้ายังไม่ฟุ้งก็ไม่ปรากฏดังกล่าว

ครั้งที่ ๑๓ กิเลส (ต่อ)

ได้แสดงกิเลสอย่างละเอียด ซึ่งนอนจมหมักหมมต้องจิตสันดานอยู่ อันเรียกว่า *อาสวะอนุสัย* หรือเรียกรวมกันว่า *อาสวานุสัย* ซึ่งมีอย่างละ ๓ ข้อ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วและทรงละได้หมดแล้ว จึงได้ทรงนำมาแสดงสั่งสอนเพื่อให้ประชาชนชาวโลกได้รู้จัก บัดนี้จะได้แสดงต่อไป ว่าอาสวะอนุสัยเหล่านี้ เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่เข้ามาสู่จิตใจทางทวารทั้ง ๖ จึงฟุ้งขึ้นมา เหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่ม เมื่อถูกกระทบ เช่นคนเอามือไปกวนน้ำในตุ่มให้กระเทือน ตะกอนก้นตุ่มนั้นก็ฟุ้งขึ้นมา เป็นกิเลสอย่างกลางและเป็นกิเลสอย่างหยาบ

กิเลสอย่างกลางนั้นเรียกว่า *ปริยฎฐานะ* แปลว่า กิเลสที่บังเกิดขึ้นปล้นจิตกลุ่มรุ่มจิต หรือเรียกว่า *นิวรรณ* กิเลสที่กั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา หรือเรียกว่า *อกุศลมูล* มูลของอกุศลทั้งหลาย รากเหง้าของอกุศลกรรมทั้งหลาย และแสดงตามชื่อที่สืบเนื่องมาจากอนุสัย ๓ คือยกชื่อในอนุสัย ๓ ขึ้นเป็นที่ตั้ง และแสดงสืบเนื่องกันมา กิเลสที่เป็นชั้นกลางดังกล่าวนี้จึงได้แก่ *ราคะ* ความติดใจยินดี หรือ *โลภะ* ความโลภอยากได้ *ราคะ* หรือ *โลภะ* นี้ฟุ้งขึ้นมาจาก *กามานุสัย* อนุสัยคือ *กาม* *ราคานุสัย* อนุสัยคือ *ราคะ* คือจะเรียกว่า *กามานุสัย* ตาม *กามาสวะ* ข้อที่ ๑ ด้วยก็ได้ แต่โดยตรงนั้นท่านเรียกว่า *ราคานุสัย* อนุสัยคือ *ราคะ* ดังที่ได้แสดงแล้ว แต่ว่า *ราคะ* ในชั้นอนุสัยนี้เป็นความติดใจยินดีชอบใจที่เป็นพื้นฐานอยู่ข้างใน ยังไม่แสดงอาการออก เพราะฉะนั้น

จึงอาจที่จะแปลได้ว่า เป็นขั้นอนุสัยที่เป็นเหตุให้ติดใจ ที่เป็นเหตุให้ยินดี ที่เป็นเหตุให้ชอบใจ ที่ยังซ่อนอยู่ในจิตส่วนลึก ครั้นเมื่อถูกกระทบ จึงพุ่งออกมาปรากฏในจิตที่เป็นขั้นสามัญสำนึก คือที่ทุกคนก็ทราบว่ากิเลสข้อนี้บังเกิดขึ้นแล้ว จึงแปลว่า ความติดใจ ความยินดี ความชอบใจ หรือโลภะ ความโลภอยากได้ ซึ่งเป็นอกุศลมูล มูลของอกุศลกรรมทั้งหลาย จัดเป็นกิเลสชั้นกลางข้อที่ ๑ อันเรียกว่า ปริยภูฐานะ กิเลสที่ปล้นจิตใจ หรือกลุ่มรุ่มจิตใจ หรือเรียกว่า นีวรณฺ์ หรือเรียกว่า อกุศลมูล ดังกล่าว

ส่วนข้อที่ ๒ โทสะ ความขัดเคืองโกรธแค้นที่ปรากฏอยู่ในใจ เมื่อบังเกิดขึ้นซึ่งบุคคลก็รู้ว่าโทสะบังเกิดขึ้นแก่จิตใจแล้ว พุ่งขึ้นมาจากอนุสัยข้อที่ ๒ คือ *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือความกระทบกระทั่ง หรือจะเรียกว่ามาจาก*ภวาสวะ* อาสวะคือภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้ด้วยก็ได้ เพราะเมื่อมีความเป็นนั้นเป็นนี้ซึ่งเป็นภวาสวะ ก็ชื่อว่ามีอนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง หรือมีที่กระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่งจึงมีขึ้นได้ และเมื่ออนุสัยข้อนี้ถูกกระทบกระทั่ง จึงพุ่งขึ้นมาปรากฏเป็นโทสะหรือโกรธ เป็นปริยภูฐานะ ปล้นจิต นีวรณฺ์ กั้นจิต อกุศลมูล มูลของอกุศลกรรมทั้งหลาย อันเป็นกิเลสชั้นกลางข้อที่ ๒

ส่วนข้อที่ ๓ ได้แก่*โมหะ* คือความหลง ที่เป็นเหตุให้ถือเอาผิด ถือเอาทางถูก เป็นทางผิด ถือเอาทางผิดเป็นทางถูก ถือเอาดีเป็นชั่ว ชั่วเป็นดี ถือเอาจริงเป็นไม่จริง ไม่จริงเป็นจริง โมหะคือความหลงถือเอาผิดนี้ ก็สืบเนื่องมาจาก *อวิชขานุสัย* อนุสัยคืออวิชชา คือความไม่รู้จริง อันหมายถึงรู้ แต่ว่าเป็นการรู้หลงรู้ผิดรู้ไม่จริง ก็เรียกว่าไม่รู้ เพราะไม่รู้จริง หรือว่าจากอวิชชาสวะก็ได้ ชื่อเดียวกัน คือเรียกว่าอวิชชาด้วยกัน และเมื่อพุ่งขึ้นมา ก็มาปรากฏเป็นโมหะ หรือความหลงถือเอาผิด เป็นกิเลสชั้นกลางอันเป็นกิเลสที่ปล้นจิต กั้นจิต เป็นอกุศลมูลคือโมหะ

รวมเข้าก็คือ ราคะหรือโลภะกองหนึ่ง โทสะกองหนึ่ง โมหะกองหนึ่ง เป็นกิเลสชั้นกลางปล้นจิตกลุ่มรุ่มจิตจึงเรียกว่า *ปริยภูฐานะ* กั้นจิตจึงเรียกว่า *นีวรณฺ์* เป็นมูลแห่งอกุศลกรรมทั้งหลายจึงเรียกว่า *อกุศลมูล* เรียกว่าเป็นกิเลสชั้นกลาง คือบังเกิดขึ้นในจิตใจ กลุ่มรุ่มจิตใจ กั้นจิตใจ เป็นมูลแห่งอกุศลกรรมทั้งหลายอยู่ในจิตใจ เมื่อทุกคน

มีกิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้น ก็ย่อมรู้ว่า บัดนี้ราคะหรือโลภะบังเกิดขึ้นแก่เราอยู่แล้ว โทสะบังเกิดขึ้นแก่เราอยู่แล้ว โมหะบังเกิดขึ้นแก่เราอยู่แล้ว แต่โมหะนี้รู้ยาก และจะกล่าว ว่าผสมอยู่กับราคะหรือโลภะ กับโทสะด้วยก็ได้ คือว่าราคะหรือโลภะนั้นก็มีโมหะผสมอยู่ด้วย ดังที่เรียกกันว่าหลงชอบหลงรักหลงติด และโทสะนั้นก็มิใช่มีโมหะผสมอยู่ด้วย ดังที่เรียกกันว่าหลงโกรธ แต่ว่าหลงโกรธนั้น บางทีภาษาไทยเรามาใช้แยกเรียก เช่น โกรธด้วยเข้าใจผิด เช่นว่าได้ยินว่าคนนั้นคนนี้นินทาว่าร้ายก็โกรธ แต่อันที่จริงนั้นบางทีคนนั้นเขาไม่ได้นินทาว่าร้าย แต่เป็นคนอื่น แต่มีคนมาบอกผิดไป หรือบางทีก็ไม่มีคนอื่น คือผู้มาบอกนั้นตั้งใจที่จะป้ายร้าย จึงมาบอกว่าใครคนนั้นนินทาว่าร้ายอย่างนั้น อย่างนี้ ก็โกรธที่เรียกว่าหลงโกรธ ภาษาไทยเรามักจะมาเรียกแยกกันอย่างนั้น แต่ความจริงนั้นแม้จะโกรธถูกตัว เช่นมีผู้ที่มานินทาว่าร้ายต่อหน้า หรือมีผู้มาบอกได้ ถูกตัวก็ตาม ก็โกรธ อันที่จริงก็หลงโกรธเหมือนกัน เพราะเมื่อว่าตามธรรมแล้วไม่ควรจะโกรธ เมื่อไปโกรธเข้า ก็หลงโกรธทั้งนั้น

ส่วนโมหะคือความหลงนั้น ก็บังเกิดขึ้นตามลำพังในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีอาการเป็นความติด มีความสยบ เช่นเป็นความหลงยึดถือตัวเราของเรา หรือว่าหลงยึดถือว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้เป็นความหลง ซึ่งนับว่าเป็นความหลงที่ละเอียด ซึ่งทุกคนมีอยู่ และความยึดถือว่าตัวเราของเรานี้ เมื่อมีมากก็ทำให้บุคคลเป็นคนหลงตัวเองมาก เป็นคนเห็นแก่ตัวมาก คนที่หลงตัวเองนั้น มักจะมีแก่ผู้ที่ประกอบด้วย *โลกธรรม* ธรรมสำหรับโลกที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ อันเป็นส่วนที่รักใคร่ชอบใจ เช่นว่า ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เมื่อได้มาก หากไม่พิจารณาด้วยปัญญาให้ดี ก็มักจะเป็นความหลงคือหลงผิด ติดอยู่ในลาภ ติดอยู่ในยศ ติดอยู่ในสรรเสริญ ติดอยู่ในสุข ซึ่งทำให้เกิดกิเลสข้ออื่นขึ้นได้เป็นอันมาก ให้เกิดราคะหรือโลภะด้วย ให้เกิดโทสะด้วยได้มาก และให้เกิดความหลงติดได้มากอีกด้วย ดังเช่นยี่งอได้ก็ยิ่งอยากได้ ไม่เพียงพอ เป็นความไม่อิ่มไม่พอในลาภในยศ ทำให้มี *มัจฉริยะ* คือความตระหนี่เหนียวแน่น ทำให้มีความอิจฉาริษยากันที่จะไม่ให้ ผู้อื่นเขามีบ้างหรือมีเท่า และลาภยศบางอย่างก็เป็นสิ่งที่มีจำนวนน้อย เช่นวัตถุที่อยากได้นั้น บางทีมีสิ่งเดียว สองสิ่ง แต่ใคร ๆ ก็อยากได้กันมาก เพราะฉะนั้น เมื่อลู่อำนาจของ

ความอยากได้ ก็ทำให้เกิดความอยากได้นั้นเองมากขึ้นด้วย ทำให้เกิดโทสะด้วยที่จะมาแย่ง หรือกลัวใครมาแย่งก็เกิดโทสะ ทั้งริษยาที่จะไม่ให้ใครได้ด้วย แม้ยศก็เช่นเดียวกัน เป็นสิ่งที่มีจำนวนจำกัด เมื่อหลงในยศก็ทำให้ติดยศ ก็จะทำให้ปรารถนายศยิ่งขึ้น หวงกันยิ่งขึ้น เพิ่มราคาหรือโลภะและโทสะอันนี้มากขึ้น จึงเป็นมูลของกิเลสทั้งปวง

นอกจากนี้ยังทำให้หลงตัว และสิ่งที่ทำให้หลงตัวได้มากก็คือสรรเสริญ เมื่อมีเสียงสรรเสริญมากขึ้น และรับเอาสรรเสริญเหล่านั้นมาว่า เราดีอย่างไร เราดีอย่างไรจริง จะทำให้ตัวเองนั้นหลงเกิดหลงตัวคิดว่าเราเก่ง แล้วเราจะต้องเก่งอยู่คนเดียว คุณคนอื่นไม่เก่งหรือคนอื่นต่ำทรมานไปหมด หรือใครที่จะเด่นขึ้นมาก็ริษยา หาทางดัดรอน เพราะต้องการจะเด่นอยู่คนเดียว ต้องการจะดีอยู่คนเดียว ทำให้ละโมภในความเด่นดี หรือดีเด่นซึ่งเป็นตัวกิเลสนั้นมากขึ้น เป็นกิเลสสารพัดด้วยความแข่งดีหลงดี ความหลงตัวเองนี้จึงมีโทษมาก มักจะเกิดจากสรรเสริญ ในเมื่อบุคคลหลงในสรรเสริญแล้ว ก็เป็นการหลงตัวเอง ทำให้หลง ติดสุขก็เช่นเดียวกัน เมื่อติดในสุขแล้ว ก็เป็นอันว่าเป็นบุคคลชนิดที่หนักไม่เอาเบาไม่สู้ กลัวลำบาก หมดขันธ์คือความอดทน เพราะฉะนั้นความหลงนี้จึงมีโทษมาก และโดยเฉพาะหลงยึดถือว่าตัวเราของเราดังที่กล่าวนั้นมีโทษมากมาย

และบรรดาความหลงนี้ก็เหมือนกัน ตัวเราเองก็รู้ว่าตัวเราคิดอย่างไร ที่เป็นอาการที่หลงนั้น ที่เหมือนอย่างผงเข้าตาอย่างที่เขาวา คือไม่รู้จักตัวเอง และคนอื่นที่เขาเป็นวิญญูคือเป็นผู้รู้ เห็นเข้าก็รู้ได้ แต่หลงไปเสียแล้ว เช่นหลงตัวเองหลงในตัวเอง แต่ว่าหากมาหยุดพิจารณาด้วยสติด้วยปัญญา ก็จะมีสติได้ เพราะว่าอาการที่หลงนี้ปรากฏเป็นความคิดทั้งนั้น จะเป็นราคะหรือโลภะก็ดี จะเป็นโทสะก็ดี จะเป็นโมหะก็ดี ที่เป็นกิเลสชั้นกลางอันเรียกว่า *ปริยภูฐานะ* ปลันจิตใจ *นิวรรณ* กั้นจิตใจ *อกุศลมูล* มูลแห่งอกุศลในจิตใจ ปรากฏในความคิดของบุคคลนี้เอง และคนเรานั้นรู้จักความคิดของตัวเองได้ ว่าตัวเองนั้นคิดอย่างไร คือบุคคลทุก ๆ คนนั้น รู้ใจตัวเองทางความคิดและทางความรู้สึก ที่จะเป็นราคะหรือเป็นโลภะ ก็ปรากฏทางความคิด เป็นอาการที่ติดใจ ที่ชอบใจ ที่อยากได้ เป็นโทสะก็ปรากฏทางความคิด เป็นอาการ

ที่ขัดเคืองโกรธแค้น เป็นโมหะก็ปรากฏขึ้นทางความคิด เป็นความหลงยึดถือว่าตัวเราของเราเป็นต้นดั่งที่กล่าวมานั้น เพราะฉะนั้น หากว่ามากำหนดดูใจของตัวเองแล้วจะรู้ได้ ว่าเรากำลังติดใจยินดี ชอบใจอันเป็นราคะหรือโลภะ เรากำลังมีความขัดใจโกรธแค้นงุ่นง่าน เรากำลังหลง หากว่าหันกลับเข้ามาดูใจของตัวเอง มีสติปัญญาแล้วก็จะรู้ได้ เพราะว่ากิเลสที่เป็นชั้นกลางเหล่านี้ยังเกิดขึ้นในความคิดหรือในความดำริพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้เป็นบทกระทู้ข้อหนึ่งว่า *สงฺกปฺปปราโค ปุริสสฺส กาโม*^๑ ที่แปลว่า ความติดใจ ชอบใจยินดี ที่เกิดจากความดำริคือนึกคิด เป็นตัวกามของบุรุษบุคคล ดังนี้

๑๙ สิงหาคม ๒๕๓๒

^๑ ส.ส. ๑๕/๑๐๓/๓๒.

ครั้งที่ ๑๔ กิเลส (ต่อ)

ได้อธิบายกิเลสชั้นกลางแล้ว แต่ยังมีได้อธิบายเพิ่มเติมนิรวรณ

นิรวรณนั้นมีในนวโกวาท ปัญจะหหมวด ๕ นิรวรณ ๕ ธรรมอันกั้นจิตไม่ให้
บรรลุลความดี เรียกนิรวรณ มี ๕ อย่าง

๑. พอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจ มีรูปเป็นต้น เรียกกามฉันท
๒. ปองร้ายผู้อื่น เรียกพยาบาท
๓. ความที่จิตหุดหู่และเคลิบเคลิ้ม เรียกถีนมิทธะ
๔. ฟุ้งซ่านและรำคาญ เรียกอุทธัจจกุกกุกจะ
๕. ลังเลไม่ตกลงได้ เรียกวิจิกิจฉนา

มี ๕ แต่ก็ย่อลงได้เป็น ๓ คือข้อ ๑ กามฉันท ก็ได้แก่ราคะหรือโลภะ
ข้อ ๒ พยาบาท สงเคราะห์เข้าในกองโทสะ อีก ๓ ข้อ ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ
และวิจิกิจฉนา สงเคราะห์เข้าในโมหะ แต่อาจารย์ท่านมีอธิบายไว้ว่า อุทธัจจกุกกุกจะ
นั้นซึ่งเป็นข้อ ๔ ข้อกุกกุกจะคือความรำคาญใจ สงเคราะห์เข้าในกองโทสะ

กิเลสที่เป็นชั้นกลางเหล่านี้เกิดขึ้นเป็นไปอยู่ในใจ คือในความดำริในความนึกคิด
ยังไม่ละเมิดออกจากไตรทวาร คือกายทวาร ทวารกาย วจีทวาร ทวารวาจา มโนทวาร
ทวารใจคือทางใจ เมื่อหยาบออกมาเป็นตัวเจตนาคือความจงใจ ในทวารทั้ง ๓ นี้

ก็เป็นกิเลสอย่างหยาบ ซึ่งเรียกว่า *วิตกกัมมะ* แปลว่า ล้วงละเมิด *ทุจจริต* ประพฤติชั่ว *บาป* ความชั่ว หรือ *อกุศลกรรม* กรรมหรือการงานที่กระทำที่เป็นอกุศล ดังในนวกาวาท ที่แสดงถึง *ทุจจริต* ๓ อย่าง คือ

๑. ประพฤติชั่วด้วยกาย เรียกกาย *ทุจจริต*

๒. ประพฤติชั่วด้วยวาจา เรียกวาจ *ทุจจริต*

๓. ประพฤติชั่วด้วยใจ เรียกมโน *ทุจจริต*

กายทุจจริต ๓ อย่าง ฆ่าสัตว์ ๑ ลักขโมย ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑

วจีทุจจริต ๔ อย่าง พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑

มโนทุจจริต ๓ อย่าง โลภอยากได้ของเขา ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นผิด

จากคลองธรรม ๑

โลภอยากได้ของเขานั้น มาจากคำ *อภิขมา* แปลว่า ความเพ่งเล็ง อันหมายถึง ว่าเป็นความโลภอย่างแรง ที่เพ่งเล็งจิตใจไปยังทรัพย์ของผู้อื่น น้อมเข้ามาเพื่อ เป็นของตน จึงมีคำเรียกต่างออกไปจากราคะหรือโลภะที่เป็นชั้นกลางว่า *อภิขมา* ที่ในนวกาวาทใช้คำว่า โลภอยากได้ของเขา คือความที่เพ่งเล็งจิตใจไปยังทรัพย์ของเขา คิดน้อมเข้ามาเพื่อเป็นของตน เมื่อถึงขั้นนี้จึงเรียกว่า *อภิขมา* ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหยาบ ชั้นมโนกรรม คือเรียกว่าเป็นกรรมทางใจ เพราะว่าปรากฏออกมาเป็นเจตนา ความจงใจ มุ่งหมายในทรัพย์ของเขามาเป็นของตน

พยาบาท ปองร้ายเขานั้น ใช้คำว่า พยาบาทคือความปองร้าย ก็คือว่า กิเลส ชั้นกลางที่เป็นโทษะนั้นเอง แรงแอกมาก็เป็นพยาบาท คือที่เป็นโทษะนั้น แปลว่า ประทุษร้าย และเป็นความประทุษร้ายใจของตัวเองให้วุ่นวามขัดเคือง ยังไม่ถึงเพ่งออกมาปองร้ายผู้อื่นแม้ที่ตนโกรธ แต่ว่าโทษะข้อนี้เองเมื่อปล่อยให้ลูกกลมแรงขึ้น ก็กลาย มาเป็นปองร้าย คือมุ่งหมายที่จะทำร้ายเขา ทำร้ายร่างกายของเขา ทำร้ายทรัพย์สินของเขา ทำร้ายชีวิตของเขา ดังนี้ก็ปรากฏเป็นเจตนาคือความจงใจ ปองร้ายหมายถึง ล้างผลาญออกมาในบุคคลอื่นที่ตนโกรธ จึงเรียกว่า พยาบาท อันเป็นกิเลสชั้นหยาบ

โมหะนั้นคือความหลงดังที่ได้อธิบายแล้ว เมื่อแรงออกมาก็เป็นเห็นผิดจากคลองธรรม อันเรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิด ที่ท่านแสดงไว้ก็มี ๓ คือ

๑. อภิรียติฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำ คือเห็นว่าทำบาปก็ไม่ใช่เป็นอันกระทำบาป ทำบุญก็ไม่ใช่เป็นอันกระทำบุญ เป็นการปฏิเสธบุญบาปว่า แม้จะทำบาปเท่าไร เช่นจะฆ่าสัตว์มากมายกองเข้าเป็นภูเขาเลากาก็ไม่มีบาป ไม่เป็นบาป จะทำบุญ แม้จะเท่าไรก็ไม่ใช่เป็นอันทำบุญ จึงไม่มีบุญไม่มีบาป เป็นการกระทำเท่านั้น ความเห็นที่ปฏิเสธบุญบาปดังนี้ เรียกว่า อภิรียติฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำ

๒. อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือการที่ได้รับความสุขความทุกข์ ผลดีผลร้ายต่าง ๆ นั้น ไม่มีเหตุให้บังเกิดผลเช่นนั้น เป็นไปเองตามความประจวบเหมาะหรือความบังเอิญ หรือว่าตามครึ่งตามครว ทำนองว่าผลต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่ ไม่มีเหตุมาจากกรรมดีกรรมชั่วหรือความดีความชั่วอะไรทั้งสิ้น จึงเป็นการปฏิเสธเหตุ

๓. นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี คือไม่มีมารดาบิดา ไม่มีโลกนี้โลกหน้า ไม่มีสมณพราหมณ์ที่ประพฤดีประพฤติชอบ ไม่มีทุก ๆ อย่าง เป็นความเห็นปฏิเสธทั้งหมด ก็เป็นอันว่า ที่นับถือกันว่ามารดาบิดามีคุณนั้นความจริงไม่มี เป็นแต่เพียงว่าคนเรานั้นหรือสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้เกิดสืบเนื่องกันไป เหมือนอย่างเรือน้อยห้อยเรือใหญ่โยงกันไปเท่านั้น ไม่ต้องนับถือพ่อนับถือแม่ ไม่มีครูอาจารย์ ไม่ต้องนับถือครูอาจารย์ ไม่มีสมณพราหมณ์ ไม่ต้องนับถือพระ ไม่ต้องไหว้พระเคารพพระเพราะไม่มี โลกนี้ก็ไม่มี โลกหน้าก็ไม่มี เป็นแต่ชีวะที่ดำรงอยู่เท่านั้น และเมื่อตายไปแล้วก็หมดสิ้น ไม่มี การที่จะไปถือชาติบังเกิดใหม่ในโลกหน้า เพราะโลกหน้าไม่มี แม้โลกนี้เองก็ไม่มี การที่แบ่งปันกันว่าเป็นนั่นเป็นนี่ก็ไม่มีทั้งนั้น หรือเป็นคนเป็นสัตว์อะไรก็ไม่มีทั้งนั้น การบูชากราบไหว้อะไรก็ไม่มีผลทั้งนั้น ก็เป็นอันว่าปฏิเสธผลทั้งหมด

ทั้ง ๓ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิด และเมื่อเป็นความเห็นผิดที่ตั้งลง เรียกว่า นียตมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิที่ตั้งลง อันนี้แหละที่เรียกว่า เห็นผิดจากคลองธรรม เพราะว่าตามคลองธรรมนั้น การกระทำเมื่อเป็นการกระทำดีก็เป็นบุญ เมื่อเป็นการกระทำชั่วก็เป็นบาป และผลต่าง ๆ ที่ได้รับย่อมมาจากเหตุ เช่น มาจากกรรมที่ตน

กระทำไว้ กระทำดีไว้แล้วเรียกว่า *บุพเพกตบุญญตา* ความมีบุญที่ได้ทำแล้วก่อน จึงทำให้ได้รับผลดี และเมื่อเป็นผู้มีความชั่วที่กระทำไว้ก่อน จึงเป็นเหตุให้ได้รับผลชั่ว ความดีความชั่วเป็นสิ่งที่มียู่และให้ผล ดังที่พระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า “จักกระทำการอันใดไว้ ดีหรือชั่ว จักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น” และมีมารดา มีบิดา มารดา บิดาเป็นผู้มีพระคุณ เป็นบุพการี และผู้ที่กระทำอุปการะก่อนอื่น ๆ เช่น ครูอาจารย์ ก็เป็นผู้ที่มีคุณ โลกนี้มี โลกหน้ามี โลกนี้ก็คือว่า ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ก็มิแบ่งปันกัน เช่นว่าเป็นหญิงเป็นชาย และแบ่งปันกันตามกรรมต่าง ๆ ที่กระทำ เช่น เมื่อทำนา ก็เป็นชาวนา ทำสวนก็เป็นชาวนา เมื่อเป็นผู้ปกครอง ก็เป็นผู้ที่ดำรงยศชั้นโน้นชั้นนี้ จนถึงเป็นประมุขของประเทศ ดังเช่นเป็นพระมหากษัตริย์ ประมุขของประเทศ และการกระทำทานต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งที่มียผล การบูชาต่าง ๆ ในผู้ที่ควรบูชาก็เป็นสิ่งที่มียผล เพราะมีบุคคลที่ควรบูชา เช่นว่า มีสมณพราหมณ์ มีผู้ที่ประพฤติชอบ ซึ่งได้บรรลุนิติธรรมตามควรแก่ความปฏิบัติ แปลว่ามีอยู่ ไม่ใช่ไม่มี ดังนี้เรียกว่าความเห็นตามคลองธรรม เป็น *สัมมาทิฏฐิ* คือความเห็นชอบ ถ้าเห็นผิดจากนี้ก็เรียกว่าเป็น *มิจฉาทิฏฐิ* คือความเห็นผิด ดัง ๓ จำพวกที่ได้อธิบายแล้วนั้น และเมื่อเป็น *มิจฉาทิฏฐิ* ดังนี้ ก็เรียกว่าเป็นมโนกรรม คือประกอบด้วยเจตนา ความจงใจออกไป ที่มีความเห็นเช่นนี้และที่เป็น *มิจฉาทิฏฐิ* ดังนี้ ก็สืบเนื่องมาจากโมหะ คือความหลงอันเป็นกิเลสชั้นกลาง และเมื่อกำเริบขึ้นเป็นอย่างแรง โมหะนี้ก็เป็น *มิจฉาทิฏฐิ* คือความเห็นผิด

เพราะฉะนั้น กิเลสทั้ง ๓ นี้ คืออวิชชา ๑ พยาบาท ๑ มิจฉาทิฏฐิ ๑ เป็นกิเลสอย่างแรง เป็นเจตนา คือความจงใจที่สืบต่อมาจากกิเลสอย่างกลางที่ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น แต่ว่าแรงออกมา ก็มาเป็นกิเลสอย่างหยาบ จึงเรียกว่า *วิตกกัมมะ* ที่แปลว่า ล่วงละเมิด คือทำให้ล่วงละเมิดศีล ล่วงละเมิดวินัย คือล่วงละเมิดออกมาเป็นกรรม คือเป็นการงานที่กระทำ แต่ว่าเป็นอกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล เป็นบาปเป็นทุจริต เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีกิเลสอย่างแรงนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ที่ละเมิดศีล เป็นผู้ทีละเมิดวินัย เป็นผู้ทีละเมิดสุจริตคือความประพฤติดีอันตรงกันข้ามกับทุจริต เพราะฉะนั้น ความละเมิดทั้งหลาย ละเมิดศีล ละเมิดวินัยทั้งหมด โดยเฉพาะเช่นละเมิดศีล ๕ ละเมิดกุศลกรรมบถ ทางกรรมที่เป็นกุศล ก็ชื่อว่าเป็น *วิตกกัมมะ* ที่แปลว่า ล่วงละเมิด

ก็คือว่าทุจจริตทั้ง ๑๐ นั้นเอง ที่แบ่งออกเป็นกายทุจจริต วจิตุจจริต มโนทุจจริตดังกล่าว เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อกุศลกรรมบถ คือทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล เป็นกายกรรม ๓ ก็คือกายทุจจริต ๓ วจกรรม ๔ ก็คือวจิตุจจริต ๔ มโนกรรม ๓ ก็คือมโนทุจจริต ๓ นั้นเองตรงกัน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิตีกกมะ ที่แปลว่า ล้วงละเมิด

ผู้ที่ล้วงละเมิดศีล ล้วงละเมิดวินัยทั้งหมดนั้น โดยเฉพาะเรื่องศีล ๕ ที่เป็นศีลทั่วไป ก็เพราะกิเลสชั้นกลาง แแรงออกมาเป็นกิเลสชั้นหยาบ และเมื่อถึงเป็นกิเลสชั้นหยาบแล้ว ก็ทำให้เกิดการละเมิดขึ้นทางมโนกรรมก่อน และก็ทำให้ละเมิดออกไปทางกายกรรมวจกรรมสืบเนื่องกันไป เพราะว่ากายกรรมวจกรรมนั้น ก็ต้องมาจากมโนกรรมที่เป็นอกุศล และแม้ว่าจะยังไม่ได้ละเมิดออกไปทางกาย วาจา เป็นกายกรรมวจกรรม คือยังไม่ได้ละเมิดออกไปทางกายทวารวจีทวาร แต่ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลที่ออกมาถึงมโนทวารแล้ว คือแม้เพียงว่าเป็นอกิฆเณ คิดฟุ้งเล็งเอาทรัพย์ของเขามาเป็นของตน ยังไม่ทันจะขโมยเขา ดั่งนี้ก็ชื่อว่าละเมิดออกมาเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลแล้ว เกิดพยาบาลบองร้ายเขาขึ้นมา แม้ยังไม่ได้ไปทำร้ายเขา ก็ชื่อว่าละเมิดออกมาเป็นมโนกรรม เป็นอกุศลทางมโนทวารแล้ว มีความเห็นผิดนั้นเป็นเรื่องของมโนกรรมโดยแท้ และเมื่อมีความเห็นผิดจากคลองธรรมดังนี้ จึงสามารถที่จะละเมิดออกทางกายทวารวจีทวารได้ทุกอย่างเป็นอกุศล เพราะฉะนั้น ทางมโนกรรมนั้นจึงเป็นทางสำคัญ กิเลสอย่างหยาบทั้ง ๓ นี้ ก็แรงมาจากกิเลสอย่างกลางทั้ง ๓ และกิเลสอย่างกลางทั้ง ๓ นั้นก็แรงมาจากกิเลสอย่างละเอียด ซึ่งเป็นชั้นอาสวะอนุสัยดังที่ได้อธิบายแล้ว ปฏิเวธนั้นเจาะแทงก็คือเจาะแทงกิเลสเหล่านี้ ทั้งกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ ทั้งกิเลสที่เป็นอย่างกลาง และทั้งกิเลสที่เป็นอย่างละเอียด

อนึ่ง อาสวะอนุสัยซึ่งเป็นกิเลสอย่างละเอียดนั้น อีกอย่างหนึ่งท่านเรียกง่าย ๆ ว่า *เก็บชั่ว* คือเก็บชั่วเอาไว้ให้อนจมห่มกหมมดองอยู่ในจิตสันดาน แต่ว่าจิตของบุคคลทั่วไปนั้นมิใช่มีแต่อาสวะอนุสัย คือที่เป็นฝ่ายเก็บชั่วนี้ไว้เท่านั้น แต่ยังมี *การเก็บดี* ไปด้วยเหมือนกัน การเก็บดีไว้นี้เรียกว่า *บารมี* ตรงกันข้ามกับ อาสวะอนุสัย คือความดีที่บุคคลได้กระทำเอาไว้ต่าง ๆ และความดีที่กระทำไว้นั้น ก็เก็บไว้ทุกคราวที่กระทำ สังสมอยู่ในจิตใจ เรียกว่า *บารมี* ส่วนความชั่วที่บุคคลได้กระทำไว้นั้น ๆ

ก็เก็บสิ่งสมอยู่ในจิตใจเช่นเดียวกัน เป็นอาสวะอนุสัย เพราะว่าจิตนี้ตั้งที่ได้อธิบายแล้ว
ว่าเป็นธาตุรู้ ที่เรียกว่า *วิญญานธาตุ* เป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง เป็นธรรมชาติ
ที่นุ่มไปได้ จึงเพิ่มขึ้นอีกลักษณะหนึ่งว่า เป็นธรรมชาติที่เก็บสิ่งสมไว้ได้ทั้งความดี
ทั้งความชั่ว เก็บสิ่งสมกิจการทุกอย่าง เป็นกรรมที่ได้กระทำ และเก็บสิ่งสมเหตุการณ์
ทุกอย่างที่ได้ประสบพบผ่านอยู่ในจิต แต่ว่าเก็บไว้ในส่วนลึก เมื่อเป็นความดีก็เป็นบารมี
เมื่อเป็นความชั่วก็เรียกว่า อาสวะอนุสัย

เพราะว่าจิตนี้เป็นธาตุรู้ จึงมีความรู้และมีความฉลาดอยู่เรื่อย ๆ จากประสบการณ์
ต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดความรู้จักว่า นี่เป็นเหตุแห่งทุกข์ นี่เป็นเหตุแห่งสุข จนถึงจับได้ว่า
มีกรรมดีมีกรรมชั่ว และกรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว เพราะจิตเป็นธาตุรู้ จึงรู้จัก
รู้และรู้จักฉลาด จากเหตุการณ์ที่ประสบพบผ่านมาโดยลำดับ และจากการศึกษา ตั้งใจ
สำเนียงตามสิ่งที่พบปะทั้งหลาย และรู้จักที่จะถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกันได้
รับความรู้จากกันและกันได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ประทานความรู้แก่ชาวโลก
และชาวโลกที่เป็นเวไนย คือที่ฟังแนะนำได้ ก็รับถ่ายทอดความรู้จากพระพุทธเจ้าได้
ได้รับผลตามภูมิชั้นของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น เมื่อได้ประสบพบผ่านเหตุการณ์
ทั้งหลายมาในชาตินั้นโดยลำดับ ก็ทำให้จิตนี้มีความรู้ความฉลาดขึ้นโดยลำดับเหมือนกัน
เว้นไว้แต่ว่าไม่สนใจที่จะศึกษาแสวงหาความรู้จากผู้ทั้งหลาย หรือประกอบด้วยมานะ
คือความถือตัว ไม่ยอมที่จะรับฟังใคร หรือว่าประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ ความเห็นผิดที่
ดิ่งลงไป เพราะฉะนั้น ในช่วงเวลาที่มีความถือตัวทะนงตัวไม่ยอมฟังใคร หรือในช่วงที่
มีมิจฉาทิฐิดังกล่าวนั้น จึงไม่สามารถที่จะมีความรู้เพิ่มเติมขึ้นได้ ยังคงจมอยู่กับความ
ไม่รู้ จมอยู่กับความหลง จมอยู่กับความเห็นผิด เมื่อพ้นจากระยะดังกล่าวแล้ว
ก็จะสามารถได้ความรู้ที่เพิ่มขึ้น

ฉะนั้น ผู้ที่ฉลาดจึงคบหา*สัตบุรุษ* คือคนดีมีความรู้ และเข้าหา*สัตบุรุษ* ฟังธรรม
คำสั่งสอนของ*สัตบุรุษ*คือคนดี มีโยนิโสมนสิการ คือความใส่ใจโดยแยบคายด้วยปัญญา
เข้าใจในคำสั่งสอนของคนดี และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะสามารถ
ที่จะได้ปฏิบัติ ซึ่งในขั้นต้นนั้นก็นับว่า*ปริยัติ* คือเข้าหา*สัตบุรุษ*คนดี ฟังธรรมของคนดี
และมีโยนิโสมนสิการ ใส่ใจด้วยปัญญา เข้าใจในคำสั่งสอนของคนดี และปฏิบัติธรรม

สมควรแก่ธรรมก็คือปฏิบัติ และเมื่อมีปฏิบัติดังนี้ การปฏิบัติตนเองเมื่อย่อเข้าก็คือปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ก็เป็นบารมีที่สั่งสมขึ้น ในจิตใจนั่นเองโดยลำดับ และบารมีนี่ที่เป็นทานที่เป็นศีล สีลบารมี สมาธิบารมี ปัญญาบารมี นี่ก็เป็นปฏิเวธคือเป็นเครื่องเจาะแทง ละ ถ้าหากว่านับตั้งแต่กิเลส ขึ้นหยาบขึ้นมา ก็คือละ เจาะแทงคือละ กำจัดกิเลสชั้นหยาบ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิตังที่กล่าวด้วยศีล และเจาะแทงละ กิเลสชั้นกลางที่เรียกว่า ปริยภูฏานะ นีวรณ อกุศลมูล ด้วยสมาธิ เจาะแทงละอาสวะอนุสัยซึ่งเป็นชั้นละเอียดด้วยปัญญา

แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องทั้ง ๓ อย่างนี้ด้วยกัน คือต้องเจาะแทง ต้องละ ละด้วยศีลสมาธิปัญญาทั้ง ๓ ตั้งแต่ชั้นหยาบชั้นกลางจนถึงชั้นละเอียด แต่ว่าสำหรับชั้นหยาบนั้นเอาศีลออกหน้า มีสมาธิและปัญญาหนุน ชั้นกลางนั้นมีสมาธิออกหน้า เอาศีลและปัญญาหนุน ในชั้นละเอียดนั้นเอาปัญญาออกหน้า เอาสมาธิและศีลหนุน คือต้องมีทั้ง ๓ ประกอบกันไป เป็นตัวปฏิเวธ คือเป็นเครื่องเจาะแทง เป็นเครื่องละกิเลสเหล่านี้ และการเจาะแทงการละกิเลสเหล่านี้แหละเป็นตัวปฏิเวธ

เพราะฉะนั้น ศีลสมาธิปัญญาซึ่งเป็นปฏิบัติธรรมนั้น มีปฏิเวธในตัวเอง เหมือนอย่างที่ได้แสดงแล้วว่า ในขั้นปริยัติก็มีปฏิเวธในตัวเอง ซึ่งปฏิเวธในขั้นปริยัตินั้นก็คือเจาะแทงด้วยทิวฐิตุความเห็น อันได้แก่ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง อันเรียกว่า โยนิโสมนสิการ จึงเป็นตัวปริยัติ และที่จะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ก็ต้องมีปฏิเวธในตัวเอง คือศีลนั้นก็ต้องเจาะแทง ต้องละวิตกกัมมะที่เป็นความละเมิดศีลได้ จึงสำเร็จเป็นศีลขึ้นมา สมานนั้นจะสำเร็จเป็นสมาธิขึ้นได้ ก็ต้องละนิวรณได้ จึงเป็นสมาธิขึ้นมา ปัญญานั้นจะเป็นปัญญาได้ ก็ต้องละความเห็นยึดถือต่าง ๆ หรือความไม่รู้ในขั้นปัญญาต่าง ๆ ความหลงในขั้นที่บังปัญญาต่าง ๆ จึงเป็นตัวปัญญาได้ ต้องมีปฏิเวธในตัวเอง แล้วจึงมาถึงขั้นปฏิเวธจริง ๆ คือที่มี ๓ ชั้นนั้น ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ก็คือเป็นศีลสมาธิปัญญาที่เป็นเครื่องละเป็นเครื่องกำจัดกิเลสได้ทั้งชั้นหยาบชั้นกลางและชั้นละเอียดที่เป็นอาสวะอนุสัย และเมื่อกำจัด เจาะแทง ละกิเลสได้ดังนี้ ก็เป็นอันว่าชื่อว่า เป็นปฏิเวธ เป็นปฏิเวธเต็มที

ครั้งที่ ๑๕ จิตกับขันธ์ ๕

ได้อธิบายปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธมาโดยลำดับ จะได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยว
แก่อจิตใจ เพราะว่าทั้งหมดย่อมเนื่องอยู่กับจิตนั่นเอง ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธนี้ก็อยู่
ที่จิต หรือว่าทั้งจิตและกายอันนี้ประกอบกัน แต่จิตเป็นส่วนสำคัญดังที่ได้เคยกล่าวแล้ว

ข้อที่ควรทราบเกี่ยวแก่อจิตใจเพิ่มเติมก็คือ จิตนั้นย่อมคู่อยู่กับอารมณ์ คำว่า
อารมณ์ นั้นมีคำอธิบายว่า ได้แก่เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง
ซึ่งมี ๖ อันได้แก่รูปารมณ์ อารมณ์คือรูป ซึ่งผ่านเข้ามาทางจักขุทวาร ทวารตา สัททวารมณ์
อารมณ์คือเสียง ซึ่งผ่านเข้ามาทางโสตทวาร ทวารหู คันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น
ซึ่งผ่านเข้ามาทางฆานทวาร ทวารจมูก รสารมณ์ อารมณ์คือรส ที่ผ่านเข้ามาทางชิวหา
ทวาร ทวารลิ้น โภฏฐัพพารมณ์ อารมณ์คือโภฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง อันผ่านเข้า
มาทางกายทวาร ทวารกาย ฐัมมารมณ์ อารมณ์คือธรรม อันได้แก่เรื่องราว คือ
เรื่องของรูปเสียงกลิ่นรสโภฏฐัพพะนั่นเอง ที่ประสบพบผ่านมาแล้วหรือที่ยังไม่มาถึง
ซึ่งผ่านเข้ามาทางมโนทวาร ทวารมโนคือใจ เรื่องนี้ก็ได้เคยอธิบายมาแล้วเหมือนกัน
แต่ต้องซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อที่จะให้มีความสัมพันธ์กันกับตอนที่จะว่าต่อไป

กล่าวคือจิตนี้ออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ ทางทวารทั้ง ๖ ดังกล่าว หรือจะพูดว่า
อารมณ์ทั้ง ๖ นี้เข้าสู่จิตทางทวารทั้ง ๖ โดยที่มีผลออกมาเป็นนามธรรมทั้ง ๔ ในขันธ์
๕ ในขันธ์ ๕ นั้นได้แก่กายใจอันนี้หรือกายจิตอันนี้ หรือที่เรียกตามสมมติบัญญัติว่า
อัตภาพ ความเป็นตัวตนอันนี้ ที่เป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา นี้ แยกออกเป็นกองได้ ๕

กอง คือ ๑. รูปชั้นร กงรูป ๒. เวทนาชั้นร กงเวทนา ๓. สัญญาชั้นร กงสัญญา ๔. สังขารชั้นร กงสังขาร และ ๕. วิญญาณชั้นร กงวิญญาณ

รูปชั้นร กงรูปนั้น ก็ได้แก่มหาภูตรูป รูปที่เป็นภูตะใหญ่หรือที่เป็นแล้วใหญ่ อันได้แก่ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมาประกอบกันเข้าเป็นรูปกายอันนี้อย่าง ๑ อุบาทयरูป รูปอาศัยอย่าง ๑ อันได้แก่ประสาททั้ง ๕ เป็นต้น ซึ่งก็อาศัยอยู่กับมหาภูตรูป รูปใหญ่อันนี้ แต่จำแนกออกไปเป็นส่วนนั้น ๆ และมีประสิทธิภพของตนอย่างนั้น ๆ ทั้งหมดนี้รวมกันเข้าเป็นรูปชั้นร กงรูป ชื่อว่า กง ก็เพราะว่ามีหลายอย่างมาประกอบกัน มารวมกันอยู่

เวทนาชั้นร กงเวทนา เวทนามก็คือความรู้ ที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ซึ่งมีมากเหมือนกัน จึงเรียกว่า เวทนาชั้นร กงเวทนา

สัญญาชั้นร กงสัญญา สัญญาคือความจำได้หมายรู้ เช่นจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฐัพพะ จำธรรมคือเรื่องราวต่าง ๆ จึงเรียกว่า กง เรียกว่า สัญญาชั้นร กงสัญญา

สังขารชั้นร กงสังขาร สังขารในที่นี้ก็แปลว่า ปรุงแต่ง แต่หมายเอาตัวความคิด ความคิดที่ปรุงแต่ง คือความคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ ก็คิดปรุงหรือปรุงคิดไปในเรื่อง รูปเสียงกลิ่นรสโณภูฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราวนี้นี้แหละ ปรุงเป็นดีบ้าง เป็นไม่ดีบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง ที่เรียกว่า เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง เป็นอัพยาगतคือเป็น กลาง ๆ บ้าง มีมากจึงเรียกว่า สังขารชั้นร กงสังขาร

วิญญาณชั้นร กงวิญญาณ วิญญาณก็ได้แก่ความรู้ก็เหมือนกัน ซึ่งเป็น ความรู้ที่เรียกว่า เห็นคือเห็นรูป ที่เรียกว่า ได้ยินคือได้ยินเสียง ที่ได้ทราบคือ ได้ทราบ กลิ่น ได้ทราบรส ได้ทราบโณภูฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ที่เรียกว่า รู้หรือคิด คือรู้หรือคิดธัมมะคือเรื่องราวดังกล่าว ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นความรู้อย่างหนึ่ง จึงเรียกว่า วิญญาณ แล้วก็มีมาก จึงเรียกว่า วิญญาณชั้นร กงวิญญาณ

คำที่เรียกว่า กง นี้ ก็แปลว่าไม่ใช่หนึ่ง แต่มีมากรวมกันอยู่ เพราะฉะนั้น ทั้งรูปทั้งเวทนาทั้งสัญญาทั้งสังขารทั้งวิญญาณ จึงไม่ใช่มีหนึ่ง แต่มีมากมาย แปลว่า

หลายสิบหลายร้อยก็ได้ นับว่ามากจึงเรียกว่า กอง และในชั้นที่ ๕ นี้เรียงดังนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อเป็น ๒ คือรูปก็คงเป็นรูป ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณย่อลงเป็นนาม แต่เรียกกลับกันว่า นามรูป เรียกเอานามไปไว้หน้ารูปเอาไว้หลัง เพราะฉะนั้น ชั้นที่ ๕ จึงย่อลงเหลือเพียง ๒ คือนามและรูป หรือว่ารูปและนาม

แต่ว่าในทางเกิดขึ้นของชั้นที่ ๕ นี้ ท่านอธิบายไว้ว่า คนเรานั้นก็มีธาตุ ๖ ดังใน*ธาดูวิภังคสูตร*^๑ แสดงไว้ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ*ปฐวีธาตุ* ธาตุดิน *อาโปธาตุ* ธาตุน้ำ *เตโชธาตุ* ธาตุไฟ *วาโยธาตุ* ธาตุลม *อากาศธาตุ* ธาตุอากาศ และ*วิญญาณธาตุ* ธาตุวิญญาณคือธาตุรู้ ดังที่ได้เคยพูดถึงบ่อย ๆ ใช้คำว่า วิญญาณ ที่หมายความว่ารู้ คือเป็นธาตุรู้ และธาตุรู้ที่เข้าใจว่าเป็นจิต ดังที่กล่าว ส่วนธาตุ ๕ ข้างต้นนั้น รวมกันเข้าเป็นรูปชั้นที่ กองรูป คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ รวมกันเข้าเป็นรูปชั้นที่ กองรูป เพราะฉะนั้น ธาตุทั้ง ๖ นี้ก็ย่อลงเป็น ๒ อีกเหมือนกัน คือเป็นรูปธาตุ ธาตุที่เป็นรูป กับวิญญาณธาตุ ธาตุที่เป็นวิญญาณคือธาตุรู้ ที่หมายความว่า เป็นจิตธาตุคือธาตุจิตคือจิต รวมเข้าก็เป็นรูปและวิญญาณ หรือรวมเข้าก็เป็นรูปและจิต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากายและจิต กายก็หมายถึงรูปธาตุทั้งหมดเรียกว่า กาย ในที่นี้คนเรามีกายจิต กายนี้ก็เป็นที่ยอาศัยของจิต มีกายจิตอยู่จึงเป็นบุรุษบุคคลที่ดำรงชีวิตอยู่ ถ้ากายจิตแยกจากกันแล้ว กายก็กลายเป็นศพ ปราศจากชีวิต แต่เมื่อมีจิตอาศัยอยู่ กายนี้เป็นกายมีชีวิต เป็นบุรุษบุคคลดังที่ปรากฏ เพราะฉะนั้น ในส่วน กายนี้เองที่เป็นที่ตั้งของทวารทั้งหลายหรือของอายตนะภายในทั้งหลาย อันได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ

จิตนี้เองแม้เป็นธาตุรู้ที่เรียกว่า วิญญาณธาตุ ดังกล่าวนั้น จะรู้อะไรก็ต้องอาศัยทวารทั้ง ๖ หรือกล่าวว่าจะต้องอาศัยกาย ต้องรู้ทางกาย อาศัยทวารทั้ง ๖ ของกาย เพราะฉะนั้น เมื่อตากระทบรูปประจวบกัน จึงได้บังเกิดเป็น*จักขุวิญญาณ* คือเป็นความรู้ทางตาอันได้แก่เห็น เมื่อหูกับเสียงประจวบกัน จึงได้ความรู้ทางหูซึ่งที่เรียก

^๑ ม. อ. ๑๔/๖๗๙/๔๓๖.

ว่า *โสตวิญญาน* คือได้ยิน เมื่อจุมูกกับกลิ่นประจวบกัน จึงได้ความรู้ขั้นที่เรียกว่า *ฆานวิญญาน* รู้คือทราบกลิ่นทางฆานะ จุมูก เมื่อลิ้นกับรสประจวบกัน จึงได้ความรู้ขั้นที่เรียกว่า *ชีวหาวิญญาน* คือรู้ได้แก่ทราบรสทางลิ้น เมื่อกายและสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกัน จึงได้ความรู้ขั้นที่เรียกว่า *กายวิญญาน* เป็นความรู้คือทราบสิ่งที่ถูกต้องทางกาย เมื่อมโนคือใจและธรรมคือเรื่องราวประจวบกัน จึงได้ความรู้ขั้นทางมโนคือใจที่เรียกว่า *มโนวิญญาน* คือว่ารู้หรือคิดเรื่องราว เพราะฉะนั้น ที่เราเรียกว่าเห็นอะไรก็คือจักขุวิญญานนั่นเอง ได้ยินอะไรก็คือโสตวิญญานนั่นเอง ได้ทราบกลิ่นอะไรก็คือฆานวิญญานนั่นเอง ได้ทราบรสอะไรก็คือชีวหาวิญญานนั่นเอง ได้ทราบสิ่งที่ถูกต้องอะไรก็คือกายวิญญานนั่นเอง ได้รู้ได้คิดอะไรก็คือมโนวิญญานนั่นเอง

ปกตินั้นเราพูดกันว่า เห็นอะไรด้วยตา ได้ยินอะไรด้วยหู ได้ทราบกลิ่นอะไรด้วยจุมูก ได้ทราบรสอะไรด้วยลิ้น ได้ทราบสิ่งที่ถูกต้องอะไรด้วยกาย ได้คิดได้รู้เรื่องอะไรด้วยมโนคือใจ แต่อันที่จริงนั้น เห็นด้วยจักขุวิญญาน ได้ยินด้วยโสตวิญญาน ได้ทราบกลิ่นด้วยฆานวิญญาน ได้ทราบรสด้วยชีวหาวิญญาน ได้ทราบสิ่งที่ถูกต้องทางกายด้วยกายวิญญาน ได้รู้ได้คิดอะไรด้วยมโนวิญญาน ไม่ใช่ว่าด้วยตาด้วยหู แต่ว่าก็ต้องอาศัยตาหูจุมูกลิ้นกายและมโนคือใจ คือทวารทั้ง ๖ นี้เป็นที่รับกระทบของรูปของเสียง ของกลิ่น ของรส ของโณภูฏัพพะ ของธรรมคือเรื่องราวเป็นเบื้องต้น แล้วจึงเกิดการเห็นซึ่งเป็นจักขุวิญญาน การได้ยินที่เป็นโสตวิญญานเป็นต้นขึ้นมา

เพราะฉะนั้น วิญญานทั้ง ๖ นี้จึงเกิดขึ้นก่อน และเมื่อเกิดวิญญานทั้ง ๖ นี้ขึ้นแล้ว ต่อจากนี้ก็เกิด*สัมผัส*ทั้ง ๖ คือทั้ง ๓ อย่างอันได้แก่ตากับรูปและจักขุวิญญานมาประชุมกัน ก็ชื่อว่าเป็น*จักขุสัมผัส* สัมผัสทางตา เมื่อหูกับเสียงและโสตวิญญานทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน ก็เกิด*โสตสัมผัส* สัมผัสทางหู เมื่อจุมูกกับกลิ่นและฆานวิญญานมาประชุมกัน ก็เกิด*ฆานสัมผัส* สัมผัสทางจุมูก เมื่อลิ้นกับรสและชีวหาวิญญานมาประชุมกัน ก็เกิด*ชีวหาสัมผัส* สัมผัสทางลิ้น เมื่อกายกับโณภูฏัพพะและกายวิญญานทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน ก็เกิด*กายสัมผัส* สัมผัสทางกาย เมื่อมโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวและมโนวิญญานทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน ก็เกิด*มโนสัมผัส* สัมผัสทางมโนคือใจ คำว่า *สัมผัส* นี้แปลว่า กระทบ เข้าใจกันว่ามีความหมายว่ากระทบจิตนั่นเอง ก็คือกระทบจิตแรงขึ้น ไม่ใช่เพียงเห็น ไม่ใช่เพียงได้ยินเป็นต้น หรือไม่ใช่เพียงสักแต่

ว่าเห็น สักแต่ว่าได้ยินเป็นต้น แต่ว่าทั้ง ๖ ช่องนี้ แต่ละช่อง ทั้ง ๓ อย่างมาประชุมกัน ประชุมกันที่ไหน ก็ประชุมกันที่จิตนี้แหละ จึงได้เกิดเป็นสัมผัส คือสัมผัสทางจิตขึ้น คือมากระทบจิตแรงขึ้น จึงเป็นสัมผัสทั้ง ๖ สัมผัสทั้ง ๖ นี้ไม่ได้มีแสดงไว้ในชั้น ๕

ต่อจากนั้นจึงแรงขึ้น จึงเป็นเวทนาคือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข และเมื่อเป็นเวณาดังนี้แล้ว จึงได้เป็นสัญญาคือความจำได้หมายรู้จาก เวณานั้นเอง และเมื่อเป็นสัญญา จึงเป็นสังขารคือความคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ ดังที่กล่าว ก็เป็นหมวดละ ๖ หมวดละ ๖ ตามอายุตนะซึ่งเป็นทวารทั้ง ๖ อารมณฺ์ ทั้ง ๖ วิญญาณทั้ง ๖ สัมผัสทั้ง ๖ เวทนาทั้ง ๖ สัญญาทั้ง ๖ และสังขารทั้ง ๖ แต่สังขารทั้ง ๖ ก็ย่อเป็น ๓ ได้ คือปรุงแต่งดีก็เป็นกุศล ปรุงแต่งไม่ดีก็เป็นอกุศล ปรุงแต่งเป็นกลาง ๆ ก็เป็นอัพยากฤตคือเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว แต่เมื่อจะแจกเป็น เบื้องต้นแล้ว ก็เป็น ๖-๖ ด้วยกันดังนี้ วิญญาณจึงมาก่อน แล้วจึงมาสัมผัสซึ่งไม่ได้ แสดงไว้ในชั้น ๕ แล้วจึงมาเวทนา มาสัญญาแล้วมาสังขาร เป็นนามธรรมดังนี้ นี้เป็นทางเกิดของชั้น ๕ เป็นอันว่าทุกคนก็มีชั้น ๕ หรือมีนามรูปดังกล่าวนี้ ปฏิบัติหน้าที่กันอยู่ในอารมณฺ์ที่ผ่านเข้ามาทางใจทั้งหลายทุก ๆ อารมณฺ์ หรือว่าทุก ๆ ขณะจิต เกิดดับเกิดดับไปไม่ว่างเว้น

เรื่องเพิ่มเติมเกี่ยวแก่จิต ก็ต้องการเพิ่มเติมให้ทราบว่ามาสัมพันธ์กับชั้น ๕ ดังนี้ จึงมาถึงชั้น ๕ ซึ่งเป็นอุปาทานชั้น ๕ ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา แล้วก็อาศัยชั้น ๕ นี้เองปฏิบัติต่าง ๆ ทั้งในด้านปริยัติ ทั้งในด้านปฏิบัติ ทั้งในด้านปฏิเวธ และปริยัติก็เรียกได้ว่าเป็นปริยัติศาสนา ปฏิบัติก็เรียกได้ว่า ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธ ก็เรียกได้ว่าปฏิเวธศาสนา และในปฏิเวธศาสนานี้ ก็รวมถึงผลต่าง ๆ ที่สืบเนื่อง มาจากปฏิเวธ อันได้แก่วิมุตติหรือมรรคผลนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดใน พระพุทธศาสนา เป็นอันว่าได้แสดงเรื่องราวธรรมซึ่งจำแนกออกเป็นสังจรรรรม ศาสนธรรม และศาสนธรรมนั้นก็คือศาสนาซึ่งจำแนกออกเป็น ปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธศาสนา

ครั้งที่ ๑๖

พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่กรุงโกสัมพี

พระพุทธเจ้าตามที่พระอาจารย์ได้แสดงไว้ ว่าได้ประทับจำพรรษาที่ ๙ ที่กรุงโกสัมพี จึงจะได้แสดงพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงที่กรุงโกสัมพี กับที่บางคราวพระสาวกเช่นพระอานนท์ได้แสดงที่กรุงโกสัมพี แต่ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จที่กรุงโกสัมพีหลายครั้ง มิใช่เสด็จไปจำเพาะเมื่อจำพรรษาในพรรษาที่ ๙ เท่านั้น จึงไม่อาจทราบได้ว่า พระสูตรที่ทรงแสดงที่กรุงโกสัมพีทั้งปวงนั้น ได้แสดง ในคราวไหน แต่ก็พึงเข้าใจได้ว่า ในพรรษาที่ ๙ นั้น ก็คงจะได้แสดงหลายพระสูตร จึงได้รวบรวมพระสูตรที่แสดงที่กรุงโกสัมพีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาประมวลไว้ เริ่มด้วยพระสูตรที่จะแสดงต่อไป และก็จะแสดงพระสูตรอื่นต่อไป

อานันทสูตร^๑

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่โฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลถามว่า ภิกษุสงฆ์พึงอยู่เป็นผาสุกเพราะเหตุอะไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบไป ๑ ข้อ พระอานนท์ก็กราบทูลถามว่า ยังมีข้ออื่น อีกหรือไม่

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๑๐๖/๑๕๐.

พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบไปอีก ๑ ข้อ ท่านพระอานนทก็ถามอีกว่า ยังมีข้ออื่นอีกหรือไม่
พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบอีก ๑ ข้อ ไปทีละข้อจนครบ ๕ ข้อ เพราะฉะนั้น ในพระพุทธดำรัส
ที่ตรัสตอบนี้ จึงรวมเข้ามาเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

๑. ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง ไม่ติเตียนผู้อื่นในเพราะอริศีล

๒. ภิกษุเป็นผู้ใส่ใจตนเอง ไม่ใส่ใจผู้อื่น รวมถึงให้ฟัง เช่น ฟังโทษตนเอง
ไม่ฟังโทษผู้อื่นด้วย

๓. เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ย่อมรวมถึงว่า ไม่มุ่งความมีชื่อเสียง ย่อมไม่สะดุ้ง
เพราะความไม่มีชื่อเสียงนั้น

๔. เป็นผู้ได้ ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน ตามความ
ปรารถนาโดยไม่ยากไม่ลำบาก

๕. ภิกษุยอมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้
เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุสงฆ์จึงอยู่เป็นผาสุก

อนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมเครื่องอยู่เป็นผาสุกอย่างอื่นที่ดีกว่าหรือ
ประณีตกว่าธรรมเครื่องอยู่เป็นผาสุกเช่นนี้ย่อมไม่มี

พระสูตรนี้เรียกว่า *อานันทสูตร*

ลิลสูตร^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็น

อาหุเนยฺโย

ผู้ควรของค่านับ

ปาหุเนยฺโย

เป็นผู้ควรของต้อนรับ

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๑๐๗/๑๕๒.

ทกุขิณเญโย เป็นผู้ควรของทำบุญ
อญชลิกรณเญโย เป็นผู้ควรทำอัญชลี
อนุตตรํ ปุณฺณกุเขตต์ํ โลกสฺส เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า
ธรรม ๕ ประการ คือ

๑. ฝึกหัดในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล
๒. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ
๓. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา
๔. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ คือความหลุดพ้น
๕. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นในวิมุตติ

ฝึกหัดประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็น อากุเนญโย เป็นต้น

อเสขิยสูตร^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ฝึกหัดผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็น อากุเนญโย ผู้ควรของค่านับ เป็นต้น คือ

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้นธัมมจักกัปปวัตตนีของพระอเสขะ
๒. เป็นผู้ประกอบด้วยสมาธิชั้นธัมมจักกัปปวัตตนีของพระอเสขะ
๓. เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาชั้นธัมมจักกัปปวัตตนีของพระอเสขะ
๔. เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติชั้นธัมมจักกัปปวัตตนีของพระอเสขะ
๕. เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนชั้นธัมมจักกัปปวัตตนีของพระอเสขะ

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๑๐๘/๑๕๒.

ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็น อาหุเนยฺย เป็นผู้ควรของ
ค่านับ เป็นต้น

พึงทราบอธิบายบางข้อว่า คำว่า *พระอเสชะ* นั้น แปลว่า พระผู้จบการศึกษาแล้ว
ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่า เกี่ยวแก่ศึกษานี้ มี ๓ จำพวก คือ
เสชะ อเสชะ และเนวเสชานาเสชะ

คำว่า *เสชะ* นั้นแปลว่า ผู้ศึกษา *อเสชะ* นั้นแปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษาเพราะ
จบแล้ว *เนวเสชานาเสชะ* เป็นเสชะก็มีไซ้ เป็นอเสชะก็มีไซ้ ได้แก่ผู้ที่ยังเป็นปุถุชนหรือ
เป็นสามัญชน เรียกว่า *เสชะก็มีไซ้ อเสชะก็มีไซ้* คือเป็นนักศึกษาก็มีไซ้ มีไซ้ก็ศึกษา
ก็มีไซ้ ในข้อนี้ในปัจจุบันนี้ ก็ยังมีไซ้คำจำแนก เช่น เด็กที่ศึกษาในชั้นยังไม่ถึงอุดมศึกษา
คืออนุบาลก็ดี ประถมศึกษาก็ดี มัธยมศึกษาก็ดี ยังเรียกว่า นักเรียน ต่อเมื่อถึงชั้น
อุดมศึกษา คือชั้นมหาวิทยาลัยจึงเรียกว่านักศึกษา พระพุทธเจ้าได้ทรงเรียกบุคคลที่
เป็นปุถุชนหรือสามัญชนว่า ยังมีไซ้ก็ศึกษา ก็คล้ายกับที่เรียกกันในระบบการศึกษา
ปัจจุบันดังกล่าว ต่อเมื่อได้เป็นอริยบุคคล ๗ จำพวก คือเป็นผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค
ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล ตั้งอยู่ในอนาคา-
มิมรรค ตั้งอยู่ในอนาคามีผล นี้เป็น ๖ และตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคเป็น ๗ อริยบุคคล
๗ จำพวกนี้ เรียก*พระเสชะ* คือเป็นนักศึกษาหรือเป็นผู้ศึกษา เพราะว่าได้ปฏิบัติใน
มรรคมืองค์ ๘ แล้ว ไม่มีที่จะพลัดตกจากทางมรรคมืองค์ ๘ แต่ว่ายังไม่จบเสร็จจึง
ต้องศึกษาในมรรคมืองค์ ๘ ต่อไปให้บริบูรณ์ แต่ไม่มีที่จะกลับถอยหลัง หรือไม่มีที่จะ
กลับออกนอกมรรคมืองค์ ๘ หรือนอกทาง เป็นผู้เข้าทาง แล้วก็เดินก้าวหน้าไปสู่สุดทาง
จึงยอมรับว่าเป็นเสชะคือเป็นนักศึกษา เรียกว่า เข้าทางแล้ว ไม่มีพลัดตกออกจากทาง
ไม่มีนอกทาง

และเมื่อตั้งอยู่ในอรหัตตผล เป็น*พระอรหันต์* จึงจะเรียกว่า เป็น*อเสชะ* คือ
เป็นผู้ที่จบการศึกษา ไม่ต้องศึกษาต่อไป และในพระพุทธภาษิตในพระสูตรนี้ ก็แสดง
ถึงหมู่แห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เรียกว่า *สาวกสงฆ์* ซึ่งเป็นชั้นอเสชะ คือ

เป็นชั้นที่จบการศึกษา ว่าย่อมประกอบด้วย สีสันท์ กองศีล ชั้นระ ก็แปลว่า กอง สีสันระ ก็แปลว่า กองศีล อันเป็นอเสหะ คือเป็นอรหัตตผล ประกอบด้วยสมาธิชั้นร์ กองสมาธิ ประกอบด้วยปัญญาชั้นร์ กองปัญญา ประกอบด้วยวิมุตติชั้นร์ กองวิมุตติ ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนชั้นร์ กองวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้ความเข้าใจ ในวิมุตติอันเป็นอเสหะ อันนับว่าเป็นสาวกสงฆ์ชั้นยอด ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วย พระสังฆคุณบทว่า อาหุเนยโย เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นต้น

จาคุทิสสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้เที่ยวไปทั้ง ๔ ทิศ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้ ควรเที่ยวไปได้ในทิศทั้ง ๔ คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้มีศีล เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวม ในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอวจาระ คือความประพฤติ และโคจร คือที่เที่ยว มีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูต คือเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก ทรงสุตะ คือทรงจำธรรมที่สดับ ตรับฟัง สะสมสุตะคือจำสะสมไว้ได้มาก เป็นผู้ได้สดับมาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหวงตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิฐิความเห็นคือทำความเข้าใจให้ถูกต้องด้วยโยนิโสมนสิการ ซึ่ง ธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ เนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ ถ้อยคำ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง

๓. เป็นผู้สันโดษ คือยินดีด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย- เกสัชบริวาร คือยาแก้ไข้ตามมีตามได้

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๑๐๙/๑๕๒.

๔. เป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉนวน ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน

๕. ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ควรเที่ยวไปได้ในทิศทั้ง ๔

อรัญญสูตร^๑

ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะอันสงัด

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ควรเพื่อเสพอาศัยเสนาสนะอันสงัดคือป่าและป่าช้า คือ

๑. เป็นผู้มีศีล เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สะสมสุตะ เป็นผู้ได้สติมาก ทรงจำไว้ คล่องปากขึ้นใจ แหวงตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิความเห็นคือทำความเข้าใจให้ถูกต้องซึ่งธรรมทั้งหลาย อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

๓. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม ธรรมที่เป็นอกุศล เพื่อบำเพ็ญกุศลธรรม ธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

^๑ อจฺ ปญจก. ๒๒/๑๑๐/๑๕๓.

๔. เป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน

๕. ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ควรเพื่อเสพอาศัยเสนาสนะที่สังัดคือป่าและป่าชัฏ

กฤษปกุสตร^๑

ว่าด้วยธรรมอันทำให้เป็นที่เคารพและไม่เคารพในสกุล

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้เข้าสู่สกุล ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่สรรเสริญในสกุล คือ

๑. ทำความวิสาสะคือทำความคุ้นเคยกับผู้ไม่คุ้นเคย
๒. เป็นผู้บงการสิ่งโน่นสิ่งนี้ต่าง ๆ ทั้งที่ตนไม่เป็นใหญ่ในสกุล
๓. เป็นผู้คบหากับผู้ที่ไม่ถูกกับเขา
๔. เป็นผู้พูดกระซิบที่หู
๕. เป็นผู้ขอมากเกินไป

ภิกษุผู้เข้าสู่สกุล ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่สรรเสริญในสกุล

ส่วนภิกษุที่เข้าสู่สกุล ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ เป็นที่สรรเสริญในสกุล คือ

๑. ไม่เป็นผู้วิสาสะกับผู้ไม่คุ้นเคย

^๑ อญ ปญจก. ๒๒/๑๑๑/๑๕๔.

๒. ไม่เป็นผู้บงการต่าง ๆ ทั้งที่ตนไม่เป็นใหญ่ในสกุล
๓. ไม่เป็นผู้คบหากับผู้ที่ไม่ถูกกับเขา
๔. ไม่เป็นผู้พูดกระซิบที่หู
๕. ไม่เป็นผู้ขอมากเกินไป

ภิกษุผู้เข้าสู่สกุล ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยอมรับสรรเสริญในสกุล

ปัจฉาสมณสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมของผู้ควรและไม่ควรเป็นปัจฉาสมณะ คือสมณะผู้ตามหลัง

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ไม่ควรพาไปเป็นปัจฉาสมณะ คือสมณะผู้ตามหลัง คือผู้ติดตาม คือ

๑. ภิกษุผู้เป็นปัจฉาสมณะ ย่อมเดินไม่ห่างนักหรือใกล้นัก
๒. ไม่รับบาตรที่ควรรับ
๓. ย่อมไม่ห้ามเมื่อพูดใกล้อาบัติ
๔. ย่อมพูดสอดขึ้นเมื่อกำลังพูดอยู่
๕. เป็นผู้มีปัญญาทราม ไร้เวลา

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ไม่ควรพาไปเป็นปัจฉาสมณะ คือผู้ติดตาม

ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการจึงควรพาไปเป็นปัจฉาสมณะ คือ

๑. ภิกษุผู้เป็นปัจฉาสมณะ ย่อมเดินไปไม่ห่างนัก ไม่ใกล้นัก

^๑ อจ ปญจก. ๒๒/๑๑๒/๑๕๔.

๒. ย่อมรับบาตรที่ควรรับ
๓. ย่อมห้ามเมื่อพูดใกล้อาบัติ
๔. ย่อมไม่พูดสอดขึ้นเมื่อกำลังพูดอยู่
๕. เป็นผู้มีความปัญญา ไม่โง่ ไม่เขลา

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ควรพาไปเป็นปัจฉาสมณะ คือเป็นผู้ที่ติดตาม

สมาธิสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมของผู้ที่ไม่ควรและผู้ควรบรรลุสัมมาสมาธิ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมไม่ควรเพื่อบรรลุสัมมาสมาธิ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ไม่อดทนต่อรูปารมณ
๒. ไม่อดทนต่อสัททารมณ
๓. ไม่อดทนต่อคันธารมณ
๔. ไม่อดทนต่ออรसारมณ
๕. ไม่อดทนต่อโณฏฐัพพารมณ

ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ควรเพื่อบรรลุสัมมาสมาธิ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. อดทนต่อรูปารมณ
๒. อดทนต่อสัททารมณ
๓. อดทนต่อคันธารมณ

^๑ อจ ปญจก. ๒๒/๑๑๓/๑๕๕.

๔. อดทนต่ออรสارมณ

๕. อดทนต่อโณฏฐัพพารมณ

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมควรเพื่อบรรลุสัมมาสมาธิ

ในพระสูตรนี้พึงทราบอธิบายโดยสังเขปว่า คำว่า ไม่อดทนต่อรูปารมณ เป็นต้นนั้น ก็คือคำว่า อารมณ นั้นได้อธิบายแล้วว่า เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่น ซึ่งมี ๖ ประการ คืออารมณทั้ง ๕ ประการนี้ และอีกอันหนึ่ง ก็คือ *อัมมารมณ* อารมณคือธรรมเรื่องราว แต่ในที่นี้แสดงไว้เพียง ๕ ประการ ตั้งแต่ รูปารมณ อารมณคือรูป จนถึงโณฏฐัพพารมณ อารมณคือโณฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง พิจารณาเห็นว่า ที่ยกขึ้นมาเพียง ๕ ข้อนี้ก็เพราะว่า แม้อารมณข้อที่ ๖ นั้น คือ อัมมารมณ ซึ่งแปลว่า อารมณคืออัมมะ คือเรื่อง เรื่องอะไร ก็คือเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโณฏฐัพพะ ทั้ง ๕ ข้อนี้เอง ที่เป็นส่วนอดีตบ้าง ที่เป็นส่วนอนาคตบ้าง เพราะฉะนั้น แม้แสดงไว้เพียง ๕ ข้อ ก็ย่อมหมายรวมถึงอัมมารมณด้วย ซึ่งมีประกอบอยู่ด้วยทุกข้อ ดังที่ได้แสดงอธิบายว่า มโนนั้นย่อมประกอบอยู่กับประสาท ทั้ง ๕ ข้างต้น ฉะนั้น จึงหมายถึงอารมณทั้ง ๕ นี้ที่เป็นปัจจุบันด้วย ที่เป็นอดีตด้วย ที่เป็นอนาคตด้วย ทั้ง ๓ กาล

คำว่า ไม่อดทนนั้น ก็หมายถึงว่า เป็นผู้ที่ถูกอารมณครอบงำได้ จึงมีความยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงงมงายติดอยู่บ้างในอารมณทั้งปวงเหล่านี้ แต่เมื่ออดทนได้แล้ว ก็ย่อมเป็นผู้ที่ไม่ถูกอารมณครอบงำ ย่อมสามารถที่จะมีใจเป็นอุเบกขาต่ออารมณได้ ไม่ยินดีไม่ยินร้ายในอารมณ ไม่หลงงมงายติดอยู่ในอารมณ เมื่อเป็นดังนี้ อารมณทั้ง ๕ นี้จึงไม่อาจมาบังเกิดเป็นนิรวณขึ้นในจิตใจ ทั้งนี้ก็เพราะว่า สามารถที่จะอดทน อดกลั้น ทนทานต่ออารมณทั้งปวง ทำให้ใจเป็นอุเบกขาได้ในอารมณทั้งปวง ดังนี้แหละจึงจะควรบรรลุสัมมาสมาธิ แต่ถ้าหากว่าลุ่มอนาจของอารมณ ถูกอารมณครอบงำจิตใจให้ยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงงมงายติดอยู่บ้างแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติให้บรรลุสัมมาสมาธิได้ เพราะอารมณเหล่านี้จะมาปรากฏเป็นนิรวณ คอยกั้นเอาไว้ไม่ให้จิตเป็นสมาธิ ฉะนั้น คำว่าอดทนต่ออารมณ จึงหมายความว่า สามารถที่จะระงับนิรวณในจิตใจได้ อารมณไม่มาเป็นนิรวณในจิตใจ จิตใจก็เป็นสมาธิได้

ครั้งที่ ๑๓

พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

เวสารัชชกรณสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมทำให้แก่กล้า ๕ ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้แก่กล้าแห่งภิกษุ
ผู้เสขะ ๕ ประการ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีความศรัทธา
๒. เป็นผู้มีความศील
๓. เป็นพหูสูต คือผู้ได้สดับตรับฟังมาก
๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร
๕. เป็นผู้มีความปัญญา

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๐๑/๑๔๔.

ความครั้นคร้ามโดยย่อมีแก่ผู้ไม่มีศรัทธา ความครั้นคร้ามนั้นย่อไม่มีแก่ผู้มีศรัทธา

ความครั้นคร้ามโดยย่อมีแก่ผู้หุนหัน ความครั้นคร้ามนั้นย่อไม่มีแก่ผู้มีศีล

ความครั้นคร้ามโดยย่อมีแก่ผู้ได้ศึกษาน้อย ได้สดับตบิรับฟังน้อย ความครั้นคร้ามนั้นย่อไม่มีแก่ผู้เป็นพหูสูต

ความครั้นคร้ามโดยย่อมีแก่ผู้เกียจคร้าน ความครั้นคร้ามนั้นย่อไม่มีแก่ผู้ปรารภความเพียร

ความครั้นคร้ามโดยย่อมีแก่ผู้มีปัญญาทราม ความครั้นคร้ามนั้นย่อไม่มีแก่ผู้มีปัญญา

ฉะนั้น ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้จึงชื่อว่า เป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้แก้แล้วกล้า ในภิกษุผู้เสาะ

สังกิตสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เป็นที่น่ารังเกียจ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รังเกียจ สงสัยว่าเป็น *ปาปภิกษุ* แม้จะเป็นผู้มี *อกุปปรกรรม* คือมีกรรมไม่กำเริบ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ย่อมเป็นผู้คบหาหญิงแพศยา
๒. ย่อมเป็นผู้คบหาหญิงหม้าย
๓. ย่อมเป็นผู้คบหาสาวเทื้อ
๔. ย่อมเป็นผู้คบหาบัณฑิตเขาะกั
๕. ย่อมเป็นผู้คบหาภิกษุณี

^๑ อง ปญจก. ๒๒/๑๐๒/๑๔๔.

โจรสตฺร^๒

ว่าด้วยองค์แห่งมหาโจร ๕ ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ ย่อมตัดที่ต่อบ้าง
ย่อมปล้นทำลายบ้าง ย่อมทำการปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ตีชิงในทางเปลี่ยวบ้าง
คือมหาโจรในโลกนี้

๑. เป็นผู้อาศัยที่ไม่ราบเรียบ
๒. เป็นผู้อาศัยที่รกชัฏ
๓. เป็นผู้อาศัยคนมีกำลัง
๔. เป็นผู้ใช้จ่ายโภคทรัพย์
๕. เป็นผู้เที่ยวไปคนเดียว

มหาโจรเป็นผู้อาศัยที่ไม่ราบเรียบ คือเป็นผู้อาศัยที่ลุ่มแห่งแม่น้ำหรือที่ไม่ราบ
เรียบแห่งภูเขา

มหาโจรเป็นผู้อาศัยที่รกชัฏ คือเป็นผู้อาศัยที่รกชัฏแห่งหญ้าบ้าง ที่รกชัฏ
แห่งต้นไม้บ้าง ผังแม่น้ำบ้าง ป่าใหญ่บ้าง

มหาโจรผู้อาศัยคนมีกำลัง คือยอมอาศัยพระราชาบ้าง อำมาตย์แห่งพระราช
าบ้าง เขาย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าใครจะกล่าวหาเรื่องราวบางอย่างแก่เรา พระราชา
หรือมหาอำมาตย์ของพระราชานี้จะช่วยให้

มหาโจรในโลกนี้เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก คือมีโภคะมาก เขาย่อมมีความคิด
อย่างนี้ว่า ถ้าใครจะกล่าวหาเรื่องราวบางอย่างแก่เรา เราจักจ่ายโภคทรัพย์กลับไป

มหาโจรเป็นผู้เที่ยวไปคนเดียว คือเป็นผู้ทำโจรกรรมคนเดียว เพราะเขาย่อม
ปรารถนาว่า เรื่องลับของเราอย่าได้แพร่พรายไปภายนอก

^๒ อญ ปญจก. ๒๒/๑๐๓/๑๔๕.

มหาโจร ๕ จำพวกนี้ฉันใด ปาปภิกษุ คือภิกษุชั่วก็ฉันนั้น คือเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัดถูกทำลาย เป็นผู้มิโทษ มีข้อที่วิญญูชนจะพึงติเตียน ย่อมประสบบาปเป็นอันมาก คือปาปภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้อาศัยธรรมที่ไม่สม่าเสมอ
๒. เป็นผู้อาศัยที่รกชฎ
๓. เป็นผู้อาศัยคนมีกำลัง
๔. เป็นผู้ใช้จ่ายโภคทรัพย์
๕. เป็นผู้เที่ยวไปคนเดียว

ปาปภิกษุเป็นผู้อาศัยธรรมที่ไม่สม่าเสมอ คือเป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ไม่สม่าเสมอ

ปาปภิกษุเป็นผู้อาศัยที่รกชฎ คือเป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบด้วยทิฎฐิที่ถือเอาที่สุด

ปาปภิกษุเป็นผู้อาศัยคนมีกำลัง คือเป็นผู้อาศัยพระราชาบ้าง อำมาตย์แห่งพระราชาบ้าง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าใครจะกล่าวหาเรื่องบางอย่างแก่เรา ท่านเหล่านั้นคือผู้มีกำลังเหล่านั้นจะช่วยว่าความให้ ปาปภิกษุเป็นผู้อาศัยผู้มีกำลังอย่างนี้

ปาปภิกษุเป็นผู้ใช้จ่ายโภคทรัพย์ คือยอมเป็นผู้ได้จิวร บินทบาท เสนาสนะ และยาแก้ไข้ เธอยอมมีความคิดว่า ถ้าใครจักกล่าวหาเรื่องบางอย่างแก่เรา เราจักแจกจ่ายลาภกลบเปลี่ยนเรื่องนั้น ดังนี้ ถ้าใครกล่าวหาเรื่องบางอย่างแก่เธอ เธอยอมแจกจ่ายลาภเพื่อกลบเปลี่ยนเรื่องเหล่านั้น

ปาปภิกษุเป็นผู้เที่ยวไปคนเดียว คือยอมอยู่ชนบทชายแดนผู้เดียว เธอเข้าไปหาสกุล คือบ้านญาติโยมในชนบทนั้น ย่อมได้ลาภ

สุขุมาสสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมของสมณะผู้ละเอียดอ่อน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมชื่อว่า เป็นสุขุมาละ คือเป็นสมณะละเอียดอ่อนในหมู่คณะ คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ถูกขอร้องจึงใช้จิวรมาก ไม่ถูกขอร้องใช้จิวรน้อย ถูกขอร้องจึงบริโภคนิเวศนาตมาก ไม่ถูกขอร้องบริโภคนิเวศนาตน้อย ถูกขอร้องจึงใช้เสนาสนะมาก ไม่ถูกขอร้องใช้เสนาสนะน้อย ถูกขอร้องจึงใช้ยาแก้ไข้มาก ไม่ถูกขอร้องใช้ยาแก้ไข้น้อย

๒. อนึ่ง เธอย่อมอยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์เหล่าใด เพื่อนสหพรหมจารีเหล่านั้น ย่อมประพติดต่อเธอด้วยกายกรรมอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมประพติดต่อเธอด้วยวจีกรรมอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมประพติดต่อเธอด้วยมโนกรรมอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมนำสิ่งที่ควรนำเข้าไปอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย

๓. อนึ่ง เวทนามีดีเป็นสมุฏฐานก็ดี มีเสมหะเป็นสมุฏฐานก็ดี มีลมเป็นสมุฏฐานก็ดี ที่เกิดเพราะสันนิบาตก็ดี ที่เกิดเพราะฤดูเปลี่ยนแปลงก็ดี ที่เกิดเพราะการบริหารไม่เสมอดีก็ดี ที่เกิดเพราะความแก่ก็ดี ที่เกิดเพราะผลกรรมก็ดี ย่อมไม่บังเกิดแก่เธอมาก เธอเป็นผู้มีอาหารน้อย

๔. เธอเป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉน ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน

๕. เธอย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญายิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

^๑ อจ ปญจก. ๒๒/๑๐๔/๑๔๗.

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ชื่อว่า เป็นสุขุมาละ คือเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่คณะ ก็บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวผู้ใดว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ บุคคลนั้นเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวแก่เรตถาคตนั่นเทียวว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ เพราะว่าเรตถาคตถูกขอร้องจึงใช้จิวรมาก ไม่ถูกขอร้องใช้จิวรน้อย ถูกขอร้องจึงบริโภคนิเวศนาตมาก ไม่ถูกขอร้องบริโภคนิเวศนาตน้อย ถูกขอร้องจึงใช้เสนาสนะมาก ไม่ถูกขอร้องใช้เสนาสนะน้อย ถูกขอร้องจึงใช้ยาแก้เจ็บมาก ไม่ถูกขอร้องใช้ยาแก้เจ็บน้อย

และเราย่อมอยู่ร่วมกับภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้นย่อมประพฤติต่อเรา ด้วยกายกรรมอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมประพฤติต่อเราด้วยวจีกรรมอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมประพฤติต่อเราด้วยมโนกรรมอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมนำสิ่งที่ควรนำเข้าไปอันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก อันไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย

และเวหนามีดีเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ มีเสมหะเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ มีลมเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ ที่เกิดเพราะสันนิบาตกัฏฐิ ที่เกิดเพราะฤดูเปลี่ยนแปลงกัฏฐิ ที่เกิดเพราะการบริหารไม่เสมอกัฏฐิ ที่เกิดเพราะความแก่กัฏฐิ เกิดเพราะผลกรรมกัฏฐิ ย่อมไม่บังเกิดแก่เรามาก เราเป็นผู้มีอาพาธน้อย

เราเป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากซึ่งฉณ ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน

เราย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ก็บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวผู้ใดว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ บุคคลนั้นเมื่อจะกล่าวโดยชอบก็ฟังกล่าวเรตถาคตนั่นเทียว ว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ

ผาสุวิหารสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข ๕ ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข ๕ ประการนี้ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนสหพหุจรีทั้งต่อหน้าและ
ลับหลัง

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนสหพหุจรีทั้งต่อหน้าและ
ลับหลัง

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนสหพหุจรีทั้งต่อหน้าและ
ลับหลัง

๔. มีศีลอันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ
อันค้นหาและทักท้วงไม่เกาะเกี่ยว เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนสหพหุจรีทั้ง
ต่อหน้าและลับหลัง

๕. มีทักท้วงอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก ย่อมนำออกเพื่อความสิ้นไป
แห่งทุกข์โดยชอบ แห่งผู้กระทำเสมอกันกับเพื่อนสหพหุจรีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๒

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๐๕/๑๔๙.

ครั้งที่ ๑๘
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

อุทายิสสูตร^๑

ว่าด้วยพระอุทายเป็นเหตุให้ตรัสองค์พระธรรมกถึก

พระพุทธรเจ้าเมื่อประทับอยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี สมัยนั้น พระอุทายเป็นผู้ที่คฤหิ์สภหุใหญ่แวดล้อมนั่งแสดงธรรมอยู่ ท่านพระอานนทได้เห็น จึงได้กราบทูลพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าตรัสว่าการแสดงธรรมแก่ผู้อื่นไม่ใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ฟังตั้งธรรม ๕ ประการไว้ภายในแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น คือภิกษุฟังตั้งใจว่า

๑. เราจักแสดงธรรมไปโดยลำดับ
๒. เราจักแสดงอ้างเหตุผล
๓. เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู
๔. เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม
๕. เราจักไม่แสดงธรรมให้กระทบตนและผู้อื่น

^๑ อจฺ ปญจก. ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

ทุพพิโนทยสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมที่บรรเทาได้ยาก

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ธรรม ๕ ประการนี้ เกิดขึ้นแล้ว บรรเทาได้ยาก ธรรม ๕ ประการ คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ปฏิภาณ ๑ จิตคิดจะไป ๑ เรียกว่า ทุพพิโนทยสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่บรรเทาได้ยาก

อาฆาตวินยสูตร^๒

ว่าด้วยธรรมระงับความอาฆาต ๕ ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมเป็นที่ระงับความอาฆาตซึ่งเกิดขึ้นแก่ภิกษุโดย ประการทั้งปวง ๕ ประการ คือ

๑. ความอาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญเมตตาในบุคคลนั้น
๒. ความอาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญกรุณาในบุคคลนั้น
๓. ความอาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญอุเบกขาในบุคคลนั้น
๔. ความอาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงถึงการไม่นึกไม่ใฝ่ใจในบุคคลนั้น
๕. ความอาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงนึกถึงความเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ของตนให้มั่นในบุคคลนั้น ว่าท่านผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาท แห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรม เป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักเป็นทายาทของกรรมนั้น

ยังมีพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมระงับความอาฆาต ๕ ประการอีกพระสูตรหนึ่ง ว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสแสดงเอง แต่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย คือท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า ธรรมเป็นที่ระงับความอาฆาตซึ่งเกิดขึ้นแก่ภิกษุ โดยประการทั้งปวง ๕ ประการ คือ

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๖๐/๒๐๖.

^๒ อัง ปญจก. ๒๒/๑๖๑-๑๖๒/๒๐๗-๒๑๒.

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ แต่เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลแม่เช่นนั้น

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่เป็นผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลแม่เช่นนั้น

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่ยอมได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลแม่เช่นนั้น

๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ และยอมไม่ได้ทางสงบใจ ไม่ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลแม่เช่นนั้น

๕. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ย่อมได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลแม่เช่นนั้น

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอธิบายต่อไปว่า ในบุคคล ๕ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ แต่เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างไร ท่านอธิบายต่อไปว่า เหมือนอย่างว่า ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เห็นผ้าเก่าที่ถนน เขยิบให้มันด้วยเท้าซ้าย เชี่ยวออกดูด้วยเท้าขวา ส่วนใดเป็นสาระก็ถือเอาส่วนนั้น แล้วพลิกไป แม้ฉันใด บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ แต่เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ส่วนใดของเขา ภิกษุไม่พึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น ส่วนความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ส่วนใดของเขา ภิกษุพึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น ฉะนั้น ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้

ท่านอธิบายต่อไปว่า บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่เป็นผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างไร ท่านอธิบายต่อไปเองว่า สระน้ำที่ถูกรสหาร่ายและแหนคลุมไว้ บุรุษผู้เดินทาง

ร้อน อบอ้าว เหนื่อยอ่อน กระจายน้ำ ลงสู่สระน้ำนั้น แหวกสาหร่ายและแหนด้วยมือ ทั้ง ๒ แล้ว กอบน้ำขึ้นดื่มแล้วฟังไป แม้ฉันใด บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่เป็นผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ส่วนใดของเขา ภิกษุไม่พึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น ส่วนความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ส่วนใดของเขา ภิกษุพึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น ฉะนั้น ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายต่อไปว่า บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่ยอมได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุนั้นพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างไร ท่านได้กล่าวอธิบายเองว่า เหมือนอย่างว่า น้ำเล็กน้อยมีอยู่ในรอยโค บุรุษผู้เดินทาง ร้อน อบอ้าว เหนื่อยอ่อน กระจายน้ำ เขาพึงเกิดความคิดอย่างนี้ว่า น้ำเล็กน้อยมีอยู่ในรอยโคนี้ ถ้าเราจะกอบขึ้นดื่มหรือใช้ภาชนะตักขึ้นดื่มไซ้ เราก็จักทำน้ำนั้น ให้เหวบ้าง ให้ขุ่นบ้าง ให้ไม่เป็นที่ควรดื่มบ้าง ถ้ากระไรเราพึงคุกเข่าก้มลงดื่มแล้ว หลีกไป เขาคูกเข่าก้มลงดื่มน้ำอย่างโคดื่มน้ำแล้วไป แม้ฉันใด บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่ยอมได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ส่วนใดของเขา ภิกษุไม่พึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น แม้ความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ส่วนใดของเขา ภิกษุไม่พึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น แต่การได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควรส่วนใดของเขา ภิกษุพึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น ฉะนั้น ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายต่อไปว่า บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ และยอมไม่ได้ทางสงบใจ ไม่ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างไร ท่านได้กล่าวอธิบายเองว่า เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก เดินทางไกล แม้ข้างหน้าเขาก็มีบ้านอยู่ไกล แม้ข้างหลังเขาก็มีบ้านอยู่ไกล เขาไม่พึงได้อาหารที่สบายคือถูกโรค เภสัชที่สบายคือถูกโรค ผู้พยาบาลที่สมควร และผู้นำทางไปสู่บ้าน บุรุษบางคนผู้เดินทางไกลพึงเห็นเขา บุรุษนั้นพึงเข้าไป ตั้งความกรุณา ความเอ็นดู

ความอนุเคราะห์ในเขาว่า โอ คน ๆ นี้พึงได้อาหารที่สบาย เกษขที่สบาย ผู้พยาบาลที่สมควร และผู้นำทางไปสู่บ้าน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าคน ๆ นี้อย่างถึงความพินาศฉิบหาย ณ ที่นี้เลย แม้ฉันใด บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติกายไม่บริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติกวาจาไม่บริสุทธิ์ และยอมไม่ได้ทางสงบใจ ไม่ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุพึงเข้าไปตั้งความกรุณา ความเอ็นดูความอนุเคราะห์ในบุคคลแม้เห็นปานนี้ว่า โอ ท่านผู้นี้พึงละกายทุจริตแล้วอบรมกายสุจริต พึงละวจีทุจริตแล้วอบรมวจีสุจริต พึงละมโนทุจริตแล้วอบรมมโนสุจริต ชื่อนั้นเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าท่านผู้นี้เมื่อตายไปแล้ว อย่าเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ฉะนั้น ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอธิบายต่อไปเป็นข้อคำรบ ๕ ว่า บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติกายบริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติกวาจาบริสุทธิ์ ย่อมได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างไร ท่านได้กล่าวอธิบายเองว่า เหมือนอย่างว่า สระน้ำที่มีน้ำใส มีน้ำร่อยดี มีน้ำเย็น มีน้ำขาว มีทำนน้ำราบเรียบ น้ำรินรมย์ ดารดาชไปด้วยต้นไม้พันธุ์ต่าง ๆ บุคคลผู้เดินทางร้อน อบอ้าว เหนื่อยอ่อน กระจายน้ำ เขาพึงลงสู่สระน้ำนั้นบ้าง อาบบ้าง ดื่มน้ำบ้าง แล้วขึ้นมานั่งบ้าง นอนบ้าง ที่ร่มไม้ใกล้สระน้ำนั้นแม้ฉันใด บุคคลใดเป็นผู้มีความประพฤติกายบริสุทธิ์ เป็นผู้มีความประพฤติกวาจาบริสุทธิ์ ย่อมได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควร แม้ความประพฤติกายบริสุทธิ์ ส่วนใดของเขา ภิกษุพึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น แม้ความประพฤติกวาจาบริสุทธิ์ ส่วนใดของเขา ภิกษุพึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น แม้การได้ทางสงบใจ ได้ความเลื่อมใส โดยกาลอันสมควรส่วนใดของเขา ภิกษุพึงใส่ใจส่วนนั้นในสมัยนั้น ฉะนั้น ภิกษุพึงระงับความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้

สากัจฉาสูต^๑

ว่าด้วยคุณสมบัติของผู้ควรสนทนา

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อสนทนากับเพื่อนพรหมจรรย์คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลโดยตนเอง เป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วย *ศีลสัมปทา* กถาได้

๒. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วย *สมาธิสัมปทา* กถาได้

๓. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วย *ปัญญาสัมปทา* กถาได้

๔. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วย *วิมุตติสัมปทา* กถาได้

๕. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในวิมุตติโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วย *วิมุตติญาณทัสสนสัมปทา* กถาได้

สาชีวสุต^๑

ว่าด้วยคุณสมบัติของผู้อยู่ร่วมกัน

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้ควรเป็นผู้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๖๓/๒๑๒.

๑. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วย สีสัมปทาภาเถาได้
๒. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วยสมาธิสัมปทาภาเถาได้
๓. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วยปัญญาสัมปทาภาเถาได้
๔. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วยวิมุตติสัมปทาภาเถาได้
๕. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะโดยตนเอง และเป็นผู้แก้ปัญหาที่มาถึงด้วยวิมุตติญาณทัสสนสัมปทาภาเถาได้

สาชีวสูตรนี้ก็มีข้อธรรมเช่นเดียวกับสากัจฉาสูตร สำหรับสากัจฉาสูตรนั้นว่าด้วยภิกษุที่มีคุณสมบัติของผู้ควรสนทนาด้วย ส่วนสาชีวสูตรนี้ว่าด้วยคุณสมบัติของผู้ที่ควรจะอยู่ร่วมกัน ที่มีข้อธรรมอย่างเดียวกันนั้นพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นว่า ผู้ที่สมควรจะสนทนาโต้ถามปัญหากันได้ นั้น ก็ควรจะต้องประกอบด้วยธรรมทั้ง ๕ ประการนั้น และทั้งผู้ที่ควรจะอยู่ร่วมกัน ก็ควรที่จะประกอบด้วยธรรมทั้ง ๕ ประการนั้นเช่นเดียวกัน เพราะเมื่ออยู่ร่วมกันนั้น ก็ควรจะต้องมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกันให้มีความสุข และก็จะต้องมีการสนทนาโต้ถามปัญหาธรรมกัน ก็จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการนั้น

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๖๔/๒๑๒.

ปัญหาปุจฉาสูตร^๑

ว่าด้วยเหตุการณ์ถามปัญหา ๕ ประการ

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุบางรูปย่อมถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น ภิกษุทั้งหมดนั้นย่อมถามด้วยเหตุ ๕ ประการ หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. ย่อมถามปัญหาแก่ภิกษุอื่นเพราะโง่เขลาเพราะหลงลืม
๒. ย่อมมีความปรารถนาลามก ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น
๓. ย่อมดูหมิ่น จึงถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น
๔. ประสงค์จะรู้ จึงถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น
๕. คิดอย่างนี้ว่า ภิกษุอื่นถ้าถูกเราถามปัญหา ก็จักแก้โดยชอบ ชื่อนั้นเป็นความดี แต่ถ้าถูกเราถามปัญหา จักไม่แก้โดยชอบ เราจักแก้โดยชอบแก่เธอ ดังนี้ จึงถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น

ภิกษุบางรูปย่อมถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น ภิกษุทั้งหมดนั้นย่อมถามด้วยเหตุ ๕ ประการเหล่านี้ หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนท่านพระสารีบุตรเองนั้นคิดอย่างนี้ว่า ถ้าภิกษุถูกเราถามปัญหา ก็จักแก้โดยชอบ ชื่อนั้นเป็นความดี แต่ถ้าถูกเราถามปัญหา จักไม่แก้โดยชอบ เราจักแก้โดยชอบแก่เธอ ดังนี้ จึงถามปัญหาแก่ภิกษุอื่น

^๑ อง ปญจก. ๒๒/๑๖๕/๒๑๒

นิโรธสูตร^๑

ว่าด้วยคุณธรรมของพระเถระที่นำเคาเรพชชา

ครั้งนั้นท่านพระสารีบุตรได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธ คือ เข้าสมาธิขั้นสูงสุดขั้นสัญญาเวทนาบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าเธอไม่ฟังบรรลุลอหัตตผลในปัจจุบันไซ้เธอก็ก้าวล่วงความเป็นสหายแห่งเหล่าเทพผู้มีกวีพิงการาหาร คือมีคำข้าวเป็นอาหารเป็นภักษา เข้าถึงเทพผู้เกิดด้วยใจบางเหล่า ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธ คือ ดับสัญญาเวทนาบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีซึ่งอยู่ในหมู่ภิกษุเหล่านั้น ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ข้อที่ภิกษุก้าวล่วงความเป็นสหายแห่งเหล่าเทพผู้มีกวีพิงการาหาร คือมีก้อนข้าวเป็นอาหารเป็นภักษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้เกิดด้วยใจบางเหล่า ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้างนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรก็ได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายอย่างเดิม แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอุทายีก็ได้กล่าวค้านขึ้นอย่างนั้น แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระสารีบุตรก็ได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายอย่างเดิม แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอุทายีก็ได้กล่าวค้านขึ้นอย่างนั้น ท่านพระสารีบุตรได้คิดว่า ท่านพระอุทายีคัดค้านเราถึง ๓ ครั้ง และภิกษุบางรูปก็ไม่อนุโมทนาภาษิตเรา ถ้ากระไร เราฟังเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระสารีบุตรจึงได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเล่าถวายให้พระพุทเจ้าได้ทรงทราบ ถึงคำที่ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลาย และคำที่ท่านอุทายีได้กล่าวค้าน

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๖๖/๒๑๔.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระอุทายีว่า ท่านอุทายีหมายถึง เหล่าเทพผู้เกิดด้วยใจเหล่าไหน ท่านพระอุทายีได้กราบทูลว่า หมายถึงเหล่าเทพชั้นอรุณที่เกิดด้วยสัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสว่า โฉนท่านพระอุทายีจึงเป็น ผู้พาล ไม่ฉลาด กล่าวอย่างนั้น เธอเองคือท่านพระอุทายีย่อมสำคัญตนว่า ควรพูด (อวดรู้)

แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับท่านพระอนนทว่า “โฉนพวกเธอจึงวางเฉยดูคายนิกขุผู้เถระซึ่งถูกเบียดเบียนอยู่ ชื่อว่าแม้ความกรุณาก็ไม่มีในนิกขุผู้ฉลาดซึ่งถูกเบียดเบียนอยู่” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเรียกนิกขุทั้งหลายมา แล้วตรัสว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังเข้าสู่สัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าเธอไม่ฟังบรรลุกุศลัตถผลในปัจจุบันไซ้ เธอก็กล่าวถึงความเสียหายแห่งเหล่าเทพผู้มีกวัฬงการอาหาร คือมีคำข้าวเป็นอาหารเป็นภักษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้เกิดด้วยใจบางเหล่า ฟังเข้าสู่สัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้” ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะ เข้าไปยังพระวิหาร

ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปแล้วไม่นาน ท่านพระอนนทก็ได้เข้าไปหาท่านพระอุปวานะ แล้วกล่าวว่า นิกขุเหล่าอื่นในพระศาสนา นี้ ย่อมเบียดเบียนนิกขุทั้งหลายผู้เถระ พวกเราจักไม่ถามหานิกขุเหล่านั้น การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่พักผ่อนในเวลาเย็น จักทรงปรารภเหตุนี้ขึ้นแสดง เหมือนดังที่จะพึงตรัสโดยเฉพาะกับท่านอุปวานะในเหตุนี้ ข้อนั้นไม่เป็นอัศจรรย์ บัดนี้ ความไม่สบายใจได้เกิดขึ้นแก่พวกเรา พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือนในเวลาเย็นแล้ว เสด็จเข้าไปนั่งที่อุปัฏฐานศาลาคือศาลาเป็นที่บำรุง ประทับนั่งบนอาสนะที่ได้ตกแต่งไว้ แล้วจึงตรัสถามท่านพระอุปวานะว่า นิกขุผู้ประกอบด้วยธรรมเท่าไรหนอแล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่องของเพื่อนสหพรหมจารี ท่านพระอุปวานะได้กราบทูลว่า นิกขุผู้เถระย่อมประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนสหพรหมจารี คือนิกขุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีศีล ฯลฯ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย^๑
๒. เป็นพหูสูต คือผู้ได้สดับตรับฟังมาก ฯลฯ บริสุทธฺิบริบูรณ์สิ้นเชิง^๒
๓. เป็นผู้มีวาจาไพเราะ มีถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองอัน
สละสลวย ไม่มีโทษ ให้รู้เนื้อความที่แจ่มแจ้ง
๔. เป็นผู้ได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉน ๔
อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
๕. ย่อมทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะ
ทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสอนุโมทนาถ้อยคำของท่านพระอุปวานะ และก็ได้ตรัสว่า
ภิกษุเถระผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ
และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนสหธรรมจาร์ ถ้าหากว่าธรรม ๕ ประการนี้ไม่พึงมีแก่ภิกษุ
ผู้เถระไซร์ เพื่อนสหธรรมจาร์พึงเคารพสักการะนับถือบูชาเธอ โดยความเป็นผู้มีพินัย
มีดมหงอก มีหนังย่น เพื่ออะไรกัน เพราะธรรม ๕ ประการนี้ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เถระ
ฉะนั้น เพื่อนสหธรรมจาร์จึงสักการะ เคารพนับถือบูชาเธอ

๒๖ สิงหาคม ๒๕๓๒

^๑ ดูเนื้อความที่สมบุรณ์หน้า ๒๘๙.

^๒ ดูเนื้อความที่สมบุรณ์หน้า ๒๘๙.

ครั้งที่ ๑๙
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

โจทนาสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมสำหรับภิกษุผู้เป็นโจทก์และผู้ถูกโจท

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เป็นโจทก์ก็ใคร่จะโจทผู้อื่น พึงเข้าไปตั้งธรรม ๕ ประการไว้ภายในก่อน แล้วจึงโจทผู้อื่น คือ

๑. เราจักกล่าวโดยกาลควร จักไม่กล่าวโดยกาลไม่ควร
๒. จักกล่าวด้วยเรื่องจริง จักไม่กล่าวด้วยเรื่องไม่จริง
๓. จักกล่าวด้วยคำอ่อนหวาน จักไม่กล่าวด้วยคำหยาบ
๔. จักกล่าวด้วยเรื่องที่ประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่กล่าวด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
๕. จักเป็นผู้มีเมตตาจิตกล่าว จักไม่เป็นผู้เพ่งโทษกล่าว

^๑ อัง ปญจก. ๒๒/๑๖๗/๒๑๘.

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงต่อไปว่า เราเห็นบุคคลบางคนในธรรมวินัยนี้ ถูกผู้อื่น
 โจมทโดยกาลไม่ควร ไม่ถูกโจมโดยกาลสมควร ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจมด้วยเรื่องไม่จริง
 ไม่ถูกโจมด้วยเรื่องจริง ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจมด้วยคำหยาบ ไม่ถูกโจมด้วยคำอ่อนหวาน
 ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจมด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ถูกโจมด้วยเรื่องที่ประกอบ
 ด้วยประโยชน์ ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจมด้วยเฟ่งโทษ ไม่ถูกโจมด้วยเมตตาจิต ก็โกรธ

ความไม่เดือดร้อนอันพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ถูกโจมโดยไม่เป็นธรรม โดยอาการ
 ๕ คือ

๑. ท่านถูกโจมโดยกาลไม่ควร ไม่ถูกโจมโดยกาลควร ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๒. ท่านถูกโจมด้วยเรื่องไม่จริง ไม่ถูกโจมด้วยเรื่องจริง ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๓. ท่านถูกโจมด้วยคำหยาบ ไม่ถูกโจมด้วยคำอ่อนหวาน ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๔. ท่านถูกโจมด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ถูกโจมด้วยเรื่อง
 ที่ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๕. ท่านถูกโจมด้วยการเฟ่งโทษ ไม่ถูกโจมด้วยเมตตาจิต ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน

ความเดือดร้อนอันพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้โจมโดยไม่เป็นธรรม โดยอาการ ๕ คือ

๑. ท่านโจมโดยกาลไม่ควร ไม่โจมโดยกาลควร ท่านจึงควรเดือดร้อน
๒. ท่านโจมด้วยเรื่องไม่จริง ไม่โจมด้วยเรื่องจริง ท่านจึงควรเดือดร้อน
๓. ท่านโจมด้วยคำหยาบ ไม่โจมด้วยคำอ่อนหวาน ท่านจึงควรเดือดร้อน
๔. ท่านโจมด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่โจมด้วยเรื่อง
 ที่ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านจึงควรเดือดร้อน
๕. ท่านโจมด้วยเฟ่งโทษ ไม่โจมด้วยเมตตาจิต ท่านจึงควรเดือดร้อน

เราเห็นบุคคลบางคนในธรรมวินัยนี้ ถูกโจมโดยกาลควร ไม่ถูกโจมโดยกาล
 ไม่ควร ก็โกรธ ถูกโจมด้วยเรื่องจริง ไม่ถูกโจมด้วยเรื่องไม่จริง ก็โกรธ ถูกโจมด้วย
 คำอ่อนหวาน ไม่ถูกโจมด้วยคำหยาบ ก็โกรธ ถูกโจมด้วยเรื่อง
 ที่ประกอบด้วยประโยชน์

ไม่ถูกใจด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็โกรธ ถูกใจด้วยเมตตาจิต ไม่ถูก
ใจด้วยเฟงโทษ ก็โกรธ

ความเดือดร้อนอันพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ถูกใจโดยธรรม โดยอาการ ๕ คือ

๑. ท่านถูกใจโดยกาลควร ไม่ถูกใจโดยกาลไม่ควร ท่านจึงควรเดือดร้อน
๒. ท่านถูกใจด้วยเรื่องจริง ไม่ถูกใจด้วยเรื่องไม่จริง ท่านจึงควรเดือดร้อน
๓. ท่านถูกใจด้วยคำอ่อนหวาน ไม่ถูกใจด้วยคำหยาบ ท่านจึงควรเดือดร้อน
๔. ท่านถูกใจด้วยเรื่องประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ถูกใจด้วยเรื่องที่ไม่
ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านจึงควรเดือดร้อน

๕. ท่านถูกใจด้วยเมตตาจิต ไม่ถูกใจด้วยเฟงโทษ ท่านจึงควรเดือดร้อน

ความไม่เดือดร้อน อันพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ถูกใจโดยธรรม โดยอาการ ๕ คือ

๑. ท่านใจโดยกาลควร ไม่ใจโดยกาลไม่ควร ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๒. ท่านใจด้วยเรื่องจริง ไม่ใจด้วยเรื่องไม่จริง ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๓. ท่านใจด้วยคำอ่อนหวาน ไม่ใจด้วยคำหยาบ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน
๔. ท่านใจด้วยเรื่องประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใจด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน

๕. ท่านใจด้วยเมตตาจิต ไม่ใจด้วยเฟงโทษ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน

เพราะเหตุไร เพราะว่าภิกษุแม้รู้ป้อน ฟังให้ความสำคัญว่าฟังใจด้วยเรื่องจริง

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวต่อไปว่า อันบุคคลผู้ถูกใจ ฟังตั้งอยู่ในธรรม
๒ ประการ คือความจริงและความไม่โกรธ ถ้าผู้อื่นฟังใจเราด้วยธรรม ๕ ประการ คือ

๑. ฟังใจโดยกาลควรหรือโดยกาลไม่ควร
๒. ด้วยเรื่องจริงหรือด้วยเรื่องไม่จริง
๓. ด้วยคำอ่อนหวานหรือด้วยคำหยาบ

๔. ด้วยเรื่องประกอบด้วยประโยชน์หรือด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
๕. ด้วยเมตตาจิตหรือด้วยเพ่งโทษ

แม้เราก็พึงตั้งอยู่ในธรรม ๒ ประการ คือความจริงและความไม่โกรธ ถ้าเราพึงทราบว่ ธรรมนั้นมีอยู่ในเราไซ้ เราพึงกล่าวธรรมนั้นว่ามีอยู่ ว่าธรรมนั้นมีอยู่พร้อมในเรา ถ้าเราพึงทราบว่ ธรรมนั้นไม่มีอยู่ในเราไซ้ เราก็พึงกล่าวธรรมนั้นว่าไม่มีอยู่ ว่าธรรมนั้นไม่มีอยู่พร้อมในเรา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ท่านพระสารีบุตรว่า เรื่องก็จะพึงเป็นเช่นนั้น แต่ว่าโมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อถูกกล่าวสอน ย่อมไม่รับโดยเคารพ ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลว่าบุคคลเหล่าใดไม่มีศรัทธา ต้องการเลี้ยงชีวิต มิใช่ขอभवด้วยศรัทธา เป็นผู้โอ้อวด มีมารยา เกเร พุ้งซ่าน เย่อหยิ่ง เหลาะแหละ ปากกล้า พุดพล่าม ไม่สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร ไม่เพ่งถึงความเป็นสมณะ ไม่มีความเคารพกล้าในสิกขา มักมาก ย่อหย่อน เป็นหัวหน้าในการล่วงละเมิด ทอดธุระในวิเวกคือความสงบสงัด เกียจคร้าน มีความเพียรทรมามีสติเลอะเทอะ ไม่มีสัมปชัญญะ ไม่มีจิตมั่นคง มีจิตพุ้งซ่าน มีปัญญาทรมาม เป็นคนบ้าน้ำลาย คนเหล่านั้นเมื่อถูกข้าพระองค์กล่าวสอนอย่างนี้ ก็ไม่รับโดยเคารพ

ส่วนกุลบุตรเหล่าใดมีศรัทธาออกบวช ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่เกเร ไม่พุ้งซ่าน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่เหลาะแหละ ไม่ปากกล้า ไม่พุดพล่าม สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียร เพ่งถึงความเป็นสมณะ มีความเคารพกล้าในสิกขา ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน ทอดธุระในการล่วงละเมิด เป็นหัวหน้าในวิเวกคือความสงบสงัด มีความเพียร อบรมตน มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตมั่นคง มีจิตเป็นหนึ่ง มีปัญญา มีใจคนบ้าน้ำลาย กุลบุตรเหล่านั้นเมื่อถูกข้าพระองค์กล่าวสอนอย่างนี้ ย่อมรับโดยเคารพ

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรับรอง โดยตรัสซ้ำคำที่ท่านพระสารีบุตรกราบทูล และได้ตรัสแก่ท่านพระสารีบุตรว่า เธอพึงว่ากล่าวกุลบุตรเหล่านั้น จงกล่าวสอนเพื่อนสหธรรมจारी จงพรั้าสอนเพื่อนสหธรรมจारी ด้วยหวังว่า เราจักยกเพื่อนสหธรรมจारी จากอสังกรรม ให้ตั้งอยู่ในสังกรรม เธอพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้แล

สีลสูตร^๑

ว่าด้วยโทษของความทุศีลและคุณแห่งความมีศีล

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัมมาสมาธิของภิกษุผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เมื่อสัมมาสมาธิไม่มี ยถาภูตญาณทัสสนะ ความรู้เห็นตามเป็นจริง ของภิกษุผู้มีสัมมาสมาธิวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นตามเป็นจริงไม่มี นิพพิทาวีระคะ คือความหน่ายความสันตติใจยินดี ของภิกษุผู้มียถาภูตญาณทัสสนะวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เมื่อนิพพิทาวีระคะไม่มี วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นในวิมุตติ ของภิกษุผู้มีนิพพิทาวีระคะวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติ แม้กะเทาะของต้นไม้นั้นก็ย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ แม้เปลือก กระทบ แก่นของต้นไม้ นั้น ก็ย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ แม้ฉันใด

สัมมาสมาธิของภิกษุผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เมื่อสัมมาสมาธิไม่มี ยถาภูตญาณทัสสนะของภิกษุผู้มีสัมมาสมาธิวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะไม่มี นิพพิทาวีระคะของภิกษุผู้มียถาภูตญาณทัสสนะวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี เมื่อนิพพิทาวีระคะไม่มี วิมุตติญาณทัสสนะของภิกษุผู้มีนิพพิทาวีระคะวิบัติ ย่อมเป็นธรรมมีอุปนิสัยถูกขจัด คือไม่มี ฉะนั้นเหมือนกัน

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวต่อไปอีกว่า สัมมาสมาธิของภิกษุผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่ ยถาภูตญาณทัสสนะของภิกษุผู้มีสัมมาสมาธิสมบูรณ์ ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะมีอยู่ นิพพิทาวีระคะของภิกษุผู้มียถาภูตญาณทัสสนะสมบูรณ์ ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เมื่อนิพพิทาวีระคะมีอยู่ วิมุตติ-

^๑ อจ ปญจก. ๒๒/๑๖๘/๒๒๓.

ญาณทัสสนะของภิกษุผู้มีนิพพิทาวีระคะสมบูรณ์ ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เปรียบเหมือนต้นไม้มีกิ่งและใบสมบูรณ์ แม้กะเทาะของต้นไม้ นั้น ก็ย่อมถึงความบริบูรณ์ แม้เปลือก กระพี้ แก่น ของต้นไม้ นั้นก็ย่อมถึงความบริบูรณ์ แม้ฉันใด

สัมมาสมาธิของภิกษุผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่ ญาณทัสสนะของภิกษุผู้มีสัมมาสมาธิ สมบูรณ์ ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เมื่อญาณทัสสนะมีอยู่ นิพพิทาวีระคะของภิกษุผู้มีญาณทัสสนะสมบูรณ์ ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี เมื่อนิพพิทาวีระคะมีอยู่ วิมุตติญาณทัสสนะของภิกษุผู้มีนิพพิทาวีระคะ สมบูรณ์ ย่อมถึงพร้อมด้วยธรรมเป็นอุปนิสัย คือมี ฉะนั้นเหมือนกัน

นิสันติสูตร^๑

ว่าด้วยเหตุให้คิดได้เร็ว เรียนได้ดี

ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงได้ถามท่านพระสารีบุตร ว่าด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงจะเป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย เรียนได้ดี เรียนได้มาก และสิ่งที่เธอเรียนแล้วย่อมไม่เลือนไป

ท่านพระสารีบุตรได้ตอบว่า ท่านพระอานนท์เป็นพหูสูต คือเป็นผู้ได้สดับรับฟังมาก ข้อความนั้นจึงแจ่มแจ้งแก่ท่านพระอานนท์ทีเดียว ท่านพระอานนท์จึงได้แสดงแก่ท่านพระสารีบุตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้

๑. ฉลาดในอรรถ
๒. ฉลาดในธรรม
๓. ฉลาดในพยัญชนะ

^๑ อจ ปญจก. ๒๒/๑๖๙/๒๒๔.

๔. ฉลาดในนิรุตติ คือภาษา

๕. ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย

ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ภิกษุจึงจะเป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย เรียนได้ดี เรียนได้มาก และสิ่งที่เธอเรียนแล้วย่อมไม่เลอะเลือน

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอนุโมทนาท่านพระอานนท์ว่า ตามที่ท่านพระอานนท์ กล่าวไว้ดีแล้วนี้ นำอัครรรย์ไม่เคยมีมาแล้ว และพวกเราย่อมทรงจำท่านพระอานนท์ ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ว่า ท่านพระอานนท์เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ฉลาดในธรรม ฉลาดในพยัญชนะ ฉลาดในนิรุตติคือภาษา และฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย

จะอธิบายบางบทในพระสูตรนี้ ขั้วว่า ฉลาดในอรรถ ได้แก่เป็นผู้ฉลาดในอรรถกถา คือถ้อยคำอธิบาย ขั้วว่า ฉลาดในธรรม ได้แก่เป็นผู้ฉลาดในบาลี คือในข้อธรรมที่เป็นพระบาลีคือเป็นพระพุทธรพจน์ทั้งหลาย ขั้วว่า ฉลาดในพยัญชนะ ได้แก่เป็นผู้ฉลาดในประเภทแห่งอักษร ขั้วว่า ฉลาดในนิรุตติ ได้แก่ฉลาดในภาษา ขั้วว่า เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย ได้แก่เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นเบื้องปลาย ๕ คือ

๑. เบื้องต้นเบื้องปลายของอรรถ คือถ้อยคำที่แสดงเนื้อความหรือถ้อยคำที่อธิบายความแห่งบาลี

๒. เบื้องต้นเบื้องปลายของบาลี คือข้อธรรมที่เป็นบาลี คือข้อธรรมที่เป็นพระพุทธรพจน์ทั้งหลาย

๓. เบื้องต้นเบื้องปลายของบท

๔. เบื้องต้นเบื้องปลายของอักษร

๕. เบื้องต้นเบื้องปลายของอนุสนธิคือความสืบต่อ

ในเบื้องต้นเบื้องปลายเหล่านั้น รู้อรรถเบื้องต้นด้วยอรรถเบื้องปลาย รู้อรรถเบื้องปลายด้วยอรรถเบื้องต้น ขั้วว่า เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นเบื้องปลายของอรรถ อธิบายว่า ภิกษุหนึ่งเมื่อเว้นอรรถเบื้องต้น กล่าวแต่อรรถเบื้องปลาย ก็ย่อมรู้ว่าอรรถเบื้องต้นมีอยู่อย่างนี้ แม้เมื่อท่านเว้นอรรถเบื้องปลาย กล่าวแต่อรรถเบื้องต้น ก็รู้ว่าอรรถเบื้องปลายมีอยู่ดังนี้ เมื่อท่านเว้นอรรถทั้ง ๒ กล่าวแต่อรรถในท่ามกลาง ก็ย่อมรู้ว่าอรรถทั้ง ๒

มีอยู่ดังนี้ เมื่อท่านเว้นวรรคในท่ามกลาง กล่าวแต่วรรคทั้ง ๒ ส่วน ย่อมรู้ว่าวรรคในท่ามกลางมีอยู่ดังนี้ แม้ในเบื้องต้นเบื้องปลายของบาลีเป็นต้น ก็มีนัยเหมือนกัน

ส่วนในเบื้องต้นเบื้องปลายของอนุสนธิ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ เมื่อพระสูตรเริ่มแต่ศีลเป็นต้นไป ในที่สุดก็มาถึงอภิญา ๖ ภิกษุย่อมรู้ว่า พระสูตรไปตามอนุสนธิไปตามกำหนดบทดังนี้ เมื่อพระสูตรเริ่มแต่ทิฏฐิไป เบื้องปลายจะทั้งหลายก็มาถึงภิกษุย่อมรู้ว่า พระสูตรไปตามอนุสนธิ เมื่อพระสูตรเริ่มแต่การทะเลาะบาดหมางกัน เบื้องปลายสาราณียธรรมก็มาถึง เมื่อพระสูตรเริ่มแต่ดิรัจฉานกถาคือถ้อยคำที่เป็นของนอกพระธรรมวินัย เบื้องปลายกถาคือถ้อยคำที่ควรพูด ก็มาถึงภิกษุย่อมรู้ว่า พระสูตรไปตามอนุสนธิ คือตามลำดับข้อความที่ต่อกัน

ภัททชิสูตร^๑

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นยอด ๕ ประการ

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท้อยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ท่านพระภัททชิได้เข้าไปหาท่านพระอานนทถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ท่านพระอานนทได้ถามท่านพระภัททชิว่า บรรดาการเห็นทั้งหลาย การเห็นชนิดไหนเป็นยอด บรรดาการได้ยินทั้งหลาย การได้ยินชนิดไหนเป็นยอด บรรดาสุขทั้งหลาย สุขชนิดไหนเป็นยอด บรรดาสัญญาทั้งหลาย สัญญาชนิดไหนเป็นยอด บรรดาภพทั้งหลาย ภพชนิดไหนเป็นยอด

ท่านพระภัททชิตอบว่า พรหมผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ไม่มีใครครอบงำได้ เห็นสิ่งทั้งปวงยังผู้อื่นให้เป็นไปในอำนาจ มีอยู่ ผู้ใดเห็นพรหมนั้น การเห็นของผู้นั้น เป็นยอดของการเห็นทั้งหลาย

^๑ อจ ปญจก. ๒๒/๑๗๐/๒๒๕.

เทพเหล่า*อาภัสสระ*ผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขมีอยู่ เทพเหล่านั้นย่อมเปล่ง
อุทานในบางครั้งบางคราวว่า สุขหนอ สุขหนอ ผู้ใดได้ยินเสียงนั้น การได้ยินเสียงของ
ผู้นั้นเป็นยอดของการได้ยินทั้งหลาย

เทพเหล่า*สุภกนิหะ*มีอยู่ เทพเหล่านั้นยินดีเฉพาะสิ่งที่มีอยู่ ย่อมเสวยสุข
การเสวยสุขนี้เป็นยอดของความสุขทั้งหลาย

พวกเทพผู้เข้าถึง*อาภิกัญญาตณภ*มีอยู่ การเข้าถึง*อาภิกัญญาตณ*
ภนี้เป็นยอดของสัญญาทั้งหลาย

พวกเทพผู้เข้าถึง*เนวสัญญานาสัญญาตณภ*มีอยู่ การเข้าถึง*เนวสัญญานา-*
*สัญญาตณภ*นี้เป็นยอดของภทั้งหลาย

ท่านพระอานนที่ได้กล่าวว่า คำพูดของท่านพระภัททชินี ย่อมเข้ากับคน
เป็นอันมาก ส่วนท่านพระภัททชินีได้กล่าวแก่ท่านพระอานนที่ว่า ท่านพระอานนที่เป็น
พหูสูต คือเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก ขอท่านพระอานนที่จงอธิบายความข้อนั้นให้
แจ่มแจ้งด้วยเถิด ท่านพระอานนที่จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจะ
กล่าว แล้วท่านพระอานนที่ได้แสดงว่า

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งบุคคลผู้เห็นตามเป็นจริง
นี้เป็นยอดของการเห็นทั้งหลาย

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งบุคคลผู้ได้ยินตามความ
เป็นจริง นี่เป็นยอดของการได้ยินทั้งหลาย

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งบุคคลที่ได้รับความสุขตาม
เป็นจริง นี่เป็นยอดของความสุขทั้งหลาย

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งบุคคลผู้มีสัญญา ตามเป็นจริง
นี้เป็นยอดของสัญญาทั้งหลาย

ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งบุคคลผู้เป็นอยู่แล้ว ตาม
เป็นจริง นี่เป็นยอดของภทั้งหลาย

ในพระสูตรที่กล่าวมานี้ ได้แสดงถึงอันตคาหิกทิกฎฐิโนพระสูตรหนึ่ง คำว่าอันตคาหิกทิกฎฐิโน นั้น คือความเห็นอันถือเอาที่สุด คือเล่นเข้าไปถึงที่สุดใอย่างหนึ่ง ๆ แจกออกไปเป็น ๑๐ ข้อ คือ

๑. โลกเที่ยง
๒. โลกไม่เที่ยง
๓. โลกมีที่สุด
๔. โลกไม่มีที่สุด
๕. ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น
๖. ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น
๗. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก คือเกิดอีก
๘. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก คือไม่เกิดอีก
๙. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี
๑๐. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกหาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้

ทิกฎฐิโน ๑๐ ประการนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ว่า “ทิกฎฐิโนอกพระพุทธศาสนา พระอาจารย์ไม่พอใจอธิบาย ในเมื่อจำจะพูดถึง ก็พูดอย่างห้วน ยกที่จะเข้าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ ยกที่จะลงความเห็นว่าเป็นข้อที่พระศาสดามุ่งหมายอย่างไร ทิกฎฐิโนี่ท่านมิได้พรรณนาไว้ชัดเจน แต่กล่าวว่า เป็นข้อที่พระศาสดาไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสถึง ดังมีเรื่องเล่าว่า

พระมาลุงกยะทูลถามถึงทิกฎฐิโน ๑๐ นี้ และทูลพ้อว่า ถ้าไม่ทรงพยากรณ์จักไม่อยู่ประพุดิพรหมจรรย์ต่อไป พระองค์ตรัสว่า เมื่อพระมาลุงกยะจะมาประพุดิพรหมจรรย์ พระองค์มิได้สัญญาไว้ว่า จักทรงแก้ทิกฎฐิโน ๑๐ ข้อนี้ พระมาลุงกยะปรารถนาจะไปก็จงไป ดังนี้ จึงเป็นดุจกรูยอันผู้สอดส่องธรรมในพระพุทธศาสนา ฟังหลีกห่าง ดุจกรูยบอกน้ำตื่นอันเรือไม่ฟังแฉะเข้าไป เป็นข้อที่น่ารู้ อยู่ในที่นี้จะอธิบายตามมติของข้าพเจ้า โลกในที่นี้น่าจะได้แก่หมู่สัตว์ ข้อว่า โลกเที่ยงนั้น น่าจะหมายความว่า

ดังกล่าวแล้วใน *สัสสตทิวฏฐิ* คือความเห็นว่ายั่งยืน ข้อว่า โลกไม่เที่ยง นั้นน่าจะหมายถึงความดังกล่าวแล้วใน *อุจเจททิวฏฐิ* คือความเห็นว่ายาดสูญ ข้อว่า โลกมีที่สุด น่าจะหมายความว่า คนทำดี ในที่สุดย่อมไปเกิดในทิพยกายที่ยั่งยืน ไม่แปรผัน ดุจความเข้าใจของคนถือลัทธิต่างบางพวก หรือด้วยมรณะแล้วขาดสูญกัน ข้อว่า โลกไม่มีที่สุด นั้นน่าจะหมายความว่า เวียนเกิดเวียนตายไปอย่างนี้ ไม่มีขาดลง ข้อว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น กับข้อว่า ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น ชีพนั้น ได้แก่ ชีโว ที่แปลว่าชีพ เป็นแต่ในที่นี้ใช้เป็นอุปสกลิงค์ว่า ชีโว ในพราหมณ์สมัย^๑ บัญญัติว่า เวลามรณะชีพนี้ออกจากสรีระไปถือปฏิสนธิใหม่ ส่วนสรีระย่อมสลายไป ทิวฏฐิเนื่องด้วยชีพนี้ข้างหนึ่งเข้าใจว่าชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน เกิดดับพร้อมกัน อีกข้างหนึ่งเข้าใจว่าชีพกับสรีระต่างกัน เช่นบัญญัติไว้ในพราหมณ์สมัย

พระพุทธศาสนากล่าวอนัตตา ไม่ใช่อัตตา ไม่ใช่ตนนั้น แสดงนามธรรม คือจิตเจตสิกว่า เกิดขึ้นเพราะอายตนะภายในและอายตนะภายนอกสกันเข้าเป็นต้นไป เพื่อคัดค้านชีพดังที่เขาเข้าใจกันนั้น ในข้อปรารภความเกิดอีกเป็นต้น ของสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว บทบาลีใช้แปลกอยู่ ใช้บทว่า *ตถาคโต* ที่แก้ในอรรถกถาว่า *สตโต คือสัตว์* ตถาคต ศัพท์นั้น นอกจากในที่นี้ พบแต่ในที่เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มักเรียกเป็นพหูพจน์ด้วย โดยอธิบายว่า ผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจถูกต้องตามธรรมเนียมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ เช่นเดียวกับพระราชารู้เป็นแทนสืบกันมา สอบกับภาษาสันสกฤตได้ความออกไปอีกหน่อยว่า นอกจากใช้เรียกพระพุทธเจ้า ใช้เรียกชินะ ที่ออกชื่อในปกรณ์ข้างพระพุทธศาสนาว่า นิครนถนาฏบุตรบ้าง ใช้เรียกเจ้าบ้าง ไม่ได้กล่าวว่าใช้เรียกสามัญสัตว์ ถ้าไม่ใช่ศัพท์ใช้เรียกสามัญสัตว์ ความเข้าใจก็จะยังมีอีกทางหนึ่งว่า ท่านผู้ที่มีมหาชนนับถือเป็นศาสดาและเป็นเอกอุในลัทธิของตน เบื้องหน้าแต่ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ หรือที่เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี หรือปฏิเสธทั้งนั้น สมด้วยปัญหาปรารภเจ้าลัทธิเห็นปานนี้ อันพระสุภัททะครั้งยังเป็นปริพาชกยกขึ้นทูลถามพระศาสดาเมื่อ

^๑ ในคำสอนหรือลัทธิของพราหมณ์.

ใกล้จะปรินิพพาน แต่ทูลถามในทางตรัสรู้ของเขา เช่นนี้ไม่แย้งต่อการรับรองว่า สัตว์ผู้ยังมีกิเลสสาธุสย ตายแล้วต้องเกิดอีก ข้าพเจ้าได้ความเข้าใจไม่พอเพื่ออนุโมทนาหรือ คำนาคำแก้ในอรรถกถาทั้ง ๒ อย่าง จึงแปลว่า สัตว์ ไว้ที่ตามอรรถกถา แม้เป็นศัพท์เรียก สามัญสัตว์ ก็อาจอธิบายให้เข้ารูปได้ว่า เป็นผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือเกิดขึ้นแล้ว เป็นอยู่โดยธรรมดาแห่งสัตว์ และจักเป็นผู้ไป คือตายเหมือนสัตว์ในกาลก่อน

ทฎฐิติ ๑๐ อย่างนี้ ไม่จัดเป็นชั่วร้ายนัก ไม่ถึงห้ามสวรรค์ เป็นแต่ห้ามอริยมรรค อธิบายว่า คนมีทฎฐิติเหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าไม่ได้ทำบาปทุจริตเพราะทฎฐิตินี้ เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ไปเกิดในสวรรค์ก็ได้ แต่ยังไม่เสียไม่ได้เพียงใด ยังเป็นผู้อภัพ ไม่อาจบรรลุอริยมรรคอยู่เพียงนั้น”

ครั้งที่ ๒๐
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

กัมโมชสูตร^๑

ว่าด้วยมาตุคามเป็นที่ตั้ง

พระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่ ณ โฉสิตาราม กรุงโกสัมพี ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้ากราบทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้มาตุคามคือสตรีภาพ^๒ ไม่นั่งในสภา ไม่ประกอบกรงานใหญ่ ไม่ได้ไปนอกเมือง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะมาตุคาม ๑. เป็นผู้มักโกรธ ๒. เป็นผู้มักริษยา ๓. เป็นผู้มักตระหนี่ ๔. เป็นผู้ทรามปัญญา นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้มาตุคาม ไม่นั่งในสภา ไม่ประกอบกรงานใหญ่ ไม่ได้ไปนอกเมือง

คำว่า มาตุคาม ได้แก่สตรีภาพหรือสตรี พระพุทธภาษิตนี้ยกเอาเหตุปัจจัยทั้ง ๔ นี้เป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้น จึงถึงความสันนิษฐานได้ว่า เหตุปัจจัยทั้ง ๔ นี้เป็นสำคัญ คือเมื่อเป็นผู้มักโกรธ เป็นผู้มักริษยา เป็นผู้มักตระหนี่ เป็นผู้ทรามปัญญา

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๘๐/๑๐๗. (พม่า. กัมโพชสูตร)

^๒ คือผู้มีภาวะเป็นหญิง.

ก็จะไม่ได้เข้านั่งในสภา ไม่ประกอบกรงานใหญ่ ไม่ได้ไปนอกเมือง แต่ถ้าไม่ประกอบ ด้วยเหตุปัจจัยทั้ง ๔ ประการนี้ ก็จะได้เข้านั่งในสภา ได้ประกอบกรใหญ่ ได้ไปนอกเมือง เหตุปัจจัยทั้ง ๔ นี้จึงเป็นสาธารณเหตุ คือเหตุทั่วไป สาธารณปัจจัย ปัจจัยทั่วไป ได้ทั้งสตรีได้ทั้งบุรุษ

ปาณาติปาตสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมทำให้เกิดในนรก สวรรค์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปโยนทิ้งฉะนั้น ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้ทำปาณาติบาตโดยปกติ
๒. ทำอทินนาทานโดยปกติ
๓. ทำกาเมสุมิจฉาจารโดยปกติ
๔. พุดมฺุสาวาทโดยปกติ

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปโยนทิ้งฉะนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสในทางตรงกันข้ามต่อไปว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการที่ตรงกันข้าม ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้ ฉะนั้น ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต
๒. เป็นผู้เว้นจากอทินนาทาน
๓. เป็นผู้เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร
๔. เป็นผู้เว้นจากมฺุสาวาท

^๑ อัง จตุกก. ๒๑/๘๑/๑๐๗.

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในสวรรค์เหมือนเขา
เชิญตัวไปประดิษฐานไว้ฉะนั้น

มุสาสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมทำให้เกิดในนรกสวรรค์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมอุบัติ ในนรก
ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้พูดมุสาวาทโดยปกติ
๒. พูดส่อเสียดโดยปกติ
๓. พูดคำหยาบโดยปกติ
๔. พูดส่ารากเพื่อเจ้าโดยปกติ

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัว
ไปโยนทิ้งไว้ฉะนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสในด้านตรงกันข้ามว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ
ย่อมอุบัติในสวรรค์ ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้เว้นจากมุสาวาท
๒. เป็นผู้เว้นจากพูดส่อเสียด
๓. เป็นผู้เว้นจากพูดคำหยาบ
๔. เป็นผู้เว้นจากพูดส่ารากเพื่อเจ้า

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไป
ประดิษฐานไว้ฉะนั้น

^๑ อัง จตุกถ. ๒๑/๘๒/๑๐๘.

วิถณสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมทำให้เกิดในนรกสวรรค์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมอุบัติในนรก
ธรรม ๔ ประการ คือบุคคลไม่ใคร่ครวญ ไม่สอบสวนแล้ว

๑. ชมคนที่ควรติ
๒. ติคนที่ควรชม
๓. ปลุกความเลื่อมใสในฐานะอันไม่ควรเลื่อมใส
๔. แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะอันควรเลื่อมใส

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัว
ไปโยนทิ้ง ฉะนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปอีกว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการตรงกันข้าม
ย่อมอุบัติในสวรรค์ ธรรม ๔ ประการ คือบุคคลใคร่ครวญสอบสวนแล้ว

๑. ติคนที่ควรติ
๒. ชมคนที่ควรชม
๓. แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะอันไม่ควรเลื่อมใส
๔. ปลุกความเลื่อมใสในฐานะอันควรเลื่อมใส

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไป
ประดิษฐานไว้ ฉะนั้น

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๘๓/๑๐๘.

โกธสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมทำให้เกิดในนรกสวรรค์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมอุบัติในนรก ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้หนักในความโกรธ ไม่หนักในพระสัทธรรม
๒. เป็นผู้หนักในความลบหลู่ท่าน ไม่หนักในพระสัทธรรม
๓. เป็นผู้หนักในลาภ ไม่หนักในพระสัทธรรม
๔. เป็นผู้หนักในสักการะ ไม่หนักในพระสัทธรรม

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปโยนทิ้ง ฉะนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปในทางตรงกันข้ามว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมอุบัติในสวรรค์ ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่หนักในความโกรธ
๒. เป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่หนักในความลบหลู่ท่าน
๓. เป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่หนักในลาภ
๔. เป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่หนักในสักการะ

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้ ฉะนั้น

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๘๔/๑๐๙.

ตมสูตร^๑

ว่าด้วยบุคคลในโลก ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก คือ

๑. ตโม ตมปรายโน บุคคลผู้มีตมาแล้ว มีมิดไปข้างหน้า
๒. ตโม ไชติปรายโน บุคคลผู้มีตมาแล้ว มีสว่างไปข้างหน้า
๓. ไชติ ตมปรายโน บุคคลผู้สว่างมาแล้ว มีมิดไปข้างหน้า
๔. ไชติ ไชติปรายโน บุคคลผู้สว่างมาแล้ว มีสว่างไปข้างหน้า

ตรัสอธิบายต่อไปว่า

๑. บุคคลผู้มีตมาแล้ว มีมิดไปข้างหน้า คือบุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจัณฑาลกัถิ ตระกูลช่างสานกัถิ ตระกูลพรานกัถิ ตระกูลช่างหนังกัถิ ตระกูลผู้รับจ้างเทษะกัถิ ทั้งยากจนขัดสนข้าวน้ำของกิน เป็นอยู่อย่างแร้นแค้น หาอาหารและเครื่องนุ่งห่มได้โดยฝืดเคือง ซ้ำเป็นคนขี้ริ้วขี้เหร่เตี้ยแคระ มากไปด้วยโรค ตาบอดบ้าง เป็นง่อยบ้าง กระจอกบ้าง เปลี้ยบ้าง ไมใคร่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และเครื่องประทีป บุคคลนั้นยังประพฤติดุจริต ด้วยกายวาจา ใจ ครั้นประพฤติดุจริตด้วยกายวาจาใจแล้ว กายแตกทำลายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย หุกติ วินิบาต นรก อย่างนี้แล บุคคลผู้มีตมาแล้ว มีมิดไปข้างหน้า

๒. บุคคลผู้มีตมาแล้ว มีสว่างไปข้างหน้า คือบุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจัณฑาลกัถิ เป็นต้นดังกล่าวในข้อ ๑ บุคคลนั้นประพฤติดุจริตด้วยกายวาจาใจ ครั้นประพฤติดุจริตด้วยกายวาจาใจแล้ว กายแตกทำลายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อย่างนี้แล บุคคลผู้มีตมาแล้ว มีสว่างไปข้างหน้า

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๘๕/๑๐๙.

๓. บุคคลผู้สว่างมาแล้ว มีมืดไปข้างหน้า คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในตระกูลสูง คือตระกูลกษัตริย์มหาศาลก็ดี ตระกูลพราหมณ์มหาศาล ก็ดี ตระกูลคฤหบดีมหาศาลก็ดี มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินทอง มีข้าวของเครื่องใช้ มีทรัพย์ัญญาชาติเป็นอันมาก ทั้งมีรูปร่างสะสวยเจริญตา เจริญใจ ประกอบด้วยผิวพรรณงดงามยิ่งนัก เป็นผู้มืปกติได้ข้าว น้ำ ผำ ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ที่นอน ที่อยู่ และเครื่องประทีป บุคคลนั้นประพติตุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ครั้นประพติตุจริตด้วยกาย วาจา ใจแล้ว กายแตกทำลายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อย่างนี้แลบุคคลผู้สว่างมาแล้ว มีมืดไปข้างหน้า

๔. บุคคลผู้สว่างมาแล้ว มีสว่างไปข้างหน้า คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในตระกูลสูง คือตระกูลกษัตริย์มหาศาลเป็นต้นดังกล่าวในข้อ ๓ บุคคลนั้นประพติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ครั้นประพติสุจริตด้วย กาย วาจา ใจ แล้ว กายแตกทำลายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์ อย่างนี้แล บุคคลผู้สว่างมาแล้ว มีสว่างไปข้างหน้า

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก

โณตสูตร^๑

ว่าด้วยบุคคลในโลก ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. โณตโต	บุคคลต่ำมาแล้ว	ต่ำไป
๒. โณตตุณโต	บุคคลต่ำมาแล้ว	สูงไป
๓. อุณตโต	บุคคลสูงมาแล้ว	ต่ำไป
๔. อุณตตุณโต	บุคคลสูงมาแล้ว	สูงไป

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายบุคคล ๔ จำพวกนี้ เช่นเดียวกับบุคคล ๔ จำพวกที่กล่าวมาแล้ว มีบุคคลผู้มืดมาแล้ว มีมืดไปข้างหน้าเป็นต้น

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๘๖/๑๑๒.

ปุตตสูตร^๑

ว่าด้วยสมณะ ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. สมณมจโล สมณะผู้ไม่หวั่นไหว
๒. สมณบุณฺฑริกโก สมณะบุณฺฑริกะ บัวขาว
๓. สมณปทุมโม สมณะปทุม บัวหลวง
๔. สมณเสสุ สมณสุขุมมาโล สมณะสุขุมาลัยในหมู่สมณะ

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า

๑. สมณะผู้ไม่หวั่นไหวเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นพระเสขะ เป็นผู้ยังต้องปฏิบัติ ปรรณนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างเยี่ยมยอด เปรียบเหมือน พระโอรสองค์ใหญ่ของพระราชบิดา ผู้เป็นกษัตริย์มรธาภิเษก เป็นผู้ควรแก่การอภิเษก แต่ยังมีได้รับอภิเษก ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระยุพราช ฉันทใด ภิกษุเป็นพระเสขะ เป็นผู้ยังต้องปฏิบัติอยู่ ปรรณนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างเยี่ยมยอด ฉันทนั้นเหมือนกัน อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว

๒. บุคคลเป็นสมณะบุณฺฑริกะ บัวขาวเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ แต่ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย อย่างนี้แลบุคคลเป็นสมณะบุณฺฑริกะ สมณะบัวขาว

๓. บุคคลเป็นสมณะปทุม บัวหลวงเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป

^๑ อัง จตุกก. ๒๑/๘๗/๑๑๓.

ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ทั้งได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกายคือนามกาย ด้วยอย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะปทุม สมณะบัวหลวง

๔. บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บริโภคจีวร โดยมากมีผู้วิงวอนให้บริโภค ที่บริโภคโดยไม่มีใครวิงวอนให้บริโภคนั้นน้อย บริโภคบิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย โดยมากมีผู้วิงวอนให้บริโภค ที่บริโภคโดยไม่มีใครวิงวอนให้บริโภคก็มีน้อย

อนึ่ง ภิกษุผู้นั้นอยู่กับเพื่อนสหพรหมจารี^๑ เหล่าใด เพื่อนสหพรหมจารีเหล่านั้นย่อมประพฤติดต่อกับผู้นั้นด้วยกายกรรมที่น่าเจริญใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่น่าเจริญใจเป็นส่วนน้อย ประพฤติดต่อกับผู้นั้นด้วยวจีกรรม มโนกรรม ที่น่าเจริญใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่น่าเจริญใจเป็นส่วนน้อย เพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลายย่อมอ่อนน้อมเข้าไปแต่สิ่งที่น่าเจริญใจทั้งนั้น สิ่งที่ไม่น่าเจริญใจมีเป็นส่วนน้อย

อนึ่ง ทุกขเวทนาทั้งหลายที่มีน้ำดีเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ มีเสมหะเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ มีลมเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ ที่เป็นสันนิบาติกะ คือเกิดแต่ดี เสมหะ และลมรวมกันเป็นสมุฏฐาน ซึ่งเรียกว่า สันนิบาตกัฏฐิ ที่เกิดแต่ความเปลี่ยนแปลงแห่งกัฏฐิ เกิดแต่การบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอ คือเปลี่ยนอิริยาบถไม่เสมอกัฏฐิ เกิดเพราะถูกทำร้าย เช่น ถูกตีก็ดี เกิดด้วยอำนาจวิบากของกรรมกัฏฐิ ทุกขเวทนาเหล่านั้นไม่เกิดมีแก่ภิกษุผู้นั้นมากเลย เธอเป็นผู้มีอาพาธน้อย

เธอได้ตามต้องการ ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉาน ๔ อันเป็นธรรมเป็นไปในจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในอัตภาพปัจจุบัน

เธอกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะ

^๑ คือผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกันเสมอกันในธรรมวินัยเดียวกัน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อจะเรียกโดยชอบ จะพึงเรียกบุคคลใดว่าเป็นสมณะ สุขุมालย์ในหมู่สมณะ ก็พึงเรียกเราคือองค์พระพุทธเจ้าเองนี้แหละ ว่าเป็นสมณะ สุขุมालย์ในหมู่สมณะ แท้จริงเรา คือพระพุทธเจ้า บริโภคจีวร โดยมากมีผู้วิงวอนให้ บริโภค ที่บริโภคโดยไม่มีใครวิงวอนให้บริโภคน้อย เราบริโภคบิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยโดยมากมีผู้วิงวอนให้บริโภค ที่บริโภคโดยไม่มีใครวิงวอนให้บริโภคน้อย

อนึ่ง เราอยู่กับภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้นย่อมประพฤติต่อเราด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ที่น่าเจริญใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่น่าเจริญใจเป็นส่วนน้อย ภิกษุทั้งหลาย ย่อมโน้มเข้าไปแต่สิ่งที่น่าเจริญใจทั้งนั้น สิ่งที่ไม่น่าเจริญใจมีเป็นส่วนน้อย

อนึ่ง ทุกขเวทนาทั้งหลายที่มีน้ำดีเป็นสมุฏฐานกิติ มีเสมหะเป็นสมุฏฐานกิติ มีลมเป็นสมุฏฐานกิติ ที่เป็นสันนิบาตกิติ ที่เกิดแต่ความเปลี่ยนแปลงแห่งธาตุกิติ เกิดแต่ การบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอ กิติ เกิดเพราะถูกทำร้ายกิติ เกิดด้วย อำนาจวิบาก ของกรรมกิติ ทุกขเวทนาเหล่านั้นไม่เกิดมีแก่เรามากเลย เราเป็นผู้มีอาพาธน้อย

อนึ่ง เราได้ตามต้องการ ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉาน ๔ อันเป็น ธรรมเป็นไปในจิตอันยัง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในอัตภาพปัจจุบัน

เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลาย สิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ฉะนั้น เมื่อจะเรียกโดยชอบ จะเรียกบุคคลใดว่าเป็นสมณะสุขุมालย์ในหมู่ สมณะ ก็พึงเรียกเรานี้แหละโดยชอบว่าเป็นสมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะ

ในพระสูตรนี้ มีข้อพึงอธิบายในบางบทว่า บทว่า สมณะบุณทริกะ ได้แก่ สมณะดั่งบัวขาว ธรรมดาบัวขาวเกิดในสระมีใบ ๙๙ ใบ ทรงแสดงพระชินาสพสุกข- วิปัสสก ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วนด้วยบทนี้ ด้วยว่าพระชินาสพสุกขวิปัสสกนั้น ชื่อว่า สมณะดั่งบัวขาว เพราะท่านมีคุณยังไม่สมบูรณ์ โดยที่ฉานและอภิญาายังไม่มี บทว่า สมณะปทุม ได้แก่สมณะดั่งบัวหลวง ธรรมดาบัวหลวงเกิดในสระมีใบครบ ๑๐๐ ทรง แสดงพระชินาสพผู้เป็นอุกโตภาควิมุตด้วยบทนี้ ด้วยว่าพระชินาสพอุกโตภาควิมุตนั้น ชื่อว่า สมณะดั่งบัวหลวง เพราะท่านบริบูรณ์โดยมีฉานและอภิญา

ส่วนบทว่า *สมณะสุขุมาลย์ในสมณะทั้งหลาย* ก็อธิบายว่า บรรดาสมณะเหล่านั้นแม้ทั้งหมด สมณะสุขุมาลย์เป็นผู้มีกายและจิตอ่อนโยน เว้นความทุกข์ทางกายและทางจิต เป็นผู้มีสุขโดยส่วนเดียว ทรงแสดงพระองค์เองคือพระพุทธเจ้าเอง และสมณะสุขุมาลย์เช่นกับพระองค์ ด้วยบทว่า *สุขุมาลสมณะ*

และมีข้อที่พึงอธิบายว่า คำว่า *พระชีณาสพสุกขวิปัสสก* พระชีณาสพนั่น แปลว่า พระผู้สิ้นอาสวะแล้ว คือสิ้นกิเลสจนถึงขั้นอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต จึงเป็นผู้สิ้นกิเลสสิ้นเชิง ทั้งอย่างหยาบ ทั้งอย่างกลาง ตลอดจนถึงอย่างละเอียด เหมือนอย่างนำเอาความชุ่มในตุ่มน้ำออกได้หมด ตลอดจนถึงตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่มก็นำออกได้หมด เป็นน้ำสะอาดปราศจากเครื่องทำให้ชุ่มตลอดจนถึงตะกอนก้นตุ่ม เป็นน้ำที่บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ดังนี้คือพระชีณาสพ ส่วนสุกขวิปัสสกนั้น แปลว่า ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือหมายความว่า เป็นผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วน มีสมาธิเพียงเป็นบาทเท่านั้น ไม่ได้สมาธิอย่างอื่น คือที่เรียกว่า ฌานสมบัติ ๔ หรือ ๘ เป็นผู้ได้สมาธิเพียงเป็นบาทแห่งวิปัสสนา และก็ปฏิบัติทางวิปัสสนาต่อไปจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ไม่ได้ฌานไม่ได้สมาบัติ จึงไม่ได้ฌาน ไม่ได้อภิญา เรียกว่า พระชีณาสพที่เป็นสุกขวิปัสสกหรือวิปัสสก แปลว่า ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง

ส่วนท่านที่ปฏิบัติมาในศีลในสมาธิ จนถึงได้สมาธิขั้นสูงที่เป็นฌานสมบัติ ๔ หรือ ๘ จึงปฏิบัติวิปัสสนาทำกิเลสให้สิ้นไป เป็นพระชีณาสพที่ได้ฌานได้อภิญานี้จำพวกหนึ่งเรียกว่า เป็น*พระชีณาสพที่เป็นอุกโตภาควิมุต* คือหลุดพ้นโดยส่วนทั้ง ๒ คือทั้งที่เป็นด้วยเจโตวิมุตติ และด้วยปัญญาวิมุตติ เป็นพระชีณาสพที่สมบูรณ์

เพราะฉะนั้น จึงเรียกพระชีณาสพที่เป็นสุกขวิปัสสกว่าสมณะปฎนทริกะ สมณะบวชชาวที่มีใบ ๙๙ ใบ ยังไม่เต็ม ๑๐๐ ใบ เพราะบวชชาวนั้นเป็นบวชเกิดในสระที่มีใบ ๙๙ ใบ ส่วนสมณะที่เป็นพระชีณาสพผู้เป็นอุกโตภาควิมุต คือหลุดพ้นโดยส่วน ๒ ทั้งเจโตวิมุตติทั้งปัญญาวิมุตตินั้น เรียกว่า สมณปทุโม สมณะปทุม ปทุม ได้แก่ บัณฑลวง บัณฑลวงนั้นว่าเกิดในสระมีใบครบ ๑๐๐ ใบ จึงเป็นพระชีณาสพที่สมบูรณ์ ทั้งด้วยฌานทั้งด้วยปัญญา

สังโยชนสูตร^๑

ว่าด้วยสมณะ ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. สมณมจฺโฉ สมณะผู้ไม่หวั่นไหว
๒. สมณบุณฺฑริกโก สมณะบุณฺฑริกะ บัณฑิต
๓. สมณปทุโม สมณะปทุม บัณฑิต
๔. สมณสุ สมณสุขุมาลโฉ สมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะ

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายสมณะทั้ง ๔ นี้ว่า

๑. บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหวเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นพระโสดาบัน มีอินไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ที่จะได้ตรัสรู้ในกาลข้างหน้า อย่างนี้แลบุคคล เป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว

๒. บุคคลเป็นสมณะบุณฺฑริกะ บัณฑิต เป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เพราะระาคะโทสะโมหะเบาบาง เป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้ อีกหนเดียว จักทำที่สุดทุกข์ได้ อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะบุณฺฑริกะ สมณะบัณฑิต

๓. บุคคลเป็นสมณะปทุม บัณฑิต เป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต้น ๕ เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในโลกที่เกิดนั้น มีอินไม่กลับ จากโลกนั้นเป็นธรรมดา คือเป็นพระอนาคามี อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะปทุม บัณฑิต

๔. บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลาย ลีนไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลย์ ในหมู่สมณะ

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๘๘/๑๑๖.

ในพระสูตรนี้ก็มีชื่อสมณะเช่นเดียวกับในพระสูตรก่อนหน้า คือสมณะ ๔ จำพวก แต่ว่าอธิบายยกย้ายไปอีกนัยหนึ่ง คือทรงแสดงอธิบายถึงพระโสดาบัน เรียกว่าสมณะผู้ไม่หวั่นไหว เพราะท่านได้ศรัทธาตั้งมั่นแล้วในพระพุทธศาสนา ทรงเรียกพระสกทาคา มีว่า สมณะบัวขาว ดุจบัวขาวเกิดในสระ มีใบไม่มาก เพราะท่านเป็นผู้มีคุณยังไม่มากทีเดียว พระอนาคามีตรัสเรียกว่า สมณะบัวหลวง ดุจบัวหลวงมี ๑๐๐ ใบ เกิดในสระ เพราะท่านมีคุณมากกว่านั้น พระชีนาสพผู้ถึงความอ่อนโยน เรียกว่า สมณะสุขุมาลัย เพราะกิเลสที่ทำความกระด้างท่านถอนได้แล้วโดยประการทั้งปวง

ทีฎฐิสสูตร^๑

ว่าด้วยสมณะ ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. สมณมจโล สมณะผู้ไม่หวั่นไหว
๒. สมณปุณฺฑริกโก สมณะปุณฺฑริกะ บัวขาว
๓. สมณปทุโม สมณะปทุม บัวหลวง
๔. สมณสุ สมณสุขุมาลัย สมณะสุขุมาลัยในหมู่สมณะ

พระพุทธเจ้าอธิบายว่า

๑. ก็บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหวเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ มีความดำริชอบ มีวาจาชอบ มีกัณหาชอบ มีอาชีวะชอบ มีความพยายามชอบ มีสติชอบ มีสมาธิชอบ อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว

๒. บุคคลเป็นสมณะปุณฺฑริกะ บัวขาว เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบเป็นต้น จนถึงมีสมาธิชอบที่ครบ ๘ และมีญาณ ความหยั่งรู้ชอบ มีวิมุตติ ความพ้นชอบ แต่ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกายคือด้วยนามกาย อย่างนี้แล สมณะเป็นสมณะปุณฺฑริกะ สมณะบัวขาว

๓. บุคคลเป็นสมณะปทุม บัณฑลวงเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบเป็นต้นดังกล่าวในข้อ ๒ และได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกายคือ ด้วยนามกายด้วย อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะปทุม บัณฑลวง

๔. บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลัยในหมู่สมณะเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้บริโภคน้ำจืดมีผู้วิงวอนเป็นต้น ดังที่ได้ตรัสไว้แล้วข้างต้น อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลัยในหมู่สมณะ

ในพระสูตรนี้ก็ตรัสอธิบายโดยปริยายถึงสมณะ ๔ จำพวกนั้น ซึ่งมีชื่ออย่างเดียวกันนั่นเอง ซึ่งมีนัยอยู่ในแนวเดียวกัน

๒๙ สิงหาคม ๒๕๓๒

^๑ อง จตุฎก. ๒๑/๘๙/๑๑๗.

ครั้งที่ ๒๑
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

ชั้นสูตร^๑

ว่าด้วยสมณะ ๔ จำพวก

ในพระสูตรนี้มีชื่อเหมือนอย่างสมณะ ๔ จำพวกข้างต้นที่ตรัสแสดงแล้ว
แต่มีพุทธาธิบายในปริยายที่ต่างกันไว้บ้าง สมณะ ๔ จำพวก คือ

- สมณมจโล สมณะผู้ไม่หวั่นไหว
- สมณปุณฺฑริโก สมณะบุณฺฑริกะ บัวขาว
- สมณปทุโม สมณะปทุม บัวหลวง
- สมณสุ สมณสุขุมมาโล สมณะสุขุมาลัยในหมู่สมณะ

^๑ อัง จตุกุก. ๒๑/๙๐/๑๑๘.

มีพุทธธาธิบายว่า

๑. บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นพระเสขะ ยังไม่สำเร็จมโนรส คือความปรารถนาของใจ ยังปรารถนาธรรมอันเกษมจากโยคะคือ กิเลสเครื่องประกอบ อย่างยอดเยี่ยมอยู่ อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว

๒. บุคคลเป็นสมณะบุณฑริกะ บั้วขาว คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เล็ง เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปในอุปาทานขันธ คือขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป อย่างนี้ความดับไปแห่งรูป อย่างนี้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ อย่างนี้ความดับไปแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ แต่ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกายคือนามกาย อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะบุณฑริกะ บั้วขาว

๓. บุคคลเป็นสมณะปทุม บั้วหลวง คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เล็ง เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปในอุปาทานขันธ คือขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ประการอย่างนั้น คืออย่างที่แสดงแล้วในข้อ ๒ ทั้งได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกายคือนามกายด้วย อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะปทุม บั้วหลวง

๔. บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บริโภคจิวรโดยมากมีผู้วิงวอนให้บริโภค ที่บริโภคโดยไม่มีผู้วิงวอนให้บริโภคน้อย เป็นต้น ดังที่แสดงแล้วในหมวดก่อน ๆ อย่างนี้แล บุคคลเป็นสมณะสุขุมาลย์ในหมู่สมณะ

พระอาจารย์ได้อธิบายว่า วาระที่ ๑ ตรัสพระเสขบุคคลผู้ยังไม่เริ่มความเพียรเพื่อพระอรหัต^๑ ยังดำรงอยู่ด้วยความประมาท วาระที่ ๒ ตรัสพระเสขบุคคล ผู้ยังไม่ได้ฌาน แต่เริ่มวิปัสสนา อยู่ด้วยความไม่ประมาท วาระที่ ๓ ตรัสพระเสขบุคคล ผู้เริ่มวิปัสสนา อยู่ด้วยความไม่ประมาท ได้วิโมกข์ ๘ วาระที่ ๔ ตรัสพระชีณาสพ ผู้เป็นสุขุมาลย์เป็นอย่างยิ่งแล

^๑ คือความเป็นพระอรหันต์.

อนึ่ง มีอธิบายบางคำเพิ่มเติมว่า คำว่า วิโมกข์ ในที่นี้ วิโมกข์ ๘ ก็ได้แก่ ฌาน ๘ คือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เรียกว่า วิโมกข์ ๘ ก็เรียก สมาบัติ ๘ ก็เรียก คำว่า พระชีนาสพ มาจากคำว่า พระชีนาสวะ ซึ่งแปลว่า พระผู้สิ้นอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดานหมดสิ้นแล้ว คือพระอรหันต์ และพระอาจารย์ได้แสดงถึงสมณะสุขุมาลย์และชี้ตัวพระอรหันต์ ๔ รูป ซึ่งเป็นสมณะสุขุมาลย์ในปัจจุบัน ทั้ง ๔ ไว้ว่า สมณะสุขุมาลย์โดยมากบริโภคน้ำที่ท่ายกน้อมเอาไปถวาย ด้วยร้องขออย่างนี้ว่า ท่านเจ้าข้า โปรดบริโภคน้ำนี้ ดั่งนี้แล้ว เฉพาะจีวรที่เขาไม่ขอร้องมีน้อย เหมือนท่านพระพุกุลเถระ เฉพาะบิณฑบาตอาหารก็เหมือนท่านพระสีวลีเถระในทางไปป่าไม้ตะเคียน เฉพาะเสนาสนะก็เหมือนท่านพระอานนทเถระ ในอัฐฐกนาครสูตร เฉพาะคิลานปัจจัยก็เหมือนท่านพระปิลินทวัจฉเถระ

อสุรสูตร^๑

ว่าด้วยสมณะ ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. อสุโร อสุรปริวารโ คณอสุรมือสุรเป็นบริวาร
๒. อสุโร เทวปริวารโ คณอสุรมือเทวดาเป็นบริวาร
๓. เทโว อสุรปริวารโ คณเทวดามือสุรเป็นบริวาร
๔. เทโว เทวปริวารโ คณเทวดามีเทวดาเป็นบริวาร

มีพระพุทธอธิบายไว้ว่า

๑. บุคคลเป็นอสุร มือสุรเป็นบริวาร คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก แม้บริษัทของเขาก็เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามกเหมือนกัน อย่างนี้แล บุคคลเป็นอสุร มือสุรเป็นบริวาร

^๑ อัง จตุกก. ๒๑/๙๑/๑๑๙.

๒. บุคคลเป็นอสูร มีเทวดาเป็นบริวาร คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก แต่บริษัทของเขาเป็นคนมีศีล มีธรรมอันงาม อย่างนี้แล บุคคลเป็นอสูร มีเทวดาเป็นบริวาร

๓. บุคคลเป็นเทวดา มีอสูรเป็นบริวาร คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนมีศีล มีธรรมอันงาม แต่บริษัทของเขาเป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก อย่างนี้แล บุคคลเป็นเทวดา มีอสูรเป็นบริวาร

๔. บุคคลเป็นเทวดา มีเทวดาเป็นบริวาร คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนมีศีล มีธรรมอันงาม แม้บริษัทของเขาก็เป็นคนมีศีล มีธรรมอันงามด้วย อย่างนี้แล บุคคลเป็นเทวดา มีเทวดาเป็นบริวาร

เรื่องเทวดาและอสูรนี้ ได้มีแสดงไว้ในพระสูตร คือ รัชคคสูตร พระสูตรที่แสดงถึงยอดธง ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า เทวดาและอสูรทำสงครามกัน ท้าวสักกะซึ่งเป็นจอมเทวดา ก็ได้บอกแก่เทวดาทั้งหลายว่า เมื่อเข้าสู่สงครามกับอสูร เมื่อมีความกลัวบังเกิดขึ้น ก็ให้เทวดาทั้งหลายมองดูยอดธงของพระองค์ หากจะไม่ดูยอดธงของพระองค์ ก็ให้ดูยอดธงของเทพชั้นหัวหน้าทั้งหลายที่รองลงมา เมื่อเทวดาทั้งหลายปฏิบัติอย่างนี้ก็จะเกิดความกล้า ความกลัวก็จะหายไป พระพุทธเจ้าจึงได้ยกเอาเรื่องนี้ขึ้นมาตรัสเทศน์สอนภิกษุทั้งหลายว่า

เมื่อภิกษุทั้งหลายเข้าไปสู่ป่าก็ดี สู่โคนไม้ก็ดี สู่เรือนว่างก็ดี เมื่อเกิดความกลัวขึ้น ก็ให้ระลึกถึงพระองค์ ตามบทที่สวดว่า “อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสัมพุทโธ” แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระอรหันต์ผู้ไกลกิเลส ผู้ควรไหว้ควรบูชา เป็นสัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองชอบเป็นต้น” เมื่อระลึกถึงดังนี้ ความกลัวก็จะหายไป

ถ้าไม่ระลึกถึงพระองค์ ก็ให้ระลึกถึงพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมโมเป็นต้น ซึ่งแปลความว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว เมื่อระลึกถึงพระธรรมดังนี้ ความกลัวก็จะหายไป

ถ้าไม่ระลึกถึงพระธรรม ก็ให้ระลึกถึงพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆเป็นต้น แปลความว่า หมู่แห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

เป็นต้น เมื่อระลึกถึงดังนี้ ความกลัวก็จะหายไป

และได้ตรัสว่า สำหรับเรื่องเทวดาและอสูรรบกัน และทำวสัฏกะจอมเทพ ได้กล่าวแก่เทพทั้งหลายว่า เมื่อความกลัวของเทพทั้งหลายเกิดขึ้นในสงคราม ก็ให้เทพมองดูยอดธงของพระองค์เป็นต้นนั้น ความกลัวก็จะหายไปบ้างไม่หายไปบ้าง เพราะทำวสัฏกะจอมเทพยังมีราคะ ยังมีโทสะ ยังมีโมหะ ยังไม่สิ้นราคะ ยังไม่สิ้นโทสะ ยังไม่สิ้นโมหะ ยังมีความกลัว ยังมีการสะดุ้ง ยังมีการหนี แต่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ไม่มี ความกลัว ไม่มี ความสะดุ้ง ไม่มีการหนี เพราะฉะนั้น เมื่อระลึกถึงพระองค์เป็นพุทธานุสสติ หรือระลึกถึงพระธรรมเป็นธัมมานุสสติ หรือระลึกถึงพระสงฆ์เป็นสังฆานุสสติ ความกลัวจึงหายไปได้

ปฐมสมาธิสูตร^๑

สมาธิสูตรที่ ๑ ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้รับความสงบใจในภายใน แต่ไม่ได้อธิปไตยญาณธรรมวิปัสสนา^๒
๒. บางคนได้อธิปไตยญาณธรรมวิปัสสนา แต่ไม่ได้ความสงบใจในภายใน
๓. บางคนไม่ได้ทั้งความสงบใจในภายใน ไม่ได้ทั้งอธิปไตยญาณธรรมวิปัสสนา
๔. บางคนได้ทั้งความสงบใจในภายใน ทั้งอธิปไตยญาณธรรมวิปัสสนา

พระอาจารย์อธิบายไว้ว่า ความสงบใจในภายใน ได้แก่จิตตสมาธิ สมาธิ ของจิตที่เป็นอัปปนา คือที่แนบแน่นในภายใน คำว่า อธิปไตยญาณธรรมวิปัสสนา ได้แก่วิปัสสนา

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๙๒/๑๒๐.

^๒ คือ ความเห็นแจ้งในธรรม อันเป็นปัญญาอย่างยิ่ง

ญาณที่กำหนดสังขารเป็นอารมณ์ ที่แท้วิปัสสนาญาณนั้นนับว่าเป็น อธิปัญญา และเป็นวิปัสสนาในธรรมทั้งหลายกล่าวคือเบญจขันธ์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

หุติยสมาธิสูตร^๑

สมาธิสูตรที่ ๒ ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๒

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้รับความสงบใจในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

๒. บุคคลบางคนได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา แต่ไม่ได้ความสงบใจในภายใน

๓. บุคคลบางคนไม่ได้ทั้งความสงบใจในภายใน ไม่ได้ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

๔. บุคคลบางคนได้ทั้งความสงบใจในภายใน ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

ตรัสบุคคล ๔ จำพวกในสมาธิสูตรที่ ๒ นี้เหมือนอย่างสมาธิสูตรที่ ๑ และได้ตรัสอธิบายว่าในบุคคล ๔ จำพวกนั้น

๑. บุคคลที่ได้ความสงบใจในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา บุคคลนั้นควรตั้งอยู่ในความสงบใจในภายใน แล้วทำความประกอบความเพียรในอธิปัญญาธรรมวิปัสสนาต่อไป บุคคลนั้นก็ย่อมจะได้ทั้งความสงบใจในภายใน ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

๒. บุคคลใดที่ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา แต่ไม่ได้ความสงบใจในภายใน บุคคลนั้นควรตั้งอยู่ในอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา แล้วทำการประกอบความเพียรในความสงบใจในภายในต่อไป บุคคลนั้นก็ย่อมจะได้ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา ทั้งความสงบใจในภายใน

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๙๓/๑๒๑.

๓. บุคคลใดที่ไม่ได้ทั้งความสงบในภายใน ไม่ได้ทั้งอธิปไตยธรรมวิปัสสนา บุคคลนั้นควรกระทำฉันทะ ความพอใจ พยายามอุตสาหะพากเพียรอย่างแข็งขัน ไม่ทอดถอย และทำสติสัมปชัญญะอันยิ่งเพื่อให้ได้กุศลธรรมทั้ง ๒ นั้นจึงได้ เปรียบเหมือนคนที่ไฟไหม้ผ้าก็ตี ไหม้ศีรษะก็ตี ฟังกระทำฉันทะ พยายามอุตสาหะความเพียร ความไม่ทอดถอย และตั้งสติสัมปชัญญะอันยิ่ง เพื่อจะดับเสียซึ่งผ้าหรือศีรษะที่ไหม้อยู่ นั้นฉันทะ บุคคลนั้นก็ควรกระทำฉันทะ พยายามอุตสาหะพากเพียรอย่างแข็งขัน ไม่ทอดถอย และทำสติสัมปชัญญะอันยิ่ง เพื่อให้ได้กุศลธรรมทั้ง ๒ นั้นจึงได้ ฉันทะนั้นต่อไปบุคคลนั้นย่อมจะได้ทั้งความสงบในภายใน ทั้งอธิปไตยธรรมวิปัสสนา

๔. บุคคลใดที่ได้ทั้งความสงบในภายใน ทั้งอธิปไตยธรรมวิปัสสนา บุคคลนั้นควรตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้ง ๒ นั้น แล้วทำความประกอบความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะยิ่งขึ้นไป

พิจารณาดูแล้ว ก็ให้เห็นได้ว่า สมานิสสูตรนี้แม้จะซ้ำกัน แต่ในพระพุทธานุญาตนั้นเป็นการตรัสสอนให้แก้ไขข้อบกพร่องที่ยังไม่มีการแก้ไขให้มีขึ้น และตรัสสอนให้ปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นเพื่อผลที่สุด

ตติยสมานิสสูตร^๑

สมานิสสูตรที่ ๓ ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๓

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ได้ความสงบในภายใน แต่ไม่ได้อธิปไตยธรรมวิปัสสนา

๒. บุคคลบางคนได้อธิปไตยธรรมวิปัสสนา แต่ไม่ได้ความสงบในภายใน

๓. บุคคลบางคนไม่ได้ทั้งความสงบในภายใน ไม่ได้ทั้งอธิปไตยธรรมวิปัสสนา

๔. บุคคลบางคนได้ทั้งความสงบในภายใน ทั้งอธิปไตยธรรมวิปัสสนา

แม้ในพระสูตรนี้ก็แสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนกันกับสมานิสสูตรที่ ๑ คือ

สมาธิสูตรที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ นี้ แสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนกัน แต่ว่าพระพุทธานิบายนี้มีต่างกัน สำหรับในสมาธิสูตรที่ ๓ นี้ มีพระพุทธานิบายว่า ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น

๑. บุคคลใดที่ได้ความสงบในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา บุคคลนั้นควรเข้าไปหาบุคคลผู้ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา แล้วไต่ถามว่า สังขารทั้งหลายจะพึงเห็นอย่างไร จะพึงกำหนดอย่างไร จะพึงเห็นแจ้งอย่างไร บุคคลผู้ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา ย่อมจะกล่าวแก่บุคคลนั้น ตามที่ตนเห็น ตามที่ตนรู้ว่า สังขารทั้งหลายพึงเห็นอย่างนี้ พึงกำหนดเอาอย่างนี้ พึงเห็นแจ้งอย่างนี้ ต่อไปบุคคลนั้นก็ย่อมจะได้ทั้งความสงบในภายใน ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

๒. บุคคลใดผู้ได้อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา แต่ไม่ได้ความสงบในภายใน บุคคลนั้นควรเข้าไปหาบุคคลผู้ได้ความสงบในภายใน แล้วไต่ถามว่า จิตจะพึงดำรงไว้อย่างไร พึงน้อมไปอย่างไร พึงทำให้เป็นอารมณ์เดียว อย่างไร พึงทำให้เป็นสมาธิอย่างไร บุคคลผู้ได้ความสงบในภายใน ย่อมจะกล่าวแก่บุคคลนั้นตามที่ตนเห็น ตามที่ตนรู้ว่า จิตพึงดำรงไว้อย่างนี้ พึงน้อมไปอย่างนี้ พึงทำให้เป็นอารมณ์เดียวอย่างนี้ พึงทำให้เป็นสมาธิอย่างนี้ ต่อไปบุคคลนั้นก็ย่อมจะได้ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา ทั้งความสงบในภายใน

๓. บุคคลใดที่ไม่ได้ทั้งความสงบในภายใน ไม่ได้ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา บุคคลนั้นควรเข้าไปหาบุคคลผู้ได้ธรรมทั้ง ๒ อย่างนั้น แล้วไต่ถามว่า จิตจะพึงดำรงไว้อย่างไร พึงน้อมไปอย่างไร พึงทำให้เป็นอารมณ์เดียวอย่างไร พึงทำให้เป็นสมาธิอย่างไร สังขารทั้งหลายจะพึงเห็นอย่างไร พึงกำหนดเอาอย่างไร พึงเห็นแจ้งอย่างไร บุคคลผู้ได้ธรรมทั้ง ๒ อย่างนั้น ย่อมจะกล่าวแก่บุคคลนั้นตามที่ตนเห็น ตามที่ตนรู้ว่า จิตพึงดำรงไว้อย่างนี้ พึงน้อมไปอย่างนี้ พึงทำให้เป็นอารมณ์เดียวอย่างนี้ พึงทำให้เป็นสมาธิอย่างนี้ สังขารทั้งหลายพึงเห็นอย่างนี้ พึงกำหนดเอาอย่างนี้ พึงเห็นแจ้งอย่างนี้ ต่อไปบุคคลนั้นก็ย่อมจะได้ทั้งความสงบในภายใน ทั้งอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา

^๑ อัง จตุกุก. ๒๑/๙๔/๑๒๒.

๔. บุคคลที่ได้ทั้งความสงบใจในภายใน ทั้งอธิปไตยธรรมวิปัสสนา บุคคลนั้นควรตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้ง ๒ นั้น แล้วทำการประกอบความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะยิ่งขึ้นไป

พระอาจารย์ได้กล่าวอธิบายบางบทว่า ข้อที่ว่าสังขารทั้งหลายพึงเห็นอย่างนี้ คือพึงเห็นว่า ธรรมดว่าสังขารทั้งหลาย พึงพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง พึงกำหนดในความไม่เที่ยง พึงเห็นแจ้งในความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา และข้อว่าพึงตั้งจิตไว้อย่างนี้ คือจิตจะพึงดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจปฐมฌาน พึงน้อมใจไปด้วยอำนาจปฐมฌาน พึงทำอารมณ์ให้เป็นหนึ่งด้วยอำนาจปฐมฌาน พึงให้เป็นสมาธิด้วยอำนาจปฐมฌาน จิตจะพึงดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจทุติยฌานเป็นต้น ก็อย่างนั้น

ในพระสูตรทั้ง ๓ พระสูตรนี้ คือสมาธิสูตรที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ ตรัสสมณะและวิปัสสนา เป็นโลกียะและโลกุตระนั้นเทียว

ฉวาลาตสูตร^๑

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๔

พระพุทธรเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น
๒. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน
๓. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น
๔. บุคคลปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

พระพุทธรเจ้าได้ตรัสพระพุทธรธิบายว่า ดุ่นพินเผาศพที่ไฟไหม้ปลาย ๒ ข้าง ตรงกลางก็เปื้อนคูด ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ที่จะใช้เป็นเครื่องไม้ในบ้าน ในป่า ฉนใดพระองค์ตรัสบุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นว่า มีอุปมาฉนนั้น ในบุคคล ๒ พวกข้างต้น

บุคคลจำพวกที่ ๒ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน
ดีกว่า ประณีตกว่า ในบุคคล ๓ จำพวกข้างต้น

บุคคลจำพวกที่ ๓ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น
ดีกว่า ประณีตกว่า ในบุคคลทั้ง ๔ จำพวก

บุคคลจำพวกที่ ๔ ผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น
เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นประธาน เป็นผู้อุดม เป็นผู้สูงสุด เปรียบเหมือน
น้ำนมโค นมส้มดีกว่าน้ำนม เนยข้นดีกว่านมส้ม เนยใสดีกว่าเนยข้น ยอดเนยใสที่
เรียกว่า สัปปีมณฑะ ดีกว่าทั้งหมด ยอดเนยใสที่เรียกสัปปีมณฑะนับว่าเป็นเลิศ ฉะนั้น
ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลจำพวกที่ ๔ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์
ผู้อื่น เป็นเลิศ เป็นประธาน เป็นผู้อุดม เป็นผู้สูงสุด ฉะนั้น

๑ กันยายน ๒๕๓๒

* อภ จตุกก. ๒๑/๙๕/๑๒๔.

ครั้งที่ ๒๒
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

ราคสูตร^๑

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๕

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือบุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ๑ บุคคลไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ บุคคลปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวกซ้ำเป็นครั้งที่ ๕ หรือจำพวกที่ ๕ แต่ว่าทั้ง ๕ จำพวก มีพระพุทธานุญาตที่แตกต่างกัน ดังในจำพวกที่ ๕ นี้ ได้มีพระพุทธานุญาตว่า

๑. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะด้วยตัวเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๙๖/๑๒๕.

๒. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะด้วยตัวเอง แต่ชักชวนผู้อื่นกำจัดราคะ โทสะ โมหะ

๓. บุคคลไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะด้วยตนเอง ทั้งไม่ชักชวนผู้อื่นเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ

๔. บุคคลปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะด้วย

นิสันตสูตร^๑

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๖

พระพุทธเจ้าตรัสบุคคล ๔ จำพวก เช่นเดียวกับจำพวกที่ ๕ และมีพระพุทธานิบายว่า

๑. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้รู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทั้งเป็นผู้มีอุปนิสัย ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ เป็นผู้ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ เป็นผู้รู้ธรรมดาทั่วถึงแล้วรู้ธรรมทั่วถึงแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ไม่เป็นผู้มีวาจาไพเราะ ไม่เป็นผู้มีถ้อยคำอ่อนหวาน ไม่ประกอบด้วยถ้อยคำของชาวเมือง ถ้อยคำที่สละสลวย ไม่มีโทษ ทำให้รู้เนื้อความง่าย และไม่แสดงธรรมให้เพื่อนพรหมจรรย์เห็นชัด ให้สมทาน ให้อาภาย ให้รื่นเริง

^๑ อง จตุกก. ๒๑/๙๗/๑๒๗.

๒. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้รู้ได้รวดเร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทั้งไม่เป็นผู้มีอุปนิสัยทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ไม่เป็นผู้ไตร่ตรองเพื่อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ และหาผู้รุดรู้ธรรมทั่วถึงแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ แต่เป็นผู้มีวาจาไพเราะ มีถ้อยคำอ่อนหวาน ประกอบด้วยถ้อยคำของชาวเมือง ถ้อยคำสละสลวย ไม่มีโทษ ทำให้รู้เนื้อความง่าย และแสดงธรรมให้เพื่อนพรหมจรรย์เห็นชัด ให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง

๓. บุคคลไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้รู้ได้รวดเร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทั้งไม่เป็นผู้มีอุปนิสัยทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว ไม่เป็นผู้ที่ไตร่ตรองเพื่อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ และหาผู้รุดรู้ธรรมทั่วถึงแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ ไม่เป็นผู้ที่มีวาจาไพเราะ ไม่เป็นผู้ที่มีถ้อยคำอ่อนหวาน ไม่ประกอบด้วยถ้อยคำของชาวเมือง ถ้อยคำที่สละสลวยหาโทษมิได้ ทำให้รู้เนื้อความง่าย และไม่แสดงธรรมให้เพื่อนพรหมจรรย์เห็นชัด ให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง

๔. บุคคลปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้รู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทั้งเป็นผู้มีอุปนิสัยทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ เป็นผู้ไตร่ตรองเพื่อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เป็นผู้รุดรู้ธรรมทั่วถึงแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ที่มีวาจาไพเราะ มีถ้อยคำอ่อนหวาน ประกอบด้วยถ้อยคำของชาวเมือง ถ้อยคำสละสลวย ปราศจากโทษ ทำให้รู้เนื้อความง่าย และเป็นผู้แสดงธรรมให้เพื่อนพรหมจรรย์เห็นชัด ให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วย

อิตตहितสูตร^๑

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๗

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นจำพวก ๑ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนจำพวก ๑ บุคคลไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่นจำพวก ๑ บุคคลผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่นจำพวก ๑ บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก

สิกขาสูตร^๒

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก จำพวกที่ ๘

พระพุทธเจ้าตรัสบุคคล ๔ จำพวก เหมือนอย่างจำพวกที่ ๗ หรือ ๗ จำพวกที่แล้วมา และมีพระพุทธานิยายว่า

๑. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นจากปาณาติบาตด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นเพื่อละเว้นจากปาณาติบาต เป็นผู้ละเว้นจากอกุศลนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรยมัชชชปมาทัญฐานด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่น เพื่อละเว้นจากอกุศลนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรยมัชชชปมาทัญฐาน

๒. บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ละเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นทั้ง ๕ ข้อนั้น แต่ชักชวนผู้อื่นเพื่อละเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นทั้ง ๕ ข้อนั้น

^๑ อัง จตุกถ. ๒๑/๙๙/๑๒๙.

^๒ อัง จตุกถ. ๒๑/๙๙/๑๒๙.

๓. บุคคลไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ตนเองก็ไม่ละเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นทั้ง ๕ ข้อนั้น ทั้งไม่ชักชวนผู้อื่นเพื่อละเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นทั้ง ๕ ข้อนั้น

๔. บุคคลปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทั้งละเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นทั้ง ๕ ข้อนั้นด้วยตนเอง ทั้งชักชวนผู้อื่นเพื่อละเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นทั้ง ๕ ข้อนั้น

โปตลียสูตร^๑

ว่าด้วยโปตลียปริพาชก

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับปริพาชกชื่อโปตลียะ ผู้เข้าไปเฝ้าพระองค์ว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลจำพวกหนึ่งกล่าวติคนที่ควรติดตามเรื่องที่จริงที่แท้ตามกาลอันควร แต่ไม่กล่าวชมคนที่ควรชมตามเรื่องที่จริงที่แท้ตามกาลอันควร

๒. บุคคลจำพวกหนึ่งกล่าวชมคนที่ควรชมตามเรื่องที่จริงที่แท้ตามกาลอันควร แต่ไม่กล่าวติคนที่ควรติดตามเรื่องที่จริงที่แท้ตามกาลอันควร

๓. บุคคลจำพวกหนึ่งทั้งไม่กล่าวติคนที่ควรติ ทั้งไม่กล่าวชมคนที่ควรชมตามเรื่องที่จริงที่แท้ตามกาลอันควร

๔. บุคคลจำพวกหนึ่งกล่าวติคนที่ควรติบ้าง กล่าวชมคนที่ควรชมบ้าง ตามเรื่องที่จริงที่แท้ตามกาลอันควร

โปตลียปริพาชกราบทูลว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้ทั้งไม่กล่าวติคนที่ควรติ ทั้งยังไม่กล่าวชมคนที่ควรชม นี้ขอบใจแก่ตนคือปริพาชกนั้นว่าดีกว่าประณีตกว่า เพราะเหตุว่ามีอุเบกขา ความมัยยัสถ์ว่างตนเป็นกลางหรือว่างเฉย นั้นเป็นการดี

^๑ อัง จตุกก. ๒๑/๑๐๐/๑๓๑.

พระพุทธเจ้าตรัสค้ำว่า ในบุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลจำพวกที่กล่าวดิคนทีควรติบ้าง กล่าวชมคนที่ควรชมบ้าง ตามเรื่องจริงที่แท้ตามกาลอันควร นี้ชอบใจเราคือชอบใจพระองค์พระพุทธเจ้าว่า ดีกว่าประณีตกว่า เพราะเหตุว่า เป็นผู้รู้จักกาลในสถานนั้น ๆ นั้นเป็นการดี

ไปตลียปริพาชกกราบทูลเห็นด้วยตามพระพุทธดำรัส และประกาศตนเป็นอุบาสกว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้ จำพวกที่กล่าวดิคนทีควรติบ้าง กล่าวชมคนที่ควรชมบ้าง ตามเรื่องจริงที่แท้ตามกาลอันควร นี้ชอบใจแก่ตนว่าดีกว่า ประณีตกว่า เพราะเหตุว่าเป็นผู้รู้จักกาลในสถานนั้น ๆ นั้นเป็นการดี และได้กล่าวชมพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ได้ประกาศธรรมหลายปริยาย เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดเผยของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องตะเกียงในที่มืดให้คนมีตาดีได้เห็นรูปต่าง ๆ ฉะนั้น จึงขอลงถึงพระโคตมผู้เจริญ กับพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระโคตมทรงจำข้าพระพุทธเจ้าว่า เป็นอุบาสกตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป

อาชีวกสูตร^๑

ท่านพระอานนท์อยู่ที่วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี คฤหบดีสาวกของอาชีวกผู้หนึ่งเข้าไปหาท่าน ครั้นเข้าไปถึงแล้วอภิวาทท่านแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วจึงถามท่านพระอานนท์ว่า เรา ๒ พวก ธรรมของใครเป็น *สุวากขาโต* คือ กล่าวดีใครเป็น *สุปฏิปันโน* เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ใครเป็น *สุคติ* ดำเนินดีแล้วในโลก

ท่านพระอานนท์จึงได้กล่าวถามคฤหบดีนั้นเป็นการย้อนถามว่า ถ้าเช่นนั้นจะขอย้อนถามท่านในข้อนี้ ท่านพอใจอย่างไร ฟังตอบอย่างนั้น ท่านสำคัญข้อนี้ว่า ภาวะใด บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละระคะ โทสะ โมหะ ธรรมของบุคคลเหล่านั้นเป็น *สุวากขาโต* คือธรรมที่กล่าวดีแล้วหรือไม่ หรือว่าท่านมีความคิดเห็นอย่างไรในข้อนี้

^๑ อัง จตุกุก. ๒๑/๕๑๒/๒๘๐.

คุณบดีตอบว่า บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละระาคะ โทสะ โมหะ ธรรมของบุคคลเหล่านั้นเป็น *สวากุขาโต* แสดงดีแล้ว ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้

ท่านพระอานนที่ได้อีกกล่าวต่อไปว่า บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละระาคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นปฏิบัติดีแล้วในโลกหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้

คุณบดีกล่าวตอบว่า บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละระาคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นเป็น *สุปฏิปนุโน* คือเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้

ท่านพระอานนที่ได้อีกกล่าวถามต่อไปว่า ระาคะ โทสะ โมหะ อันบุคคลเหล่าใดละได้แล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลเหล่านั้นเป็น *สุคตะ* หรือ *สุคโต* ผู้ดำเนินดีแล้วในโลกหรือไม่ หรือท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้

คุณบดีได้อีกกล่าวตอบว่า ระาคะ โทสะ โมหะ อันบุคคลเหล่าใดละได้แล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ชื่อว่า *สุคตะ* หรือ *สุคโต* ผู้ดำเนินดีแล้วในโลก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้

ท่านพระอานนที่จึงได้อีกกล่าวว่า ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า บุคคลเหล่าใด แสดงธรรมเพื่อละระาคะ โทสะ โมหะ ธรรมของบุคคลเหล่านั้นเป็น *สวากุขาตะ* หรือ *สวากุขาโต* กล่าวดีแล้ว ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละระาคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นเป็น *สุปฏิปนุโน* ปฏิบัติดีแล้วในโลก ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า ระาคะ โทสะ โมหะ อันบุคคลเหล่าใดละได้แล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลเหล่านั้นเป็น *สุคโต* หรือ *สุคตะ* ผู้ดำเนินดีแล้วในโลก

คุณบดีจึงได้อีกกล่าวชมท่านพระอานนที่ว่า ประหลาดจริง ๆ การแสดงธรรมแบบนี้ชื่อว่าไม่เป็นการยกกรรมฝ่ายตน และไม่เป็นการรุกรานกรรมของฝ่ายอื่น เป็นการ

แสดงอยู่ในเขตแดนแท้ กล่าวแต่เนื้อความ ไม่นำตนเข้าไปปะปนด้วย ท่านทั้งหลาย แสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ธรรมของท่านทั้งหลายเป็น สวากขาตะหรือ *สวากุขาโต* กล่าวดีแล้ว ท่านทั้งหลายปฏิบัติเพื่อละ ราคะ โทสะ โมหะ ท่านทั้งหลาย เป็นสุปฏิปันนะหรือ *สุปฏิปันโน* เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ราคะโทสะโมหะอันท่านทั้งหลายละได้แล้ว ท่านทั้งหลายเป็นสุคตะหรือ *สุคโต* ผู้ดำเนินดีแล้วในโลก ดีจริง ดีจริง ท่านพระอานนท์บอกพระธรรมหลายปริยาย เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลง ส่องตะเกียงในที่มืดเพื่อให้คนตาดีเห็นรูปร่างต่าง ๆ ฉะนั้น ข้าพเจ้าถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้เป็น เจ้าอานนท์จำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสก ถึงสรณะแล้วตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป

๑๐ กันยายน ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๒๓
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

นิทสสูตร^๑

ว่าด้วยผู้ที่ฟังเคารพยกย่องนับถือบูชา

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี สมัยหนึ่งเวลาเช้า ท่านพระอานนท์เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงโกสัมพี ท่านคิดว่า เวลายังเช้านัก ควรจะเข้าไปยังอารามของพวกเดียรถีย์ปริพาชก คือของนักบวชในลัทธิอื่น ท่านจึงเข้าไปยังอารามของพวกเขา ได้สนทนากับเขา ครั้งนั้นพวกปริพาชกคือพวกนักบวชในลัทธิอื่น กำลังนั่งประชุมสนทนากันว่า ท่านผู้ใดผู้หนึ่งประพุดตีพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์ครบ ๑๒ ปี ควรจะเรียกว่า ภิกษุผู้นิทสสะ คือผู้ที่ฟังเคารพนับถือบูชา

ท่านพระอานนท์ก็ไม่ยินดีไม่คัดค้านคำกล่าวของพวกเขา แล้วก็ลุกออกจากอาสนะหลีกออกไปด้วยตั้งใจว่า จะรู้ถึงเนื้อความแห่งคำกล่าวของพวกเขาในสำนักของพระพุทธเจ้า ครั้นท่านเที่ยวบิณฑบาตในกรุงโกสัมพี กลับจากบิณฑบาต ในเวลาภายหลัง

^๑ อัง สุตตก. ๒๓/๔๐/๓๘.

หลังฉันภัตตาหารแล้ว ก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ได้กราบทูลเล่าความที่ได้เข้าไปยังสำนักปริพาชก และได้ฟังเขากำลังประชุมสนทนากันอยู่ จึงได้ตั้งใจจะมากราบทูลพระองค์ว่า อาจหรือหนอ เพื่อที่จะทรงบัญญัติภิกษุผู้หนีทสะ คือผู้ที่พึงเคารพยกย่องนับถือบูชาด้วยเหตุเพียงนับพรราชาอย่างเดียวในธรรมวินัยนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีใคร ๆ อาจเพื่อบัญญัติภิกษุผู้หนีทสะด้วยเหตุเพียงนับพรราชาอย่างเดียวในธรรมวินัยนี้ วัตถุประสงค์แห่งนิทสะ ๗ ประการนี้ เราคือพระพุทธเจ้า ได้ทรงกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ประกาศแล้ว คือพระภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา ๑ มีหิริ ๑ มีโอตตปปะ ๑ เป็นพหูสูต สดับตรับฟังมาก ๑ ปรารภความเพียร ๑ มีสติ ๑ มีปัญญา ๑ วัตถุประสงค์แห่งนิทสะ ๗ ประการนี้แล เรากะทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ประกาศแล้ว ภิกษุผู้ประกอบด้วยวัตถุประสงค์แห่งนิทสะ ๗ ประการนี้แล ถ้าประพตติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์ครบ ๑๒ ปีก็ดี ควรจะเรียกได้ว่าภิกษุผู้หนีทสะ ถ้าประพตติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์ครบ ๒๔ ปีก็ดี ๓๖ ปีก็ดี ๔๘ ปีก็ดี ก็ควรจะเรียกได้ว่าภิกษุผู้หนีทสะ คือผู้ที่พึงเคารพยกย่องนับถือบูชา

จิตตสูตร^๑

ว่าด้วยวิญญานฐิติ ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ ประการ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิญญานฐิติ ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาน ๗ ประการคือ

๑. สัตว์บางพวกมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก และวินิปาติกสัตว์ คือสัตว์ที่เกิดในภูมิภพที่ตกต่ำบางพวก

๒. สัตว์บางพวกมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน เหมือนเทวดาชั้น

^๑ อจฺ สุตฺตก. ๒๓/๔๑/๔๑.

พรหมกายิกาคือผู้ที่เกิดในหมู่พรหม ผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน (ผู้บังเกิดก่อน ปจมาภินิพพุตตา)

๓. สัตว์บางพวกมีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน เหมือนเทวดาชั้นอภัสสระ

๔. สัตว์บางพวกมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เหมือนเทวดาชั้นสุภิกิณหะ

๕. สัตว์บางพวกเข้าถึงชั้นอากาศาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่องรูปสัญญาด้วยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญาเสียได้ ไม่ใส่ใจถึงนานัตตสัญญาคือความสำคัญหมายในอารมณ์ต่าง ๆ

๖. สัตว์บางพวกเข้าถึงชั้นวิญญาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด เพราะล่องอากาศาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง

๗. สัตว์บางพวกเข้าถึงชั้นอภิญญัญจายตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร ๆ เพราะล่องวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง

เมื่ออธิบายถึงสัตว์บางจำพวกไว้ว่า บรรดามนุษย์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ในจักรวาลหาประมาณมิได้ แม้ ๒ คนจักชื่อว่าเสมือนมนุษย์คนเดียวกัน ด้วยอำนาจสีและทรวดทรงเป็นต้นหามีไม่ แม้มนุษย์เหล่าใดเป็นพี่น้องฝาแฝดกันในที่ไหน ๆ เหมือนกันโดยสีและทรวดทรง แม้มนุษย์เหล่านั้นก็ยังไม่ต่างกันตรงที่แลดู เหลียวดู พุด หัวเราะ เดินและยืน เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า มีกายต่างกัน

ก็ปฏิสนธิสัญญา ความสำคัญหมายในปฏิสนธิของสัตว์เหล่านั้น เป็นปฏิสนธิที่มีเหตุ ๓ ก็มี มีเหตุ ๒ ก็มี หาเหตุมิได้ก็มี เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า มีสัญญาต่างกัน ส่วนบทที่ว่า เทวดาบางพวก ก็ได้แก่ชั้นกามาพจร ๖ ชั้น จจริงอยู่ บรรดาเทวดาชั้นกามาพจร ๖ ชั้นนั้น เทวดาบางพวกมีกายเขียว บางพวกมีกายเหลือง เป็นต้น ส่วนสัญญาของเทวดาเหล่านั้นเป็นสัญญาที่มีเหตุ ๒ ก็มี มีเหตุ ๓ ก็มี ที่หาเหตุมิได้ก็มี

บทที่ว่า วินิปาติกะ คือสัตว์ที่เกิดในภุมิภพที่ตกต่ำบางพวก ก็ได้แก่สัตว์ผู้พ้นจากอบาย ๔ เป็นต้นว่า อุตตรมาตายักษิณี ปิยักรมาตายักษิณี ผุสสมิตตายักษิณี รัมมคุดตายักษิณี และเวมานิกเปรตคือเปรตมีวิมานเหล่าอื่น สัตว์เหล่านั้นมีกายต่างกันโดยผิว มีผิวเหลือง ผิวขาว ผิวดำ ผิวคล้ำ เป็นต้น และโดยผอม อ้วน เตี้ยและสูง แม้สัญญาต่างกันโดยเป็นสัตว์ที่มีเหตุ ๒ มีเหตุ ๓ และเป็นอเหตุกะ ไม่มีเหตุแต่สัตว์เหล่านั้นไม่มีอำนาจมากเหมือนเทวดา มีอำนาจน้อย มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหายาก อยู่เป็นทุกข์เหมือนมนุษย์ยากไร้ บางพวกต้องทุกข์เวลาข้างแรม มีสุขเวลาข้างขึ้น ฉะนั้น จึงตรัสว่าวินิปาติกะ สัตว์ที่เกิดในภพภูมิที่ตกต่ำ เพราะตกไปจากกองสุข ส่วนบรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดที่เป็นสัตว์มีเหตุ ๓ สัตว์เหล่านั้นตรัสรู้ธรรมก็มีเหมือนอย่างปิยักรมาตายักษิณี เป็นต้น

บทว่า พรหมกายิกา ผู้เกิดในหมู่พรหม ได้แก่พรหมปารีสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมา บทที่ว่า บังเกิดก่อน ได้แก่สัตว์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด บังเกิดด้วยปฐมฌาน คือคำว่า บังเกิดก่อน ก่อนก็คือปฐม ก็คือบังเกิดด้วยปฐมฌาน ส่วนพรหมปารีสัชชา บังเกิดด้วยปฐมฌานอย่างอ่อน พรหมปารีสัชชาเหล่านั้นมีอายุประมาณเท่ากับส่วนที่ ๓ แห่งกัป พรหมบุโรหิตาบังเกิดด้วยปฐมฌานปานกลาง มีอายุประมาณกึ่งกัป พรหมเหล่านั้นจึงมีกายกว้างกว่ากัน มหาพรหมาบังเกิดขึ้นโดยปฐมฌานอย่างประณีต มีอายุประมาณกัปหนึ่ง แต่มหาพรหมาเหล่านั้นมีกายกว้างกว่าอย่างยิ่ง ดังนั้น พรหมเหล่านั้นพึงทราบว่ามีกายต่างกัน มีสัญญาเป็นอันเดียวกันด้วยอำนาจปฐมฌาน

สัตว์ในอบาย ๔ ก็เหมือนกับพรหมเหล่านั้น จริงอยู่ ในนรกทั้งหลาย สัตว์บางพวกมีอัตภาพควาตุ ๑ บางพวกกึ่งโยชน์ บางพวกโยชน์หนึ่ง แต่ของพระเวทัต ๑๐๐ โยชน์ แม้ในบรรดาสัตว์เดรัจฉาน บางพวกเล็ก บางพวกใหญ่ แม้ในเปตติวิสัย บางพวก ๖๐ ศอก บางพวก ๘๐ ศอก บางพวกมีวรรณะดี บางพวกมีวรรณะทราม พวกกาลกัญชกอสูรก็เหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง ในพวกอสูรเหล่านั้นชื่อว่า ทิฆปิฏฐิกอสูร ๖๐ โยชน์ ก็สัญญาของอสูรแม่ทั้งหมดเป็นอกุศลวิบากอเหตุกะ ดังนี้ สัตว์ผู้เกิดในอบายย่อมนับว่ามีกายต่างกัน มีสัญญาอันเดียวกัน

บทว่า *อาภัสสรา* ความว่าพรหมชื่อว่าอาภัสสรา เพราะพรหมเหล่านั้นมีรัศมี ชานออก คือแผ่ออกไปจากสรีระ ดูขนาดตกลงเหมือนเปลวไฟแห่งคบไฟ ฉะนั้น บรรดา อาภัสสราพรหมเหล่านั้น พรหมผู้เจริญทุกขัตถิยานและตติยัตถิยานทั้ง ๒ อย่างอ่อน ในปัญจนัย คือนัยที่ว่าด้วยพรหมที่ว่าด้วยฉาน ๕ เกิดขึ้นชื่อว่า ปริตตภาพรหม ปริตตภาพรหมเหล่านั้นมีอายุประมาณ ๒ กัป ที่เจริญทุกขัตถิยานและตติยัตถิยาน อย่างกลาง เกิดขึ้นชื่อว่า อัปมาณภาพรหม อัปมาณภาพรหมเหล่านั้นมีอายุ ประมาณ ๔ กัป ที่เจริญทุกขัตถิยานและตติยัตถิยานอย่างประณีต เกิดขึ้นชื่อว่า อาภัสสราพรหม อาภัสสราพรหมเหล่านั้นมีอายุประมาณ ๘ กัป ในที่นี้ ทรงถือเอา พรหมเหล่านั้นทั้งหมดโดยการกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ ความจริงพรหมเหล่านั้นทั้งหมด มีกายกว้างเป็นอย่างเดียวกัน ส่วนสัญญาต่างกัน คือไม่มีวิตก เพียงมีวิจารณ์บ้าง ไม่มี วิตกวิจารณ์บ้าง

บทว่า *สุภิกินหะ* ความว่า พรหมทั้งหลายมีรัศมีจากสรีระระยับระยับ ด้วยความงาม รัศมีแห่งสรีระด้วยความงาม อธิบายว่าเป็นแท่งทึบด้วยความงาม จริงอยู่ สุภิกินหะพรหมเหล่านั้นมีรัศมีไม่ขาดไปเหมือนของอาภัสสราพรหม แต่ในปัญจนัย เหล่าพรหมที่บังเกิดขึ้นชื่อว่าปริตตสุภาพรหม อัปมาณสุภาพรหม และสุภิกินหะพรหม มีอายุ ๑๒ กัป ๒๔ กัป และ ๖๔ กัป ด้วยอำนาจจตุตถัตถิยานอย่างอ่อน อย่างกลาง และอย่างประณีต ดังนั้น พรหมเหล่านั้นทั้งหมดพึงทราบว่ามีกายเป็นอย่างเดียวกัน และมีสัญญาเป็นอย่างเดียวกัน ด้วยสัญญาในจตุตถัตถิยาน ส่วนเวทูปผลาพรหมย่อมนับ เข้าในวิญญานฐิติที่ ๔ นั่นเอง เหล่าอัสถุญีสัตว์หรืออวิญญานาภาพรหมไม่สงเคราะห์ เข้าในวิญญานฐิตินี้ แต่เข้าในสัตตาวาสทั้งหลาย สุทธาวาสพรหมตั้งอยู่ในฝ่ายวิภูฏะ ย่อมไม่มีตลอดกาลทุกเมื่อ คือไม่เกิดขึ้นในโลกที่ว่างจากพระพุทธเจ้า ตลอดแสนกัปบ้าง อสงไขยหนึ่งบ้าง เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นแล้วนั้นแล ย่อมเกิดขึ้นภายใน เขตกำหนดอายุ ๑๖,๐๐๐ กัป ย่อมเป็นเสมือนค้ายพักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็น พระธรรมจักรพรรดิ เพราะฉะนั้น จึงไม่จัดเข้าในวิญญานฐิติและสัตตาวาส ส่วน พระมหาสิวลเถระกล่าวว่า แม้พรหมชั้นสุทธาวาสก็ย่อมจัดเข้าในวิญญานฐิติที่ ๔ และสัตตาวาสที่ ๔ โดยสูตรนี้ว่า “ดูก่อนสารีบุตร สัตตาวาสที่เราไม่เคยอยู่เลยโดย

กาลอันยืดยาวนานนี้หาได้ยาก เว้นเทวดาเหล่าสุทธาวาส” คำนั้นเป็นที่ยอมรับแล้ว เพราะไม่มีพระสูตรขัดแย้ง เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ชื่อว่า มีสัญญา ก็มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ เพราะแม้วิญญาณก็เป็นของละเอียดเหมือนสัญญา เพราะฉะนั้น เนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น จึงไม่ตรัสไว้ในวิญญาณฐิติทั้งหลาย

ปริกขารสูตร^๑

ว่าด้วยองค์ซึ่งเป็นปริขารของสมาธิ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า องค์แห่งสมาธิ ๗ ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ สัมมาวาจา ๑ สัมมากัมมันตะ ๑ สัมมาอาชีวะ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ เอกัคคตาจิตคือสมาธิ ประกอบด้วยองค์ ๗ ประการนี้ เรียกว่า อริยสมาธิ ที่เป็นไปด้วยอุปนิสัยก็มี ที่เป็นไปด้วยปริขารก็มี

ในพระสูตรนี้ตรัสถึงองค์ประกอบแห่งสมาธิอันสัมปยุตด้วยมรรค โดยยกสมาธิขึ้นเป็นที่ตั้ง อันได้แก่สัมมาสมาธิ อันเป็นมรรคข้อที่ ๘ และตรัสเอามรรคอีก ๗ ข้อข้างต้น มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น จนถึงสัมมาสติเป็นที่สุด มาเป็นองค์ประกอบแห่งสมาธิ และทั้งหมดนี้ก็เรียกว่า เป็นสมาธิปริขาร คือองค์ประกอบแห่งสมาธิอันสัมปยุตด้วยมรรค

^๑ อจ สตุกก. ๒๓/๔๒/๔๒.

อัคคิสุตระ^๑

ว่าด้วยไฟ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไฟ ๗ กองนี้ คือ ๑. ไฟคือราคะ ๒. ไฟคือโทสะ ๓. ไฟคือโมหะ ๔. ไฟคืออาหุเนยยะ บุคคลผู้ควรบูชา ๕. ไฟคือคฤหบดี ๖. ไฟคือทักษิเนยบุคคล บุคคลที่ควรแก้ทักษิณา ของทำบุญ การทำบุญ ๗. ไฟเกิดแต่ไม้

และได้มีอธิบายโดยย่อว่า กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ชื่อว่า อัคคิ ไฟ เพราะอรรถว่าตามเผาผลาญ ก็ได้แก่ไฟ ๓ กองข้างต้น ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ

ส่วนอาหุเนยอัคคิ ไฟคืออาหุเนยยะ บุคคลผู้ควรบูชา มีอธิบายว่า สักการะ เรียกว่า อาหุณะ คือสิ่งที่นำมาบูชา ชนเหล่าใดย่อมควรซึ่งอาหุณะคือของหรือสิ่งที่พืงนำมาบูชา ชนเหล่านั้นชื่อว่าอาหุเนยยะ และมีอธิบายว่า มารดาบิดาย่อมควรซึ่งอาหุณะ เพราะท่านทั้ง ๒ เป็นผู้มอุปการะมากแก่บุตรทั้งหลาย ท่านจึงชื่อว่า เป็นอาหุเนยยะ ผู้ควรของที่นำมาบูชาหรือสิ่งที่นำมาบูชาของบุตรทั้งหลาย หากว่าบุตรทั้งหลายปฏิบัติผิดในมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ย่อมบังเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่า มารดาและบิดาจะมีได้ตามเผาผลาญอยู่ก็จริง แต่ถึงกระนั้นท่านทั้ง ๒ ก็ยังคงเป็น ปัจจัยแห่งการตามเผาผลาญได้ในเมื่อบุตรปฏิบัติผิดในท่าน จึงเรียกมารดาบิดาว่า อาหุเนยอัคคิ เพราะอรรถว่าตามเผาผลาญนั้นแหละ

ส่วนไฟคือคฤหบดี เจ้าบ้านท่านเรียกว่า คหบดีหรือคฤหบดี จริงอยู่คฤหบดี นั้นมีอุปการะมากแก่มาตุคาม คือหมายถึงว่าพ่อบ้านก็มีอุปการะมากแก่แม่บ้านคือ ภรรยา ด้วยการมอบให้ซึ่งที่นอนเสื้อผ้าและเครื่องประดับเป็นต้น เหตุนั้น ภรรยา ผู้เป็นแม่บ้านซึ่งนอกใจสามีนั้นย่อมบังเกิดในอบาย เพราะฉะนั้น สามีแม่นั้นท่าน ก็เรียกว่า คหบดีอัคคิ ไฟคือคฤหบดี เพราะอรรถว่าตามเผาผลาญได้ โดยนัยที่มาตุคาม หรือแม่บ้านประพฤตินอกใจ

^๑ อจ สตุตทก. ๒๓/๔๓/๔๒

ส่วนคำว่า ทักขิณเวยยัคคิ ไฟคือทักขิณเวยยะ บุคคลผู้ควรแก้ทักขิณา ภิกษุสงฆ์ชื่อว่า ทักขิณเวยยบุคคล ผู้ควรแก้ทักขิณา ของทำบุญ จริงอยู่ ภิกษุสงฆ์นั้น ย่อมเป็นผู้มีอุปการะมากแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย ด้วยการประกอบไว้ในกัลยาณธรรม ทั้งหลาย มีอาทิคือในสภาวะ ๓ ศีล ๕ ศีล ๑๐ การบำรุงมารดาบิดา การบำรุงสมณะ และพรหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม คฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติผิดในภิกษุสงฆ์นั้น คือ ต่าบริภาษภิกษุสงฆ์ ย่อมบังเกิดในอบายทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ภิกษุสงฆ์นั้นท่านเรียกว่า ทักขิณเวยยัคคิ ไฟคือทักขิณเวยยบุคคล เพราะอรรถว่าตามเผาผลาญดังกล่าว

ไฟตามปกติที่เกิดแต่ไม่ชื่อว่า กัณฐัคคิ ไฟเกิดแต่ไม้

๑๖ กันยายน ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๒๔
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

อนุรุธสูตร^๑

พระสูตรที่แสดงปรารภท่านพระอนุรุธะ

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี สมัยนั้น ท่านพระอนุรุธะไปยังวิหารที่พักกลางวัน หลีกเร้นอยู่ ได้มีเทวดาเหล่ามณฑาปกายิกา คือเหล่าที่มีเรือนร่างน่าชอบใจ มากมาย พวกกันเข้าไปหาท่านพระอนุรุธะถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กล่าวกับท่านว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็น เทวดาชื่อ มณฑาปกายิกา มีความเป็นใหญ่และอำนาจในฐานะ ๓ ประการ คือข้าพเจ้าทั้งหลายหวังวรรณะเช่นใด ก็ได้วรรณะเช่นนั้นโดยพลัน หวังเสียงเช่นใด ก็ได้เสียงเช่นนั้นโดยพลัน หวังความสุขเช่นใด ก็ได้ความสุขเช่นนั้นโดยพลัน ท่านพระอนุรุธะดำริว่า โอหนอ ขอให้เทวดาทั้งปวงนี้พึงมีร่างเขียว นุ่งผ้าเขียว มีผิวพรรณเขียว มีเครื่องประดับเขียว เทวดาเหล่านั้นทราบดำริของท่านพระอนุรุธะแล้ว ก็ล้วนมีร่างเขียว นุ่งผ้าเขียว

^๑ อัง. อฎฐก. ๒๓/๑๓๖/๒๖๙.

มีผิวพรรณเขียว มีเครื่องประดับเขียว ท่านพระอนุรุทธะจึงดำริต่อไปว่า ขอให้เทวดาทั้งปวงนี้ฟังมีร่างเหลือง และต่อไปท่านก็ดำริอีกว่า ขอให้ฟังมีร่างแดง ต่อไปท่านก็ดำริอีกว่า ขอให้ฟังมีร่างขาว และให้มีผ้านุ่ง มีผิวพรรณ มีเครื่องประดับเป็นสีเช่นเดียวกัน เทวดาเหล่านั้นทราบความดำริของท่านพระอนุรุทธะแล้ว ก็ล้วนมีร่างเป็นต้นเป็นสีเขียว เป็นสีแดง เป็นสีขาว เหมือนอย่างที่ท่านดำรินั้น เทวดาเหล่านั้น องค์หนึ่งขับร้อง องค์หนึ่งพ้อนรำ องค์หนึ่งปรบมือ เปรียบเหมือนดนตรีมีองค์ ๕ ที่เขาปรับดีแล้ว ตีตั้งไพเราะ ทั้งบรรเลงโดยนักดนตรีผู้เชี่ยวชาญ มีเสียงไพเราะ รั้าใจ ชวนให้เคลิบเคลิ้ม ดุดดืม และน่านรมย์ฉันทิ เสียงแห่งเครื่องประดับของเทวดาเหล่านั้นก็ฉันทิเหมือนกัน มีเสียงไพเราะ รั้าใจ ชวนให้เคลิบเคลิ้ม ดุดดืม และน่านรมย์ ลำดับนั้น ท่านพระอนุรุทธะทอดอินทรีย์ลง เทวดาเหล่านั้นทราบว่าท่านผู้เป็นเจ้าอนุรุทธะไม่ยินดี จึงอันตรธานหายไป ณ ที่นั้น

ครั้งนั้น เป็นเวลาเย็น ท่านพระอนุรุทธะออกจากที่เรือน เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลว่า วันนี้ข้าพระองค์ไปยังวิหารที่พักกลางวันหลีกเร้นอยู่ ครั้งนั้นเทวดาเหล่านี้มาปกายิกามากมายเข้ามาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ อภิวัตแล้ว ยิน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกล่าวแก่ข้าพระองค์ว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นเทวดาชื่อ มนากายิกา มีความเป็นใหญ่และอำนาจในฐานะ ๓ ประการ (ดังกล่าวข้างต้น) ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอให้เทวดาทั้งปวงนี้ฟังมีร่างเขียวเป็นต้น มีร่างเหลืองเป็นต้น มีร่างแดงเป็นต้น มีร่างขาวเป็นต้น เทวดาเหล่านั้นก็ทราบความดำริของข้าพระองค์แล้ว ล้วนมีร่างเขียวเป็นต้น ตามที่ข้าพระองค์ได้ดำริให้เป็น เทวดาเหล่านั้น องค์หนึ่งขับร้อง องค์หนึ่งพ้อนรำ องค์หนึ่งปรบมือ เหมือนอย่างดนตรีมีองค์ ๕ ที่เขาปรับดีแล้ว ตีตั้งไพเราะ ทั้งบรรเลงโดยนักดนตรีผู้เชี่ยวชาญ มีเสียงไพเราะ รั้าใจ ชวนให้เคลิบเคลิ้ม ดุดดืม และน่านรมย์ฉันทิ เสียงแห่งเครื่องประดับของเทวดาเหล่านั้นก็ฉันทิเหมือนกัน ข้าพระองค์จึงทอดอินทรีย์ลง เทวดาเหล่านั้นทราบว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดี จึงอันตรธานหายไป ณ ที่นั้นเอง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มาตุคามคือสตรีภาพประกอบด้วยธรรมเท่าไร เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาเหล่านี้มากายิกา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาเหล่ามนาปกาธิกา ธรรม ๘ ประการ คือ

๑. มาตุคามในโลกนี้ ที่มารดาบิดาผู้มุ่งประโยชน์ แสวงหาความเกื้อกูลอนุเคราะห์ เอื้อเอ็นดู ยอมยกให้แก่ชายใดผู้เป็นสามี สำหรับชายนั้น เธอต้องตื่นก่อนนอนภายหลัง คอยฟังรับใช้ ประพฤติให้ถูกใจ กล่าวถ้อยคำเป็นที่รัก

๒. ชนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามี คือ มารดาบิดาหรือสมณพราหมณ์ เธอสักการะเคารพนับถือบูชาชนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ

๓. การงานใดเป็นงานในบ้านของสามี คือการทำผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นอุปายในการงานนั้น สามารถจัดทำ

๔. ชนเหล่าใดเป็นคนภายในบ้านของสามี คือทาส คนใช้ หรือกรรมกร ย่อมรู้การงานที่ชนเหล่านั้นทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ และย่อมรู้อาการของคนภายในผู้เป็นไข้ ว่าดีขึ้นหรือว่าทรุดลง และยอมแบ่งปันของกินของบริโภคให้แก่เขาตามควร

๕. สิ่งใดที่สามีหามาได้ จะเป็นทรัพย์ ข้าว เงินหรือทอง ย่อมรักษาคุ้มครองสิ่งนั้นไว้ และไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักดื่ม ไม่ผลาญทรัพย์ให้พินาศ

๖. เป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ

๗. เป็นผู้มึศีล งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๘. เป็นผู้มีการบริจาต มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่ อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกแจกทาน

มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๘ ประการนี้แล เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความ
เป็นสหายของเทวดาเหล่ามณาปกาธิกา

พระอาจารย์ได้อธิบายว่า ดนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ

๑. ดนตรีที่หุ้มหนังหน้าเดียว ในจำพวกกลองเป็นต้นที่หุ้มหนัง ชื่อว่า อาตตะ
๒. ดนตรีที่หุ้มหนัง ๒ หน้า ชื่อว่า วิตตะ
๓. ดนตรีที่หุ้มหนังทั้งหมด ชื่อว่า อาตตวิตตะ
๔. ดนตรีมีปี่เป็นต้น ชื่อว่า สุสิระ
๕. ดนตรีมีสัมมताल (ฉิ่ง) ทำด้วยไม้ตาลเป็นต้น ชื่อว่า ฆนะ

และชื่อว่า ทอดอินทรียลังอันเป็นเหตุให้เทวดาเหล่านั้นรู้ว่าพระเถระไม่ต้องการ
จึงพากันอันตรธานหายไป คือพระเถระคิดว่า เทวดาเหล่านี้ทำสิ่งที่ไม่สมควร จึงทอด
อินทรียลังเบื้องต่ำ คือลืมนตาไม่มองดู ทอดสายตาลงไม่มองดู เทวดาเหล่านั้นคิดว่า
เราพื่อน เราขับ แต่พระผู้เป็นเจ้านุรุทธะไม่ยินดี ลืมนตาไม่มองดู เราจะพื่อนจะขับไป
ทำไม ดังนี้แล้วจึงหายไปในที่นั่นเอง

ครั้งที่ ๒๕

พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

ยสสูตร^๑

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกสัมพี พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงพราหมณคามแห่งชนชาวโกศลชื่อ อิจฉานังคละ ประทับอยู่ที่ไพรสณฑ์ ชื่อ อิจฉานังคละ ใกล้พราหมณคามชื่ออิจฉานังคละนั้น พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านอิจฉานังคละได้สดับข่าว พวกกันถือของเคี้ยวของกินเป็นอันมากเข้าไปทางไพรสณฑ์ชื่ออิจฉานังคละนั้น ครั้นแล้วได้ยี่นชุมนุมกันส่งเสียงอื้ออึงอยู่ที่ซุ้มประตูด้านนอก

สมัยนั้น ท่านพระนาคิตะเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสถามท่านพระนาคิตะว่า พวกใครที่ส่งเสียงอื้ออึงอยู่นั้น คล้ายกับพวกชาวประมงแย่งปลากัน ท่านพระนาคิตะกราบทูลว่า พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านอิจฉานังคละเหล่านี้ พวกกันถือของเคี้ยวของกินเป็นจำนวนมาก มายี่นชุมนุมกันอยู่ที่ซุ้มประตูด้านนอกเพื่อถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธออย่าติดยศ และยศก็อย่าติดเรา ผู้ใดแลไม่ฟังได้ตามความปรารถนา ไม่ฟังได้โดยไม่ยาก ไม่ฟังได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะคือการออก สุขอันเกิดแต่วิเวก ความสงบ สุขอัน

^๑ อัง. อญฺ.จก. ๒๓/๑๙๓/๓๕๒.

เกิดแต่ความสงบ สุขอันเกิดแต่ความตรัสรู้ ที่เราพึงได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ผู้นั้นชื่อว่าพึงยินดีสุขอันไม่สะอาด สุขในการหลับนอน และสุขที่อาศัยลาภสักการะ และการสรรเสริญ จึงไม่พึงได้ตามความปรารถนา ไม่พึงได้โดยไม่ยาก ไม่พึงได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขเหล่านั้น คือสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะ ความออก เป็นต้น

ท่านพระนาคิตะได้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ ขอพระสุคตทรงรับ บัดนี้เป็นเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จไปทางใด ๆ พรหมณ์และคฤหบดีชาวนิคมนและชาวชนบทก็จักหลั่งไหลไปทางนั้น ๆ เปรียบเหมือนฝนเม็ดใหญ่ตกลงมา น้ำก็ย่อมไหลไปตามที่ลุ่มฉะนั้น ข้อนั้นเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีศีลและพระปัญญา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธออย่าติดยศ และยศก็อย่าติดเรา ผู้ใดแลไม่พึงได้ตามความปรารถนา ไม่พึงได้โดยไม่ยาก ไม่พึงได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิด แต่เนกขัมมะ วิเวก ความสงบ ความตรัสรู้ ที่เราพึงได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ผู้นั้นชื่อว่า พึงยินดีความสุขที่ไม่สะอาด สุขจากการหลับนอน และสุขที่อาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ แม้เทวดาบางพวกก็ไม่พึงได้ตามความปรารถนา ไม่พึงได้โดยไม่ยาก ไม่พึงได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะ ความออก วิเวก ความสงบ ความตรัสรู้ที่เราพึงได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก แม้เธอทั้งหลายมาประชุมพร้อมกัน ประกอบการอยู่ด้วยการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ย่อมมีความเห็นอย่างนี้ว่า ท่านเหล่านี้ไม่พึงได้ตามความปรารถนา ไม่พึงได้โดยไม่ยาก ไม่พึงได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะความออก วิเวก-ความสงบ ความตรัสรู้ ที่เราพึงได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากแน่นอน ก็ความจริงเป็นอย่างนั้น เพราะท่านเหล่านี้มาประชุมพร้อมหน้ากัน ประกอบการอยู่ด้วยการคลุกคลีด้วยหมู่คณะอยู่

เราเห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ใช้นิ้วชี้เล่นกระซิกกระซี้กันและกันอยู่ เรานั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านเหล่านี้ไม่พึงได้ตามความปรารถนา ไม่พึงได้โดยไม่ยาก

ไม่ฟังได้ โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะความออก วิเวกความสงบ ความตรัสรู้ ที่เราฟังได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก แน่แน่นอน ความจริงเป็นอย่างนั้น เพราะท่านเหล่านี้แม้ใช้น้ำจืดเล่นกระชีกกระชีกกันและกันอยู่

เราเห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ฉันทอาหารเต็มท้องพอความต้องการแล้ว มัวประกอบความสุขในการนอน สุขในการเอน สุขในการหลับอยู่ เรานั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านเหล่านี้ไม่ฟังได้ตามความปรารถนา ไม่ฟังได้โดยไม่ยาก ไม่ฟังได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะความออก วิเวกความสงบ ความตรัสรู้ ที่เราฟังได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก แน่แน่นอน ความจริงเป็นอย่างนั้น เพราะท่านเหล่านี้ฉันทอาหารเต็มท้องพอแก่ความต้องการแล้ว มัวประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอน ความสุขในการหลับอยู่

เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ นั่งสมาธิอยู่ที่วิหารใกล้บ้าน เรานั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้คนวัดหรือสมณูเทศคือเณรจักบำรุงท่านผู้นี้ ทำให้เธอไปจากสมาธินั้นเสีย เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่พอใจด้วยการอยู่ใกล้บ้านของภิกษุนั้น

เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ นั่งเืองง่วงอยู่ในป่า เรานั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ท่านผู้นี้พอบรรเทาความลำบากในการหลับนอนนี้ได้แล้ว จักกระทำสำคัญว่าอยู่ในป่าไว้ใจได้ประมาณเท่านี้ เพราะเหตุนี้ เราจึงพอใจด้วยการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น

เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ นั่งไม่เป็นสมาธิอยู่ในป่า เรานั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ท่านผู้นี้จักตั้งจิตมั่น หรือจักตามรักษาจิตที่ตั้งมั่นแล้ว เพราะเหตุนี้ เราจึงพอใจด้วยการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น

เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร นั่งสมาธิอยู่ในป่า เรานั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า บัดนี้ท่านผู้นี้จักเปลื้องจิตที่ยังไม่หลุดพ้น หรือจักตามรักษาจิตที่หลุดพ้นแล้ว เพราะเหตุนี้ เราจึงพอใจด้วยการอยู่ป่าของภิกษุนั้น สมัยใด เราเดินทางไกล ไม่เห็นอะไร ๆ ข้างหน้าข้างหลัง สมัยนั้น เรามีความผาสุก

ปัตตสูตร^๑

ว่าด้วยการคว่ำบาตร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สงฆ์หวังอยู่ ฟังคว่ำบาตรแก่อุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ

๑. อุบาสกพยายามเพื่อความเสื่อมลาภแก่ภิกษุทั้งหลาย
๒. พยายามเพื่อความฉิบหายแก่ภิกษุทั้งหลาย
๓. พยายามเพื่อความอยู่ไม่ได้แก่ภิกษุทั้งหลาย
๔. ย่อมด่า ย่อมบริภาษภิกษุทั้งหลาย
๕. ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกจากภิกษุทั้งหลาย
๖. ดิเตียนพระพุทธเจ้า
๗. ดิเตียนพระธรรม
๘. ดิเตียนพระสงฆ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สงฆ์หวังอยู่ ฟังหงายบาตรแก่อุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ

๑. อุบาสกไม่พยายามเพื่อความเสื่อมลาภแก่ภิกษุทั้งหลาย
๒. ไม่พยายามเพื่อความฉิบหายแก่ภิกษุทั้งหลาย
๓. ไม่พยายามเพื่อความอยู่ไม่ได้แก่ภิกษุทั้งหลาย
๔. ไม่ด่า ไม่บริภาษภิกษุทั้งหลาย
๕. ไม่ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกจากภิกษุทั้งหลาย
๖. สรรเสริญพระพุทธเจ้า
๗. สรรเสริญพระธรรม

^๑ อัง. อญฺจก. ๒๓/๑๙๔/๓๕๗.

๘. สรรเสริญพระสงฆ์

ในพระสูตรนี้ คำว่า ฟังคำว่าบาตร ไม่ใช่หมายความว่า เอาบาตรคว่ำหน้าลง แต่หมายความว่าไม่รับการถวายสักการะของอุบาสกนั้น ส่วนหงายบาตร หมายความว่า รับสักการะของอุบาสกนั้นได้ คำว่าบาตรก็คือไม่รับไทยธรรมที่อุบาสกนั้นถวาย ไม่ใช่คว่ำบาตรโดยคว่ำปากบาตรลง หงายบาตรก็คือว่ารับไทยธรรมที่อุบาสกนั้นถวาย

อัปสาทสูตร^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกหวังอยู่ ฟังประกาศความไม่เลื่อมใสแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ภิกษุพยายามเพื่อความเสื่อมลามแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๒. พยายามเพื่อความฉิบหายแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๓. ด่า บริภาษคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๔. ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกจากคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๕. ดิเตียนพระพุทธเจ้า
๖. ดิเตียนพระธรรม
๗. ดิเตียนพระสงฆ์

๘. และอุบาสกทั้งหลายย่อมเห็นภิกษุนั้นในทีโอโคจร (คัมภีร์โบราณว่า : เทวดาทั้งหลายย่อมเห็นภิกษุนั้นโดยประการนั้น)

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกหวังอยู่ ฟังประกาศความเลื่อมใสแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ คือ

^๑ อัง อกุจฉก. ๒๓/๑๙๖-๑๙๗/๓๕๗-๓๕๘.

๑. ภิกษุไม่พยายามเพื่อความเสื่อมลามกแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๒. ไม่พยายามเพื่อความฉิบหายแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๓. ไม่ด่า ไม่บริภาษคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๔. ไม่ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกจากคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๕. สรรเสริญพระพุทธเจ้า
๖. สรรเสริญพระธรรม
๗. สรรเสริญพระสงฆ์
๘. และอุปาสกทั้งหลายย่อมเห็นภิกษุเหล่านั้นในที่โคจร (คัมภีร์โบราณว่า : เทวดาทันทีย่อมเห็นภิกษุเหล่านั้นโดยประการนั้น)

ปฏิสารณียสูตร^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สงฆ์หวังอยู่ พึงกระทำปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบ ด้วยธรรม ๘ ประการ คือ

๑. พยายามเพื่อความเสื่อมลามกแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๒. พยายามเพื่อความฉิบหายแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๓. ด่า บริภาษคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๔. ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกจากคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๕. ดิเตียนพระพุทธเจ้า
๖. ดิเตียนพระธรรม
๗. ดิเตียนพระสงฆ์
๘. ไม่ยังคำรับต่อคฤหัสถ์ที่ขอบรรรมให้เป็นจริง

^๑ อัง. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘-๑๙๙/๓๕๘-๓๕๙.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สงฆ์หวังอยู่ ฟังระงับปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ภิกษุไม่พยายามเพื่อความเสื่อมลามกแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๒. ไม่พยายามเพื่อความฉิบหายแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย
๓. ไม่ด่า ไม่บริภาษคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๔. ไม่ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกจากคฤหัสถ์ทั้งหลาย
๕. กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า
๖. กล่าวสรรเสริญพระธรรม
๗. กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์
๘. ยังคำรับต่อคฤหัสถ์ที่ขอบธรรมให้เป็นจริง

คำว่า ปฏิสารณียกรรม เป็นสังฆกรรมอย่างหนึ่งที่สงฆ์พึงกระทำแก่ภิกษุ คือ ประกาศว่าภิกษุผู้นั้นได้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ คือ พยายามเพื่อความเสื่อมลามกแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย เป็นต้น จึงสวดกรรมวาจาให้ภิกษุนั้นขอขมา ภิกษุนั้นเมื่อถูกสงฆ์สวดปฏิสารณียกรรมดังนี้ ต้องไปหากคฤหัสถ์นั้น ถ้าไปรูปเดียวไม่ได้ ก็ให้ไปกับภิกษุอีกรูปหนึ่งเป็นอนุทูต และเมื่อพูดจาทกลงกันแล้ว ก็ให้แสดงอาบัติต่อหน้าคฤหัสถ์นั้นและขอขมา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายว่า ควรหมายความว่าขอขมาต่อพระรัตนตรัย เพราะว่าได้กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้าด้วย ติเตียนพระธรรมด้วย ติเตียนพระสงฆ์ด้วย และเมื่อได้ปฏิบัติ ดังนี้แล้ว ก็ให้สวดกรรมวาจา ระงับปฏิสารณียกรรมนั้นแก่ภิกษุผู้ที่เลิกประพฤติ ดังนั้น คือไม่พยายามเพื่อความเสื่อมลามกแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย เป็นต้น

วัตตติสูตร^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้อันสงฆ์ลงตัสสปาปิยสิกการรม ต้องประพฤติชอบ
ในธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ไม่พึงให้อุปสมบท
๒. ไม่พึงให้นิสัย
๓. ไม่พึงให้สามเณรอุปฐาก
๔. ไม่พึงยินดีการสมมติตนเป็นผู้ให้อิโวาทภิกษุณี
๕. แม้ได้รับสมมติแล้ว ก็ไม่พึงอิโวาทภิกษุณี
๖. ไม่พึงยินดีการได้รับสมมติไร ๆ จากสงฆ์
๗. ไม่พึงได้รับตำแหน่งหัวหน้าไร ๆ
๘. ไม่พึงเป็นประธานให้ประพฤติวุฏฐานวิธี

ตัสสปาปิยสิกการรม เป็นกรรมอย่างหนึ่งคือการลงโทษ สำหรับทำแก่
พระภิกษุผู้เป็นจำเลย ผู้จงใจปกปิดความประพฤติเสียของตนด้วยการเท็จ

ราคเปยยาล^๒

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความรู้
ยิ่งซึ่งราคะ คือสัมมาทิวฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ สัมมาวาจา ๑ สัมมากัมมันตะ ๑
สัมมาอาชีวะ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑

^๑ อัง อญฺจก. ๒๓/๒๐๐/๓๕๙.

^๒ อัง อญฺจก. ๒๓/๒๐๑-๒๐๔/๓๖๐-๓๖๑.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความรู้อยิ่งซึ่งราคะ ธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย ทั้งมีผิวพรรณดี ทั้งมีผิวพรรณทราม ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๒. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกหาประมาณมิได้ ทั้งมีผิวพรรณดี ทั้งมีผิวพรรณทราม ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๓. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย ทั้งมีผิวพรรณดี ทั้งมีผิวพรรณทราม ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๔. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกหาประมาณมิได้ ทั้งมีผิวพรรณดี ทั้งมีผิวพรรณทราม ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๕. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเขียว มีสีเขียว รัตมีเขียว แสงสว่างเขียว ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๖. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเหลือง มีสีเหลือง รัตมีเหลือง แสงสว่างเหลือง ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๗. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกแดง มีสีแดง รัตมีแดง แสงสว่างแดง ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

๘. ผู้มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกขาว มีสีขาว รัตมีขาว แสงสว่างขาว ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว จึงรู้จึงเห็น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความรู้อยิ่งซึ่งราคะ ธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูปทั้งหลาย
๒. ผู้มีอรุပ္สัญญาในภายใน ย่อมเห็นรูปทั้งหลายในภายนอก
๓. ย่อมโน้มใจเชื่อว่า งาม^๑
๔. เพราะล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญา ความสำคัญหมายกระทบกระทั่ง เพราะไม่มีมนสิการถึงนันทตสัญญาคือความสำคัญหมายต่าง ๆ ในรูปเป็นต้น ย่อมเข้าถึงอากาศาณัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุตมิได้
๕. เพราะล่วงอากาศาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง ย่อมเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุตมิได้
๖. เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง ย่อมเข้าถึงอาภิญญายตนะ ด้วยมนสิการว่า อะไร ๆ ย่อมไม่มี
๗. เพราะล่วงอาภิญญายตนะโดยประการทั้งปวง ย่อมเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ
๘. เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง ย่อมเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ ดับสัญญาเวทนา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญธรรม ๘ ประการนี้ เพื่อกำหนดรู้เพื่อความสิ้นไปรอบ เพื่อละ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความเสื่อมไป เพื่อความคลายไป เพื่อความดับ เพื่อสละ เพื่อสละคืนซึ่งราคะ เพื่อสละคืนซึ่งโทสะ ความร้ายกาจ เพื่อสละคืนซึ่งโมหะ ความหลง เพื่อสละคืนซึ่งโกรธ ความโกรธ เพื่อสละคืนซึ่งอุปนาหะ

^๑ ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ อธิบายบาลีข้อ ๓๔๐ ว่า โน้มใจว่ากสิณงาม บริสุทธิ์หมดจด หรืองาม คือสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่น่าเกลียดด้วยอำนาจเมตตาเป็นต้น.

ความผูกโกรธไว้ เพื่อสละคืนซึ่งมักขะ ความลบลพหู่คุณท่าน เพื่อสละคืนซึ่งปลาสะ
ความดีเสมอคือยกตนเทียมท่าน เพื่อสละคืนอิสสา ริษยา เพื่อสละคืนมัจฉริยะ
ความตระหนี่ เพื่อสละคืนมายา เจ้าเล่ห์ เพื่อสละคืนสาถะยยะ โอ้อวด เพื่อสละคืน
ถัมภะ หัวดี้อ เพื่อสละคืนสารัมภะ แข่งดี เพื่อสละคืนมานะ ถือตัว เพื่อสละคืน
อติมานะ ดูหมิ่นท่าน เพื่อสละคืนมทะ ความมัวเมา เพื่อสละคืนปมาทะ ความประมาท
รวมเป็นเพื่อสละคืนกิเลส ๑๗ ประการ

ในพระสูตรนี้ แสดงธรรมปฏิบัติเพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไปรอบ เพื่อละ
เพื่อความสิ้นไป เพื่อความเสื่อมไป เพื่อความคลายไป เพื่อความดับ เพื่อสละ
เพื่อสละคืน กิเลส ๑๗ ข้อต่างจากอุปกิเลส ๑๖ คือข้อ ๑ แห่งอุปกิเลส ๑๖ ว่า
อภิชฌาวิสมโลภะ แต่ในที่นี้ข้อ ๑ ว่า รากะ กับในอุปกิเลส ๑๖ นั้นไม่มีโมหะ คือไม่ได้
แสดงโมหะไว้โดยตรง แต่ในที่นี้มีโมหะ เพราะในอุปกิเลส ๑๖ ไม่ได้แสดง โมหะไว้
จึงมี ๑๖ แต่ว่าในที่นี้มีแสดงไว้จึงเป็น ๑๗ ฉะนั้น ในที่นี้จึงเท่ากับว่า แสดงกิเลสหรือ
อุปกิเลส ๑๗

ครั้งที่ ๒๖
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

ปิ่นโกลการทวาชสูตร^๑

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี ท่านพระปิ่นโกลการทวาชะได้พยากรณ์อรหัตตผลว่า เรา รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจคือกิจที่พึงทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกมิได้มี ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านพระปิ่นโกลการทวาชะพยากรณ์อรหัตตผลว่า เรา รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจคือกิจที่พึงทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกมิได้มี ท่านพระปิ่นโกลการทวาชะเห็นอำนาจประโยชน์อะไรจึงพยากรณ์อรหัตตผล

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะความที่อินทรีย์ ๓ ประการอันตนเจริญแล้ว กระทำ ให้มากแล้ว ภิกษุปิ่นโกลการทวาชะจึงพยากรณ์อรหัตตผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจคือกิจที่พึงทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกมิได้มี อินทรีย์ ๓ ประการ คือ สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ ๑ สมานินทรีย์ อินทรีย์

^๑ สี่ มหา. ๑๙/๑๐๐๓-๑๐๐๙/๒๙๖-๒๙๗.

คือสมาธิ ๑ ปัญญาอินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ๑ อินทรีย์ ๓ ประการนี้มีอะไรเป็นที่สุด มีความสิ้นเป็นที่สุด มีความสิ้นแห่งอะไรเป็นที่สุด มีความสิ้นแห่งชาติชราและมรณะเป็นที่สุด ภิกษุปัญโศลกาทวาจะเห็นความสิ้นแห่งชาติชราและมรณะ ดังนี้แล จึงพยากรณ์อรรถที่สุดผลว่า เรา รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ภาระกิจที่พึงทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอื่นอย่างนี้อีกมิได้มี

เสขสูตร^๑

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสว่า ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ พึงรู้ว่าเราเป็นพระเสขะ ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ พึงรู้ว่าเราเป็นพระอเสขะ มีอยู่หรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบอย่าง มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่อาศัย ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงเนื้อความแห่งภาษิตนี้ ให้แจ่มแจ้งด้วยเถิด ภิกษุทั้งหลายฟังแล้วจากพระองค์จักทรงจำไว้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ พึงรู้ว่าเราเป็นพระเสขะ ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ พึงรู้ว่าเราเป็นพระอเสขะ มีอยู่

ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ ย่อมรู้ว่าเราเป็นพระเสขะ เป็นไฉน ภิกษุผู้เป็นเสขะในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

^๑ สั มหา. ๑๙/๑๐๓๑-๑๐๓๗/๒๙๖.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเสขะ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นภายนอกศาสนา ซึ่งจะแสดงธรรมที่จริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่หรือ พระเสขะนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นภายนอกศาสนา ซึ่งจะแสดงธรรมที่จริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มี

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเสขะย่อมรู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๕ คือสัทอินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา ๑ วิริยอินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ ความเพียร ๑ สตินอินทรีย์ อินทรีย์คือสติ ๑ สมานินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ ๑ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ๑ อินทรีย์ ๕ นั้นมีสิ่งใดเป็นคติ มีสิ่งใดเป็นอย่างยิ่ง มีสิ่งใดเป็นผล มีสิ่งใดเป็นที่สุด ภิกษุผู้เป็นเสขะยังไม่ถูกต้องสิ่งนั้นด้วยนามกายอยู่ แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา ปริยายแม้นี้แลที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ ย่อมรู้ว่าเราเป็นพระเสขะ

ก็ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ย่อมรู้ว่าเราเป็นพระอเสขะ เป็นไฉน ภิกษุผู้เป็นอเสขะในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๕ คือสัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินอินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ มีสิ่งใดเป็นคติ มีสิ่งใดเป็นอย่างยิ่ง มีสิ่งใดเป็นผล มีสิ่งใดเป็นที่สุด อริยสาวกผู้เป็นอเสขะถูกต้องสิ่งนั้นด้วยนามกายอยู่ และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา ปริยายแม้นี้แลที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ย่อมรู้ว่าเราเป็นพระอเสขะ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นอเสขะ ย่อมรู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๖ คือจักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุ ตา ๑ โสตินทรีย์ อินทรีย์คือโสตะ หู ๑ ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือฆานะ จมูก ๑ ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือชีวหา ลิ้น ๑ กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย ๑ มนินทรีย์ อินทรีย์คือมณะ ใจ ๑ อริยสาวกผู้เป็นอเสขะย่อมรู้ชัดว่า อินทรีย์ ๖ เหล่านี้จักดับไปหมดสิ้นโดยประการทั้งปวง ไม่มีเหลือ และอินทรีย์ ๖ เหล่าอื่นจักไม่เกิดขึ้นในภพไหน ๆ ปริยายแม้นี้แลที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ย่อมรู้ชัดว่าเราเป็นพระอเสขะ” ดังนี้

ข้อที่ว่า พระเสขะยังไม่ถูกต้องคือได้เฉพาะด้วยนามกาย แล้วดำรงอยู่ มีอธิบายว่า ย่อมไม่อาจถูกต้องคือได้เฉพาะ คำว่า แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา คือ ย่อมรู้ชัดด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา (ปัจจุเวกขณะญาณ)ว่า ชื่อว่าอินทรีย์คืออรรถัตตผล เบื้องบนยังมีอยู่ ส่วนในภูมิของอเสขะ คำว่า ถูกต้องแล้วอยู่ คือได้เฉพาะแล้วดำรงอยู่ คำว่า ด้วยปัญญา คือย่อมรู้ชัดด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาว่า ชื่อว่าอินทรีย์คืออรรถัตตผล มีอยู่ (จริง) แม้คำทั้ง ๒ ว่า น กุหิจิ กิสมิจิ ก็เป็นคำที่ใช้แทนกันและกันอยู่ อธิบายว่า จะไม่เกิดขึ้นในภพไร ๆ ในสูตรนี้ อินทรีย์ ๕ เป็นโลกุตตระ ส่วนอินทรีย์ ๖ พระพุทธเจ้าตรัสที่เป็นโลกียะ อาศัยวิภูษะเท่านั้น

ปทสูตร^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า รอยเท้าชนิดใดชนิดหนึ่งของสัตว์ผู้เที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง โลกกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยเท้าใหญ่ แม้ฉนโต บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ บทคือปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งบทธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉนนันเหมื่อนกัน

บทแห่งธรรมทั้งหลายย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้เป็นไฉน ได้แก่บทแห่งธรรมคือสัทินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้

คำว่า บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ คือบทธรรมบทใดบทหนึ่ง ได้แก่ส่วนธรรมส่วนใดส่วนหนึ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้

^๑ สี่ มหา. ๑๙/๑๐๓๘-๑๐๓๙/๓๐๕.

สารสูตร^๑

ว่าด้วยปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งบทรรม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า รอยเท้าชนิดใดชนิดหนึ่งของสัตว์ผู้เที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง โลกกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าทั้งหลาย เพราะเป็นรอยเท้าใหญ่ แม้ฉันใด บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ บทคือปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งบทรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน

ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดง โลกกล่าวว่า เป็นยอดของไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โภธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโภธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน

ก็โภธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือสัทินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เป็นโภธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดง โลกกล่าวว่า เป็น ยอดของไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โภธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโภธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน

^๑ สี่ มหา. ๑๙/๑๐๔๐-๑๐๔๓/๓๐๕-๓๐๖.

ปติภูสิตสูตร^๑

ว่าด้วยธรรมอันเอก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อินทรีย์ ๕ เป็นอณิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเอกเจริญแล้วเจริญดีแล้ว ธรรมอันเอกคือความไม่ประมาท ก็ความไม่ประมาทเป็นไฉน ภิคุในธรรมวินัยนี้ย่อมรักษาจิตในอาสวะและในธรรมที่มีอาสวะ เมื่อเธอรักษาจิตในอาสวะและในธรรมที่มีอาสวะ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ แม้ปัญญาอินทรีย์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ ภิคุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เป็นอณิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเอกเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว แม้ด้วยประการฉะนี้

อธิบายคำว่า ย่อมรักษาจิตในอาสวะและในธรรมที่มีอาสวะ คือผู้ปรารภธรรมที่เป็นไปใน ๓ ภูมิแล้ว ห้ามการเกิดขึ้นแห่งอาสวะ ชื่อว่าย่อมรักษาจิตในสิ่งที่ เป็นอาสวะ และที่ประกอบด้วยอาสวะ

สีสปาสูตร^๒

เปรียบสิ่งที่ตรัสรู้มีมาก เหมือนใบไม้บนต้น

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพวัน คือป่าไม้แห่งประดู่ลาย กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสเรียกภิคุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ภิคุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราถือด้วยฝ่ามือกับใบบนต้น อันไหนจะมากกว่ากัน

ภิคุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือด้วยฝ่าพระหัตถ์มีประมาณน้อย ที่บนต้นมากกว่า

^๑ สี่ มหา. ๑๙/๑๐๔๔-๑๐๔๖/๓๐๖.

^๒ สี่ มหา. ๑๙/๑๗๑๒/๕๔๘.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่างนั้นเหมือนกัน สิ่งที่เราารู้แล้วมิได้บอกเธอทั้งหลายมีมาก ก็เพราะเหตุไรเราจึงไม่บอก เพราะสิ่งนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่พรหมจรรย์ เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน เหตุนั้น เราจึงไม่บอก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรที่เราได้บอกแล้ว เราได้บอกแล้วว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ก็เพราะเหตุไรเราจึงบอก เพราะสิ่งนั้นประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน เหตุนั้น เราจึงบอก เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

ขทิวรสุตระ^๑

ว่าด้วยการทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะตรัสรู้อรียสัจจ ๔

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ตรัสรู้ทุกขอรียสัจจ ทุกขสมุทัยอรียสัจจ ทุกขนิโรธอรียสัจจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจจ ตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราจะเอาใบตะเคียน ใบทองหลวง หรือใบมะขามบ้อมห่อน้ำหรือตาลปัตรนำไป ข้อนี้อะไรฐานะที่จะมีได้ ฉนใด ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ตรัสรู้ทุกขอรียสัจจ ทุกขสมุทัยอรียสัจจ ทุกขนิโรธอรียสัจจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจจ ตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ฉนนั้นเหมือนกัน

^๑ สัมมา. ๑๙/๑๗๑๔/๕๔๙.

ส่วนผู้ใดแลฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้ตรัสรู้ทุกขอริยสัจจ์ ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ ตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักเอาไบบัว ไบทองกวาว หรือไบบ่านทรายห่อน้ำหรือตาลปัตรนำไป ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ฉันทไฉ ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้ตรัสรู้ทุกขอริยสัจจ์ ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ ตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบ ดังนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลาย ฟังกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

อธิบายคำว่า *ไม่ได้ตรัสรู้แล้ว* คือว่า ไม่บรรลุแล้ว และไม่แทงตลอด แล้วด้วยญาณ

ทัณฑสูตร^๑

ว่าด้วยผู้ท่องเที่ยวไปในโลกเพราะไม่เห็นอริยสัจจ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เปรียบเหมือนท่อนไม้ที่บุคคลขว้างขึ้นไปบนอากาศแล้ว บางคราวเอาโคนตกลงมาก็มี บางคราวเอาตอนกลางตกลงมาก็มี บางคราวเอาปลายตกลงมาก็มี ฉันทไฉ สัตว์ทั้งหลายผู้มีนิวรณ์คืออวิชชา มีตัณหา เป็นเครื่องประกอบได้แล่นไปอยู่ ท่องเที่ยวไปอยู่ บางคราวจากโลกนี้ไปสู่อปรโลกก็มี บางคราวจากปรโลกมาสู่โลกนี้ก็มี ฉันทนั้นเหมือนกัน

ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจจ์ ๔ อริยสัจจ์ ๔ คือทุกขอริยสัจจ์ ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลาย ฟังกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

^๑ สั มหา. ๑๙/๑๗๑๖/๕๕๐.

อธิบายคำว่า จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก ความว่า จากโลกนี้ไปโลกอื่น คือ นรกบ้าง กำเนิดสัตว์เดรัจฉานบ้าง เปตวิสัยบ้าง มนุษย์บ้าง เทวโลกบ้าง อธิบายว่า เกิดในวิภวชนันท์แหละบ่อย ๆ

เจตสูต^๑

ว่าด้วยให้รีบเพียรเพื่อตรัสรู้ เหมือนรีบดับไฟบนคีระชะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อผ้าหรือคีระชะถูกไฟไหม้แล้ว ควรกระทำอย่างไร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เมื่อผ้าหรือคีระชะถูกไฟไหม้แล้ว ควรกระทำ ความพอใจ ความพยายาม ความอดุทธสาหะ ความไม่ย่นย่อ ความไม่ทอดย สติ และสัมปชัญญะ อย่างแรงกล้า เพื่อดับไฟที่ผ้าหรือคีระชะนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลพึงวางเฉย ไม่ใส่ใจถึงผ้าหรือคีระชะที่ถูกไฟไหม้แล้ว พึงกระทำ ความพอใจ ความพยายาม ความอดุทธสาหะ ความไม่ย่นย่อ ความไม่ทอดย สติและสัมปชัญญะ อย่างแรงกล้า เพื่อตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ที่ยังไม่ตรัสรู้ตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำ ความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

สัตตีสตสูต^๒

ว่าด้วยการตรัสรู้ อริยสัจ ๔

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี พึงกล่าวอย่างนี้ แก่ผู้มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปีว่า มาเกิดบุรุษผู้เจริญ ชนทั้งหลายจักเอาหอก ๑๐๐ เล่ม ทิ่มแทงท่านในเวลาเช้า ในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น ท่านนั้นถูกเขาเอาหอก ๓๐๐ เล่ม

^๑ สั มหา. ๑๙/๑๗๑๗/๕๕๐.

^๒ สั มหา. ๑๙/๑๗๑๘/๕๕๑.

ที่มั่งอยู่ทุก ๆ วัน มีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี จักตรัสรู้ร้อยสี่จ ๔ ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้โดยล่วง ๑๐๐ ปีไป กุลบุตรผู้นั้นไปในอำนาจแห่งประโยชน์ ควรจะรับเอา (ข้อเสนอแนะ)

ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารหรือสังสาระนี้มีเบื้องต้นที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้แล้ว เบื้องต้นที่สุดแห่งการประหารด้วยหอก ดาบ หลาว และขวาน ย่อมไม่ปรากฏ ฉนใด ข้อนี้พึงมีได้ฉนนั้นว่า ก็เราไม่กล่าวการตรัสรู้ร้อยสี่จ ๔ พร้อมด้วยทุกข์โทมนัส แต่เรากล่าวการตรัสรู้ร้อยสี่จ ๔ พร้อมด้วยสุขโสมนัสร้อยสี่จ ๔ เป็นฉน คือทุกขร้อยสี่จ ทุกขสมุทัยร้อยสี่จ ทุกขนิโรธร้อยสี่จ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาร้อยสี่จ เพราะฉนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

เมื่ออธิบายว่า คำว่า ข้อนี้พึงมีได้ฉนนั้น คือภิกษุทั้งหลาย ถ้าเหตุนี้พึงมีอยู่อย่างนี้ไซ้ เมื่อทุกข์และโทมนสนั้นเกี่ยวกระทบอยู่ไม่ขาดระยะ ก็จะพึงบรรลุสัจจะนั้นพร้อมกันทีเดียว

ปาณสูตร^๑

ว่าด้วยผู้ถึงพร้อมด้วยทิวลิปันจากอบายใหญ่

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เปรียบเหมือนบุรุษพึงตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปนี้ รวบรวมเข้าด้วยกัน ครั้นแล้วกระทำให้เป็นหลาว ครั้นกระทำให้เป็นหลาวแล้ว พึงร้อยสัตว์ขนาดใหญ่ในมหาสมุทรด้วยหลาวขนาดใหญ่ สัตว์ขนาดกลางด้วยหลาวขนาดกลาง สัตว์ขนาดเล็กด้วยหลาวขนาดเล็ก ก็สัตว์ขนาดเขื่องในมหาสมุทรมิใช่ไม่ทั้งหมด หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปพึงถึงความสิ้นไปหมดไปโดยแท้ การที่จะเอาหลาวร้อยสัตว์ขนาดเล็กในมหาสมุทรซึ่งมีมากกว่าสัตว์ขนาดเขื่องนั้น มิใช่

^๑ สั มหา. ๑๙/๑๗๑๙/๕๕๑.

กระทำได้ง่าย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตัวมันเล็ก ฉนฺได อบายกิตโตใหญ่ฉนฺนินฺ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวาญฺญิ พ้นจากอบายที่ใหญ่โตอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ปฐมสุริยุปมสูตร^๑

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อนการตรัสรู้ริยสัจจ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่จะขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือแสงเงินแสงทอง ฉนฺได สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อนการตรัสรู้ริยสัจจ์ ๔ ตามความเป็นจริง คือสัมมาทิฏฺฐิ ความเห็นชอบ ฉนฺนินฺ เหมือนกัน อันภิกษุผู้มีความเห็นชอบ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริง ดังนี้

ทุติยสุริยุปมสูตร^๒

ว่าด้วยพระตถาคตอุบัติ ความสว่างย่อมปรากฏขึ้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจําอย่าง มากก็ยังมีเพียงนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ไม่ปรากฏ

^๑ สํ มหา. ๑๙/๑๗๒๐/๕๕๒.

^๒ สํ มหา. ๑๙/๑๗๒๑/๕๕๓.

เมื่อใดพระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากก็ย่อมมี เวลานั้นไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ฉันทิ ฉันทัน เหมือนกัน พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากก็ยังมีเพียงนั้น เวลานั้น มีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ก็ยังไม่มี เมื่อใดพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้นความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากก็ย่อมมี เวลานั้น ไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก การบอก ฯลฯ การกระทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจจ์ ๔ ก็ย่อมมี อริยสัจจ์ ๔ เป็นไฉน ก็คือทุกขอริยสัจจ์ ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลาย พึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

อินทขีลสูตร^๑

ว่าด้วยผู้รู้ตามเป็นจริง ย่อมรู้ผู้อื่นว่ารู้หรือไม่รู้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่น ว่าท่านผู้นี้ เมื่อรู้ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็นย่อมเห็นแน่ เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายเป็นของเบา คอยจะลอยไปตามลม บุคคลวางไว้ที่ภาคพื้นที่ราบเรียบแล้ว ลมทิศบูรพา พัดพัดปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายนั้นไปยังทิศประจิมได้ ลมทิศประจิมพัดพัดพาไป ทางทิศบูรพาได้ ลมทิศอุดรพัดพัดพาไปทางทิศทักษิณได้ ลมทิศทักษิณพัดพัดพาไปทางทิศอุดรได้

^๑ สัมมา. ๑๙/๑๗๒๒/๕๕๔.

ข้อนี้เพราะเหตุใด เพราะปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายนั้นเป็นของเขา ฉันทใด ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่น ว่าท่านผู้นี้เมื่อรู้ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็นย่อมเห็นแน่ ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ฉันทนั้นเหมือนกัน

ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ต้องมองดูหน้าสมณะหรือพราหมณ์อื่น ว่าท่านผู้นี้เมื่อรู้ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็นย่อมเห็นแน่ เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาหินมีรากลึก เขาฝังไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง แม้ลมฝนอย่างแรงจะพัดมาจากทิศบูรพา ทิศประจิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ก็ไม่สะเทือนสะท้านหวั่นไหว ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะรากลึก เพราะเสาหินเขาฝังไว้ดีแล้ว ฉันทใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่ต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่น ว่าท่านผู้นี้เมื่อรู้ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็นย่อมเห็นแน่

ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะเห็นอริยสัจ ๔ ดีแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือทุกข์อริยสัจ ทุกข์สมุทัยอริยสัจ ทุกข์นิโรธอริยสัจ ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

อธิบายคำว่า *ย่อมต้องมองดูหน้า* ได้แก่ตรวจดูอริยาคัย อริยาคัย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาในคำว่า หน้า

วาทีสูตร^๑

ว่าด้วยผู้รู้ตามความเป็นจริง ไม่หวั่นไหวต่อผู้ยกวาทะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ว่านี้ทุกข์ นี้ทุกข์ สมุทัย นี้ทุกข์ นิโรธ นี้ทุกข์ นิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีความต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ ฟังมาจากทิศบูรพา ทิศประจิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ด้วยประสงค์ว่า จะยกวาทะของภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจะสะเทือน สะท้าน หรือหวั่นไหว ต่อสมณะหรือพราหมณ์นั้นโดยสธรรม ข้อนี้มีใช้ฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนเสาคิน ๑๖ คอก เสาคินนั้นมีรากลึกไปข้างล่าง ๘ คอก ข้างบน ๘ คอก ถึงแม้ลมฝน อย่างแรงจะพัดมาแต่ทิศบูรพา ทิศประจิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ก็ไม่สะเทือน สะท้าน หวั่นไหว ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะรากลึก เพราะเสาคินเขาฝังไว้ดีแล้ว ฉันทิ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์ สมุทัย นี้ทุกข์ นิโรธ นี้ทุกข์ นิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้สมณะ หรือพราหมณ์ผู้ต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ ฟังมาจากทิศบูรพา ทิศประจิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ด้วยประสงค์ว่า จะยกวาทะของภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจะสะเทือน สะท้าน หรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพราหมณ์นั้นโดยสธรรม ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเห็นอริยสัจ ๔ ดีแล้ว ฉันทันนั้นเหมือนกัน ก็อริยสัจ ๔ เป็นเณน คือทุกข์ อริยสัจ ทุกข์ สมุทัย อริยสัจ ทุกข์ นิโรธ อริยสัจ ทุกข์ นิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์ สมุทัย นี้ทุกข์ นิโรธคามินีปฏิปทา

๑๙ กันยายน ๒๕๓๒

^๑ ส มห. ๑๙/๑๗๒๔/๕๕๕.

ครั้งที่ ๒๓/
พระสูตรที่ทรงแสดงและที่พระเถระแสดงในกรุงโกสัมพี (ต่อ)

เขมกสูตร^๑

ว่าด้วยท่านพระเขมกะ

สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นพระเถระหลายรูปอยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี ก็สมัยนั้น ท่านพระเขมกะอาพาธเป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่พทริการาม ครั้นนั้นเป็นเวลาเย็น ภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายออกจากที่พักแล้ว เรียกท่าน พระทาสกะมากล่าวว่า ท่านทาสกะจะไปหาเขมกภิกษุถึงที่อยู่ จงบอกกับเขมกภิกษุอย่างนี้ว่า พระเถระทั้งหลายได้ถามท่านอย่างนี้ ว่าท่านพอดทนได้หรือ ยังพอเยียวยาอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่าทุเลา ไม่กำเริบขึ้นหรือ ท่านพระทาสกะรับคำภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่านพระเขมกะถึงที่อยู่ ได้กล่าวแก่ท่านพระเขมกะว่า พระเถระทั้งหลายถามถึงท่านว่าท่านพอดทนได้หรือ ยังพอเยียวยาอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ท่านพระเขมกะตอบว่า

^๑ สํ. ขนฺธ. ๑๓/๒๒๕/๑๕๔.

ผมอดทนไม่ไหว เยียวยาอัตภาพให้เจ็บไปไม่ได้ ทุกขเวทนาอันกล้าของผมกำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย ปรากฏว่ากำเริบขึ้นไม่ทุเลาลง ท่านพระทาสกะกลับจากสำนักท่านพระเชมกะ เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายถึงที่อยู่ และได้เล่าให้ภิกษุผู้เป็นเถระฟัง ถึงคำที่ท่านพระเชมกะได้กล่าว

พระเถระทั้งหลายจึงได้กล่าวว่า ท่านทาสกะจงเข้าไปหาเชมกภิกษุถึงที่อยู่ จงกล่าวกะเชมกภิกษุอย่างนี้ว่า พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ คือขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือขันธเป็นที่ยึดถือ คือรูป ขันธเป็นที่ยึดถือคือเวทนา ขันธเป็นที่ยึดถือคือสัญญา ขันธเป็นที่ยึดถือ คือสังขาร ขันธเป็นที่ยึดถือคือวิญญาน ท่านเชมกะพิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นอัตตาหรือ ว่ามีอยู่ในอัตตาหรือ ท่านพระทาสกะรับคำของภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายแล้ว จึงเข้าไปหาท่านเชมกะถึงที่อยู่ และได้กล่าวกะท่านพระเชมกะตามที่พระเถระทั้งหลายได้สั่ง ท่านพระเชมกะได้กล่าวตอบว่า อุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว คืออุปาทานขันธคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ผมไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา ท่านพระทาสกะก็กลับไปหาภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลาย และก็ได้กล่าวตามคำที่ท่านพระเชมกะได้พูดนั้น

พระเถระทั้งหลายก็ได้สั่งท่านพระทาสกะว่า ท่านจงเข้าไปหาท่านพระเชมกะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงกล่าวกะภิกษุเชมกะอย่างนี้ว่า พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ คืออุปาทานขันธคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ได้ทราบว่ ถ้าท่านเชมกะไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา ถ้าเช่นนั้น ท่านเชมกะก็เป็นพระอรหันตชินาสพ ท่านพระทาสกะรับคำของภิกษุทั้งหลายแล้วเข้าไปหาท่านพระเชมกะถึงที่อยู่ แล้วกล่าวกับท่านพระเชมกะตามคำที่พระเถระทั้งหลายได้กล่าว ท่านพระเชมกะได้ตอบว่า อุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ คืออุปาทานขันธคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ผมไม่ได้พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตชินาสพ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็น

ว่า เรามีนี้ ท่านพระทาสกะก็กลับจากสำนัก ท่านพระเขมกะ เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลาย แล้วก็เล่าให้ฟังถึงถ้อยคำที่ท่านพระเขมกะได้กล่าวตอบ

พระเถระทั้งหลายก็ได้สั่งท่านทาสกะว่า จงไปหาภิกษุพระเขมกะถึงที่อยู่อีก และกล่าวอย่างนี้ว่า พระเถระทั้งหลายถามท่านอย่างนี้ว่า ที่ท่านกล่าวว่าเรามี นั่นคืออย่างไร ท่านกล่าวรูปว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ท่านกล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ท่านเขมกะกล่าวว่า เรามี นั่นคืออย่างไร ท่านพระทาสกะรับคำของภิกษุทั้งหลายแล้ว ก็เข้าไปหาท่านพระเขมกะอีก และก็ได้อีกถ้อยคำที่ท่านพระเถระทั้งหลายได้สั่งให้ถามนั้น ท่านพระเขมกะจึงได้กล่าวว่า พอที่เกิดท่านทาสกะ ท่านเดินไปเดินมาอย่างนี้บ่อย ๆ จะมีประโยชน์อะไร จงไปหยิบเอาไม้เท้ามาเถิด ผมจะไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายเอง

ครั้งนั้น ท่านพระเขมกะยืนไม่เท้าเข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลาย ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันและกันไปแล้ว นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ได้กล่าวกะท่านพระเขมกะว่า ท่านพระเขมกะ ที่ท่านกล่าวว่า เรามี นั่นคืออย่างไร ท่านเขมกะตอบว่า ผมไม่กล่าวรูปว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่ามีนอกจากรูป ไม่กล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่ามีนอกจากเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ผมเข้าใจ ว่าเรามีในอุปาทานชั้นที่ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เรามีนี้เปรียบเหมือนกลีบดอกอุบลก็ดี กลีบดอกปทุมก็ดี กลีบดอกบุณฑริก บัวขาวก็ดี ผู้ใดหนอจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า กลิ่นใบ กลิ่นดอก หรือว่ากลิ่นเกสร ผู้นั้นเมื่อกล่าวอย่างนี้ จะฟังกล่าวชอบละหรือ พระภิกษุผู้เถระทั้งหลายก็ตอบว่า ไม่เป็นอย่างนั้น ท่านพระเขมกะจึงกล่าวว่าโดยที่ถูกต้อง เมื่อจะกล่าวแก้ ควรกล่าวแก้อย่างไร ท่านพระเถระทั้งหลายก็กล่าวว่าโดยที่ถูกต้อง เมื่อจะกล่าวแก้ ควรจะกล่าวแก้ว่า กลิ่นดอก

ท่านพระเขมกะก็กล่าวต่อไปว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ฉันทันนั้นเหมือนกันแล ผมไม่กล่าวรูปว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่ามีนอกจากรูป ไม่กล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่ามีนอกจากเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานชั้น ๕ และผมไม่พิจารณาเห็นว่า เรามีนี้ สังโยชน์ ส่วนเบื้องต้น ๕ พระอริยสาวกจะได้แล้วก็จริง แต่ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัย อย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ สมัยต่อมา ท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ว่า รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดังนี้ ความดับไปแห่งรูปดังนี้ เวหนาดังนี้ สัญญาดังนี้ สังขารดังนี้ วิญญาณดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ดังนี้ แห่งสัญญาดังนี้ แห่งสังขารดังนี้ แห่งวิญญาณดังนี้ ความดับไปแห่งเวหนาดังนี้ แห่งสัญญาดังนี้ แห่งสังขารดังนี้ แห่งวิญญาณดังนี้ เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ ดั่งนี้อยู่ แม้ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้นก็ถึงการเพิกถอนได้ เปรียบเหมือนผ้าเปื้อนเปรอะด้วยมลทิน เจ้าของทั้งหลาย มอบผ้านั้นให้แก่ช่างซักฟอก ช่างซักฟอกขยี้ผ้านั้นในน้ำด่างขี้เถ้า ในน้ำด่างเกลือ หรือในโคลมัย แล้วเอาซักในน้ำใสสะอาด ผ้านั้นเป็นของสะอาดชาวเมืองก็จริง แต่ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคลมัยที่ละเอียด ช่างซักฟอกมอบผ้านั้นให้แก่เจ้าของทั้งหลาย เจ้าของทั้งหลายเก็บผ้านั้นไว้ในหีบอบกลิ่น แม้ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคลมัยที่ละเอียด แม้กลิ่นนั้นก็หายไป ฉันทะ สังโยชน์เบื้องต้น ๕ พระอริยสาวกจะได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ สมัยต่อมา ท่านพิจารณาเห็น ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ว่า รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดังนี้ ความดับไปแห่งรูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณดังนี้ ความดับไปแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณดังนี้ เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้อยู่ แม้ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานชั้น ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้นก็ถึงการเพิกถอนได้ ฉันทะ

เมื่อท่านพระเชมกะกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกับท่านพระเชมกะว่า ผมทั้งหลายไม่ได้ถามมุ่งหมายเบียดเบียนท่านเชมกะเลย แต่ว่าท่านเชมกะย่อมสามารถพอจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น

ซึ่งคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นโดยพิสดาร ตามที่ท่านพระเชมกะบอกแล้ว แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แต่งตั้งแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว โดยพิสดาร

ท่านพระเชมกะกล่าวคำนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระเชมกะ เมื่อท่านพระเชมกะกล่าวคำไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่ จิตของภิกษุ ๖๐ รูป และของท่านพระเชมกะก็ฟื้นแล้วจากอัสวะเพราะไม่ถ่อมมัน

พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่ดี เพราะแสดงถึงภูมิปฏิบัติของท่านที่สำเร็จเป็น ถึงขั้นพระอนาคามีแล้ว คือท่านพระเชมกะ แต่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ซึ่งจิตของท่านพระเชมกะผู้ซึ่งเป็นอนาคามีแล้วนั้น ก็ไม่ได้ยึดถือในชั้น ๕ แต่อย่างมีความรู้สึกว่ามีมืออยู่ จึงได้เกิดปัญหาขึ้นว่า เรามีมืออยู่ คืออะไร ท่านพระเชมกะจึงได้ถามและตอบ กันกับท่านพระเถระทั้งหลาย และความก็แจ่มแจ้งในอุปมาว่าเหมือนอย่างผ้าที่เปื้อน ไม่สะอาด และเมื่อไปซักฟอกให้สะอาดด้วยเครื่องซักฟอกทั้งหลาย เมื่อผ้าเหล่านั้น สะอาดแล้ว กลิ่นแห่งเครื่องซักฟอกนั้นก็ยังคงติดผ้าอยู่ ก็เหมือนอย่างจิตของท่านที่เป็น พระอนาคามี ก็เป็นจิตที่สะอาดแล้ว แต่อย่างยังมีมานะอยู่ คือความสำคัญหมายว่า เรามีเราเป็นอยู่ ยังละไม่ได้ เหมือนอย่างผ้าที่ซักสะอาดแล้ว แต่ยังมีกลิ่นของเครื่อง ซักฟอกติดอยู่จึงต้องเอาใส่หีบอบกลิ่น เมื่ออบกลิ่นแล้ว กลิ่นเครื่องซักฟอกนั้นก็ จะหมดไปจากผ้า เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติต่อไป ด้วยการพิจารณาเห็นเกิดดับของ อุปาทานชั้นที่ ๕ ยิ่งขึ้น ซึ่งยังเป็นชนวนอยู่ว่า เรามี ซึ่งเป็นตัวมานะ ซึ่งเปรียบ เหมือนอย่างกลิ่นของเครื่องซักฟอกที่ยังติดผ้าอยู่ และกลิ่นนั้นก็หมดไป ก็เป็นอันว่า เหมือนอย่างที่ได้พิจารณาความเกิดดับของชั้น ๕ ยิ่งขึ้น ความสำคัญหมายว่า เรามี เราเป็นนั้นก็หมดไป ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐

ท่านพระเชมกะก็ได้กล่าวเป็นธรรมสากัจฉากับท่านพระเถระทั้งปวงเหล่านี้ เข้าในมงคลคาถาชื่อว่า “กาลเน ธมฺมสากัจฉา สนทนาธรรมโดยกาล” และเมื่อต่าง สนทนากัน ภิกษุเถระทั้ง ๖๐ รูปก็ฟื้นจากอัสวะเป็นพระอรหันต์ ท่านพระเชมกะซึ่ง เป็นพระอนาคามีแล้วก็เป็นพระอรหันต์ขึ้น เพราะไม่ยึดมั่น ข้อนี้เป็นเครื่องแสดงถึง แนวปฏิบัติทางจิต สืบขึ้นจากชั้นเป็นพระอนาคามีไปเป็นพระอรหันต์ โดยอุปมาอัน เปรียบด้วยผ้าสะอาดที่ซักแล้วยังมีกลิ่น คือเป็นอนาคามี เปรียบด้วยผ้าที่ซักสะอาดแล้ว

ยังมีกลิ่น ต้องอบกลิ่น กลิ่นหมดจึงจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และความสำเร็จก็มีได้ด้วย การสนทนาธรรมโดยกาลของท่านพระเชมกะและท่านพระเถระทั้ง ๖๐ รูปนั้น

ก็มีคำถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระทั้งหลายจึงส่งพระทาสกะนั้นไป ตอบว่า ด้วยหวังว่าเราจักคอยฟังธรรมจากสำนักพระธรรมกถึกผู้มีชื่อเสียง ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ไปกันเอง ก็ตอบว่า เพราะป่าอันเป็นที่อยู่ของพระเถระคับแคบ ในป่านั้น พระเถระจำนวนตั้ง ๖๐ รูปไม่มีที่ว่างยืนหรือนั่งได้ เพราะฉะนั้น ท่านเหล่านั้นจึงไม่ไปเอง แต่ส่งท่านพระทาสกะไป ด้วยหวังว่า ขอท่านพระเชมกะ จงมากล่าวธรรมแก่เราทั้งหลาย ณ ที่นี้ อนึ่ง หากจะถามว่า เพราะเหตุไร ท่านพระเถระทั้งหลายจึงส่งท่านพระทาสกะนั้นไป ก็ตอบว่า เพราะท่านพระเชมกะอาพาธ ถ้ามว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงส่งไปบ่อย ก็ตอบว่า ส่งไปบ่อยก็ด้วยหวังว่า ท่านพระเชมกะทราบแล้ว จักมากล่าวธรรมแก่เราทั้งหลายด้วยตนเองทีเดียว ฝ่ายท่านพระเชมกะทราบอภัยตายของพระเถระเหล่านั้นจึงได้เดินไปเอง

๒๔ กันยายน ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๒๘ สันทกสูตร

สันทกสูตร^๑

ว่าด้วยสันทกปริพาชกในกรุงโกสัมพี

สมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตเมืองโกสัมพี สมัยนั้น สันทกปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ อาศัยอยู่ ณ ตำบลชุกคูหา ครั้งนั้นเวลาเย็น ท่านพระอานนท์ออกจากที่เรือนแล้ว เรียกภิกษุทั้งหลายว่า เราทั้งหลายจะเข้าไปยังบ่อน้ำที่น้ำฝนเซาะเพื่อจะดูถ้ำกันเถิด ท่านพระอานนท์ พร้อมด้วยภิกษุเป็นอันมากเข้าไปยังบ่อน้ำที่น้ำฝนเซาะ สมัยนั้นสันทกปริพาชกนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ กำลังพูดติรัจฉานกถาเป็นอันมาก ด้วยเสียงสูงเสียงใหญ่อึงคะนึง คือพูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตรอก เรื่องทำน้ำ เรื่องนางกุ่มภทาสีคือ นางทาสีต้กน้ำด้วยหม้อที่ทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ

^๑ ม. ม. ๑๓/๒๙๓-๓๑๓/๒๘๘-๓๐๙.

สันทกปริพาชกได้เห็นท่านพระอานนท์กำลังมาแต่ไกล จึงห้ามบริษัทของตนให้สงบเสียงว่า จงเบาเสียงเถิด อย่าทำเสียงดังต่อไปเลย นี่สาวกของพระสมณโคดมเป็นสมณะที่อานนท์กำลังมาอยู่ สมณะที่อานนท์นี้เป็นสาวกองค์หนึ่งในบรรดาสาวกของพระสมณโคดมที่อาศัยอยู่ ณ เมืองโกสัมพี ก็ท่านผู้มีอายุเหล่านั้นเป็นผู้ใคร่ในความเป็นผู้มีเสียงเบา แนะนำในควมมีเสียงเบา กล่าวสรรเสริญเสียงเบา ถ้ากระไรสมณะที่อานนท์นั้นทราบว่ามีเสียงเบาแล้ว ฟังสำคัญที่จะเข้ามาใกล้ ลำดับนั้นปริพาชกเหล่านั้นได้นั่งอยู่ ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปหาปริพาชกถึงที่ใกล้ สันทกปริพาชกได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า เชิญมาเถิด ท่านพระอานนท์มาดีแล้ว ต่อมา ๆ ท่านพระอานนท์จึงจะได้ทำเหตุ เพื่อจะมาในที่นี้ เชิญนั่งเถิดท่านพระอานนท์ นี้อาสนะปูไว้แล้ว ท่านพระอานนท์นั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว แม้สันทกปริพาชกถือเอาอาสนะอันต่ำแห่งหนึ่ง แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกะสันทกปริพาชกว่า ท่านทั้งหลายประชุมสนทนากันเรื่องอะไร และเรื่องอะไรที่ท่านทั้งหลายหยุดค้างไว้ในระหว่าง สันทกปริพาชกตอบว่า เรื่องที่ข้าพเจ้าทั้งหลายประชุมสนทนาเมื่อตะกี้นั้น ขอยกไว้เสียเถิด เรื่องนั้นท่านพระอานนท์จะได้ฟังแม้ในภายหลังโดยไม่ยาก ดีละหนอ ขอท่านพระอานนท์จงกล่าวเรื่องที่เป็นธรรมในลัทธิอาจารย์ของตนให้แจ่มแจ้งเถิด ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง จงমনสิการให้ดี เราจะกล่าว สันทกปริพาชกรับคำท่านพระอานนท์แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า ลัทธิสมัยอันไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ๔ ประการนี้ และพรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดี ๔ ประการ ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว สันทกปริพาชกกล่าวว่า ก็ลัทธิสมัยอันไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ๔ ประการ ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบตรัสไว้แล้วนั้น เป็นไฉน

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้ มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า ท่านไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง และสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก คนเรานี้เป็นแต่ประชุมมหาภูตะทั้ง ๔ เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปสู่อากาศ คนทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕ จะห้ามเขาไปเมื่อตายแล้ว ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกมีสีดุนกพิราบ การเช่นสรวงมีเถ้าเป็นที่สุด ท่านนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คำของคนบางคนทีพูดว่ามีผล ๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมไม่มี ดังนี้

ท่านพระอานนท์กล่าวต่อไปว่า ในลัทธิของศาสนานี้ วิญญาณย่อมตระหนก ดังนี้ว่า ท่านศาสดาผู้มีปกติกล่าวดังนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า ท่านไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก คนเรานี้มีแต่ประชุมมหาภูตะทั้ง ๔ เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุดินก็ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปสู่อากาศ คนทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕ จะห้ามเขาไปเมื่อตายแล้ว ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกมีสีดุนกพิราบ การเช่นสรวงมีเถ้าเป็นที่สุด ท่านนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คำของคนบางคนทีพูดว่า มีผล ๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมไม่มีดังนี้ ถ้าคำของศาสนานี้เป็นคำจริง กรรมในลัทธินี้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้ทำเลย ก็เป็นอันทำแล้ว พรหมจรรย์ในลัทธินี้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้ประพฤติเลย ก็เป็นอันอยู่แล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่า เพราะกายสลาย แม้เราทั้ง ๒ จะขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตายไป จะไม่มี ดังนี้ แม้เราทั้ง ๒ ก็ชื่อว่าเป็นผู้เสมอกัน ถึงความเป็นผู้เสมอกันในลัทธินี้ ที่ยิ่งกว่ากันก็คือความที่ท่านศาสนานี้เป็นผู้ประพฤดิเปลื้องกาย เป็นคนศรัทธา

โล้น กระทบความเพียรในการเดินกระโห่่ง ถอนผมและหนวด เมื่อเราอยู่ครองเรือนนอนเบียดกับบุตร ประพรมแก่นจันทร์เมืองกาสี ทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่ ก็จักเป็นผู้มีคติเสมอกันกับท่านศาสดานี้ในภพหน้าได้ เรานั้นรู้อะไรเห็นอะไรอยู่ จึงจักประพติพรหมจรรย์ในศาสดานี้ วิญญูชนนั้น ครั้นรู้ว่าลัทธินี้ไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพติพรหมจรรย์ได้ตั้งนี้แล้ว ย่อมเบือนหน้าย หลีกไปจากพรหมจรรย์นี้ ลัทธิอื่นไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพติพรหมจรรย์ได้ ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ เป็นประการที่ ๑ นี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

ท่านพระอานนทกล่าวต่อไปว่า อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้ มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศก ทำเขาให้ลำบากเอง ใช้ผู้อื่นทำเขาให้ลำบาก ทำเขาให้ดิ้นรนเอง ใช้ผู้อื่นทำเขาให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์เอง ใช้ผู้อื่นให้ฆ่า ลักทรัพย์เอง ใช้ผู้อื่นให้ลัก ตัดที่ต่อ ปล้นไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ชุ่มอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภรรยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่ชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักรซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมิดโกน สังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นลานเนื้ออันเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน บาบที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน บาบที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้ทานเอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ทาน บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ด้วยการให้ทาน การอบรมอินทรีย์ การสำรวมในศีล การกล่าวคำสัตย์ บุญย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ดังนี้

ท่านพระอานนทกล่าวต่อไปว่า ในลัทธิท่านศาสดานี้ วิญญูชนย่อมเห็น ทราบตระหนักตั้งนี้ว่า ท่านศาสดาผู้มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน

ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ใช้ผู้อื่นทำให้เขาเศร้าโศก ทำเขาให้ลำบากเอง ใช้ผู้อื่นทำให้เขา
 ให้ลำบาก ทำเขาให้ตื่นนอนเอง ใช้ผู้อื่นทำให้เขาให้ตื่นนอน ฆ่าสัตว์เอง ใช้ผู้อื่นให้ฆ่า
 ลักทรัพย์เอง ใช้ผู้อื่นให้ลัก ดัดที่ต่อ ปล้นไม่ให้เหลือ ทำกิจกรรมในเรือนหลังเดียว
 ชุมนอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภรรยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่ชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักร
 ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมีดโกน สังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นลานเนื้ออันเดียวกัน
 ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมา
 ถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยั้งฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง
 ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อม
 ไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยั้งฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้ตนเอง
 ใช้ให้ผู้อื่นให้ทาน บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขา
 ไม่มีบุญมาถึงเขาด้วยการให้ทาน การอบรมอินทรีย์ การสำรวมในศีล การกล่าวคำสัตย์
 บุญย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ดังนี้ ถ้าคำของศาสดานี้เป็นคำจริง กรรมในลัทธิ
 นี้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้ทำเลยก็เป็นอันทำแล้ว พรหมจรรย์ในลัทธิที่ข้าพเจ้าไม่ได้อยู่ประพฤติเลย
 ก็เป็นอันอยู่แล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่าเราทั้ง ๒ ผู้ทำ ไม่ชื่อว่าทำบาป ดังนี้ แม้เรา
 ทั้ง ๒ ก็ชื่อว่า เป็นผู้เสมอกัน ถึงความเป็นผู้เสมอกันในลัทธินี้ ที่ยิ่งกว่ากันก็คือ
 ความที่ท่านศาสดานี้เป็นผู้ประพฤติเปลือยกาย เป็นคนศรัทธาโล้น ทำความเพียรในการ
 เดินกระโห่ยง ถอนผมและหนวด เมื่อเราอยู่ครองเรือน นอนเบียดกับบุตร ประพรม
 แก่นจันทร์เมืองกาสิ ทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่
 ก็จักเป็นผู้มีคติเสมอกับท่านศาสดานี้ในภพหน้าได้ เรานั้นรู้อะไรเห็นอะไรอยู่ จึงจัก
 ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสดานี้ วิญญูชนนั้น ครั้นรู้ว่าลัทธินี้ไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่
 ประพฤติพรหมจรรย์ได้ ดังนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปจากพรหมจรรย์นั้น ลัทธิอัน
 ไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ได้ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เลย
 ถึงเมื่ออยู่ประพฤติก็น่าพึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขให้สำเร็จไม่ได้ เป็นประการ
 ที่ ๒ นี้แลอันพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้
 ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

ท่านพระอานนทกล่าวต่อไปว่า อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้
 มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่ง
 สัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุหาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย

เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุหาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตะทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร แปรไปตามเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย ตามความประจบ ตามความเป็นเอง ย่อมเสวยสุข เสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น

ท่านพระอานนทกล่าวต่อไปว่า ในลัทธิของศาสนานั้น วิญญูชนย่อมเห็น ตระหนักตั้งนี้ว่า ท่านศาสดาผู้มีปกติกกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุหาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุหาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตะทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร แปรไปตามเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย ตามความประจบ ตามความเป็นเอง ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ดังนี้ ถ้าคำของท่านศาสดานี้เป็นคำจริง กรรมในลัทธินี้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้ทำเลย ก็เป็นอันทำแล้ว พรหมจรรย์ในลัทธินี้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้อยู่ประพฤติเลย ก็เป็นอันอยู่แล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวว่า เราทั้ง ๒ หาเหตุหาปัจจัยมิได้ จักบริสุทธิ์เอง ดังนี้ แม้เราทั้ง ๒ ก็ชื่อว่า เป็นผู้เสมอกัน ถึงความเป็นผู้เสมอกันในลัทธินี้ ที่ยิ่งกว่ากันก็คือ ความที่ท่านศาสดานี้เป็นผู้ประพฤติ เปลือยกาย เป็นคนศรัทธาไลน์ ทำความเพียรในการเดินกระโห่ยง ถอนผมและหนวด เมื่อเราอยู่ครองเรือน นอนเบียดกับบุตร ประพรมแก่นจันทร์เมืองกาสิ ทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่ ก็จักเป็นผู้มีคติเสมอกันกับท่านศาสดานี้ในภพหน้าได้ เรานั้นรู้อะไรเห็นอะไรอยู่ จึงจักประพฤติพรหมจรรย์ในศาสดานี้ วิญญูชนนั้น ครั้นรู้ว่า ลัทธินี้ไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ได้ตั้งนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปจากพรหมจรรย์นั้น ลัทธิอันไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ เป็นประการที่ ๓ นี้แลอันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

ครั้งที่ ๒๙ สันทกสูตร (ต่อ)

ท่านพระอานนท์กล่าวต่อไปว่า อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้ มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นหมัน ตั้งอยู่มั่นคง ดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ และชีวะเป็นที่ ๗ สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นหมัน ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ใช้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ไต่ยินก็ดี ผู้กล่าวให้ไต่ยินก็ดี ผู้เข้าใจความก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น เพราะแม้บุคคลจักเอา ศัสตราอย่างคมดัดศิระะกัน ก็ไม่ชื่อว่า ใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ เป็นแต่ศัสตราสอดไปในช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น ดังนี้ ก็แต่กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรม ๑ ครั้งกรรม ปฏิปทา ๖๒ อินทรกัป ๖๒ อภิชาด ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาคาวาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโฆธาตุ ๓๖ สัตถุญญีครรม์ ๗ อสัตถุญญีครรม์ ๗ นิคันถครรม์ ๗

เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สรร ๗ ตาไม้ ๗ หิน ๗ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหาภัย ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ที่พาลและบัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ ความสมหวังว่า เราจักบ่มกรรมที่ยังไม่อำนวยผลให้อำนวยผล หรือเราสัมผัสถูกต้องกรรมที่อำนวยผลแล้ว จักทำให้สุดสิ้นด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตะบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นั้น สุขทุกข์ที่ทำให้มีที่สิ้นสุดได้ เหมือนดวงของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสังสารหรือสังสาระด้วยอาการอย่างนี้เลย ไม่มีความเสื่อมความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นเลื่อนลง พาลและบัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไป จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเองฉะนั้น ดังนี้

ท่านพระอานนทกล่าวต่อไปว่า ในลัทธิของศาสนานั้น วิทยุชนย่อมเห็น ตระหนักตั้งนี้ว่า ท่านศาสดาผู้มีปกติกล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นหมัน ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจทำให้เกิดสุขหรือทุกข์หรือ ทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กอง คือกองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ และชีวิตเป็นที่ ๗ สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต เป็นหมัน ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจทำให้เกิดสุขหรือทุกข์หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ใช้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ไต่ยินก็ดี ผู้กล่าวให้ไต่ยินก็ดี ผู้เข้าใจความก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีใน สภาวะ ๗ กองนั้น เพราะแม้บุคคลจะเอาศัสตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ก็ไม่ชื่อว่า ใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ เป็นแต่ศัสตราสอดไปในช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้นดังนี้ ก็แต่ กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ ครั้งกรรม ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ อภิชาท ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๘๐๐ ปริพาชก ๔,๘๐๐ นาควาส ๔,๘๐๐ อินทริย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโฆธาตุ ๓๖ สัตว์ญีครรรค์ ๗ อสัตว์ญีครรรค์ ๗ นิคันถครรรค์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สรร ๗ ตาไม้ ๗ หิน ๗ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหาภัย ๘,๔๐๐,๐๐๐

เหล่านี้ที่พาลและบัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ ความสมหวังที่เรา จักบ่มกรรมที่ยังไม่อำนวยผลให้อำนวยผล หรือเราสัมผัสถูกต้องกรรมที่อำนวยผลแล้ว จักทำให้สุดสิ้นด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นี่ สุขทุกข์ที่ทำให้มีที่สิ้นสุดได้ เหมือนดวงของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสงสารหรือ สังสาระด้วยอาการอย่างนี้เลย ไม่มีความเสื่อมความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นเลื่อนลง พาลและบัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคล ขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น ดังนี้

ถ้าคำของท่านศาสดานี้เป็นคำจริง กรรมในลัทธินี้ที่ข้าพเจ้าไม่ได้ทำเลย ก็เป็น อันทำแล้ว พรหมจรรย์ในลัทธินี้ที่ประพฤติ ไม่ได้อยู่ประพฤติเลยก็เป็นอันอยู่แล้ว ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่า เราทั้ง ๒ เร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ ดังนี้ แม้เราทั้ง ๒ ก็ชื่อว่า เป็นผู้เสมอกัน ถึงความเป็นผู้เสมอกันในลัทธินี้ ที่ยิ่งกว่ากันก็คือ ความที่ท่านศาสดานี้เป็นผู้ประพฤติเปลือยกาย เป็นคนศรัทธาโล้น ทำความเพียรในการ เติบกระโหย่ง ถอนผมและหนวด เมื่อเราอยู่ครองเรือน นอนเบียดกับบุตร ประพรม แก่นจันทน์เมืองกาสิ ทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่ ก็จักเป็นผู้มีคติเสมอกันกับท่านศาสดานี้ในภพหน้าได้ เรานั้นรู้อะไรเห็นอะไรอยู่ จึงจัก ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสดานี้ วิญญูชนนั้นครั้งรู้ว่า ลัทธินี้ไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์ได้ตั้งนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปจากพรหมจรรย์นั้น ลัทธิอัน ไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพฤติก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ เป็นประการ ที่ ๔ นี้แลอันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

ลัทธิสมัยอันไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ที่วิญญูชนไม่พึง อยู่ประพฤติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจาก ทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ ๔ ประการนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

สันทกปริพาชกกล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสสัจอันไม่เป็นโอกาสที่จะอยู่ประพटीพรหมจรรย์ ๔ ประการ ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพटीพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพटी ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขให้สำเร็จไม่ได้ นำอัครจรรย์ ไม่เคยมี ก็พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดี ๔ ประการ ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพटीพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพटी ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขให้สำเร็จไม่ได้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว เป็นไฉน

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้ ตั้งตนเป็นสัพพัญญู รู้เห็นธรรมทั้งปวง ปฏิญญาความรู้ความเห็นอันไม่มีส่วนเหลือว่า เมื่อเราเดินอยู่ก็ดี หยุดอยู่ก็ดี หลับอยู่ก็ดี ตื่นอยู่ก็ดี ความรู้ความเห็นปรากฏเสมอเป็นนิตย์ ศาสดานั้นเข้าไปสู่เรือนว่างบ้าง ไม่ได้ก่อนข้าวบ้าง สุนัขกัดเอาบ้าง พบช้างดุบ้าง พบม้าดุบ้าง พบโคดุบ้าง ถามถึงชื่อบ้าง โคตรบ้าง ของหญิงบ้าง ของชายบ้าง ถามถึงชื่อบ้าง หนทางบ้าง ของบ้านบ้าง ของนิคมบ้าง เมื่อถูกถามว่า นี้อะไร ก็ตอบเขาว่า เราเข้าไปสู่เรือนว่าง ด้วยกิจที่เราจำต้องเข้าไป เราไม่ได้ก่อนข้าวด้วยเหตุที่เราไม่ควรได้ เราเป็นผู้ถูกสุนัขกัดด้วยเหตุที่ควรถูกกัด เราพบช้างดุด้วยเหตุที่ควรพบ เราพบม้าดุด้วยเหตุที่ควรพบ เราพบโคดุด้วยเหตุที่ควรพบ เราถามถึงชื่อบ้าง โคตรบ้าง ของหญิงบ้าง ของชายบ้าง ด้วยเหตุที่ควรถาม เราถามถึงชื่อบ้าง ทางบ้าง ของบ้านบ้าง ของนิคมบ้าง ด้วยเหตุที่ควรถาม ในพรหมจรรย์ของศาสดานั้น วิญญูชนย่อมนตระหนักตั้งนี้ว่า ศาสดาซึ่งตั้งตัวเป็นสัพพัญญู รู้เห็นธรรมทั้งปวง ปฏิญญาความรู้ความเห็นอันไม่มีส่วนเหลือว่าเมื่อเราเดินอยู่ก็ดี หยุดอยู่ก็ดี หลับอยู่ก็ดี ตื่นอยู่ก็ดี ความรู้ความเห็นปรากฏเสมอเป็นนิตย์ ศาสดานั้นเข้าไปสู่เรือนว่างบ้าง ไม่ได้ก่อนข้าวบ้าง สุนัขกัดเอาบ้าง พบช้างดุบ้าง พบม้าดุบ้าง พบโคดุบ้าง ถามถึงชื่อบ้าง โคตรบ้าง ของหญิงบ้าง ของชายบ้าง ถามถึงชื่อบ้าง หนทางบ้าง ของบ้านบ้าง ของนิคมบ้าง ศาสดานั้นเมื่อถูกถามว่า นี้อะไร ก็ตอบเขาว่า เราเข้าไปสู่เรือนว่างด้วยกิจที่เราจำต้องเข้าไป เราไม่ได้ก่อนข้าวด้วยเหตุที่เราไม่ควรได้ เราเป็นผู้ถูกสุนัขกัดด้วยเหตุที่ควรถูกกัด เราพบช้างดุด้วยเหตุที่ควรพบ

เราพบม้าดุด้วยเหตุที่ควรพบ เราพบโคดุด้วยเหตุที่ควรพบ เราถามถึงชื่อบ้าง โคตรบ้าง ของหญิงบ้าง ของชายบ้าง ด้วยเหตุที่ควรถาม เราถามถึงชื่อบ้าง หนทางบ้าง ของบ้านบ้าง ของนิคมบ้าง ด้วยเหตุที่ควรถาม ดังนี้ วิญญูชนนั้นครั้งรู้ว่า พรหมจรรย์นี้เว้นจากความยินดีตั้งนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปจากพรหมจรรย์นั้น พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดี ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพตติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพตติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขให้สำเร็จไม่ได้ ประการที่ ๑ นี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกันมา เป็นผู้เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตามกันมา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมโดยการฟังตามกันมา โดยสืบ ๆ กันมาว่าอย่างนั้น ๆ โดยอ้างตำรา ก็เมื่อศาสดาเชื่อถือการฟังตามกันมา เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตามกันมาแล้ว ย่อมมีการฟังดีบ้าง มีการฟังชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง ในพรหมจรรย์ของศาสดานั้น วิญญูชนย่อมทราบตระหนักตั้งนี้ว่า ท่านศาสดานี้เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกันมา เป็นผู้เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตามกันมา ท่านศาสดาผู้นั้นแสดงธรรมโดยการฟังตามกันมา โดยสืบ ๆ กันมาว่าอย่างนั้น ๆ โดยอ้างตำรา ก็เมื่อศาสดาเชื่อถือการฟังตามกันมา เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตามกันมาแล้ว ย่อมมีการฟังดีบ้าง การฟังชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง ดังนี้ วิญญูชนนั้นครั้งรู้ว่าพรหมจรรย์นี้ เว้นจากความยินดีตั้งนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปเสียจากพรหมจรรย์นั้น พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดี ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพตติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพตติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขให้สำเร็จไม่ได้ ประการที่ ๒ นี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้เป็นผู้ใช้ความตรึก เป็นผู้ใช้ความพิจารณา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน เทียบเหตุตามความที่ตนตรึก คล้อยตามความที่ตนพิจารณา ก็เมื่อศาสดาเป็นผู้ใช้ความตรึก เป็นผู้ใช้ความพิจารณาแล้ว ก็ย่อมมีความตรึกดีบ้าง ความตรึกชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง ในพรหมจรรย์

ของศาสนานั้น วิญญูชนย่อมทราบตระหนักรู้ว่า ท่านศาสนานี้เป็นผู้ใช้ความตริก เป็นผู้ใช้ความพิจารณา ท่านศาสนานั้นย่อมแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน เทียบเหตุตามความที่ตนตริก คล้อยตามความที่ตนพิจารณา ก็เมื่อศาสดาเป็นผู้ใช้ความตริก เป็นผู้ใช้ความพิจารณาแล้ว ก็ย่อมมีความตริกดีบ้าง ความตริกชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้น บ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง วิญญูชนนั้นครั้งรู้ว่า พรหมจรรย์นี้เว้นจากความยินดีตั้งนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปจากพรหมจรรย์นั้น พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดีที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพตติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพตติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขีให้สำเร็จไม่ได้ ประการที่ ๓ นี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้เป็นคนเขลา งมงาย เพราะเป็นคนเขลา เพราะเป็นคนงมงาย ศาสดานั้นเมื่อถูกถามปัญหาอย่างนั้น ๆ ย่อมถึง ความส่ายวาจา คือตอบได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราอย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างอื่นก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ก็ไม่ใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็ไม่ใช่ ดังนี้ ในพรหมจรรย์ของศาสนานั้น วิญญูชนย่อมทราบตระหนักรู้ว่า ท่านศาสนานี้เป็นคนเขลา งมงาย เพราะเป็นคนเขลา เพราะเป็นคนงมงาย ศาสดานั้นเมื่อถูกถามปัญหาอย่างนั้น ๆ ย่อมถึงความส่ายวาจา คือตอบได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราอย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างอื่นก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ก็ไม่ใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็ไม่ใช่ ดังนี้ วิญญูชนนั้นครั้งรู้ว่า พรหมจรรย์นี้เว้นจากความยินดีตั้งนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย หลีกไปเสียจากพรหมจรรย์นั้น พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดี ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพตติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพตติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขีให้สำเร็จไม่ได้ ประการที่ ๔ นี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดี ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพตติพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพตติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกขีให้สำเร็จไม่ได้ ๔ ประการนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้แล้ว

สันทกปริพาชกกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ข้อที่พรหมจรรย์อันเว้นจากความ
ยินดี ๔ ประการนั้นแหละ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น
เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสว่าเป็นพรหมจรรย์ อันเว้นจาก
ความยินดี ที่วิญญูชนไม่พึงอยู่ประพटीพรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ประพटी ก็พึงยัง
กุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ น้าอัครรรย์ ไม่เคยมี ก็ศาสนานั้นมี
ปกติกว่าอย่างไร บอกอย่างไร ในพรหมจรรย์ที่วิญญูชนพึงอยู่โดยส่วนเดียว และเมื่อ
อยู่ประพटी ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จได้

๒๗ กันยายน ๒๕๓๒

ครั้งที่ ๓๐ สันทกสูตร (ต่อ)

ท่านพระอานนที่ได้อ่านแล้วจะสันทกปริพาชกต่อไปว่า พระตถาคตเสด็จ อุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระองค์นั้นทรงทำโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เอง แล้วทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีหรือผู้เกิดเฉพาะในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นฟังแล้ว ได้ศรัทธาในพระตถาคต เพราะประกอบด้วย การได้ศรัทธานั้นย่อมเห็นตระหนักรู้ว่า อรราวาสคับแคบ เป็นทาง มาแห่งธุลี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียวดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ถ้ากระไรเราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งผ้ากาสาวพัสตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย

ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางท่อนไม้ วางศัสตราแล้ว มีความ
ละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่

ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่
ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นขโมย เป็นผู้สะอาด

ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล
เว้นจากเมถุนอันเป็นกิจของชาวบ้าน

ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่ความจริง ดำรงสัตย์ พูดเป็น
หลักฐานควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก

ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น
เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้
แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง
ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน
กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เสนาะหู กล่าวแต่
คำที่น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ
พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วย
ประโยชน์ โดยกาลอันควร

เว้นขาดจากการพรากพีชคามและภุตคาม ฉันทนเดียว เว้นการฉันทนในราตรี
งดจากการฉันทนในเวลาวิกาล เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง การประโคมดนตรี และ
ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เว้นขาดจากการตัดทรงประดับประดา ตกแต่งร่างกาย
ด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว เว้นขาดจาก
การนั่งนอนบนที่นึ่งที่นอนอันสูงใหญ่ เว้นขาดจากการรับทองและเงิน เว้นขาดจากการ
รับธัญชาติดิบ เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี เว้นขาด

จากการรับทาสิและทาส เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ เว้นขาดจากการรับไก่อและ
 สุกกร เว้นขาดจากการรับช้าง วัว ม้า และลา เว้นขาดจากการรับไรรูนาและที่ดิน
 เว้นขาดจากการประกอบทูตกรรม และการรับใช้ เว้นขาดจากการซื้อและการขาย
 เว้นขาดจากการฉ้อโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอมและการโกงด้วยเครื่องตวงวัด
 เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบแต่ง เว้นขาดจากการตัด การฆ่า
 การจองจำ การตีชิง การปล้นและกรรโชก

เธอเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเครื่องบริหารท้อง
 เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง นกมีปีกจะบินไปทางทิศภาคใด ๆ ก็มีแต่
 ปีกของตัวเองเป็นภาระบินไปได้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็น
 เครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ
 ก็ถือไปได้เอง

ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันปราศจาก
 โทษในภายใน เธอเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิमित ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติ
 เพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ
 อภิชฌาและโทมนัสคือความยินดีและความยินร้ายครอบงำ ชื่อว่า รักษาจักขุนทรีย์
 ชื่อว่า ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ เธอฟังเสียงด้วยหู... ตมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรส
 ด้วยลิ้น... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้แจ้งธัมมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิमित ไม่ถือ
 อนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้
 อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสคือความยินดีความยินร้าย ครอบงำ ชื่อว่า
 รักษา มโนทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในมโนทรีย์ ภิกษุผู้ประกอบด้วยอินทรียสังวรอัน
 เป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันบริสุทธิ์ ไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน

ภิกษุนั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ ย่อมทำความรู้สึก
 ตัวในการแลในการเหลียว ย่อมทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้าในการเหยียดออก
 ย่อมทำความรู้สึกตัวในการทรงสังฆาภิบาตรและจีวร ย่อมทำความรู้สึกตัวในการฉน
 การตีม การเคียวการลิ้ม ย่อมทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความ
 รู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง

ภิกษุ นั้นประกอบด้วยสี่ชั้น ธิ อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะ
เช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสังัดคือป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ
ที่แจ้ง กองฟาง ในกาลภายหลังภัต เธอกลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง
ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอละความโลภในโลก มีใจปราศจากความโลภอยู่ ย่อมชำระ
จิตให้บริสุทธิ์จากความโลภ ละความประทุษร้ายคือพยาบาท ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา
หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาท
ละถิ่นมัทธวะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มแล้ว เป็นผู้ปราศจากถิ่นมัทธวะ มีความกำหนด
หมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถิ่นมัทธวะ
ละอุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่
ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย
เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉา ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์
จากวิจิกิจฉา

ภิกษุ นั้นครั้นละนิรวรณทั้ง ๕ เหล่านี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทำปัญญา
ให้ถอยกำลังแล้ว เธอสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก
มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกความสงบสงัดอยู่ ก็สาวกย่อมบรรลุคุณวิเศษ
อันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสนาใด วิญญูชนพึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนานั้น
โดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จได้

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ
อยู่ ก็สาวกย่อมบรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสนาใด วิญญูชนพึงอยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์ในศาสนานั้นโดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่อง
ออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จได้

อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย
เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ ฌานนี้เป็น
ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ก็สาวกย่อมบรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสนาใด
วิญญูชนพึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนานั้นโดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ

ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จได้

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุจุดตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละทุกข์ ละสุขและดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ก็สาวก ย่อมบรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสดาไต วิญญชนพึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ในศาสดานั้นโดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจาก ทุกข์ให้สำเร็จได้

ท่านพระอานนที่ได้กล่าวต่อไปว่า ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณเป็นเครื่องระลึกถึง ชันธเป็นที่ยอาศัย อยู่ในปางก่อนได้ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติ บ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ วิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ว่าในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณ อย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร อย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึก ชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้ ก็สาวกย่อม บรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสดาไต วิญญชนพึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ใน ศาสดานั้นโดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ ให้สำเร็จได้

ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่อรู้จติ ความเคลื่อนไหว และอุปบัติ ความเข้าถึง ของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจติคือเคลื่อนไหว กำลังอุปบัติคือเข้าถึง เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก

ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ลวงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่ง หมูสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ว่าสัตว์เหล่านั้นประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านั้นประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์ดังนี้ เธอย่อมเห็นหมูสัตว์กำลังจืด กำลังอุปบัติแล้ว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ลวงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมูสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้ ก็สาวกย่อมบรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสดาโต วิญญูชนพึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสดานั้นโดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จได้

อีกประการหนึ่ง ภิกษุหนึ่งเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่ออาสาวัชยญาณ คือความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ กิเลสเครื่องดองสันดาน ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม่ว่าจากกามาสวะ แม่ว่าจากภาวาสวะ แม่ว่าจากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็สาวกย่อมบรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสดาโต วิญญูชนพึงอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสดานั้นโดยส่วนเดียว และเมื่ออยู่ประพฤติ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจากทุกข์ให้สำเร็จได้

สันตทปริพาชกได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ก็ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชินีนาสพอยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันถึงแล้ว มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุหนึ่งยังบริโภคกามทั้งหลายหรือ

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันถึงแล้ว มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่ควรประพดิล่วงฐานะทั้ง ๕ คือภิกษุชีณาสพเป็นผู้ไม่ควรแกเล็งปลงสัตว์จากชีวิต ๑ เป็นผู้ไม่ควรถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย ๑ เป็นผู้ไม่ควรเสพเมถุน ๑ เป็นผู้ไม่ควรกล่าวเท็จทั้งรู้ ๑ เป็นผู้ไม่ควรทำการสังสมบริโศกคามทั้งหลายเหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน ๑ ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันถึงแล้ว มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่ควรประพดิล่วงฐานะทั้ง ๕ เหล่านี้

สันทกปริพาชกได้ถามต่อไปว่า ก็ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันถึงแล้ว มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เมื่อภิกษุนั้นเดินไปอยู่ที่ดี หยุดอยู่ที่ดี หลับอยู่ที่ดี ตื่นอยู่ที่ดี ความรู้ความเห็นที่อาสาจะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว ดังนี้ ปรากฏเสมอเป็นนิตยหรือ

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวตอบว่า ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าจักทำอุปมาแก่ท่าน วิญญูชนบางพวกในโลกนี้ย่อมรู้ทั่วถึงอรรถแห่งภาษิตได้ด้วยอุปมา เปรียบเหมือนมือและเท้าของบุรุษชาติไป เมื่อบุรุษนั้นเดินไปอยู่ที่ดี หยุดอยู่ที่ดี หลับอยู่ที่ดี ตื่นอยู่ที่ดี มือและเท้าก็เป็นอันขาดอยู่เสมอเป็นนิตยนั้นเอง อนึ่ง เมื่อเขาพิจารณา ย่อมรู้ได้ว่า มือและเท้าของเราขาดแล้ว ดังนี้ ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้น เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันถึงแล้ว มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เมื่อเธอเดินไปอยู่ที่ดี หยุดอยู่ที่ดี หลับอยู่ที่ดี ตื่นอยู่ที่ดี อาสวะทั้งหลายก็เป็นอันสิ้นไปเสมอเป็นนิตยนั้นเอง อนึ่ง เมื่อเธอพิจารณา ย่อมรู้ได้ว่าอาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว

สันทกปริพาชกได้กล่าวถามอีกว่า ก็ในธรรมวินัยนี้ มีภิกษุผู้นำตนออกไปได้จากกิเลสและกองทุกข์มากเพียงไร ท่านพระอานนท์ได้กล่าวตอบว่า ก็ในธรรมวินัยนี้

ภิกษุผู้นำตนออกไปได้จากกิเลสและกองทุกข์นั้น มีไม่ใช่หนึ่งร้อยเดียว ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย ความจริงมีอยู่มากทีเดียว

สันทกปริพาชกได้กล่าวสรรเสริญขึ้นว่าน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมี ไม่เป็นการยกย่อง แต่ธรรมของตน และไม่เป็นการติเตียนธรรมของผู้อื่น มีแต่การแสดง ธรรมตามเหตุผล เท่านั้น และผู้นำตนออกไปได้จากกิเลสและกองทุกข์มากถึงเพียงนั้นจักปรากฏได้ ส่วนอาชีวกเหล่านี้ชื่อว่าเป็นบุตรของมารดาผู้มีบุตรตายแล้ว ยกย่องแต่ตนและติเตียนคนอื่นเท่านั้น ทั้งตั้งศาสดาไว้ ๓ คน คือ นันทะ วัจฉะ ๑ กิสะ สังกัจจะ ๑ มัคชลิ โคสาละ ๑ ว่าเป็นผู้นำตนออกจากกิเลสและกองทุกข์ได้

ลำดับนั้นสันทกปริพาชกเรียกบริษัทของตนมาว่า ผู้เจริญทั้งหลาย จงประพฤติ พรหมจรรย์เถิด การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมย่อมมีผล แต่ว่าบัดนี้ ข้าพเจ้าจะสละลาภสักการะและความสรรเสริญเสีย นั้น ไม่ใช่ทำได้ง่าย สันทกปริพาชก ส่งบริษัทของตนไปในการประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการ ฉะนี้แล

ครั้งที่ ๓๑ สัจจะของชีวิต

ขอขอบใจนวกภิกษุทั้งหลาย ที่ได้พร้อมกันมาแสดงมุกตาจิต ในโอกาสที่ได้ดำรงชีวิตมาจนถึงจะครบรอบอีกปีหนึ่งตามธรรมเนียม และได้มอบสักการะ เป็นเครื่องแสดงความที่มีมุกตาการระอยู่ในจิตใจ

อันชีวิตนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ให้ทุกคนรู้สัจจะ คือความจริงของชีวิตและให้ทุก ๆ คนปฏิบัติชอบต่อชีวิต ประการแรกที่ตรัสสอนให้รู้จักสัจจะคือ ความจริงของชีวิตนี้ ดังเช่นตรัสสอนไว้ว่า ชีวิตนี้เป็นของน้อย ชีวิตนี้ไม่มีนิमित คือเครื่องหมายอันใคร ๆ ไม่รู้ว่าจะดับไปที่ไหน เมื่อไหร่ และก็ได้ตรัสถึงชีวิตว่า ทุกชีวิตมีความตายเป็นที่สุด และกายนี้ก็เปรียบเหมือนอย่างหม้อที่ปั้นด้วยดิน มีแตกสลายเป็นที่สุด ความเกิดมามีชีวิตอันเรียกว่าชาติ ก็ตรัสสอนว่าเป็นทุกข์ ดังที่เราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ทุกวันที่ ชาติปิ ทุกฺขา แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ชราปิ ทุกฺขา แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ มรณมปิ ทุกฺขํ แม้ความตายก็เป็นทุกข์

อันความเกิดนั้นก็เป็นการเกิดขึ้นของชีวิตนี้เอง ความแก่ก็เป็นความแก่ของชีวิต ความตายก็เป็นความตายของชีวิต เพราะฉะนั้น ทุกอย่างจึงรวมเข้าที่ชีวิต เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เพื่อให้รู้สัจจะของชีวิต การตรัสแสดงที่สัจจะคือความจริงของชีวิตดังนี้ บางคนก็มี

ความกลัวที่จะพัง มีความกลัวที่จะพิจารณา และก็เลยไม่อยากจะพังเรื่องที่สอนให้พิจารณาว่า จะต้องมีความแก่ความเจ็บความตายเป็นธรรมดา เพราะทำให้ใจห่อเหี่ยวไม่ผาสุก จึงเป็นอันว่าเป็นผู้ไม่รับฟังคำเตือนของพระพุทธเจ้า

แต่ผู้มีปัญญาย่อมจะได้ศึกษาให้รู้จักพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ต่อไป อันเป็นเครื่องชี้ว่า ทำไมจึงตรัสสอนให้ทำความรู้จักสังขจะของชีวิต ทรงมุ่งอย่างไรและทรงสอนให้ทำอะไรต่อไป คนมีปัญญาย่อมจะรู้จักคิดและรู้จักพิจารณา และเมื่อศึกษาต่อไปแล้วก็ย่อมจะได้ทราบต่อไปว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้รู้จักสังขจะของชีวิตก็เพื่อที่จะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องต่อชีวิต คือจะปฏิบัติชีวิตอย่างไร จึงได้มีพระพุทธรักษิตตรัสสอนไว้อีกมากแห่งเป็นต้นว่า ตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ เราทำอะไรอยู่ ตรัสสอนให้พิจารณาว่าอายุชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายน้อยนัก บุรุษดีคือคนดีพึงดูหมิ่นชีวิตนั้น พึงประพฤติเหมือนอย่างบุคคลที่มีศรัทธาถูกไฟไหม้ เพราะว่ามีจุคือความตายที่จะไม่มาถึง หามิได้ ดังนี้ เป็นอันแสดงว่า ตรัสสอนให้ใช้เวลาของชีวิตที่ล่วงไป ๆ อยู่ทุกวันนี้ให้เป็นประโยชน์ เพราะมีพระพุทธรประสงค์ที่จะให้ทุก ๆ คนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ทุกวันทุกเวลา และให้รีบเร่งปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ทุกเวลาด้วย ดังที่ตรัสสอนว่า พึงปฏิบัติเหมือนอย่างคนที่มีศรัทธาถูกไฟไหม้ เพราะความตายที่จะไม่มาถึงนั้นไม่มี

พระพุทธรักษิตนี้มีอรรถาธิบายอย่างไร จึงเกี่ยวแก่อุปมาเหมือนอย่างคนที่มีศรัทธาถูกไฟไหม้ ก็มีพิจารณาได้โดยตรงก็คือ อันความตายนั้นย่อมโกล่เข้ามา ทุกทีแก่ทุกชีวิต ไม่มีที่จะถอยห่างออกไป มีแต่จะโกล่เข้ามาทุกวินาที ทุกนาที ทุกชั่วโมง ทุกวัน ทุกสัปดาห์ ทุกเดือน ทุกปี ถ้าหากว่าจะแบ่งเวลาให้น้อยกว่าวินาทีได้อีก ก็สามารที่จะยกเอาขึ้นมาพูดได้อีกว่า ทุก ๆ เสี้ยวของวินาทีที่แบ่งออกไปนั้น ไม่มีที่จะถอยห่างออกไปแม้แต่นิดเดียว มีแต่รุกล้ำโกล่เข้ามา จึงเทียบได้กับคนที่มีศรัทธาถูกไฟไหม้ แต่เป็นไฟไหม้เย็น คือไม่รู้สึกร้อน เพราะชีวิตยังอยู่ในวัยหนุ่มวัยสาว หรือวัยผู้ใหญ่วัยคนแก่ ที่ยังไม่มโรครปรากฏมากนัก แต่เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บปรากฏมากนัก ปรากฏทุกขเวทนา ก็ย่อมจะได้รับความทุกข์เวทนาชัดเจน เป็นไฟไหม้ร้อนอยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นเครื่องแสดงว่า ชีวิตที่มีความตายรุกล้ำเข้ามา นั้น ย่อมจะต้องโกล่ตายเข้าทุกที เหมือนดังชีวิตของคนที่มีศรัทธาถูกไฟไหม้ ก็ย่อม

จะต้องใกล้ตายเข้าทุกที เพราะถูกไฟไหม้ แม้จะเป็นไฟไหม้เย็นก็ตาม ก็ต้องถูกไฟไหม้ อยู่นั่นเอง และยอมใกล้ความตายเข้ามาเพราะเหตุที่ศีรษะถูกไฟไหม้ จนถึงเมื่อทุกขเวทนา ปราภฏชัด จึงจะชัดเจนว่าเป็นไฟไหม้ร้อน เพราะฉะนั้น จึงมีหน้าที่ที่ทุก ๆ คนจะไม่ ผลัดวันประกันพรุ่ง ดังที่ท่านสอนเอาไว้ว่า ความเพียรควรเร่งกระทำเสียในวันนี้ทีเดียว หรือในบัดนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้ คือให้รีบเร่งกระทำความเพียร นี่เป็นการอธิบายอุปมาข้อนี้โดยตรง

ดังที่ได้มีผู้อธิบายไว้ในข้อนี้แล้ว ดังที่ได้สอนท่านทั้งหลายไว้ในครั้งหนึ่ง ถึงพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า เหมือนอย่างบุคคลที่มีศีรษะถูกไฟไหม้ ก็ไม่ต้องพากเพียรที่จะดับไฟบนศีรษะ แต่จะให้พากเพียรทำกรณียะคือกิจที่ควรทำ คือ เป็นภิกษุก็ปฏิบัติในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา ปฏิบัติในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่เป็นอธิบายอุปมานี้โดยตรง ส่วนโดยอ้อมนั้นก็อาจจะอธิบายว่าเหมือนอย่างคนที่มีศีรษะถูกไฟไหม้ ก็จะต้องรีบดับไฟบนศีรษะ ก็เหมือนอย่างว่า เมื่อชีวิตนี้ใกล้ความตายเข้าทุกที ก็ควรต้องเร่งรีบประกอบกรณียะคือกิจที่ควรทำเสีย ในวันนี้บัดนี้ โดยไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อว่าทุกคนจะได้เป็นผู้มีสุขชีวิตะ คือชีวิตดี ไม่ใช่เป็นทุกข์ชีวิตะ ชีวิตชั่ว เพราะประพฤตินี้ไม่เป็นโมฆะชีวิตะ ชีวิตเปล่า ที่เป็น เพราะไม่ใช่ชีวิตประกอบกิจที่เป็นประโยชน์อันใดขึ้นมา ปล่อยให้กาลเวลาล่วงไป ๆ และชีวิตนี้ก็ล่วงไป ๆ โดยเปล่าปราศจากประโยชน์

เพราะฉะนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงสมบูรณ์ ตรัสสอนให้รู้จักสังขจะ คือความจริงของชีวิตด้วย ให้รู้จักประกอบกิจที่ควรทำอันที่เกี่ยวข้องกับชีวิตนี้ด้วย ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเอง ทั้งในปัจจุบัน และทั้งในภายภาคหน้า ส่วนบุคคลที่ไม่ยอมรับเทศนาของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมจะไม่พอใจนี้ถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย อันเป็นสังขจะของชีวิต จึงเป็นเหตุให้มีความประมาทคือ มัวเมาเล่นเลอผลอเพลินไปในวัยบ่าง ในความไม่มีโรคบ่าง ในชีวิตบ่าง ย่อมมีความรู้สึกตนเองเหมือนอย่างว่าไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย เหมือนอย่างว่ายังมีชีวิตนี้อยู่ยืนยาวตลอดกาลนาน คือเหมือนอย่างว่าไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตายดังกล่าวมานั้น นั่นเป็นความประมาท เมื่อมีความประมาทดังนี้ จึงทำให้มีความเล่นเลอผลอเพลิน ไม่เว้นจากกรณียะคือกิจที่ไม่ควรทำต่าง ๆ ไม่ประกอบกรณียะคือกิจที่ควรทำต่าง ๆ

ข้อที่ว่า ไม่เว้นจากอภยนิยามคือกิจที่ไม่ควรทำต่าง ๆ นั้น ก็คือประกอบกระทำบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาตามที่ตัณหาตัวความดิ้นรนทะยานอยาก บรรารณาต้องการต่าง ๆ ปฏิบัติตนเป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก จึงได้มีปกติทำชั่วมากกว่าทำดี คือความชั่วนั้นเป็นอกุศลกรรมซึ่งจะติดตัวไป ทั้งเป็นเครื่องบั่นทอนอายุด้วย เพราะเป็นเครื่องบั่นทอนสุขภาพทางกาย สุขภาพทางจิต แม้จะมีความคิดที่เห็นผิดว่าเมื่อได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ ได้สุข มามาก ๆ นั้นแหละเป็นการดีก็ตาม แต่ในชีวิตนี้ไม่สามารถที่จะดำรงลาภยศสรรเสริญสุขตลอดไปได้ และลาภ ยศสรรเสริญ สุขนั้นก็ไม่ใช่ประโยชน์ที่แท้จริงของทุกชีวิตะ ชีวิตชั่ว

แม้จะมีลาภยศสรรเสริญสุขเท่าไรก็ตาม ความดำรงอยู่ของชีวิตอันเป็นส่วน ของร่างกายนี้ก็เท่านั้นเอง อย่างที่สำหรับนอนของคนหนึ่ง ๆ ก็มีเนื้อที่ขนาดโลงที่จะบรรจุศพของตนเองเท่านั้น ไม่มากไปกว่านั้น อาหารที่บริโภคอยู่ ก็เพียงชั่วมี้อหนึ่ง ๆ เท่านั้น คนที่มีลาภยศสรรเสริญสุขมาก ก็ไม่เชื่อว่าบริโภคได้มาก ก็ยังคงบริโภคได้ เท่านั้นจริง ๆ เป็นแต่เพียงว่าได้มาเพื่อให้สมความปรารถนา เป็นการเลี้ยงตัณหาในใจ ตัวนั่นเอง และตัณหาในใจของตัวเองนี่ เป็นสิ่งที่เรียกว่าเลี้ยงไม่รู้จักโต เลี้ยงไม่รู้จักอ้อม ให้กินเท่าไรก็ไม่โต ไม่พอ และไม่อ้อม ยิ่งให้กินมากก็ยิ่งหิวมาก มีความต้องการมากขึ้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า *แม้ภูเขจะเป็นทองขึ้นมาทั้งลูก เขา ก็ยังไม่พอแก่ความปรารถนาต้องการของตัวตัณหา เพราะฉะนั้น ตัณหานี้จึงเป็น สิ่งที่เลี้ยงไม่โตและเลี้ยงไม่รู้จักอ้อม บุคคลซึ่งเป็นทาสของตัณหาจึงชื่อว่าเป็นผู้ที่หลงผิด อย่างยิ่ง และปฏิบัติตนเป็นอันตรายแก่ชีวิตของตนเอง แทนที่จะเป็นไปเพื่อความเจริญ แห่งอายุ วรรณ สุข พละ ก็กลับกลายเป็นความตตรอนตนเอง จะกินลาภยศสรรเสริญ สุขให้มากกว่าคนธรรมดาที่ไม่ได้ ก็เท่านั้นเอง จึงเป็นผู้ที่ตกอยู่ในความประมาท ความมัวเมาเพลินเลอผลอเพลินดังกล่าว*

เพราะฉะนั้น บุคคลที่ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า รู้จักสังขะของชีวิตจึงดีกว่า เพราะทำให้ไม่ประมาท และเมื่อได้ฟังพระพุทธดำรัสที่ตรัสเตือนให้รู้จักปฏิบัติให้เหมาะ แก่ชีวิตหรือปฏิบัติชีวิตให้ถูกชอบ เป็นสุขชีวิตะคือชีวิตที่ดีดังกล่าวแล้ว และปฏิบัติตาม ที่ทรงสั่งสอน ก็ย่อมเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์ คือทำให้ไม่เป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรน ทะยานอยาก

แต่เมื่อยังมีต้นหอยอยู่ เพราะเมื่อยังละต้นหาไม่ได้ จะเอาไปทิ้งที่ไหนไม่ได้ ก็จะต้องอยู่กับต้นหาต่อไป แต่ว่าก็ให้อยู่กับต้นหาในฐานะที่ไม่เป็นทาสของต้นหา แต่ว่าควรจะเป็นนายของต้นหาแทน คือให้ต้นหาความอยากนี้มาเป็นความอยากได้ใคร่ดี คือที่จะประกอบคุณงามความดีต่าง ๆ ประกอบกรรมดีคือกิจที่ควรทำต่าง ๆ อันเป็นบุญเป็นกุศลเป็นสุจริต เว้นกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลเป็นทุจริต และปฏิบัติในทางซำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส เข้าทางของมรรคมืองค์ ๘ คือเข้าทางของศีล สมาธิ ปัญญา

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เป็นประโยชน์ และก็ชื่อว่าเป็นการที่อาศัยต้นหาละต้นหา เพราะเมื่อปฏิบัติเข้าทางมรรคมืองค์ ๘ ย่อลงก็เป็นไตรสิกขานี้แล้ว ก็จะเป็นไปเพื่อละต้นหาในที่สุด ฉะนั้น จึงจะต้องรู้จักสังขะของชีวิต ที่เรียกว่ารู้จักทุกข์ อันเป็นทุกข์สังขะ ความจริงคือทุกข์ก่อน จึงจะปฏิบัติเพื่อละทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือต้นหาได้ เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ก็เพราะปฏิบัติอยู่ในทางที่ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมืองค์ ๘ ย่นย่อเข้าไปในศีลในสมาธิในปัญญา เป็นการทำให้ชีวิตนี้เป็นสุขชีวิตะคือชีวิตที่ดี ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้

เพราะฉะนั้น ในโอกาสที่เกี่ยวกับวันเกิด อันกล่าวในทางคตินธรรมก็กล่าวได้ว่าเป็นวันแห่งความเกิดแห่งความทุกข์ในโลกนี้ เริ่มต้นที่จะพบกับความทุกข์ในโลกนี้ จึงสมควรที่ทุก ๆ คนจะพึงได้รู้จักสังขะคือความจริงของชีวิต และรู้จักทางปฏิบัติชีวิตนี้ให้เหมาะสม ให้สมกับที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า

จึงถือโอกาสนี้แสดงธรรมกถานี้เป็นปฏิการะแก่ท่านนวกะทั้งหลาย ที่ได้มีใจประกอบด้วยความมุทิตาสักการะ มาประชุมกันมอบมุทิตาสักการะในครั้งนี้ จึงขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยอำนาจบุญกุศลได้อภิบาลรักษาทุก ๆ ท่านให้พ้นจากทุกข์ภัยโรคโคกคัตรูปัทวันตราย เจริญอายุ วรรณ สุข พละ และเจริญด้วยธรรม นำให้ปฏิบัติชีวิตนี้ให้เป็นชีวิตที่ดีของตนยิ่ง ๆ ขึ้นไป เทอญ

ครั้งที่ ๓๒

สันทกสูตร (ต่อ)

จะแสดงอธิบายสันทกสูตรเฉพาะบางข้อ

คำว่า *ดิรัจฉานกถา* แปลว่า ถ้อยคำที่ขัดขวาง คือขัดขวางทางสวรรค์ และนิพพาน เพราะคำว่า *ดิรัจฉานะ* ที่เป็นชื่อของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายนั้น ตามศัพท์แปลว่า สัตว์ที่ไปทางด้านขวางของร่างกาย เพราะสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย แม้จะเป็นสัตว์ ๒ เท้าเช่นเป็ดไก่ ขาก็มาติดอยู่ตอนส่วนกลางของร่างกาย จึงเดินไปตามด้านขวางของร่างกาย ไม่ได้ตั้งกายตรงอย่างมนุษย์ แม้วานรซึ่งมีร่างกายคล้ายมนุษย์ แต่ก็ถือว่าเป็นสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้าหน้านั้นไม่ถือว่าเป็นมือเหมือนอย่างมนุษย์ ก็คงไปทางด้านขวางเหมือนกัน ฉะนั้น

เพราะแปลว่า ขวางหรือไปขวาง คือไปทางด้านขวาง นอกจากใช้เป็นชื่อของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายซึ่งเป็นสัตว์ที่ไปทางด้านขวางของร่างกาย ทางร่างกายแล้วยังมาใช้เป็นชื่อของถ้อยคำของมนุษย์ด้วย คือถ้อยคำของมนุษย์ที่ไปทางด้านขวาง คือขัดขวางทางสวรรค์และนิพพานดังกล่าว ก็เรียกว่า *ดิรัจฉานกถา*

ส่วนคำว่า *ร่างกายนี้ในที่สุด* คือเมื่อถึงแก่ความตายแล้ว ร่างกายนี้ก็กลายเป็นศพ คำว่า *มีเตียงเป็นที่ ๕* ก็หมายความว่าเตียงที่ศพนอนไปนั้น มีบุรุษ ๔ คนจับเท้าเตียงทั้ง ๔ ก็เป็น ๔ บนเตียงอีก ๑ ก็เป็น ๕ คือว่ายกเอาศพไป ศพนอนบนเตียงก็ชื่อว่า มีเตียงเป็นที่ ๕ หรือแม้ร่างกายนี้เอง เมื่อยังไม่ตาย หากจะนั่งไปบนเตียงให้เขายกไป มีคน ๔ คนจับเท้าเตียง ๔ ก็เป็น ๔ กับเตียงอีก ๑ ก็เป็น ๕ ได้เช่นเดียวกัน

ส่วนคำว่า *บุริสกุมิ* ๘ *กุมิ* ของบุรุษ ๘ คือมันทกุมิ กุมิอ่อน ชิททากุมิ กุมิเล่น ปทวิมังสกกุมิ กุมิหัดเดิน อุชุตตกุมิ กุมิเดิน เสกขกุมิ กุมิศึกษา สมณกุมิ กุมิสมณะ ชินกุมิ กุมิเรียนรู้ ปันนกุมิ กุมิบรรลุแล้ว

กุมิ ก็คือคำว่า กุ-มิ ในกุมิเหล่านั้นมีอธิบายว่า สัตว์คือบุรุษบุคคลทั้งหลาย เป็นผู้ยังอ่อน ยังรับรู้อะไรไม่ได้ตลอด ๗ วันนับจากวันคลอดออกมาจากที่แคบ ชื่อว่า มันทกุมิ กุมิอ่อน อนึ่ง สัตว์เหล่าใดมาจากทุกติ สัตว์เหล่านั้นย่อมร้องและร้องดัง บ่อย ๆ สัตว์มาจากสุคติ ระลึกถึงสุคตินั้น ๆ แล้วหัวเราะ นี้ชื่อว่า ชิททากุมิ กุมิเล่น การจับมือของมารดาบิดาหรือเตี้ยตั่ง แล้วเหยียบเท้าลงบนดิน ชื่อว่า ปทวิมังสกกุมิ กุมิหัดเดิน คราวที่สามารถเดินไปด้วยเท้าได้ เรียกว่า อุชุตตกุมิ กุมิเดิน คือไปตรง ตั่งกายตรงเดิน คราวศึกษาศิลปะชื่อว่า เสกขกุมิ คราวออกจากเรือนแล้วบวชชื่อว่า สมณกุมิ คราวคบอาจารย์แล้วรู้ชื่อว่า ชินกุมิ อนึ่ง ผู้รู้บรรลุแล้วไม่เรียนอะไรอีก เพราะเหตุนั้น ผู้ไม่ต้องเรียนอย่างนี้ชื่อว่า ปันนกุมิ กุมิบรรลุแล้ว

ส่วน ฌพหิชาติ ที่แปลว่า ชาติคือความเกิดขึ้น ๖ อย่าง ได้มีแสดงไว้ ทั้งนอกพระพุทธศาสนาและทั้งในพระพุทธศาสนา ที่แสดงไว้นอกพระพุทธศาสนานั้น คือมีแสดงไว้ใน *ฌพหิชาติสูตร* ว่าปุรณกัสสปะบัญญัติชาติ ๖ ประการ คือ บัญญัติ ชาติดำ ชาติเขียว ชาติแดง ชาติเหลือง ชาติขาว ชาติขาวจัด มีอธิบายว่า ปุรณกัสสปะ บัญญัติคนฆ่าแพะ คนฆ่าสุกร คนฆ่านก พรานเนื้อ ชาวประมง โจร เพชฌฆาต เจ้าหน้าที่เรือนจำ หรือคนที่ทำบาปหยาบช้าอื่น ๆ ว่าเป็นชาติดำ บัญญัติพวกภิกษุ พวกผู้เที่ยวไปในฝ่ายดำ หรือพวกกรรมวาหะ กิริยาหะอื่นว่าเป็นชาติเขียว บัญญัติ พวกนิครนถ์ ใช้ผ้าผืนเดียวว่าเป็นชาติแดง บัญญัติคฤหัสถ์นุ่งผ้าขาว สาวกของ อเจลกะคือนักบวชเปลือยกายว่าเป็นชาติเหลือง บัญญัติอาชีพกอาชีพก่าว่าเป็นชาติขาว บัญญัติเจ้าลัทธิชื่อนันทะ วัจนะ กิสะ สังกิจจะ มักขลิ โคสาละว่าเป็นชาติขาวจัด

ส่วนในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน *ฌพหิชาติสูตร* นั้นว่า ส่วน พระองค์ได้ตรัสแสดงว่า ชาติ ๖ คือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีชาติดำ ประพฤติ ธรรมดำ บางคนมีชาติดำ ประพฤติธรรมขาว บางคนมีชาติดำ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ

ไม่ขาว บางคนมีชาติขาว ประพฤติธรรมดำ บางคนมีชาติขาว ประพฤติธรรมขาว
บางคนมีชาติขาว บรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว

พระองค์ได้ตรัสว่า บุคคลผู้มีชาติดำ ประพฤติธรรมดำ คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในสกุลต่ำคือสกุลจัณฑาล สกุลพรานป่า สกุลช่างจักสาน สกุลทำรถ สกุลเทหยากเยื่อ ซึ่งยากจน มีข้าวน้ำโภชนะน้อย เป็นอยู่ผิดเคือง ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มโดยยาก และเขาผู้นั้นเป็นผู้มีผิวพรรณทรมามไม่น่าดู เป็นคนแคระ ขี้โรค ตาบอด ง่อย กระจอก เป็นอัมพาต ไม่ได้ข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ เครื่องประทีป เขายังประพฤติทุจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจ ครั้นประพฤติทุจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก นี้ชื่อว่า บุคคลมีชาติดำ ประพฤติธรรมดำ

บุคคลมีชาติดำ ประพฤติธรรมขาว คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดในสกุลต่ำ คือสกุลจัณฑาล สกุลพรานป่า สกุลช่างจักสาน สกุลทำรถ สกุลเทหยากเยื่อ ซึ่งยากจน มีข้าวน้ำโภชนะน้อย เป็นอยู่ผิดเคือง ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มโดยยาก และเขาผู้นั้นเป็นผู้มีผิวพรรณทรมามไม่น่าดู เป็นคนแคระ ขี้โรค ตาบอด ง่อย กระจอก เป็นอัมพาต ไม่ได้ข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ เครื่องประทีป แต่เขาประพฤติสุจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจ ครั้นประพฤติสุจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์ บุคคลมีชาติดำ ประพฤติธรรมขาวอย่างนี้

บุคคลมีชาติดำ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำไม่ขาว คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดในสกุลต่ำเป็นต้นว่าสกุลจัณฑาล มีผิวพรรณทรมามไม่น่าดู เป็นคนแคระ เขาปลงผม และหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เขาบวชแล้วอย่างนี้ ละนิวรรณ์ ๕ ประการอันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ซึ่งทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มั่งคั่งตั้งอยู่ด้วยดีในสติปัฏฐานทั้ง ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง แล้วได้บรรลุนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว บุคคลมีชาติดำ แล้วบรรลุนิพพานอันไม่ดำไม่ขาวอย่างนี้

ก็บุคคลผู้มีชาติขาว ประพฤติธรรมดำ คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเกิดในสกุลสูง คือสกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล สกุลคฤหบดีมหาศาล

ซึ่งมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจมาก มีทรัพย์มีข้าวเปลือกมาก และเขาผู้นั้นเป็นผู้มีรูปร่างน่าดูน่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่ง ได้ข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ เครื่องประทีป เขาประพาสทุจจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจ ครั้นประพาสทุจจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจแล้ว เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลมีชาติขาว ประพฤติธรรมด่าอย่างนี้

ก็บุคคลผู้มีชาติขาว ประพฤติธรรมขาว คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในสกุลสูงเป็นต้น เขาประพาสทุจจริตด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจ ครั้นประพาสทุจจริตด้วยกายด้วยวาจา ด้วยใจแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ บุคคลมีชาติขาว ประพฤติธรรมขาวอย่างนี้

ก็บุคคลผู้มีชาติขาว บรรลุนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว คือบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดในสกุลสูงเป็นต้น เขาปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เขาบวชแล้วอย่างนี้ ละนิวรรณ์ ๕ ประการอันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ไม่ทำปัญญาให้ทุพพล เป็นผู้มั่งคั่งตั้งอยู่ด้วยดีในสติปัฏฐานทั้ง ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง แล้วได้บรรลุนิพพานอันไม่ดำไม่ขาว บุคคลมีชาติขาว บรรลุนิพพานอันไม่ดำไม่ขาวอย่างนี้

อนึ่ง ในสันตทสุตตรนั้นได้แสดงถึงเรื่องกรรมที่ว่า กรรมและครั้งกรรม ก็มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่ากรรม คือกายกรรม วจีกรรม ที่ชื่อว่าครั้งกรรม คือมโนกรรม

ครั้งที่ ๓๓ ชาติ ๖ (เพิ่มเติม)

จะแสดงเพิ่มเติม ฉฬภาภิชาติ ก่อน

คนในส่วนต่าง ๆ ของโลกมีวรรณะคือผิวต่างกัน เช่น ผิวดำ ผิวขาว ผิวเหลือง และมีการถือผิว เช่นคนผิวขาวที่ดูหมิ่นเหยียดหยามคนผิวดำ ทั้ง ๆ ที่ในปัจจุบันนี้ซึ่งต้องการให้ทุก ๆ คนในทุก ๆ ผิว มีสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์เสมอกัน ก็ยังมีข่าวว่า ได้มีการรังเกียจผิว เช่น ในชมพูทวีปสมัยโบราณ คืออินเดีย ปากีสถาน ในปัจจุบัน ก็ยังได้มีการแบ่งวรรณะเป็นอันมาก ในปัจจุบันนี้แม้จะต้องการไม่ให้มีการถือผิวกาย แต่ก็มีการแบ่งผิวทางการเมืองเกิดขึ้นอย่างรุนแรง การถือผิวต่าง ๆ นี้ ถ้ามีมูลเหตุเกิดจากผิวกายเพียงอย่างเดียวก็แก้ไขได้ง่าย แต่ถ้ามีมูลเหตุเกิดจากกิเลสภายในใจของตน เช่น อหังการ การทำให้เป็นเรา เช่นว่า เราต้องใหญ่โตข่มผู้อื่นลงให้ได้ ก็เป็นสิ่งที่แก้ยาก ฉะนั้น ผิวของใจนี้แหละจึงสำคัญกว่าผิวกาย เมื่อผิวของใจเป็นอย่างไร ก็แสดงออกมาเป็นอย่างนั้น เป็นดังนี้เหมือนกันแก่คนทุกชาติชั้นวรรณะ ศาสดานอกพระพุทธศาสนาก็ได้มีแสดงฉฬภาภิชาติคือชาติ ๖ พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงแบ่งบุคคลในโลกเป็น ๖ จำพวกตามผิวสีของใจ

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้เขียนเป็นภาพ อธิบายความหมายไว้ที่เสาศระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

๑. *กัณหาภิกษาคติ* ชาตiconคนดำ คือคนใจหยาบช้าทารุณ เช่นพรานใจบาปหยาบช้าต่าง ๆ ตลอดจนถึงการล่าฆ่าสัตว์เล่นเป็นการสนุก

๒. *নীลาภิกษาคติ* ชาตiconคนเขียว คือคนที่มีใจประกอบด้วยยุดิธรรมมากขึ้น เช่นพิจารณาก่อนจึงนำตัวไปลงโทษ

๓. *โลหิตาภิกษาคติ* ชาตiconคนสีเลือด คือคนที่มีจิตใจสูงขึ้น ใฝ่หาศาสนาที่ถูกต้องเหมือนดังกษัตริย์พราหมณ์พ่อค้าคนรับใช้กำลังเดินไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

๔. *หลิทาภิกษาคติ* ชาตiconคนสีเหลือง คือคนที่มีจิตใจบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น เช่นผู้มีศีลธรรม เปรียบเหมือนคนนุ่งขาวห่มขาวหรืออุบาสกอุบาสิกา

๕. *สุกกาภิกษาคติ* ชาตiconคนขาว คือคนที่มีปฏิบัติให้ละเอียดยิ่งขึ้นกว่าคฤหัสถ์เหมือนอย่างพระภิกษุสงฆ์ ฤๅษี หรือนักบวชผู้ปฏิบัติชอบทั่วไป

๖. *ปรมสุกกาภิกษาคติ* ชาตiconคนขาวอย่างยิ่ง คือท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหมด ได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย

รวมเรียกว่า *ณฬาภิกษาคติ* *อภิชาติ* ๖ ย่นลงเป็น ๓ คือ

๑. *กัณหา* คนดำ ได้แก่คนชั่วเพียงส่วนเดียว

๒. *กัณหสุกคะ* คนดำ ๆ ขาว ๆ ได้แก่คนทำชั่วบ้างดีบ้าง

๓. *สุกคะ* คนขาว ได้แก่คนที่บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว

คนสามัญทั่วไปอยู่ในประเภท ๒ คือคนที่ดำ ๆ ขาว ๆ แต่บางคนขาวแล้วค่อย ๆ ดำ เป็นคนต้นตรงปลายคด บางคนดำแล้วค่อย ๆ ขาว เป็นคนต้นคดปลายตรง พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมพระบารมีสูงขึ้นโดยลำดับ จึงได้ทรงเปลี่ยนผิวของใจให้สูงขึ้นจนถึงขาวอย่างยิ่ง จะเรียกว่า *ลอกผิวออกหมดก็ได้* เพราะว่าขาวอย่างยิ่งนั้นไม่ควรนับว่าสีอะไร

จะแสดงพระพุทธเจ้าพรรษาที่ ๑๑ *มโนรถปฐณี อรรถกถาขุททกนิกาย* กล่าวว่า

พระพุทธองค์เสด็จจำพรรษาที่ ๑๑ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาพา ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับภูเขาชื่อทักขินาคิริ ทางตอนใต้ของกรุงราชคฤห์ ใน*สารัตถัปปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย* กล่าวว่า ใกล้กับหมู่บ้านเอกนาพานี้ มีวิหารหรือวัดแห่งหนึ่งชื่อทักขินาคิริวิหาร ส่วนใน*มรุตตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์* กล่าวว่า ในพรรษาที่ ๑๑ พระพุทธองค์เสด็จจำพรรษา ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อนาลา ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับพระศรีมหาโพธิ์ ตำบลคยา และใน*เถรคาถา ขุททกนิกาย* กล่าวว่า หมู่บ้านนาลานี้เป็นบ้านเกิดของอุปกาชีวกซึ่งเป็นผู้ที่ได้พบพระพุทธองค์เป็นคนแรก หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นแสดงว่า เอกนาพากับนาลานี้เป็นสถานที่แห่งเดียวกัน แต่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา เรียกสถานที่แห่งนี้เป็น ๒ อย่าง คือบางครั้งก็เรียกว่า เอกนาพา แต่บางครั้งก็เรียกว่านาลา คงเป็นทำนองเรียกชื่อเต็มหรือเรียกชื่อย่อ ตำบลอันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านเอกนาพานั้นก็เรียกว่า ทักขินาคิริ เส้นทางจากกรุงสาวัตถีไปยังกรุงราชคฤห์นั้น ผ่านตำบลทักขินาคิริ พระพุทธองค์ได้เสด็จผ่านตำบลนี้ในระหว่างที่เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นมคธ โดยได้เสด็จประทับ ณ ทักขินาคิริวิหาร ในหมู่บ้านเอกนาพา ครั้งหนึ่งในระหว่างเสด็จจาริกอยู่ ณ ตำบลนี้เอง พระพุทธองค์ได้ทรงเทศนาโปรดกสิการทวาชะ และธัมมสวะพร้อมด้วยบิดา จนท่านทั้ง ๓ ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และได้บรรลุพระอรหัตในที่สุด

ครั้งหนึ่ง ในการเสด็จจาริกแคว้นมคธคราวนี้เอง พระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนาของชาวมคธ และทรงได้พระดำริรูปแบบจิวรสำหรับพระภิกษุ โดยเลียนจากรูปคันทนาของชาวมคธ พระอานนท์ก็เคยจาริกมาสู่ทักขินาคิริพร้อมด้วยภิกษุหนุ่มหมู่ใหญ่ซึ่งไม่ค่อยสำรวมนัก และสุดท้ายก็ได้พากันลาสิกขาไปจำนวนมาก เป็นเหตุให้พระอานนท์ถูกพระมหากัสสปะตำหนิว่ายังเป็นเด็ก ในเวลาต่อมาในภายหลัง ก็ได้พบเรื่องของพระปุราณะซึ่งอยู่ที่ทักขินาคิริพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ พระปุราณะได้ปฏิเสธไม่ยอมรับการทำสังคายนาครั้งแรกของพระมหากัสสปะ ณ กรุงราชคฤห์ แต่พอใจจะปฏิบัติตามธรรมเนียมที่ตนได้ฟังมา นันทมาตาเวพุกัณฑกีก้ออาศัยอยู่ในทักขินาคิริ พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะได้มาเยี่ยมเยียนครั้งหนึ่ง และนันทมาตาได้กล่าวถึงความอัศจรรย์ของธรรมของเธอ ๗ ประการให้พระเถระทั้ง ๒ ฟัง และในขณะที่

ที่พระสารีบุตรพำนักอยู่ที่ทักขินาคิรินี้เอง ก็ได้ฟังเรื่องราวความร้ายของธัญชาณี
พราหมณ์จากภิกษุรูปหนึ่ง และได้ไปโปรดธัญชาณีจนกลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา

อารามทูลสกขาดก พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงที่ทักขินาคิริ

กสิสูตรหรือกสิการทวาชสูตร^๑

ว่าด้วยศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ เป็นต้น

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พราหมณคาม ชื่อเอกนาพา
ในแคว้นทักขินาคิริชนบท สมัยนั้นกสิการทวาชพราหมณ์ประกอบไถประมาณ ๕๐๐
ในเวลาเป็นที่หว่านพืช ในครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จทรงบิณฑบาต
เสด็จเข้าไปยังที่การงานของกสิการทวาชพราหมณ์ ในเวลานั้นการเลี้ยงดูของกสิการ
ทวาชพราหมณ์กำลังเป็นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปถึงที่เลี้ยงดู ได้ประทับ
ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กสิการทวาชพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
ยืนอยู่เพื่อบิณฑบาต ก็ได้เข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์แลย่อมไถ
และหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วก็ย่อมบริโภค แม้พระองค์ก็จงไถและหว่าน ครั้นไถ
และหว่านแล้ว ก็จงบริโภคเถิด พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถและ
หว่านแล้ว ย่อมบริโภค พราหมณ์จึงถามว่า ข้าพระองค์ไม่แลเห็นแอก ไถ ฝาด
ปลูกหรือโคของท่านพระโคดมเลย ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพระโคดมตรัสอย่างนี้ว่า
แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้ว ย่อมบริโภค ลำดับนั้น กสิการทวาช
พราหมณ์ เท้าวปายาสลงในถาดสำริดใหญ่ ลำดับนั้นกสิการทวาชพราหมณ์ได้ทูลถาม
พระพุทธเจ้าว่า พระองค์ย่อมปฏิบัติว่าเป็นชวานา แต่ข้าพระองค์ไม่เห็นไถของพระองค์
ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอได้ตรัสบอกไถแก่ข้าพระองค์ โดยวิธีที่ข้าพระองค์พึงรู้จัก
ของพระองค์

^๑ ส. ส. ๑๕/๖๗๑-๖๗๖/๒๕๓-๒๕๕; พ. ส. ๒๕/๒๙๗-๓๐๑/๓๔๐-๓๔๓.

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าศรัทธาของเราเป็นพีช ความเพียรของเราเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริของเราเป็นงอนไถ ใจของเราเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและปฏัก เราคุ้มครองกาย คุ้มครองวาจา สรรวมในอาหารในท้อง ย่อมกระทำการถอนหญ้าคือการกล่าวไม่ให้คลาดด้วยสัจจะ ความสงบเสงี่ยมของเราเป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลส ความเพียรของเรานำธุระไปเพื่อธุระ นำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ความเพียรของเรานำแอกไปเพื่อแอก นำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ไม่หวนกลับมา ย่อมถึงสถานที่ที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก การไถนานั้นเราไถแล้วอย่างนี้ การไถนานั้นย่อมมีผลเป็นอมตะ บุคคลไถนานั้นแล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ลำดับนั้น กสิการทวาชพราหมณ์เฒ่าชวปายาสลงในถาดสำริดใหญ่ แล้วน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ขอท่านพระโคตมเสวยชวปายาสเถิด เพราะพระองค์เป็นชวานา ย่อมไถนาอันมีผลไม่ตาย พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าเราไม่ควรบริโภคโภชนะที่ซบกล่อมได้มา ข้อนี้ไม่ใช่ธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เห็นอยู่โดยชอบ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงห้ามโภชนะที่ซบกล่อมได้มา เมื่อธรรมมีอยู่ การแสวงหานี้เป็นความประพฤติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เชิญท่านบำรุงพระชินาสพ ผู้บริสุทธ์ด้วยคุณทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ผู้มีความคะนองอันสงบแล้ว ด้วยข้าวและน้ำอย่างอื่นเถิด เพราะว่าเขตนั้นเป็นเขตของบุคคลผู้มุ่งบุญ พราหมณ์ได้กราบทูลถามว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระองค์จะเป็นผู้ถวายชวปายาสให้แก่ใคร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราย่อมไม่เห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ผู้บริโภคชวปายาสนั้นแล้ว จะพึงให้ย่อยได้โดยชอบ นอกจากตถาคตหรือสาวกของตถาคตเลย ถ้าอย่างนั้นท่านจงทิ้งชวปายาสนั้นเสีย ในที่ปราศจากของเขียว หรือจมนลงในน้ำซึ่งไม่มีตัวสัตว์เกิด ลำดับนั้น กสิการทวาชพราหมณ์เฒ่าชวปายาสนั้นให้จมนลงในน้ำอันไม่มีตัวสัตว์ พอชวปายาสนั้นอันกสิการทวาชพราหมณ์เทลงในน้ำ ก็มีเสียงดัง จิจจิจุวะ จิจุจิจุวะ เป็นควันกลุ่มโดยรอบ เหมือนดังก้อนเหล็กอันบุคคลเผาให้ร้อนตลอดวัน ทิ้งลงในน้ำ มีเสียงดังจิจจิจุวะ จิจุจิจุวะ เป็นควันกลุ่มโดยรอบ ฉะนั้น

ลำดับนั้น กสิการทวาชพราหมณ์สลัดใจ มีชนชูชัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วกราบทูลว่า ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เหมือนดังหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืดโดยหวังว่าคนมีจักษุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตจำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป ขอข้าพระองค์ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระโคตมผู้เจริญเถิด กสิการทวาชพราหมณ์ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไม่นาน ก็หลีกออกจากหมู่ อยู่แต่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่ช้านักก็ทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชโดยชอบต้องการนั้นด้วยปัญญา ยั้งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านกสิการทวาชพราหมณ์ได้เป็นพระอรหันตรูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

ครั้งที่ ๓๔

อรรถกถาของกสิสูตรบางตอน

จะแสดงอรรถกถาของกสิสูตรบางตอนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยพรหมณคามาชื่อว่า เอกนาพะ หรือเอกนาพา ในมคธรัฐ ทรงรอคอยความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของพรหมณในทักษิณาคิริวิหาร จึงได้ทรงตรวจดูอุปนิสัยของผู้ที่จะทรงสั่งสอน อันเป็นกิจประจำวันของพระพุทธเจ้า ได้ทรงเห็นว่าพรหมณมีอินทรีย์แก่กล้า และเป็นเวลาเหมาะที่เสด็จไปโปรดได้ จึงเสด็จไปโปรดดังที่ได้แสดงแล้ว และในอรรถกถานี้ได้แสดงถึงกิจประจำวันของพระพุทธเจ้าว่ามี ๕ อย่าง คือ กิจในปุเรกัต ก่อนภัตตาหาร ๑ กิจในปัจจุบันภัต ภายหลังภัตตาหาร ๑ กิจในปุริมยาม ๑ กิจในมัชฌิมยาม ๑ กิจในปัจจุบันยาม ๑ ใน ๕ อย่างนั้น กิจในปุเรกัตคือก่อนภัตดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงลุกขึ้นแต่เช้าทีเดียว ทรงทำบริกรรมพระวรกาย มีบ้วนพระโอษฐ์ เป็นต้น เพื่ออนุเคราะห์ ภิกษุผู้ปฏิบัติและเพื่อสำราญพระวรกาย แล้วทรงให้เวลาล่วงไป ณ เสนาสนะที่สงบจนถึงเวลาเสด็จภิกขาจาร ถึงเวลาเสด็จภิกขาจารก็ทรงนุ่งสบง คาดประคดเอว แล้วทรงห่มจีวร ทรงถือบาตร บางครั้งเสด็จพระองค์เดียว บางคราวแวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปยังคามหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต บางครั้งก็เสด็จเข้าไปตามปกติ บางครั้งก็มีปาฏิหาริย์หลายอย่างเป็นไปอยู่ คือเมื่อพระโลกนาถเสด็จออกบิณฑบาต ลมอ่อนพัดชำระแผ่นดินไปข้างหน้า เมฆฝนหลังน้ำลงเป็นหยด ๆ ให้ละอองในหนทางสงบ กันเป็นพदानอยู่เบื้องบน ลมอีกอย่างพัดเอาดอกไม้มา เบื้องบนเกลี่ยลงในหนทาง ภูมิประเทศที่สูงขึ้นก็ต่ำลง ภูมิประเทศที่ต่ำลงก็สูงขึ้น

ในสมัยทอดพระบาทลง พื้นแผ่นดินย่อมเรียบเสมอ ดอกปทุมที่เป็นสุขสัมผัสย่อมรับพระบาท พอพระองค์ทรงวางพระบาทชวาทในเสาเชื่อน รัศมีมีพระณะ ๖ ชานอกจากพระสรีระ กระทำเรือนยอดปราสาทให้มีสีเลื่อมพรายด้วยน้ำทอง และให้เป็นเหมือนเวดล้อมด้วยแผ่นผ้าอันวิจิตร ชานไปข้างโน้นข้างนี้ ข้างม้าและวิหคเป็นต้นยืนอยู่ในที่ของตน ๆ ส่งเสียงด้วยอาการอันไพเราะ ดนตรีมีกลองและพิณเป็นต้น และอาภรณ์ที่สวมกายพวกมนุษย์อยู่ก็เป็นอย่างนั้น ด้วยสัญญาณนั้นพวกมนุษย์ย่อมรู้จักกันว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้ามาบิณฑบาตในที่นี้ พวกเขานุ่งห่มเรียบร้อย ถือของหอมและดอกไม้ เป็นต้นนอกจากเรือน เดินไประหว่างถนน บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดอกไม้ เป็นต้นโดยเคารพ ถวายบังคมแล้วทูลขอว่า ขอพระองค์โปรดประทานภิกษุแก่พวกข้าพระองค์ ๑๐ รูป แก่พวกข้าพระองค์ ๒๐ รูป แก่พวกข้าพระองค์ ๑๐๐ รูป รับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ให้ปูอาสนะต้อนรับโดยเคารพ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทรงตรวจดูสันดานของมนุษย์เหล่านั้น แล้วทรงแสดงธรรมอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์ห่มหาชน โดยประการที่ชนบางพวกดำรงอยู่ในสราณคมณ์ บางพวกดำรงอยู่ในศีล ๕ บางพวกดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล สกทาคามีผล และอนาคามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกบวชแล้ว ดำรงอยู่ในพระอรหัตซึ่งเป็นผลอันเลิศ ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จไปยังพระวิหาร ประทับนั่งเหนือบวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ในโรงกลมใกล้พระคันธกุฎี ทรงรอกคอยให้ภิกษุทั้งหลายฉันเสร็จ ต่อแต่นั้นเมื่อภิกษุทั้งหลายฉันเสร็จ ภิกษุอุปัฏฐากก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปในพระคันธกุฎี นี่เป็นกิจในปุเรกัตคือก่อนกัต เป็นอันดับแรก

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำกิจในปุเรกัตอย่างนี้แล้ว ประทับนั่งในที่บำรุงที่พระคันธกุฎี ทรงให้ทาพระบาท แล้วประทับยืนบนตั้งรองพระบาท ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาท ให้ถึงพร้อมเกิด การอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก การได้อัตภาพเป็นมนุษย์หาได้ยาก การถึงพร้อมด้วยศรัทธาหาได้ยาก การบรรพชาหาได้ยาก การฟังพระสัทธรรมหาได้ยาก ดังนี้ ในที่นั้นบางพวกทูลถามกรรมฐานกับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานกรรมฐานอันเหมาะแก่จริยาของภิกษุเหล่านั้น แต่นั้นภิกษุ

ทั้งหมดถวายบังคมแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ของตน ๆ บางพวกไปสู่น้ำ บางพวกไปสู่นอนไม้ บางพวกไปสู่น้ำเป็นต้นแห่งใด แห่งหนึ่ง บางพวกไปสู่น้ำจืดจุ่มหาราชิกา บางพวกไปสู่น้ำขุ่นสวัตตี ดังนี้แล ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้าพระองค์ทรงมีพระพุทธรูปประสงค์ ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสี่หยาสน์ครุหนึ่งโดยพระปรศุ์เบื้องขวา ลำดับนั้น พระองค์ ทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า ทรงลุกขึ้นตรวดดูโลกในภาคที่ ๒ ในภาคที่ ๓ ในบ้านหรือนิคม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปอาศัยประทับอยู่ในปุเรภตคือในเวลา ก่อนภัต มหาชนถวายทาน ในปัจฉาภัตคือภายหลังภัต เขาหมู่หม่มเรียบริ้อย ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ประชุมกันในวิหาร ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปด้วย ปาฏิหาริย์อันเหมาะสมแก่บริษัทที่ประชุมกัน ประทับนั่งเหนือบรรพตอาสน์ที่เขา ปูลาดไว้ในธรรมสภาแสดงธรรมสมควรแก่กาลสมควรแก่สมัย ครั้นทรงทราบเวลา จึงทรงส่งบริษัทไป มนุษย์ทั้งหลายพากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วหลีกไป นี้เป็นกิจในปัจฉาภัต ภายหลังภัต

ครั้นพระองค์เสร็จกิจในปัจฉาภัต ภายหลังภัตอย่างนี้แล้ว ถ้ามีพระประสงค์ จะไสรจสรงพระวรกาย ทรงลุกจากพระพุทธรูปอาสน์ เสด็จเข้าซุ้มเป็นที่สรง ทรงทำพระวรกายให้เหมาะแก่ฤดูกาลด้วยน้ำที่อุปัฏฐากจัดถวาย ฝ่ายอุปัฏฐากได้นำพุทธรูปอาสน์ มาปูไว้ในบริเวณพระคันธกุฎี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งผ้าที่ย้อมแล้ว ๒ ชั้น คาดประคดเอว ทำฉเวียงบ่า เสด็จมาประทับอยู่ ณ ที่นั้น นิ่งอยู่ครุหนึ่งแต่พระองค์เดียว ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมาจากที่นั้น ๆ ไปยังที่อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกถามปัญหา บางพวกขอกรรมฐาน บางพวกขอฟังธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นให้สำเร็จ ให้ปุริมยามคือกลางคืนยามที่ ๑ ล่วงไป นี้เป็นกิจในปุริมยาม

ก็ในเวลาทีกิจในปุริมยามสิ้นสุดลง เมื่อภิกษุทั้งหลายถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วหลีกไป เหล่าเทวดาในหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้นได้โอกาสเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถามปัญหาตามที่แต่งตั้ง เร็วที่สุดถามถึงอักขระทั้ง ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแก้ปัญหาลงของเทวดาเหล่านั้น ก็ให้มัชฌิมยามล่วงไป นี้เป็นกิจในมัชฌิมยาม คือยามกลางของราตรี

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแบ่งปัจฉิมยามคือยามสุดท้ายของราตรีออกเป็น ๓ ส่วน แล้วทรงให้ส่วนหนึ่งล่วงไปด้วยการจงกรม เพื่อจะทรงปลดเปลื้องความบอบซ้ำแห่งพระวรกาย ซึ่งถูกการนั่งจำเดิมแต่ปัจฉิมภัต ภายหลังภัตบิณฑน์ ในส่วนที่ ๒ พระองค์เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสหัสยาสนโดยพระปรัตว์เบื้องต้น ในส่วนที่ ๓ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อทรงเห็นบุคคลผู้ได้สร้างบุญญาริการไว้ โดยคุณมีทานและศีลเป็นต้น ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้า ในปางก่อนทั้งหลาย นี่เป็นกิจในปัจฉิมยาม ยามสุดท้าย

แม้ในกาลนั้นเอง พระองค์ตรวจดูอย่างนี้ ทรงเห็นกสิการทวาทพราหมณ์ ถึงพร้อมด้วยธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตแล้ว ทรงทราบว่ เมื่อเราไปในที่นั้น จักมีการพูดจากัน เมื่อจบการพูดจากัน พราหมณ์นั้นฟังธรรมเทศนาแล้ว พร้อมด้วยบุตรและภรรยา จักตั้งอยู่ในสภาวะ ๓ จักหว่านทาน ภายหลังจะออกบรรพชา จักบรรลุพระอรหัต ดังนี้ จึงเสด็จไปในที่นั้น ทรงตั้งเรื่องขึ้น แล้วทรงแสดงธรรม

อนึ่ง ในปัจฉิมยามแห่งราตรีนี้ ในอรรถกถาอีกอรรถกถาหนึ่งได้แสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหของเวทดาเหล่านั้นอยู่จนถึงมัชฌิมยาม ต่อจากนั้น ทรงกระทำปัจฉิมยามให้เป็น ๔ ส่วน ส่วนที่ ๑ ทรงอธิษฐานจงกรม ส่วนที่ ๒ เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จสหัสยาสนโดยพระปรัตว์เบื้องต้น ส่วนที่ ๓ ทรงยังเวลาให้ล่วงไปด้วยผลสมาบัติ ส่วนที่ ๔ ทรงข้ามหากรูณาสมาบัติ ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อทรงตรวจดูสัตว์ผู้มีธลีในจักขุน้อยหรือมีธลีในจักขุมากเป็นต้น นี้รวมเข้าในปัจฉิมภัตกิจ กิจภายหลังภัต

ฉะนั้น ในการบอกวัตร จึงได้มีแต่งเป็นบทสวดของพระพุทธกิจของพระพุทธเจ้าไว้ว่า

บุพพณฺเฑ ปิณฺฑทปาตญฺจ	ปิณฺฑทปาตในเวลาเช้า
สายณฺเฑ ธมฺมทสนฺนํ	ทรงแสดงธรรมในเวลาเย็น
ปโทเส ภิกฺขุโอรวาทํ	ทรงโอวาทภิกษุในเวลาพลบค่ำ
อฑฺฒมฺรตฺเต เทวปญฺหนํ	ทรงแก้ปัญหเวทดาในเวลาเที่ยงคืน

ปัจจุบัน เว คเต กาเล ภพพาวพเพ วิโลกนั เมื่อกาลเวลาถึงเข้าตู่ ทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้ควรที่จะทรงโปรดหรือไม่ควรที่จะทรงโปรด

พระมุนีผู้เป็นบุคคลเลิศในโลกทรงชำระกิจมีอย่าง ๕ เหล่านี้ ซึ่งมีเป็นภาษาบาลีว่า *เอเต ปญจวิเท กิจเจ วิโสธติ มุนิปุญฺคโว*

อนึ่ง แม้จิรวที่เราทั้งหลายใช้กันอยู่นี้ ก็เป็นแบบที่พระอานนท์ได้คิดถวายที่ทักษิณาคิริชนบท ซึ่งมีแสดงไว้ว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระนครราชคฤห์ตามพระพุทธาภิรมย์แล้วเสด็จพระดำเนินไปทางทักษิณาคิริชนบท พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนาของชาวมคธ ซึ่งเขาพูนดินขึ้นเป็นคันนาสี่เหลี่ยม พูนคันนายาวทั้งด้านยาวและด้านกว้าง พูนคันนาคันในระหว่าง ๆ ด้วยคันนาสั้น ๆ พูนคันนาเชื่อมกันตั้งทาง ๔ แพร่งตามที่ซึ่งคันนากับคันนาม่านตัดกันไป ครั้นแล้วรับสั่งกับท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ เธอเห็นนาของชาวมคธซึ่งเขาพูนดินขึ้นเป็นคันนาสี่เหลี่ยม พูนคันนายาวทั้งด้านยาวและด้านกว้าง พูนคันนาคันในระหว่าง ๆ ด้วยคันนาสั้น ๆ พูนคันนาเชื่อมกันตั้งทาง ๔ แพร่งตามที่ซึ่งคันนากับคันนาม่านตัดกันไปหรือไม่ พระอานนท์กราบทูลว่า เห็นพระพุทธเจ้าข้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เธอสามารถแต่งจิรวของภิกษุทั้งหลายให้มีรูปร่างนั้นได้หรือไม่ พระอานนท์กราบทูลว่า สามารถพระพุทธเจ้าข้า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ทักษิณาคิริชนบทตามพระพุทธาภิรมย์แล้วเสด็จกลับมายังพระนครราชคฤห์อีก ครั้งนั้นท่านพระอานนท์แต่งจิรวสำหรับภิกษุหลายรูป ครั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรจิรวที่ข้าพระพุทธเจ้าแต่งแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำ ธรรมิกถาในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดขึ้นนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า อานนท์เป็นผู้ฉลาด อานนท์เป็นผู้เจ้าปัญญา อานนท์ได้ทราบซึ่งถึงเนื้อความแห่งถ้อยคำที่เรากล่าวย่อได้โดยกว้างขวาง อานนท์ทำผ้าชื่อว่ากุสิบ้างทำผ้าชื่อว่าอัทมกุสิบ้าง ทำผ้าชื่อมณฑลบ้าง ทำผ้าชื่ออัทมมณฑลบ้าง ทำผ้าชื่อวิฏฐะบ้าง

ทำผ้าซื่ออนุวิวิฏฐะบ้าง ทำผ้าซื่อคิเวยยกะบ้าง ทำผ้าซื่อซังเหมยยะบ้าง และทำผ้าซื่อพาหั้นตะบ้าง จีวรจักเป็นผ้าซึ่งตัดแล้ว เศร้าหมองด้วยคัสตรา สมควรแก่สมณะและพวกคัสตรูไม่ต้องการ เรานุญาตผ้าสังฆาฏิตัด ผ้าอุตตราสงค์คือจีวรตัด ผ้าอันตราสกคือสบงตัด

และในวินัยมุขเล่ม ๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายจีวรไว้ว่า “จีวรนั้นโปรดให้ตัดเอาอย่างคันทนาของชาวมคธ คือว่า เป็นกระทงมีเส้นคั้น กระทงใหญ่เรียกว่า มณฑล กระทงน้อยเรียกว่า อัทฒมณฑล มีเส้นคั้นในระหว่างดุกคันทนาขวางเรียกว่า อัทฒกุสิ รวมมณฑล อัทฒมณฑล และอัทฒกุสิเรียกว่า ชัณฑ์ ในระหว่างชัณฑ์และชัณฑ์ มีเส้นคั้นดุกคันทนายืนเรียกว่า กุสิ จีวรผืนหนึ่งให้มีชัณฑ์ไม่น้อยกว่า ๕ เกินกว่านั้นใช้ได้ แต่ให้เป็นชัณฑ์ขอน คือ ๗ ๙ ๑๑ ชัณฑ์มากควรใช้ในยามหาผ้าขึ้นใหญ่ไม่ได้ ผ้าขอบจีวรเรียกว่า อนุวาต ชัณฑ์เหล่านั้นยังเรียกชื่อต่างกันไปอีก ชัณฑ์กลาง เรียกชื่อว่า วิวิฏฐะ ชัณฑ์ริมทั้ง ๒ ข้างชื่อว่า อนุวิวิฏฐะ อีกอย่างหนึ่งเฉพาะ ๕ ชัณฑ์ ชัณฑ์กลางชื่อคิเวยยกะ เพราะเมื่อห่มจีวร อัทฒมณฑลของชัณฑ์นั้นอยู่ที่คอ ชัณฑ์ถัดออกมา ๒ ข้างชื่อซังเหมยยะ เพราะอัทฒมณฑลของ ๒ ชัณฑ์นั้น อยู่ที่ข้างในเวลาห่ม ชัณฑ์ถัดออกมาอีกทั้ง ๒ ข้างชื่อพาหั้นตะ เพราะอัทฒมณฑลของทั้ง ๒ ชัณฑ์นั้นอยู่ที่แขนในเวลาห่ม

ฝ่ายพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า คิเวยยกะเป็นแผ่นผ้าเย็บทาบลงไปที่ตรงหุ้มคอ ซังเหมยยะเป็นแผ่นผ้าเย็บทาบลงไปที่ตรงข้างที่ตรงข้าง คิเวยยกะ และซังเหมยยะตามอรรถกถานัยนั้นน่าจะเห็นได้ว่า ได้แก่อนุวาตด้านบนและด้านล่างโดยลำดับกันมากกว่าแผ่นผ้าอันเย็บทาบลงต่างหาก ถ้าสันนิษฐานตามทางนี้ พาหั้นตะก็พึงได้แก่อนุวาตด้านสกัดทั้ง ๒ อย่างไรชอบแก่เหตุ ข้าพเจ้าขอฝากนักวินัยให้พิจารณาต่อไป”

ครั้งที่ ๓๕

สรุปพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาใหญ่ในโลก มีผู้นับถือมาก มีกำเนิดมาแต่ พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก ได้ทรงพระราชทานขึ้น ในโลก พระพุทธเจ้านั้นมีพุทธประวัติเป็นหลักฐานเป็นที่รับรองนับถือกันทั่วไป ว่าได้มีพระองค์จริงอยู่ในโลกเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว และเมื่อกาลล่วงไป ก็ได้แยกออกเป็น นิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ นิกายฝ่ายเถรวาทและมหายาน หรือ ทักขิณนิกาย นิกายฝ่ายใต้ และอุตตรนิกาย นิกายฝ่ายเหนือ หรือเถรวาทและอจาริยวาท หรือว่า หินยานและมหายาน และในนิกายใหญ่ทั้ง ๒ นี้ ยังแตกออกเป็นนิกายย่อยต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก ดังในประเทศไทยเราในบัดนี้ก็นับถือฝ่ายเถรวาท คือทักขิณนิกายหรือ หินยาน อันเป็นชื่อที่ฝ่ายมหายานตั้งให้ ซึ่งปฏิบัตินับถือตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติไว้แต่เดิมมา ไม่ได้มีการแก้ไข และนิกายนี้ที่เรียกว่าเถรวาทนั้นก็เพราะการมีวาทะคือถ้อยคำเคร่งครัดตามที่พระเถระในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังจาก พุทธปรินิพพานเพียง ๒-๓ เดือน ซึ่งได้มีมติรับตามญัตติของประธานสังคายนาครั้งที่ ๑ นั่นคือพระกัสสปเถระ ที่เสนอไม่ให้ถอนแม่เหล็กขาบทเล็กน้อยตามที่ได้มีพระพุทธานุญาตไว้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเถรวาท และฝ่ายมหายานเรียกว่า หินยาน แปลว่า ยานเล็ก ยานคับแคบ ไม่ดี เพราะเหตุว่าไม่แก้ไขพระธรรมวินัย ไม่ยกเลิกสิกขาบทแม่เล็กน้อยตามพระพุทธานุญาตเอาไว้เมื่อใกล้ปรินิพพานนั้น เมื่อแผ่ไปในนานาประเทศ จึงมักจะไม่สะดวก ทำให้คนนับถือน้อย ตรงกันข้ามฝ่ายมหายานนั้นไม่รับรองข้อตกลงของพระสงฆ์ที่สังคายนาครั้งที่ ๑ นั้น จึงได้ยกเลิกสิกขาบทเล็กน้อยเป็นต้น แก้ไข

ไปตามควรแก่ภูมิประเทศนั้น ๆ ซึ่งการยกเลิกแก้ไขนั้นก็อาจจะเพื่อความสะดวกของ
ตนเองผู้ที่เข้ามาบวชเรียนนั้นมากกว่า เพราะฉะนั้น จึงปรากฏว่า เมื่อกาลล่วงมาถึง
บัดนี้ พระพุทธศาสนาสายเถรวาทก็ยังคงมีความมั่นคงและมีผู้นับถือมาก ทั้งก็ปรากฏว่า
เป็นที่นิยมของผู้รู้ทั้งหลายว่า ได้รับความพระธรรมวินัยที่เป็นของเดิมไว้ได้ ทำให้บุคคลใน
บัดนี้ทราบว่ ในครั้งพุทธกาลนั้นพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้อย่างไร และพระภิกษุสงฆ์
ในนิกายเถรวาทนั้นก็ยังคงปฏิบัติเหมือนอย่างในครั้งพุทธกาล ยังคงใช้ผ้าไตรจีวรย้อม
ด้วยน้ำฟาดตามที่ได้ทรงบัญญัติในพระวินัย และในฝ่ายเถรวาทนี้ ก็มีคัมภีร์อันเป็นชั้น
ดั้งเดิมที่จารึกไว้เป็นตัวอักษรคือพระไตรปิฎก ที่จารึกในลังกาหลังพุทธปรินิพพาน
๔๐๐-๕๐๐ ปี อันนับว่าไม่นานนัก และก็ปรากฏในตำนานว่า ได้มีพระภิกษุเถระได้
ช่วยกันจำทรงไว้ทั้งหมดหรือว่าบางส่วน เพราะฉะนั้น ถึงคราวทำสังคายนาครั้งหนึ่ง ๆ
ก็สามารถเลือกเอาพระภิกษุเถระที่จำทรงได้ทั้งหมดหรือจำทรงได้ในส่วนนั้น ๆ มารวม
กันหลาย ๆ หนึ่งร้อยรูป จนถึงหนึ่งพันกว่ารูป แล้วก็ทำสังคายนา ชำระว่าของใครเป็น
ที่รับรองว่าถูกต้องของที่ประชุม แล้วก็บอกกล่าวจำทรงกันต่อมา ถ่ายทอดกันมา
ดังนี้ จนถึงจารึกลงเป็นตัวอักษร และเป็นคัมภีร์ชั้นที่ ๑ ที่นับถือกันว่า บรรลุถ้อย
คำสั่งสอนที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าไว้ได้สมบูรณ์ที่สุด จึงเป็นคัมภีร์ชั้น
ที่ ๑ ในพระพุทธศาสนาอันเรียกว่า *ชั้นบาลี* แปลว่า ขอบเขตที่แบ่งปันนาของชาวนา
คือคันทนาที่กินว่านาของใคร ของใครแค่ไหน แม้คำจารึกพระพุทธพจน์ดังที่กล่าวนี้
ก็เป็นเครื่องกันเอาพระพุทธวจนะและพระพุทธปาพจน์คือพระธรรมวินัยเข้ามาไว้ว่า
ตามที่ได้จารึกไว้ทั้งปวงนั้นก็พระพุทธานุชาตบ้าง สวากาณัติบ้าง เทวดาภาษิตบ้าง
ทั้งที่เป็นส่วนได้ตอบ และทั้งที่เป็นคำสอนล้วน ๆ

เพราะฉะนั้น คัมภีร์พระไตรปิฎกชั้นบาลีนี้ จึงเป็นคัมภีร์ที่เหมือนอย่างเป็น
นาที่มีคันทนากันเป็นขอบเขตเอาไว้ดังกล่าว และมีคัมภีร์อธิบายคัมภีร์ชั้นบาลีเรียกว่า
อรรถกถา มีคัมภีร์อธิบายอรรถกถาออกไปอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า *ฎีกา* แล้วมีคัมภีร์อธิบาย
ฎีกาออกไปอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า *อนุฎีกา* แล้วยังมี *ปกรณ* คือข้อความที่เขียนขึ้นรจนา
ขึ้นทำขึ้นพิเศษต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาได้
มีคัมภีร์อย่างสมบูรณ์ เป็นที่ตั้งแห่ง *ปริยัติธรรม* คืออัมมะที่ฟังเรียนรู้ เพื่อ *ปฏิบัติธรรม*
คืออัมมะที่ฟังปฏิบัติรู้ และเพื่อ *ปฏิบัติธรรม* คืออัมมะที่ฟังรู้แจ้งแทงตลอด เป็นมรรคผล

นิพพานเป็นที่สุด และได้มีพุทธบริษัท เดิมก็มีพุทธบริษัท ๔ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แต่ในปัจจุบันนี้ในสายเถรวาทนี้ ภิกษุณีได้หมดไปพร้อมทั้งสามเณรี ในฝ่าย บรรพชิตคือผู้บวชจึงมีภิกษุและสามเณร ฝ่ายคฤหัสถ์ก็มีอุบาสกอุบาสิกา และมีเรียก แยกออกไปอีกเป็นพุทธมามกะ พุทธมามิกา รวมกันทั้งหมดก็เป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งนับถืออยู่ในโลกนี้เป็นจำนวนมาก ก็รวมทั้งหมดนี้แหละคือพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น พระพุทธศาสนานี้จึงกินความกว้าง คลุมทั้งหมด ทั้งที่เป็นศาสนาคือ คำสั่งสอน เป็นศาสนาคัมภีร์ ทั้งที่เป็นบุคคล เป็นศาสนบุคคล ทั้งที่เป็นวัตถุ เป็นศาสน วัตถุ ต่าง ๆ อีกมากมาย การเรียนพุทธศาสนานี้จึงต้องมีการตั้งหลักสูตรสำหรับผู้เรียน คือเอาจำเพาะในด้านที่เป็นศาสนา คัมภีร์ ศาสนปกรณก็คือคัมภีร์ ถ้าจะเรียนกันหมด ก็ต้องเรียนให้จบพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกาทั้งหลาย แต่ว่าการจะเรียนให้ จบทั้งหมดนั้นจะต้องใช้เวลามาก ผู้ที่มุ่งบวชน้อย เช่นมุ่งบวชเรียนเพียง ๓ เดือน เศษ ๆ ไม่สามารถจะเรียนดั่งนั้นได้ จึงต้องมีหลักสูตร ดังหลักสูตร *นวกภูมิ* หรือนับ ว่า เป็นนักธรรมตรีหรือธรรมศึกษาตรี เลือกคัดเอาข้อธรรมต่าง ๆ จากพระไตรปิฎก พร้อมทั้งพระวินัย ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม พระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงทำ ไว้เป็นหนังสือ *นวโกวาท* ซึ่งมีพระวินัยที่เป็นส่วน *อาทิพรหมจารียกาสิกขา* มาใน พระปาติโมกข์ กับหมวดธรรม *ทุกะ* หมวด ๒ จนถึงหมวด *คิหิปฏิบัติ* เป็นส่วน ธรรมวินัย แล้วก็มีพุทธประวัติ แล้วก็มีการชำระพิภักให้แต่งกัน ซึ่งอาจจะเรียน ให้จบในชั่วเวลาประมาณ ๓ เดือนกว่า ๆ นี้ได้ และผู้ที่เรียนต่อไปก็มีนักธรรมโท ธรรมศึกษาโท นักธรรมเอก ธรรมศึกษาเอก ก็ยุติว่าเป็นอันจบหลักสูตรที่ตั้งไว้สำหรับ ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาในด้านคัมภีร์หรือปกรณ

ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ก็มีการเรียนภาษาบาลีหรือภาษามคร ภาษาของชาวมคร ที่ใช้จารึกพระพุทธวจนะ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนพระพุทธศาสนานั้น ได้ทรงเริ่มแผ่ ศาสนาขึ้นที่แคว้นมคธ ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ ในขณะที่ทรงแผ่ศาสนาในแคว้น มคธนั้น ก็คงจะทรงใช้ภาษาของชาวมคร แต่เมื่อเสด็จไปแผ่ศาสนาในแคว้นต่าง ๆ ตลอดเวลา ๔๕ ปี ที่ประมวลมา ๗ แคว้นหรือ ๗ รัฐ ได้ทรงสอนพระพุทธศาสนา แก่กลุ่มชนเป็นอันมาก และจะต้องทรงพูดภาษาที่เขาเข้าใจ ก็คงจะต้องทรงใช้ภาษา ของชาวแคว้นนั้น ๆ ที่เขาเข้าใจกัน เพราะปรากฏว่าในอินเดียเดี่ยวนั้นมีภาษาต่าง ๆ

เป็นอันมากที่ใช้พูดกันอยู่ ฉะนั้น ในการทำสังคายนาครั้งที่จารึกเป็นตัวอักษรนั้น ก็จะต้องตกลงกันในพระเถระที่กระทำสังคายนาว่าจะใช้ภาษาไหน บัญญัติขึ้นมาให้แน่นอนกันสักภาษาหนึ่งในบรรดาภาษาทั้งหลายที่ใช้พูดกัน และในเมืองทั้งหลายที่เสด็จไปแผ่ศาสนา ก็ยุติว่าให้ใช้ภาษามคธที่เรียกว่า มาคธี แต่เพียงภาษาเดียวในการจารึกพระไตรปิฎกลงไป เพื่อสะดวกในการที่จะศึกษาจำทรงพระพุทธรัจจะกันต่อไป ถ้าหากว่าไม่บัญญัติลงไปกันให้แน่นอนแล้ว ก็จะทำให้เกิดความพัวพัน จึงต้องบัญญัติกันแต่เพียงภาษาเดียว คือภาษาของชาวมคธที่เรียกว่า มาคธี เพราะฉะนั้น ภาษาที่จารึกพระไตรปิฎกแม้จะเป็นภาษามาคธี แต่ก็เรียกกันว่าภาษาบาลีตามชื่อคัมภีร์ชั้นบาลีตามที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น เพราะฉะนั้น ทั้งพระภิกษุสามเณรและทั้งคฤหัสถ์ที่มุ่งจะอ่านภาษาบาลีออก และที่จะได้รักษาพระพุทธศาสนาต่อไป จึงมีการเรียนภาษาบาลีกันมาในทุกประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาสายเถรวาทที่จารึกลงเป็นภาษาบาลีนี้จัดเป็นหลักสูตรในประเทศไทยที่ใช้กันบัดนี้ก็ตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๙ เป็นอันว่าจบหลักสูตร สามารถจะอ่านพระไตรปิฎกเข้าใจ และก็มีตำรับตำราที่จะศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

และจะขอแทรกด้วยว่า ในสยามมหายานนั้นก็มีการรวบรวมคัมภีร์เหมือนกัน ก็มีสังคายนาเหมือนกัน แต่เมื่อสังคายนานั้น ได้จารึกเป็นภาษาสันสกฤต ไม่ใช่ภาษามคธ ภาษาสันสกฤตนั้นก็กล่าวได้ว่า เป็นภาษาดำราที่ชาวอินเดียซึ่งเป็นผู้ศึกษาทุกหัวเมืองของอินเดีย ก็เรียนภาษาสันสกฤตกันอยู่ พระเวทของพราหมณ์ก็เป็นภาษาสันสกฤต

อนึ่ง แม้ว่าจะมีหลักสูตรที่ศึกษาได้น้อยวันที่สุด ก็คือหลักสูตรนวกภูมิหรือนักธรรมตรีดังกล่าว ซึ่งทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาทางพระคัมภีร์อันเป็นปริยัตินในขอบเขตที่จำกัดตามเวลาและตามหนังสือ ตามหลักสูตรที่ศึกษา ผู้ที่ศึกษาแล้วตั้ง เช่นที่เข้ามาบวชเรียนชั่วระยะเวลา ๓ เดือนที่ศึกษากันอยู่นี้ ต่อไปเมื่อต้องการจะศึกษาให้รู้มากกว่า ก็ต้องหาหนังสือดู ตำรับตำราดู ให้มีความรู้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ว่าแม้เพียงที่ศึกษาในชั้นนวกภูมินี้ ก็มีหัวข้อธรรมที่ศึกษาอยู่เป็นอันมาก

หากจะถามว่า พระพุทธศาสนาสอนอย่างไร การที่จะตอบให้รวบรัดก็ต้อง

พิจารณา แต่ว่าเมื่อพิจารณาแล้วก็อาจที่จะรู้ได้ ว่ามีหลักที่จะตอบให้รวบรัดได้ เช่น ยกเอาพระโอวาท ๓ ว่าพระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ทำบาป ความชั่วต่าง ๆ สอนให้ทำกุศลคือความดีต่าง ๆ ให้ถึงพร้อม สอนให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ก็อาจจะยกเอาบทนี้ขึ้นตอบได้ พอจะเป็นบทประมวลได้ หรือจะยกเอาหมวดธรรมข้อใดข้อหนึ่งขึ้นตอบก็ได้เหมือนกัน เช่นยกเอาทูกะ หมวด ๒ ขึ้นมา พระพุทธศาสนาสอนว่าให้มีสติ ความระลึกได้ *สัมปชัญญะ* ความรู้ตัว เพราะเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก จะต้องมีสติสัมปชัญญะอยู่เป็นประจำ หรือว่าจะยกหมวดอื่น ๆ ก็ได้อีกเหมือนกัน

และหากจะถามว่า *เมื่อจะปฏิบัติพระพุทธศาสนา จะปฏิบัติอย่างไร* ก็อาจจะยกหลักของ *ไตรสิกขา* ขึ้นตอบก็ได้ สอนให้ศึกษาสำเนียงปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา หรือในศีล ในจิตคือในสมาธิ ในปัญญา หรือว่าจะยกเอาหลัก *บุญญกิริยาวัตถุ* ขึ้นตอบว่า สอนให้ทำทาน รักษาศีล และให้เจริญภาวนา ดังนี้ก็ได้

และหากจะถามว่า *ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้นั้นมีมากมาย จะมีทางสรุปเข้ามาได้อย่างไร* ก็อาจจะสรุปเข้ามาได้ ถ้าเฉพาะที่เป็นปฏิบัติธรรมก็สรุปเข้าในไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา หรือจะให้ยาวอีกหน่อย ก็สรุปเข้าใน *มรรคมีองค์ ๘* และ *มรรคมีองค์ ๘* นั้นก็ย่อลงในศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง หรือจะยกเอา *อริยสัจ* ขึ้นตอบก็ได้ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้เอง ว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกย่อรวมเข้าในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าที่ใหญ่ยิ่งกว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลก กุศลธรรมทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน รวมเข้าในอริยสัจ ๔ ที่ทรงประกาศ คือในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อพิจารณาดูแล้ว แม้จะกล่าวว่ธรรมทั้งหลายก็ได้ ทั้งส่วนกุศล ทั้งส่วนอกุศล ทั้งส่วนที่เป็นกลาง ๆ สรุปเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ แต่ที่ยกเอากุศลธรรมนั้นก็มุ่งประมวลเข้ามาในญาณ ในความหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ เมื่อเป็นญาณในความหยั่งรู้ จึงจะเป็นกุศล ญาณในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ และในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

หรือว่าในหมวด *คิหิปฏิบัติ* ก็อาจจะยกเอาประโยชน์ทั้ง ๒ มุ่งให้คฤหัสถ์ทั้งหลายถึงพร้อมด้วย *วิภูฐานมิกัตถะ* ประโยชน์ปัจจุบัน *สัมปรายิกัตถะ* ประโยชน์ภายหน้า หรือว่าจะพูดเป็นกลาง ๆ ไม่ยกเอาเฉพาะคฤหัสถ์ ยกเอาพุทธศาสนิกชน

ทั่วไป ก็อาจจะยกเอาอรตประโยชน์ทั้ง ๒ นี้ และเติม *ปรมัตถะ* ประโยชน์อย่างยอด เข้าเป็นที่ ๓ ก็ได้ ว่าพระพุทธศาสนานั้นสอนให้ปฏิบัติให้ประสบประโยชน์ปัจจุบันบ้าง อันเรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ภายนอกบ้าง อันเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งบ้าง อันเรียกว่า ปรมัตถะ

ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบันนั้น ถ้ามุ่งถึงประโยชน์ที่เป็นส่วนผล ก็ได้แก่สิ่งที่ทุก ๆ คนต้องการอยู่ในปัจจุบัน เป็นต้นว่า โภคทรัพย์ ยศ ความผาสุกไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไผตรี ความที่มีมิตรภาพไมตรีจิตต่อกัน ซึ่งจะได้จะถึงก็ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ๑. *อุฏฐานสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ๒. *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษา ๓. *กัลยาณมิตรตตา* ความมีเพื่อนมิตรที่ดีงาม ๔. *สมชีวิตา* การมีชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายนอกนั้น ก็คือสิ่งที่ต้องการสืบไปในภายหน้า เป็นต้นว่าอายุ วรรณะ สุข ยศ สวรรค์ อันเป็นประโยชน์ภายนอกส่วนผล ส่วนเหตุอันจะให้บรรลุประโยชน์ภายนอก ก็ได้แก่ ๑. *สัทธาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๒. *ศีลสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศีล ๓. *จาคสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยจาคะ ๔. *ปัญญาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ส่วนปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งนั้น ก็ได้แก่มรรค ผล นิพพาน อันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ปรมัตถะ ประโยชน์ส่วนยอด ส่วนเหตุที่จะให้บรรลุถึงผลนั้น ก็ได้แก่มรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่ *สัมมาทิฏฐิ* ความเห็นชอบ *สัมมาสังกัปปะ* ความดำริชอบ ๒ นี้สังเคราะห์เข้าเป็น *ปัญญาสิกขา* *สัมมาวาจา* เจรจาชอบ *สัมมากัมมันตะ* การงานชอบ *สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตชอบ ๓ นี้สังเคราะห์เข้าใน *ศีลสิกขา* *สัมมาวายามะ* เพียรชอบ *สัมมาสติ* ระลึกรชอบ *สัมมาสมาธิ* ตั้งใจมั่นชอบ ๓ นี้สังเคราะห์เข้าใน *จิตตสิกขา* หรือ *สมาธิ*

อนึ่ง พระพุทธศาสนาทั้งลึ้นนั้น เมื่อจะยกเอาพระพุทธปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นเครื่องแสดงก็ได้ ว่ารวมเข้าใน *อัปมาทธรรม* ความไม่ประมาท ดังที่ตรัสไว้เป็นปัจฉิมวาจาในเวลาใกล้จะปรินิพพานว่า “*หนุททานิ ภิกขเว อามนุตยามิ* โว คุณอนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราเรียกท่านทั้งหลายให้ฟัง *วยธมฺมา สงฺขารา* สังขาร

ทั้งหลายมีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา *อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” ได้มีอุปมาว่า เหมือนอย่างรอยเท้าข้างเป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์โลกทั้งหลาย รอยเท้าสัตว์โลกทั้งหลายย่อมรวมเข้าในรอยเท้าข้างได้ฉันใด ธรรมทั้งหลายก็ฉันนั้น ที่พระพุทธเจ้าตรัสแล้วแสดงแล้วตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นมา จนถึงวาระสุดท้าย ย่อมรวมเข้าในอูปมาทธรรม ธรรมคือ ความไม่ประมาท ความไม่เลินเล่อเปลอเพลิน ปฏิบัติมีไตรสิกขาหรือมรรคมืองค์ ๘ เป็นเครื่องระมัดระวัง เป็นเครื่องละ เพราะฉะนั้น อูปมาทธรรมนี้เมื่อพิจารณาแล้ว เมื่อมีความไม่ประมาท ย่อมเรียกร่องเอาธรรมปฏิบัติที่เป็นกุศลทุกอย่างเข้ามาได้ทั้งหมด พระองค์จึงได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาให้รวมใจตั้งใจฟัง แล้วก็ตรัสย่อพระพุทธวัจนะ ทั้งสิ้นลงในอูปมาทธรรม

ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่พึงตั้งใจสดับตรับฟังให้เป็นปริยัติ ตั้งใจปฏิบัติคือนำมาปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจ ให้เป็นปฏิบัติธรรม เช่น เป็นไตรสิกขา เป็นมรรคมืองค์ ๘ ขึ้นมา และเพื่อให้บรรลุถึงประโยชน์อย่างต่ำ อย่างธรรมทั่วไป ก็ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายนอก อย่างสูงก็ประโยชน์อย่างยอด ซึ่งเมื่อต่างได้ ตั้งใจศึกษาอยู่ดังนี้ ย่อมจะได้รับผลดีผลชอบ เป็นสุขประโยชน์ดังกล่าวอย่างแน่นอน จึ่งควรที่จะไม่ประมาท และที่ตั้งใจศึกษาปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒ ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ่วงถ่วงหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖